MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA

DISSERTATIONES

Redigit
PÁL FODOR

Institutum Historicum Sedis Centralis
Studiorum Philosophicorum
Academiae Scientiarum Hungaricae
Budapestini, 2017

MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEK

ÉRTEKEZÉSEK

GIANONE ANDRÁS –
KLESTENITZ TIBOR

Katolikus nagygyűlések Magyarországon

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
Budapest, 2017

A kutatást és a kötet kiadását az OTKA NK 83799 számú programja támogatta

OTKA

Gianone András kutatásait a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj segítette

Klestenitz Tibor kutatásait a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program című projekt támogatta, amely az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg

Lektor
Balogh Margit

A mutatók összeállításában közreműködött
Sarodi Vajk

ISBN 978-963-416-059-5
ISSN 2063-3742

Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
Felelős kiadó: Fodor Pál
A könyvsorozat logóját Szakács Imre festőművész készítette
Szöveggondozás:
MTA BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport
Vezető: Kovács Éva
Borító: Böhm Gergely
Nyomdai munka: Krónikás Bt.
Felelős vezető: Horváth Imre

TARTALOM

Bevezetés 9

I. A katolikus nagygyűlések intézményének létrejötte és fejlődése 13
1. Az első katolikus nagygyűlés: Mainz, 1848 13
2. A német nagygyűlések fejlődése 17
3. A német minta követői: a katolikus nagygyűlések intézményének elterjedése 20

II. A magyarországi nagygyűlések előzményei 25
1. Az egyházpolitikai és társadalmi feltételrendszer változásai 25
2. Érintkezési pontok a német nagygyűlésekkel. Hazai szervezési kísérletek 1870 előtt 27
3. A Katolikus Elvbarátok kezdeményezése 33
4. Próbálkozások az 1880-as évek második felében 37
5. Az egyházpolitikai küzdelmek első következményei 43
6. 1894 – az első katolikus nagygyűlés Budapesten 46
7. Katolikus nagygyűlések vidéken 1893–1894-ben 52
8. A vidéki nagygyűlések szerepe a Néppárt létrejöttében 61
9. 1896 és 1900 – gyűlésezés a jubileumok bűvöletében 65

III. Az intézményesült nagygyűlések a dualizmus korában 74
1. A nagygyűlések szervezése és koreográfiája 74
1.1. Szervezeti és anyagi alapok 74
1.2. A nagygyűlések alapszerkezete 76
1.3. A helyszín és az időzítés 81
1.4. Szimbolikus térfoglalási kísérletek a fővárosban 84
1.5. Az első decentralizálási kísérlet: az 1907-es pécsi nagygyűlés főbb jellemzői 89
1.6. Az 1908-as visszaesés és következményei 91
1.7. A kísérőrendezvények szerepének növekedése 93
1.8. A professzionalizmus próbája: részvétel a bécsi eucharisztikus világkongresszuson 97

2. Pártpolitika a dualizmus korának katolikus nagygyűlésein 99
2.1. Zichy János és a Néppárt 1905 előtt: pártelnökből pártonkívüli 100
2.2. A koalíciós kormányzás első évei – a terjeszkedés korszaka 104
2.3. A hanyatlás előjelei: nagygyűlések 1908 és 1910 között 109
2.4. A háború előtti utolsó nagygyűlések: a három politikai pólus egymás mellett élése 115
2.5. A nagygyűlések politikai mérlege 120
3. A társadalompolitika a nagygyűléseken 121
3.1. Az agrárkérdés 122
3.2. A keresztényszocializmus 131
3.3. A cselédkérdés 139
3.4. A karitász 141
3.5. A női szerepvállalás jelentősége 147
3.6. A mértékletességi mozgalom 149
3.7. A kivándorlás 154
4. Kulturális kérdések 157
4.1. A hitéleti kérdések 159
4.1.1. Az eucharisztikus értekezletek 162
4.1.2. A Mária-kongregációk szerepe 164
4.1.3. A vidéki és városi tömegek pasztorációjának kérdései 166
4.2. Az alap- és a középfokú oktatás 168
4.2.1. Állásfoglalások az 1906 előtti időszakban 168
4.2.2. A koalíciós kormányzás éveiben 174
4.2.3. Változások 1910-től 178
4.3. A katolikus felsőoktatás megteremtésének igénye 179
4.4. A sajtókérdés és az irodalom 183
4.4.1. Az első lépések 183
4.4.2. A koalíciós évek 186
4.5. A kulturális erőfeszítések értékelése 191
5. A dualizmus mérlege 193

IV. Az 1920-as évek nagygyűlései 198
1. Az események viharában 198
2. Az újrakezdés: kurzuspolitika és konszolidációs törekvések az 1920-as nagygyűlésen 202
3. A királykérdés és a katolicizmus – az 1921-es elmaradt nagygyűlés fényében 207
4. Törekvések az Országos Katolikus Szövetség reformjára 210
5. A nagygyűlések funkcióváltása az 1920-as évek elején 213
6. Az alföldi katolikus nagygyűlések 217
6.1. A versenytárs megjelenése: az alföldi katolikus nagygyűlések intézményesülése 217
6.2. Az 1924 és 1930 közötti alföldi katolikus nagygyűlések 223
7. A tömeghatás eszközei: az országos nagygyűlések neobarokk tömegrendezvényekké való alakulása 226
8. A nagygyűlések fő témái 242
8.1. Harc a külső és a belső ellenséggel szemben: revizionizmus és antiliberalizmus 242
8.2. Hitéleti és egyházpolitikai kérdések 249
8.3. A felekezetközi kapcsolatok hullámverései 256
8.4. Kísérletek az egyesületi élet fellendítésére 263
8.5. Az egyesületi élet központosításának kérdése 266
8.6. A görögkatolikusok szerepvállalásának növekedése 269
8.7. Szociális kérdések 271
9. A nagygyűlések és a közvélemény: a sajtó értelmezési keretei 279
10. Az időszak nagygyűléseinek mérlege 284

V. Országos katolikus nagygyűlések a Horthy-korszak második felében 286
1. Az országos katolikus seregszemlék új szervezője: az Actio Catholica 286
2. A nagygyűlés szervezése: hagyomány és újítások 289
2.1. A nagygyűlések előkészítése 290
2.2. A nyilvános ülések szónokai és a nagygyűlés más szereplői 291
2.3. A nagygyűlések pénzügyei 300
2.4. A nagygyűlés napirendje: hagyományos koreográfia kisebb változásokkal 303
2.5. Törekvés a nagygyűlések demokratizálására 307
2.6. Kettős szentév 1938-ban és a katolikus nagygyűlések 317
2.7. Változások a nagygyűlési programban a második világháború időszakában 320
3. Egységes témakör és gyakorlati program 324
4. A nagygyűlések főbb témái 326
4.1. Az Actio Catholica és a világi hívek bekapcsolása az egyház munkájába 326
4.2. Hitbuzgalmi és valláserkölcsi kérdések 332
4.2.1. A vasárnap megszentelése és a káromkodásellenes mozgalom 332
4.2.2. A házasság és a család 334

4.3. A szociális kérdés ... 340
4.3.1. A családvédelem mint szociális kérdés ... 340
4.3.2. A falu védelme és a földreform problémája ... 343
4.3.3. A munkáskérdés ... 346
4.4. Az ifjúság nevelése ... 350
4.4.1 A keresztény családi nevelés ... 350
4.4.2. Az iskolai nevelés és a katolikus oktatás ... 351
4.4.3. Az iskolán kívüli nevelés ... 353
4.4.4. A Katolikus Diákotthon Mozgalom ... 355
4.5. Kulturális kérdések ... 356
4.5.1. A sajtó ... 357
4.5.2. A film ... 358
4.6. Felekezeti sérelmek és ellentétek ... 360
4.7. Szent István országa – Az alkotmányosság és az emberi jogok védelmében ... 362
4.7.1. A revízió kérdése és a nemzetiségek ... 362
4.7.2. A totalitárius eszmékkel szemben ... 364
4.8. A háború kérdése ... 368
5. A nagygyűlések és a média ... 369
5.1. A nagygyűlések propagandája ... 369
5.2. A nagygyűlések sajtója ... 370
5.3. A nagygyűlésekkel kapcsolatos egyéb kiadványok ... 370
5.4. A nagygyűlések és a média új eszközei ... 371
5.5. A nagygyűlések sajtóvisszhangja ... 372
6. Az 1933 és 1943 közötti nagygyűlések mérlege ... 375
Epilógus – A Nemzeti Mária Kongresszus ... 379

Összegzés ... 387
Summary ... 393
Zusammenfassung ... 395
Résumé ... 398
Sommario ... 400

Függelék ... 402
Az országos katolikus nagygyűlések időpontjai ... 402
Az országos katolikus nagygyűlések fontosabb budapesti helyszínei ... 403
A kötetben szereplő jelentősebb személyek rövid életrajza ... 404
Az országos katolikus nagygyűléseken tartott nyilvános ülések szónokainak áttekintő táblázata ... 414
Felhasznált források és szakirodalom ... 422
Térkép- és képjegyzék ... 442
Személynévmutató ... 445
Földrajzinév-mutató ... 455

BEVEZETÉS

A katolikus nagygyűlések műfaja német nyelvterületen született 1848-ban. A forradalom által elbizonytalanított német klerikusok és laikusok Mainzban gyűltek össze, hogy a „katolikus parlament” fórumán megvitassák az egységes közéleti fellépés lehetőségét. Az esemény hamarosan intézményesült, majd az egész világban elterjedt – Németországban pedig a rendszeres időközönként megrendezett Katholikentag [katolikus nap] még ma is szerves része a közéletnek. A nagygyűlések a modernitás kihívásaira adott válaszként jöttek létre, azért, hogy a katolikusok a terjedő vallási közömbösséggel és az antiklerikalizmussal szemben erőt demonstráljanak.

Kialakulásuk ugyanakkor a modernitás vívmányai, a közlekedés és a hírközlés forradalma, illetve a politikai jogok kiterjesztése nélkül nem lett volna elképzelhető. Ahogyan Apponyi Albert 1912-ben – a nemzetközi eucharisztikus kongresszusok kapcsán, de a nagygyűlésekre is jól illően – megfogalmazta: „Nem hiszem, hogy egyházunk történetében ehhez hasonló jelenség találtatnék; de lehetősége sem állott fenn a régibb időkben. Előbb meg kellett teremtenie az emberi elmének ama bámulatos alkotásait, amelyek ha nem is szüntették meg, de könnyen legyőzhetőkké tették az anyagi távolságokat; előbb ki kellett fejlődni a szellemi élet ama fürgeségének és terjeszkedő képességének, amely lehetővé teszi egy gondolatnak úgyszólván egy pillanat alatt való közlését [...] előbb nagyra kellett nőnie a tömegek érdeklődésének a világot irányító szellemi mozgalmak iránt, az általános érvényesülési vágynak, mely azokból részt kér mindenki számára. Szóval: meg kellett születnie a modern életnek, amely minden erőit építőkövekül kínálja oda a keresztény szolidaritás templomának fölépítéséhez.”[1]

A nagygyűlések 1900-ban jelentek meg intézményes formában Magyarországon is, és gyorsan a hazai katolikus közélet legfontosabb eseményei közé emelkedtek. 1947-ig – a regionális gyűléseket nem számolva – 33 rendezvény megtartására került sor. Ennek ellenére a téma a hazai egyháztörténet – és köztörténet – kevésbé ismert fejezetei közé tartozik. Az országos katolikus nagygyűlésekkel részletesebben először Hermann Egyed foglalkozott átfogó

1 Magyarország részvétele a XXIII. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszuson. Bécs 1912. St. Norbertus nyomda, Bécs, 1913. 8–9.

egyháztörténeti művében,[2] de ő feldolgozását 1914-gyel zárta. A nagygyűlések első rendszerező áttekintését Adriányi Gábor *Fünfzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte 1895–1945* című művében végezte el,[3] munkája azonban – mivel külföldön, a források jelentős részétől elzárva készült – nem törekedhetett a teljességre. Ezen az összegzésen alapul Szögi László *A katolikus nagygyűlések Magyarországon* című tanulmánya is.[4] Összefoglaló monográfiájában Gergely Jenő szintén érintette a kérdést, és általános áttekintést adott a rendezvénysorozatról.[5] A kutatók érdeklődése a téma iránt csak az elmúlt években élénkült meg igazán: elemzések születtek például a rendező szervezetekről,[6] a forráskritikai problémákról,[7] Prohászka Ottokár szerepléseiről,[8] az eseménysorozat művelődéstörténeti[9] és médiatörténeti vonatkozásairól.[10]

2 *Hermann Egyed:* A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. Aurora, München, 1973. 497–504.

3 *Gabriel Adriányi:* Fünfzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte 1895–1945. Hase & Koehler Verlag, Mainz, 1974. 42–52., 81–90. Az áttekintés magyarul csak negyedszázados késéssel jelent meg: *Adriányi Gábor:* Katolikus nagygyűlések Magyarországon. Vigilia, 2000/10. 739–746.

4 *Szögi László:* A katolikus nagygyűlések Magyarországon. In: Egyházak a változó világban. Szerk.: Bárdos István–Beke Margit. Komárom-Esztergom Megye Önkormányzata–JAMK, Esztergom, 1991. 509–512.

5 *Gergely Jenő:* A katolikus egyház története Magyarországon, 1919–1945. ELTE BTK, Budapest, 1997. 124–130.

6 *Csibi Norbert:* Az első vidéken tartott országos katolikus nagygyűlés (1907 – Pécs). In: Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézet–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Pécs–Budapest, 2014. 487–514. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis X.); *Gianone András:* Hagyomány és megújulás a XXIV. Országos Katolikus Nagygyűlésen. In: Uo. 445–462.; *Klestenitz Tibor:* Szalongyűlések vagy őszi hadgyakorlatok? A katolikus nagygyűlések meghonosítása Magyarországon. In: Uo. 463–486.; *Csibi Norbert:* Adalékok az első világháború előtti magyar katolikus nagygyűlési határozatok végrehajtásának történetéhez. In: Litterarum radices amarae, fructus dulces sunt. Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára. Szerk.: Klestenitz Tibor–Zombori István. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015. 131–142.

7 *Gianone András:* Nyisztor Zoltán és az utolsó katolikus nagygyűlések. In: Uo. 155–172.

8 *Fazekas Csaba:* Prohászka Ottokár a XIII. Országos Katolikus Nagygyűlésen, 1920. október. In: A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Szerk.: Baráth Magdolna–Molnár Antal. Magyar Országos Levéltár, Budapest–Győr, 2012. 417–430.; *Fazekas Csaba:* Prohászka Ottokár a XVI. Országos Katolikus Nagygyűlésen, 1924. október. In: Prohászka-tanulmányok, 2009–2012. Szerk.: Mózessy Gergely. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár, 2012. 153–174.; *Klestenitz Tibor:* Prohászka Ottokár a komáromi és a pozsonyi katolikus nagygyűlésen. In: Uo. 114–131.; *Mózessy Gergely:* Prohászka Ottokár a katolikus nagygyűléseken. In: Prohászka-tanulmányok, 2012–2015. Szerk.: Mózessy Gergely. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár, 2015. 84–120.; *Klestenitz Tibor:* Mellékszerepben. Prohászka Ottokár fellépése a katolikus nagygyűlések szakosztályi és egyesületi ülésein. In: Uo. 121–139.; *Klestenitz Tibor:* Prohászka Ottokár az 1921-es német katolikus nagygyűlésen. In: Uo. 144–165.

9 *Csibi Norbert:* Az országos katolikus nagygyűlések társadalomszervező és közművelődési tevékenysége Magyarországon az első világháború előtt. Doktori (PhD-) disszertáció. Pécs, 2015.

10 *Klestenitz Tibor:* A katolikus nagygyűlések mint médiaesemények a dualizmus korában. In: A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai. Tanulmányok. Szerk.: Klestenitz Tibor.

A téma feltárását jelentősen megnehezíti, hogy a nagygyűlést rendező egyesületeknek, azaz az Országos Katolikus Szövetségnek és elődszervezeteinek, valamint az Actio Catholicának az irattárai – feltehetően Budapest 1945-ös ostrománál – megsemmisültek. Ezért elsősorban a különböző egyházi gyűjteményekben folytattunk kutatásokat, hogy a hierarchia tagjaival folytatott levelezés feltárásával kíséreljük meg pótolni az elveszett forrásokat. Munkánk során kiemelkedő jelentőségűnek bizonyult a Vatikáni Titkos Levéltár, a Prímási Levéltár, valamint néhány püspöki levéltár és további kisebb gyűjtemény iratanyaga. Az 1932 utáni nagygyűlések szervezéséről például számos fontos adalékot árul el Esty Miklósnak, Serédi Jusztinián hercegprímás bizalmasának naplója és levelezése, amelyet a Szent István Társulat őriz.[11] Emellett nagyban támaszkodtunk a korabeli sajtóra is, amely nemcsak ismertette az eseményeket, hanem természetesen reflektált is rájuk. Munkánkat jelentősen segítette, hogy a dualizmus korának és a Horthy-korszaknak számos lapja digitálisan is kereshető az Arcanum Digitális Tudománytár oldalán[12] és a Hungaricana közgyűjteményi portálon.[13]

Jelen kötet arra vállalkozik, hogy a nagygyűlésekről elsősorban új alapkutatásokra támaszkodva adjon átfogó képet, rekonstruálja az eseménytörténetet, valamint elemezze a nagygyűlések legfőbb törekvéseit. Elsőként röviden felvázolja az egész Európa számára mintát jelentő német nagygyűlések létrejöttét és 19. századi fejlődését. Ezt követően a magyarországi előzményeket veszi számba, majd bemutatja, hogy az 1890-es évek egyházpolitikai küzdelmei során a katolikus arisztokrácia és a klérus képviselői hogyan fedezték fel a nyilvánosság erejét, és milyen eszközökkel próbáltak meg harcba szállni a közvélemény meggyőzése érdekében. A harmadik rész a dualizmus korának nagygyűléseit elemzi. Az első alfejezet részletesen bemutatja a szervezés rutinjának kialakulását, a nagygyűlések „koreográfiáját", szokásrendszerének létrejöttét és módosulásait. Ezután három tematikus fejezet következik, amelyek számba veszik a nagygyűlések (párt)politikai szerepét, a megfogalmazódó társadalompolitikai elképzeléseket, valamint a fontosabb kultúrpolitikai célkitűzéseket. A negyedik rész az 1920-as korszakhatárt követő nagygyűlésekkel foglalkozik 1932-ig, bemutatja a közéleti feltételrendszer átalakulását, a katolicizmus társadalmi helyzetének átértékelődését alapul véve elemzi a nagygyűlések tömegrendezvénnyé válásának folyamatát. Ezt követően a legfontosabb tartalmi kérdéseket vizsgálja. Az ötödik rész a világháború előtti utolsó katolikus nagygyűléseket mutatja be, amelyeket az Actio Cat-

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015. 45–58.; *Csibi Norbert:* A sajtóügy aktuális kérdései a magyarországi katolikus nagygyűléseken. A 19–20. század fordulója. In: Uo. 59–82.; *Gianone András:* A nyilvánosság és az Actio Catholica a katolikus nagygyűlések tükrében. In: Uo. 83–96.

11 Itt szeretnénk megköszönni Sági Györgynek, hogy lehetőséget biztosított a rendezés alatt álló anyag kutatására.

12 http://adtplus.arcanum.hu/hu.

13 http://library.hungaricana.hu/hu.

holica szervezett és ismerteti azokat a kezdeményezéseket, amelyek a nagygyűlések hatását kívánták fokozni részben a rendezvények további demokratizálásával, részben az Actio Catholica éves programjába való beállításukkal. Az epilógus a második világháború után, 1947-ben rendezett Nemzeti Mária Kongresszust ismerteti, amely évtizedekig az utolsó jelentős országos katolikus rendezvénynek bizonyult. Végül egyfajta mérleget kívánunk vonni a hazai katolikus nagygyűlések mintegy ötven esztendejéről.

Az I–IV. részeket – kivéve a közös munkát jelentő I. rész 3. alfejezetét, valamint a IV. rész 4., 5., 7., 8.1 és 8.7 alfejezeteit – Klestenitz Tibor, a IV. rész 6.2 alfejezetét, az V. részt és epilógust Gianone András írta.

Itt szeretnénk köszönetet mondani mindazoknak, akiktől munkánk során segítséget kaptunk, kiemelten Adriányi Gábornak, Balogh Margitnak, Bárány Zsófiának, az időközben elhunyt Csíky Balázsnak, Hegedűs Andrásnak, Lénár Andornak, Mózessy Gergelynek, Stróbl Erzsébetnek és Szögi Lászlónak.

Gianone András–Klestenitz Tibor

I. A KATOLIKUS NAGYGYŰLÉSEK INTÉZMÉNYÉNEK LÉTREJÖTTE ÉS FEJLŐDÉSE

1. AZ ELSŐ KATOLIKUS NAGYGYŰLÉS: MAINZ, 1848

A 19. század első felében a Német Szövetség tagállamaiban a katolicizmus általában alárendelt szerepet játszott a többnyire protestáns állami vezetéssel szemben. A katolicizmus mozgásterét jelentősen beszűkítette a jozefinista szellemiség továbbélése, az egyház működését bürokratikus korlátok akadályozták. Ezeket a világi hívek egyes csoportjai is sérelmesnek találták, ezért megjelentek a helyzet rendezését célzó törekvések. A reformkövetelések a nyugatnémet területek egyik egyházi központjában, Mainz városában jelentkeztek először. 1821-től például itt jelent meg a *Katholik, eine religiöse Zeitschrift zur Belehrung und Warnung* című folyóirat, amely az államegyházi gyakorlattal szemben az egyház és az állam egyenjogúságának fontosságát hangoztatta.[1] Egyes régiókban – mint a Rajna-vidéken – katolikus egyesületi háló kezdett kialakulni, amely egyrészt foglalkozási alapon szerveződő polgári egyesületekből, másrészt művelődési, illetve karitatív egyletekből állt.[2] Mindennek eredményeként a formálódó katolikus mozgalom figyelemre méltó mozgósítási képességre tett szert, egyaránt követőket tudott szerezni a nemesség, a polgárság és a paraszti rétegek köreiben. Befolyását jól jelzi, hogy az 1844-es trieri zarándoklaton ötven nap alatt mintegy félmillió fő vett részt.[3]

1848 márciusában a „népek tavasza" elérte a német területeket, Bécsben és Berlinben is kitört a forradalom. Ezzel felvillant a liberális átalakulás reménye, amitől a német katolikusok egyházuk szabadságának megteremtését várták.[4] A vezető szerepet ismét Mainz katolikusai vállalták. A városban Adam Franz Lenning kanonok vezetésével huszonnégy személy 1848. március 23-án életre hívta a Piusverein für religiöse Freiheit [Pius Egyesület a

1 *Johannes B. Kießling:* Geschichte der deutschen Katholikentage. I. köt. Aschendorff Verlag, Münster, 1923. 149–151.
2 *Georg Arnold:* Im Spannungsfeld von Katholizismus, Welfentum und preußisch-bismarckschem Machtstreben. Dissertation. Düsseldorf, 2006. 73.
3 *Karl-Egon Lönne:* Politischer Katholizismus im 19. und 20. Jahrhundert. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1986. (Neue Historische Bibliothek) 82–84.
4 *Heinrich August Winkler:* Németország története a modern korban. I. köt. Osiris, Budapest, 2005. 97., 107.

Vallásszabadságért] nevű egyesületet. Az alapítók az ekkor uralkodó, liberális pápa hírében álló IX. Pius[5] nevében „a vallási és egyházi szabadság védelme" mellett köteleződtek el, két legfőbb követelésük az egyház szabadsága és a katolikusok társadalmi emancipálása volt. Az egyesület közvetlen előképe az 1823-ban alapított ír Catholic Association volt, amely az angol protestáns elnyomás elleni szervezkedést irányította. A Piusverein a liberális alapjogok felhasználásával kívánta elérni céljait: 1848 márciusában megfogalmazott felhívása szerint „ez a döntő időszak a katolikusokra is nagy felelősséget hárít vallásuk szempontjából, azt a felelősséget, hogy a lelkiismereti, szólás- és sajtószabadságot, a gyülekezési szabadságot, amely mindenkit megillet, vallásuk és egyházuk számára minden erővel és minden törvényes eszközzel biztosítsák". Az alapítók az egység fenntartása érdekében azt is elhatározták, hogy azokat a politikai kérdéseket, amelyek nem érintik az egyház szabadságát, kizárják az egyesület tevékenységi köréből. Célkitűzéseik indokoltságát jelzi, hogy a mainzi jelszó meglepően nagy mozgósító erővel bírt, néhány hónap alatt hasonló egyletek százai alakultak meg. A tagság egy év alatt százezer főre duzzadt.[6]

A formálódó katolikus mozgalom a társadalmi önszerveződés és a nyilvános fellépés eszközeit alkalmazta. Franz Josef Buß lapkiadó, a német katolicizmus egyik legnépszerűbb embere 1848-ban elsőként fogalmazott meg tervet arra, hogyan kellene a közéletet megnyerni a katolikusok számára. Elsősorban újságok és egyletek alapítását sürgette, amelyeknek idővel egyesülniük kell „a legkisebb lapoktól és szervezetektől fokozatosan nagyobb vállalkozásokig emelkedve, egy központi orgánumig és egy egész Németországra kiterjedő egyesületig".[7]

Az összefogást a politikai nyomásgyakorlás igénye indokolta, hiszen 1848-ban úgy tűnhetett, hogy a frankfurti Pál-templomban ülésező parlament a jövendő egységes Németország alkotmányának megfogalmazásával hosszú időre előre lefekteti az új játékszabályokat. A frankfurti alkotmánytervezet III. cikkelyében kimondta ugyan a vallás szabadságát, ám nem rögzítette az egyházak államtól való függetlenségének elvét. Ennek oka a kritikusok szerint egyrészt az evangélikus egyház és számos tartományi kormány szoros összefonódása volt, másrészt az a szándék, hogy később ne kelljen külön rendelkezéseket hozni az állam védelmére a függetlenedő egyházak esetleges támadásaival szemben. Ebben sokak szerint az ultramontanizmustól való félelem játszott szerepet.

A parlament mintegy hetven katolikus képviselője igen eltérő politikai nézeteket vallott, ezért sürgető feladattá vált, hogy legalább az egyházpolitika terén közös nevezőre jussanak. Ennek megteremtésére vállalkozott a június 14-én létrehozott Katolikus Klub.[8] Az itt elvégzett munka eredményeként a katolikus képviselők módosító javaslatot adtak be a III. cikkelyhez: eszerint az egyházak függetlenek az államtól, saját ügyeiket önállóan intézik. A Klub törekvéseit a Piusvereinok munkájának hála erős társadalmi támogatás nyomatékosította: a katolikus egyesületek a parlamentnek 1142 petíciót nyújtottak be, amelyeken összesen 213 135 polgár aláírása szerepelt. A fellépés eredményesnek bizonyult, hiszen végül sikerült többséget teremteni a módosításhoz, amely kimondta: az egyházak – az általános állami törvények keretei között – önállóan intézhetik belügyeiket. (Ezzel azonban sok katolikus még így sem volt elégedett, hiszen úgy vélték, hogy a megszorítás lehetővé teszi az államegyháziság fenntartását.)[9]

Az egyházi hierarchiát a laikus hívek aktivitásának erősödése, a Piusverein befolyásának növekedése azonban kétségekkel töltötte el, hiszen az egyesület kezdetben – például a forradalom áldozatairól való nyilvános megemlékezés miatt – sokak szemében forradalmi színezetű tömörülésnek számított. Ez pedig felélesztette az ellenőrizhetetlenné váló tömegek radikalizálódásától való konzervatív félelmeket.[10] Áprilisban ráadásul a *Katholik* című lap szerzői már német nemzeti zsinat tartását követelték, amelytől azt várták volna el, hogy dolgozzon ki törvényjavaslatokat és terjessze be azokat a parlamentnek. A felső klérus azonban ellenezte a tervet, mert nem kívánta az egyház demokratizálását, egy ilyen tanácskozás pedig ezzel járhatott volna.[11]

A katolikus egyesületek számának gyors növekedése, a mozgalom megjelenése az egész német nyelvterületen hamar megteremtette a koordináció, az egységesítés igényét. Lenning kanonok ezért augusztusban, a kölni katedrális alapkőletételének emlékére rendezett ünnepségen meghívta Mainz városába a Piusvereinok képviselőit. Így jött létre 1848. október 3. és 6. között 83 küldött részvételével „Németország katolikus egyesületeinek általános közgyűlése", amelyet az első katolikus nagygyűlésnek tekintünk. Az eseményen az érdeklődők hallgatóként vehettek részt, számukra 1367 belépőjegyet adtak ki.[12] A küldöttek az egykori választófejedelmi palota ezerötszáz főt befogadni képes nagytermében tartották a nyilvános üléseket, esténként pedig a Piusverein szerényebb méretű, ám kivilágítható helyiségében gyülekeztek bizalmas megbeszélésekre.[13]

Az esemény a társadalmi és a politikai katolicizmus összehangolására tett kísérletet. Az első ülésen a küldöttek saját régiójuk egyházpolitikai hely-

5 *Gárdonyi Máté:* Bevezetés a katolikus egyház történetébe. Jel Kiadó, Budapest, 2006. 298.
6 *Kießling, J. B.:* i. m. 196–210.; *Rudolf Morsey:* Streiflichter zur Geschichte der deutschen Katholikentage 1848–1932. Jahrbuch für Christlichen Sozialwissenschaften 26. (1985) 14.; Religio, 1883. július 4. 1–2.
7 *Kurt Koszyk:* Deutsche Presse im 19. Jahrhundert. Geschichte der deutschen Presse. Teil II. Colloquium Verlag, Berlin, 1966. 167–168.

8 *Lönne, K.-E.:* i. m. 110.
9 *Kießling, J. B.:* i. m. 217–226.
10 *Arnold, G.:* i. m. 74.
11 *Koszyk, K.:* i. m. 167
12 *Marie-Emanuelle Reytier:* Katholikentage als Instrumente der Identitätsbildung deutschen Katholiken (1848–2004). In: Identitäten in Europa – Europäische Identität. Hrsg.: Krienke, Markus–Belafi, Matthias. Deutscher Universitätsverlag, Wiesbaden, 2007. 169.
13 Religio, 1883. július 7. 9–11.

zetéről számoltak be. Az összkép többnyire mindenütt nagyon hasonló volt: az állami bürokrácia hosszú elnyomását követően a „népek tavaszá"-nak beköszöntével erőteljes társadalmi aktivitás, önszervezés kezdődött. A következő nap a frankfurti parlament huszonhárom képviselője is megjelent és felszólalt a tanácskozáson. Egyik vezetőjük, Heinrich von Andlaw badeni konzervatív politikus a nagygyűlés fő célját a katolikus önérzet felélesztésében, az antiklerikálisok által gyakorta hangoztatott „ultramontanizmus egyenlő hazafiatlanság" képlet által keltett kisebbrendűségi érzés legyőzésében találta meg: „Úgy kell lennie, hogy boldog öntudattal, nyíltan hirdetjük [...]: katolikusok vagyunk, olyan katolikusok, mint a pápa. Amíg ezt nem merjük megtenni, nincs hatalmunk, hiszen a hatalom az öntudatban gyökerezik" – mondta.[14]

A nagygyűlés fontosabb határozatai tiltakoztak az iskolarendszer tervbe vett államosítása és a szociális igazságtalanságok ellen, valamint sürgették az állami kezelésbe vett egyházi alapítványok visszaszerzését. A nagygyűlés emellett a szervezeti keretek megteremtésére összpontosított, és arra törekedett, hogy a többi katolikus egyesületet is bekapcsolja munkájába. Ezért határozat született a gyűjtőszervezetnek szánt Katholischer Verein Deutschlands létrehozásáról, illetve arról, hogy ezentúl rendszeresen összejöveteleket tartanak. Az irányítást a nagygyűlés által választott bizottság kezébe helyezték, amelynek megbízása a következő nagygyűlés által választott bizottság összeültéig tartott.[15]

A mainzi esemény a gyakorlati eredmények mellett azért is igen fontos volt, mert politikai szempontból egyáltalán nem bizonyult forradalminak,[16] ez pedig megnyugvást hozott a radikalizálódás veszélyétől tartó egyházi hierarchia számára. A résztvevők a pápának írt levélben nem véletlenül hangsúlyozták, hogy nem kívánnak beavatkozni az egyház kormányzásába, ami kizárólag a püspökök feladata.[17]

Az 1849-ben Regensburgban tartott III. nagygyűlés – a korábban megfogalmazott elhatározást megerősítve – részletesen kifejtette: a cél az egyház védelme, viszont az egyesület nem kíván a hierarchia jogaiba avatkozni, egyházkormányzati kérdésekbe beleszólni, hiszen az ellentétes lenne az egyház hagyományaival.[18] Miután pedig – a Rómában kitört forradalom miatt menekülésre kényszerülő – IX. Pius pápa 1849 márciusában az egyesületek politikai fellépése ellen emelt szót,[19] a breslaui nagygyűlés kimondta: „a katolikus egyesületek testületi részvétele a tisztán politikai ügyekben teljesen kizárt marad", minden egyleti tagra rá kell hagyni, hogy milyen politikai nézeteket

14 *Kießling, J. B.:* i. m. 230–239.
15 Uo. 242–243.
16 *Reytier, M. E.:* Katholikentage als Instrumente i. m. 169.
17 Religio, 1883. július 18. 35.
18 *Kießling, J. B.:* i. m. 249.
19 *Arnold, G.:* i. m. 75.

tesz magáévá.[20] A szigorú politikai semlegességet nem csupán a pápai tiltás indokolta, hanem egyfajta kényszer is, hiszen maguk a katolikusok is erőteljesen megosztottak voltak, még a kor legjelentősebb dilemmájában, a kisnémet–nagynémet egység kérdésében is.[21]

Az állami egység megteremtésének esélye gyorsan elillant: 1849. március 28-án a parlament elfogadta ugyan az alkotmányt és német császárrá választotta IV. Frigyes Vilmos porosz királyt, aki azonban elutasította a lehetőséget. A frankfurti parlament végül feloszlott, az általa kidolgozott alkotmány ténylegesen nem lépett életbe. A korábbi politikai viszonyok restaurációja azonban lehetetlenné vált, a német területek nagy részén az addiginál liberálisabb korszak vette kezdetét.[22] Ez lehetővé tette a német katolikusok számára, hogy az egyesülési joggal élve továbbra is megrendezhessék nagygyűléseiket.

2. A NÉMET NAGYGYŰLÉSEK FEJLŐDÉSE

A nagygyűlések első korszaka a liberális német állam és a porosz–német nacionalista erők közös katolikusegyház-ellenes fellépéséig, közismert nevén a kultúrharc kitöréséig, 1870-ig tartott. Az eseményeket – tekintettel a jelentős távolságokra – évenként más városban rendezték meg, és az üléseken továbbra is csak a helyi egyesületek küldöttei vettek részt. Így általában mindössze pár száz résztvevő volt jelen, ezért a nagygyűlések viszonylag korlátozott visszhangot voltak képesek kiváltani a közvéleményben. A szervezők következetesen arra törekedtek, hogy laikus karaktert adjanak az eseményeknek, ezért ügyeltek rá, hogy az elnökség, az előkészítő bizottság és a szónokok többsége is laikus legyen. Az egyleti küldöttek mintegy kétharmada ugyanakkor a klérus soraiból került ki.[23]

A szervezők pontos előírásokat követtek. A szabályzat előírta, hogy évente egy egyetemes gyűlést kell tartani, lehetőleg szeptemberben. A meghívókat legkésőbb júliusban ki kellett adni. A házigazda szerepét betöltő városban alakított helyi bizottság (az előző évi nagygyűlés által létrehozott) központi bizottsággal együtt végezte a szervezést. A nagygyűlésen szavazati joggal az egyesületek küldöttjei, illetve a helyi bizottság meghívottjai rendelkeztek. Az esemény rendszerint négy napot vett igénybe, hétfőtől csütörtökig tartott. Az üléseknek négy típusa alakult ki: a közös nyilvános ülése-

20 *Kießling, J. B.:* i. m. 266.
21 *Morsey, R.:* i. m. 15.
22 *Winkler, H. A.:* Németország i. m. 117., 122–124.
23 *Andreas Niedermayer:* Mecheln und Würzburg. Skizzen und Bilder entworfen auf den Katholiken-Versammlungen in Belgien und Deutschland. Herder'sche Verlagshandlung, Freiburg im Breisgau, 1865. 4., 20.

ken az előre felkért szónokok előadásai hangzottak el, a hallgatóságnak itt nem volt hozzászólási lehetősége. A nagygyűlések végén tartották meg a közös zárt ülést, ahol a résztvevők a szakosztályok által kidolgozott határozati javaslatokról döntöttek. Megrendezték ezenkívül a szakosztályi üléseket, valamint a jelentősebb katolikus egyesületek ekkor tartották saját éves közgyűléseiket is. A program állandó részét alkotta az elhunyt tagok emlékére mondott rekviem is.

A nagygyűléseken általában hat szakosztályt állítottak fel, ahol a megjelentek részletekbe menően tanácskozhattak: 1. a misszió, 2. a karitász, 3. a társadalmi kérdés, 4. a keresztény művészet, 5. a tudomány és a sajtó, 6. a külsőségek és a formalitások ügyeiről. Ezek a fórumok jelentették a nagygyűlés legdemokratikusabb intézményét, hiszen itt bárki hozzászólhatott, lehetséges volt az érdemi vita, a benyújtott javaslatok javítása, átfogalmazása. Annak ellenére is, hogy a szólásra jelentkezők előzetesen kötelesek voltak „tüzetesen előterjeszteni" hozzászólásuk tárgyát. Arra is tekintettel kellett lenniük, hogy a szabályzat egyértelműen kimondta: „politikai és konfesszionális polémia az egyetemes gyűlés tárgyalásaiból ki van zárva."[24]

A rendezvénysorozat helyzete az 1870-es években, a német egység létrejötte és a kultúrharc kitörése nyomán változott meg. Korábban gyakran megtörtént, hogy a nagygyűléseket osztrák területen rendezték meg[25] – legutoljára 1867-ben Innsbruckban, tehát már a porosz–osztrák háború után. Ezt követően azonban a két birodalom katolikusainak útjai kezdtek szétválni: az osztrákok néhány évig még képviseltették magukat a németországi fórumokon, 1877-ben azonban már saját gyűlést rendeztek maguknak.[26]

Az egységes Németországot megteremtő Otto von Bismarck kancellár a kezdetektől komoly veszélyforrást látott a katolicizmusban.[27] Ebben az játszott közre, hogy az első vatikáni zsinat 1870-ben kimondta a pápai csalatkozhatatlanság dogmáját, az első német parlamenti választásokon pedig 1871 márciusában a katolikusokat tömörítő Centrumpárt jutott a második legnagyobb frakcióhoz. Bismarck a pápa hatalmának kiterjesztésétől, a kisnémet egységet ellenző katolikus államok befolyásától, illetve a Centrumpárt föderalista törekvéseitől tartva a katolicizmus közéleti súlyának felszámolására tett kísérletet. Ennek részeként a német parlament a vallásszabadság intézményét korlátozó lépéseket tett: egyebek mellett megtiltotta a klérus számára az államügyek szószéken való tárgyalását, az államra ruházta az egyházak iskolafelügyeleti jogát, betiltotta a jezsuita rendet, majd valamennyi szerzetesrendet (a betegápolók kivételével), továbbá megszüntette az egyházi esküvő állami jogérvényességét, felszámolta az egyháznak járó anyagi támogatást. Időszakosan a lelkészi és püspöki hivatalok egynegyede vált betöltetlenné, mivel

24 Religio, 1885. június 20. 386–387.
25 *Reytier, M.-E.:* Katholikentage als Instrumente i. m. 170.
26 *Kießling, J. B.:* i. m. 407.
27 *A. J. P. Taylor:* Bismarck. A férfi és az államférfi. Scolar Kiadó, Budapest, 1999. 119.

sok klerikust eltávolítottak állásából, letartóztattak vagy külföldre kényszerítettek.[28]

A kultúrharc kitörésével a nagygyűlés intézménye funkcióváltáson ment keresztül: egyrészt a rendezvénysorozat a korábbi regionális szintet meghaladva valódi országos eseménnyé vált, másrészt – az egyházellenes támadások elhárításának érdekében – erőteljes politizálódáson ment keresztül.[29] 1872-től működési reformokat is bevezettek. A szervezők feladták a korábban következetesen érvényesített képviseleti elvet: az eseménynek ekkortól minden felnőtt katolikus férfi részese lehetett, aki megszabott összegért jegyet vásárolt. Az állam oktatásügyi törekvéseire reagálva létrehozták hetedikként az iskolával és a tanüggyel foglalkozó szakosztályt, az alapszabály 15. paragrafusából pedig kikerült a politikai polémiákat megtiltó szakasz.[30] A nagygyűlést ezentúl a helyi bizottság és az előző nagygyűlés által választott biztos közösen szervezte. Ezt a feladatot huszonkilenc éven keresztül Karl zu Löwenstein-Wertheim-Rosenberg herceg töltötte be, akinek a neve ezért egybeforrt a nagygyűlésekével.[31]

Az újítások eredményeként a résztvevők létszáma egyre nőtt. 1885-ben már kétezer fő fölé kerültek, 1890-ben elérték az ötezret, majd 1900 után a nagygyűlés igazi tömegrendezvénnyé kezdett alakulni. Az elnökséget ezután nagyrészt a Centrumpárt képviselői adták, így az – főleg személyi tekintetben – szorosan összefonódott a politikai katolicizmussal.[32] A nagygyűlések a Centrum politikai eszközeivé, a pártnapok pótlékaivá váltak, amit a kortársak a Herbstmanöver, őszi hadgyakorlat kifejezéssel jelöltek. Az 1900-as nagygyűlésen az egyik küldött kijelentette: „A Centrum a parlamentekben [vagyis a tartományi törvényhozásokban és a Reichstagban] bizonyos értelemben a harcoló seregünk, a katolikus nép és minden egyházi és politikai elvtársunk pedig a tartalékot jelentik, akikkel a nagygyűléseken seregszemlét tartunk, és akikkel évente megbeszéljük a békeidőben követendő magatartásunkat."[33] Ezt a protestánsok is hasonlóan látták. Adolf Stöcker evangélikus lelkész szerint a kongresszusok lettek azok a fegyverműhelyek, ahol a katolikusok az „egyház harcosait" felszerelték, a csüggedők pedig bátorságot nyertek.[34] A nagygyűlésekre tehát harcias hangvétel vált jellemzővé, a szónokok egyaránt határozottan elítélték az állam omnipotenciára való törekvését, a korlátlan gazdasági szabad verseny túlzásait, illetve a szociáldemokrácia forradalmi elképzeléseit. Ennek ellenére általánossá vált az eseményeken a katolikusok

28 *Lönne, K.-E.:* i. m. 164.; *Gárdonyi M.:* i. m. 308–309.
29 *Morsey, R.:* i. m. 10.
30 Religio, 1885. június 24. 394–395.
31 *Marie-Emanuelle Reytier:* Karl Heinrich zu Löwenstein (1894–1921) un prince ultramontain au service de l'Église. Chrétiens et sociétés (2004) 11.
32 *Morsey, R.:* i. m. 13.
33 Uo. 17.
34 *Tóth János:* A katholikus nagygyűlések és a II. bécsi kath. kongresszus. Katholikus Szemle 3. (1889) 3. sz. 423.

állampolgári lojalitásának és birodalmi patriotizmusának demonstrálása, nem utolsósorban azért, hogy kivédjék a protestánsok és liberálisok vádjait. Ennek érdekében például 1879-től a császár mellszobrát is elhelyezték a pápáé mellett, 1887-től pedig az egyházfő mellett háromszoros éljent kapott az uralkodó is.[35]

3. A NÉMET MINTA KÖVETŐI: A KATOLIKUS NAGYGYŰLÉSEK INTÉZMÉNYÉNEK ELTERJEDÉSE

A német katolikusok kezdeményezése hamarosan Európa más országaiban is követésre talált. Úttörő szerepet játszottak belga hittestvéreik, akik első, 1863-as mecheleni (malines-i) kongresszusukat egyértelműen az 1862-es aacheni katolikus nagygyűlés hatására kezdték megszervezni. A belga érseki székvárosban a liberális gondolkodású prímás, Engelbert Streckx támogatásával tartott rendezvény kezdeményezői olyan fórumot kívántak létrehozni, amely lehetőséget teremt a katolikus politikusok közötti egyeztetésre, a képviselők és a választók közötti kapcsolatteremtésre, illetve az utóbbiak mozgósítására. A kongresszusok rendszerességének biztosítására egy egyesületet is létrehoztak (Union Catholique), amely az 1864-es és az 1867-es, ugyancsak Mechelenben tartott nagygyűléseket szervezte. Itt elsősorban a liberális katolikusok domináltak – mint például a francia vendég, Charles de Montalembert –, akik ellentétben álltak a pápaság által támogatott ultramontánokkal. Az első három kongresszus liberális jellege miatt a főszervező, Édouard Ducpétiaux 1868-ban bekövetkezett halála után hosszú ideig nem tartottak újabb nagygyűlést, és a püspökök 1871-ben megszüntették az Union Catholique-ot. Ezzel zárul a belga nagygyűlések történetének első fejezete.[36] A második szakaszba a katolikus társadalmi egyesületek 1886 és 1890 között tartott három liège-i kongresszusát és az 1891-es mecheleni kongresszust lehet besorolni. Ezek fő témáját a szociális kérdés jelentette, a szónokok 1891-ben már a *Rerum novarumra* reflektáltak. Ez a téma azonban tovább mélyítette az árkot a belga katolicizmuson belül, hiszen a szociális kérdés kezelésében egyesek az állam

35 *Morsey, R.:* i. m. 17–19.

36 *Jan de Maeyer:* Les congrès catholiques en Belgique. Un signe de contradiction. In: Le catholicisme en Congrès (XIXe – XXe siècles). Actes de la table ronde organisée à l'Institut européen en sciences des religions, Paris, 22–23 septembre 2005. réunis par Claude Langlois et Christian Sorrel. Chrétiens et Sociétés. Documents et Mémoires n° 8. 2009. 9–15.; *G. Guyot de Mishaegen:* Le Parti Catholique Belge de 1830 à 1884. Bruxelles, Larcier, 1946. 125–138. Interneten: http://www.unionisme.be/GUYOT06.htm (letöltés: 2015. október 26.).

szerepét kívánták erősíteni, míg mások a liberális éjjeliőr-állam koncepciója mellett törtek lándzsát.[37]

Az 1909-es mecheleni kongresszuson továbbra is fontos szerepet játszott a szociális kérdés. Összehívásának kiváltó oka elsősorban az a félelem volt, hogy a liberális és a szocialista blokk előretör a negyedszázada katolikus pártok által uralt politikai életben. Az 1909-es kongresszushoz köthető a kereszténydemokrata irányzat kialakulása, de ezt tekintik a liturgikus mozgalom kezdetének is. Mivel ez a nagygyűlés – mint hamarosan látni fogjuk – már párhuzamba állítható a hasonló magyar rendezvényekkel, érdemes röviden áttekinteni az addigra erősen egyháziassá váló koreográfiát. A Veni Creator misén a mecheleni érsek, Désiré Mercier bíboros beszélt. A nagygyűlés főbb üléseit az érseki főiskola dísztermében tartották, amelyet a pápa, a király és az érsek képe, illetve a belga és a pápai lobogó díszítettek. Az előadásokhoz nem lehetett hozzászólni, de a szekciókban lehetőség volt a vitára. Különféle kísérőrendezvények (mint például koncertek, kiállítások, vacsorák) színesítették a programot. A záró Te Deumot bankett követte, ahol a pápára, a királyra és az érsekre mondtak pohárköszöntőt.[38]

Franciaországban a nagygyűlések kezdete az 1870-es évek elejéhez köthető. Az Egyházi Állam megszűnése, a második császárság bukása és az egyre erősödő szekularizáció miatt vált szükségessé a hívek mozgósítása. A párizsi kommün leverése után kezdték tartani fővárosi nagygyűléseiket az egyház érdekeinek védelmére létrejött Katolikus Bizottságok (*Comités catholiques*), amelyek elsősorban a katolikus politikusoknak kívántak fórumot biztosítani. A mintának tekintett német *Katholikentage* jelentőségét azonban sohasem tudták elérni, már csak azért sem, mert politikailag erősen elköteleződtek a monarchisták mellett. A nagygyűléseket szervező párizsi bizottság tevékenysége az 1890-es években – részben XIII. Leónak a francia katolikusokat a köztársasági államforma elismerésére buzdító enciklikája nyomán – fokozatosan elhalt.[39]

37 *Paul Gérin:* Catholicisme social et démocratie chrétienne (1884–1904) In: Histoire du mouvement ouvrier chrétien en Belgique. Szerk.: Emmanuel Gerard, Paul Wynants. Leuven University Press, Leuven, 1994. 64–99. *Jan de Maeyer:* i. m. 10., 16–20.

38 *Michel Dumoulin:* L'entrée dans le XXe siécle. In: Nouvelle Histoire de Belgique. Volume 2, 1905–1950. Éditions Complexes, h. n., 2006. 58–60. *Paul Gérin:* i. m. 125–145. *Jan de Maeyer:* i. m. 10., 21–24. *François Wernert:* Dom Lambert Beauduin (1873–1960) et sa vision de la «pastorale liturgique». Contribution au colloque pour le 50ème anniversaire de l'Institut Supérieur de Liturgie de Paris. 27 Octobre 2006. 1., 5. Interneten: http://theocatho.unistra.fr/maj/pdf/wernert2beauduin06.pdf (letöltés: 2015. október 26.).

39 *Daniel Moulinet:* Les congrès des Comités catholiques 1870–1905. In: Le catholicisme en Congrès i. m. 45–63. Le temps des congrès catholiques. Bibliographie raisonnée des actes de congrès tenus en France de 1870 à nos jours. Szerk.: Claude Langlois–Christian Sorrel. Brepols, h. n., 2010. 64–65.; *Sylvain Milbach:* Daniel Moulinet, Laïcat catholique et société française. Les Comités catholiques, 1870–1905. Revue d'histoire du XIXe siècle 2009/38. Interneten: http://rh19.revues.org/3895 (letöltés: 2015. október 27.). *Axelle Brodiez:* Daniel Moulinet, Laïcat catholique et société française. Les Comités catholiques (1870–1905), Paris, Les éditions du Cerf,

A Katolikus Bizottságok első nagygyűléseivel szinte egy időben alakult meg – a munkásokkal foglalkozó papok találkozói nyomán – az *Union des œuvres ouvrières catholiques*, amely a szociális kérdésre összpontosított. Az 1871-es, Nevers-ben tartott alapító gyűlésen létrehozták a szervezet központi irodáját is. Ettől kezdve kongresszusok sora követi egymást egészen 1969-ig, az 1899 és 1904 közötti időszak, illetve a világháborús évek kivételével. 1926-tól mindegyik kongresszus egyetlen központi témára koncentrált.[40]

Bár az előző két nagygyűléstípushoz képest több mint három évtized késéssel jött létre a Szociális Hetek intézménye, de jelentősége miatt érdemes erre is kitérni.[41] 1904-ben, tehát a francia egyházellenes törvénykezés időszakában, Lyonban született és ettől kezdve évről évre mindig más városban rendezték meg. Lényegében egyfajta nyári egyetemnek tekinthető, ahol az előadók társadalmi kérdéseket vizsgáltak az egyházi tanítás fényében. A rendezvényen az előadások játszották a meghatározó szerepet, vitára csak igen korlátozott keretek között volt lehetőség, és a kongresszusoktól eltérően nem hoztak határozatokat sem.[42]

A fenti három példa jól illusztrálja, hogy a katolikus nagygyűlések története más irányt vett Franciaországban, mint a szomszédos Németországban vagy Belgiumban. Míg ezekben az országokban sikerült egy kiemelt országos katolikus rendezvényt létrehozni és működését Németországban több, Belgiumban kevesebb rendszerességgel biztosítani, addig Franciaországban inkább egymás mellett létező „nemzeti" katolikus kongresszusokról lehet beszélni.[43]

A Habsburg Birodalom területein élő német hívek – mint már bemutattuk – a kisnémet egység megvalósulása előtt rendszeres résztvevői, sőt esetenként házigazdái is voltak a német nagygyűléseknek. A rendezvénysorozat osztrák keretek közötti folytatása ezután azonban komoly nehézségekbe ütközött, hiszen a kezdeményezők összbirodalmi szinten kívánták volna továbbvinni a nagygyűléseket, ami viszont nem találkozott a nem német nemzetiségű katolikusok rokonszenvével. Mint hamarosan látni fogjuk, ez a tényező magyar vonatkozásban is komoly zavarokat okozott. A Szent Mihály Arkangyal Bajtársi Szövetség 1877. április 30. és május 3. között szervezte meg Bécsben az első általános osztrák katolikus nagygyűlést, amelyet azonban nem sikerült a német minta szerint állandósítani. Hasonló eseményre csak 1889-ben (helyszíne: Bécs), 1892-ben (Linz), 1896-ban (Salzburg), 1905-ben (Bécs), 1907-ben (Bécs), 1910-ben (Innsbruck) és 1913-ban (Linz) került sor. A rendezvények elsősorban a német nemzetiségű hívek fórumaiként működtek: ennek beismerését jelentette, hogy a szervezők már 1892-ben elhagyták a kongresszus nevéből az összmonarchiára való hivatkozást, 1913-ban pedig már egyenesen „ausztriai német" nagygyűlésként hirdették meg az összejövetelt. A komoly nemzetiségi és regionális megosztottság miatt nagy jelentőségre tettek szert a különböző helyi kezdeményezések. Az 1880-as évektől kezdve számos regionális gyűlést tartottak Felső-Ausztriában, Salzburgban, Stájerországban, Tirolban, Csehországban és Morvaországban, de a birodalom területén lakó lengyelek, szlovének és olaszok is tartottak saját nagygyűléseket.[44]

Dél-Európában az olaszok játszották a kezdeményező szerepet. 1874 júniusában tartották meg Velencében első kongresszusukat, majd a következő évben Opera dei Congressi Cattolici in Italia néven megalapították központi szervezetüket. Ennek fő célja az volt, hogy megvédje az egyház jogait, csökkentse az egységes Olaszország egyházellenes törvénykezésének negatív hatásait, illetve hogy összehangolja a katolikusok társadalmi fellépését. A kezdeményezés összességében sikeresnek mutatkozott, amit az is jelez, hogy 1910-ig összesen húsz, országos katolikus nagygyűlés megrendezésére került sor. A századfordulón viszont – a liberális kormánypárthoz, illetve a folyamatosan erősödő szocializmushoz való hozzáállás kérdése miatt – belső feszültségek keletkeztek a katolikus mozgalomban, amit a Szentszék is egyre komolyabb aggodalommal figyelt. 1904-ben X. Pius pápa végül feloszlatta az Opera dei Congressit, majd 1906-ban útjára indította az Actio Catholicát, amelyen belül jóval erőteljesebb egyházi kontroll érvényesült.[45]

Spanyolországban – az eddigiekhez képest némileg rendhagyó módon – közvetlenül a hierarchia soraiból érkezett a kezdeményezés: Ciriaco M. Sancha y Hervás madridi püspök 1888 márciusában javasolta egy nagygyűlés

2008, 582 p. Chrétiens et sociétés, 2008/15. Interneten: http://chretienssocietes.revues.org/1942 (letöltés: 2015. október 27.); *Pierre Pierrard:* Les Laïcs dans l'Eglise de France (XIXe–XXe siècle). Les Editions Ouvrières, Paris, 1988. 97–100.

40 Le temps des congrès catholiques i. m. 39–40.

41 Franciaországban ma is rendeznek Szociális Hetet (lásd a szervezet honlapját: http://www.ssf-fr.org), de a 20. században francia mintára szociális heteket tartottak Belgiumban, Svájcban, Spanyolországban, Olaszországban, Kanadában és Latin-Amerika számos országában. Magyarországon az Actio Catholica vette programjába a szociális hét megszervezését, de csak egyszer, 1938-ban rendezték meg. A 2013-tól kezdve évente megrendezett Katolikus Társadalmi Napok előképének is a francia *Semaines Sociales* tekinthető http://www.kattars.hu/az-esemenyrol/elozmenyek (letöltés: 2015. október 28.).

42 *Denis Pelletier:* Sciences de l'homme et citoyenneté: un siècle des Semaines Sociales. In: Les Semaines Sociales de France, 1904–2004. Cent ans d'engagement social des catholiques français 1904–2004. Szerk.: Jean-Dominique Durand. Éditions Parole et Silence, Paris, 2006. 21–37.; *Bernard Comte:* Semaines sociales et personnalisme: la médiation de Jean Lacroix 1935–1947. In: Centsans de catholicisme social à Lyon et en Rhône-Alpes: la postérité de „Rerum novarum". Szerk.: Jean-Dominique Durand, Bernard Comte, Bernard Delpal, Régis Ladous, Claude Prudhomme. Les Editions Ouvrières, Paris, 1992. 485–491.; *Pierrard, P.:* i. m. 136. 177–179.

43 *Claude Langlois:* Introduction. Une longue enquête: les actes des congrès catholiques. In: Le temps des congrès catholiques i. m. 10.

44 *Maximilian Liebmann:* Österreichische Katholikentage. In: Lexikon für Theologie und Kirche. 7. köt. Szerk.: Walter Kasper. Herder, Freiburg–Basel–Rom–Wien, 1998. 1197–1198.; *Csibi N.:* Az országos katolikus nagygyűlések i. m. 65–69.

45 *Gianfranco Poggi:* Catholic Action in Italy. The Sociology of a Sponsored Organization. Stanford University Press, Stanford, 1967. 16–19.

megrendezését, amivel elsősorban a liberális kormánnyal való párbeszéd fórumának megteremtése volt a célja. A felvetést XIII. Leó pápa is támogatta, így 1889-ben megtartották az első spanyol katolikus nagygyűlést, amelyet 1902-ig még további öt alkalom követett.[46]

A brit katolikusok társadalmi tevékenységét elsősorban az 1872-ben alapított Catholic Truth Society szervezte, amelynek éves gyűlése fontos fórumnak számított a közösség számára. A társaság segítségével speciális célokat követő egyesületek jöttek létre az egyházi érdekek védelmére. Követeléseik alátámasztására a brit katolikusok számtalan regionális katolikus összejövetelt tartottak, amelyekből 1910-re nőtt ki az első országos szintű nagygyűlés. Ennek helyszíne az észak-angliai iparváros, Leeds volt. A szervezők lemaradása egyes angolszász országokhoz képest is jelentősnek mondható, hiszen az Amerikai Egyesült Államokban 1889-ben, Ausztráliában pedig 1900-ban tartották meg az első katolikus nagygyűlést.[47]

46 *Csibi N.:* Az országos katolikus nagygyűlések i. m. 84–86.
47 Uo. 87–89.

II. A MAGYARORSZÁGI NAGYGYŰLÉSEK ELŐZMÉNYEI

1. AZ EGYHÁZPOLITIKAI ÉS TÁRSADALMI FELTÉTELRENDSZER VÁLTOZÁSAI

A 19. század modernizációs folyamatai egész Európában jelentős hatást gyakoroltak a katolikus egyház helyzetére. A választójog kiterjesztésével megkezdődött a tömegek politikai részvétele, ami sok esetben a középosztály antiklerikális csoportjait juttatta hatalomra. Az új elit a katolicizmust gyakran a haladás akadályának tekintette, és az egyház nemzetek fölötti intézményében a nemzetállam egységét veszélyeztető tényezőt látott.[1] A különböző társadalmi alrendszerek a fejlődés során függetlenítették magukat az egyház befolyásától. A korábban a klérus által betöltött feladatokat rendszerint világi szakemberek vették át, ami új tekintélyek keletkezését eredményezte, és hozzájárult az antiklerikalizmus erősödéséhez.[2]

Ugyanakkor az egyházat korlátozó törekvések, a társadalmi differenciálódás, valamint a laicizálódási folyamatok hatására a vallás elkülönült a társadalmi egésztől, a vallásosság individualizálódott, választott identitássá alakult. Az egyházhoz szilárdan kötődő rétegek komoly társadalmi bázist alkottak, ami jelentős ellenhatást eredményezett a szekularizációs folyamatokkal szemben.[3] A hitüket identitásuk alapjává tevő katolikusok egyesületeket hoztak létre céljaik elérésére, amelyek idővel az egész hívő társadalmat kezdték behálózni.[4] A mozgalom megszületése és tevékenysége pedig – mint ahogy Németország példáján láthattuk – idővel megteremtette a katolikus po-

1 *Michael P. Fogarty:* Christian Democracy in Western Europe 1820–1953. University of Notre Dame, Notre Dame, 1957. 170.
2 *Nicholas Atkin–Frank Tallett:* Priests, prelates and people. A History of European Catholicism since 1750. Oxford University Press, Oxford–New York, 2003. 141–142.
3 *Olaf Blaschke:* Das 19. Jahrhundert: Ein Zweites Konfessionelles Zeitalter? Geschichte und Gesellschaft 26. (2000) 40–64.
4 *Enyedi Zsolt:* Politika a kereszt jegyében. Egy politikai szubkultúra természetrajza. Osiris, Budapest, 1998.

litikai identitást, ami többek között országos nagygyűlések tartásában és politikai pártok alakításában nyilvánult meg.[5]

A polgári fejlődés Magyarországon sem hagyta érintetlenül a katolicizmust, amely a 19. század folyamán kénytelen volt szembenézni az államegyházi státus elvesztésével.[6] A vallásos világkép általános megrendülése szintén éreztette hatását: az egyházi folyóiratok már az 1850-es évektől szinte közhelyszerűen hivatkoztak a hitélet lanyhulására.[7]

Mindennek hatására egyes csoportokon belül újfajta katolikus küldetéstudat alakult ki, amely hozzájárult az egyesületi élet fellendüléséhez, a demokratikusabb felfogás terjedéséhez.[8] Előtérbe kerültek a pasztorációs eszközök és módszerek, a kommunikáció módjának megújítása, a megváltozott életérzésekhez való alkalmazkodás.[9] Az 1890-es évektől hazánkban is kibontakozott a megújulási mozgalom, a „katolikus reneszánsz".[10]

A katolikus közéleti öntudat létrehozásához és fenntartásához azonban az elitek folyamatos szervezőmunkája volt szükséges, amely a csoport tagjaiban ébren tartotta a külvilággal szembeni egymásrautaltság érzését és fenntartotta a cselekvési hajlandóságot.[11] Ebben pedig fontos szerepet játszhattak a rendszeresen megtartott nagygyűlések. Ahogyan egy magyar publicista 1899-ben hangsúlyozta: „Feltűnő és gyakori megnyilatkozással kell az elveket népszerűsíteni. [...] Tartós, maradandó hatásra szánt mozgalmak sikerét csupán gyakori gyűlések biztosítják."[12] Sok katolikus azonban azt is felismerte, hogy a rendszeres közéleti erődemonstráció csupán szükséges, de nem elégséges feladat céljaik megvalósításához. Az Apostoli Szentszék félhivatalos közlönyének számító *L'Osservatore Romano* 1891-ben például arra figyelmeztetett, hogy a nagygyűlések tartása önmagában véve még nem cselekvés, csak annak előkészítése. Bár szükség van rájuk, mert „akció program nélkül nem egyéb handabandázásnál", ám a program megvalósulása „nem magától történő dolog; erre nézve szükség van egy aktív, folyton-folyvást cselekvő és a cselekvést vezető, a cselekvést fokozó tényezőre", ezért folyamatos társadalmi szervezkedés szükséges, amelyet állandó intézményeknek kell létrehozniuk.[13]

5 *Schmidt-Volkmar, Erich:* Der Kulturkampf in Deutschland 1871–1890. Musterschmidt Verlag, Berlin–Frankfurt, 1962. 187.

6 *Salacz Gábor:* Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918. Aurora, München, 1974. 24.

7 *Kósa László:* A vallási közönyösség növekedése Magyarországon a 19. század közepén. In: Uő: Egyház, társadalom, hagyomány. Ethnica, Debrecen, 1993. (Societas et ecclesia 1.) 107.

8 *Moritz Csáky:* Die römisch-katholische Kirche in Ungarn. In: Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band IV. Die Konfessionen. Hrsg. Wandruszka, Adam–Urbanitsch, Peter. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1985. 309.

9 *Kósa László:* Vallások, egyházak, vallásosság. In: Mérlegen a XX. századi magyar történelem – értelmezések és értékelések. Szerk.: Püski Levente–Valuch Tibor. 1956-os Intézet–Debreceni Egyetem, Debrecen, 2002. (Jelenkortörténeti Műhely III.) 73.

10 *Balogh Margit:* Egyházak a dualizmus korában. In: Magyarország a XX. században. II. köt. Főszerk.: Kollega Tarsoly István. Babits Kiadó, Szekszárd, 1997. 299.

11 *Enyedi Zs.:* i. m. 36–37.

12 *Kaufman Géza:* Katholikus kongresszusok. Alkotmány, 1899. november 4. 2.

A szakirodalomban elfogadott nézet szerint a magyar katolikus nagygyűlések az 1890-es évek egyházpolitikai küzdelmére adott egyházi reakció részeként, egyfajta védekezésként jöttek létre.[14] Az összefüggés természetesen fennáll, azonban a rendezvénytípus hazai megjelenése és intézményesülése nem magyarázható egyedül a belpolitikai eseményekkel. A világegyház fejlődése, a nemzetközi példák ugyanis már az egyházpolitikai küzdelem kirobbanása előtt is hatással voltak a hazai klerikusokra, akik – elvi megfontolásokból – szükségesnek látták volna a rendezvény meghonosítását. A következőkben ezért áttekintjük, hogyan vélekedtek a magyar katolicizmus képviselői az egyház érdekvédelméről, illetve a nagygyűlések intézményéről az egyházpolitikai küzdelmet megelőzően.

2. ÉRINTKEZÉSI PONTOK A NÉMET NAGYGYŰLÉSEKKEL. HAZAI SZERVEZÉSI KÍSÉRLETEK 1870 ELŐTT

A magyar papság egy – nagyon szűk, alig néhány tucat főt számláló – csoportja már az 1840-es években felismerte a közéleti szerepvállalás jelentőségét, és ehhez a korszak modernnek számító eszközeit is igénybe vette. A Fogarasy Mihály nagyváradi kanonok, majd címzetes püspök által vezetett csoport lényegében az 1846-ban megalakult Konzervatív Párt egyházi platformjaként tevékenykedett, és antiliberális célkitűzéseit bizonyos mérsékelt társadalmi reformok segítségével kívánta elérni. Ennek érdekében a politikai közösség egészét megszólító publikációkat, hírlapi cikkeket készítettek, az információáramlás elősegítésére országos központot hoztak létre Pesten, valamint viszonylagos rendszerességgel, 1845 és 1847 között hét alkalommal országos értekezleteket is tartottak.[15] Az egyház közéleti aktivizálódása tehát elindult, de igen korlátozott keretek között maradt.

Az 1848-as forradalom, majd a nyomában elfogadott áprilisi törvények – elsősorban a bevett vallásfelekezetek egyenlőségét kinyilvánító 1848. évi XX. törvénycikk – meglepetésként érte a hierarchiát, amely április 6-án petíciót intézett a rendi országgyűléshez. Ebben azt kérte, hogy szabadon, azaz állami beleszólás nélkül intézhesse belső és külső ügyeit, és maga kezelhesse az egy-

13 Religio, 1891. július 8. 11.

14 *Adriányi, G.:* Fünfzig Jahre i. m. 42.; *Szögi L.:* A katolikus nagygyűlések i. m. 509.

15 *Fazekas Csaba:* A katolikus egyház közéleti tevékenységének reformkori történetéhez. In: Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon, 1848–1918. Szerk.: Sarnyai Csaba Máté. METEM, Budapest, 2001. 25–35. (METEM Könyvek 29.)

házi és iskolai alapítványokat. A kérelmet azonban az időhiány miatt a diéta elutasította. Április 8-án Scitovszky János pécsi püspök vezetésével tanácskozást tartottak, ahol a püspökökön és a káptalani követeken kívül az alsó- és a felsőtábla számos világi tagja, összesen mintegy hatvan fő vett részt. A határozat szerint a katolikusok újabb petíciót szándékoztak az első népképviseleti országgyűlés elé terjeszteni, kérve, hogy az egyházi alapítványokat a katolikusok maguk vezethessék egy kétharmadrészt világiakból álló bizottság által. A határozat támogatására a felső klérus egy felülről irányított autonómiaszervezési és aláírásgyűjtési mozgalmat indított. A terveket a *Religio és Nevelés* hasábjain Danelik János foglalta össze, aki az autonómiai szervezet fő feladatát az egyházat érő politikai támadások elhárításában, a templomok és iskolák fenntartásában, a papok és tanítók fizetésében, valamint az alapítványok kezelésében látta. Elképzelése szerint az ezt szolgáló egyesület erőteljes egyházi felügyelet alatt működött volna, hogy a világi elem befolyása nehogy „káros és hibás irányba" terelje. A petíció sikerre juttatása érdekében a hierarchia megkísérelte a hívek támogatását is megszerezni, a püspökök sorra utasították papságukat, hogy írassák alá híveikkel a petíciót, ez azonban felemás eredményt hozott, elsősorban a klérus törekvéseit ellenző liberális és radikális körök ellenpropagandája miatt.[16] A „népek tavasza" tehát Magyarországon is meghozta a jogvédő jellegű katolikus politizálás kezdeteit, amely békés és alkotmányos körülmények között feltehetően még erőteljesebb eszközökkel folytatódott volna.[17] A szabadságharc kitörése, majd ennek bukása után a magyar egyházat is az összbirodalmi keretek közé kényszeríteni kívánó neoabszolutista egyházpolitika[18] következtében azonban önálló katolikus érdekérvényesítésre nem maradt lehetőség. A hazai egyháziak számára a német katolikus nagygyűlések így eleinte nem szolgáltak politikai mintaként, inkább csak a dinasztia iránti hűségük kinyilvánításának fórumát jelentették.

1853. szeptember 20–22. között Bécs volt a német nagygyűlés házigazdája. Az esemény a császár teljes támogatását élvezte, amit jelez, hogy a tanácskozásokat Ferenc József meghívása nyomán a Hofburgban tarthatták. A rendezvény jól beleillett a Pietas Austriaca vallási állameszményébe, amely a katolicizmus és a Habsburg-dinasztia azonosításán alapult.[19] A császárvárosban számos magyar püspök tartózkodott, akik ekkor adták át a Szemere Bertalan által 1849-ben elrejtett és 1853-ban megtalált Szent Koronát az uralkodónak.[20] Képviseletükben Fogarasy Mihály választott püspök részt vett és fel is szólalt

16 *Sarnyai Csaba Máté:* A püspöki kar által támogatott autonómia-elképzelés 1848-ban. In: Állam és egyház a polgári átalakulás korában i. m. 67–72.

17 *Fazekas Csaba:* Katolicizmus és konzervativizmus a XIX. századi Magyarországon. Múltunk 47. (2002) 3–4. sz. 448.

18 Erről részletesen lásd *Adriányi Gábor:* A Bach-korszak egyházpolitikája 1849–1859. Kairosz, Budapest, 2009.

19 *Manhercz Orsolya:* Az 1857. évi máriacelli zarándoklat a sajtóban. In: A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai i. m. 29.

20 *Kießling, J. B.:* i. m. 288–289.

a nagygyűlésen. Előadását a „jó könyvek" kiadására és terjesztésére alakult Szent István Társulatról szóló beszámolóval kezdte, és hangoztatta, hogy ezt hasonló okokból hozták létre, mint a német egyesületeket. Magyarországon a katolicizmus, amelyet egykor a török uralom és az azzal megjelenő protestantizmus veszélyeztetett, ma már ismét virágzik Szent István jogos utódának, a Habsburg-háznak köszönhetően – mondta. Végül kijelentette, Magyarország a koronával együtt testvéri csókját hozza a német népnek, és a nagygyűlés a Patrona Hungariae műve, akinek a tiszteletében minden katolikus egyesül.[21]

1856-ban Linzben volt a nagygyűlés, ide ismét sok vendég érkezett Magyarországról, és voltak magyar felszólalók is.[22] Ehrenreiter György rajkai plébános „élénk színekkel festette le" az esztergomi bazilika felszentelésének jelentőségét, majd összevetette az egykori egyházi állapotokat a jelen fellendülésével, végül a császárt éltette és áldást kért a dinasztiára.[23] Kronperger Antal teológus, a *Der Katholische Christ* című hetilap szerkesztője a Szent István Társulatról, Kubinszky Mihály kalocsai kanonok pedig a magyarországi hitéletről tartott beszámolót.[24]

1864-ben a bajorországi Würzburgban ismét szót kapott egy magyar hozzászóló, egy bizonyos Mayer Károly ügyvéd, aki egyebek mellett az országot a nemzetiségi széthúzás miatt fenyegető veszélyekről beszélt.[25] Mayer egyébként néhány nappal korábban a belgiumi Mechelenben tartott katolikus kongresszuson is részt vett, ahol az egyház magyarországi helyzetéről számolt be. A belga sajtó szerint jó és tanulságos előadást tartott, amely azt bizonyította, hogy sem rend, sem szabadság nem képzelhető el vallás nélkül.[26]

Mint láthatjuk, a magyar szónokok inkább csak helyzetjelentésekkel járultak hozzá a munkához, ugyanakkor az alkalmankénti részvétel, illetve a nagygyűlések eseményeinek nyomon követése hozzásegítette a hazai katolikusokat ahhoz, hogy képet alkothassanak maguknak nyugat-európai hittestvéreik újításairól. 1857-ben például a *Religio* némi csodálkozással számolt be a salzburgi érseknek az az évi nagygyűlésen tartott beszédéről, amely az egyesületek fontosságát hangoztatta. „Maga ezen állítás egy főpásztortól föladva elég gondolkozni valót ad és meggyőz arról, hogy a katolikus egyletek a méltóságos püspöki kar előtt legjobb becsületben állanak" – írta a publicista.[27] Elismerést váltott ki, hogy a nagygyűlések formája a zsinatok mintáját követte, hasznos tárgyakat vitattak meg, az eseményeket pedig jeles szónoklatok, egyháziasság, méltóságteljes hangnem jellemezte.[28] A lap egyik szerzője annak a reménynek adott hangot, hogy „nekünk is lesznek alkalmas időre sza-

21 Wiener Zeitung, 1853. szeptember 22. 4.

22 *Kießling, J. B.:* i. m. 366., 368.

23 Wiener Zeitung, 1856. szeptember 25. 2.

24 Religio, 1856. október 1. 217.

25 *Kießling, J. B.:* i. m. 398.

26 Religio, 1864. október 1. 218–219.

27 Uo., 1857. szeptember 30. 226.

28 Uo., 1864. október 1. 217.

házi és iskolai alapítványokat. A kérelmet azonban az időhiány miatt a diéta elutasította. Április 8-án Scitovszky János pécsi püspök vezetésével tanácskozást tartottak, ahol a püspökökön és a káptalani követeken kívül az alsó- és a felsőtábla számos világi tagja, összesen mintegy hatvan fő vett részt. A határozat szerint a katolikusok újabb petíciót szándékoztak az első népképviseleti országgyűlés elé terjeszteni, kérve, hogy az egyházi alapítványokat a katolikusok maguk vezethessék egy kétharmadrészt világiakból álló bizottság által. A határozat támogatására a felső klérus egy felülről irányított autonómiaszervezési és aláírásgyűjtési mozgalmat indított. A terveket a *Religio és Nevelés* hasábjain Danelik János foglalta össze, aki az autonómiai szervezet fő feladatát az egyházat érő politikai támadások elhárításában, a templomok és iskolák fenntartásában, a papok és tanítók fizetésében, valamint az alapítványok kezelésében látta. Elképzelése szerint az ezt szolgáló egyesület erőteljes egyházi felügyelet alatt működött volna, hogy a világi elem befolyása nehogy „káros és hibás irányba" terelje. A petíció sikerre juttatása érdekében a hierarchia megkísérelte a hívek támogatását is megszerezni, a püspökök sorra utasították papságukat, hogy írassák alá híveikkel a petíciót, ez azonban felemás eredményt hozott, elsősorban a klérus törekvéseit ellenző liberális és radikális körök ellenpropagandája miatt.[16] A „népek tavasza" tehát Magyarországon is meghozta a jogvédő jellegű katolikus politizálás kezdeteit, amely békés és alkotmányos körülmények között feltehetően még erőteljesebb eszközökkel folytatódott volna.[17] A szabadságharc kitörése, majd ennek bukása után a magyar egyházat is az összbirodalmi keretek közé kényszeríteni kívánó neoabszolutista egyházpolitika[18] következtében azonban önálló katolikus érdekérvényesítésre nem maradt lehetőség. A hazai egyháziak számára a német katolikus nagygyűlések így eleinte nem szolgáltak politikai mintaként, inkább csak a dinasztia iránti hűségük kinyilvánításának fórumát jelentették.

1853. szeptember 20–22. között Bécs volt a német nagygyűlés házigazdája. Az esemény a császár teljes támogatását élvezte, amit jelez, hogy a tanácskozásokat Ferenc József meghívása nyomán a Hofburgban tarthatták. A rendezvény jól beleillett a Pietas Austriaca vallási állameszményébe, amely a katolicizmus és a Habsburg-dinasztia azonosításán alapult.[19] A császárvárosban számos magyar püspök tartózkodott, akik ekkor adták át a Szemere Bertalan által 1849-ben elrejtett és 1853-ban megtalált Szent Koronát az uralkodónak.[20] Képviseletükben Fogarasy Mihály választott püspök részt vett és fel is szólalt

16 *Sarnyai Csaba Máté:* A püspöki kar által támogatott autonómia-elképzelés 1848-ban. In: Állam és egyház a polgári átalakulás korában i. m. 67–72.

17 *Fazekas Csaba:* Katolicizmus és konzervativizmus a XIX. századi Magyarországon. Múltunk 47. (2002) 3–4. sz. 448.

18 Erről részletesen lásd *Adriányi Gábor:* A Bach-korszak egyházpolitikája 1849–1859. Kairosz, Budapest, 2009.

19 *Manhercz Orsolya:* Az 1857. évi máriacelli zarándoklat a sajtóban. In: A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai i. m. 29.

20 *Kießing, J. B.:* i. m. 288–289.

a nagygyűlésen. Előadását a „jó könyvek" kiadására és terjesztésére alakult Szent István Társulatról szóló beszámolóval kezdte, és hangoztatta, hogy ezt hasonló okokból hozták létre, mint a német egyesületeket. Magyarországon a katolicizmus, amelyet egykor a török uralom és az azzal megjelenő protestantizmus veszélyeztetett, ma már ismét virágzik Szent István jogos utódának, a Habsburg-háznak köszönhetően – mondta. Végül kijelentette, Magyarország a koronával együtt testvéri csókját hozza a német népnek, és a nagygyűlés a Patrona Hungariae műve, akinek a tiszteletében minden katolikus egyesül.[21]

1856-ban Linzben volt a nagygyűlés, ide ismét sok vendég érkezett Magyarországról, és voltak magyar felszólalók is.[22] Ehrenreiter György rajkai plébános „élénk színekkel festette le" az esztergomi bazilika felszentelésének jelentőségét, majd összevetette az egykori egyházi állapotokat a jelen fellendülésével, végül a császárt éltette és áldást kért a dinasztiára.[23] Kronperger Antal teológus, a *Der Katholische Christ* című hetilap szerkesztője a Szent István Társulatról, Kubinszky Mihály kalocsai kanonok pedig a magyarországi hitéletről tartott beszámolót.[24]

1864-ben a bajorországi Würzburgban ismét szót kapott egy magyar hozzászóló, egy bizonyos Mayer Károly ügyvéd, aki egyebek mellett az országot a nemzetiségi széthúzás miatt fenyegető veszélyekről beszélt.[25] Mayer egyébként néhány nappal korábban a belgiumi Mechelenben tartott katolikus kongresszuson is részt vett, ahol az egyház magyarországi helyzetéről számolt be. A belga sajtó szerint jó és tanulságos előadást tartott, amely azt bizonyította, hogy sem rend, sem szabadság nem képzelhető el vallás nélkül.[26]

Mint láthatjuk, a magyar szónokok inkább csak helyzetjelentésekkel járultak hozzá a munkához, ugyanakkor az alkalmankénti részvétel, illetve a nagygyűlések eseményeinek nyomon követése hozzásegítette a hazai katolikusokat ahhoz, hogy képet alkothassanak maguknak nyugat-európai hittestvéreik újításairól. 1857-ben például a *Religio* némi csodálkozással számolt be a salzburgi érseknek az az évi nagygyűlésen tartott beszédéről, amely az egyesületek fontosságát hangoztatta. „Maga ezen állítás egy főpásztortól föladva elég gondolkozni valót ad és meggyőz arról, hogy a katolikus egyletek a méltóságos püspöki kar előtt legjobb becsületben állanak" – írta a publicista.[27] Elismerést váltott ki, hogy a nagygyűlések formája a zsinatok mintáját követte, hasznos tárgyakat vitattak meg, az eseményeket pedig jeles szónoklatok, egyháziasság, méltóságteljes hangnem jellemezte.[28] A lap egyik szerzője annak a reménynek adott hangot, hogy „nekünk is lesznek alkalmas időre sza-

21 Wiener Zeitung, 1853. szeptember 22. 4.

22 *Kießling, J. B.:* i. m. 366., 368.

23 Wiener Zeitung, 1856. szeptember 25. 2.

24 Religio, 1856. október 1. 217.

25 *Kießling, J. B.:* i. m. 398.

26 Religio, 1864. október 1. 218–219.

27 Uo., 1857. szeptember 30. 226.

28 Uo., 1864. október 1. 217.

bott nagygyűléseink".[29] A *Religio* szerkesztőségében ugyanakkor tisztában voltak azzal, hogy ez a felfogás a hazai klérus köreiben nem általános. A német gyakorlat véleményük szerint itthon „bámulatot gerjeszt inkább, mint utánzást; és vannak, kik szerfölötti aggályosságuknál fogva [...] inkább ártalmasnak, mint üdvösnek hiszik a vallásos elevenségnek, hitbeli pezsgésnek ilynemű tömörebb nyilatkozatát".[30]

Magyarországon a német nagygyűlések mintája csak 1867, a polgári alkotmányosság helyreállítása után kezdte komolyabban felkelteni a katolikusok szélesebb köreinek érdeklődését. A felelős kormány létrehozásával az egyházpolitika intézésében ismét fontos szerep jutott a liberális magyar politikai elitnek, ami adott esetben kockázatokkal is járhatott az egyházi hierarchia számára. Ezt jól mutatja, hogy Tisza Kálmán már 1868-ban határozati javaslatot nyújtott be a polgári házasság bevezetéséről az országgyűlésnek, a szélsőbal képviselője, Irányi Dániel pedig 1869 nyarán már egyenesen az általános vallásszabadságról terjesztett be törvényjavaslatot.[31]

Mindennek következtében gyorsan felértékelődött a hívek önszerveződésének gondolata. Ennek legismertebb példája a katolikus autonómia megteremtésének igénye. A liberális katolikus Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter a terjedő hitközöny legyőzése és a társadalom demokratizálása szempontjából egyaránt fontosnak tartotta az egyház belső reformját, a világiak szerepének növelését.[32] Ezért javasolta a katolikus autonómiai szervezet létrehozását, amely egyebek mellett az egyházi intézményrendszer irányítására és a vagyon kezelésére lett volna hivatott. Az 1870–1871-ben ülésező kongresszus által kidolgozott működési szabályzat azonban soha nem lépett életbe.[33]

Ezzel egy időben indult el egy másik kezdeményezés a Szent László Társulat soraiból, amely 1861-ben jött létre a külföldi magyarok hitéletének és nemzettudatának erősítésére. A szervezet megalakulásakor azonnal felvette a kapcsolatot a német testvéregyesületekkel, és 1864-ben hivatalosan is bemutatkozott az ekkor Trierben tartott német nagygyűlésen.[34] A társulat második elnöke Peitler Antal József váci püspök volt, aki szerette volna minél ismertebbé tenni a szervezetet, ezért német mintára vándorgyűlések tartását vette tervbe.[35]

29 Uo., 1863. október 7. 231.

30 Uo., 1862. szeptember 27. 201.

31 *Herger Csabáné:* Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2010. (Habsburg Történeti Monográfiák 10.) 233.

32 *Cieger András:* Az elvszerűség paradoxonjai. Eötvös József második minisztersége (1867–1871). In: A kincset csak fáradsággal hozhatjuk napvilágra. Tanulmánykötet báró Eötvös József születésének 200. évfordulójára. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2013. 339.

33 *Sarnyai Csaba Máté:* A katolikus autonómia megközelítési lehetőségei Magyarországon 1848-tól a századfordulóig. http://www.c3.hu/scripta/szazadveg/21/sarnyai.htm (letöltés: 2014. szeptember 20.); *Salacz G.:* Egyház és állam i. m. 45–46.

34 Das Vaterland, 1864. szeptember 20. 2.; Religio, 1864. október 1. 217.

A Társaság elsőként 1867-ben ment vidékre: a tagság Esztergomban gyűlt össze, ahol Kubinszky Mihály részletesen beszámolt a mecheleni és az innsbrucki katolikus nagygyűlésekről.[36] 1868-ban Győrben tartották a közgyűlést, amelyen tekintélyesnek számító, ötszáz fős közönség vett részt, köztük számos arisztokrata, mint Cziráky János és Apponyi Albert, akik később is fontos szerepet játszottak a katolikus önszerveződési kísérletekben.[37] Peitler megnyitójában hangot adott reményének, miszerint a társulat működése idővel olyan lendületet vesz, hogy „abból oly kat[olikus] nagygyűlés válhatnék, milyenek Ausztria, Németország- s Belgiumban évek óta tartatnak, s melyeken jeles értekezések s eszmecsere által a kat[olikus] hitélet terjesztésére, a ker[esztény] fegyelem, nevelés, irodalom emelésére, a rakoncátlan sajtó mérges kifakadásai- s hazug rágalmainak ellensúlyozása s az egyház jogainak oltalma érdekében a legcélszerűbb rendszabályok állapíttatnak meg". Arra kérte a résztvevőket, hogy komolyan gondolkozzanak a felvetésről.[38]

A gyűlésen két álláspont alakult ki. Kubinszky Mihály kanonok azt javasolta, hogy a társulat közgyűlése már a jövő évben alakuljon katolikus nagygyűléssé. Őt támogatva Danilovics Mihály kassai kanonok német és belga mintára az egyesület „katolikus nagy társulattá" való átalakítását indítványozta. Tóth Bálint királyi tanácsos viszont feleslegesnek tartotta az átalakulást, ő a nagygyűlések összehívását a tervezett katolikus autonómiától várta, amelynek előkészítése ekkor már folyamatban volt. A közgyűlés végül Cziráky János középutas indítványát fogadta el, amely felkérte a választmányt, hogy tanulmányozza a külföldi katolikus egyletek alapszabályait, kövesse nyomon az autonómia fejlődését, és készítsen a következő közgyűlésre tervezetet arról, hogyan lehetne a társulattól függetlenül egy „nagy katolikus gyűlést" egybehívni.[39]

1869 júliusában a választmány bizottmányt küldött ki, amely igen energikusan látott munkához, és alapszabály-tervezetet készített a jövendő nagygyűlés számára. Ez az évenként más városban tervezett eseménysorozat célját – szigorúan a német mintát követve – a hithez való ragaszkodás kinyilvánításában fogalmazta meg, és kizárta a politikai kérdések megvitatásának lehetőségét. A tervezet hat állandó szakosztály (hitéleti, jótékonysági, oktatás- és nevelésügyi, művészeti, sajtóügyi, valamint alaki kérdésekkel foglalkozó) ala-

35 *Szemes József:* A Szent László Társulat története 1861–1941. Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém, 1942. 33.

36 Religio, 1867. október 5. 233.

37 *Kereszturi:* A Szent László Társulat vándorgyűlései. Religio, 1868. október 14. 244–245.

38 A Szent László Társulat 1868. szeptember 22. és 23-án Győrött tartott VI. közgyűlésének jegyzőkönyve. Athenaeum, Pest, 1868. 34.

39 Uo. 19–21.

kításával számolt.[40] A bizottság indítványozta továbbá, hogy a Szent László Társulat intézkedjen nagygyűlés megtartásáról 1869-ben.[41]

Ez a lendület a jelek szerint óvatosságra intette a társulat vezetőit. A következő, Pécsett tartott gyűlésen a kérdés továbbra is izgatta a kedélyeket.[42] Peitler püspök megnyitójában ismét a nagygyűlések mellett emelt szót. Azonban egyúttal felvetette a kérdést: mit óhajt a tagság, a nagygyűlést vajon már most, az autonómia létrejötte előtt kívánatosnak tartja-e, és a társulat maga kíván-e cselekedni, vagy inkább néhány lelkes, buzgó katolikust bíz meg a szervezőmunkával.[43]

A püspök óvatosságát elsősorban jogi aggályok magyarázták, hiszen Peitler a közgyűlésen is felhívta rá a figyelmet, hogy a vállalkozás túlnő a társulat alapszabályban rögzített céljain. Huszár Ferenc alelnök, udvari tanácsos szintén úgy vélte, csak akkor hívható össze a nagygyűlés, ha a társulattól független személyiségek kezdik el a szervezést. A közgyűlés határozatában a nagygyűlés megvalósítását fontosnak nyilvánította, „már azért is, hogy legyen testület, mely a katolikus keresztény tevékenységnek összes ágait mintegy központosítva képviselje s ezek érintkezésének központjául szolgáljon". Ezért a bizottmány által kidolgozott alapszabály-tervezetet „a társulattól független vezérférfiak" figyelmébe ajánlotta.[44]

Az általánosságban mozgó, óvatos határozat, amely éles ellentétben áll az előző év lendületével, jól tükrözi a társulat helyzetének megrendülését. A pécsi közgyűlésről a világi tagok, támogatók jelentős része elmaradozott – ami kézzelfoghatóvá tette azt a nyugtalanságot, amelyet az első vatikáni zsinat előkészületei Magyarországon is kiváltottak. Az egyház kormányzásának központosítására vonatkozó elképzelések és az ultramontanizmus erősödése, amely a zsinati határozatokban is megnyilvánult, elvezetett a közvélemény radikalizálódásához.[45] Ez a Szent László Társulat helyzetét is megingatta, ami egyebek mellett a tagdíjak vészes csökkenésében is megmutatkozott.[46] Noha a következő, 1871-es közgyűlésen Kubinszky Mihály azt javasolta, hogy a társulat adja morális támogatását a katolikus nagygyűlések létesítéséhez, a közgyűlés újra a pécsi döntést erősítette meg.[47]

40 Alapszabály-tervezet a katholikus nagygyülés szervezésére Magyarországon. Kertész József nyomása, Pest, 1869.
41 A Szent László Társulat 1869. szeptember 14. és 15-én Pécsett tartott VII. közgyűlésének jegyzőkönyve. Athenaeum, Pest, 1869. 11.
42 Religio, 1869. szeptember 29. 204–205.
43 A Szent László Társulat 1869. szeptember 14. i. m. 31–32.
44 Uo. 12–13.
45 *Lakatos Andor:* Közvetítés és kiegyenlítés. Haynald Lajos szerepe az autonómia-mozgalom 1868–1871 közötti szakaszában. In: Állam és egyház a polgári átalakulás korában i. m. 126.
46 *Szemes J.:* i. m. 38–39.
47 A Szent László Társulat 1871. május 31-én Pesten tartott VIII. közgyűlésének jegyzőkönyve. Hunyadi Mátyás Intézet, Pest, 1871. 10–11.

Az egyetemes egyházpolitika fordulata tehát időszerűtlenné tette a nagygyűlések hazai meghonosítását. Az első autonómiakongresszus 1871-ben szintén sikertelenül ért véget, az itt előforduló túlzások (például a dogmatikai és liturgiai kérdésekbe való beleszólás igénye)[48] a klérus szemében azt bizonyíthatták, hogy még nem érkezett el az idő a világi hívek erőteljesebb bevonására az egyház belső életébe.

3. A KATOLIKUS ELVBARÁTOK KEZDEMÉNYEZÉSE

A következő kezdeményezés Lonkay Antal környezetéből indult ki, aki a Hunyadi Mátyás Irodalmi és Lapkiadó Intézet alapítójaként, valamint a *Magyar Állam* című politikai napilap kiadójaként a katolikus sajtó meghatározó személyisége volt. 1877-ben az ő vezetésével harminc zarándok ment Rómába, hogy „a vatikáni fogságban" lévő IX. Pius pápát „megvigasztalja" püspöki jubileumán.[49] A résztvevők az esemény első évfordulóján találkoztak Balatonfüreden, és létrehozták a Római Zarándokok Szövetségét.[50] A kezdetben baráti társaságként működő szerveződés tagjai 1882. augusztus 23-án tartottak vándorgyűlést Orosházán, ahol egyesületet alakítottak és felvették a Katolikus Elvbarátok Szövetsége nevet. Lonkay javaslatára elhatározták, hogy gyűléseiket ezentúl a nagyvárosokban – a következő évben Budapesten – tartják, és ezekre meghívnak mindenkit, aki a katolikus ügyek iránt érdeklődik.[51]

A résztvevők a hívek megszervezésével a hierarchia számára próbáltak támogatást adni, hiszen az országos politikában ismét sokan veszélyeztetve látták az egyház érdekeit: 1881. március 22-én ugyanis Pauler Tivadar igazságügyi miniszter a keresztények és izraeliták közötti, illetve a külföldön kötött polgári házasság tárgyában terjesztett be törvényjavaslatot. Bár ennek tárgyalása csak két év múlva kezdődött el,[52] az egyházpolitikai kilátások mégis aggasztották a megjelenteket, és a megoldást egyesek a tömegbázis gyűjtésében látták. Agócs János kunfélegyházi esperes szerint például „a püspöki kar még bátrabban és hatásosabban fogna fölléphetni, ha háta mögött a kat[olikus] népség tömörült szövetségét látná". Mások ugyanakkor aggódtak, hogy Budapest helyszínné választása még korai, mert nem lesznek képesek elegendő támogatót felvonultatni. Lonkay azonban ezt nem osztotta, mert úgy látta, hogy már egy ötven fő részvételével folytatott „higgadt tanácsko-

48 *Salacz G.:* Egyház és állam i. m. 43.
49 Erről részletesen lásd *Lonkay Antal:* Az én első róm. utam és vaticani zarándoklatom 1877-ben. Budapest, 1879.
50 Katholikus Társadalom, 1882. szeptember 3. 1.
51 Religio, 1882. szeptember 30. 211–213.
52 *Herger Cs.:* i. m. 235.

zás" is nagy sikert jelentene a fővárosban. Optimizmusához az is hozzájárult, hogy a fővédnök, Simor János hercegprímás az előző gyűlés kérésére már megerősítette, hogy támogatja a szövetség eszméjét.[53]

A kezdeményezést ugyanakkor pártolta egy kis folyóirat, a *Katholikus Társadalom* tulajdonosa, Mayer J. Arnó is, aki azt remélte, hogy a tömegek csatlakozásával a budapesti gyűlésen „minél tekintélyesebben" nyilatkozhat meg „a katolikus közérzület".[54] Hamarosan azonban rálicitált az eredeti célokra: szeptember 10-én közzétett, *Halaszthatatlan* című cikkében már egy „általános katolikus szövetkezet" létrehozását követelte, amelynek minden hívő tagsági díj nélkül a tagja lehet. Ez – reményei szerint teljes összhangban a Katolikus Elvbarátok Szövetségével – fellép a szabadkőművesség, a liberalizmus, a szocializmus, a kommunizmus, a nihilizmus terjedésével szemben, demonstrál a polgári házasság, a felekezetnélküli iskolák, a vasár- és ünnepnapok megszentségtelenítése és az erkölcstelen sajtó ellen. Mayer követelte továbbá, hogy a keresztény elveket követő képviselők megválasztása érdekében befolyásolják a választásokat. Emellett nyíltan antiszemita célkitűzéseket is megfogalmazott, például hogy a tagok kötelezik magukat a „zsidóuralom" elleni fellépésre, zsidóktól semmit sem vásárolnak, csak keresztény sajtót olvasnak. Mayer a szervezkedés részleteiről is konkrét elképzelésekkel rendelkezett: eszerint amint a Keresztény Elvbarátok Szövetségéhez való csatlakozást a püspöki kar engedélyezi, a *Magyar Állam* és a *Magyar Társadalom* csatlakozási íveket ad közre, a szervezők befolyásos védnököket keresnek, majd központi klubot és vidéki fiókokat hoznak létre.[55] Mayernek – a tiszaeszlári vérvád árnyékában megfogalmazott – radikálisan zsidóellenes követelései alkalmasak lehettek ugyan arra, hogy szélesebb körök érdeklődését felkeltsék, ugyanakkor az egyházi hierarchia elutasította Mayer antiszemita programját.[56]

Jól mutatja ezt Haynald Lajos bíboros, kalocsai érsek óvatos magatartása is. A következő hónapban Kalocsán tartott papi tanácskozmány résztvevői ugyanis katolikus nagygyűlés tartására tettek javaslatot. Haynald megdicsérte papjai buzgóságát, hangoztatta, hogy a nagygyűlések Nyugat-Európában üdvösnek mutatkoztak, ezért Magyarországon is szükségesek. Ugyanakkor a megvalósítást még nem látta időszerűnek. „Mire ha megérik az egyházi élet hazánkban s a kezdeményezés (mint ezt a külföldön is tapasztaljuk) magában a népben megindul, a főpásztorok bizonyosan mindent megteendenek, mi a magasztos cél elérését elősegítheti; miért is a lelkészkedő papságnak a népre ily irányú hatását örömmel üdvözlendi őeminenciája, most pedig buzdítja papjait, hogy azt, mi ez ügynek híveiknél való megvilágítására szolgálhat,

53 Religio, 1882. szeptember 30. 211–213.
54 Katholikus Társadalom, 1882. szeptember 3. 1.
55 *Mayer J. Arno:* Halaszthatatlan. Magyar Állam, 1882. szeptember 10. 1.
56 *Szabó Dániel:* A Néppárt megalakulása. Történelmi Szemle 20. (1977) 2. sz. 181.

buzgón teljesítsék; – a dolgot egyenesen kezdeményezni azonban ezen tanácskozmánynak föladata nem lehet."[57]

Az előjelek ennek ellenére kedvezőnek tűntek a Katolikus Elvbarátok Szövetségének számára, amelynek taglétszáma novemberre állítólag már meghaladta a 23 ezer főt.[58] December 4-én a szervezet Budapesten, a piaristák nagytermében magánjellegű értekezletet tartott. A száznúsz meghívottból „a zord idő ellenére" nyolcvanan megjelentek, noha a meghívottak fele sem tartozott a *Magyar Állam* támogatói közé.[59] A résztvevők egy bizottságot alakítottak, amelybe tudatosan olyan tagokat is beválasztottak, akik nem voltak tagjai a Szövetségnek, de azt remélték tőlük, hogy „esetleg Magyarország *katolikusainak egy nagygyűlésében, azaz* egy *katolikus nagygyűlésben* szívesen, kötelességszerűen hajlandók közreműködni".[60]

A Katolikus Elvbarátok Szövetségét Simor János hercegprímás, valamint a kalocsai és az egri érsek is nyilvánosan a támogatásáról biztosította.[61] A nyitrai, a székesfehérvári, a kassai, a rozsnyói és a váci püspök szintén hasonló nyilatkozatot tett.[62] A *Religio* című lap is arról adott hírt, „a legilletékesebb helyen" azt közölték egy munkatársukkal, hogy hasznos lenne a német nagygyűlések meghonosítása.[63] Mindezt betetőzte XIII. Leó 1883. március 8-án kelt levele, amely szerint a pápa örömmel fogadta az orosházi ülés jegyzőkönyvét, és apostoli áldását adta a szervezkedésre.[64] Lonkayék április elején arról értesítették a nyilvánosságot, hogy 1883. augusztus 22–23-án „nagy katolikus gyűlést" tartanak Pesten. Az előzetes követelések a pápa támogatását, a polgári házasság elvetését, a vegyes házasságból származó gyermekek katolikus vallásának biztosítását, a tisztán egyházi iskolák megteremtését és a vasárnap megszentelését foglalták magukban, továbbá azt a hangsúlyos követelést, hogy a katolikusok csak olyan képviselőket válasszanak, akik ezt a programot elfogadják.[65] A rendezvény elnöki tisztét gróf Cziráky János (a főrendiház katolikus mozgalmának vezetője)[66] töltötte volna be.[67] A nagygyűlés megtartása ekkoriban különösen indokoltnak tűnhetett, hiszen Pauler Tivadar házassági törvényjavaslatát májusban tűzte napirendjére a parlament.[68]

57 Religio, 1882. október 4. 221.
58 *Halász Mihály:* 23 361. Katholikus Társadalom, 1882. november 19. 1.
59 *Lonkay Antal:* A Kath. Elvbarátok Szövetsége ügyében. Magyar Állam, 1883. július 28. 1.
60 Religio, 1882. december 16. 387. Kiemelés az eredetiben.
61 Katholikus Társadalom, 1882. november 19. 6.
62 Uo., 1882. november 26. Melléklet. 1.
63 Religio, 1885. június 13. 374.
64 XIII. Leó pápa őszentsége levele a Kath. Elvbarátok Szövetsége elnökségéhez. Magyar Állam, 1883. március 18. 1.
65 *Gregorovics Nándor:* Olvasói levél. Új Katholikus Társadalom, 1883. április 1. 11.
66 *Csapodi Csaba:* Gróf Zichy Nándor élete és politikája (1828–1911). Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége, Budapest, 1993. 93.
67 Religio, 1885. május 9. 294.
68 *Salacz G.:* i. m. 1974. 72.

1883 tavaszán azonban jelentkeztek az első problémák: konfliktus robbant ki Lonkay Antal és Mayer J. Arnó között, miután az előbbi megpróbálta megszerezni magának a *Katholikus Társadalom* tulajdonjogát.[69] Mayer ezt megakadályozta, majd hamarosan azzal vádolta meg vetélytársát, hogy monopóliumra való törekvése és agresszivitása – a konkurens katolikus lapot, a *Magyar Koronát* olvasó papokat például szoknyás férfiszajháknak titulálta – sokakat távol tart a szervezkedéstől.[70] A szakadás következtében Mayernek új imázst kellett felépítenie magának, ami a további radikalizálódás útjára vezette. Májusban már a katolikus politikai ellenzékiség állandósításával fenyegetett: „Agitáció ellenébe agitációt teszünk mi is. Mi is gyűlésezünk majd, mi is izgatunk majd, mi is bevonjuk az akcióba hívőink millióit – mi is hozunk határozatokat, mi is írunk petíciókat és mi is teendünk tiltakozásokat – ám lássa Tisza Kálmán: mily vihar lesz aratása annak a vetésnek, melyet jogtipró politikájának szele vetett el!"[71]

Már a nagygyűlés eredeti célkitűzései sem nyerhették el a kormány tetszését, Mayer agitációja pedig még tovább ronthatta az összképet. A nagygyűlés megtartására ezért végül nem került sor. Lonkay Antal július 28-án bejelentette, hogy a nagygyűlést „nyomós okból" 1884-re halasztják. Azt állította, hogy a püspökök helyeslik céljaikat, és „az összes külakadályok egy fő akadályban nevezhetők meg, s ez a magas kormány még le nem győzött aggálya és bizalmatlansága". A cikk szerint „atyai óhaj", vagyis főpapi intés volt a nagygyűlés elhalasztásának oka. Lonkay ezért bejelentette, hogy tovább szervezkednek és meg fogják győzni a kormányt arról, hogy mindenben hű szövetségese lesznek, ami Isten törvényével nem ellenkezik.[72]

A Katolikus Elvbarátok Szövetsége tehát a kormány hozzájárulását a hangvétel mérséklésével kívánta elérni. Mayer viszont tovább haladt a radikalizmus útján. 1883 augusztusában már egy katolikus párt alapításának ötletét vetette fel, amit egyenesen azzal indokolt, hogy az Istóczy Győző-féle antiszemita mozgalom nem tudja majd a „zsidóság romboló hatását" ellensúlyozni. A cikk szerint Magyarország lakosságának kilencven százaléka antiszemita érzelmű, azt tehát nem kell terjeszteni, viszont Istóczy kivihetetlen célokat tűzött maga elé. A cikk felfogása szerint a „zsidó érdekek" képviselője a liberalizmus – ezért először ettől kell „megszabadulni", amire egyedül a katolikus politika képes. Ezért katolikus pártra van szükség, „mely nem ábrándozik új Palesztinákról, hanem megteszi azt, hogy a keresztény elvek és érdekek korlátai közé szorítja a zsidóság vagyon- és erkölcsrontó törekvéseit".[73] A nyíltan megfogalmazott antiszemita törekvések diszkreditálták a kezdeményezést, ezért ezen az alapon nem lehetett eljutni a nagygyűlés megrendezéséhez.

69 *Mayer J. Arno:* Nyilatkozat. Új Katholikus Társadalom, 1883. március 18. 3.
70 Uo., 1883. április 15. 7.
71 Uo., 1883. május 20. 2.
72 *Lonkay Antal:* A Kath. Elvbarátok Szövetsége ügyében. Magyar Állam, 1883. július 28. 1.
73 Új Katholikus Társadalom, 1883. augusztus 13. 2.

4. PRÓBÁLKOZÁSOK AZ 1880-AS ÉVEK MÁSODIK FELÉBEN

A Breznay Béla teológus, egyetemi tanár által irányított egyházi folyóirat, a *Religio* szerkesztőségében szintén elérkezettnek látták az időt a szervezkedésre, azonban hangsúlyozottan nem pártpolitikai, hanem társadalmi alapon. 1884 januárjában a lap egyik szerzője kifejtette, eljött a cselekvés lehetősége, hiszen szerinte a „zsidó–keresztény házasság *népszerűtlen* törvényjavaslata következtében *a katolikus egyház egyszerre egy egészen népszerű nemzeti mozgalom kellő*[s] közepén találja magát".[74] A főrendiház szavazásának támogatására százával adja aláírását a nép, ennek a spontán lendületnek pedig állandó szervezetet kell adni. (A katolikusokra lelkesítően hathatott, hogy a főrendiház két alkalommal, 1883. december 14-én, majd 1884. január 12-én is elvetette a zsidó–keresztény házasságot lehetővé tévő törvényjavaslatot, amely nem lépett hatályba.)[75] Emellett a szerző már a munkásmozgalom „veszélyeire" is felhívta a figyelmet: „Ne várjuk meg, míg iparosainkat a szocializmus kígyóölelése fogja egyletekbe toborzani" – írta. Úgy vélte, ha csupán ötszáz társadalmi egylet alakulna, akkor „impozáns katolikus nagygyűlést hozhatunk legközelebb össze".[76] A lap – az elvallástalanodási folyamatokra reagálva – egyfajta hitvalló társulat alakítását ajánlotta, amelynek tagjai tulajdonképpen arra vállaltak volna kötelezettséget, hogy elmélyült hitéletet élnek. A voluntaristának ható elképzelés szerint minden plébánián meg kellett volna alakítani ezt a társulatot, hogy fellépjen a dekrisztianizáció ellen, illetve megalapozza az általános katolikus szövetséget és a katolikus nagygyűlést.[77]

Ezekre az elképzelésekre a világegyház aktuális eseményei is komoly hatással lehettek, amelyek a nemzetközi katolikus fórum megteremtésének irányába hatottak. Az 1863-ban és 1864-ben a belgiumi Mechelen városában tartott nagygyűlések már magukban hordozták a nemzetközi eszmecsere lehetőségét – hiszen ezen francia, brit, német, amerikai katolikusok (köztük főpapok) is részt vettek –, a rendezvény azonban a belga katolikusok belső vitái miatt nem intézményesült.[78] A nemzetközi katolikus összejövetel megteremtését célzó érdemi kezdeményezés ezért végül a németektől indult ki. Az 1883-ban Düsseldorfban megtartott 30. német katolikus kongresszuson Ludwig Windthorst, a Centrumpárt vezetője, azzal érvelve, hogy a német nagygyűlés időközben egyetemes fórummá vált, felvetette egy nemzetközi katoli-

74 Religio, 1884. január 9. 1. Kiemelés az eredetiben.
75 *Herger Cs.:* i. m. 235.
76 Religio, 1884. január 9. 1–4.
77 Uo., 1884. január 12. 2–3.
78 *Martin Spahn–Thomas Meehan:* Catholic Congresses. In: The Catholic Encyclopaedia. Vol. 4. Robert Appleton Company, New York, 1908. www.newadvent.org/cathen/04242a.htm.

kus egyesülés létrehozásának lehetőségét, amely megvédené az egyház jogait és szabadságát.[79]

Hasonló következtetések levonására volt alkalmas XIII. Leó 1884. április 20-án kiadott *Humanum genus* kezdetű enciklikája, amelyben a szabadkőművesek részéről érzékelt egyházellenes összefogás elleni cselekvésre szólított fel, kijelentve: „Ily heves támadás hasonló visszautasítást követel: az összes jó embereknek ugyanis messze kiterjedő szövetségre kell lépniök, cselekvésre és imára."[80] A *Moniteur de Rome*, a XIII. Leó által megindított hivatalos pápai lap[81] vezércikke ezt az egyetemes katolikus szövetség alakítására való felhívásként értelmezte. A cikk szerint ez csak fokozatosan lehetséges, úgy, hogy a hívek vallási és társadalmi érdekeik védelmére kényszerülnek. Ahogy a különböző nemzetek katolikusai jobban megismerik egymást, csökkenni fog közöttük az ellenszenv, látókörük pedig növekedni fog. „A tapasztalatoknak ez a kölcsönös kicserélése idővel egész észrevétlenül bizonyos egyöntetűséget fog létrehozni a katolikusok gondolkodási és cselekvési módjában." Végül a nemzeti különbségek elmosódása nélkül egyensúlyi állapot fog bekövetkezni, ami az egyház javára válik, mert közös fellépést tesz lehetővé az antiklerikális kormányok ellen. A cikk szerint az egyetemes szövetség alapját a nagygyűlések jelentették volna, főleg a német nagygyűlések, amelyek lassan nemzetközi eseménnyé nőttek. A cikk első lépésként a nemzeti nagygyűlések szélesebb alapokra helyezését sürgette.[82]

A *Religio* szerzője igen fontosnak minősítette a kezdeményezést, de felhívta a figyelmet arra, hogy Magyarországon tekintettel kell lenni az igen szerény lehetőségekre: „a házat nem a tetőnél kezdik építeni, hanem az alapnál!" A munkát a helyi egyleti hálózat és a saját országos nagygyűlés megteremtésével kell kezdeni, mielőtt egy világszövetségben való szereplés szóba kerülhetne.[83]

1885 tavaszán a *Religio*, miután a Városligetben tartott országos általános kiállítás kapcsán számos társadalmi egyesület – hiszen tagjaik egy része amúgy is a fővárosba utazott – gyűléseket szervezett, azt javasolta, hogy „legalább próbaképpen" rendezzék meg a katolikus társulatok országos kongresszusát.[84] Ezt az ötletet a Lévay Imre piarista tartományfőnökhöz kötődő *Veszprémi Közlöny* is támogatta, és azt sürgette, hogy a fővárosi katolikus lapok szerkesztői alakítsanak szervezőbizottságot az esemény előkészítésére. A bizottság jelentse szándékát a prímásnak, majd minden plébániát szólítson

79 Új Katholikus Társadalom, 1883. szeptember 23. 5.
80 XIII. Leó encyclikája a szabadkőműves szektáról. Uo., 1884. május 3. 6.
81 *Umberto Benigni:* Periodical Literature (Italy). In: The Catholic Encyclopedia. Vol. 11. Robert Appleton Company, New York, 1911. www.newadvent.org/cathen/11683a.htm.
82 Új Katholikus Társadalom, 1884. május 3. 2.
83 Religio, 1884. július 5. 10.
84 Uo., 1885. április 8. 224.

fel, hogy küldöttet delegáljon a gyűlésre. A gyűlés fő feladatának a budapesti és vidéki katolikus kör megalakítását nyilvánították.[85]

A konkurencia megjelenését jó egy hónappal követve a Katolikus Elvbarátok Szövetsége ismét életjelt adott magáról. A *Magyar Állam*ban megjelent cikk szerint saját nagygyűlésük megrendezése csak idő kérdése – hiszen amint a kormányzati aggályok elhárulnak, a püspökök nyíltan az ügy mellé állhatnak.[86] Ezzel egy időben a *Religio* is jelentkezett egy felvetéssel, ami szerint az országos nagygyűlés megrendezésének a katolikus egyesületeken kell alapulnia.[87] A mintát egyértelműen az 1870 előtti, apolitikus német nagygyűlések jelentették a szerkesztőség számára, amely közölte az ottani rendezvények alapszabályait.[88]

A *Veszprémi Közlöny* május 31-i összegzése szerint ekkor tehát három elképzelés létezett a nagygyűlésről. Az első a Katolikus Elvbarátok Szövetségének terve volt, amely nagy apparátust mozgatott volna meg, a főpapi kar és az arisztokrácia részvételével számolt. Ezt a szerkesztőség nehézkesnek, sőt a sikertelenség veszélye miatt kockázatosnak ítélte. A *Veszprémi Közlöny* saját korábbi javaslatát a plébániák képviselőinek összehívásáról nem tartotta lehetetlennek, de belátta, hogy öt-hatezer ember megmozgatása szintén nehéz feladat lenne. A szerkesztőség ezért saját ötletét elvetve végül a *Religio* javaslata mellett foglalt állást, az ekkor létező mintegy ötven-hatvan egyesület képviselőinek kongresszusát véve tervbe.[89] A *Religio* azzal érvelt saját elképzelése mellett, hogy az autonómiai kongresszus tanulsága szerint a hitélet elmélyítése nélkül a katolikus gyűlésezés önmagában nem hozhat eredményeket. Mivel azonban időközben fejlődésnek indult az egyesületi élet, ezért megérett az idő a nagygyűlésre. Az egyesületi kongresszus mellett érvelve idézte Paul Leopold Haffner mainzi kanonoknak a német kultúrharc tapasztalatait 1882 novemberében összefoglaló levelét: „A szabad, időközönkinti gyűlések, melyekből politikai célok ki vannak zárva, sokkal könnyebben szervezhetők és kevesebb nehézségekkel járnak."[90]

A *Religio* szerkesztője, Breznay Béla a cikk megjelenését követő napon levélben jelentette Pauer János székesfehérvári püspöknek, hogy katolikus egyleti és társulati kongresszust szervez. Hat szakosztályt kívánt felállítani, és kérte, hogy a püspök a hitéleti és az oktatási szakosztályba mindenképpen küldjön képviselőket, mert ezek a legfontosabb kérdések. Pauer nem adott írásos választ a megkeresésre, csupán azt a tényt rögzítette, hogy személyesen

85 Veszprémi Közlöny, 1885. április 28. 1.
86 Magyar Állam, 1885. május 22. 1.
87 Religio, 1885. május 23. 326–327.
88 Uo., 1885. június 20. 386–387.
89 Veszprémi Közlöny, 1885. május 31. 2. A lap azon vélemény ellen is felszólalt, amely szerint előbb két-háromezer katolikus kört kell alakítani, és ezek majd létrehozzák a nagygyűlést. A folyó fél évben mindössze három egyesület alakult, tehát kétezerhez 333 évet kellene várni – jegyezte meg ironikusan a szerkesztő. Veszprémi Közlöny, 1885. augusztus 9. 2.
90 Religio, 1885. június 17. 377–380.

beszélt a kérdésről Breznayval.[91] Ebből arra következtethetünk, hogy véleménye nem lehetett kedvező.

Breznay eljárása jól mutatja a hazai katolikus társadalmi szervezkedés legfőbb problémáját, a püspöki kartól való függést. Ennek jelentőségére a *Veszprémi Közlöny* is rámutatott: A hierarchia hatalmas befolyása miatt nem meglepő, hogy „hacsak a püspöki kar nem kezdeményez, és ki nem mond valamit, mi katolikusok minden ténykedéstől felmentve érezzük magunkat". Ugyanakkor felette hátrányos mindent a püspököktől várni, mintha ők volnának azok, akiknek a hívek helyett mindent meg kell tenniük. A lap ezzel a felfogással szemben az egyház valódi – de ellenőrzött – demokratizálásának igényét fogalmazta meg: „Nagyon sok ügyünk van, amelynél a kezdeményezést lenn kell kezdeni épp úgy, mint az építésnél a fundamentum-ásást. A kat[olikus] népet magát kell nekünk nagyobb működésre bírnunk, amelyet aztán a püspöki kar bölcsessége vezet, irányít, egységessé tesz, de veszélyes a kat[olikus] népet minden ténykedésről elzárni."[92]

Az országos kiállítás alkalmával tehát ismét nem valósult meg a nagygyűlés. Ez a rendezvény meghonosítására törekvő orgánumokat arra ösztönözte, hogy a következő szóba jöhető alkalom, vagy az ezredév méltó megünneplésére szólítsanak fel.[93]

A *Religio* továbbra is napirenden tartotta a nagygyűlések témáját, és igyekezett meggyőzni annak hasznosságáról a klérust. A lapban 1888-ban például arról írtak, hogy a gyűlések bizonyos értelemben alkalmasak lehetnek arra, hogy pótolják a zsinatokat, amelyeket – a trienti zsinat egyértelmű előírásainak ellenére – nem tartottak meg rendszeresen.[94] A nagygyűlésben jó eszközt láttak a világiak és a klérus közötti párbeszéd fenntartására, az összhang megteremtésére is.[95] A *Religio* egyik szerzője a katolikus nagygyűlésekben egyenesen a 19. századi gondviselés intézményeit látta, amelyeket „a forradalom szelleme" tett indokolttá. Azt hangsúlyozta, hogy az egyháznak alkalmazkodnia kell a társadalom változásaihoz, ebben pedig a nagygyűlés fontos eszköz lehet, mert lehetőséget ad arra, hogy a világi hívek is hallassák a hangjukat. „Az a bizonyos republikánus áramlat, mely a világon létezik, bizonyos megnyugtatásban és kielégítésben részesül, egyúttal pedig kellő korlátok között tartatik az ily egyetemes katolikus gyűlések által" – vélekedett. Konzervatív pályatársainak megnyugtatására azonban azonnal hozzátette: a gyűlések résztvevői kifejezhetik véleményüket, de semmire sem kötelezhetik az egyházi hatóságot.[96]

91 Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (a továbbiakban SzfvPL) Breznay Béla Pauer Jánosnak 1885. Szent Péter és Pál apostol vigíliáján (június 28.).
92 Veszprémi Közlöny, 1885. június 7. 1.
93 Uo., 1885. november 8. 1.
94 Religio, 1888. december 12. 376.
95 Uo., 1889. április 3. 209.
96 Uo., 1889. július 13. 27.

1889-ben több nép is csatlakozott a katolikus nagygyűlések családjához, a spanyol és portugál katolikusok is követték a német, belga, francia példát.[97] Ráadásul tovább erősödtek a törekvések a nemzeti keretek meghaladására, és a belga katolikusok 1891-ben nemzetközi katolikus nagygyűlést szerveztek.[98] Európai szinten szakmai kongresszusokat is összehívtak: 1888 áprilisában hatszáz, egy év múlva pedig kétezer taggal tartották meg Párizsban a katolikus tudósok nemzetközi kongresszusát. A cél az volt, hogy felkeltsék a kutatók közötti szolidaritás érzését, cáfolják a dogmákkal ellentétben álló elméleteket, és „a keresztény vallás védelmezőinek megfelelő fegyvereket szolgáltassanak". A szervezést Magyarország részéről Kiss János egyetemi tanár irányította.[99] 1897-ben a svájci Fribourgban megtartott következő kongresszuson Magyarországról már 146 tag regisztráltatta magát, és hat tudományos előadás született.[100]

A *Religió*ban emellett a nagygyűlések szervezésének módjairól is eszmecserét folytattak. A szerzők egy része elsősorban a francia mintát tartotta volna követendőnek. Franciaországban 1872 óta évente megtartották a Congrés des comités catholiques nevű rendezvényt, amelyen főleg vallási, oktatási és társadalmi kérdésekkel foglalkoztak. Bár ez a fórum elvileg semleges volt a politika terén, a gyakorlatban viszont erősen kötődött a királypárti mozgalomhoz, ami idővel egyre jobban behatárolta mozgásterét. Miután XIII. Leó pápa 1892-ben a kongresszus üdvözlésére adott válaszában hangot adott annak a reményének, hogy a résztvevők elismerik a köztársasági államformát, a kongresszusok sorozata meg is szakadt. Emellett azonban még számos különféle katolikus szervezet, egyesület tartott rendszeresen nagygyűléseket, amelyek közül az Association catholique de la jeunesse française által megrendezett, szociális kérdéseket tárgyaló fórumok voltak a legfontosabbak.[101]

A *Religio* egyes szerzői szerint a franciák pontosan azzal szárnyalták túl a németeket, hogy decentralizálták az eseményeket, számos tartományi összejövetelt és munkásgyűlést rendeztek. Fontosnak tartották továbbá, hogy az eseményeket záró agapékon minden társadalmi osztály jelen lehetett, aminek nagy erkölcsi hatást tulajdonítottak.[102] A francia gyűlésekről közvetlen értesüléseik is voltak, például az ott tanuló magyarok révén.[103]

Mások viszont inkább a német nagygyűléseket tartották jó példának, de ők is elsősorban a demokratikus vonásokat értékelték nagyra. Úgy vélték, hogy Franciaországban egyfajta értelmiségi-központú „szalon-egyház" mű-

97 Uo., 1889. július 13. 26.; Uo., 1889. április 10. 232.
98 Uo., 1891. szeptember 19. 183.
99 Uo., 1891. április 22. 251.
100 *Kiss János:* Katholikusok V. nemzetközi tudományos kongresszusa. Alkotmány, 1900. augusztus 9. 7.
101 *Spahn, M.–Meehan, T.:* i. m.
102 Religio, 1889. július 31. 65.
103 A Nantes-ban tartott kongresszuson például részt vett Semsey László, az angers-i katolikus egyetem hallgatója is. Uo., 1889. január 30. 72.

ködik, a gyűléseken ezért inkább értekezések, nem pedig népszerű szónoklatok hangzanak el, így a szervezők nem képesek megszólítani a nagy tömegeket.[104] A minden évben más helyszínen megrendezett német nagygyűlésekről – amelyeket a kortársak a Herbstmanöver, azaz őszi hadgyakorlatok néven emlegettek – ezzel szemben úgy vélték, hogy „valóságos népünnepélyek egy-egy város és egész nagy vidéke számára, amely soha többé nem feledi a lelkesítő hatást". Azt is fontosnak ítélték, hogy a vendégeket, a híres szónokokat helyi családoknál szállásolták el, így a katolikus politika vezéreit a katolikus nép széles rétegei személyesen is megismerhették.[105] A *Religio* figyelmét az sem kerülte el, hogy a nagygyűlésre a vendéglátó német városok óriási, több ezer embert befogadó csarnokokat építettek, a beruházás és a vendégek ellátása pedig anyagi hasznot hajtott a rendező városnak.[106]

A németországi nagygyűlések ráadásul – ahogyan már utaltunk rá – ekkor kezdtek tömegrendezvénnyé válni. Ennek hátterében elsősorban a Ludwig Windthorst által 1890-ben létrehozott, rövid idő alatt kétszázezres taglétszámot elérő Népszövetség állt, amely lehetővé tette a katolikus társadalmi mozgalom hatékony megszervezését. Ez a szervezet fennállásának első nyolc évében mintegy négyezer kisebb-nagyobb népgyűlést tartott.[107] A német katolikus nagygyűlések társadalmi elfogadottsága ráadásul folyamatosan növekedett – amit például (az evangélikus felekezetű) császártól érkező választáviratok hangnemének egyre barátságosabbá válása is jelzett[108] –, ez a tényező pedig még tovább növelhette a minta vonzerejét.

A német mellett az osztrák példa is jelentős, ám nem egyértelműen pozitív hatással volt a magyar katolikusokra. 1877-ben tartották Bécsben az első osztrák katolikus nagygyűlést.[109] Itt sok magyar küldött is megjelent, a sajtószakosztály vezetését pedig Otocska Károly pozsonyi ügyvédre, lapszerkesztőre bízták.[110] A részvétel kérdése ugyanakkor a magyar klérust is megosztotta, sokan attól féltek, hogy megjelenésük a hazafiatlanság látszatát keltené, hiszen a gyűlésen a neoabszolutizmus korának több fontos alakja, így Leo Thun egykori birodalmi miniszter is szerepet játszott. Ezért például Ladányi György plébános inkább egy saját, magyar katolikus nagygyűlés összehívását kérte a hierarchiától.[111]

1889-ben került sor a második osztrák nagygyűlésre, amelyre a magyar hierarchia számos tagját, így Simor János hercegprímást is meghívták.[112]

104 Uo., 1889. július 13. 28.
105 Uo., 1889. szeptember 7. 157.
106 Uo., 1890. július 3. 56.
107 Alkotmány, 1899. november 9. 9.
108 Die Deutschen Katholikentage. Aufgrund der amtlichen Berichte dargestellt von P. Braeunlich. I. köt. Verlag des Evangelischen Bundes, Halle (Saale), 1910. 4.
109 Egyházi Közlöny, 1905. november 24. 741.
110 A katholikus nagygyűlés. Religio, 1877. május 9. 294–295.
111 *Ladányi György:* Vidéki levél. Uo., 1877. április 11. 230–231.
112 Prímási Levéltár (a továbbiakban PL) Cat. 25. 119. doboz. 64. tétel, 100–102. f.

A mintegy kétezer résztvevővel lezajló eseményen azonban – a földrajzi közelség ellenére – Magyarországról ekkor már összesen csak nyolc személy volt jelen, hangsúlyozottan nem aktív résztvevőként, hanem csupán megfigyelőként.[113] Ennek oka ismét a politikai nézeteltérésekben rejlett, hiszen az osztrákok összbirodalmi keretben gondolkodtak, a nagygyűlést az egész Monarchia számára kívánták megrendezni.[114] A székesfehérvári püspöknek küldött hivatalos meghívó például kiemelte, hogy az esemény „pro universa nostra monarchia" szól. Az idézett szavakat a püspöki aulában vörössel aláhúzták, és a meghívót ad acta tették.[115]

A tüntető távolmaradás nemzetközi szinten is feltűnést keltett. A londoni *The Times* tudósítója például ezt annak tulajdonította, hogy az osztrák katolikusok ellenzik a dualizmust és a magyar alkotmányos szabadságokat.[116] Ezt alátámasztja a *Religio* kommentárja, amely szintén azt nehezményezte, hogy az osztrákok Magyarországot nem szomszédként, hanem tartományként akarták kezelni. Ezért azt sürgette, hogy – az önállóság tudatosítása érdekében is – a magyarok tartsanak maguknak saját nagygyűlést.[117]

5. AZ EGYHÁZPOLITIKAI KÜZDELMEK ELSŐ KÖVETKEZMÉNYEI

A hazai klérus egyes köreiben tehát a korábbi évtizedekben több alkalommal is megfogalmazódott egy nagygyűlés megrendezésének a gondolata, ez azonban megmaradt a tervezgetés szintjén. Az eseményeknek egyértelműen az egyházpolitikai küzdelem kirobbanása adott új lendületet. A papság az 1890 februárjában Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter által hozott elkeresztelési rendelet[118] értelmében köteles lett volna kiadni az általa megkeresztelt, de jogilag nem katolikusnak számító gyermekek anyakönyvi kivonatát a protestáns lelkészeknek. A plébánosok azonban tömegesen tagadták

113 *Vucskics Gyula:* A II. osztrák katholikus nagygyűlés. Religio, 1889. május 4. 291.
114 *Tóth J.:* A katholikus nagygyűlések i. m. 428.; SzfvPL 540. 920-1880. Anton Pergen Pauer Jánosnak 1888. július 10.; SzfvPL 540. Anton Pergen Pauer Jánosnak 1888. Szent Péter és Pál ünnepén (június 29.).
115 SzfvPL 540. Anton Pergen Pauer Jánosnak 1888. Szent Péter és Pál ünnepén (június 29.).
116 The Times, 1889. május 2. 5.
117 Religio, 1889. május 1. 281.
118 Elkeresztelésnek azt nevezték, ha egy vegyes házasságból származó gyermeket nem az 1868. évi LIII. törvénycikkben meghatározott vallásra kereszteltek (eszerint a fiúnak apja, a leánynak anyja vallását kellett követnie, a szülők szándékaira való tekintet nélkül). Trefort Ágoston 1884-es rendelete előírta, hogy a keresztelés után az anyakönyvi bejegyzést küldjék át a törvényben meghatározott felekezet lelkészének. Csáky Albin 1890-es rendelete büntetést is kiszabott a szabályozás megsértőivel szemben.

meg az engedelmességet, és vállalták az ezzel járó büntetést. Magatartásuk egyes településeken nagy hatást gyakorolt a hívekre, akik nyilvános tiltakozásokat szerveztek, mise után a kormány reformtervei ellen tüntettek.[119]

Ezek az események azonban alig voltak képesek elérni az országos sajtó ingerküszöbét, még kevésbé valóságos politikai hatást kifejteni. A liberális véleményformálók biztosak voltak abban, hogy az ellentábor képtelen lesz nagyobb tömegek megmozgatására. Beksics Gusztáv például 1891-ben úgy vélte: „a katolikusok millióit nem lehet templomi zászlók, káplánok és sekrestyések vezetése alatt, a kormány ellen fölvonultatni. A tervezett mozgalom ekképp politikai célját el nem éri."[120] A formálódóban lévő politikai katolicizmus arisztokrata vezetői korán felismerték a problémát, és keresni kezdték a katolikus közvélemény hatékony megjelenítésének a lehetőségét. A budapesti Katolikus Kör, amelynek elnöke Esterházy Miklós Móric gróf volt, 1890. május 3-án felolvasóestet rendezett. Itt Komlóssy Ferenc plébános, országgyűlési képviselő azt javasolta, hogy a közélet aktuális kérdéseinek megvitatására alakítsanak új fórumot, és a Katolikus Kört bízzák meg egy országos nagygyűlés rendezésével.[121] A Kör vezetősége néhány nappal később nyilatkozott, hogy vállalkozik a feladatra.[122]

A kezdeményezés ugyanakkor kellemetlenül érintette az egyházat, amely ekkor a demonstrációban csak az állammal való tárgyalásokat akadályozó tényezőt láthatott. A hierarchia helyzete igen kényes volt, ugyanis a kormány jelentős befolyással rendelkezett a püspöki kinevezésekre, így sok főpásztor lényegében az állam lekötelezettjének számított.[123] A felső klérus ezért igyekezett leszerelni a kezdeményezést. Simor János Esztergomban azt mondta Lévay Imrének, a Katolikus Kör alapítójának, hogy nincsen kifogása a nagygyűlés ellen, de az elkeresztelési rendelet keltette „izgatottság" miatt egyelőre jobb csak az előkészítésre koncentrálni.[124] A prímás kérésének megfelelően a Kör úgy döntött, hogy csak 1891 őszén rendezi meg az eseményt, és az előkészítés megkezdésére száztagú bizottságot alakított.[125]

Néhány hónappal később egy másik kezdeményezés is hasonló sorsra jutott. A budapesti esperesi kerület őszi rendes összejövetelét megelőzően nyilvánosságra került, hogy Bogisich Mihály esperes javasolni fogja egy katolikus népgyűlés összehívását a fővárosban a vegyes házasságokból származó gyermekek neveléséről.[126] A helyszín a pesti Vigadó vagy a városháza épülete

119 *Moritz Csáky:* Der Kulturkampf in Ungarn. Die kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/95. Böhlau, Graz–Wien–Köln, 1967. 96.
120 *Febronius* [Beksics Gusztáv]: Ultramontanismus és nemzeti állam. Grill Károly könyvnyomdája, Budapest, 1891. 6.
121 Religio, 1890. május 7. 296.
122 Uo., 1890. május 14. 311.
123 *Adriányi, G.:* Fünfzig Jahre i. m. 23.
124 Religio, 1890. június 11. 376.
125 Uo., 1890. június 11.
126 Uo., 1890. október 22.

lett volna.[127] Simor azonban arra utasította a kezdeményezőket, hogy ne tárgyalják meg a javaslatot. Bogisich Mihály sürgönyben tájékoztatta arról a prímást, hogy engedelmeskedik a parancsnak, ám hozzátette: „Kár, kimondhatatlanul nagy kár."[128] Az esperesi kerület papsága a gyűlésen olyan izgatott lett, hogy az ellenállás gondolata is felmerülhetett. Erre utal legalábbis, hogy Bogisich, miután bejelentette Simor utasítását, azt kérte: a döntést minden hozzászólás nélkül, „hódoló tisztelettel" vegyék tudomásul.[129] Ám egy újságcikkben később nyomatékosította: „Ami ma a mesterségesen keltett izgalom miatt a bíboros hercegprímás parancsolata folytán szunnyadóban maradt, holnap föl fog támadni."[130]

A nagygyűlés elhalasztásában a főpapság politikai érdekein kívül feltehetően a papság konzervatív köreinek és egyes világi katolikusoknak az ellenkezése is közrejátszott.[131] Az előkészítő bizottság egyik tagja (monogramja alapján valószínűleg Fischer-Colbrie Ágoston) például úgy vélte, hogy a közéleti fellépésre még nem érett meg az idő, mivel nincsen elegendő művelt katolikus világi. Ezért a tervezett nagygyűlés fő feladata a hit terjesztése lesz, valamint lelkesítenie kell az „apostolság minden nemére," hiszen „nem lehet ott katolikus közélet, ahol nincs katolikus hitélet".[132] Ezzel összhangban áll egy korabeli elemző véleménye, aki szerint a konzervatív klerikusok féltek „az úgynevezett elegyes elemektől, melyek megbonthatnók az egyetértést, vagy lármásakká tehetnék a nagygyűléseket". Úgy vélte azonban, hogy ez a veszély könnyen kivédhető, például a francia módszer átvételével, ahol szokás volt az apostoli hitvallás elmondásával kezdeni a gyűléseket. A szigorúan egyházias szellem pedig szerinte garantálja, hogy a kongresszus nem sérti meg a klérus joghatóságát.[133] A gyűlés ellenzőit emellett a más felekezetek érzékenységének tekintetbe vétele is motiválta.[134]

A gyűlés támogatói elsősorban a korszerűség szempontjaival és a külföldi példák követésével igyekeztek érvelni, valamint a nemzeti önérzetet is megpróbálták felhasználni. Így felhívták a figyelmet arra, hogy egy bécsi katolikus lap felszólította a magyarokat: pótolják be az elmúlt húsz év mulasztásait, és tartsanak végre gyűléseket „a nép felvilágosítására".[135] 1891 októberében a *Religio* arról számolt be, hogy már a „szegény elnyomott lengyel katolikusok" is képesek voltak megrendezni saját kongresszusukat – és hozzátette, csoda, hogy a horvát testvérek még nem előzték meg a magyarokat![136]

127 *Bogisich Mihály:* Mit akart a budapesti esperesi kerület papsága? Uo., 1890. október 25. 271.
128 Uo., 1890. október 25. 272.
129 Uo., 1890. október 25. 269.
130 *Bogisich M.:* i. m. 271.
131 Religio, 1891. január 14. 32.
132 *Dr. F. C. Á.:* Katholikus nagygyűlés. Uo., 1891. január 17. 56.
133 Uo., 1891. január 17. 36–37.
134 *Gyürky Ödön:* Kath. nagygyűlés. Uo., 1890. július 12. 31.
135 Uo., 1891. április 11. 227.
136 Uo., 1891. október 10. 232.

Az előkészítés ügye 1891–1892 folyamán azonban mégis lassan haladt előre. Az egyetlen komoly változást az jelentette, hogy – a főrendi katolikus ellenzék aktivizálódásának részeként – Zichy Nándor gróf 1891 januárjában elfogadta a tagságot a budapesti Katolikus Kör által kiküldött szervezőbizottságban, ám még ő is azt hangsúlyozta, hogy a nagygyűlés megrendezésére csak a püspöki kar egyetértésével van lehetőség.[137]

A szervezőknek valóban nagy szükségük lett volna a hivatalos egyházi jóváhagyásra. A Simor János halála után 1891-ben kinevezett új hercegprímás, Vaszary Kolos azonban a béke jelszavával kezdte meg tevékenységét. Elődjéhez hasonlóan ő is idegenkedett a politikai demonstrációktól, és arra intette a katolikus mozgalom résztvevőit, még annak látszatát is kerüljék el, hogy agresszív fellépésre készülnek akár az állam, akár a más felekezetűek ellen.[138]

6. 1894 – AZ ELSŐ KATOLIKUS NAGYGYŰLÉS BUDAPESTEN

Zichy Nándor gróf végül 1892-ben hivatalosan is országos nagygyűlés tartására tett javaslatot. Ezt a püspöki kar decemberi ülésén tárgyalta. A felszólalók ugyan általánosságban támogatták a tervet, de úgy ítélték meg, hogy nem érett meg az idő. Fehér Ipoly pannonhalmi főapát például úgy vélte, hogy itthon még hiányzik „a katolikus gondolkodás és érzés fegyelmezettsége", ezért a gyűlés veszélyeket rejthet magában. Végül a kar elvi támogatásáról biztosította a kezdeményezést, megvalósítását viszont elhalasztotta.[139]

Az Apostoli Szentszék azonban komoly elégedetlenséggel fogadta a püspökök halogató magatartását. XIII. Leó pápa 1893. szeptember 2-án kelt *Constanti Hungarorum* kezdetű körlevelében azt kérte a főpapoktól, hogy erélyesen fejezzék ki tiltakozásukat az egyházpolitikai reformtervekkel szemben.[140] A hierarchia ezután rászánta magát a cselekvésre.[141] A püspöki kar novemberben hozzájárult a nagygyűlés megtartásához, az eseményt azonban igyekezett szigorúan a saját ellenőrzése alatt tartani. A testület felkérte a kijelölt szónokokat, hogy előzetesen mutassák be előadásuk szövegét, valamint ragaszkodott ahhoz, hogy a keresztényszocializmusról tervezett előadást „mint ez idő szerint nem opportunus" tárgyat hagyják ki a programból. A püspökök a résztvevők körét is korlátozni akarták, ezért előre közölték a nagygyűlés elnökségével a megjelenésre alkalmasnak tartott „kiváló férfiak" névsorát.[142] Az esztergomi főegyházmegyében például arra utasították az espereseket, hogy elsősorban az „értelmi osztályhoz" tartozó világiak köréből válasszanak résztvevőket.[143] A székesfehérvári egyházmegyében ugyanakkor némi spontaneitásnak is maradt hely: a csóri plébános azt jelentette a püspöknek, hogy hitközségi gyűlést rendezett az egyházpolitikai törvényjavaslatok elleni tiltakozás céljára, amely tizenkét fős delegációt küldött Budapestre. A tagok között a helyi értelmiségiek mellett egy vendéglős, egy kereskedő és egy kasznár is helyet kapott.[144]

A nagygyűlés határozati javaslatainak szövegét – a szervezőbizottság elnökségével közösen – maga Vaszary Kolos hercegprímás állapította meg.[145] Ez az óvatosság összhangban állt az arisztokraták felfogásával, akik szintén a mértékletességre törekedtek. A Zichy Nándorhoz köthető *Katholikus Szemle* például azt hangsúlyozta, hogy egy katolikus gyűlés „nem karolja fel egyoldalúlag az agitácionális eszközöket és célokat: mindig exkluzív, mert mindig csak a hithű, a higgadt, a konzervatív elemek és eljárások egyesülése".[146]

Az Apostoli Szentszék magatartását szintén az óvatosság jellemezte. A nagygyűlés szervezői ugyanis meghívták az eseményre Antonio Agliardi bécsi nunciust. Őt azonban Mariano Rampolla bíboros államtitkár 1893. december 7-én arról tájékoztatta, hogy a pápa, bár örömét fejezte ki a rendezvény miatt, „érett megfontolás" után mégis úgy döntött, követe ne fogadja el a meghívást. Az elhatározás hátterében az az aggodalom állt, hogy Agliardi megjelenése félreértésekre adhat okot, és azt a látszatot keltheti, hogy a nuncius ki akarja élezni a helyzetet a kormánnyal.[147] A gyűlés szervezői nevében Esterházy Miklós Móric ezután azt kérte, hogy a Szentszék legalább intézzen a prímáshoz egy levelet vagy táviratot, amelyben megköszöni a magyar katolikusok kiállását.[148] Rampolla bíboros a kérést indokoltnak találta.[149]

137 Uo., 1891. január 17. 40.
138 Uo., 1892. július 2. 3.
139 PL Püspöki értekezletek jegyzőkönyvei és nyomtatványai 1892. december 17. 14. vö. *Salacz Gábor:* A magyar kultúrharc története 1890–1895. Pécsi Egyetemi Kiadó, Bécs [Pécs], 1938. 225.
140 A mi Szentséges Urunknak, XIII. Leó pápának körlevele Magyarország püspökeihez. Magyar Állam, 1893. szeptember 8.
141 Hogy mennyire döntő volt a püspöki kar szerepe, jól jelzi Zichy Nándor levele, aki november 21-én arra kérte munkatársát, Mihályfi Ákost, hogy egy cikkében írja át a nagygyűlés megrendezését tényként kezelő részt, mivel úgy látta, hogy mindenképpen be kell várni a püspöki kar határozatát. (Erre november 30-án került sor.) Országos Széchényi Könyvtár Levelestár (a továbbiakban OSZK Lt.) Zichy Nándor Mihályfi Ákosnak 1893. november 21.
142 PL Püspöki értekezletek jegyzőkönyvei és nyomtatványai. 1893. november 30. 9–10.
143 PL Cat. D/c 124-1894. Kisfaludy Zsigmond alesperes Vaszary Kolosnak, Somorja, 1894. január 2.
144 SzfvPL 540. 89-1894. Fligler György Steiner Fülöpnek 1894. január 9.
145 Magyar Állam, 1894. január 6.
146 Katholikus Szemle 8. (1894) 449.
147 Archivio Segreto Vaticano Archivio dellaNunziatura in Vienna (a továbbiakban ASV ANV) Busta 666. Mariano Rampolla Antonio Agliardinak 1893. december 7. 99. f.
148 Uo., Busta 666. Esterházy Miklós Móric Antonio Agliardinak 1893. december 9. 104. f.
149 Uo., Busta 666. Mariano Rampolla Antonio Agliardinak 1894. január 4. 116. f.

A nagygyűlést 1894. január 16-án rendezték meg a pesti Vigadóban. A szervezők 5700 jegyet adtak ki, tehát jelentős, de nem kimagaslóan nagy tömeget tudtak megmozgatni. A katolikusokkal rokonszenvező lapok ezért azt hangsúlyozták, hogy az előzetes várakozásokhoz, illetve az épület befogadóképességéhez képest jóval többen érkeztek. Egy beszámoló szerint a „váratlanul sok" érdeklődő miatt a szervezők kénytelenek voltak beszüntetni a belépők kiadását.[150] A Vigadó környékén „roppant tolongás" volt tapasztalható, az óriási termet pedig teljesen megtöltötte a tömeg.[151]

A huszonhárom perces megnyitót Vaszary Kolos tartotta. Határozott hangvételű beszédében kijelentette, a katolikusok nem kérnek többet az államtól, mint amit a protestánsok az 1790–1791-es törvényekkel megkaptak: azt, hogy vallásuk elveivel ellenkező cselekedetekre ne legyenek kényszeríthetőek, valamint azt, hogy vallási, szellemi, kulturális, anyagi ügyeiket végre maguk intézhessék, természetesen a főkegyúr és az állam felügyeletével. Zichy Nándor ezután tudatta a megjelentekkel, hogy az elnökség táviratban üdvözölte Ferenc Józsefet és XIII. Leó pápát. Az első két beszéd elhangzását követően bejelentették, hogy már meg is érkezett a válasz a királytól, aki „kedvesen fogadta" és „őszinte köszönettel" viszonozta a köszöntést. Az üzenetet a közönség állva hallgatta meg, majd „percekig tartó éljenzés" következett. Ezután a gyűlésen öt szónok lépett fel: Póda Endre soproni plébános a katolikus egyház szerepéről, Rajner Lajos, a hercegprímás titkára a hívek kötelességeiről, Haydin Károly ügyvéd a katolikus autonómiáról, Otocska Károly ügyvéd a házasság kérdéséről, Zichy János pedig az oktatásról beszélt.[152] Érdekes kiemelni, hogy az eredeti, december elején Esterházy gróf által készített programtervezetben Póda Endre helyett még Prohászka Ottokár neve szerepelt.[153] Az, hogy mégsem lépett fel az eseményen, talán a keresztényszocializmus témájának elvetésével állhat kapcsolatban.

A legátfogóbb gondolatmenetet Rajner beszéde tartalmazta, amely lényegében a *Constanti Hungarorum* elveinek összegzését adta. Azt hangoztatta, hogy a katolikusok kötelessége az egyetértés és az összetartás, az egyházi sajtó fejlesztése és támogatása. A híveknek arra kell törekedniük, hogy keresztény szellemben átformálják az egész közéletet, ezért egyesületeket, olvasóköröket kell alapítaniuk, sőt, elveszett jogaik visszaszerzése érdekében akár még politikai pártot is szervezniük kell.[154] Az egyes szónoklatok elhangzása után a nagygyűlés elfogadta a határozatokat, amelyeket Esterházy előzetesen szintén felterjesztett a nunciusnak.[155] Ezek szerint a katolikusok kötelesek részt venni az egyházi és politikai életben, a választásokon pedig olyan személyre szavazni, aki „a katolikus hitet és egyházat meg nem támadja, hanem annak védelmére vállalkozik". A gyűlés ezenkívül követelte az elkeresztelési rendelet és a polgári házasságra vonatkozó törvénytervezet visszavonását, valamint a katolikus iskolahálózat védelmét.[156]

150 Pesti Napló, 1894. január 16. 6.

151 Uo., 1894. január 16. 2.

152 *Esterházy Miklós Móric–Zichy Nándor:* A katolikus nagygyűlés Budapesten 1894. január 16-ikán. Athenaeum, Budapest, 1894. 12–72.

153 ASV ANV Busta 666. Esterházy Miklós Móric Antonio Agliardinak 1893. december 9. Melléklet. 105–108. f.

154 *Esterházy M. M.–Zichy N.:* i. m. 38–44.

Az esemény zökkenőmentes lezajlása megnyugtathatta a hierarchiát és a katolikus politikusokat, hiszen számos előjel aggodalomra adhatott okot. Néhány lap január elején arról tudósított, hogy egyes szociáldemokrata csoportok ellentüntetést akarnak tartani, és azt sugallták, a szervezett munkások akár erőszakos provokációt is végrehajthatnak. A *Hétfői Újság* című bulvárlap szerint az „aggasztó helyzet" miatt az egész rendőrséget mozgósították, sőt, a katonaságot is készenlétbe helyezték. A miniszterelnök állítólag arra kérte a prímást, hogy a gyűlést inkább egy másik városban rendezzék meg.[157] A híresztelésekre a katolikus táborból a *Magyar Állam* szerkesztősége adott választ. A radikalizálódó alsópapság orgánuma azzal vált hírhedtté, hogy a püspökökön messze túltéve – és hosszas konfliktusokba keveredve velük – lépett fel a kormány ellen.[158] A lap szerzője jellegzetes antiszemita felfogást követve kijelentette: „mi bármily tüntetésért az izraelitákat tesszük felelőssé", mert szerinte „a zsidók" irányították a szociáldemokratákat is és a katolikusokat támadó sajtót is. Majd kilátásba helyezte, ha megzavarják a nagygyűlést, akkor minden településen megkezdődnek a tüntetések „a mai vallási háborúnak egyedüli okai, a zsidók ellen és pedig nem szórványosan, hanem egyszerre".[159] Ezek a fenyegetőzések – ahogyan arra a liberális sajtó is utalt[160] – a leginkább arra voltak alkalmasak, hogy lejárassák a nagygyűlés politikai céljait.

Az események azonban végül nyugodt mederben zajlottak. A szociáldemokraták képviselője a *Pester Lloyd* kérdésére már január 10-én cáfolta a munkásdemonstrációról szóló híreket.[161] A katolikus nagygyűlésen pedig nem történt semmilyen rendzavarás; „előkelő" színezete, nyugodt karaktere volt, és nem jelentett provokációt egyetlen politikai irányzat számára sem.[162] A nuncius örömmel jelentette Rampolla államtitkárnak, hogy a rendezvény minden várakozáson felül sikerült, a megjelentek száma és előkelősége egyaránt elégedettségre adott okot, és semmilyen kellemetlenség sem történt.[163]

155 ASV ANV Busta 666. Esterházy Miklós Móric Antonio Agliardinak 1893. december 9. Melléklet. 105–108. f.

156 *Esterházy M. M.–Zichy N.:* i. m. 26–72.

157 Hétfői Újság, 1894. január 1. 2.

158 *Dersi Tamás:* A századvég katolikus sajtója. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973. (Irodalomtörténeti Füzetek 81.) 84.

159 Magyar Állam, 1894. január 7. 1.

160 Pester Lloyd, 1894. január 9. 3.

161 Uo., 1894. január 10. 6.

162 Magyar Hírlap, 1894. január 17. 1.; Die Presse, 1894. január 17. 5.

163 ASV ANV Busta 666. Antonio Agliardi Mariano Rampollának 1894. január 18. 129. f.

Agliardi nuncius a hercegprímásnak is gratulált fellépéséhez, és kifejezte reményét, hogy a „katolikus akció" megindulásával egyetértést teremthetnek, felszámolhatják a széthúzást a katolikusok között, akik jól felkészülve várhatják a következő választást.[164] Az egyházi sajtó szintén ünnepelt: a *Magyar Állam* például a résztvevők „tiszta, lángoló lelkesedését" dicsérte.[165] A bécsi *Vaterland*, amely első három oldalát teljes egészében az eseménynek szentelte, a gyűlést a reményeket túlszárnyalóan impozánsnak ítélte, amelytől egyenesen azt várta, hogy képes lesz megdönteni a „kálvinista, álliberális tiszaizmust".[166]

A szervezők természetesen mindent megtettek, hogy a nagygyűlés segítségével demonstrálják politikájuk társadalmi támogatottságát. Ennek érdekében például támogató aláírásokat gyűjtöttek: Zichy Nándor szerint vidékről százhúszezer aláírást kaptak.[167] A nagygyűlés anyagát német nyelven is kinyomtatták, és megküldték az egyházmegyéknek a német anyanyelvű hívek tájékoztatására.[168]

A katolikus nagygyűlés tehát nagyobb hatást váltott ki annál, mint amire a kormánypárti véleményformálók előzetesen számítottak. Ráadásul a gyűlés napján az előző miniszterelnök, Szapáry Gyula a polgári házassággal kapcsolatos aggályaira hivatkozva kilépett a Szabadelvű Pártból, ami igen kellemetlenül érintette a pártvezetőséget, hiszen attól tartottak, hogy mások is követik példáját.[169] Ezért a pártnak mindenképpen erőt kellett mutatnia. A félhivatalos kormánylapnak számító *Pester Lloyd* már másnap arról írt, hogy a nagygyűlésen valójában nem a teljes katolikus közösség, hanem csupán az ultramontán kisebbség nyilvánult meg, és azt remélte, hogy a mérsékelt katolikus többség határozottan tiltakozni fog a nagygyűlés határozatai ellen.[170] A *Pesti Hírlap* még harciasabban fogalmazott: „A kímélet s gyengédség kora lejárt. Terrorizmus ellen terrorizmust, a felekezeti fanatizmus ellen a liberális meggyőződés erejét kell szegezni. [...] És hogy a liberális tüntetések a felekezeti háború színében ne legyenek feltüntethetők, különösen a katolikus intelligenciának kell jó példával elöl járni."[171]

Wekerle Sándor kormánya hivatalosan nem tett ellenlépéseket, ugyanakkor megjelent a színen egy „civil mozgalom", amely egyértelműen a Szabadelvű Párt érdekeit szolgálta. A fejleményeket értékelő *The Times* szerint a kabinet „dicséretes mérsékletet" tanúsított, hogy ne hergelje tovább a katolikusokat, a társadalmi szervezkedés pedig „eléggé spontán"-nak mutatkozott.[172] A tiltakozás előkészítéseként liberális polgárok január 23-án gyűlést

164 Uo. Antonio Agliardi Vaszary Kolosnak 1894. január 27. 135. f.
165 Magyar Állam, 1894. január 18. 1.
166 Das Vaterland, 1894. január 17. 1.
167 *Esterházy M. M.–Zichy Nándor:* i. m. 76.
168 SzfvPL 540. 986-1894. Zichy Nándor Steiner Fülöpnek 1894. április 30.
169 Neue Freie Presse, 1894. január 17. 1.
170 Pester Lloyd, 1894. január 17. 2.
171 Tenax: Válság és kibontakozás. Pesti Hírlap, 1894. január 20. 2.
172 The Times, 1894. január 24. 13.

tartottak a terézvárosi kaszinóban, Radocza János vezetésével, akit korábban kétszer is országgyűlési képviselővé választottak szabadelvű programmal.[173] Megbeszélésükön különösen azt a nagygyűlési határozatot tartották sérelmesnek, amely szerint a választásokon csak megbízható katolikusokra szabad szavazni. Az egyik felfogás szerint a katolikus nagygyűlés tulajdonképpen nem volt országos, reprezentatív esemény, mivel résztvevői egyszerű meghívásra jelentek meg. Ezért az a javaslat született, hogy tartsanak „valódi", legitim országos katolikus nagygyűlést, ahová minden törvényhatóságból mandátummal ellátott küldöttek érkeznek. Az ellenvéleményt Emich Gusztáv – 1887 és 1892 között szabadelvű országgyűlési képviselő – fogalmazta meg. Eszerint a tiltakozás nem lehet tisztán katolikus jellegű, hiszen a hierarchia jóváhagyásának hiányában aligha lehet az esemény felekezeti megmozdulás. A vitát végül február 11-én a budapesti liberális katolikusok értekezlete döntötte el, amely egy felekezeti és pártpolitikai szempontból is semleges országos nagygyűlés összehívására tett javaslatot.[174] A szervezők ezt a változatot tették magukévá.

A március 4-én rendezett eseményen a – feltehetően inkább felfelé torzító – hivatalos rendőrségi jelentés szerint összesen 75-80 ezer ember vett részt.[175] A tömegrendezvény a magyar és a nemzetközi sajtóban is jelentős visszhangot váltott ki. A bécsi *Die Presse* szerint összesen százharmincezer résztvevő volt, amelyből hatvanezren érkeztek vidékről.[176] A *The Times* szerint olyan nagygyűlést tartottak, amilyen Magyarországon még sohasem volt, és a kontinensen is csak ritkán. A létszámot ez a lap már százötvenezer főre tette.[177]

A két rendezvény közötti jelentős létszámkülönbséget a sajtó a liberális politika társadalmi támogatottságának jeleként értelmezte, ami érthető, hiszen a tömegdemonstrációk mindig is az erő felmutatására törekednek, ennek legfőbb eszköze pedig a résztvevők számossága.[178] Jellemző példa erre a *Borsszem Jankó* című liberális élclap megjegyzése, amely szerint „Nagyzási hóbort az, ha á januári katolikus nagygyűlés a múlt vasárnapi tüntetés után is katolikus *nagy*gyűlésnek tartja magát".[179]

Az ellentáborból válaszként azt hangoztatták, hogy a márciusi esemény nem összehasonlítható az övékével, hiszen előbbit a kormány hatalmi eszkö-

173 Új Országgyűlési Almanach 1887–1892. Szerk.: Sturm Albert. K. n., Budapest, é. n. 288–289.
174 *Szigetváry Iván:* Az országos liberális nagygyűlés emlékkönyve. Országgyűlési értesítő Kő- és Könyvnyomdája, Budapest, 1894. 1–10.
175 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL) K 149. 1894. 6. tétel. 15. cs. 165. sz. A budapesti rendőrfőkapitány-helyettes jelentése az 1894. március 4-i nagygyűlés lefolyásáról.
176 Die Presse, 1894. március 5. 2.
177 The Times, 1894. március 6. 5.
178 *Pataki Ferenc:* A tömegek évszázada. Bevezetés a tömeglélektanba. Osiris, Budapest, 1998. 136–137.
179 Borsszem Jankó, 1894. március 11. 3.

zeit és anyagi támogatását felhasználva szervezték meg.[180] A *Magyar Állam* tudósítója például arról számolt be, hogy a liberális tüntetés résztvevőinek egy része saját elmondása szerint a helyi jegyző kérésére jött el, kihasználva a lehetőséget, hogy ingyen utazhat Budapestre.[181] Két nappal a cikk megjelenése után bizonyíték gyanánt Bartók Lajos képviselő látványos gesztussal egy vasúti ingyenjegyet is letett a képviselőház asztalára, amelyet a nagygyűlés szervezőbizottsága állított ki.[182] A *Magyar Állam* szerint sok, a kormány megrendeléseitől függő gyár rendelte ki az eseményre munkásait,[183] egy olvasói levél szerint pedig a szolgabírók több településen is megtévesztették az embereket: azt mondták nekik, hogy olyan törvényt támogatnak, amely „eltemeti" a polgári házasságot, vagy azt, hogy a tüntetésen adócsökkentést fognak követelni.[184]

A tömeghatás ereje azonban döntőnek bizonyult, ennek köszönhetően a liberális nagygyűlés sikeresen semlegesítette a katolikusok megmozdulásának jelentőségét.[185] Ez a változás a katolikusok kollektív emlékezetére is jelentős hatással volt, hiszen később a januári eseményt nem is tartották valódi nagygyűlésnek, hanem inkább csak a főpapság ünnepélyes tiltakozásának. Ezt a megmozdulást később sem sorolták a hivatalos katolikus nagygyűlések közé.[186]

7. KATOLIKUS NAGYGYŰLÉSEK VIDÉKEN 1893–1894-BEN

A műfaj hazai előzményeit ezért sokkal inkább a vidéki nagygyűlésekben találhatjuk meg. Az első regionális katolikus nagygyűlést Sopronban tartották 1893. február 20-án, amelyet 1893–1894 folyamán újabbak követtek Komáromban, Szabadkán, Zsolnán, Nagytapolcsányban, Pozsonyban és Székesfehérvárott. Közös jellemzőjük, hogy a szervezők szerették volna megnyerni a püspöki kar tagjait is, a szabadkai nagygyűlésre például valamennyi főpapot

180 A bécsi *Das Vaterland* már a gyűlés előtt úgy vélekedett, hogy az eseményt banki kölcsönök, bécsi források, valamint a hivatali apparátus felhasználásával szervezték. Das Vaterland, 1894. március 4. 1. Más vélemények szerint viszont az eseményt a kormány nem támogatta, sőt, annak ellenkezése dacára jött volna létre. Neue Frei Presse, 1894. március 5. 2.
181 Magyar Állam, 1894. március 6. 1.
182 Képviselőházi Napló, 1894. március 8. 79.
183 Magyar Állam, 1894. március 6. 1.
184 *Orkövy János:* Kik voltak a liberális nagygyűlésen? Uo., 1894. március 8. 1.
185 Minderről részletesen lásd *Klestenitz Tibor:* Két nagygyűlés Budapesten. Médiakutató 14. (2013) 1. sz. 53–64.
186 *Adriányi, G.:* Fünfzig Jahre i. m. 42.

meghívták,[187] de ők – Székesfehérvár kivételével, ahol Steiner Fülöp püspök a kezdeményezők egyike volt – mégsem jelentek meg a gyűléseken.

A vidéki nagygyűlések, noha egymástól függetlenül szerveződtek, egységes folyamat részeként értelmezhetők, amelynek során a katolikus közélet agilis személyiségei fokozatosan rájöttek arra, hogy a kor politikai eszközeinek felhasználásával hogyan képesek befolyásolni a közéletet. Az utolsó néhány gyűlés már valóban jelentős tömegeket tudott megmozgatni. A becslések szerint Pozsonyban nyolcezer,[188] Zsolnán kilenc-tízezer,[189] Székesfehérváron körülbelül szintén tízezer ember[190] jelent meg. A Nyitrától mintegy harminc kilométerre fekvő Nagytapolcsányban, 1894. június 10-én tartott gyűlés[191] rendezői olyan fontosnak tartották a létszám dokumentálását, hogy a helyszínen emlékkönyvet is elhelyeztek, amelybe a küldöttségek vezetői feljegyezték csoportjuk lélekszámát: eszerint 18 670 fő jelent meg,[192] köztük mintegy ezer értelmiségi és 120 klerikus.[193]

A szakirodalom korábban Zichy Nándor és Esterházy Miklós Móric magánakcióiként tartotta számon ezeket a gyűléseket, amelyek – szemben az alsópapság harciasabb csoportjaival – elsősorban az értelmiség és a középosztály megnyerésére törekedtek.[194] Ennek a felfogásnak a hátterében feltehetően az a tény áll, hogy a gyűlések elnöki funkcióját a két gróf töltötte be. Az események közelebbi vizsgálata azonban árnyalja a képet. A vidéki gyűlések (Székesfehérvár kivételével) nem a főrendi ellenzék vezéreinek kezdeményezésére valósultak meg – Zichy Nándor egyébként nem is tulajdonította magának ezt az érdemet.[195] A szervezést valójában helyi katolikus csoportok vagy szervezetek vették kezükbe, amelyek a városi közösség erős emberei körül tömörültek. Az elnöki pozíciót maguk a szervezők bízták az országosan ismert főrendekre, akik közreműködésükkel az eseményeket becsatornázták a politika főáramába, és egyben a saját céljaikra használták fel azokat.[196]

A felvonultatott tömegek nem kizárólag csak „statisztaként", hivatkozási alapként voltak érdekesek. A szervezők valóban meg akarták szólítani

187 Budapesti Hírlap, 1893. november 26. 4.
188 Pressburger Tagblatt, 1894. július 1. 4.
189 Nyitramegyei Szemle, 1894. május 20. 1.
190 Székesfehérvár és Vidéke, 1894. november 19. 1.
191 Religio, 1894. május 30. 364.
192 PL Cat. D/c 3565-1894. Szecsányi Vilmos Vaszary Kolosnak 1894. június 17.
193 Religio, 1894. július 14. 27.
194 *Szabó D.:* i. m. 180–191.
195 *Csapodi Cs.:* i. m. 110.
196 A helyi gyűlések szervezéséről lásd Győri Egyházmegyei Levéltár Egyházkormányzati iratok 692/1893. A soproni nagygyűlés előkészítő bizottságának levele Zalka János püspökhöz 1893. február 26.; PL Vaszary Kolos magánlevéltára: a soproni nagygyűlés elnöksége Vaszary Kolosnak (dátum nélkül); A Sopronban 1893. február 20-án tartott katholikus nagygyűlés emlékkönyve. Sopron, 1893. 2–16.; Pesti Napló, 1893. március 5. 3.; Szabadka és Vidéke, 1893. július 2. 4.; Nyitramegyei Szemle, 1894. március 11. 2.; Religio, 1894. május 30. 364.; PL Cat. D/c 3615-1894., a nagygyűlés végrehajtó bizottsága Vaszary Kolosnak 1894. június 19.

hallgatóságukat: a szónokok gyakran mutattak rá egyfajta „érdekegyesítés" szükségességére, arra, hogy a katolikus politika nem merülhet ki az egyházpolitikai törvények ellenzésében, hanem fel kell karolnia az egyszerű nép jogosnak tartott követeléseit is. Ezeket az igényeket a legkövetkezetesebben Esterházy Miklós Móric hangoztatta, aki Sopronban és Komáromban is nagy részletességgel beszélt szociális jellegű javaslatairól.[197] A jelen lévő újságíróknak (tehát az országos nyilvánosságnak) szánt, komoly politikai beszédek mellett teret engedtek a népszónokoknak, akik igyekeztek a közéleti téren tájékozatlan hallgatóság számára is érthetővé tenni, popularizálni a programot. Így értelmezhetőek például Prohászka Ottokár beszédei, amelyeket Komáromban és Pozsonyban mondott el,[198] vagy az a tény, hogy a nagytapolcsányi gyűlésen a felszólalók között találjuk Babcsan József parasztgazdát is. Ahogyan egy tudósító megjegyezte, „a nép igen jó néven veszi, ha őt a saját véréből való szónokokkal tisztelik meg; mert ezek legjobban találják be magokat esze járásába".[199]

A nagygyűlés szervezését általában klerikusok egy csoportja, egy esperesi kerület vagy egy egyházi egyesület – Székesfehérváron a püspök felügyelete mellett – vette kezébe. Egyedül Nagytapolcsány esetében vezethető vissza a kezdeményezés egy világi értelmiségi csoportra, a nyitrai Katolikus Körre.[200] A munkálatok a helyi katolikus közösség mobilizálását, az esemény beharangozását is szolgálták. A szervezők közügyként tekintettek munkájukra: a fejleményeket gondosan dokumentálták a helyi sajtóban, hírt adtak az állami hatóságokkal való összeütközésekről, a hivatali packázásokról, hogy ezzel is növeljék a gyűlés iránti érdeklődést. Előfordulhatott, hogy a költségek előteremtésére gyűjtést indítottak, vagy tiltakozó beadványok aláírására szólították fel a híveket. A helyszín és az időpont kiválasztása után – ez a hatósági engedélyeztetés kényszere miatt hosszadalmas folyamat is lehetett – megkezdődött a belépőjegyek elosztása, a szónoklatok kinyomtatása, a díszvendégek kiválasztása. A meghívottak általában már a gyűlés előtti napon megérkeztek a rendező városba, és ünnepélyes fogadtatásban részesültek a pályaudvaron. Ezután a vendégek és a helyi katolikus elit számára ismerkedési estet tartottak egy katolikus egyesület helyiségében. Az esemény a kapcsolatok építése mellett fontos eszköze volt a közösségi szolidaritás megteremtésének. Sopronban például Esterházy Miklós Móric gróf érzékeltette, hogy a katolikus ügy érdekében felülemelkedik a társadalmi különbségeken, és a közrendűekből álló társaságban „kedves, lekötelező modorával, az ügy iránt tanúsított nemes lelkesedésével az első pillanatban megnyerte mindannyiak tiszteletét s legbensőbb rokonszenvét".[201] Ez a viselkedés éles ellentétben állt a korabeli arisztokrácia elzárkózó magatartásával, ami még inkább kiemelte a felekezeti összetartozás gondolatát.[202]

197 A Sopronban... i. m. 19.; Religio, 1893. április 26. 266–267.
198 *Klestenitz Tibor:* Prohászka Ottokár a komáromi és a pozsonyi... i. m. 114–131.
199 Nyitramegyei Szemle, 1894. június 17. 2.
200 Uo., 1893. november 26. 3.
201 A Sopronban... i. m. 17.

A nagygyűlés ünnepélyes megnyitásaként délelőtt a templomban Veni Sanctét mondtak, amelyen általában csak az arisztokratáknak és értelmiségieknek jutott hely, a köznép a templom előtt várakozott. Ezután ünnepélyes kivonulást tartottak a demonstráció színhelyére, lehetőség szerint szervezett rendben, az egyes falvak népe saját elöljárójuk vezetésével, zászlók vagy a település nevét viselő tábla alatt. Zsolnán például minden falu küldöttségét a káplán vezette, utána a tanítók, az iparosok, majd a nép következett.[203] A kivonulás lényegében egy világi körmenet funkcióját látta el, hiszen a felvonulók ezzel a külvilág számára láthatóvá, megjeleníthetővé tették saját közösségüket, és – hasonlóan a budapesti szociáldemokraták tüntetéseihez[204] – szimbolikusan elfoglalták a köztereket. Az ünnepélyességet a környék feldíszítésével is igyekeztek fokozni. Sopronban még csak az egyházi épületeket lobogózták fel, és két zászlórudat állítottak fel a helyszínre vezető utcán,[205] Pozsonyban már felállítottak egy diadalkaput is, amelyet kokárdákkal és a pápa színeivel díszítettek.[206] A rend fenntartására, a gyűlés lebonyolítására önkéntes szervezők munkáját vették igénybe. Komáromban néptanítók és tűzoltók ügyeltek a fegyelemre,[207] Zsolnán száztagú fogadóbizottság serénykedett.[208] A helyszínen – amely lehetett fedett díszterem, ideiglenesen felhúzott faépület vagy szabad tér – szónoki emelvény állt. A zsolnai pódium fényét a királyi pár, valamint XIII. Leó arcképe, nemzeti zászlók, szőnyegek és virágok emelték.[209]

A részvételt minden helyszínen díj fizetéséhez kötötték. Székesfehérváron az ülőhely 1 forintba, az állóhely 20 krajcárba került, a „teljesen szegények" viszont ingyenjegyet is kaphattak.[210] A résztvevők körét igyekeztek a megbízhatónak tekintett emberekre korlátozni. Zsolnán például a gyűlést egy körbekerített kertben tartották, hogy „oda csak az léphessen be, ki mint egyházának hű fia vala az emberek előtt ismeretes".[211] A nők részvételének lehetőségét általában korlátozták, feltehetően azért, hogy ne adjanak esélyt az ellentábornak megkérdőjelezni az esemény komolyságát. Komáromban min-

202 *Alice Freifeld:* Nationalism and the Crowd in Liberal Hungary, 1848–1914. Woodrow Wilson Center Press John Hopkins Univ. Press, Washington D. C.–London, 2000. 264.
203 Nyitramegyei Szemle, 1894. május 20. 1.
204 *Gyáni Gábor:* Nyilvános tér és használói Budapesten a századfordulón. Századok 128. (1994) 6. sz. 1071.
205 Pesti Hírlap, 1893. február 25. 3.
206 Religio, 1894. június 30. 445.
207 A komáromi kath. nagygyűlés. K. n., h. n., é. n. 1., 2.
208 Nyitramegyei Szemle, 1894. május 20. 1.
209 Vágvölgyi Lap, 1894. május 20. 1.
210 Székesfehérvár és Vidéke, 1894. november 8. 1.
211 Katholikus Szemle 8. (1894) 450.

den tíz férfi után egy nő kaphatott belépőt,[212] Székesfehérváron pedig csak a főrangú hölgyek számára létesítettek külön karzatot.[213]

A gyűlést többnyire egyházi vagy hazafias énekkel nyitották meg, amit az elnöki köszöntő követett. A tisztet betöltő arisztokraták már megjelenésükkel is a katolikus és a nemzeti ügy összefonódását hangsúlyozták. Esterházy Miklós Móric Komáromban például díszmagyart viselt, fövege és kardja „mint a régi magyar virtusnak a szimbólumai szemlélhetővé tették a hallgatóság előtt, hogy milyenek lehettek azok az ősmagyarok, akik e hont, mint katolikusok, megalapították".[214] Zichy Nándor Zsolnán az aranygyapjas rendet viselve jelent meg, ezzel is érzékeltetve a dinasztia elismerését. Kitüntetéseivel mellén úgy nézett ki, mint „Magyarország világi hercegprímása".[215]

A gyűlés üdvözlő táviratokat intézett a pápához, a királyhoz, a prímáshoz és az egyházmegye püspökéhez. A válaszként érkezett táviratokat szintén felolvasták, ami tovább erősíthette a katolikus szolidaritás érzését. Ezt követően kiosztották a pápa vagy valamelyik főpásztor által a gyűlés résztvevőinek küldött áldást, amit a hallgatóság térden állva fogadott. Az érdemi munka ezután vette kezdetét. A felkért szónokok megtartották előadásaikat, amelyek az egyházpolitikai reformok elleni tiltakozás mellett a katolikus közélet aktuális kérdéseit taglalták, és határozati javaslatokat terjesztettek be. Ezeket a vita teljes mellőzésével, egyhangú felkiáltással fogadták el. A határozatok általában magukban foglalták az ország papságához intézett felhívást is, amely újabb tiltakozó nagygyűlések megrendezésére ösztönzött. Az is előfordulhatott, hogy – Nagytapolcsányban nyelvi okokból, Pozsonyban és Székesfehérváron a terem szűk befogadóképessége miatt – párhuzamos gyűléseket rendeztek, ahol egy időben zajlottak az események. Az elnöki zárszó után általában egy énekkel fejezték be hivatalosan a rendezvényt, végül pedig bankettet adtak a fontosabb vendégek tiszteletére. Ezek a kötetlen összejövetelek nem csupán az izgalmak levezetését szolgálták, hiszen az elhangzó pohárköszöntők révén alkalmanként politikai jelentőségre is szert tehettek.[216]

A szervezők munkájuk során gyakran keveredtek konfliktusba a hatóságokkal. Komáromban például Molnár János plébános bejelentette a rendőrkapitánynak, hogy 1893. április 10-én politikai gyűlést tart a katonai lovaglóiskolában. A kapitány erre különböző nyilatkozatokat és garanciákat kért, mire Molnár új helyszínt keresett a piactéren. Ezt azonban a város tiltotta meg arra hivatkozva, hogy ez az itt rendezett hetivásárok miatt a kereskedelmi érdekeket veszélyezteti.[217] A helyzetet végül Zichy Gábor gróf oldotta meg, aki rendelkezésre bocsátotta a város melletti pusztáját, ahol fából ideiglenes építményt emeltek.[218]

A szervezők ráadásul a nagygyűlés programjába illesztve az ideiglenes oltáron szentmisét szándékoztak tartani, amelyet gróf Majláth Gusztáv káplán, a későbbi erdélyi püspök mutatott volna be.[219] A szentmise beépítése a tiltakozó gyűlés programjába azonban már túlment azon a határon, amit a vallásos alapon szerveződő közéleti mozgalmakat határozottan elutasító liberális közfelfogás[220] még képes volt tolerálni. Nem sokkal az esemény előtt a Belügyminisztérium elnöki rendeletet bocsátott ki. Arra hivatkozva, hogy ez felhasználható lenne a „hazaellenes nemzetiségi izgalmak terjesztésére", Hieronymi Károly belügyminiszter elrendelte, hogy „oly helyen, mely isteni tisztelet tartására van rendeltetve, vagy habár csak ideiglenesen is isteni tisztelet tartására rendeztetett be, népgyűlés nem tartható, sem olyan gyülekezés meg nem engedhető, melynek tárgysorozata úgy van megállapítva, hogy abban egyházi vagy vallási szertartások a közügyről való tanácskozásokkal váltakoznak". Szintén megtiltotta olyan népgyűlés tartását, „melyre a nép egyházi jelvények (zászlók stb.) előhordozása mellett jelenik meg".[221]

Szabadkán a szervezőknek még komolyabb nehézségekkel kellett megküzdeniük. Az eredeti terv szerint a nagygyűlést 1893. szeptember 10-én tartották volna Esterházy gróf elnökletével.[222] A helyi kormánytámogató sajtó ellenpropagandájának[223] dacára a szervezők „valóságos népáradatra" számítottak: a vidéki jelentkezők száma hét-nyolc ezerre emelkedett, és a városból legkevesebb ugyanennyien jöttek volna.[224] Szeptember elején azonban az alispán arról értesítette a Belügyminisztériumot, hogy olyan községekből is szándékoztak elmenni a gyűlésre, ahol kolerás megbetegedések fordultak elő.[225] A hatóság ezért a gyűlést közegészségügyi okok miatt betiltotta.[226] Ezt a helyi katolikusok érthetetlennek tartották, hiszen a városban egyáltalán nem, a vármegyében pedig csak szórványosan fordultak elő kolerás esetek. Szabadkán például az előző héten még minden gond nélkül tartottak országos vásárt.[227] Az egyházpolitikai kérdésekben liberális felfogású helyi lap néhány nappal korábban közölt arról cikkeket, hogy a városba orvosokat rendeltek ki az „állítólagos járványveszély" miatt. Ugyanakkor a kommentár szerint „a tiszti

212 *Molnár János:* A komáromi kath. nagygyűlés. Religio, 1893. április 5. 223.
213 Fejérmegyei Napló, 1894. november 12. 3.
214 *Dudek János:* A komáromi katholikus nagygyűlésről. Religio, 1893. április 29. 275–277.
215 Nyitramegyei Szemle, 1894. május 20. 1.
216 *Zboray Miklós:* A néppárt története. In: Politikai Magyarország. I-IV. Főszerk.: Szász József. Anonymus Történelmi Kiadó, Budapest, 1914. IV. köt. 111.
217 Pesti Napló, 1893. március 5. 3.

218 *Molnár János:* A komáromi kath. nagygyűlés. Religio, 1893. április 5. 223.
219 Uo.
220 *Enyedi Zs.:* i. m. 15.
221 Pesti Hírlap, 1893. április 19. 3.
222 Religio, 1893. augusztus 30. 136.
223 Szabadka és Vidéke, 1893. augusztus 13. 1.; Szabadság, 1893. szeptember 8. 2.
224 Uo., 1893. szeptember 10. 4.
225 Pesti Hírlap, 1893. szeptember 8. 3.
226 Uo., 1893. szeptember 10. 3.
227 Szabadka és Vidéke, 1893. szeptember 10. 1.

főorvos is titkon mosolyoghat ezen a furcsa óvintézkedésen", hiszen még koleragyanús eset sem volt a városban.[228]

Az országos sajtó nagy része egyetértett abban, hogy a minisztérium a betiltáshoz ürügyekbe kapaszkodott. A *Pesti Napló* publicistája szerint például a kormánynak kellemetlen lett volna a látványos tiltakozás, mivel az egyházpolitikai törvényjavaslatok ekkor már előzetes szentesítésre várva a királynál voltak. (Ferenc József pedig hosszú megfontolás után, a Szabadelvű Párt erőteljes nyomásának engedve, csak november 8-án engedélyezte a házassági javaslat benyújtását.)[229]

A szabadkai nagygyűlés szervezői a betiltás után más módokat kerestek a közösség aktivizálására, ezért tiltakozó aláírásokat gyűjtöttek.[230] A gyűlést október elején szerették volna pótolni, ám a főispán a kolerára hivatkozva továbbra is fenntartotta a tilalmat.[231] Október 25-én a szervezőbizottság elhatározta, hogy kisebb szabású, zárt helyen tartott gyűlést szervez, ahol a vidéki katolikusok személyes megjelenés helyett küldöttekkel képviseltetik magukat.[232] Ez a megoldás a hatalom jóváhagyását is elnyerte. A gyűlésre így november 26-án került sor a Pest Szálló nagytermében, Esterházy Miklós Móric és Boromisza Tibor társelnökök vezetésével.[233]

A zsolnai szervezők számára különösen az jelentett nagy problémát, hogy a környék lakossága túlnyomó részben szlovák volt, ezért arra számíthattak, hogy ellenfeleik pánszláv demonstrációval fogják őket vádolni. Ezért mind a külsőségekben, mind a gyűlés tartalmában különösen ügyeltek arra, hogy kivédjék a lehetséges támadásokat. A várost például kétszáz nemzeti lobogóval díszítették, a szervezők kokárdát viseltek.[234] A probléma különösen élesen nyilvánult meg a nyelvhasználat kérdésében. Az 1894. május 14-én tartott nagygyűlésen a szónokok többsége magyarul beszélt, ami viszont nem találkozott a hallgatóság tetszésével. Zichy Nándor beszéde közben például „a nép nagyobb része csak sejtette, mit beszélhet a gróf".[235] Az érdeklődés a hosszú magyar beszédek után csak akkor élénkült fel, amikor Zmeskál Zoltán földbirtokos szlovákul kezdett el szónokolni.[236] Igaz, korábban a hallgatóság többször is türelmetlenül kérte tőle: „po slovensky". Zmeskál nyíltan beszélt szempontjairól: „először is be akarom bizonyítani, hogy katolikus ügyeink védelme mellett, sőt éppen ezért jó hazafiak vagyunk." Schwertner Gyula ügyvéd viszont a magyar bevezetés után szlovákul, a „nép eszejárása" szerint

228 Szabadság, 1893. szeptember 8. 3.
229 *Salacz G.*: A magyar kultúrharc i. m. 272.
230 Szabadka és Vidéke, 1893. október 1. 4.
231 Szabadság, 1893. szeptember 17. 3.
232 Szabadka és Vidéke, 1893. október 29. 3.
233 Religio, 1893. december 2. 366–368.
234 Magyar Állam, 1894. május 16. 2.
235 A tudósító szerint ennek ellenére a nép a beszédtől „önkénytelen is elragadva lőn". Nyitramegyei Szemle, 1894. május 20. 2.
236 Vágvölgyi Lap, 1894. május 20. 1.

beszélt, és kifejezetten a nemzetiségek szempontjából kritizálta a polgári házasságról szóló javaslatot. Azzal érvelt, hogy a reform célja egységesíteni a házasságjogot, ami az ország egységesítését is célozza, ez viszont éket ver a nemzetiségek közé. Ezzel szerinte „elkeserítik, elidegenítik a nemzetiségeket a magyar fajtól".[237]

A kétnyelvűség ügye még fontosabb volt Nagytapolcsányban, ahol a résztvevők között a becslések szerint a szlovákok alkották a túlnyomó többséget, a magyar anyanyelvűek mindössze kétezren lehettek.[238] A problémát a szervezők úgy oldották meg, hogy két szónoki emelvényt állítottak fel, külön a szlovák és külön a magyar szónokok számára.[239]

Az 1894 júniusában tartott pozsonyi nagygyűlés szimbolikus jelentőségét az adta, hogy a város parlamenti képviselője, Szilágyi Dezső egyúttal igazságügyi miniszter is volt. A járás főszolgabírója ezért körlevelet küldött a jegyzőkhöz, amelyben a katolikus szervezkedés megakadályozását sürgette. A jegyzőktől fokozott óvatosságot kért, hogy átirata „publikus ne legyen s netáni újsági polémiákra okot szolgáljon". Ennek ellenére a levél nyilvánosságra került, amit a katolikus szervezők ki is használtak a propaganda céljaira.[240] Az egyházi sajtó szerint a közigazgatás elsősorban a hivatalnokokra, a tanárokra és a vasúti személyzet tagjaira gyakorolt erős pressziót.[241] Több hivatalnok panaszkodott arról, hogy felsőbb tiltásra nem vehet részt a gyűlésen, az esemény napján pedig a vasútállomáson a főszolgabíró személyesen ellenőrizte, hogy vannak-e hivatalos személyek a gyűlésre érkezők között.[242] Amikor később egy esperes a törvényhatósági bizottságban interpellációt nyújtott be a főispánnak, az nem is tagadta a visszaéléseket.[243]

A gyűlés – a szolgabírói erőfeszítések ellenére – nagyobb visszhanggal járt, mint amire a kormány támogatói számítottak, ez pedig a szimbolikus politika terén is ellentételezést igényelt. A város közigazgatási bizottságának következő ülésén a szabadelvűek ezért váratlanul javaslatot tettek arra, hogy Wekerle Sándort, Szilágyi Dezsőt és Csáky Albint a liberalizmus érdekében tett szolgálataikért a város díszpolgáraivá nyilvánítsák. Bár Havlicsek Vince plébános – nagy lárma közepette – felszólalt, tiltakozva a nem kellően indokoltnak és előkészítetlennek tartott javaslat ellen, a testület 90:14 arányban elfogadta az előterjesztést.[244]

A nagygyűlések tehát megmutatták azt, hogy a katolikusok – rácáfolva a liberálisok vélekedéseire – képesek az utcákon is felvonultatni támogatóikat.

237 Nyitramegyei Szemle, 1894. május 20. 2.
238 Religio, 1894. július 14. 27.
239 Uo., 1894. június 13. 392.
240 A katholikus nagygyűlés Pozsonyban 1894. június 29-én. Pozsony, 1894. III–IV. A füzethez a szolgabíró felhívásának szövegét külön röplapon is csatolták.
241 Religio, 1894. július 4. 8.
242 Fejérmegyei Napló, 1894. július 2. 2.
243 Uo., 1894. szeptember 27. 3.
244 Pressburger Tagblatt, 1894. július 3. 2.

A tömegek politikai felhasználása azonban, a nyilvánvaló előnyök mellett, kockázatokkal is járt. A „felizgatott tömegek"-től és a rendzavarástól való félelem kézzelfogható volt Komáromtól Nagytapolcsányig több településen. A szervezők számára ezért – hasonlóan az 1889-es véderőtüntetések szervezőihez,[245] vagy a május 1-jét első alkalommal 1890-ben megünneplő budapesti szociáldemokratákhoz, akik ötvenezer röplapot adtak ki, hogy elvtársaikat a közrend megőrzésére kérjék[246] – döntő fontosságúnak számított az erőszakos cselekedetek megakadályozása. Míg például a komáromi gyűlés előtt a *Pesti Hírlap* arról cikkezett, hogy a rendőrség széles körű óvintézkedéseket rendelt el, mert attól tart, hogy a felizgatott nép rendzavarást fog előidézni,[247] az esemény után már arról számolt be, hogy a példás rend mindenki elismerését kivívta.[248] Az esemény biztosítására kivezényelt 12 csendőrnek alig akadt tennivalója.[249]

A másik problémát az a vád jelenthette, hogy a katolikusok csupán politikailag „éretlen", „kiskorú", vagyis választójoggal nem rendelkező tömegeket képesek felvonultatni. Egyebek mellett jól tetten érhetőek ezek a szempontok a kormány 1893-ban írt – végül a parlament elé nem került[250] – gyülekezési törvényjavaslatának indoklásában is. Eszerint magának a nagygyűlésnek áll leginkább érdekében, hogy az olyanokból alakuljon meg, akiket a valódi cél hozott össze, „nem pedig a nagygyűlés céljával semmi összefüggésben nem levő egyházi szertartás. [...] Mert az ilyen mesterségesen összetoborzott nagy tömegnél, amelynél nagy számban vannak olyanok, kiket a nagygyűlés bevallott és valódi célja és a tanácskozás érdeke távolról sem érint, lehetetlen azt a csekély rendet és primitív szervezetet is fenntartani, mely ahhoz okvetlenül szükséges, hogy a gyűlés vezetés nélküli csoportosulássá ne váljék."[251]

A katolikus nagygyűlések szervezői azonban – a várakozásokra rácáfolva – teljes sikerrel őrizték meg a rendet, ami segíthetett legyőzni a tömegpolitika iránt erős fenntartásokkal viseltető arisztokraták és a püspöki kar ellenállását. A szervezők a katolikus közösség demonstrációit a „nyugodt erő" méltóságteljes megnyilvánulásaiként igyekeztek megjeleníteni. A komolytalanság vádjának leküzdésére pedig Székesfehérváron már azt hangsúlyozták, hogy a gyűlésen kizárólag választópolgárok vettek részt – és ennek a liberális sajtó hitelt is adott.[252]

245 *Szabó Dániel:* A véderőtüntetések résztvevői. Korall 5. (2004) 17. sz. 50.
246 *Freifeld, A.:* i. m. 261.
247 Pesti Hírlap, 1893. április 23. 4.
248 Uo., 1893. április 24. 2.
249 Pesti Napló, 1893. április 24. 2.
250 *Sándor Tamás:* A gyülekezési jog szabályozása a polgári Magyarországon (1848–1914). Interneten: http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=891&lap=0 (letöltés: 2012. április 6.).
251 MNL OL K 149 1893. 6. tétel 13. cs. 1554. sz. Indoklás a népgyűlésekről szóló törvényjavaslathoz 1893. április 20. 78–79. f.
252 Budapesti Hírlap, 1894. november 19. 1.

A regionális gyűlések tehát jelentős szerepet játszottak abban, hogy a liberális közvélemény elfogadja a katolikus társadalmi szervezkedés gondolatát, másrészt hozzájárultak a katolikusok közötti társadalmi korlátok lassú lebontásához, a belső közélet demokratizálódási folyamatainak megindulásához.[253] Egy kortárs szemlélő maga is abban látta a gyűlések sorozatának egyik eredményét, hogy az összehozta „az eddig egymással nem törődött, egymást nem ismerő katolikusokat, papokat és világiakat; szegényeket és gazdagokat; a népet és az intelligenciát".[254]

8. A VIDÉKI NAGYGYŰLÉSEK SZEREPE A NÉPPÁRT LÉTREJÖTTÉBEN

A vidéki nagygyűlések mindemellett jelentős szerepet játszottak a Néppárt alakításának előkészítésében, társadalmi bázisának megteremtésében is. Ennek megértéséhez elsősorban a pozsonyi és a székesfehérvári nagygyűlések eseményeit kell bemutatnunk.

A főrendiház 1894 júniusában – miután a király a pártpolitikai megfontolásoknak engedve új tagokat nevezett ki, és többeket személyesen bírt rá a szavazástól való tartózkodásra – szoros szavazással, mindössze négyfős többséggel elfogadta az első három egyházpolitikai törvényt.[255] A Pozsonyban június 29-én tartott nagygyűlés alaphangját ez az esemény határozta meg. Esterházy Miklós Móric megnyitójában tényként kezelte, hogy a király politikai indokok miatt szentesíteni fogja a törvényeket, ezért „megnyugszik az isteni Gondviselés intézkedéseiben".[256] Zichy Nándor viszont belenyugvás helyett harcot hirdetett: a legfontosabb feladatnak a parlamenti választásra való felkészülést, a megbízható jelöltek kiválasztását tartotta. Úgy vélte, hogy a katolikusoknak saját pártot kell létrehozniuk, amelynek minden hazai polgárt a saját anyanyelvén kell megszólítania.[257] A mozgalom állandósítására készülve hangsúlyozta, hogy a nagygyűlések az egyházpolitikai harc lezárulását követően sem veszítik el feladatukat, a katolikus szellem ébresztését. Emellett látványos, mozgósító erejű gesztust tett, amikor megszavaztatta azt a kérést, hogy Vaszary Kolos az összes püspökkel együtt járuljon a király elé, és személyesen kérje tőle a szentesítés megtagadását.[258]

253 *Csáky, M.:* Die römisch-katholische Kirche i. m. 309.
254 Religio, 1894. május 23. 344.
255 *Salacz G.:* A magyar kultúrharc i. m. 325.
256 Religio, 1895. június 30. 445.
257 Erre a lehetőségre a gróf egy cikke már januárban utalt. *Galántai József:* Egyház és politika 1890–1918. Kossuth Kiadó, [Budapest], 1960. 69.
258 Zichy Nándor gróf záróbeszéde a pozsonyi kath. nagygyűlésen. Religio, 1894. július 7. 14–15.

A nagygyűlés döntött egy állandó bizottság megalakításáról is, hogy a „keresztény társadalom jogainak védelmét" országosan megszervezze.[259] A határozatok szövege emellett hosszasan foglalkozott a nép igényeinek képviseletével, illetve a szociáldemokrácia elleni fellépéssel. „Fogadjuk, hogy mindenekelőtt a társadalmi forradalom minden árnyalata ellen a nyilvános életben állást foglalunk, továbbá az »imádkozzál és dolgozzál« intelmének gyakorlati alkalmazásának érdekében [sic!] a munkások köreiben a mértékletességet és takarékosságot meghonosítani, a munkások anyagi, szellemi és vallási érdekei körül fáradozni, őket mint testvéreinket a szükségben oltalmazni és segélyezni, és ezen célra a keresztény társadalmi egyletekbe lépni, és ezek életbeléptetését a szükséghez képest teljes erőnkből támogatni fogjuk."[260]

A hierarchia számára a megszavazott határozat komoly dilemmát okozott, hiszen a prímás csak akkor vezethette volna a kérésnek megfelelően a püspöki kart a király elé, ha ő ebbe előzetesen beleegyezik. Ha ugyanis a pozsonyi kérelmet Ferenc József elfogadta volna, akkor a kormánynak le kellett volna mondania, amit Vaszary elképzelhetetlennek tartott. Ha viszont a király nem fogadja a püspököket, azzal végleg lerombolta volna az egyházi hierarchia tekintélyét. A püspöki kar szeptember 27-én tartott ülése ezért elvetette a pozsonyi javaslatot.[261] A nagygyűlés látványos gesztusát tehát nem követte cselekvés, ami gyengítette az egyházpolitikai ellenzék pozícióit. Ennek soraiban sokan vélték úgy, hogy a hierarchiából csak Steiner Fülöp székesfehérvári és Hornig Károly veszprémi püspök támogatja őket. Ez pedig a liberális sajtót arra a következtetésre indította, miszerint „Zichy és Esterházy urak gyűlései immár csak akadémikus értékkel bíró politikai processziók".[262]

A püspöki kar visszafogottabb eszközökkel lépett fel, és október 11-én feliratban kérte Ferenc Józsefet arra, hogy ne szentesítse az egyházpolitikai törvényeket.[263] Néhány nappal ezután döntés született arról, hogy Székesfehérváron, az aulikus arisztokrácia egyik fellegvárának számító Fejér vármegye székhelyén is gyűlést rendeznek. A már korábban megalakított előkészítő bizottság október 18-án elhatározta, hogy a lehető leggyorsabban megtartják a nagygyűlést.[264] Zichy Nándor a kétszáz fős bizottság előtt azt fejtegette, hogy ennek nem kizárólag a reformok megakadályozása a célja, hiszen a jövőben is fel kell majd lépni a katolikus érdekekért.[265] Zichy demonstrálni kívánta, hogy a katolicizmus az új helyzetben sem érzi magát legyőzöttnek, és teljes erejét a kor problémáinak, köztük a szociális kérdés megoldásának akarja szentelni.[266]

259 Uo., 1894. június 30. 445.
260 Nyitramegyei Szemle, 1894. július 1. 2.
261 *Salacz G.:* A magyar kultúrharc i. m. 331–333.
262 Szabadság, 1894. július 17. 1.
263 *Salacz G.:* A magyar kultúrharc i. m. 340.
264 Fejérmegyei Napló, 1894. október 18. 5.
265 Uo., 1894. október 29. 2.
266 *Zichy Nándor:* Mozgalmunk szükségessége. Uo., 1894. november 17. 1.

Ennek ellenére még az elkötelezett katolikusok közül is sokan gondolták úgy, „mintha a jövőben tartandó kat[olikus] gyűlések »eső után köpönyeg« volnának". A szervezők viszont arról igyekeztek meggyőzni a közönséget, hogy „még ezután lesz igazán értelme, és nemcsak ez ősszel, de ezután minden esztendőben sorra kell lobogtatni a tömörülés zászlaját, hogy először szavunk legyen a törvényhozásban".[267] Zichy orgánuma, a *Fejérmegyei Napló* megkezdte a közvélemény felkészítését a pártalakításra, azt hangoztatva, hogy a liberális rendszert nem a gyenge parlamenti ellenzék fogja megtörni, „hanem a nemzet maga, s elsősorban a katolikus nép által alakítandó párt".[268]

A polgári házasság parlamenti elfogadását követően a politikai szervezkedési hajlandóság tovább erősödött, ami a korábbi nagygyűlések helyszínein már pártalakulásokban is testet öltött. A nagytapolcsányi szervezésben fontos szerepet játszó Odescalchi Livio herceg az egyházi érdekek és a nemzetiségi jogok védelmére hivatkozva már júliusban létrehozta a „jövendő középpárt" helyi végrehajtó bizottságát.[269] Szabadkán 1894. augusztus 31-én mondták ki a helyi Katolikus Néppárt megalakítását. A programban az egyházpolitikai törvénykezés revízióját, a nemzetiségek pacifikálását, valamint a kisbirtok és a kisipar támogatását kívánták.[270] A *Fejérmegyei Napló* szerzője örömmel számolt be a „Keresztény Néppárt" helyi szervezéséről, a nagygyűlésektől pedig azt várta, hogy tovább fogják növelni a szervezkedési kedvet.[271]

A párt megalakítása azonban számos problémával járt, hiszen a politikai küzdőtérre lépve a közjogi kérdésben is állást kellett foglalni, ami felvetette a katolikusok megosztásának a veszélyét. Ezért Zichy Nándor orgánuma a lehetséges feszültségforrások mérséklésére törekedett, felvetve azt a lehetőséget, hogy párt helyett először a keresztény polgárok ligáját kellene megalakítani, amelyben politikai különbségekre való tekintet nélkül valamennyi katolikus összefoghatna.[272] Az egységesítés igényére utal, hogy a szervezők a székesfehérvári gyűlést országos megmozdulásnak szánták, Budapestről, Szabadkáról, valamint Komárom, Esztergom, Sopron és Veszprém vármegyéből is vártak küldöttségeket.[273]

A nagygyűlést november 18-án rendezték meg. Az elvi programadásra a világi elnök, Esterházy Miklós Móric vállalkozott, bejelentve „a mostani kormányrendszer" ellen a „háborút", az egyházpolitikai reformok revíziójának programját. Zichy János beszédének nagy újdonságát a pártszervezés igényének határozott megerősítése, valamint a liberális állammal szembeni „keresztény összefogás" sürgetése jelentette: „Igenis, pártot akarunk szervezni a katolikus ügy diadalra juttatására a választók nagy táborában akkor,

267 *Szomszéd:* Eső és köpönyeg. Fejérmegyei Napló, 1894. november 3. 1–2.
268 Uo., 1894. november 8. 1.
269 Nyitramegyei Szemle, 1894. július 29. 2.
270 Szabadka és Vidéke, 1894. szeptember 2. 1.
271 *Bárdossy Géza:* Keresztény párt. Fejérmegyei Napló, 1894. november 10. 1.
272 *Miller József:* Üdvözöljük a katholikus nagygyűlést! Uo., 1894. november 17. 2.
273 Székesfehérvár és Vidéke, 1894. november 17. 2.

midőn a hithű katolikusokat hívjuk fel arra, hogy tömörüljenek, de mint mondám, testvérek gyanánt szólítjuk fel a velünk való küzdésre a más vallású hívőket is."[274]

A zárszóban Zichy Nándor taktikusan utalt arra, hogy a részletes program megfogalmazását még korainak tartja: „Mi politikai akciót akarunk. [...] Mi politikailag magyar katolikus párt akarunk lenni, [...] a magyar kat[olikus] népnek pártja. [...] De ez a pártprogram még nem egy politikai program." Ennek lehetséges alapjait a királyhűségben, a katolikus társadalmi értékekben, a magyar családi birtokok fenntartásában, a nemzetiségi türelemben, a becsületes választásokban jelölte meg.[275]

A Néppárt országos szerveződésként végül 1895. január 28-án, '67-es közjogi programmal alakult meg hivatalosan. 1895 során gyakran tartott gyűléseket, elsősorban a Dunántúlon és a Felvidéken.[276] Az 1893–1894-es nagygyűlések helyszínei pedig (a reformátusok által dominált Komárom kivételével) a párt törzsbázisának bizonyultak. Ez azt mutatja, hogy a nagygyűlések jelentős hatással voltak vidékük közéletére. 1895-ben Bánffy Dezső miniszterelnök kérésére – már a választásokra készülve – valamennyi főispán beszámolót készített a helyi politikai helyzetről. Sopronban úgy látták, hogy „talán a legnagyobb intenzivitással e vármegyében szervezkedik egész csendben és észrevétlenül a legújabb Néppárt plébánosok vezetése alatt, kiknek e vármegyében befolyásuk igen nagy".[277] Szabadkán attól tartottak, hogy „ha nem szervezzük azonnal a pártot, akkor a két mandátum menthetetlenül elvész, és minden jel arra mutat, hogy Szabadkán két klerikális képviselő lesz megválasztva".[278] Trencsénben amiatt aggódtak, hogy „a papság 3 év óta egyebet sem tesz, mint fanatizál, a választókat aláíratja, és esküt tétetett velük, hogy csakis néppárti jelöltre fogják adni szavazataikat".[279] Nyitra vármegyében szintén azt tapasztalták, hogy a papok tervszerűen készítik elő közösségüket a választásokra: „Egyes helyeken már most felhívják a papok híveiket, hogy heti keresményeik egy kis százalékát gyűjtsék össze, amely gyűjtött pénz alapul szolgáland a Néppárt költségeire. Más községben a plébános és káplánok vasárnapon délutánonként majálisforma kirándulásokat rendeznek, az asszonyok [sic!] és leányokat maguk köré csődítik, táncos mezei játékokat játszanak, és megnyervén a falusi asszonyokat, ezeknek nem megvetendő befolyását használják fel férjeik ártalmatlanná tételére."[280] Pozsonyban pedig úgy vélték: „előrelátható, hogy minél későbbre esnek a választások, annál inkább

274 A székesfejérvári i. m. 15.
275 Uo. 25.
276 *Galántai J.:* i. m. 77.
277 MNL OL K 26. 341. cs. 38. alapszám. II. 228. f. 229. f. Jelentés, 1895. június 6.
278 Uo., I. 38. f. Jelentés, 1895. január 30.
279 Uo., II. 373. f. Jelentés, 1896. február 18.
280 Uo., II. 48. f. Jelentés, 1895. június 4.

rosszabbodnak a Szabadelvű Párt kilátásai, mert a Néppárt rendelkezik fanatikus erőkkel, odaadó közegekkel, sajtóval, pénzzel."[281]

Mindez tehát arra mutat, hogy a nagygyűlések szervezése során a helyi katolikus elit megismerkedett az újfajta politikai kultúra legfontosabb elemeivel, a gyülekezési és egyesülési jog gyakorlati alkalmazásával, az azokban rejlő lehetőségekkel és a buktatókkal is, ami jó előtanulmánynak bizonyult a folyamatos politikai aktivitáshoz.

9. 1896 ÉS 1900 – GYŰLÉSEZÉS A JUBILEUMOK BŰVÖLETÉBEN

1894-ben úgy tűnhetett, hogy a katolikus társadalmi megmozdulások Magyarországon is állandósulni fognak. Az 1894. januári budapesti nagygyűlés állandó bizottságot hozott létre, amelynek az lett volna a feladata, hogy előkészítse a következő nagygyűlést, vagyis intézményesítse a mozgalmat. A december 19-én tartott püspökkari értekezleten pedig felmerült a kérdés: hogyan történjen meg a katolikus erőknek a pápa által is ajánlott egyesítése? Hidassy Kornél szombathelyi püspök – a *Constanti Hungarorum* szellemével összhangban – katolikus körök alakítását, gyűlések tartását, a világiak megnyerését ajánlotta erre a célra.[282] A püspöki kar tehát ekkor már elvileg nyitottnak mutatkozott az új módszerek alkalmazására.

A gyakorlatban azonban mégis nehezen oldódtak fel ellenérzéseik. Jól mutatja ezt egy kisebb jelentőségű ügyben, a katolikus tanítók kongresszusának tárgyában 1896 februárjában hozott határozatuk. Fehér Ipoly arra hívta fel a figyelmet, hogy egy esetleges tiltás súlyosan anakronisztikus lenne, és „az eshetőleges veszélyeknek nem a kongresszustartás engedélyének megtagadásával, hanem a közvetlen befolyás érvényesítésével és éber ellenőrzéssel kell" elejét venni. A gyűlés megtartását végül három ellenszavazattal megengedhetőnek nyilvánították, de komoly feltételekhez kötötték. Szmrecsányi Pál szepesi püspök például azt követelte, hogy a szervezők ne csak az előadások címét, de a teljes szöveget előre terjesszék be jóváhagyásra.[283] A püspökök magatartását tehát a világiak önszerveződési kísérleteivel szemben még ekkor is inkább a passzív elfogadás, mint a támogatás jellemezte.

A budapesti katolikus nagygyűlés végrehajtó bizottsága 1894 után nem adott magáról életjelet. Létezéséről szinte csak a korholó megjegyzésekből értesülünk, amelyek azt sürgették, hogy a testület végre üljön össze és gondos-

281 Uo., II. 133. f. Jelentés, 1896. február 18.
282 PL Püspöki értekezletek jegyzőkönyvei és nyomtatványai. 1894. december 19. 6–7.
283 Uo. 1896. február 27. 5.

kodjon a következő nagygyűlés megtartásáról.[284] Ez azért is figyelemre méltó, mert Zichy Nándor gróf már 1895 augusztusában–szeptemberében szerette volna megrendezni a következő országos nagygyűlést Budapesten, hogy ezzel is támogassa a Néppárt szervezését.[285] A halogatás magyarázatát egyesek abban látták, hogy „a gyűléseket legtöbben csak szereplési alkalomnak tekintették", és a katolikus közszereplők közötti rivalizálás megakadályozta a cselekvést.[286]

A kezdeményezést végül nem a bizottság, hanem a budapesti Katolikus Kör tette meg, méghozzá egy évforduló ürügyén. A választmány már 1892-ben határozott arról, hogy országos mozgalmat indít a millennium katolikus jellegű megünneplésére.[287] A Kör 1895-ben azt javasolta, hogy rendezzenek Budapesten országos ünnepélyt és nagygyűlést a fennálló négyszáz katolikus egylet részvételével, mivel ebből „láthatná mindenki a magyar kat[olikus] egyletek forró hazaszeretetét, soha nem gyengülő ragaszkodását a nemzeti eszmék iránt, de egyúttal impozáns tanúságot tenne a kat[olikus] egyletek egységéről is".[288]

A nemzeti elkötelezettség bizonyítására való erőteljes törekvés hátterében a Néppárt megalakulása állhatott. A katolikus pártok alapítása ugyanis a klasszikus liberalizmus nézőpontjából támadást jelent a nemzeti egység dogmája ellen.[289] A párt ráadásul a katolikus közéletet is megosztotta, hiszen nyíltan '67-es alapra helyezkedett, amivel elidegeníthette magától a függetlenségi érzelmű katolikusokat. Ezért szükségessé vált a katolicizmus elkötelezett patriotizmusának és egységének nyilvános demonstrálása.

Emellett az egyre élénkebbé váló felekezeti versengésben való részvétel igénye is fontos szerepet játszott. A századfordulón a reformátusok és az evangélikus egyház magyar hívei általában a Habsburg-ellenes mozgalmak szellemi örököseiként, a szabadság, a haladás és a nemzet letéteményeseiként határozták meg önmagukat. Ellenfelüket pedig elsősorban a katolicizmusban látták, amelyről úgy tartották, hogy ellentétben áll mindazzal, amit a nemzet és a haladás liberális perspektívából jelent.[290]

Az ünnepségek szervezői ezzel a felfogással szemben a katolicizmust mint a nemzetet megtartó erőt kívánták megjeleníteni. A Katolikus Kör 1896 januárjában adta ki hivatalos felhívását. Eszerint „különösen részt kell vennie a millénium [sic!] ünneplésében a katolikus egyesületeknek, melyek a vallással összeforrt hazafiság eszméit írták zászlaikra, mellyel a katolicizmus nem-

284 Religio, 1895. április 27. 302.
285 SzfvPL 5835 III. Zichy Nándor Steiner Fülöpnek 1895. június 9.
286 Katholikus Egyházi Közlöny, 1895. szeptember 6. 561.
287 Religio, 1892. október 26. 271.
288 Uo., 1895. augusztus 14. 103–104.
289 *Enyedi Zs.:* i. m. 1998. 15.
290 *Juliane Brandt:* Konfessionelle und nationale Identität in Ungarn. Die protestantischen Kirchen. In: Religion im Nationalstaat zwischen den Weltkriegen 1918–1945. Hrsg. Hans-Christian Maner–Martin Schulze-Wessel. Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2002. 46., 49.

zetfenntartó szellemét ápolják tovább". Az eseményt nem „egyszerű gyülekezésnek", hanem érdemi munkát végző kongresszusnak szánták, amelyen irodalmi, társadalmi, szociális és karitatív kérdésekkel foglalkozó szakosztályok felállítását tervezték.[291]

A szervezők február 25-én országos előkészítő értekezletet tartottak, amelyen száz egyesület képviseletében 122 fő vett részt. Az értekezlet nem maradt formális keretek között, néhány részletkérdésben komoly viták zajlottak. Egyes küldöttek bizalmatlansággal viseltettek a terv iránt, amiben a Néppárt iránti ellenérzések is közrejátszhattak. Az elnöklő Esterházy Miklós Móric, a párt egyik vezetője ezért igyekezett eloszlatni azoknak a vidéki egyesületeknek az aggályait, „amelyek a megindított akcióban a maguk önkormányzatának korlátozását" látták. Emellett kisebb súlyú kérdésekben is vita kezdődött. Walter Gyula hercegprímási titkár például sikerrel érvelt az önálló irodalmi szakosztály felállítása mellett, mert a „társadalmi és irodalmi pangás" legfőbb okát a népszerű vallásos irodalom és a versenyképes sajtó hiányában látta.[292]

Megválasztották továbbá a végrehajtó bizottságot, amelyet arisztokraták domináltak: Esterházy Miklós Móric, Batthyány József, Apponyi Géza, Zichy Nándor, akik mellett még két klerikus: Kisfaludy A. Béla dogmatikus és Pintér Kálmán piarista tanár, valamint a köznemesi származású Rakovszky István, továbbá két újságíró: Gyürky Ödön és Hortoványi József kapott helyet benne.[293] Utóbbi részvétele azért lehetett fontos, mert a *Magyar Állam* című lap munkatársaként a függetlenségi katolikusokat képviselte, és jelezte, hogy a rendezvény nemcsak a Néppárt, hanem az egész katolikus mozgalom ügye.

A végleges program szerint a szakosztályok 1896. augusztus 17–18. között tartották tanácskozásaikat, 19-én rendezték meg a nagyközönség bevonásával a nagygyűlést, az egész ünnepségsorozatot pedig augusztus 20-án, a szokottnál is fényesebb Szent Jobb-körmenet zárta le, amelynek keretében a hercegprímás is beszédet tartott a Mátyás-templomban. A kongresszus tagja lehetett minden katolikus egyleti tag. A 2 forint tagsági díjért kedvezményes vonatjegy, az országos kiállítás területére szóló kedvezményes belépőjegy, valamint olcsó szállás is járt.[294]

A szervezők tehát kísérletet tettek arra, hogy kihasználják a főváros turisztikai vonzerejét is, azonban az érdeklődés ennek ellenére sem bizonyult túl élénknek. Június végén például arról panaszkodtak, hogy „a tagok jelentkezése a leglassabb tempóban megy és nem mutatja azt, hogy [...] valami nagyon át volnának hatva e gyűlésezések fontosságáról".[295]

291 Religio, 1896. január 8. 18–19.
292 Uo., 1896. február 29. 149.
293 Uo., 1896. október 3. 242.
294 Uo., 1896. május 13. 319.
295 Magyar Állam, 1896. június 27. 1.

A kongresszust a belvárosi plébániatemplomban Vaszary Kolos hercegprímás által tartott Veni Sancte vezette be, amelyen a püspöki kar képviseletében a Néppárthoz közel állónak tekintett Hornig Károly veszprémi, Steiner Fülöp székesfehérvári és Dessewffy Sándor csanádi püspök is részt vett. Ezután a városháza nagytermében került sor a megnyitóra. Az elnöklő Esterházy Miklós Móric a célt abban jelölte meg, hogy Magyarország keresztény országként való megtartásáról tanácskozzanak. Sürgette, hogy keresztény szellemű törvényeket alkossanak, és azt követelte – a kormányzati elit ellen hangolva közönségét –, hogy „Legyen a jogegyenlőség általános, mindenkire kiterjedő s ne egy bizonyos kör, egy bizonyos osztály privilégiuma".[296]

A kongresszus talán legfőbb gyakorlati célkitűzése a katolikus köztevékenység összehangolása volt. A társadalmi egyesületekkel foglalkozó szakosztályban Zichy Vladimir gróf azt javasolta, hogy szólítsák fel az országgyűlést: törvényben szabályozza az egyesülési jogot, mert ennek hiányában az egyleti élet „úgyszólván a hatóságok tetszésének van kiszolgáltatva". A gróf ezenkívül – hogy „ne legyenek az egyes körök védtelenül támadásoknak kiszolgáltatva" – indítványozta, hogy a katolikus egyesületek szövetségi alapon hozzanak létre egyesülést. Ez azonban nem találkozott a jelenlévők feltétlen egyetértésével, ezért a szakosztály szűkebb bizottságot küldött ki véleményezésre.[297]

Zichy gróf maga is arról beszélt, hogy felvetését sokan „idétlen és impraktikus tervnek tartják". Az aggodalmak eloszlatására hangsúlyozta, hogy az egyesülés csak szövetségi alapon működhet, saját elnökkel, irodával és közgyűléssel, amely azonban „nem képez az egyes körök fölött álló testületet, sem felettes fórumot, hanem határozatai csak a katolikus körök támogatására szolgáló intézkedések megválasztására terjed[nek] ki, anélkül, hogy azok elfogadása kötelező erővel bírna a vidéki szövetkezetekre". Javaslatát végül elfogadták, és megkezdődhetett az országos szövetség szervezése.[298]

A nagygyűlés leglátványosabb eseménye a záróülés volt, amelyet a Városligetben, az ünnepélyek csarnokában rendeztek meg. Itt a résztvevők száma állítólag nyolcezer fő körül mozgott, és hat püspök is megjelent. A szónoki emelvény hátterében tizennégy egyesület zászlaját helyezték el, köztük a müncheni, bambergi és nürnbergi ifjúsági munkásegyesületét, ami a német katolicizmus rokonszenvét demonstrálta. A legjelentősebb mozzanat valószínűleg Hornig Károly veszprémi püspök beszéde volt, amely azt jelezte, hogy a hierarchia (vagy legalábbis annak néhány tagja) már elfogadta a világi katolikusok nagyobb szerepvállalását. A püspök egyenesen úgy vélte, hogy a gyűlés fordulópont a magyar katolicizmus történetében: „Most felébredtünk és jogainkat követeljük, uralkodni és győzni akarunk" – jelentette ki. Beszéde harcias felfogásban polemizált az uralkodó liberális történelemszemlélettel,

296 Uo., 1896. augusztus 18. 2.
297 Uo., 1896. augusztus 19. 2.
298 Uo., 1896. augusztus 20. 2.

amely a protestantizmusban látta a nemzeti függetlenség legfőbb garanciáját. Hornig viszont a „kuruc" hazafisággal szembe egyfajta katolikus nemzeteszményt állított, amely a törvényes hatalomhoz való ragaszkodást és az egység megőrzését tartotta a legfontosabbnak: „Mi nem voltunk ott, mikor a trón ellen forradalmakat csináltak és mikor a pogány törököt az országra hozták; mi nem osztottuk az országot darabokra" – mondta. Úgy vélekedett, hogy a katolikusok mindig teljesítették kötelességeiket, ezért senki nem tarthatja őket másodosztályú állampolgároknak.[299]

A szervezők maguk is arról panaszkodtak, hogy az állam nem veszi őket komolyan. Gyürky Ödön például arról számolt be, hogy a szervezőbizottság még áprilisban kieszközölte, hogy a kongresszust a kiállítási csarnokban tarthassák. Augusztusban azután egy eldugott újsághír közölte, hogy ott aznap a turisták kongresszusát tartják. A szervezőknek végül hosszú utánajárásába került, hogy biztosítsák a helyszínt.[300] Az is sérelmet jelentett, hogy a kormány nem volt hajlandó felkérni a királyt, hogy személyesen legyen jelen a körmeneten augusztus 20-án, és még arra sem került sor, hogy – az előzetes terveknek megfelelően – meghívják az ünnepségre a hajdan az ország megtérítésében jelentős szerepet játszó német egyházmegyék püspökeit. Az elégedetlenkedők szerint „a magyar katolicizmusnak nem adták meg az alkalmat, hogy nagy történeti múltjához méltóan vegyen részt a millennium ünnepeiben". Ezért azt sürgették, hogy négy év múlva Szent István megkoronázásának 900 éves jubileumát nagy fénnyel ünnepeljék meg.[301]

A jubileumot tehát sokan egyfajta elszalasztott lehetőségnek élték meg, mert nem sikerült a katolicizmus erejét kellően demonstrálni. Ezért fontos vitatéma maradt a társadalmi összefogás szervezése, a függetlenségüket féltő egyesületek ellenkezésének semlegesítése. Ebben pedig nagy szerepet játszott a politika és a Néppárt megítélése. A függetlenségi érzelmű klérus orgánuma, a *Magyar Állam* például azt követelte, hogy bátran foglalkozzanak közéleti kérdésekkel a jövendő katolikus nagygyűléseken, ám ne alakítsák azokat pártpolitikai eseményekké.[302]

A fiatal klerikusok szócsövének tekinthető *Katholikus Egyházi Közlöny* szerzője szintén arra intett, hogy ne engedjék „politikai botlások bűnbakjává tenni a katolikus társadalmat".[303] A *Közlöny* szerzői többnyire a szociális szempontok fontosságára figyelmeztettek. „Ha figyelemre méltatjuk a német nagygyűlések tárgyalásait, láthatjuk, hogy azok a német kat[olikus] polgárság minden erkölcsi és anyagi érdekével törődnek, sőt kiterjesztik gondolkodásukat még a tengeren túlra vándorolt polgártársaikra is. Vajha csak a magunk határain belül lakókkal is törődhetnénk."[304] A lap arra is utalt, hogy a nagy

299 Uo., 1896. augusztus 20. 2.
300 Katholikus Egyházi Közlöny, 1896. augusztus 14. 513–515.
301 Magyar Állam, 1896. augusztus 20. 1.
302 Uo., 1896. szeptember 6. 1.
303 Katholikus Egyházi Közlöny, 1898. július 8. 444–445.
304 Uo., 1899. szeptember 8. 563–565.

évfordulók kapcsán tartott ünnepségek önmagukban nem érnek semmit, és egyetértően idézte a berlini *Germania* című lap magyarországi tudósítójának javaslatát arról, hogy éves rendszerességgel nagygyűlést kell tartani Budapesten.[305]

A katolikus publicisztikában tehát erőteljesen élt az igény a „szalongyűlések", az elit számára rendezett, szűk körű, évfordulókat megünneplő események meghaladására, és inkább a német mintát kívánták volna meghonosítani. A katolikus közélet azonban egyelőre nem tudott kiszabadulni az évfordulók vonzásából: a következő jelentősebb megmozdulás, a Zichy János vezetésével frissen megalakult Katolikus Körök és Olvasóegyesületek Országos Szövetségének közgyűlése 1899 novemberében szintén nagy hangsúlyt fektetett a jubileumi év előkészítésére.[306] A háromszáznál is több küldött, aki 111 helyi egyesületet képviselt, az újabb katolikus nagygyűlést az ünnepségek keretében tartotta megvalósíthatónak.[307] Az 1900-as Szent István-évforduló alkalmából ugyanis a püspöki kar fényes ünnepségeket tervezett. Nagyboldogasszony ünnepét Esztergomban és Székesfehérváron tartották volna meg, augusztus 20-át pedig az egész püspöki kar Budapesten ünnepelte volna, ahová Ferenc Józsefet is meg kívánták hívni.[308] A Katolikus Körök Országos Szövetsége ehhez a rendezvénysorozathoz kapcsolódóan határozta el nagygyűlés tartását. Fővédnökké a prímást kérték fel, amit ő el is fogadott.[309]

1900-ban – hasonlóan a négy évvel korábbihoz – egymással párhuzamosan zajlott le a hivatalos egyházi ünnepség és a nagygyűlés, amely azonban ezúttal jóval nagyobb közéleti jelentőségre tett szert. A változás magyarázata, hogy ekkor már országgyűlési erőként működött a Néppárt,[310] a nagygyűlést pedig, hiába szerepelt hivatalos rendezőként a Katolikus Körök Országos Szövetsége, a közvélemény elsősorban a párthoz társította. A függetlenségiek szócsöve, az *Egyetértés* például úgy vélte, hogy a „nagygyűlés programja nem egyéb, mint a Néppárt politikai tantételeinek szankcionálása és propagálása".[311] Ez a felfogás nem is volt teljesen alaptalan, hiszen ekkor mindkét szervezetet ugyanaz a személy, Zichy János gróf irányította. A néppártiak ezért azt hangsúlyozták, hogy a nagygyűlés valójában nem a párt, hanem minden katolikus rendezvénye, amit azzal igyekeztek alátámasztani, hogy sok nem néppárti szónok is szerepelni fog.[312]

305 Uo., 1899. szeptember 1. 547.
306 Ifjabb Zichy János gróf elnöki beszéde a Kath. Körök és Olvasóegyesületek november 8-iki közgyűlésén. Religio, 1899. november 11. 298.
307 Uo., 1899. november 11. 301.
308 PL Püspöki értekezletek jegyzőkönyvei és nyomtatványai. 1899. szeptember 15. A fehérvári ünnepségek végül Steiner Fülöp megyéspüspök halála miatt elmaradtak, a király pedig nem vett részt személyesen a budapesti programon.
309 PL Cat. 60. 2476-1900. Zichy János (a Katholikus Körök Országos Szövetsége nevében) Vaszary Kolosnak 1900. június 12., válasz június 18.
310 A párt az 1896-ban tartott választásokon 17 képviselői helyet szerzett.
311 Egyetértés, 1900. július 24. 1.
312 Alkotmány, 1900. augusztus 14. 2.

A szabadelvű kormány szintén olyan, tisztán felekezeti eseményként kezelte a kereszténység jubileumát, amelynek politikai vetületei is vannak, ezért megtiltotta, hogy a jubileumi ünnepségek alkalmából fellobogózzák a középületeket.[313] Az erről intézkedő bizalmas belügyminisztériumi rendeletet azonban július közepén a sajtó kiszivárogtatta.[314] Ez ekkor igen kellemetlen helyzetbe hozta a kormányt, mivel időközben Ferenc József döntést hozott arról, hogy egy főherceg révén képviselteti magát az esztergomi ünnepségeken.[315]

A miniszterelnököt ráadásul időközben Baranya[316] és Esztergom[317] vármegye vezetői egyaránt arra figyelmeztették, hogy a bizalmas rendelet betarthatatlan. Érvelésük szerint a kereszténység jubileumát a helyi közösség – beleértve a protestánsokat és a zsidókat – nemcsak felekezeti, hanem nemzeti ünnepnek is tekintette, helyben pedig az volt a szokás, hogy a középületeket még a kimondottan felekezeti ünnepeken is feldíszítették. A baranyai főispán ezért – saját felelősségére – a jubileumi ünnepségre (amelyet Pécsett Szent Péter és Pál napján, június 29-én tartottak), elrendelte a középületek fellobogózását, mert úgy vélte, hogy a korábbi gyakorlatnak „épp ez alkalommal való megszüntetésére irányuló cselekvés általános visszatetszést szült volna".[318]

Erre, valamint Frigyes főherceg személyes jelenlétére tekintettel augusztus 14–15-én Széll Kálmán miniszterelnök és a kormány több tagja is részt vett az esztergomi ünnepségeken. Az eseménysorozaton a becslések szerint harmincezer ember jelent meg. A nyolcszáz fős díszebéden a miniszterelnök is beszédet mondott, amelyben hosszasan dicsérte a vendéglátó Vaszary Kolos hazafiságát és békülékenységét.[319] Ezzel a prímás magatartását kimondatlanul is szembeállította a szabadelvűek által „békebontónak" tartott Néppárttal, és az előbbi példájának követését kívánta ösztönözni.[320]

A nagygyűlést a katolikus közösségen belül sem övezte egyöntetű támogatás. Az ellenzők elsősorban arra hivatkoztak, hogy a politikai mozgalom összekapcsolása a kereszténység ünnepével szerencsétlen döntés. A *Magyar Állam* július 24-i számában pedig hírül adta, hogy „tekintettel a visszatetszésre, melyet a katolikus nagygyűlésnek a jubiláris ünneppel való összefoglalása kelt", a nagygyűlés elmarad. Ezt azonban az illetékesek azonnal megcáfolták. A szervezőbizottság állítólag arra kérte Zichy Nándor elnököt, hogy egyezzen bele a nagygyűlés elhalasztásába. Zichy viszont úgy döntött, hogy az ese-

313 MNL OL K 148. 1901-VII-923. 2524. sz. BM-rendelet (1900. június 19.)
314 Alkotmány, 1900. július 12. 2.
315 MNL OL K 26. 1900-XXXI-2615. Vaszary Kolos Széll Kálmánnak 1900. július 16.; érkezett: 1900. július 18.
316 MNL OL K 148. 1901-VII-923. Főispáni jelentés Széll Kálmánnak 1900. június 29.
317 Uo. 1900. június 23.
318 Uo. 1900. június 29.
319 Religio, 1900. augusztus 18. 108.
320 Az eset leírását részletesen lásd *Klestenitz Tibor:* „Ekkora botrányt kánikulai hőség még nem termelt." Egy kiszivárogtatási ügy 1900-ban. Magyar Könyvszemle 131. (2015) 1. sz. 58–75.

ményt feltétlenül meg kell tartani, és azt hangoztatta, senkinek sincsen oka attól tartani, hogy a nagygyűlés a társadalmi béke megbontására törne.[321]

A szervezők ugyanakkor arra törekedtek, hogy ne hagyjanak túl sok lehetőséget a gyűlés résztvevőinek az esetleges ellenvélemények megfogalmazására. Rendes tagok, 4 koronás tagdíj fizetése fejében, csak férfiak lehettek, a nők pedig 2 koronáért részvételi joggal járó pártoló tagságra tarthattak igényt. A nyilvános üléseken csak a felkért előadók beszélhettek, a szakosztályi üléseken viszont minden rendes tag hozzászólhatott, igaz, minden tárgyhoz csupán egyszer, legfeljebb 5 perces időkeretben. A tagoknak indítványt tenni csak a beterjesztett témák kapcsán volt joguk, új kérdések felvetése nem állt módjukban.[322]

Az 1900. augusztus 17. és 19. között, a hivatalos adatok szerint négyezer regisztrált résztvevővel[323] megtartott nagygyűlés négy szakosztályt hozott létre a katolikus közügyek, a katolikus irodalom, tudomány és művészet, a nevelés- és iskolaügy, valamint a keresztényszocializmus tárgyalására.[324] A gyűlés legnagyobb visszhangot kiváltó momentuma Zichy Nándor felszólalása volt, aki jelszószerű tömörséggel fogalmazta meg céljaikat: „kat[olikus] egyház a kat[olikus] államban és kat[olikus] állam a kat[olikus] egyházban"[325] – szemben a liberális katolikusok jelszavával, amelyet Magyarországon Deák Ferenc tett közismertté: szabad egyház a szabad államban.[326]

A szabadelvű lapok – összhangban az előzetes várakozásokkal – a nagygyűlést „erősen néppárti jellegűnek" minősítették,[327] Zichy felszólalását pedig forradalmi tettnek, egy „internacionális zászló" kibontásának vélték, és különösen „rút visszaélést" láttak abban, hogy mindez „egy nemzeti ünnep cégére alatt" történt.[328]

Az 1900-as katolikus nagygyűlés egyfajta fordulópontot jelentett a műfaj hazai történetében, hiszen ez volt az utolsó, amely kifejezetten egy évforduló megünneplésének „kísérőrendezvényeként" jött létre, és ez lett az első „hivatalosan elismert" hazai katolikus nagygyűlés. Az ekkor létrehozott állandó bizottság – ellentétben az 1894-es esettel – érdemi munkát fejtett ki, és a következő évek országos nagygyűléseinek megrendezésével biztosította a gyűlésezés folyamatosságát. Ahogyan a kezdeti útkeresés története jelzi, a magyar katolikus társadalmi mozgalom vezetői a több tízezer támogatót felvonultató

321 Magyarság, 1900. július 25. 2.
322 Alkotmány, 1900. augusztus 14. 5.
323 Uo., 1900. augusztus 17. 4.
324 Religio, 1900. június 20. 418.
325 A magyar katholicizmus kilencszázados jubileuma alkalmából tartott Országos Katholikus Nagygyűlés Budapesten 1900. augusztus 17–19-én. A Kath. Körök Orsz. Szövetsége igazgató-tanácsának megbízásából kiadja Gyürky Ödön, a nagygyűlés titkára. Buschmann F. Könyvnyomdája, Budapest. 59.
326 *Csorba László:* A magyar kereszténydemokrácia liberális katolikus öröksége. Múltunk 52. (2007) 3. sz. 111.
327 Magyar Nemzet, 1900. augusztus 18. 5.
328 Egyetértés, 1900. augusztus 19. 1.

német gyűléseket tartották példaképüknek. Az 1893–1894-es vidéki megmozdulások rendezői, jelentős munkát végezve, valóban számottevő tömegeket tudtak megmozgatni. Ebben a sikerben azonban az egyházpolitikai küzdelmek túlfűtött légkörének is fontos szerepe lehetett, és amint ez elmúlt, a mozgósító erő csökkent.

1895 után a Néppárt megalakulása olyan tényezőnek bizonyult, amely megosztotta a katolikus közéletet, ezért még a mozgalom szempontjából célszerűnek tartható központosítási törekvések is, mint a Katolikus Körök és Olvasókörök Országos Szövetségének életre hívása esetében, számos nehézségbe ütköztek. A nagygyűlések meghonosítását az sem segítette, hogy a püspöki kar többsége kezdetben – XIII. Leó politikájára tekintettel – inkább csak elfogadta, de érdemben nem támogatta az új intézményt, és arra törekedett, hogy minél inkább ellenőrzése alatt tartsa a fórumot. Az 1896-os kongresszus és az 1900-as nagygyűlés is szűk körű esemény maradt, ahol a „nép", vagyis a társadalom széles rétegei nem kaptak képviseletet, és a szervezők maguk sem törekedtek a valódi viták bátorítására. Az első hazai nagygyűlések tehát inkább voltak szalongyűlések, mint őszi hadgyakorlatok. Ezt támasztja alá az is, hogy az országos nagygyűléseket – a német példával ellentétben – kezdetben (egészen 1907-ig) mindig ugyanabban a városban, Budapesten rendezték meg. Ebben ugyanakkor az is szerepet játszhatott, hogy az esemény szervezőinek rutint kellett szerezniük, meg kellett tanulniuk, hogy hogyan tudják hatékonyan működtetni a rendezvényt.[329]

329 A Néppárt támogatói tudatában voltak annak, hogy az események közéleti elismertségét folyamatosan javítaniuk szükséges: „kell, hogy évről évre impozánsabbak legyenek gyűléseink, hogy lássa mindenki, hogy eszméink, céljaink hódítanak". Alkotmány, 1903. október 4. 2.

III. AZ INTÉZMÉNYESÜLT NAGYGYŰLÉSEK A DUALIZMUS KORÁBAN

1. A NAGYGYŰLÉSEK SZERVEZÉSE ÉS KOREOGRÁFIÁJA

1.1. Szervezeti és anyagi alapok

1900 és 1913 között – 1905 és 1912 kivételével – évente tartottak országos katolikus nagygyűlést. 1905-ben az eseményt október 15. és 18. között tervezték lebonyolítani.[1] A rendkívüli belpolitikai feszültségek miatt azonban – bár a program ekkor már készen állt – végül úgy döntöttek, hogy lemondanak az összejövetelről, hiszen kételkedtek abban, hogy „egy szórakozott, csak fél kedéllyel érző" tábor képes lenne érdemi munkát végezni.[2] Ráadásul a püspöki kar egyes tagjai, bizonyos világiak, de maguk a szervezők is úgy látták, hogy „a mai politikai viszonyok közt a gyűlés sikerét a bizonytalanságnak kitenni nem szabad".[3] 1912-ben, mint látni fogjuk, a magyar katolikusok a bécsi eucharisztikus világkongresszuson vettek részt, ezért nem tartottak országos rendezvényt ebben az évben.

A szervezés kezdetben a Magyarországi Katolikus Egyesületek Országos Szövetségének (MKEOSZ) a feladata volt. Ez a szervezet 1902-ben jött létre a Magyarországi Katolikus Körök Országos Szövetségéből, amely az átalakítás folytán már valamennyi katolikus egyesületet tömöríthette.[4] A Belügyminisztérium által jóváhagyott szabályzata szerint évente volt köteles országos nagygyűlést tartani, valamint a hozott határozatok végrehajtásáról gondoskodni.[5] A szervezet 1908 szeptemberében, a nagygyűlés keretében tartott összejövetelén nevet változtatott, ettől kezdve Országos Katolikus Szövetségként (OKSZ) működött. *(1. kép.)* Az új szabályzat, amelyet a belügyminiszter 1908. szeptember 21-én láttamozott, a szövetség céljaként az összes katolikus

1 Uo. 540. 1799-1905. Zichy János Városy Gyulának 1905. szeptember 17.

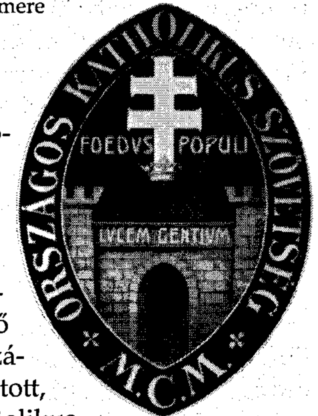
2 *Szentiványi Károly:* A hatodik katholikus nagygyűlés. Egyházi Közlöny 17. (1905) 40. sz. 629.

3 SzfvPL 540 1856-1905. Zichy János Városy Gyulának 1905. október 6. A forrás érdekessége, hogy a külzeten található megjegyzés szerint Zichy János arról tett volna jelentést, hogy a nagygyűlést jövő májusra halasztották – ez az információ ugyanakkor magában a levélben nem található meg.

4 Uo. 540. 477-1902. Zichy János Városy Gyulának 1902. február 28.

5 *Mihályfi Ákos:* A kath. egyesületek orsz. szövetségéről. Katholikus Szemle 16. (1902) 6. sz. 496.; Alkotmány, 1902. október 19. 1.

1. kép. Az Országos Katolikus Szövetség címere

társadalmi mozgalmak és intézmények összekapcsolását, valamint „a katolikus társadalom közszellemének és tevékenységének" fejlesztését és érvényesítését nevezte meg.[6]

Arról, hogy pontosan kik és milyen ütemezésben végezték a nagygyűlések szervezésének munkáját, keveset tudunk. Kezdetben a főszervező Gyürky Ödön volt. Gyürky erősen kötődött egyházához: a Pázmáneum növendékeként teológiát hallgatott, ám végül nem szenteltette fel magát. Később a katolikus sajtó munkatársaként dolgozott, 1889-ben a budapesti Katolikus Kör titkára lett, és a Zichy család bizalmasaként fontos szerepet játszott a társadalomszervező munkában.[7] 1906-ban azonban elszámolási gondjai akadtak a rábízott összegekkel, ezzel közéleti pályafutása megszakadt.[8] A nagygyűlések szervezésében ezután Szentiványi Károly bodajki plébános, a frissen megszervezett Katolikus Népszövetség igazgatója, és a keresztényszocialista Haller István hírlapíró, a Népszövetség főtitkára vitte a vezető szerepet.[9] 1910-ben viszont már az egyetemi keresztmozgalmak során ismertséget szerzett két ügyvéd, Zsembery István és Hindy Zoltán volt a főrendező, akik elsősorban az egyetemi ifjúság és a Szent Imre Kör közreműködésére számíthattak.[10]

Az MKEOSZ anyagi lehetőségei kezdetben meglehetősen korlátozottak voltak. Egy év alatt ugyan 245 szervezet és 125 esperesi kerület csatlakozott hozzá, saját tagjai azonban alig voltak, éves bevétele mindössze ötezer koronát tett ki.[11] Három év múlva az egyesület még mindig a taglétszám növelésének problémáival küzdött.[12] Saját források hiányában ezért a nagygyűlés költségeit kezdetben nagyrészt a főpapság és az arisztokrácia adományaiból kellett fedezni. 1901-ben például az adakozók listáját ötszáz koronával Hornig

6 Budapest Főváros Levéltára. VIII. 2. c. Cg. 3015. 1919. doboz. Az Országos Katolikus Szövetség alapszabályai (hiteles másolat).

7 Gyürky Zichy János fő bizalmasa volt, aki nélkül a gróf, saját bevallása szerint, a legfontosabb ügyeket sem tudta elintézni. OSZK Lt. Zichy János Mihályfi Ákosnak, dátum nélkül.

8 Egyházi Közlöny, 1910. november 18.

9 Alkotmány, 1906. szeptember 27. 3.

10 A katolikus sajtó a további szervezők közül dr. Becsky Arzént, Salomváry Józsefet, Tassy Markovits Miklóst, Szokros Dezsőt, Mühsammer Józsefet, dr. Kósa Kálmánt, Salkovszky Jenőt, Legáth Kálmán zalaegerszegi plébánost, Majzik Viktort, Heves megye alispánját, Katona Jánost, Büben Aladárt, Petrikovics Imrét, Horváth Vidort nevezte meg. Uo., 1910. november 16. 12.

11 SzfvPL 540. Zichy János Városy Gyulának 1902. november 1.

12 Uo. 540. 70-1905. Zichy János Városy Gyulának 1905. január 6.

Károly veszprémi püspök vezette, akit négyszáz koronával Schlauch Lőrinc bíboros, nagyváradi püspök, valamint Császka György kalocsai és Samassa József egri érsek követett. Szmrecsányi Pál szepesi püspök háromszáz koronát adományozott. Feltűnő, hogy a prímás csak kétszáz koronát áldozott a célra, hasonlóan Dessewffy Sándor csanádi, Majláth Gusztáv erdélyi és Hetyey Sámuel pécsi püspökhöz. Száz koronával járult hozzá a költségekhez Csáky Károly váci, Bende Imre nyitrai és Firczák Gyula munkácsi püspök, valamint Fehér Ipoly pannonhalmi főapát és Sujánszky Antal választott püspök, Rimély Károly besztercebányai püspök és Kohl Medárd esztergomi segédpüspök pedig ötven koronát ajánlott fel. Az arisztokraták szerényebb összegeket adományoztak: száz korona dicsérte Hunyady Imre és Wenckheim Frigyes, ötven pedig Majláth György, Rédl Béla és Wenckheim Frigyesné áldozatkészségét, a legszerényebb felajánlást pedig ez esetben Wenckheim Dénes húsz koronája jelentette.[13] Az adományok azonban nem fedezték az igényeket: 1904-ben a nagygyűlés szervezési költségei miatt a szövetség mintegy kétezer-háromszáz korona hátralékot halmozott fel.[14]

A támogatók köre idővel kibővült, elsősorban az arisztokratáknak köszönhetően: 1910-ben összesen húsz főpap és tizenöt világi előkelőség járult hozzá a költségekhez.[15] A szervezéshez ráadásul a jelek szerint alkalmanként a főváros is technikai segítséget nyújtott. 1904-ben a nagygyűlést bezáró Szmrecsányi Pál külön megköszönte a fővárosnak, hogy átengedte a Vigadót és előmozdította a szervezést.[16] A jó viszonyt jelzi, hogy Márkus József főpolgármester 1902-ben a díszelnökök között szerepelt.[17] Az anyagi források 1907-ben már bőven fedezték a nagygyűlés megrendezésének költségeit. Az MKEOSZ zárszámadása szerint a nagygyűlésből ekkor összesen 9117 korona bevétel származott, miközben a hozzá kapcsolódó dologi kiadások 7941 koronát jelentettek.[18]

1.2. A nagygyűlések alapszerkezete

A nagygyűlések koreográfiája nagy folyamatosságot mutatott, mindössze a részletekben találhatunk eltéréseket, amelyek a szervezők preferenciáinak változásait jelzik. A nagygyűlés hivatalos programja – a német mintát követve – istentiszteletekből, ünnepélyes nyilvános ülésekből és szakosztályi ülésekből állt. Ezt azonban idővel egyre gazdagabb kísérőprogramok egészítették ki. A katolikus egyesületek a nagygyűlésre időzítve, annak kereteiben tartották meg saját közgyűléseiket. Ebben elsősorban gyakorlati okok játszhattak közre, hiszen erre az alkalomra egy helyre gyűltek össze egyházi nagyjavadalmasok, tehetős arisztokraták és befolyásos értelmiségiek, ami kiváló alkalmat jelentett az egyesületek számára a lobbizásra, támogatók szerzésére. Az időben előre haladva jól megfigyelhető az események sűrűsödése, ami jelzi a katolikus társadalmi tevékenység élénkülését. Emellett már a kezdetektől számos társasági eseményt, a hivatalos megnyitó előtt ismerkedési estet, a záróülést követően pedig bankettet tartottak, és idővel megjelentek a kulturális események, zenés és irodalmi műsorok, továbbá kiállítások is színesítették a programot.

A nagygyűlés kezdetét mindig az ünnepélyes Veni Sancte jelentette, amelyet a kezdeti években Császka György kalocsai érsek tartott meg a belvárosi plébániatemplomban. 1906-tól ezt többnyire már inkább a jóval nagyobb befogadóképességű Szent István-bazilikában rendezték, ami az érdeklődés növekedését jelzi.[19] Ezután a résztvevők menete a pesti Vigadóba vonult, ahol az első ünnepélyes ülésen elhangzott a megnyitóbeszéd, majd megalakult a hivatalos elnökség, és elküldték a pápának és a királynak a kötelező üdvözlő táviratokat. A nyitóbeszédet a nagygyűlés elnöke mondta el. Ezt a tisztet – aktív miniszterségeinek éveit leszámítva – mindig Zichy János töltötte be. A három nyilvános ülés szónokainak kiválasztása feltehetően már több hónappal a nagygyűlés előtt megtörtént – erre következtethetünk abból, hogy 1906 júliusában Zichy már tisztában volt az októberi esemény szónokainak listájával.[20] 1906-tól kezdve a szervezőbizottság a hivatalos záróülés előtt bizalmas értekezletet is rendezett. Itt a szakosztályok elnökei referáltak a vezetésükkel elfogadott határozati javaslatokról, amelyet a fórum hivatalosan is jóváhagyott.[21]

A záróbeszéd megtartása, a nagygyűlés mérlegének megvonása a püspöki kar egyik tagjának a feladata volt. Kézenfekvő lett volna, hogy ezt a szimbolikus szempontból is kiemelkedő jelentőségű beszédet a hazai hierarchia feje mondja el – Vaszary Kolos azonban nem vállalkozott erre, sőt a prímás az 1894-es nagygyűlést követően mindössze egyetlen alkalommal, 1902-ben mondott beszédet. Ám ez is inkább protokolláris alkalomnak minősíthető, a megtiszteltetés valójában nem a nagygyűlésnek, hanem az ünneplésben részesített XIII. Leó pápának szólt.[22] A prímás ezt követően hajlott korára és rossz egészségére hivatkozva rendszeresen elhárította a nagygyűlésen való részvételt, bár a védnöki tisztet természetesen mindig elvállalta. Jellemző

13 A magyar katholikusok második országos nagygyűlése Budapesten, 1901. november 4–7-én. Sajtó alá rendezte Gyürky Ödön. Buschmann F. Könyvnyomdája, Budapest, é. n. 7–8.
14 *Csibi Norbert:* Adalékok i. m. 137.
15 Az adakozók: Apponyi Géza, Esterházy Miklós Móric, Forster Gyula, Gerliczy Ferenc, Mailáth György, Mailáth József, Pallavicini Ede, Pejacsevich-Mikó Endre, Révay Ferenc, Somssich Béla, Takács Menyhért, Vajda Ödön, Zichy Rafael, Szinnyei-Merse József, Wenckheim Frigyes. Szövetségi Értesítő 4. (1910) 3. sz. 49.
16 Alkotmány, 1904. október 24. 4.
17 Uo., 1902. október 16. 4.
18 Szövetségi Értesítő 2. (1908) 3. sz. 237.
19 Alkotmány, 1906. szeptember 27. 3.
20 PL CsJm 5/1917-27. Zichy János Csernoch Jánosnak 1906. július 15.
21 Alkotmány, 1906. szeptember 27. 3.
22 Uo., 1902. október 17. 3.

adalék, hogy irodájának munkatársai 1906-ban már nem is vették a fáradságot arra, hogy új szövegezéssel térjenek ki a meghívás elől, egyszerűen az előző évi szöveget másolták át a meghívóra adott válaszlevélbe.[23]

A távolmaradás fő oka feltehetően valóban a prímás rossz fizikai állapota volt, de elképzelhető, hogy az általában igen óvatosnak, konfliktuskerülőnek ismert főpap nem kívánta kockáztatni azt, hogy jelenlétével legitimáljon egy esetleges demagóg kormányellenes provokációt. Ez nem állhatott távol a Néppárt radikális politizálásra hajlamos tagjaitól. A prímás környezetének rendkívüli óvatosságát jól illusztrálja az a levélfogalmazvány, amelyet az 1907-es nagygyűlés meghívójára készítettek válaszként. Az eredeti szöveg arról szólt, hogy az esemény nemesíti a társadalmi életet, „s mivel az erkölcsi tökéletesedés a nemzet életének legfőbb érdeke, azért a katolikus nagygyűlés nemzeti szempontból is elismerésre méltó munkát végez". Ezt a szövegrészt azonban végül törölték, és egy jóval semlegesebb, tartózkodóbb megfogalmazással pótolták.[24] Az elővigyázatosság oka az lehetett, hogy ezek a főpapi üzenetek a néppárti sajtó közvetítésével mindig nyilvánosságra kerültek, és a prímási aulában attól tarthattak, hogy az eredeti szöveget politikai állásfoglalásként értelmezhetik.

2. *kép.* Csernoch János hercegprímás távozik a XII. Országos Katolikus Nagygyűlésről, 1913

23 PL Cat. 46/4115-1906. Vaszary Kolos Zichy Jánosnak, fogalmazvány. 1906. augusztus 4.

24 Uo. 46/4375-1907. Vaszary Kolos Zichy Jánosnak, fogalmazvány. 1907. július 26.

Vaszaryval éles ellentétben a prímásként az 1913-as nagygyűlésen bemutatkozó Csernoch Jánost a rendkívüli aktivitás jellemezte. (2. *kép.*) Ő egyik bizalmasa szerint a szó klasszikus értelmében nem volt jó szónok, hiszen kiejtése elárulta szlovák származását, hiányzott nála a nyelv zengése és az érzelmesség, ehelyett egyszerű és hidegen logikus beszédeket tartott. Ennek ellenére fellépésének volt hatása, hiszen biztos tartás, előkelő nyugalom, tárgyilagosság, találó érvelés jellemezte.[25] Már kalocsai érsekként, 1911-ben ő tartotta a nagygyűlés záróbeszédét, hercegprímási kinevezését követően pedig magához ragadta ezt a feladatot, amivel hagyományt teremtett.

A püspökök, mint láthattuk, az 1893–1894-es vidéki gyűléseken még alig jelentek meg, 1900 után az országos nagygyűléseket viszont már nagyobb számban tisztelték meg. 1901-ben Zichy János elismerően állapította meg, meggyőződhettek arról, hogy „a püspöki kar nem színtelen, nem élettelen", hanem „ott tartja a kezét a katolikus társadalom szívén. Sose szerettük meg jobban a püspöki kart, mint e napokban".[26] Mindez azért volt különösen is fontos, mert a komoly érdeklődésre hivatkozva a katolikus politika megcáfolhatta „azon állítást, hogy a püspöki kar a katolikus akciót abbahagyta".[27]

A főpapok jelenléte és közreműködése ezek után lényegében természetesnek számított, noha évről évre előfordulhattak ingadozások. A korábbi szakirodalom szerint a görögkatolikus főpapok sokáig kivételt jelentettek, csak 1910 után jelentek meg többen is a gyűléseken.[28] Azt azonban, hogy a görögkatolikusok általában közömbösek lettek volna, cáfolja az Ungváron kiadott *Görög Katholikus Szemle,* amelyből kiderül, hogy Firczák Gyula munkácsi püspök nemcsak hogy személyesen részt vett az első budapesti nagygyűléseken (a szamosújvári görögkatolikus püspökkel együtt),[29] de híveinek is körlevélben ajánlotta a megjelenést.[30] Egy bazilita szerzetes pedig az 1901-es nagygyűlés jelentőségét – nem csekély túlzással – egyenesen az I. egyetemes zsinatéhoz hasonlította.[31] Görögkatolikus püspök (Hosszú Vazul) először 1904-ben szólalt fel a nagygyűlésen.[32]

Míg Németországban, mint korábban már láthattuk, a szervezők arra törekedtek, hogy a szónokok között elsősorban világiakat szerepeltessenek, addig nálunk a klérus – és a főpapság – is gyakran képviseltette magát a nagy-

25 *Lepold Antal:* Csernoch János. Emlékezés Nagymagyarország utolsó hercegprímására. Opus Mystici Corporis, Bécs, 1963. 6.

26 A magyar katholikusok i. m. 93.

27 Katholikus Szemle 15. (1901) 959.

28 *Hermann Egyed:* A katolikus egyház története i. m. 499.

29 A magyar katholicizmus i. m. 16.

30 Görög Katholikus Szemle, 1901. október 27. 4.; Uo., 1903. október 25. 2.

31 *Hadzsega Bazil:* A katholikus nagygyűlés előtt. Uo., 1901. október 27. 3. A munkácsi egyházmegye részvételével viszont elégedetlenek voltak, mivel 1901-ben és 1902-ben mindössze négy fő képviselte őket. A helyzet 1903-ban javult némileg, amikor az egyházmegyéből már 18 fős küldöttség utazott Budapestre. Uo., 1903. október 25. 2.

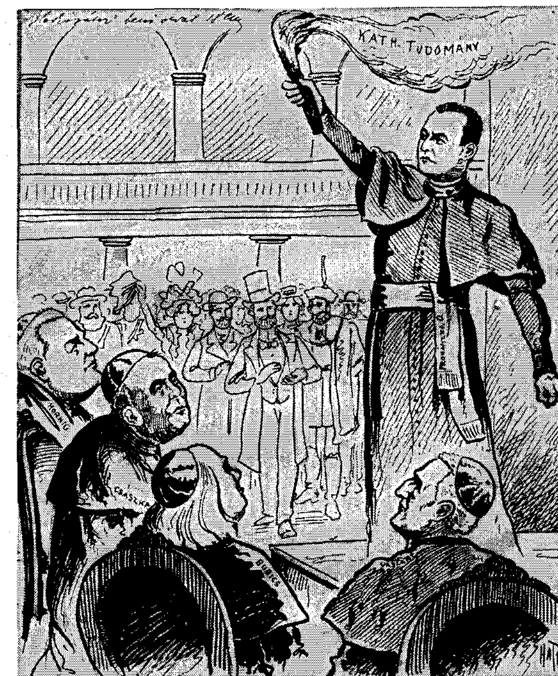
32 Alkotmány, 1904. október 21. 2.

3. kép. A XII. Országos Katolikus Nagygyűlés arcképcsarnoka. 1. Glattfelder Gyula, 2. gróf Apponyi Albert, 3. Giesswein Sándor, 4. Szmrecsányi Lajos, 5. Csernoch János, 6. gróf Zichy János, a nagygyűlés elnöke, 7. Prohászka Ottokár, 8. Rakovszky István, 9. Várady L. Árpád, 10. báró Hornig Károly, 11. gróf Zichy Aladár

gyűlések szónoki emelvényén. 1900-ban például a nyilvános ülések szónokai között négy papot és három világit, 1913-ban hét papot és öt világit találhatunk. *(3. kép.)* Jellemzőnek tarthatjuk Prohászka Ottokár, Glattfelder Gyula, Csernoch János és Majláth Gusztáv Károly példáját, akik egyszerű klerikusként kezdték nagygyűlési szerepléseiket, majd püspöki kinevezésüket követően is a szónoki gárda oszlopos tagjai maradtak. A legnagyobb népszerűségre kétségtelenül Prohászka tett szert, aki 1911 kivételével, amikor az index-botrány[33] árnyékot vetett volna rá, minden nyilvános ülésen szerepet kapott. Szónoki tehetsége hamar elismerést nyert, 1902-re lényegében „médiajelenséggé" vált. *(4. kép.)* A különböző irányvonalú sajtóorgánumok egyaránt kiemelték szerepét, az *Egyházi Közlöny* például puritánságát, átszellemültségét dicsérte, megjósolva jövőjét: „Ambrus egy gyermek kiáltására lett

33 Az Index Kongregáció 1911-ban a tiltott könyvek jegyzékére helyezte Prohászka három írását: Az intellektualizmus túlhajtásai és a Modern katolicizmus című könyvét, valamint a Több békességet című cikkét. Erről részletesebben lásd *Adriányi Gábor:* Prohászka és a római index. Szent István Társulat, Budapest, 2002.

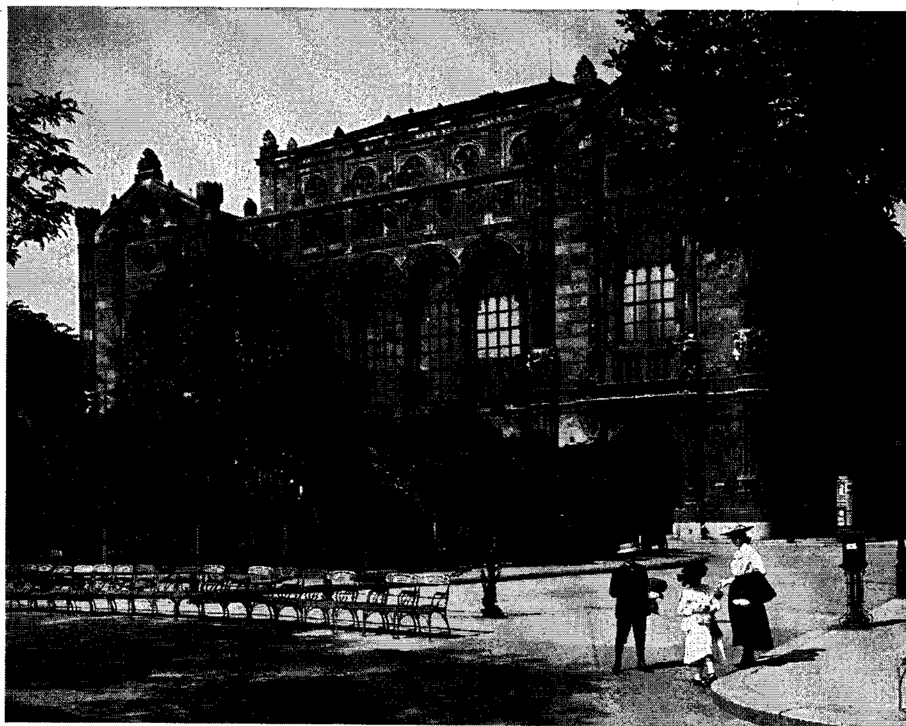
4. kép. Prohászka Ottokár beszél az I. Országos Katolikus Nagygyűlésen, 1900. A *Herkó Páter* élclap karikatúrája

püspökké, Prohászkát egy ország fogja kikiáltani."[34] Ezek alapján, úgy tűnik, megkockáztatható az az állítás, hogy a nagygyűlések eredeti funkcióik mellett arra is lehetőséget nyújtottak, hogy hozzájáruljanak a klérus legtehetségesebb tagjainak felemelkedéséhez.

1.3. A helyszín és az időzítés

A nagygyűléseket 1907 (Pécs) és 1909 (Szeged) kivételével a fővárosban tartották. A helyszín hagyományosan a pesti Vigadó volt, amelyet természetesen fel is díszítettek az alkalomra. *(5. kép.)* 1901-ben a vendégeket a lépcsőházban Szent István szobra fogadta, amit délszaki növényekkel vettek körbe. A nagyteremben a pápai és a magyar címer, Ferenc József szobra, valamint hatalmas apostoli kereszt alkotta a dekorációt.[35] 1903-ban az elnöki emelvénnyel szemben kettős keresztet helyeztek el, alá pedig a király virágokkal díszített mellszobrát és a pápai címert tették. A falakat az egyházmegyék és a káptalanok címerei, valamint magyar és pápai zászlók erdeje borította.[36] 1904-ben, amikor a nagygyűlés a Mária-tisztelet jegyében zajlott, a

34 *Mózessy Gergely:* Prohászka Ottokár a katolikus nagygyűléseken i. m. 91–92.
35 A magyar katholikusok i. m. 10.
36 Alkotmány, 1903. október 21. 2.

5. *kép.* A székesfővárosi Vigadó épülete

6. *kép.* Az Iparcsarnok, az 1908. évi nagygyűlés helyszíne

Vigadó nagytermének főhelyén egy Immaculata-szobrot helyeztek el,[37] 1906-ban pedig az emelvényt egy Jézus Szíve-szobor díszítette.[38]

A szervezők csak egyszer kísérleteztek új helyszínnel: 1908-ban a Vigadót a Városligetben álló Iparcsarnok váltotta fel.[39] *(6. kép.)* A hatalmas, 14 ezer négyzetméteres alapterületű, olasz reneszánsz stílusú épület a város legfontosabb kiállítótere volt. A kupola alatt helyezték el a széksorokat, három szárnyban állóhelyeket alakítottak ki, a negyedikben pedig emelvényt ácsoltak az elnökségnek és a püspököknek, illetve a szónokoknak és az újságíróknak.[40] Az épületben ideiglenes oltárt is állítottak, ahol misét mondtak.[41] *(7–8. kép.)* A helyszín-

7. *kép.* A VIII. Országos Katolikus Nagygyűlés elnöksége az Iparcsarnokban, 1908

8. *kép.* A VIII. Országos Katolikus Nagygyűlés közönsége az Iparcsarnokban, 1908

választást az indokolta, hogy a szervezők a Vigadót már kicsinek találták. A tapasztalatok azonban nem igazolták a választást: a kimondottan rossz akusztikájú Iparcsarnokot nem gyűlések céljára tervezték.[42] A helyszín ráadásul – legalábbis a liberális sajtó szerint – túl nagynak bizonyult az igényekhez képest: a nagygyűlés fizető tagjai nem tudták megtölteni az Iparcsarnokot, ezért a nemfizetőket is be kellett engedni, hogy telt ház előtt történhessen a megnyitás.[43]

37 Uo., 1904. október 22. 1.
38 Uo., 1906. szeptember 25. 4.
39 PL Cat. 46/4672-1908. Zichy János Vaszary Kolosnak 1908. július 20.
40 Alkotmány, 1908. szeptember 14. 2.
41 Uo., 1908. szeptember 14. 10.
42 Magyar Állam, 1908. szeptember 15. 2.
43 Pester Lloyd, 1908. szeptember 14. 1. A *Budapesti Hírlap* szerint a csarnok nem telt meg teljesen, de 4-5 ezer fő biztosan megjelent. Budapesti Hírlap, 1908. szeptember 15. Az *Alkotmány*

A nagygyűlést többnyire az őszi hónapokra időzítették, feltehetően elsősorban azon meggondolásból, hogy a vidéki hívek a nagy nyári mezőgazdasági munkák után ekkor több szabadidővel rendelkeztek, másrészt az aratás után ekkor kapták meg terményeik árát, tehát megengedhették maguknak a fővárosi tartózkodást. Az eseményt általában hétköznapokon tartották, aminek szintén praktikus okai voltak: a tagság legalább egyharmadát papok tették ki, ők pedig vasárnap természetesen nem lehettek távol plébániájuktól.[44] 1902-ben sokan panaszkodtak amiatt, hogy a nagygyűlés hivatalos programja szombaton ért véget, ezért sok plébános nem tudott hazaérni vasárnapra.[45]

1.4. Szimbolikus térfoglalási kísérletek a fővárosban

Az első nagygyűlések még nem voltak képesek arra, hogy igazán impozáns tömegeket mozgassanak meg. A katolikus sajtó csak 1903-ban számolt be a helyzet lassú javulásáról: a Néppárt lapja, az *Alkotmány* szerint az esemény ekkor már olyan arányokat kezdett ölteni, hogy a főváros képét is meg tudta változtatni. Az utcák érezhetően népesebbekké váltak a megszokottnál, a Vigadó környékét pedig virágokkal díszítették. Míg 1900-ban hatszáz, 1903-ban már hatezer résztvevőt regisztráltak.[46]

Ahogyan azt a 20. század elejének tömeglélektannal foglalkozó kutatói, köztük Gustave Le Bon is hangsúlyozta, a tömegek főleg a képszerű, vizuális hatások iránt fogékonyak, és fokozottan igénylik az érzelmi azonosulás lehetőségét.[47] A korszak Magyarországán kezdetét vette a politika világának lassú demokratizálódása. A gazdasági és a kulturális fejlődésnek, az írni-olvasni tudás növekvő szintjének köszönhetően a korábbi időszak véleménysajtóját felváltotta az elsősorban a hírek közlésére vállalkozó üzletsajtó, amely tömegeket ért el.[48] A közszereplőknek tehát már számolniuk kellett azzal, hogy a politika megszokott szertartásait „egy, a jelen lévőnél szélesebb közönség előtt celebrálják",[49] ezért egyre fontosabbá vált a közvetítő szerepét játszó sajtó igényeinek kielégítése. A közéleti rendezvények szervezői és résztvevői ugyanis mindig egyszerre akarják meggyőzni önmagukat és a külső megfigyelőket. Ennek jó oka van: ha egy demonstrációt nem övez széles körű ro-

viszont tizenötezer főről írt. Alkotmány, 1908. szeptember 14. 2. A *Szövetségi Értesítő* szerint a csarnok a nyitóülésen teljesen megtelt. Nyolcadik katolikus nagygyűlés. Szövetségi Értesítő 2. (1908) 4. sz. 322.

44 *Könczöl A.:* A kath. nagygyűlés. Magyar Állam, 1904. október 4. 3.

45 Uo., 1902. szeptember 18. 1.

46 Alkotmány, 1903. október 20. 3–4.

47 *Révész Béla:* Források a politikai pszichológia tanulmányozásához. JATE Press, Szeged, 2001. 110.

48 *Buzinkay Géza:* Magyar hírlaptörténet, 1848–1918. Corvina, Budapest, 2008. (Corvina Tudástár) 90.

49 *Gianpietro Mazzoleni:* Politikai kommunikáció. Osiris, Budapest, 2002. 119.

konszenv, támogatógyűrű, akkor nem érheti el célját.[50] Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a politikai üzenet megfogalmazásán kívül a nagygyűlés egyéb körülményeinek a megtervezésére is nagy gondot kellett fordítani. Az előkészítés, a szónokok fellépése, a gyűlés rendezettsége, szimbólumai, a helyszín dekorációja, a résztvevők társadalmi összetétele, létszáma, magatartása, a kívülállókkal és a hatóságokkal kialakuló viszonya, valamint az esemény által felkeltett érzelmek olyan szempontok voltak, amelyek a sajtó szemüvegén keresztül szemlélve komoly jelentőségre tehettek szert. Ebben nagy szerepet játszott „a tömegtájékoztatás természetes hajlama arra, hogy a politikai tájékoztatást *perszonalizálja*, hogy inkább arra összpontosítson, *ki* és *hogyan* tesz vagy mond valamit, semmint arra, hogy az illető *mit* tesz vagy mond".[51]

A nagygyűlések szervezőinek egyik fontos célja ezért az volt, hogy rendezvényüket jól láthatóvá tegyék, hogy tudtára adják a világnak: valami fontos történik a fővárosban. Ezt számos eszköz szolgálta. 1902-ben például a Gellért-hegyen egy nyolc méter magas „lángoló keresztet" állítottak fel, hogy hirdesse a nagygyűlés kezdetét.[52] 1910-ben a Citadella előtt tűzijátékot terveztek, ami azonban végül a rossz idő miatt elmaradt.[53] Egy év múlva az jelentett újdonságot, hogy a Mátyás-templomban toronyzenét rendeztek, a 23. ezred zenekara egyházi énekek feldolgozását adta elő, amit „ezrekre menő közönség" hallgatott.[54] 1910-ben az eseményre az egész ország figyelmét felhívták azzal, hogy a nagygyűlés kezdetét szombat este valamennyi templomban harangozás vezette be.[55] 1913-ban szintén országos harangzúgás hirdette a nagygyűlés kezdetét.[56]

A legfontosabb eszköznek a szélesebb nyilvánosság megszólítására az eucharisztikus körmenet megrendezése tekinthető. 1901 novemberében az Oltáriszentséget kísérő menet a belvárosi templomból indult Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök vezetésével. Az ünnepi prédikációt a jezsuita Riesz Ferenc tartotta az Oltáriszentség magasztosságáról. A katolikus sajtó becslése szerint a résztvevők és a nézők száma együttesen húszezer főt tett ki, „a hívők számtalan égő gyertyája nappali fényt terjesztett az est homályába".[57] Bizonyára a körmenet volt a nagygyűlés leghatásosabb eseménye, amely – a görögkatolikus sajtó egyik munkatársa szerint – a hívek öntudatának demonstrálásával lelkesítő hatást tett a résztvevőkre.[58]

Ez a lelkesedés ugyanakkor a külvilágra még nem tudott nagyobb hatást gyakorolni. Azt, hogy a szervezőknek ezen a téren még komoly munkát kell

50 *Pataki F.:* A tömegek évszázada i. m. 137.

51 *Mazzoleni, G.:* i. m. 88. Kiemelések az eredetiben.

52 Alkotmány, 1902. október 15. 3.

53 Uo., 1910. november 15. 20.

54 Uo., 1911. november 15. 9.

55 Uo., 1910. november 15. 8.

56 *Törökné Kovács Hermin:* Veni Sancte. Uo., 1913. november 9. 5.

57 A magyar katholikusok i. m. 58–60.

58 *Tapolczay:* A katholikus nagygyűlésről. Görög Katholikus Szemle, 1901. november 17. 2.

végezniük, jól mutatta a körmenet útvonalának kifejezetten gyér díszkivilágítása. Ez elsősorban attól függött, hogy a környező házak lakói a szervezők kérésének megfelelően kitettek-e gyertyákat az ablakukba, tehát egyfajta „népszavazás" volt az esemény jelentőségéről. A jellemző hozzáállást mutatja, hogy a kivilágítás még a magyar papság fővárosi szállójából is hiányzott.[59] A katolikusok viszont legalább azt eredményként könyvelhették el, hogy a nagyváros közönsége nem viselkedett ellenségesen velük szemben. „A bulevárd[nak] vagy aszfaltnak máskor olyan könnyed szelleme [...] elhallgatott és elkomolyodott. Nagyon hamar észrevette, hogy nagygyűlésünk közönsége komolyan veszi föladatát s nem azért jött oda, mintha fölcsődítették volna a fővárosba. Jelvényét, reverendáját mindenki büszkén viselte, szégyenkeznie nem kellett érte, még csak gúnyos mosollyal vagy bamba bámészkodással sem bántották őket" – írta az *Egyházi Közlöny* szerzője.[60]

1904-ben, kapcsolódva a szeplőtelen fogantatást megerősítő dogma kihirdetésének ötvenedik évfordulójához, különösen ünnepélyes Immaculata-körmenetet szerveztek. Ezért már jó előre beharangozták, hogy a nagygyűlés vasárnap fog véget érni. Ehhez a vidékiek ellenkezésének dacára is ragaszkodtak, hiszen abból indultak ki, hogy népes körmenetet Budapesten csak vasárnap lehet tartani.[61] A szervezőket nyilvánvalóan aggasztotta az a tapasztalat, hogy a fővárosiak általában nem szívesen vettek részt a körmeneteken, inkább a kíváncsiskodók száma volt nagy.[62]

A felvonulás ezúttal is a belvárosi templomból indult, ekkor Radnai Farkas püspök vezetésével. A célpont a Szervita téri Mária-szobor volt, amelynek lábánál ideiglenes oltárt állítottak fel. Előzetesen egyesek attól féltek, hogy a helyszín túl szűk lesz, ezért inkább az Eskü teret (ez ma a Március 15. tér) ajánlották, ahol azonban egy ideiglenes kegyszobor felállítása is szükséges lett volna. Végül azonban a Komárik István jezsuita által irányított szervezőbizottság a Szervita tér mellett döntött.[63] A körmenet ekkor már kivilágított, zászlódíszes házak között haladt el. Az esemény fényét emelte, hogy sok előkelőség mellett részt vett rajta Erzsébet főhercegnő, Ferenc Ferdinánd trónörökös húga is. Még nagyobb fegyvertény lehetett azonban a szervezők számára, hogy az eseményen mintegy nyolcszáz szervezett keresztényszocialista munkás is megjelent. Miután a menet visszatért a belvárosi templomba, Majláth püspök mondott ünnepi prédikációt, majd sokáig gyóntatott, köztük sok férfi értelmiségit is. A résztvevők ezzel az ünnepséggel tettek kísérletet arra, hogy szimbolikusan elfoglalják a fővárost. Ahogyan az *Alkotmány* tudósítása is kiemelte: „Ahol egyébkor a kozmopolita, nagyvárosi élet zaja lüktet, ahol gyakran találkozik éles ellentétben hivalkodó pompa, alázkodó nyomor, hol más-

59 A magyar katholikusok i. m. 58–60.
60 Egyházi Közlöny, 1902. október 17. 582.
61 Magyar Állam, 1904. október 2. 4.
62 Alkotmány, 1904. október 7. 7.
63 Uo.

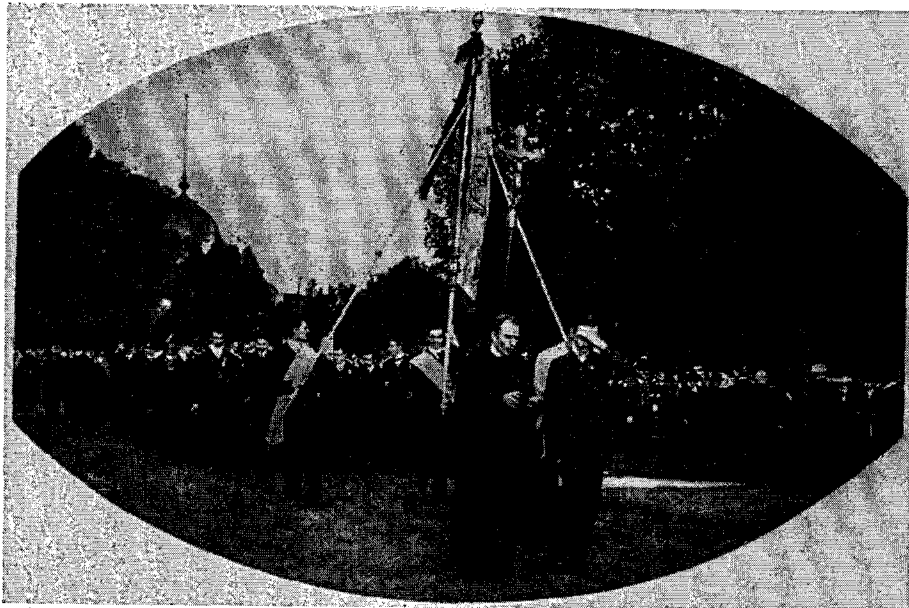
kor csillogó kirakatok káprázatos fényében emelt fővel jár a bűn [...] most tisztán csendül az imádság szava Magyarország boldogulásáért."[64]

A nagyszabású szimbolikus térfoglalási kísérleteknek a szociáldemokratákkal való összeütközés vetett véget, akik 1908-ban élénk propagandába fogtak az általános választójog bevezetése érdekében.[65] Első nagyobb gyűlésüket szeptember 13-ára tervezték, utána pedig az Andrássy úton kívántak felvonulást tartani. Ez utóbbit azonban a rendőrség betiltotta, mert a katolikus nagygyűlés nyitóülésének résztvevői ekkor éppen itt vonultak a Szent István-bazilikába. A döntés elleni tiltakozásként a szociáldemokrata vezérek arra biztatták elvtársaikat, hogy nézzék végig a katolikusok felvonulását.[66] Miután elterjedt a hír, hogy a budapesti rendőrfőkapitány atrocitásokra számít, a *Népszava* arra kérte a munkásokat, hogy viselkedjenek békésen, „ne zavarják meg a klerikálisok körmenetét", de tüntessenek az általános választójog mellett.[67]

Miközben tehát a katolikus nagygyűlés nyitóülése zajlott, a szociáldemokraták is gyűlést rendeztek a Városligetben. Itt beszédet tartott Pelczéder Ágoston asztalosmunkás, aki úgy vélte: a hivatalos Magyarország „házasságra lépett a csuhával", hogy az egyház segítségével megállítsa a munkásmozgalom előretörését. A beszédből kiviláglik, hogy a szociáldemokraták a katolikus megmozdulást elsősorban a felvonulás, a budapesti utcák szimbolikus elfoglalását célzó kísérlet miatt tartották veszélyesnek. Pelczéder arról beszélt, hogy a „klerikálisok" nem fogják tudni elragadni tőlük a közteret: „Az utca fogja megvívni a csatát, amelyre ellenségeink kényszerítenek bennünket! *Az utcán szerezzük meg a jogokat és azok segítségével meg fogjuk teremteni az emberi boldogságot, a fejlődést, a haladást, a testvériséget!"*[68]

A konfliktusok már aznap reggel megkezdődtek: egyes szociáldemokraták nem akarták beengedni a templomokba a nagygyűlés jelvényét viselő híveket, a Rókus-kápolnánál a rendőrség három rendzavarót őrizetbe is vett. A következő összetűzés akkor következett be, miután befejeződött a nagygyűlés megnyitása az Iparcsarnokban: egyesek kövekkel dobálták meg a papokat szállító kocsikat.[69] A nagygyűlés tagjai a megnyitó után az Andrássy úton indultak a bazilikához. A felvonulást nyolc lovas rendőr vezette be, majd következett a kereszt, végül nyolcas sorokban, egyházi énekeket énekelve jöttek a részt vevő egyesületek tagjai. *(9. kép.)* A szociáldemokraták az Aréna (ma Dózsa György) út–Andrássy út torkolatánál várták őket. A *Népszava* szerint mintegy 12-15 ezer, a katolikus sajtó szerint 400-500 munkás jelent meg, akiket a rendőrség 60 gyalogossal és 18 lovassal várt. A szociáldemokraták a Marseillaise-t énekelték, illetve a „Le a csuhásokkal!", „Éljen az általános, tit-

64 Uo., 1904. október 24. 4–5.
65 Pester Lloyd, 1908. szeptember 14. 2.
66 Népszava, 1908. szeptember 12. 1–2.
67 Uo., 1908. szeptember 13. 1.
68 Uo., 1908. szeptember 15. 3–4. Kiemelés az eredetiben.
69 Pester Lloyd, 1908. szeptember 14. 2.

9. kép. Az 1908-as nagygyűlési körmenet, háttérben az Iparcsarnok épülete látható

kos választójog!" jelszavakat kiabálták.[70] Az esemény botrányba fulladt: a rendőrség rohamot indított, aminek rengeteg személyi sérülés és 24 fő őrizetbe vétele lett a következménye.[71]

A következő évben Szegeden a szervezők jóval elővigyázatosabbak voltak: a polgármester a szociáldemokrata tüntetésektől tartva katonaság kirendelését kérte,[72] ezért az eucharisztikus körmenetre a rendőrségen kívül egy század utászt is kivezényeltek. Az aggodalom végül túlzottnak bizonyult, csupán néhány szociáldemokrata tüntető próbálta meg „zenebona keltésével" megzavarni a népszövetségi gyűlést, de a hatóság beavatkozására felhagytak kísérletükkel.[73]

A konfliktus mindenesetre óvatossá tette a szervezőket: a következő budapesti nagygyűlésen, 1910-ben az eucharisztikus körmenetet – a hideg novemberi időre hivatkozva – nem tartották meg.[74] A döntésben ugyanakkor a szociáldemokrata provokációtól való félelem is közrejátszott.[75] 1911-ben és

70 Alkotmány, 1908. szeptember 14. 6., Népszava, 1908. szeptember 15. 10.
71 A *Pester Lloyd* helyszíni beszámolója szerint a rendőrség mindenáron meg akarta mutatni, hogy képes megvédeni a felvonulást, ezért túlreagálta a fenyegetést, és eljárásából teljességgel hiányzott a nehéz helyzetekben szükséges mérséklet. Pester Lloyd, 1908. szeptember 14. 2.
72 Budapest, 1909. augusztus 29. 4.
73 Budapesti Hírlap, 1909. augusztus 31. 4.
74 PL Cat. 25. 5280-1910. Zichy János Vaszary Kolosnak 1910. augusztus 3.
75 Egyházi Közlöny, 1910. november 18.

1913-ban szintén ezt a gyakorlatot alkalmazták. A következetes eljárás arra enged következtetni: a szervezők számot vetettek azzal, hogy a fizikai konfliktusok, illetve a katonai védelem igénybevétele komoly kockázatot jelent a számukra, hiszen veszélyezteti az esemény korábban felépített imázsát, a nyugodt erő képét. Ezért inkább visszavonultak a Vigadó termeibe, illetve a templomokba. A köztereket, mint látni fogjuk, igazán látványos körülmények között csak 1922-ben foglalták vissza.

1.5. Az első decentralizálási kísérlet: az 1907-es pécsi nagygyűlés főbb jellemzői

Az országos nagygyűlést első alkalommal 1907-ben tartották meg a fővároson kívül. Ezt egyértelműen a terjeszkedési szándék jeleként értelmezhetjük. A német minta követése eleve azt kívánta, hogy minden évben más város adjon otthont a rendezvénynek. A *Magyar Állam* hasábjain már 1902-ben felmerült az ötlet, hogy a nagygyűlést időnként a püspöki székvárosokban kellene megtartani, mert ez jó hatással lenne az adott vidék hitéletére.[76] Két évvel később Zémán Jenő, Hárskút (ma Lipovník, Szlovákia) plébánosa már a nagygyűlés fórumán vetette fel a kérdést. Úgy vélte, hogy ezzel fel lehetne élénkíteni a közérdeklődést az esemény iránt, amely szerinte kezdett túlságosan is rutinszerűvé válni. A nagygyűlést egy Budapesten született gyermekhez hasonlította, aki „néma és csenevész, s ha levetik róla a díszruhákat, mellyel évente felékesítik, alig lehet ráismerni klasszikus nagyságára". Ezért javasolta, hogy a gyűlést vigyék ki a püspöki székvárosokba (elsősorban a szolgálati helyéhez közel eső Rozsnyót és Kassát, valamint Pécset és Nagyváradot javasolta). A felvetés hátterében a tömegbázis szélesítésének igénye húzódott meg. Zémán arról beszélt, hogy sok katolikus anyagi okokból vagy „lelkük kicsinységéből" nem megy el Budapestre, de nem vonhatnák ki magukat a nagygyűlések hatása alól, „ha ezeket vidéken is tartanók s a szegény nép is megerősíthetné impozáns módon vallási érzéseit, ami után most hiába vágyakozik".[77]

Az elképzelés 1906-ban vált valóban aktuálissá. Ekkor Moldoványi Gyula budapesti ügyvéd a hitbuzgalmi szakosztály ülésén javaslatot tett arra, hogy vidéken is legyenek katolikus nagygyűlések. A fővárosi jelenlét folyamatosságának megőrzésére viszont azt is felvetette, hogy ilyenkor Budapesten a katolikus szövetség tartson „nagyobb arányú közgyűlést". A határozatról kisebb vita is kialakult: Zaborovszky Béla eperjesi esperes anyagi és technikai okokból ellenezte a decentralizációt, Romaisz Ferenc püspöknádasdi plébános viszont mellette szólt. A szakosztály végül elfogadta a felvetést.[78]

76 Magyar Állam, 1902. október 11. 1.
77 Alkotmány, 1904. október 21. 3.
78 Uo., 1906. szeptember 26. 10.

Úgy tűnik azonban, hogy ez ekkor valójában már eldöntött kérdés volt, és a határozat csupán formalitást jelentett. Az MKEOSZ részéről Szentiványi Károly ugyanis már augusztusban arról értesítette Zichy Gyula pécsi püspököt, hogy elkészítette a következő, VII. nagygyűlés programját, amelyet jóváhagyásra beterjesztett a püspöki karnak. Úgy vélte, hogy ennek megtörténte után Pécsett azonnal megalakulhat az előkészítő bizottság, amely már a télen elkezdheti a munkát.[79] A püspök ki is jelölt egy megbízottat, majd január végén Würster József kanonokot kérte fel az előkészítő bizottság elnökének, valamint kinevezte a bizottság további tagjait.[80] A szervezés megkezdése azért is sürgető feladatot jelentett, mert a nagygyűlést a Pécsett 1907 májusa és októbere között tartott Országos Ipari, Mezőgazdasági és Művészi Kiállítással párhuzamosan tervezték megtartani, és az együttműködés érdekében már 1906 nyarán szükségesnek látszott érintkezésbe lépni a kiállítás intézőivel.[81]

A kérdésről a püspöki kar is tanácskozott, amely 1907. április 18-án jóváhagyta Zichy János hivatalos javaslatát a decentralizálásról, és elfogadta Zichy Gyula püspök felajánlását a gyűlés megrendezésére.[82] A püspök, Zichy János testvére, úgy vélte, hogy a reformot az egész magyar katolikus közönség üdvösnek tartja. Kijelentette, hogy örömmel vállalkozik a nagygyűlés vendégül látására, „lehetetlen ugyanis félreismerni azt a tömörítő és tettre buzdító hatalmas befolyást, melyet a nagygyűlések kat[olikus] közönségünk kebelében keltettek".[83]

A püspök meglehetősen nagyvonalú házigazdának bizonyult, mindent megtett az esemény nagyszabású megrendezéséért. A gyűlés céljaira – mivel megfelelő terem nem állt rendelkezésre – egy kétszer tíz méter széles hajóra osztott sátort állítottak fel, annak a pontos mását, amit Regensburgban az ottani katolikus nagygyűlésen használtak.[84] A püspök a székesegyház kivilágításának költségeire háromezer koronát utaltatott ki.[85] A nagygyűlés szervezői a rend fenntartására ügyelő ötvennyolc rendőrnek fejenként kétkoronás díjazást adtak, a rendezők számára százharminc karszalagot vettek. Még Fricsay Richard is külön díjazásban részesült, aki katonazenekara számára egyházi énekeket hangszerelt meg és tanított be.[86]

Zichy Gyula kifejezetten elvárta papságától a nagygyűlés sikerének előmozdítását. Augusztus 8-án körlevelet adott ki, amelyben az egyházmegye híveit részvételre buzdította. A pécsi ipari és mezőgazdasági kiállítás Magyarország fejlődését hirdeti, a nagygyűlésnek pedig a katolikus öntudat fejlődését kell megmutatnia – írta.[87] A klérus így mindent meg is tett az ügy érdekében: a dárdai esperesi kerületben például a plébánosok, jegyzők és tanítók részvételével minden községben tíz-tizenöt fős bizottságokat alakítottak, hogy felszínen tartsák az érdeklődést. A plébánosok vezették a helyi küldöttségeket, amelyek egy tömbben, nemzeti zászlók, egyleti és egyházi lobogók alatt vonultak fel. Egyes küldöttségek különvonattal jöttek, de többségük gyalog érkezett, némelyik csoportot rezesbandák is kísérték. A csoportok jelentős része – egyfajta árukapcsolásként – a nagygyűlésen való részvétel mellett az országos kiállítást is megtekintette.[88] A vidékről érkező résztvevők számáról nagyon különböző becslések maradtak fenn, amelyek a tizenötezertől[89] az ötvenöt-hatvan ezerig terjednek.[90]

A nagygyűlés és az eucharisztikus körmenet mindenesetre sokkal hatásosabb lett a megszokottnál, hiszen „a város helyzete, kisebb méretei, a vidéki lakosságnak közvetlensége sokkal nagyobb arányokat adott a körmenetnek, mint Pesten".[91] A rendezvény egésze nagy sikernek bizonyult: a katolikus sajtó arról írt, hogy Pécsett impozáns őszi hadgyakorlatot rendeztek, amelyet a liberális fővárosi lapok is respektáltak,[92] Zichy püspök pedig egyenesen úgy vélte, a „nagygyűlés úgy egészében, mint részleteiben minden várakozást felülmúlt, fényesen sikerült".[93] Az esemény, az előzetes reményeket beigazolva, hosszabb távon is kedvező hatásokkal bírt a város hitéletére, hiszen ráirányította a lakosság figyelmét a vallási kérdésekre, és több Mária-kongregáció alapításához is megadta a kezdőlökést.[94]

1.6. Az 1908-as visszaesés és következményei

Az Országos Katolikus Szövetség vezetősége a sikeren felbátorodva a következő évben is azt fontolgatta, hogy ismét egy vidéki várost jelöl ki színhelyként, azonban végül nem talált olyan alkalmas települést, amely hajlandó lett volna rendezőként szerepelni.[95] 1908-ban tehát újra Budapest következett. A szervezés számos ponton kudarcot vallott: az új helyszínként kiválasztott Iparcsarnok – ahogyan már említettük – alkalmatlannak bizonyult, a Császár fürdőbe tervezett német népgyűlést pedig egyszerűen elfelejtették bejelenteni a rendőrségen, ezért a kijelölt szónokok csak néhány szót szólhattak az össze-

79 Pécsi Püspöki Levéltár (a továbbiakban PPL) 2527-1906. Szentiványi Károly Zichy Gyulának 1906. augusztus 20.
80 Uo. 248-1907. Zichy Gyula Würster Józsefnek 1907. január 27.
81 Uo. 2527-1906. Szentiványi Károly Zichy Gyulának 1906. augusztus 20.
82 PL Püspöki értekezletek jegyzőkönyvei és nyomtatványai 1907. április 18. 2. pont. 4. f.
83 PPL 2648-1907. Zichy Gyula Zichy Jánosnak 1907. július 30.
84 Pécsi Közlöny, 1907. augusztus 15. 2.
85 PPL 3050-1907. Zichy Gyula utasítása, 1907. augusztus 30.
86 Uo. 3077-1907. Würster József Zichy Jánosnak 1907. szeptember 1.
87 Pécsi Közlöny, 1907. augusztus 14. 2.
88 Uo., 1907. augusztus 9. 4.; Uo., 1907. augusztus 27. 1.
89 Uo., 1907. augusztus 27. 1.
90 Alkotmány, 1907. augusztus 27. 4.
91 Uo., 1907. augusztus 27. 4.
92 Uo., 1907. augusztus 29. 1.
93 PPL 3110-1907. Zichy Gyula Würster Józsefnek 1907. szeptember 3.
94 *Tengely Adrienn:* A Pécsi Mária-kongregációk a dualizmus korában. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 25. (2013) 3–4. sz. 82.
95 Szövetségi Értesítő 2. (1908) 2. sz. 115.

gyűltekhez. Az eseményen a püspöki karból is lényegesen kevesebben jelentek meg a szokottnál, és a fővárosi közönség jelentős része is elmaradt.[96]

A kudarcoknak ezúttal következményei is lettek. A keresztényszocialista újságíró, Huszár Károly a nagygyűlést lezáró szervezői értekezleten a „közkívánságra" hivatkozva határozati javaslatot adott be. Ebben azt indítványozta, hogy válasszanak ötvenfős, állandóan működő rendezőséget, amely az addigi rendezőkből, valamint az OKSZ és a nagyobb keresztényszociális egyesületek 3-3 delegáltjából áll. Ezt azzal indokolta, hogy a jövőben „az eddigi bajok és nagy hiányok elkerülhetők legyenek a rendezés dolgában". A javaslat a szűkszavú beszámoló szerint nagy vitát kavart. Az elfogadott határozat végül – jóval diplomatikusabb formában – helyt adott Huszár javaslatának: eszerint „a VIII. Katolikus Nagygyűlés zárt ülése hálás elismeréssel az eddigi rendezőség iránt, a mostani nagygyűlésen és a német nagygyűléseken szerzett tapasztalatokra utalva, felkéri a nagygyűlést, hogy mivel a jövőben még több áldozatkész munkaerőre van szükség, választassék egy, legalább ötventagú, állandóan működő rendező bizottság".[97]

A „német tapasztalatok" az az évi, augusztus 16–20. között Düsseldorfban tartott nagygyűlésre utalnak, amelyen magyar küldöttség is részt vett Vay Péter apostoli protonotárius vezetésével. A gyűlésről szóló beszámoló külön kiemelte az egész évben dolgozó előkészítő bizottságot. A munkát magas szintű specializáció jellemezte, hiszen szónok-, sajtó-, pénzügyi, bejelentő-, lakás-, üdvözlő-, építő-, díszítő-, közlekedési, rendező-, díszmenet-, ünnepi, oltárbizottság készítette elő a nagygyűlést.[98]

1909-ben ismét egy vidéki város, Szeged kapta a házigazda szerepét, ami elsősorban a csanádi egyházmegye előző évben kinevezett püspökének, a rendkívül agilis Csernoch Jánosnak a befolyását jelzi. Az esemény sok szempontból a pécsi mintákat követte: kiemelhetjük, hogy a népszövetségi gyűlések helyszíne itt is egy sátor volt, amelyet Újszegeden állítottak fel.[99] (A helyszín kiválasztása miatt egyébként feszültségek keletkeztek a helyi politikában, mivel Szentiványi Károly főszervező azt kérte a várostól, hogy a nagygyűlés résztvevői vámmentesen használhassák a Tisza-hidat. Noha szabályrendelet tiltotta, a tanács egy jogi kiskaput kihasználva mégis megadta a kedvezményt.)[100] Szegeden továbbá nagy hangsúlyt fektettek a látványos eucharisztikus körmenetre, amelyen körülbelül tízezer fő vett részt 130 egyesület zászlaja alatt, mintegy huszonötezer ember sorfala előtt.[101]

Az *Egyházi Közlöny* főszerkesztője, a klerikus Gerely József kifejezetten dicsérte a helyszínválasztást. Úgy vélte, hogy a nagygyűlés fontos szolgálatot tesz majd azzal, hogy segítséget nyújt a püspöknek egy új korszak megalapozásához, a katolikus politikai és társadalmi szervezkedés elindításához. Gerely azonban komoly kritikát is megfogalmazott, mivel nem tartotta célravezetőnek a nagygyűlések eddigre kialakított koreográfiáját: szerinte ez nem szolgálta ki megfelelően a célközönség igényeit. Ezért úgy vélte, hogy „nagyobb érvényesülést kellene juttatni a beszédekben a népszerű stílusnak és eszmekörnek, valamivel kevesebb beszédet kellene illeszteni a tárgysorozatba; végül bizonyos gondolati egységgel kellene fölépíteni ezt a programot". Arra hívta fel a figyelmet, hogy az első nap ünnepélyes megnyitó eseményein az „egyszerű falusi nép" nagy számban jelenik meg, így ilyenkor ajánlott a közérthető hangvétel. A következő napokon viszont a létszám rendszeresen leapad, a szakosztályi üléseken és a záróülésen többnyire csak a papság és az értelmiség van jelen, ezért ilyenkor van helye a „magasabb eszmekörnek". A program szellősebbé tételét szintén gyakorlati megfontolásokból ajánlotta, hiszen tisztában volt vele, hogy a nagyrészt vidékről érkező közönség némi szabadidőre is igényt tart, vásárolni, nézelődni akar, ha pedig nincs ideje, akkor nyilván szakít magának, ezért megcsappan az ülések látogatottsága. Utolsó javaslata a túlzott tematikai sokszínűség visszanyesésére vonatkozott. Úgy vélte, hogy a nagygyűlések nagyobb közéleti hatást érnének el, ha valamennyi szónoklatot egyetlen időszerű központi téma köré fűznék fel, és a gyűlések így „megszűnnének a vegyes felvágotthoz hasonlítani". Ilyen témának látta például az iskola, a sajtó, a házasság ügyét, a szociális kérdést, a szekularizációt, a modern erkölcsöket, a karitászt vagy az egyház és az állam viszonyát.[102] Ez a felvetése, bár nagyon kézenfekvő volt, mégsem találkozott kortársainak egyetértésével: az általa javasolt reform végül csak az 1930-as években valósult meg, amikor az Actio Catholica vette át a gyűlések szervezését.[103]

96 Budapesti Hírlap, 1908. szeptember 15. 5.
97 Alkotmány, 1908. szeptember 16. 10.
98 Katholikus Egyházi Közlöny, 1908. szeptember 4. 558.
99 Alkotmány, 1909. augusztus 30. 2.
100 Szeged és Vidéke, 1909. július 23. 3.; Uo., 1909. július 27. 3.
101 Alkotmány, 1909. augusztus 30. 10.

1.7. A kísérőrendezvények szerepének növekedése

Gerely József javaslata arra a zavaró jelenségre próbált meg reagálni, hogy a korszak utolsó nagygyűléseire a program már szinte áttekinthetetlenül gazdaggá vált. Ez folyamatos fejlődés eredménye volt, hiszen a katolikus egyesületek mind arra törekedtek, hogy saját kongresszusukat a nagygyűlésre időzítsék. Az OKSZ (és jogelődje) természetesen ekkor tartotta saját közgyűlését, és 1901-től évente megrendezték a papság eucharisztikus kongresszusát is. A katolikus írókat és újságírókat tömörítő Országos Pázmány Egyesület 1902-ben tartotta első gyűlését. 1902-ben rendezte meg alakuló közgyűlését a Regisi Szent Ferenc Egyesület, amely elsősorban a vadházasságok megszüntetését tartotta céljának, az egyházi zene művelésére szakosodott Cecília

102 *LY [Gerely József]:* A szegedi nagygyűlés. Egyházi Közlöny, 1909. szeptember 3. 416–417.
103 A szervezetről részletesen lásd *Gianone András:* Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948. ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2010.

Egyesület pedig 1903-tól jelentkezett. A következő évben indultak a legényegyletek és a keresztényszociális munkásegyesületek, valamint a Katolikus Főiskolai Internátus Egyesület, a Szent Imre Kör és az Iskolatestvéreket Képző és Segélyező Egyesület rendszeres kongresszusai. 1907-ben (összefüggésben a Katolikus Népszövetség tagtoborzó akciójával) rendeztek először külön gyűléseket a nemzetiségeknek, ekkor (Pécsett) a németek és a bunyevácok számára. A következő hullám 1910–1911-re tehető: a nagygyűlések programján megjelent a Patronage Egyesület, a Zuglói Kápolna Egyesület, a Mária-kongregációk, a Szent Vince Egyesületek, a Katolikus Középiskolai Tanáregyesület, a Hittanárok és Hitoktatók Egyesülete, a Szent Erzsébet Egyesület, az Országos Katolikus Magyar Iskolaegyesület, az Országos Katolikus Absztinens Keresztegyesület, a Szent István Filléregyesület, a Magyar Keresztény Munkásnők Országos Szövetsége, az Alkoholellenes Szövetség, a Szent László Társulat és a Szent Alajos Társulat is a saját összejövetelével.

Emellett számos kísérőprogramot is tartottak, amelyekkel megkísérelték még tovább színesíteni a programot. Így például 1903-ban az országos katolikus ifjúság díszgyűlését zenés irodalmi műsor követte.[104] 1906-ban dalestet tartottak a kongregációk tiszteletére a Ganz-gyári dalkör közreműködésével.[105] A kongregációk egy későbbi alkalommal ifjúsági matinét is rendeztek, ahol mások mellett egy 8. osztályos gimnáziumi tanuló tartott felolvasást.[106] 1910-ben a Szent István Társulat, az Aquinói Szent Tamás Társaság és az Országos Pázmány Egyesület összefogásával valósult meg az első irodalmi matiné. Egy év múlva a Legényegylet műkedvelőinek köszönhetően még egy színielőadás is szerepelt a programon, Erdősi Károly *Boldogország* című darabja.[107] A Szent István Társulat 1913-ban a katolikus irodalom, művészet és ipar alkotásait népszerűsítő kiállítást rendezett, amelyet a szervezők vetített képekkel és harmóniumkoncerttel igyekeztek még vonzóbbá tenni.[108]

A kezdetektől fogva megrendezték a hivatalos megnyitó előtt az ismerkedési estet, valamint a záróülést követő bankettet is. Ezek természetesen elsősorban társasági események voltak, ám a hazai politika jellegzetességeinek következtében az elhangzó alkalmi beszédek, pohárköszöntők révén közéleti jelentőségre is szert tehettek. (Az eseménytípus fontosságát jól jelzi, hogy 1910-től a Néppárt külön banketteket is rendezett.) A szervezők idővel a hölgyek igényeire is gondoltak. Az Országos Katolikus Nővédő Egyesület például a Ritz Szállóban Prohászka Ottokár részvételével ismerkedési teaestélyt rendezett, amelyen mintegy százötven úrinő vett részt.[109] A társasági események vendégei azonban jellemzően nem teát fogyasztottak, ami kivál-

104 Alkotmány, 1903. október 22. 7.
105 Uo., 1906. szeptember 25. 18.
106 Uo., 1913. november 10. 11.
107 Uo., 1911. november 14. 10.
108 Uo., 1913. november 6. 6.
109 Uo., 1913. november 10. 14.

totta az antialkoholista mozgalom militáns tagjainak nemtetszését. 1909-ben Trmál Dezső kolozsvári joghallgató *Az alkoholizmus, különös tekintettel társadalmi mozgalmainkra* című beszédében egyenesen úgy vélekedett, hogy az egyházi sajtó minden problémáját meg lehetne oldani, ha azt az összeget, amit a nagygyűlés tagjai a három nap alatt ivásra fordítanak, inkább a sajtó javára ajánlanák fel. Ezért határozati javaslatot nyújtott be, miszerint a nagygyűlés mellőzi a pohárköszöntőket és kiiktatja a programból az egyéb ivási alkalmakat.[110]

A kísérőrendezvények közül a legnagyobb szerepre egyértelműen a Mária-kongregációk közgyűlése tett szert. A jezsuiták által vezetett hitbuzgalmi egyesületek egyrészt jelentős tagsággal rendelkeztek (1912-ben a 182 kongregációnak majdnem 23 ezer tagja volt),[111] másrészt fontos közéleti szerepet is játszottak. A kongregációk ugyan elsősorban a hitélet elmélyítését és a Mária-kultusz terjesztését tekintették céljuknak, vagyis saját értelmezésük szerint hitbuzgalmi jellegűek voltak. Az utóbbi célkitűzés fogalmába azonban beletartozott Mária erényeinek utánzása is, ami az apostolkodásnak és az egyház védelmének a követelményét támasztotta fel,[112] ez pedig a gyakorlatban már közéleti szerepvállalást feltételezett.

A kongregációk először 1910-ben rendezték meg a nagygyűléshez kapcsolódó kongresszusukat, amely azonnal rengeteg érdeklődőt vonzott. A tapasztalatokból okulva a következő évben az eseményt átvitték a Vigadó nagytermébe, hogy elkerüljék a zsúfoltságot.[113] A külső szemlélők azonban túlzottan is speciálisnak érezték ezt a rendezvényt. Saly László, a Központi Szeminárium prefektusa például arról panaszkodott, hogy a szakosztályok és egyesületek tanácskozásain társaival együtt általában úgy érezte, mintha a szónokok személyesen őket akarták volna megszólítani, ezzel szemben „a kongregációknál bizony csak vendégek voltunk mi". Saly kritikája szerint a kongregációk vezetői a katolikus társadalomszervezés munkája során mindent a saját kezükbe akartak venni, és felesleges párhuzamosságokat teremtettek azzal, hogy kongresszusukon a nagygyűlés egyéb fórumai által már tárgyalt témákról tanácskoztak. Ezért arra intette őket, hogy ne kalandozzanak mások munkaterére, mert az félreértésekre, az erők pazarlására vezet.[114]

Az egyesületi kongresszusok tehát a régi kereteket feszegették, ezért aztán 1913-ban felmerült az önállósulás lehetősége: „Már-már annyira fejlődik egyesületi életünk, hogy nagygyűléseink keretén túlnő – és amint ez Németországban történik, egyes homogén csoportok kénytelenek lesznek kérdéseik

110 Uo., 1909. szeptember 2. 12–13.
111 *Bangha Béla:* Beköszöntő. Mária-Kongregáció 1. (1912) 1. sz. 4.
112 *Bangha Béla:* Mi a kongregáció? Rövid kalauz a Mária-kongregációk számára. 2. kiad. Mária-Kongregáció, Budapest, 1921. 12.
113 PL Cat. 25/5536-1911. Bús Jakab Vaszary Kolosnak 1911. szeptember 21. Válasz október 9.
114 *Saly László:* A kongregációk nagygyűlése. Egyházi Közlöny, 1912. november 29. 678.

10. kép. Az 1908-ban felszentelt Örökimádás-templom, az eucharisztikus gyűlések helyszíne

behatóbb megtanácskozása céljából külön országos gyűléseket tartani"[115] – írta az *Alkotmány* munkatársa. Az *Egyházi Közlöny* szerzője hasonlóan vélekedett, szerinte a kongregációk, a Sajtóhölgybizottság, a Népszövetség, a katolikus tanítóegyesületek tanácskozásai már akkorára duzzadtak, hogy kikívánkoznak a nagygyűlés keretei közül.[116]

Ehhez a sokszínűséghez idővel a program hitéleti elemeit is megkísérelték hozzáilleszteni. 1910-ben megháromszorozták a hagyományos nyitó istentiszteletet: a hivatalos Veni Sanctét Balás Lajos mondta a belvárosi plébániatemplomban, az oltáregyesületek, szentségi társulatok számára Kanter Károly az Örökimádás-templomban *(10. kép)*, a Mária-kongregációknak pedig Majláth Gusztáv Károly a bazilikában tartott szentmisét.[117]

115 Alkotmány, 1913. november 10. 3.
116 Egyházi Közlöny, 1913. november 14. 543.
117 Alkotmány, 1910. november 15. 1.

A nagygyűlés tehát az egyesületi élet felélénkülésének eredményeként az 1910-es évekre túlnőtte az eredeti kereteket. Az egyházi sajtó joggal állapíthatta meg: „A nagygyűlés egyúttal a magyar katolikus egyesületek országos kongresszusa."[118] Az események számának megnövekedése ugyanakkor nem okozott zökkenőket a lebonyolításban, a megreformált szervezőbizottság sikeresen teljesített. Az 1911-es nagygyűlés után a katolikus sajtó örömmel nyugtázhatta, hogy minden fényesen sikerült, hiszen a programnak immár szilárd szerkezete van, a Zsembery István és Hindy Zoltán által irányított szervezők biztos rutinnal rendelkeznek, mindenki tudja, hogy mi a dolga.[119]

1.8. A professzionalizmus próbája: részvétel a bécsi eucharisztikus világkongresszuson

Az 1910-es évekre tehát lényegében a szervezés professzionalizálódott. Ezt világosan megmutatta az 1912-es bécsi eucharisztikus világkongresszuson való részvétel is, amivel a hazai katolikus nagygyűlés szervezői nemzetközi szinten is megmérették magukat. Az első világháború előtt általában évente megrendezett, az Eucharisztia kultuszának terjesztésére szánt világkongresszusok a katolikus egyház egyik reprezentatív eseményének számítottak. A bécsi kongresszust szervezői az osztrák birodalom hatalmának kidomborítására akarták felhasználni: a rendezvény kiemelkedett fényével, pompájával és méreteivel, amelynek tündöklését még a folyton zuhogó eső sem tudta elmosni.[120]

Az uralkodócsalád félreérthetetlenül tudomására hozta a hazai katolicizmus vezetőinek, hogy mennyire fontosnak tartja az esemény sikerét. A világkongresszust magyar részről előkészítő bizottság 1912 májusában tartotta meg a Központi Katolikus Körben alakuló ülését, amelyen Izabella főhercegnő és a dinasztia négy további tagja is részt vett. Esterházy Miklós üdvözlő szavai után a főhercegnő bejelentette, hogy – személyesen a király felkérésére – vállalja a bizottság feletti védnökséget. A magyar részvétel ugyanakkor a jelek szerint politikai szempontból nem volt teljesen problémamentes, hiszen az az összmonarchia elismeréseként is értelmezhető volt – emlékezzünk az 1889-es osztrák katolikus nagygyűlés magyar bojkottjára. Az alakuló ülésen ezért Apponyi Albert gróf kifejezetten utalt arra, hogy a részvétel nem jelenti a magyar nemzeti eszme sérelmét, hiszen a világkongresszus tulajdonképpen az ateizmus terjedése elleni demonstráció, amely a magyarság hagyományos kultúráját veszélyezteti. A részvétel ezért értelmezése szerint kifejezetten hazafias kötelezettség, honmentő tett, a magyar katolicizmus erejének kimutatá-

118 Egyházi Közlöny, 1911. november 11. 661.
119 Uo.
120 *Gergely Jenő:* Az 1912-es bécsi Eucharisztikus Világkongresszus és a magyar katolicizmus. Limes 10. (1998) 1. sz. 84.

sa.[121] Jellemző, hogy az osztrák közvélemény mégis politikai okokat vélt felfedezni abban, hogy Vaszary Kolos – feltehetően egészségügyi problémái miatt – távol maradt a kongresszustól (noha szinte a teljes magyar püspöki kar megjelent), és az udvar rosszallása hozzájárult a prímás kényszerű lemondásához.[122]

A szeptember 12. és 15. között megrendezett kongresszus ünnepi nagygyűlésekből és szakosztályi tanácskozásokból állt, részint tematikus, részint nemzeti szekciókban (a magyar mellett lengyel, cseh, szlovák, horvát, rutén, olasz, spanyol, holland szekció működött), este és éjszaka pedig szentségimádásokat tartottak a fő bécsi templomokban. A beszédek közös jellemzője politikai szempontból a dinasztia iránti feltétlen lojalitás volt.[123] A magyar szekció üléseinek a kapucinus templom adott helyt. Az előadók között a hazai klérus jelentős személyiségei – például Csernoch János, Prohászka Ottokár, Glattfelder Gyula, Bangha Béla – is szerepeltek. Az előadások nélkülözték a nemzeti sajátosságokat, és szigorúan az Eucharisztia témakörében mozogtak.[124]

Magyar részről az impozáns jelenlét érdekében komoly munkát végeztek. A szervezőbizottság nevében Izabella főhercegnő és a prímás arra kérte a püspököket, hogy egyházmegyéjükben alakítsanak tíz-tíz férfi és nő részvételével helyi szervezőbizottságot.[125] A kongresszusra így Magyarországról mintegy tizenötezer zarándok érkezett, főleg a nyugat-dunántúli és nyugat-felvidéki vármegyékből. A záró körmeneten mintegy ötven tábla jelezte a résztvevők városát.[126] A magyar szervezőbizottság záró értekezletén még háromszáz, matyó népviseletbe öltözött mezőkövesdi katolikus is megjelent, akik szerenádot adtak a szervezők tiszteletére. A látványos magyar részvétel megszervezése komoly feladat volt: Esterházy herceg szerint a munka oroszlánrészét az OKSZ végezte, amely a közvetítő szerepet töltötte be a bécsi központ és a valamennyi magyar egyházmegyében megalakított helyi bizottságok között. A költségek legnagyobb részét a bizottság arisztokrata tagjainak kellett magukra vállalniuk.[127]

A bécsi programra tehát hatalmas energiákat mozgósítottak, ami azonban felemésztette a következő hazai nagygyűlésre szánt erőforrásokat. Ezért felmerült „a rendezőbizottságban az aggodalom, hogy vajon most ősszel, közvetlenül a bécsi kongresszus után, nem-e lesz érzékeny megterhelése a kat[olikus] publikumnak, ha ismét táborba szólítja őket". Ezenkívül a feszült külpolitikai helyzet is aggodalomra adott okot: „a Balkánon az ágyúk bömbölnek, patakokban folyik a vér, s nem tudni, mely pillanatban kell fegyverrel kezünkben rendezni a szomszédok vitás kérdéseit. Amikor a háború réme ily közelről fenyeget bennünket s mindennap arra ébredhetünk, hogy az ország érdeklődésének középpontjába a háború kerül, akkor tényleg dicséretreméltó, ha a mi nyugodt, méltóságos tanácskozásunkat arra az időre halasztjuk el, amikor a viszonyok kedveznek neki."[128]

A magyar országos nagygyűlés ezért 1912-ben elmaradt. A következő évben ugyan ismét megrendezték a katolikus seregszemlét Budapesten, azonban 1914 őszén már valóban Európa-szerte a fegyvereké volt a főszerep.

2. PÁRTPOLITIKA A DUALIZMUS KORÁNAK KATOLIKUS NAGYGYŰLÉSEIN

A nagygyűlések politikai arculatának meghatározásában elsősorban természetesen a rendező szövetség és annak elnöke, Zichy János játszotta a vezető szerepet. Ő 1903 novemberéig egyben a katolikusokat tömörítő Néppárt elnöki tisztét is betöltötte, ám ekkor lemondott, mert nem helyeselte a véderőtörvények elleni parlamenti obstrukcióban való részvételt. Ezután belső ellenzékbe vonult, az elnökséget pedig unokatestvére, Zichy Aladár vette át, aki a püspöki kar elvárásainak megfelelően megpróbálta mérsékletre bírni a párt képviselőit. A kor politikai katolicizmusában ekkor ugyanis két irányzat élt egymás mellett: a főpapságtól közvetlenül függő konzervatív-aulikus vonal, és egy másik, a hierarchia által komoly fenntartásokkal szemlélt irányzat, amely a Függetlenségi Párt agrárius csoportjához közeledett. Ennek legbefolyásosabb politikusa Rakovszky István alelnök volt.[129]

A nagygyűlések politikai megnyilvánulásai tulajdonképpen annak a küzdelemnek a részeként foghatóak fel, amelyet a Zichy körül csoportosuló konzervatívok és Rakovszky populistái vívtak egymással. A helyzetet ráadásul tovább bonyolította, hogy a katolikusok egy része eleve nem támogatta a '67-es Néppártot. Az ellentétek azonban sokáig rejtve maradtak, hiszen a nagygyűléseket az egység demonstrációjának szánták, a belső viták kiteregetése nem lett volna előnyös. A rendezvényt ezért – legalábbis a formalitások szintjén – igyekeztek távol tartani a pártpolitikától. Még a politikai katolicizmus nagy öregje, Zichy Nándor (János nagybátyja) is úgy vélte, hogy a nagygyűlésnek „egyházi jelleget kell adnunk, ezen politikai jellegű kérdéseket pe-

121 Magyarország részvétele i. m.
122 *Gergely J.*: Az 1912-es i. m. 85.
123 Uo., 86.
124 Egyházi Közlöny, 1912. szeptember 20. 517–518.
125 SzfvPL 540. 762-1912. Izabella főhercegnő és Vaszary Kolos Prohászka Ottokárnak 1912. március 27.
126 *Gergely J.*: Az 1912-es i. m. 88. Egy korabeli beszámoló húszezerre tette a magyar résztvevők számát. Katholikus Közlöny 7. (1913) 23. sz. 314.
127 Magyarország részvétele i. m.
128 Egyházi Közlöny, 1912. október 18. 582.
129 MTA Kézirattár. D 10926. *Szabó Dániel:* A Néppárt 1895–1914. Budapest, 1983. Kandidátusi értekezés. 79.

dig az egyházi kérdések kapcsán kell és lehet csak felemlítenünk".[130] A szervezők eleinte igen komolyan vették ezt az alapelvet: 1901-ben például későbbre halasztották az eseményt, mivel október elején képviselő-választás volt, és nem akarták, hogy erre hivatkozva a nagygyűlést „egyesek talán rosszakaratúlag pártpolitikai mozgalomnak tüntessék föl".[131] Az óvatosság a püspöki kar rokonszenvének megtartása szempontjából is fontos volt: Zichy János nem véletlenül hangsúlyozta Városy Gyula székesfehérvári püspöknek írva, hogy az eseménytől távol tartják a politikát.[132]

2.1. Zichy János és a Néppárt 1905 előtt: pártelnökből pártonkívüli

Az 1901-es nagygyűlés megnyitóbeszédében Zichy János összefogásra hívta fel hallgatóságát, amit a külvilág kihívásaival indokolt. Üzenetének hatását azonban nagyban tompította annak hangsúlyozásával, hogy a katolicizmus elválaszthatatlan „a dinasztia iránti hűség érzetétől, mely az állami életben is ragaszkodik a megszentelt hagyományokhoz". Ezzel jelezte a '67-es alaphoz való ragaszkodását a katolikus függetlenségiek számára, akiktől azt várta, hogy ennek ellenére támogassák törekvéseit: „aki kivonja magát ezen nagy munkából, az előre kiközösíti önmagát abból a táborból is, melyet magyar katolicizmusnak nevezünk" – mondta.[133]

Az elnök tehát burkoltan a Néppárt támogatására ösztönzött. A függetlenségiek értették az üzenetet: szócsövük, a *Magyar Állam* arra panaszkodott, hogy „vannak még mindig, akik általános katolikus gyűlésben nem tudnak hinni, vannak, akik okvetlenül pártközi politikai célzatokat látnak benne".[134] Ám a lap szerzőit összességében az óvatos optimizmus, az építő kritika jellemezte. Elismeréssel rögzítették, hogy a gyűlés nem volt exkluzív jellegű, és esélyt láttak arra, hogy a nagygyűlések idővel elérjék az összes társadalmi réteg bevonását a „katolikus munkásságba".[135]

1902-ben viszont Zichy János már a pártpolitikai utalásokat elkerülő, a társadalmi feladatokat részletező beszédet tartott, ami a saját pártjától való távolodását jelzi. Ezt a benyomást erősíti az is, hogy a szervezők komoly gesztust gyakoroltak a függetlenségiek irányába azzal, hogy a *Magyar Állam* egyik újságíróját is felkérték előadónak.[136] Zichy Nándor ellenben a Néppárt támogatására szólított fel, mert szerinte a hit védelme elengedhetetlenné teszi a

130 SzfvPL 5835 III. Zichy Nándor Steiner Fülöpnek 1895. június 14.
131 A magyar katholikusok i. m. 3.
132 SzfvPL 540. 1399-1902. Zichy János Városy Gyulának 1902. augusztus 25.; Uo. 1643-1903. Zichy János Városy Gyulának 1903. szeptember 17.
133 A magyar katholikusok i. m. 13–15.
134 *B-r J:* A nagygyűlés hézagjai. Magyar Állam, 1901. november 14. 1.
135 Uo., 1901. november 6. 1.
136 Uo., 1902. október 19. 1.

parlamenti erődemonstrációt. „Ha mi nem foglalunk tért a törvényhozásban, úgy a törvényhozás nem ismer minket" – mondta.[137]

A Néppárt támogatásának kérdése miatti feszültség az 1903-as nagygyűlésen már jól érzékelhető volt. Megnyitójában Zichy János kimondta: „nem politizálni akarunk a nagygyűléseken, mert az ma talán elválasztana". A célt a katolikusok közötti szolidaritás felkeltésében és a „modern hitetlen tudomány" elleni küzdelemben jelölte meg.[138] Az *Alkotmány*, a Néppárt hivatalos lapja viszont – a pártelnök álláspontjával ellentétben – hibának nyilvánította, hogy nem tárgyalnak politikai kérdéseket. A cikk sommás végkövetkeztetése szerint az, aki teljesen ki akarja küszöbölni a nagygyűlésről a politikát, az „ellenségeink nyelvén beszél".[139] A *Magyar Állam* viszont egyenesen megdicsérte Zichyt és a szervezőket, mivel a politikát, „nagyon helyesen", kizárták a gyűlésről.[140]

Zichy János, mint már említettük, fokozatosan eltávolodott a Néppártól. 1903-ban lemondott az elnökségről, 1904-ben pedig olyan hírek kezdtek el terjedni, hogy szakít pártjával, és Ferenc Ferdinánd trónörökösre támaszkodva aulikus konzervatív pártot fog alapítani. A távolodást jelezte, hogy egy beszédében kijelentette: a Néppárt fő célkitűzése, az egyházpolitikai törvények revíziója lényegében lehetetlen. Erre válaszként az új pártelnök a teljes revízió igényének fenntartását deklarálta.[141]

1904. október 2-án Zichy publicisztikát közölt a *Magyar Állam*ban. „A katolikusokat nálunk úgyszólván minden elválasztja, és alig találunk egy-két momentumot, mely őket egyesíteni képes volna" – írta. A napi politikában vélte megtalálni a fő válaszfalakat, és ezek lerombolására szólított fel.[142] A *Magyar Állam* szerkesztősége támogatásáról biztosította a felhívást, és kifejezte reményét, hogy a „nagygyűlésnek módjában lesz, ha a politikai kérdések elébe nem is tartoznak, a jó lelkek egységének, egyesülésének feltételeit megállapítani".[143] A cikk nagy feltűnést keltett, nem elsősorban a tartalma, hanem a megjelenés helye miatt. A néppárti sajtó ugyanis rossz viszonyban állt a *Magyar Állam*mal.[144] Sok néppárti azzal magyarázta a cikket, hogy Zichy a trónörököstől megbízást kapott egy „népszerű katolikus koalíció" megalakítására. Sokan megütköztek azon, hogy Zichy a *Magyar Állam*ban publikált,

137 Alkotmány, 1902. október 17. 4.
138 Uo., 1903. október 21. 2.
139 Uo., 1903. október 18. 2.
140 Magyar Állam, 1903. október 22. 1.
141 Budapesti Hírlap, 1904. október 2. 3–4.
142 *Zichy János:* Egyesülés. Magyar Állam, 1904. október 2. 1.
143 Uo., 1904. október 4. 1.
144 A kortárs megfigyelő szerint „gyakran valóságos háborúság folyt a katolikus lapok között, melyek kölcsönösen megvádolták egymást a katolikus egység megbontásával". Budapesti Hírlap, 1904. október 2. 3.

így „mintegy igazolja mindazt a vádat, melyekkel a nevezett lap a Néppártot a katolikus egység megbontása miatt illetni szokta".[145]

Erre válaszként az *Alkotmány* vezető helyen közölte a Prohászka Ottokár nevéhez köthető *Esztergom* cikkét.[146] Eszerint a modern államok nem ismerik el a vallásfelekezeti politika létjogosultságát, „ezért egész Európában a német centrum mintájára szervezkednek a keresztény politikai törekvések, a különleges »katolikus« pártok pedig oszlófélben vannak".[147] Ez a – magát hivatalosan „keresztény"-nek, nem pedig „katolikus"-nak tartó – Néppárt egyértelmű támogatását jelentette az állítólagosan tervbe vett új katolikus párttal szemben.

Zichy János nem adott választ, megtette ezt viszont a Ferenc Ferdinándhoz közel álló bécsi *Vaterland.* Eszerint a következő nagygyűlés „komoly kezdetét fogja képezni a katolikusok újbóli egyesülésének, amelyet politikai kalandok kedvéért nem volna szabad megbontani". A cikk szerint Zichy nem kívánja a protestánsok kizárását, mert „Magyarország sorsát nem ezek ellenére, hanem ezekkel egyetértve, a közös keresztény alap javára óhajtja" intézni.[148] Október 9-én a *Vaterland* arról írt, hogy Zichy nem párttagként, hanem a Magyarországi Katolikus Egyesületek Országos Szövetségének elnökeként jegyezte cikkét, a *Magyar Állam*ot pedig azért választotta, hogy ezzel is segítse a katolikusok közeledését. Írása nem a néppártiaknak szólt, inkább a többi katolikushoz intézett kérés, hogy vegyenek részt a nagygyűlésen, nehogy ártson a közös ügynek az az „előítélet", miszerint itt minden kizárólag a Néppárt érdekében történik.[149]

Kisvártatva a bécsi *Reichspost* olvasói levelet közölt „egy magyar politikus"-tól. Eszerint Zichy a kezdetektől arra törekedett, hogy a Néppártot konzervatív erővé alakítsa, de ez nem sikerült, sőt, még az obstrukciós politikát sem tudta megakadályozni. Bár még a párt tagja, de tudja: „ha nem hívnák Zichynek, ha nem volna az Országos Katolikus Szövetségnek s ebből kifolyólag a katolikus nagygyűléseknek elnöke, ha nem volnának meg értékes összeköttetései a trónörökössel, melyeknek esetleg még hasznát lehet venni: a Néppártból már régen »kikomplimentezték« volna". A cikk éles figyelmeztetéssel – a pártszakadás rémének felidézésével – zárult, felemlítve, hogy a pártban nem találják a helyüket azok a '67-esek, akik nem akarnak csatlakozni az ellenzéki obstrukcióhoz.[150]

145 Uo., 1904. október 2. 4.
146 Uo., 1904. október 5. 4.
147 Alkotmány, 1904. október 4. 1–2.
148 Magyar Állam, 1904. október 6. 2.
149 Uo., 1904. október 11. 2.
150 Reichspost, 1904. október 14. 1–2. A *Magyar Állam* ezt a szövegrészt – feltehetően tudatosan félrefordítva – egyenesen úgy közölte, mintha már eldőlt volna: lesz új párt, hiszen Apponyi Alberten és Ugron Gáboron kívül is vannak olyan katolikus '67-esek, akik nem lépnek a Néppártba. Magyar Állam, 1904. október 16. 2.

Az elhúzódó hírlapi csatározások jól jelzik a katolikus közélet további polarizálódását. Október közepén a liberális sajtó már arra számított, hogy a nagygyűlés „külső képén nagyon ki fognak ütközni a belső ellentétek". Állítólag előzetesen alig 100-200 fő jelentkezett részvételre, a legnevesebb szónokok, Prohászka Ottokár, Giesswein Sándor, Rakovszky István, Csernoch János pedig sorra lemondták a szereplést.[151] Ebben a helyzetben elsősorban a függetlenségi katolikusok siettek Zichy segítségére. A *Magyar Állam* szerzője arra szólította fel az olvasókat, hogy toborozzanak résztvevőket a nagygyűlésre, mivel az „nem pártérdekeket szolgál, hanem a magyar katolicizmus ügyét".[152] A szervezőket erősítette a szeplőtelen fogantatás dogmájának ötvenedik évfordulója is: az ünnepségek miatt egységet kellett felmutatni, ami a néppárti tábort is mozgósította. Az *Alkotmány* ezért szintén részvételre szólította fel olvasóit, azzal érvelve, hogy a gyűlés „nem lehet kisszerű, mert az a magyar katolicizmus erőtlenedését jelentené".[153]

Az ellentétek mégis világosan megmutatkoztak. Külön figyelmet érdemel Zichy Nándor gróf témaválasztása, aki unokaöccsének korábbi nyilatkozatával szemben azt sürgette, hogy tartsanak ki az egyházpolitikai revízió követelése mellett, és az állam ismerje el a szentségi házasságot.[154] Zichy János pozícióit ugyanakkor az erősíthette, hogy az eseményen részt vett Ferenc Ferdinánd trónörökös húga.[155] A nagygyűlés után úgy tűnhetett, hogy az ő irányvonala aratott győzelmet. A *Magyar Állam* szerint például a résztvevők „szinte tüntetőleg ünnepelték Zichy János grófban azt az eszmét, a nagygyűlések hangulatán az egység szelleme vonult végig".[156]

A nagypolitika alakulása azonban nem kedvezett Zichy ambícióinak, aki végül november 18-án ki is lépett a Néppártból.[157] 1904 őszén Tisza István miniszterelnök a házszabályok szigorításával kívánta megtörni az ellenzék obstrukcióját, majd a válság megoldására az uralkodó 1905. január 3-án feloszlatta a parlamentet. A választások előtt a közhangulat már inkább az ellenzéket támogatta. A Néppárt csatlakozott ehhez, és a függetlenségiekkel, illetve a Szabadelvű Pártból kiváló szerveződésekkel összefogott a kormánypárttal szemben.[158] A választások az ellenzék nagyarányú győzelmével zárultak. A Néppárt 25 mandátumot kapott, amit a párt vezetői politikájuk igazolásaként értékeltek.[159] Ferenc József azonban nem engedett a koalíció követeléseinek, ezért ide-

151 Budapesti Hírlap, 1904. október 15. 4. (A felsoroltak közül az első kettő végül mégis vállalt felszólalást.)
152 *Bertalan Vince:* A katholikus nagygyűlés és a toborzás. Magyar Állam, 1904. október 7. 1.
153 Alkotmány, 1904. október 9. 4.
154 Uo., 1904. október 24. 4.
155 Uo., 1904. október 24. 5.
156 Magyar Állam, 1904. október 25. 1.
157 *Szabó D.:* A Néppárt i. m. 82.
158 *Gratz Gusztáv:* A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1934. II. köt. 58–63.
159 *n:* A katholicizmus és a szabadelvűpárt veresége. Katolikus Szemle 19. (1905) 283.

iglenesen Fejérváry Gézát, testőrségének parancsnokát bízta meg a miniszterelnöki teendőkkel. Miután a hatalom átadásáról szóló tárgyalások megfeneklettek, a szövetkezett ellenzék a kormánnyal szembeni aktív ellenállásra biztatta híveit. A zűrzavaros helyzetben az MKEOSZ először arra törekedett, hogy az 1905-ös katolikus nagygyűlést hatásos tömegdemonstrációként szervezze meg, ezért – elsőként az eseménysorozat történetében – azt tervezte, hogy a nemzetiségek számára német és szlovák nyelvű szaküléseket tart. A szervezők azt remélték, hogy a hívek végre tömegesen vesznek részt a nagygyűlésen, és „erőteljesen" demonstrálnak a katolikusok „hitben és hazafiságban való egysége mellett".[160] A nagygyűlést azonban végül nem rendezték meg. Miután az ügyvezető kormány az ellenzékkel szemben a szervezett munkásság támogatását kereste, a szervezők attól tartottak, hogy a gyűlés „védnöki karának és illusztris közönségünknek méltóságait talán a vakmerőségre ingerelt utca tiszteletlenségének is kitennők".[161]

2.2. A koalíciós kormányzás első évei – a terjeszkedés korszaka

A politikai kibontakozásra csak 1906 tavaszán kerülhetett sor, miután a koalíció (a Kossuth Ferenc irányította függetlenségiek, a Néppárt és az Andrássy Gyula vezetésével megszerveződő Alkotmánypárt) vállalta, hogy tiszteletben tartja a király kívánságait, így kormányra kerülhetett – de csak a megbízható '67-es Wekerle Sándor miniszterelnökségével.[162]

Az események a katolikus politikusok számára is közvetlenül érzékelhetővé tették a tömegek támogatásának fontosságát, és úgy tűnt, hogy ez a tényező a jövőben még jelentősebb lesz – hiszen a kormányra kerülés egyik feltétele a választójogi reform elfogadtatása volt. Az MKEOSZ 1906-os közgyűlését közvetlenül a parlamenti választások után tartotta. A Zichy János vezette szövetség elhatározta, hogy minden egyházmegyében létrehozza szervezetét (ez korábban csak három püspökségben működött). A határozat megállapította: „a védelem és tevékenység szüksége nem apadt, hanem fokozódott. Föl kell vennünk a letett fegyvert és a népesebb helyeken, különösen a megyei székhelyeken katolikus gyűléseket kell rendeznünk."[163] A határozat jelzi: Zichy és támogatói felismerték, hogy elérkezett az expanzió, a tömegbázis kiszélesítésének lehetősége. Ez jól megfigyelhető a korszak nagygyűlésein is: a szervezők a vidéki helyszínek kiválasztásával (1907: Pécs, 1909: Szeged), nemzetiségi gyűlések tartásával, a keresztényszocializmus propagálásával és a Katolikus Népszövetség megalakításával próbálták meg elérni a célt.

160 Alkotmány, 1905. szeptember 21.
161 SzfvPL 540. 1856-1905. Zichy János Városy Gyulának 1905. október 6.
162 *Gratz G.*: i. m. 103., 127–130.
163 PL Cat. 46/2308-1906. Meghívás a Magyarországi Katholikus Egyesületek Országos Szövetsége közgyűlésére. 3., 6.

A nagygyűlések állandó szereplői a hatalom sáncai mögé kerültek. Zichy János 1906 májusában az arisztokrata karakterű, '67-es Alkotmánypárt tagja lett. Ez – noha jóval kevesebb mandátumot szerzett a függetlenségieknél – volt a koalíció valódi vezető ereje, hiszen programja tulajdonképpen újfajta '67-es politikát jelentett.[164] A párt bizonyos liberális minimumot is érvényesített, ezért lehetett Zichy számára fontos, hogy belépésekor hangsúlyozza: az egyházpolitikai törvények revíziója nem időszerű.[165] A Néppárt befolyása szintén nőtt, amit jelez, hogy elnöke, Zichy Aladár a király személye körüli miniszterré avanzsált.[166]

A Zichy János és a néppártiak közötti ellentétek nem szűntek meg a koalíció létrejöttével, csupán – ideiglenesen – háttérbe szorultak. A konzervatívok, sőt még X. Pius is aggodalommal figyelte a populistának tekintett párt erősödését. A pápa 1906-ban azt mondta, a néppártiak politikája szerencsétlenséget hozhat az országra és az egyházra, mivel „nem hallgatnak a jó tanácsokra és csak szenvedélyeik és a népszerűség hajhászása által vezettetik magukat".[167]

Az 1906-os nagygyűlésen még érzékelhető volt a néppártiak és a mérsékeltek által érzett elégtétel a közös ellenféllel, a Szabadelvű Párttal szembeni siker miatt. Az új kormányt Zichy Nándor nagy lelkesedéssel ünnepelte, és arról beszélt, hogy a katolikusok a koalíció hosszú évekig tartó kormányzásában érdekeltek. Szerinte az új kabinetnek köszönhetően Magyarországon letört az antiklerikalizmus, amely Franciaországot a „végromlás" felé vezeti.[168] Ugyanakkor határozott – és irreális – elvárást fogalmazott meg az egyházpolitikai revízió sürgető feladatnak való nyilvánításával. (A koalíció ezt soha nem tette hivatalos céllá, ami nehezen is lett volna elvárható az egyházpolitikai törvényeket elfogadtató Wekerle Sándor miniszterelnöktől.)[169]

A Néppárt előretörését jelzi, hogy 1906-ban – első alkalommal – Rakovszky István is beszédet mondhatott a nagygyűlés egyik nyilvános ülésén, méghozzá a katolikus autonómiáról. Rakovszky szerint a korábbi liberális kormányzat a szabad versenyt védelmezte, és „hogy e célját elérhesse, atomizálta a szervezett társadalmat. Minden fennálló szervezetet gyűlölt és lerontott, ahelyett, hogy a kor igényeihez képest átalakította volna." Az egyház viszont ellenállt ennek, ezért a liberalizmus a gyengítésére törekedett. A szónok keményen bírálta az érvényes autonómiatervezetet, amelyet a II. autonómiai

164 *Szalai Miklós:* Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája. MTA TTI, Budapest, 2003.
165 Sturm-féle országgyűlési almanach 1910–1915. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól. Szerk.: Végváry Ferenc–Zimmer Ferenc. Budapest, 1910. 468.
166 *Gratz G.:* i. m. 125.
167 *Salacz G.:* Egyház és állam i. m. 170.
168 Franciaországban a radikális Emile Combes miniszterelnök vezette kormányzat számos antiklerikális intézkedést hozott, 1905-ben hivatalosan is elválasztották egymástól az államot és az egyházat.
169 Alkotmány, 1906. szeptember 25. 11–12.

kongresszus 1902-ben fogadott el,[170] mert az nem adott valódi jogokat a tervezett katolikus önkormányzatnak az egyházközségi adó lehetőségén kívül, és mert nem kínált lehetőséget az iskolák irányítására. Ezért a világiak hatékony megszervezését sürgette, és egyben kritikát gyakorolt a Zichy János által irányított MKEOSZ felett: „van főkegyurunk, van egy hatalmas püspöki karunk, de nincs hadsereg, mert szervezésével, vezetésével nem törődnek és ahelyett, hogy azon férfiakat, kik a katolicizmust szervezték, csatarendbe állították, a hálátlan munkában istápolták volna őket, nem támogatták" – mondta.[171] Rakovszky céljait szolgálta a néppárti Hencz Károly képviselő is, aki az egyik szakosztályi ülésen formabontó lépést tett: felolvasta az MKEOSZ által előkészített határozati javaslatot, amely üdvözölte a kormány és a püspöki kar hajlandóságát az autonómia rendezésére. Ezek után kifejtette, hogy nem ért egyet a szöveggel, ezért saját javaslatot terjeszt be. Eszerint a fórum a kérdést nem tekinti lezártnak, amíg a katolikusok nem kapják meg ugyanazokat a jogokat, amelyeket a többi felekezet élvez, és követelte, az autonómia felügyelhesse a katolikus tanügyet és az egyházi jellegű pénzalapokat. A szakosztály „zajos tetszéssel" elfogadta javaslatát,[172] ami kellemetlen fricskát jelenthetett Zichy János számára.

A Néppárt és a populista retorika hatása még a politikától távol álló kérdések kapcsán is érzékelhető volt. Fieber Henrik művészettörténész például arról beszélt, hogy Magyarországról évi hárommillió korona kerül külföldre az importált kegytárgyak ellenértékeként, noha az igényeket a hazai ipar is ki tudná elégíteni. Ezért hallgatóságát a hazai szentképek előnyben részesítésére, egyfajta „egyházi tulipánmozgalom" létesítésére biztatta.[173]

A néppárti térnyerésre válaszként Zichy János a keresztényszocialistákat próbálta erősíteni. Megnyitóbeszédében a szociális kérdés megoldását sürgette. Kijelentette: aki „hívő katolikus létére ma nem szocialista a szó legnemesebb értelmében, annak vagy nincs élő, tehát szeretetből fakadó hite, vagy nélkülöz minden modern társadalmi és politikai érzéket".[174] Azt, hogy Zichy ezzel modernebb imázst szeretett volna kialakítani magának, jól mutatják a katolikus sajtó kommentárjai. Beszédét az *Alkotmány* a „demokratikus irány" sikereként értékelte, amit azzal támasztott alá, hogy még a konzervatív elnök is a szociális haladást szorgalmazta.[175] A *Magyar Állam* egyenesen a nagygyűlés csúcspontjának tartotta Zichy fellépését, aki bizonyította, hogy nem olyan reménytelenül konzervatív, ahogyan riválisai láttatták, sőt, „annyira modern, hogy még a tömjénezett politikai vezérek, kik élet s halál urai akarnak lenni a katolikus közéletben, sem bírtak annyi modern életet belevinni nagygyűlésünkbe, mint ez a »lejárt« konzervatív". A lap szerint a gróf megcáfolta, hogy

170 *Salacz G.:* Egyház és állam i. m. 122.
171 Alkotmány, 1906. szeptember 25. 12–13.
172 Uo., 1906. szeptember 25. 13.
173 Uo., 1906. szeptember 26. 8.
174 Uo., 1906. szeptember 25. 5.
175 Uo., 1906. szeptember 27. 2.

csak egy pártban lehet szolgálni a katolicizmust, és igazolta, hogy a társadalmi egyenlőségre törekvő konzervativizmus jobb, mint „az erősködő demokrácia vagy huszároskodó demagógia".[176]

Zichy János stratégiája támaszkodhatott a keresztényszociális mozgalmon belül megerősödő politikai törekvésekre is. Egy évvel korábban a pártalakítás kérdése még szakadást okozott a keresztényszocialisták körében, de 1906-ban a nagygyűléssel párhuzamosan megtartott kongresszusuk – mindössze egy ellenszavazattal – saját párt alakításáról döntött. Ezt a Néppárt vezetői nem fogadták felhőtlen örömmel, és azzal fenyegetőztek: ha a keresztényszocialisták pártot alakítanak, akkor azonnal elveszítik a papság támogatását.[177] A szervezkedés látványosan megemelte a szociális kérdés jelentőségét a Néppárt vezetői számára. Zichy Aladár a nagygyűlés záróülésén arról beszélt, hogy a tisztességes bérezés és a megfelelő munkafeltételek önmagukban még nem elegendőek a munkások számára. Emellett például törődni kell családjaikkal, gyermekvédelmi oktatást kell szervezni, hasznos gyakorlati ismereteket kell nyújtani. Azt remélte, ha a munkásságot sikerül társadalmilag felemelni, akkor „mindig számíthatunk [rá] az ország alkotmányos küzdelmeiben is és a munkásosztály nem lesz többé eltántorítható olyanok által, akik a zavart, a társadalmi osztályok között való félreértést szítják".[178] A keresztényszocialisták önállósulásának abban is része volt, hogy a Néppárt 1907 októberében szociális programot fogadott el. A keresztényszocialisták számára azonban ez már nem volt elegendő, és 1907. november 10-én hivatalosan is kimondták pártjuk megalakulását.[179]

Az 1906-os nagygyűlés további fontos fejleménye a Katolikus Népszövetség megszervezésének ötlete volt. Ezt a német mintát követő szerveződést elsősorban a Néppárt politikusai kívánták létrehozni, elviekben azért, hogy a támogatásra szoruló katolikus néprétegeket megszervezze, jogi és gazdasági tanácsokkal lássa el. A háttérben azonban egyéb megfontolások is meghúzódtak, hiszen a Népszövetséget politikai célokra is megpróbálhatták felhasználni. A szervezés 1906-ban vette kezdetét, a bizalmatlanság miatt azonban a folyamat elhúzódott: az év végéig alig kétezren csatlakoztak.[180] 1907 végére viszont már tízezer tag volt.[181] A hivatalos alakuló ülésre 1908. január 26-án került sor, ahol elnökké Rakovszky Istvánt, alelnökké pedig Zboray Miklóst és Prohászka Ottokárt választották, tehát a szervezet vezetésében a néppártiak domináltak.[182] Ők kezdetben még a Zichy Jánossal való együttműködést

176 *Juratus:* Egy konzervatív főúr. Magyar Állam, 1906. október 2. 3.
177 Uo., 1906. szeptember 25. 1–2.
178 Alkotmány, 1906. szeptember 27. 5.
179 *Gergely Jenő:* A keresztényszocializmus Magyarországon 1903–1923. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. 41.
180 Szövetségi Értesítő 1. (1907) 2. sz. 34–35.
181 Uo. 2. (1908) 3. 185.
182 A Katholikus Népszövetség tíz éve 1908–1918. A Katholikus Népszövetség Elnökségének jelentése. Bemutatva 1918. március 10-én Budapesten tartott rendes évi közgyűlésen. 10.

hangsúlyozták, a prímásnak írva például kiemelték, hogy továbbra is az MKEOSZ védőszárnyai alatt kívánnak működni.[183]

1907-ben az országos nagygyűlést első alkalommal rendezték meg a fővároson kívül. A pécsi esemény egyik jellegzetessége, ahogy már láthattuk, a néptömegek megmozgatása volt, ami az erő látszatát kölcsönözte. Zichy János megnyitójában „óvatosan elkerült minden politikát".[184] Ez különösen indokolt lépés volt, hiszen ekkoriban váratlan esemény borzolta a katolikus politikusok idegeit. A Szatmár megyei Nagykárolyban időszaki választást kellett tartani: a Néppárt megpróbálta meghódítani a kerületet, azonban a függetlenségi jelölt elsöprő többséggel nyert. A választást utcai felfordulás kísérte: a függetlenségiek „le a csuhásokkal", a néppártiak „eladtátok a hazát" jelszavakkal támadtak egymásra. A körülményeket egy néppárti csoport arra igyekezett felhasználni, hogy elérje a koalícióból való kilépést.[185]

A nagygyűlés előtt egyes hírek már arról szóltak, hogy a Néppárt értekezletet tart és felmondja a koalíciót.[186] A pártértekezlet gyorsan lekerült a napirendről, mivel a néppártiak nem akarták a nagygyűlést megzavarni, hiszen tekintettel kellett lenniük arra, hogy Pécsett függetlenségi és alkotmánypárti szónokok is szerepeltek.[187] A nagygyűlést ekkor tehát már a néppártiak is egyfajta párt feletti fórumnak tartották. A napi politika így háttérbe szorult, és a Néppárt számára az is nagy eredményt jelentett, hogy végül a nyilvánosság előtt sikerült megőrizni a belső egység látszatát. Zichy Aladár elnök közleményben tudatta, hogy a párt a koalícióban marad,[188] a sajtónak nyilatkozó képviselők pedig „magánakciónak" nyilvánították a kiválási törekvést.[189]

A nagykárolyi választásnak tehát nem lett komolyabb következménye, ugyanakkor ismét aláhúzta az állandó szervezkedés, a választókkal való folyamatos kapcsolattartás fontosságát. A nagygyűlés valóban a „nép felé fordulás" jegyében zajlott. A Népszövetség szervezésének részeként német és bunyevác népgyűlést tartottak, az előbbin mintegy tízezer, az utóbbin ezer fő vett részt.[190] A népszövetségi gyűlések a politika iránt kevésbé érdeklődő tömegek meggyőzését tartották céljuknak. Ennek egyik következménye az antiszemita szólamok fokozott alkalmazása, a pánikkeltés volt. Egy szónok például arról beszélt, hogy „tekintélyes családok mentek tönkre s helyüket egy bevándorolt, arrogáns faj foglalja el. A kivándorlás ijesztő arányokat ölt." Erre hivatkozva javasolta, hogy „Szent István népe" indítson „vér nélküli keresztes hadjárat"-ot a politikában. Bár szerinte már felébredt a keresztény öntu-

183 PL Cat. 46/486-1908. Szentiványi Károly és Rakovszky István Vaszary Kolosnak 1908. január 11.
184 Uo.
185 Népszava, 1907. augusztus 23. 8.; Budapesti Hírlap, 1907. augusztus 24. 3.
186 Pester Lloyd, 1907. augusztus 24. 1.
187 Budapesti Hírlap, 1907. augusztus 25. 3.
188 Pester Lloyd, 1907. augusztus 28. 3.
189 Uo., 1907. augusztus 27. 2.
190 Alkotmány, 1907. augusztus 27. 3–4.

dat, de vezérből túl sok, közkatonából viszont túl kevés jelentkezett, amin a Népszövetségnek kell változtatnia.[191]

Pécsett látványos nyitási kísérlet zajlott le a keresztényszocializmus irányába is. Huszonegy egylet részvételével tartották meg a keresztényszocialisták zászlószentelését, amely a székesegyházban Giesswein Sándor által celebrált misével kezdődött. Ezután népgyűlés következett, a hatalmas, 8-10 ezer fős tömeg azonban nem fért el az eredetileg kijelölt helyszínen. A rendőrség ezért engedélyezte a gyűlés megtartását közterületen, a Búza téren. Noha az eseményen nézőként több száz szociáldemokrata volt jelen, rendzavarás nem történt. Giesswein arról beszélt, hogy a keresztényszocializmus békés célokat követ, a vagyon Isten ajándéka, amit a köz javára kell felhasználni, és szót emelt az általános választójog mellett. A pécsi egylet titkára hadat üzent a szociáldemokraták helyi képviselőinek, akik szerinte a katolikusok vagyonát, hazafiságát és hitét veszélyeztették. A hallgatóság egy része ezt kódolt antiszemita üzenetként azonosította, hiszen a közönség soraiból erre néhányan a „Lejárt az Izrael Jakaboknak!" felkiáltással válaszoltak.[192]

2.3. A hanyatlás előjelei: nagygyűlések 1908 és 1910 között

Az 1908-as év belpolitikai eseményeit a választójogi törvényjavaslattal kapcsolatos várakozások határozták meg. Andrássy Gyula belügyminiszter az általános választójog bevezetése helyett plurális rendszerre tett javaslatot, ami természetesen kiváltotta a progresszív értelmiség és a munkásság élénk tiltakozását. A Néppárt vezetői szintén ellenszenvvel fogadták a közismerten ateista Andrássy reformtervét, mert a zsidóság és a szekularizációtól jobban megérintett városi lakosság politikai súlyának növekedésétől tartottak.[193] A katolikus nagygyűlést, ahogyan arról már volt szó, beárnyékolta a szociáldemokraták által – a választójogi gyűlésük betiltása után szervezett – ellendemonstráció, illetve annak rendőri szétverése. A botrány közvetlenül érzékelhetővé tette a nagygyűlés résztvevői számára a társadalmi feszültségeket – megnyitóbeszédében Mailáth József már arról beszélt, hogy a jövő a „vörös" és a „fehér" politikai tábor küzdelmét fogja elhozni.[194]

A nagygyűlést azonban a szociáldemokrata demonstrációnál is nagyobb mértékben határozta meg egy másik esemény, ami a felekezeti ellentétek fokozódását mutatja. Szeptember 9-én Zsilinszky Mihály (aki 1895 és 1905 között a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára volt) világi felügyelőként megnyitotta a bányai evangélikus egyházkerület közgyűlését. Beszédében azzal vádolt meg „egyes katolikusokat", hogy az egyház „régi

191 Uo., 1907. augusztus 27. 3.
192 Uo., 1907. augusztus 27. 2.
193 *Szalai M.:* i. m. 76–77.
194 Alkotmány, 1907. augusztus 28. 15.

középkori uralmának fönntartására törekszenek". Szerinte egy Rómából irányított „klerikális szellemi mozgalom" vallásháborút akar kirobbantani Magyarországon. Ezzel az 1907-ben kiadott *Ne Temere* dekrétumra utalt, amely megszüntette a nem katolikus lelkész előtt kötött vegyes házasságok egyházjogi érvényességének hallgatólagos elismerését.[195] Zsilinszky azt vetette hittestvérei szemére, hogy tétlenül nézik a katolikus restaurációt: „hallgattuk vezéreiknek szónoklatait, melyek szerint a politikát kell bevinni az egyházba és az egyházat a politikába, a néptömegeket pedig föl kell hívni ilyen irányú tevékenységre, hogy vége legyen a *szavaló* katolicizmusnak, most már a tettek katolicizmusa kezdődik" – mondta. Végül azt sürgette: akadályozzák meg, hogy a Szentszék – tehát egy idegen hatalom – a társadalom békéjét zavaró bullákat adhasson ki Magyarországon. Az evangélikus közgyűlés tapssal fogadta szavait, és a beszéd kinyomtatásáról döntött.[196]

A beszéd és fogadtatása jelzi, hogy a katolikusok kormányzati befolyásának erősödése elégedetlenséggel töltötte el az evangélikus közvéleményt. Sokan igazságtalannak tartották a katolikus lelkészeknek járó állami fizetéskiegészítés, a kongrua tervezett rendezését. Nehezményezték, hogy az állam egyes hírek szerint át kívánta adni a megszervezendő katolikus autonómiának a Tanulmányi és a Vallásalap vagyonát. Jelentős feszültségeket keltett továbbá, hogy a *Ne Temere* dekrétumot hivatalosan kihirdették az erdélyi, pécsi és veszprémi egyházmegyében, és amiatt is sokan méltatlankodtak, hogy Barkóczy Sándor vallás- és közoktatásügyi minisztériumi osztályvezető a katolikus jelölteket részesítette előnyben a gimnáziumi tanári kinevezéseknél.[197] A reformátusok hasonló panaszokat fogalmaztak meg. Antal Gábor dunántúli püspök 1908. szeptember 22-én az egyházkerület közgyűlésén az ultramontán szellem terjedéséről számolt be. Nehezményezte, hogy a szerzetesiskolák önálló státust kaptak, hogy Barkóczy Sándor házassági tanúként megtagadta az anyakönyv aláírását, amit az országgyűlés tudomásul vett, valamint azt, hogy Csernoch János a Néppárt országgyűlési képviselőjeként azután is megtarthatta mandátumát, hogy csanádi püspökké nevezték ki.[198]

Zsilinszky – a régi szabadelvű politikus – fellépésébe azonban valószínűleg politikai motívumok is vegyültek. Egy katolikus jogászprofesszor szerint például felszólalása súlyos, személyeskedő támadás volt Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter ellen.[199] A katolikus sajtó természetesen ugyanezt a nézetet képviselte.[200] A *Budapesti Hírlap* kommentárja szerint pedig Zsilinszky valójában nem a katolikusok, hanem a fennálló politikai rend ellen intézett kirohanást.[201] Beszédét az evangélikus közgyűlés

195 *Salacz G.:* Egyház és állam i. m. 104.
196 Budapesti Hírlap, 1908. szeptember 10. 5. Kiemelés az eredetiben.
197 Uo., 1908. szeptember 11. 4–5.
198 Uo., 1908. szeptember 20. 7.
199 *Doleschall Alfréd:* Felekezeti izgatás. Uo., 1908. szeptember 11. 3.
200 Magyar Állam, 1908. szeptember 11. 1.; Alkotmány, 1908. szeptember 11. 2.
201 Budapesti Hírlap, 1908. szeptember 12. 1.

néhány tagja is aránytalannak találta, és írásban tiltakozott a terjesztést előíró határozat ellen.[202]

A katolikus nagygyűlésen Zsilinszky szavai igen élénk visszhangot váltottak ki. A megnyitóbeszédet – Zichy János felkérésére – megtartó Mailáth József kifejtette: a katolicizmus ellenségei hiába várják, hogy az egyház ellentétbe kerüljön az állammal. Zsilinszkyt arra figyelmeztette, hogy a protestánsok felfogása szerint a házasság nem szentség, így ők nem is szólhatnak bele a katolikus szentségi házasság szabályozásába. Az evangélikus felügyelő szerinte minősíthetetlen támadást intézett a pápa ellen, akit már csak azért sem lehet „idegen"-nek tekinteni, mert már Szent Istvánnak is a pápa küldött koronát.[203] (Ez utóbbi kijelentése azonban – legalábbis egy liberális újságíró benyomása szerint – nem találkozott a közönség jogilag képzett részének egyetértésével.)[204]

Még határozottabban fogalmazott Városy Gyula kalocsai érsek, aki azt a régi, az ellenreformáció idejéből származó érvelést elevenítette fel, miszerint a magyarság addig volt erős, amíg megőrizte vallási egységét, a reformáció megjelenése a 16. században pedig magával hozta a hanyatlást. Ezért „itt az ideje, hogy [a protestánsok] visszatérjenek az atyai házba, melyből egy szerencsétlen pillanatban eltávoztak" – mondta, és arra kérte a hallgatóságot, együtt imádkozzanak azért, hogy a protestánsok megszabaduljanak „tévedéseiktől", ami méltó válasz a méltatlan támadásra.[205]

Ezekhez a megnyilvánulásokhoz képest nagy kontrasztot jelent Rakovszky István felszólalása, aki óvott attól, hogy Zsilinszkyt, a „vén komikust" komolyan vegyék, és úgy vélte, hogy az esetet nem az ügyészség, inkább a mentők közreműködésével kell rendezni. Rakovszky gúnyos megjegyzései némileg elfedték valódi mondanivalóját, amely szerint a protestáns közvélemény többsége józanul, higgadtan reagált Zsilinszky támadására, protestánsok és katolikusok egyaránt felekezeti békét akarnak.[206]

A nagygyűlés szónokai tehát összességében mérsékelten reagáltak, amit a szélesebb nyilvánosság is megkönnyebbüléssel nyugtázott. A *Budapesti Hírlap* szerint például közmegelégedésre szolgált, hogy „a megtámadottak védekezése megmaradt a szükséges defenzíva határain belül".[207] Hasonló vélemény olvasható ki Tisza István beszédéből is, amelyet a pápai református közgyűlésen tartott. Eszerint még ebben a helyzetben is szükséges, hogy *„a protestáns önérzet ne felekezeties türelmetlenségben nyilatkozzon meg"* – szavait az előzmények ismeretében a Zsilinszkynek címzett figyelmeztetésként értelmezhetjük. Tisza hangsúlyozta, hogy elismeri a katolicizmus hivatását, amelynek *„teljesítésében bizonyos bajtársi, bizonyos testvéri érzülettel állunk szíve-*

202 *Kovácsi Kálmán:* Zsilinszky elnöki megnyitója. Uo., 1908. szeptember 12. 4.
203 Alkotmány, 1908. szeptember 14. 4.
204 Pester Lloyd, 1908. szeptember 14. 1.
205 Alkotmány, 1908. szeptember 14. 5.
206 Uo., 1908. szeptember 14. 9.
207 Budapesti Hírlap, 1908. szeptember 15. 5.

sen segítségére". Úgy vélte, hogy a magyar katolicizmus tekintélyét és a liberalizmus nem egyházellenes beállítódását *„annak a mérsékletnek, annak a türelemnek* [köszönheti], amellyel igyekezett a maga álláspontjának merevségét a haladó kor igényeivel és *a magyar nemzeti élet érdekeivel kiegyeztetni"*. Végül annak a reményének adott hangot, a magyar klérus képes lesz arra, hogy a vegyes házasságok ügyét megnyugtatóan rendezze Rómában.[208] Ez végül valóban sikerült is, hiszen az Apostoli Szentszék – a magyar püspöki kar fellépésére – Magyarországot 1909-ben kivette a *Ne Temere* hatálya alól.[209]

A társadalmi és felekezeti feszültségek, illetve általában a kormány iránti bizalom megfogyatkozása 1908-ban a nagygyűlés néhány szónokát már arra indította, hogy – kimondatlanul is – a koalíció utáni korszak kérdéseivel foglalkozzanak. Ez a leginkább Jánoky-Madocsányi Gyula néppárti képviselő szavaiból érződik. Arra figyelmeztetett, hogy az állam az uralkodó korfelfogással szemben nem omnipotens, sok feladatra nem alkalmas, mint például az iskolai nevelés hatékony megszervezésére. A fokozódó centralizáció miatt ráadásul a polgárok nem kapnak bepillantást a közügyekbe, ami akadályozza a polgári erények kifejlődését. Mindez „megbénítja vagy meg is semmisíti a különféle szociális egyesüléseket, melyek az egyéneket testi vagy lelki szükségleteik kielégítésére összekötik". Madocsányi szerint ez nem kívánatos, mert veszélyezteti az egyház szabadságát is, noha a szabad egyház az állam érdekeit is jobban szolgálja, mert például nagyobb esélyt nyújt jó püspökök kiválasztására.[210] Ez a kijelentés arra utal, hogy a katolikusok növekvő ellenérzésekkel tekintettek a koalícióra, amiben többek között a választójog kérdése is szerepet játszott – a Néppárt állítólag Andrássy plurális választójogának támogatását a katolikus autonómia bevezetéséhez kívánta kötni.[211] Még komolyabb jelét adta a kiábrándulásnak Zichy Nándor, aki szerint ugyan sok jóakarat volt tetten érhető a kabinet munkájában, „de a tettek mezején ugyancsak keveset láttunk".[212] A néppártiak a csalódás jeleként értékelték azt is, hogy a nagygyűlésen az „oktalan és rövidlátó" arisztokrácia alig képviseltette magát, mindössze 2-3 család volt jelen.[213] Az is sokat sejtet, hogy a Néppárt bankettjén csak egyetlen püspök, Prohászka Ottokár vett részt.[214]

1909 augusztusában a nagygyűlést ismét egy vidéki nagyváros, Szeged rendezte meg, a nagygyűlések intézménye tehát látszólag továbbra is a „hódí-

208 Budapesti Hírlap, 1908. szeptember 23. 6–7. Kiemelések az eredetiben.
209 *Salacz G.:* Egyház és állam i. m. 106.
210 Alkotmány, 1908. szeptember 15. 17–18.
211 *Szalai M.:* i. m. 78. Elképzelhető, hogy a szónok további feszültségforrásokra is reagált beszédével. A Néppárt egy pletyka szerint ekkoriban Prohászkát szerette volna nagyváradi püspökké kineveztetni, a függetlenségiek viszont Lévay Mihály abonyi plébánost támogatták, mivel nem akarták, hogy a gazdag püspökség fölös jövedelmei a Néppártot erősítsék. Népszava, 1908. szeptember 16. 2.
212 Alkotmány, 1908. szeptember 15. 10.
213 *Görcsöni Dénes:* Noblesse oblige. Uo., 1908. szeptember 17. 18.
214 Uo., 1908. szeptember 15. 20.

tás" útját járta. A koalíciós kormányzást a pártok közötti folyamatos ellentétek időközben teljesen ellehetetlenítették. Az önálló nemzeti bank megteremtését célzó kísérletek zátonyra futottak, a kormány ezért 1909 áprilisában lemondott. Ferenc József ezután újra a Wekerle-kormánynak adott megbízást, amely azonban a további tárgyalások sikertelensége miatt, szeptember 28-án ismét lemondott.[215]

A politikai bizonytalanság Szegeden is éreztette hatását. A Néppártból való kiábrándulás jeleként a szlovákok is önálló akcióra készültek: a nemzetiségi párt vezetői arra szólították fel híveiket, hogy tömegesen megjelenve tiltakozzanak Szegeden a hierarchia magyarosító törekvései ellen. Szkicsák Ferenc országgyűlési képviselő egyenesen azt javasolta, hogy a szlovákok gyászruhában vegyenek részt a nagygyűlésen.[216] A szervezők erre szokatlan gesztust tettek: a néppárti újságíró, Görcsöni Dénes arra biztatta a szlovák katolikusokat, hogy menjenek Szegedre, és adják elő panaszaikat, hiszen „a legalaptalanabb panasz is óriási sérelemmé nőhet a meg nem hallgatás nyomása alatt".[217] Szkicsákot viszont a szegedi tanács figyelmeztette, hogy meg fogja akadályozni a nagygyűlés nemzetiségi törekvésekre való felhasználását.[218] A fenyegetés megtette a hatását: a képviselő a hatósági fellépéstől tartva leállította a szervezést, a gyászruhás felvonulás elmaradt.[219]

Az is problémát jelentett, hogy a Függetlenségi Párt – megcsappant népszerűségének visszaszerzésére – népgyűlések tartását határozta el, és az elsőt, augusztus 22-én éppen Szegedre szervezték.[220] Ez szerény érdeklődés mellett, visszhangtalanul zajlott le.[221] Ennek ismeretében érthető, hogy egyes függetlenségiek túlzott érzékenységgel reagáltak a néhány nappal később kezdődő katolikus nagygyűlésre. Ezt egyszerűen a Néppárt rendezvényének minősítették, amellyel „a tősgyökeres függetlenségiek között" akarnak támogatókat toborozni.[222]

A szegedi nagygyűlésen Zichy és Rakovszky, a régi riválisok között nyílt kenyértörésre került sor. Rakovszky a Népszövetség gyűlésén kijelentette: „Nevetséges azt mondani – ne politizáljunk. Kérem, mindennek a vége, a csattanója a politikai arénán dűl el." Arra panaszkodott, hogy a sajtó ellentéteket akar kelteni a Népszövetség és a nagygyűlés között, pedig a két fél szerinte szoros szimbiózisban dolgozik: a fórum a nagygyűlés, a végrehajtó a Népszövetség.[223] Zichy viszont, aki a Néppártot felelősnek tartotta a '67-es alap megingatásáért és egy esetleges antiklerikális politikai fordulat előkészí-

215 *Gratz G.:* i. m. 196–210.
216 Szeged és Vidéke, 1909. július 29. 3.
217 *Görcsöni Dénes:* Tótok a szegedi nagygyűlésen. Alkotmány, 1909. július 30. 1–2.
218 Szeged és Vidéke, 1909. augusztus 15. 5.
219 Uo., 1909. augusztus 28. 4.
220 Uo., 1909. július 24. 2.
221 Uo., 1909. augusztus 24. 1.
222 Budapest, 1909. szeptember 2. 2.
223 Alkotmány, 1909. augusztus 30. 2.

téséért,[224] kijelentette: „távol állunk a politika kicsinyes mesterkedésétől". Mivel a katolicizmus univerzális értékeket képvisel, ezért bármely párt tagja dolgozhat katolikus szellemben. „Az tehát, ki katolikus cím alatt bármely irányban elszigetelésre törekszik vagy a katolikusokat kategóriákra osztja és speciális célok érdekében tőlünk elválva, saját útjain jár [...] határozottan árt" az ügynek. A fő feladatnak a színvonalas sajtó megteremtését tartotta, amit szintén csak párt feletti keretekben kívánt. Olyan „univerzális irányú katolikus sajtóorgánumok" létrehozását sürgette, „melyek nem vesznek el a napi politika labirintusában [...] nem merülnek ki politikai pártszolgálatban [...] hanem az összes magyar katolikusok egységes visszhangja".[225]

A konfliktus ezúttal látványos következményekkel járt. Zichy nem ment el a Néppárt lakomájára, mire Rakovszky az összes néppárti vezetővel együtt elutazott Szegedről. A nagygyűlés bankettjén a közönség egy része tüntetést rendezett Rakovszky mellett, amikor Zichyre mondtak pohárköszöntőt. Görcsöni Dénes újságíró azt fejtegette, hogy „a tudós geológusok elvégezték föladatukat, amikor fölfedezték a magyar katolikus népben rejlő erőt, most már a gyakorlati férfiakra vár" a munka – a célzást Zichy magára vette, és távozott az eseményről.[226] A gróf által kívánt társadalmi tömörülést az *Alkotmány* is kritizálta, azzal érvelve, hogy a katolikus érdekeket az országgyűlésben kell megvédeni. „Mit használ tehát akár egy xerxesi tábor, ha ez a harcok mezejétől távol áll?" – hangzott a költői kérdés.[227]

Zichy és a Néppárt egyre távolabb sodródott egymástól, ahogyan a belpolitikai válság tovább mélyült. 1910 januárjában a '67-es szabadelvű Khuen-Héderváry Károly kapott kormányalakítási megbízást. Feladata nem ígérkezett könnyűnek, hiszen biztosnak tűnt, hogy meg fog bukni a választáson. Khuen-Héderváry a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vezetését Zichy Jánosnak szánta. Ő azonban vonakodott, mert nem tartotta helyesnek, hogy a miniszterelnök csak liberálisokkal veszi körül magát, és nem akarta kényelmetlen helyzetbe hozni az Alkotmánypártot, amelyhez addig tartozott. Január 18-án maga Ferenc Ferdinánd szólította fel a megbízás elvállalására, de ő kitérő választ adott. Végül csak az Alkotmánypárt feloszlatása után, márciusban vette át a tárcát – ebben feltehetően nagy szerepe volt Csernoch Jánosnak is, aki elsősorban azt várta tőle, hogy védje meg a keresztény értékeket a közoktatás terén.[228] 1910 júniusában megtartották a választásokat, amelyen a Tisza István vezette liberális Nemzeti Munkapárt kapta meg a mandátumok

224 Egy magánlevelében kifejtette, hogy a Néppárt kormányzati tevékenysége hozzájárult a '48-as szabadelvűség megerősítéséhez, amelynek radikalizmusából „valóságos Combes-izmus fog kifejlődni, kivált, ha ők viszik a vezérszerepet, és nekik kontráznak a szabadelvűpárt szabadkőművesei is." PL CsJm 1909 III/2. Zichy János Csernoch Jánosnak, 1909.

225 Alkotmány, 1909. augusztus 30.

226 Budapesti Hírlap, 1909. szeptember 1.; Szeged és Vidéke, 1909. szeptember 4. 2.

227 *Egy jelenvolt:* Zichy János beszédéhez. Alkotmány, 1909. augusztus 30. 25.

228 Zichy 1912-ban arra emlékeztette a prímást, hogy elsősorban ő beszélte rá a tárca elfogadására. PL CsJm 5/1917-27 Zichy János Csernoch Jánosnak 1912. október 16.

61 százalékát. A Néppárt 1906-ban még 33 képviselői helyet tudott megszerezni, ez most 13-ra apadt.[229]

2.4. A háború előtti utolsó nagygyűlések: a három politikai pólus egymás mellett élése

A választás tehát gyökeresen új politikai helyzetet hozott. Az 1910-es nagygyűlésen Zichy nem vállalt aktív szerepet: egyrészt tekintettel kellett arra lennie, hogy ezzel jelentékeny támadási felületet nyújtana az antiklerikális propagandának. Másrészt azonban azt is felmérhette, hogy óriási ellenszél fogadta volna, hiszen a néppárti közeg nem nézte jó szemmel kormányzati funkcióját. (Már 1909-ben is sokan méltatlankodtak azért, mert a gróf szerintük „hitbizományként" ragaszkodott a nagygyűlés vezetéséhez.)[230] Az elnöki tisztet ezért felkérésére Széchényi Emil gróf vállalta, aki a katolikusok összefogásának szükségességéről beszélt – összhangban Zichy érdekeivel. Arra intette hallgatóságát, hogy ne építsenek válaszfalakat, mert egy táborba egyesíteni csak a saját hittestvéreik iránti türelem képes őket.[231]

A tömörülésnek azonban 1910-ben csak egy jelét láthatjuk: ezúttal a '48-as katolikusokat reprezentáló Apponyi Albert is a szónokok sorába lépett. Ezt a néppártiak felemás érzelmekkel fogadták: az *Alkotmány* szerint örömük összességében elhomályosította a „jogos szemrehányást", hogy a szerepvállalásra miért csak most került sor, és Apponyi reményt adott arra, hogy „felébrednek" mindazok, akikre korábban a „liberalizmus mákonya" hatott.[232]

Apponyi tartózkodott az aktuálpolitikától, inkább általános világnézeti kérdésekről beszélt. A keresztényellenes világnézet terjeszkedésére figyelmeztetett, elsősorban az irodalom, művészetek, sajtó, egyleti élet terén. A „destruktív" erők fő célja a katolicizmus és a nemzeti érzés gyengítése, amihez éppúgy eszközül használják fel a pornográfiát, mint a szociáldemokráciát – mondta. A veszélyesnek érzett törekvésekkel szemben – az egyházban X. Pius bevezette eskü mintájára – „nemzeti antimodernista eskü" meghonosítását javasolta.[233]

A Zichy-féle munkapártiak, az Apponyi-féle '48-asok és a néppártiak jelenlétével tehát immár a katolikus politikusok mindhárom nagy csoportját reprezentálta a nagygyűlés,[234] ám továbbra is elsősorban néppárti demonstrációnak számított. A párt politikusai a hatalom elvesztése után kénytelenek voltak korábbi támogatóik elpárolgását regisztrálni, amiből azonban erényt kovácsoltak, híveik sértettségét igyekeztek felhasználni a megmaradt tábor

229 *Gratz G.:* i. m. 239–241.

230 Szövetségi Értesítő 3. (1909) 3. sz. 124.

231 Alkotmány, 1910. november 15. 3.

232 Uo., 1910. november 15. 1.

233 Uo., 1910. november 15. 9–10.

234 Szövetségi Értesítő 5. (1911) 2. sz. 449.

egyben tartására. Zboray Miklós képviselő szerint: „Meglehet, hogy az utolsó nagygyűlések színdúsabbak voltak, talán jobban piroslottak a padsorok, talán több történelmi nevet láttak a jelenvoltak listájában és most egy a helyzet, hogy itt a népet látjuk képviselve és a vezetők letűnő falanxát látjuk." Zboray a plebejus politika hangját igyekezett megszólaltatni: „meguntuk mi már azt, hogy a hatalmasok előtt mindig csak térdet-fejet hajtsunk" – mondta. Ezért mindenekelőtt a párt állandó szervezetének kiépítését sürgette.[235]

1911-ben Zichynek a nagygyűlés előtt valóságos vesszőfutásra kellett készülnie, hiszen egy korábbi miniszteri döntésével könnyen támadhatóvá tette magát. 1910 végén ugyanis a jezsuita rend Mária-kongregációi ellen komoly támadássorozat kezdett kibontakozni. Ennek részeként a sajtóban közzétették a budapesti Urak Kongregációjának taglistáját, majd 1911 márciusában a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól kérvényezték a „vallási békét fenyegető" szervezet kitiltását az állami iskolákból. A tárca ezt elutasította.[236] Májusban azonban maga Tisza István – aki attól tartott, hogy a katolikusok antiliberális fellépése végső soron a valláselIenes radikalizmus erősödéséhez fog vezetni[237] – hívta fel a parlament figyelmét arra, hogy az iskolákban az ultramontán terjeszkedés miatt veszélybe került a felekezeti béke.[238] Néhány nap múlva egy szabadelvű honatya az ultramontán veszély forrásaként a kongregációkat nevezte meg.[239] Ezután élénk parlamenti vita kezdődött, amelyben a néppárti képviselők és Apponyi is szót emelt a kongregációk mellett.[240] Zichy azonban nem húzhatott ujjat a kormánypárt erős emberével, ezért a kongregációktól megvonta azt a jogot, hogy gyűléseiket az állami iskolák épületében tartsák. Ezt a nagygyűlésen a néppártiak komoly kritikával illették. Szmrecsányi György országgyűlési képviselő szerint az antiklerikálisok teljesen váratlanul kaptak támogatást a minisztériumtól, amelynek döntését nem előzték meg vizsgálatok, az eljárást csak az a frázis támasztotta alá, hogy a felekezetieskedés elítélendő.[241] Zboray Miklós szerint a szabadelvűek azt remélték, hogy a katolikusok elnémulnak, ha „népszerű férfi" lesz a vallásügyi miniszter, majd azt mondta, a katolikusok Zichyvel fognak tartani, ha lehetséges, „de ellene is [fellépnek], ha kell".[242] Rakovszky pedig kijelentette, hogy a párt a katolikus érdekeket volt fegyvertársaival szemben is megvédi.[243]

235 Alkotmány, 1910. november 15. 20.
236 *Petruch Antal SJ:* Száz év a magyar jezsuiták múltjából. (1853–1950). II. köt. Az önálló magyar rendtartomány (1909–1950). Korda, Kecskemét, 1994. 40–41.
237 *Ifjabb Bertényi Iván:* A századelő politikai irányzatai és Tisza István. In: A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948. Szerk.: Romsics Ignác. Osiris, Budapest, 2009. 67.
238 Képviselőházi Napló, 1911. május 23. 19.
239 Uo., 1911. május 26. 38.
240 *Petruch A.:* i. m. 43.
241 Alkotmány, 1911. november 14. 6.
242 Uo.
243 Uo.

Az esetet felhasználva a Néppárt politikusai védelmet ígértek a klérusnak a szekularizáció veszélyeivel szemben. Simonyi-Semadam Sándor például hangsúlyozta, hogy ellenfeleik folyamatosan felszínen tartják az egyházi vagyon ügyét, hogy hozzászoktassák a gondolathoz a közvéleményt. Visszautasította azt a gyakran elhangzó vádat, miszerint az egyház rosszul kezeli birtokait, és figyelmeztette a híveket: az esetleges szekularizáció után az ő adományaikból kellene fedezni a katolikus közkiadásokat, az egyházi vagyonból pedig nem kapnának semmit.[244]

A Néppárt időközben hatékony támogatást kapott volt képviselőjétől, Csernoch Jánostól, aki ebben az évben nyerte el a kalocsai érseki méltóságot. 1911-ben ő tartotta a nagygyűlés záróbeszédét. A katolikus mozgalmak nehéz helyzetének egyik okát abban látta, hogy „katolikus közönségünk nagy része azokról nem is értesül, mert katolikus lapokat nem olvas". Ezért szervezkedésre buzdította hallgatóit: „Ne hagyjuk az élet egy pontját sem védtelenül s főképp erősítsük a hithez hű keresztények táborát ott, ahol a csaták csatája szokott eldőlni: a parlamentben."[245] 1911 novemberében pedig a püspöki kar – hogy saját befolyása alá vonja – a pártnak öt évre évi százötvenezer korona támogatást ígért, ám komoly feltételeket szabott: elvárta, hogy szilárdan '67-es alapon álljon, védje a földbirtokot, tartózkodjon a radikalizmustól a válasz-tójogi vitákban, és tanúsítson mérsékletet az ellenzékieskedésben.[246]

Az 1912-es belpolitikai fordulatok azonban nem segítettek a mérséklet gyakorlásában: június 4-én Tisza István az országgyűlés elnökeként végleg leszámolt a parlamenti obstrukcióval, az ellenszegülő képviselőket a rendőrséggel vezettette ki az ülésteremből. Az ellenzéknek a Désy-ügy adott alkalmat a visszavágásra. Désy Zoltán Kossuth-párti képviselő ugyanis nyilvánosságra hozta, hogy egy bank 1910-ben négymillió koronát adott a Munkapártnak választási célokra. Lukács László miniszterelnök beperelte a képviselőt, akit a törvényszék felmentett a rágalmazás vádja alól. A közhangulat a miniszterelnök ellen fordul, aki kisvártatva benyújtotta lemondását, ami erkölcsi elégtételt jelentett az ellenzék számára. A király ezután Tiszát bízta meg kormányalakítással.[247]

A rendkívüli közéleti fejleményekre való reakcióként 1913-ban az aktuálpolitika minden korábbinál harsányabban jelentkezett a nagygyűlésen. (1912-ben, mint már láttuk, elmaradt az esemény). A szónokok kíméletlenül kritizálták a kormánypártot, revansot véve a Tisza István tevékenysége miatti sérelmeikért. A megnyitó kapcsán, amelyet ismét Zichy János tartott (aki 1913 februárjában vált meg a miniszterségtől), megismétlődött a négy évvel korábbi, szegedi konfliktus, ám ezúttal jóval kevésbé látványos módon. Zichy a

244 Alkotmány, 1911. november 15. 6–7.
245 Uo., 1911. november 15. 8–9.
246 PL Püspökkari értekezletek jegyzőkönyvei és nyomtatványai 1911. november 9. Bizalmas értekezlet.
247 *Grątz G.:* i. m. 254–261.

Néppárt radikalizmusát bírálta, arról beszélve, hogy nehéz mérsékelt katolikusnak lenni Magyarországon, mert „ha nem keressük a legszélsőbb ösvényeket, nem járunk a végletek útjain, sajnos, csak kevesen tudnak minket megérteni".[248] Egyes források szerint a közönség egyetértéssel fogadta „az általános és mély" hatást keltő beszédet.[249] A néppárti sajtó szerint viszont ez visszatetszést keltett, és a résztvevők csak a nagygyűlés egységére tekintettel nem tiltakoztak ellene.[250]

Jánoky-Madocsányi Gyula a dualizmus belpolitikai működési mechanizmusát vette célkeresztbe. Leírása szerint a választási korrupció öngerjesztő folyamatot indított el: a győztes politikusoknak el kell hallgattatniuk bűntársaikat, ezért a kortesek magas pozíciókba kerülnek; a költségek előteremtésére sikkasztani kell, a botrányok eltussolása érdekében el kell fojtani a közvéleményt, üldözni kell a független sajtót, korlátozni kell az egyesülési jogot, a parlamentarizmust illuzórikussá kell tenni. „Mindez persze ugyancsak nem növeli az illető kormány népszerűségét, tehát ez a legközelebbi választási kampánynál ismét csak a vesztegetés fegyveréhez kénytelen nyúlni és így aztán egy vég nélküli körforgásban ismétlődhetnek az erkölcstelenség tényei." A szónok természetesen úgy vélte, hogy a társadalom a Néppárt segítségével képes lesz kitörni az ördögi körből.[251]

Haller István a párt politikai stratégiáját igyekezett megmagyarázni. Szerinte a párt célja az volt, hogy az államot a keresztény világnézet alapjára helyezze. Ennek elérése sok módon lehetséges, hiszen nincsenek katolikus politikai dogmák. „Éppen ezért senki sincs arra feljogosítva, hogy a saját politikai elveit s a részletmunkáról szóló vélekedéseit dogmává léptesse elő és azokon mérje a párt politikai működésének értékét [...] In dubiis libertas [Kétségben szabadság]" – figyelmeztetett. A Néppártnak konzervatív és radikális tagjai is vannak, ami igen hasznos, mert felfogásuk ütközéseiből származik a középútra terelő erő. Programja vállalható, kormányképes, nem kell csak ellenzékiségre kényszerülnie. Nem támogathatja azonban a jelenlegi kormányt, amely „az állami hatalomnak mindenhatóvá tételén munkálkodik". Szerinte egyenesen a keresztény ügy védelme kívánja a kormány elleni fellépést. Minden most fenyegetett jogra szükség lesz egyszer, „hogy visszaverjük a támadást, amelyet a keresztény világnézet s magyar katolicizmus szellemi és materiális birtokállománya ellen fog intézni egy magyar kormány".[252] A fő ellenfelet tehát a szabadelvű kormányban látta, de egy másik szónok, Huszár Károly arra is utalt, hogy a „jövő nagy csatája" a katolikusok és a szociáldemokraták összecsapása lesz, ezért sürgette a Népszövetség erősítését.[253]

248 Alkotmány, 1913. november 10. 3.
249 Budapesti Hírlap, 1913. november 11. 6.
250 *Ib.:* A XII. Katholikus Nagygyűlés. Alkotmány, 1913. november 12. 2.
251 Uo., 1913. november 10. 9–10.
252 Uo., 1913. november 12. 4.
253 Huszár szerint ekkor a Népszövetség 2600 szervezete 297 ezer embert tömörített, a tagoknak 194 ügyvéd adott jogi tanácsokat. A központ 44 hivatalnokkal működött, 8 titkár járta az országot, 14 ezer jogi esettel foglalkoztak, háromezer gazdasági tanácsot adtak. Agitációjuk nyomán a katolikus néplapok előfizetőinek száma megduplázódott. Uo., 1913. november 10. 10.

A kormánykritika hatását ugyanakkor jelentősen csökkenthette, hogy a nagygyűlésen – addig példátlan módon – három miniszter is részt vett.[254] Ez jelzi: a kormányfő egyre komolyabban foglalkozott azzal a gondolattal, hogy a modern szellemi ideológiákkal szemben a konzervatív erők összefogására lesz szükség, többek között az egyházak bevonásával. Tisza már 1911 májusában kifejtette, hogy a „destrukció" az egész társadalomra kiterjesztette befolyását, amivel szemben hatékony fellépést sürgetett. Kiemelte, hogy ebben nagy szerepe lesz valamennyi egyháznak. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy kerülni kell a felekezetieskedést, nehogy az ateizmus karjaiba kergesse a művelt rétegeket.[255] Tisza tehát, ahogyan ennek már az 1910-es választási kampányban gyakran hangot is adott, a „klerikális" Néppártot veszélyesnek tartotta, mert szerinte tevékenysége elidegeníti a konzervatív tábortól a mérsékelt liberálisokat.[256]

Ez a felfogás a katolikus nagygyűlések arisztokrata szónokainak beszédeiben is tetten érhető, akik amellett, hogy a Néppártot kritizálták, annak a lehetőségét is felvetették, hogy – a Tisza által elképzelteknek megfelelően – politikai szövetség alakulhat a katolikusok és a protestánsok között. Széchényi Emil például már 1910-ben leszögezte, a katolikusoknak türelmesnek kell lenniük a többi felekezettel, hiszen „csak az öntudat hiánya, a gyengeség tudata enged teret a féltékenységnek". A jó viszony szükséges, mert „a vallási és erkölcsi anarchiát hirdető" csoportokkal szemben összefogás kell, ez pedig csak akkor valósulhat meg, ha a felek megbíznak egymásban.[257] 1913-ban Zichy János úgy vélekedett, hogy a felekezetek materialista és ateista erők elleni szövetsége az állam érdeke is. A 20. század nem tűri a felekezeti féltékenykedést, kölcsönös toleranciára van szükség, „neutrális" bázison, vagyis társadalmi téren kell elkezdeni a felekezetek közötti közeledést.[258] Beszéde jó fogadtatásra talált: a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* szerkesztősége nagyra értékelte a felhívást.[259] Egy olvasói levél szerzője még tovább ment, kifejtve: „a keresztény felekezetek egyöntetű, egymást megértő és méltányló társadalmi munkájára van szükség, hogy a destruktív szellem úrrá ne legyen."[260]

Apponyi a kérdés másik oldalát világította meg, amikor a „felekezetiesség" szó alkalmazását vette górcső alá. Szerinte a „felekezetiesség" fontos, de megtévesztő jelszó lett a hit ellenségeinek kezében. Ez a szó ifjabb Andrássy Gyula meghatározása szerint a vallási csoportok világi célokra való felhasz-

254 Budapesti Hírlap, 1913. november 11. 6.
255 Képviselőházi Napló, 1911. május 23. 19.
256 *Salacz G.:* Egyház és állam i. m. 170.
257 Alkotmány, 1910. november 15. 4
258 Uo., 1913. november 10. 3.
259 Katholikus nagygyűlés. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1913. november 16. 720.
260 *Ungvölgyi:* A katholikus nagygyűlés. Uo., 1913. november 23. 737.

nálását jelenti. Apponyi úgy vélte, hogy ez a magatartás valóban elítélendő, Magyarország katolikusaival azonban nem ez a helyzet, hiszen az 1905-ös válság idején nem a katolikusok, hanem a „szabadkőműves ateisták" támogatták a „nemzetellenes törekvéseket". Arra figyelmeztetett, ha megsemmisül az egyház tekintélye, akkor helyébe csak „korlátlan szubjektivizmus" kerülhet, és elítélte azt, hogy „a »felekezetiség« neve alatt a nemzeti egység szempontjából anatematizálják [kárhoztatják] az egyházi élet erőteljes működését".[261]

2.5. A nagygyűlések politikai mérlege

Az idei nagygyűlésen teljesen szünetelt a politika, amely megbonthatná a katolikusok egységét[262] – írta az 1913-as eseményeket értékelve az *Alkotmány*. A kijelentést különösnek tarthatjuk, hiszen, mint láthattuk, a Néppárt politikai agitációja éppen ekkor érte el csúcspontját. A valóság és a néppárti lap helyzetképének kettőssége jól mutatja a nagygyűlések politikai szerepének természetét: a rendezvénysorozat alapvetően a katolikus közösség egységének demonstrálását szolgálta, ezért – mivel a katolikusok valójában megosztottak voltak – nem volt célszerű teret adni a direkt politikai megnyilvánulásoknak, illetve, ha ezek mégis megtörténtek, a pártsajtónak arra kellett törekednie, hogy kisebbítse ezek jelentőségét.

A katolikus politikusok felfogását, ahogyan az általában történik, nem az eszmei értékek vagy a távlati elképzelések, hanem elsősorban napi érdekeik irányították: Zichy János az 1900-as évek elején, a Néppárt vezéreként még – burkoltan – a párt támogatására hívott fel, később, az elnökségről való lemondása, majd kilépése után viszont már a pártpolitikai semlegesség mellett érvelt. A konzervatív-liberális gróf ugyanakkor a koalíciós korszakban minden további nélkül be tudott illeszkedni az Alkotmánypárt, 1910 után pedig a Nemzeti Munkapárt kereteibe.

A Néppárt Rakovszky István nevével fémjelezhető csoportja az 1906 utáni korszakban kezdett jelentősebb befolyást szerezni a nagygyűléseken, ahol változatos eszközökkel, például a Népszövetség szervezésével igyekezett olyan intézményi hálót és támogatói kört kiépíteni, amelyet politikai céljaira is felhasználhat. Az 1910-es választásokon bekövetkezett bukás stratégiájának megváltoztatására ösztönözte a pártot. A korábbi csöndes építkezés, a társadalmi szervezetek létrehozása helyett a Néppárt saját, országos szervezetének kiépítése vált elsődlegessé, amit azonban csak a háború előtti utolsó nagygyűlésen, 1913-ban kezdtek ténylegesen megvalósítani. A politizáló katolikusok harmadik jelentős csoportja, a függetlenségiek sokáig szintén háttérbe szorul-

261 Alkotmány, 1911. november 14. 15–16.
262 Uo., 1913. november 12. 15.

tak, és igazán erőteljesen csak 1910-től, Apponyi Albertnek köszönhetően jelentek meg a nagygyűlések programján.

A három irányzat közötti összekötő kapcsot elsősorban a modernitás elutasítása, a liberalizmus és a szociáldemokrata eszmék elvetése jelentette. A korszak végéhez közeledve egyre nagyobb hangsúllyal jelent meg az a felismerés, miszerint a katolikusok önmagukban képtelenek lesznek megakadályozni a progresszív szellemi áramlatok és az elvilágiasodás további terjedését. Ezért már a protestánsokkal való összefogás, az ateizmussal szembeni „keresztény egységfront" gondolatának legelső csírái is megjelentek, ám ez csak 1920 után tett szert nagy jelentőségre.

3. A TÁRSADALOMPOLITIKA A NAGYGYŰLÉSEKEN

A klerikus Huttkay Lipót, az egri jogakadémia tanára az 1901-es nagygyűlésen a szociális kérdésről tartott előadást. Elismerte ugyan, hogy az ország hatalmas fejlődést ért el, azonban ennek ellenére borúlátóan nyilatkozott a kilátásokról: pang a gazdaság, aminek a fő oka a „magyar nemzet géniuszával nem egyező adórendszer, a földet nyomó adósságteher, szerencsétlen kereskedelmi szerződéseink...". 1867 után nem akadt egy új Széchenyi, aki erősítette volna a nemzet gazdasági tetterejét. Az állam túlzott passzivitásba vonult, alig húsz gazdasági törvény született, noha ennél jóval intenzívebb szabályozásra lenne szükség. „Az állami tevékenység a törvényhozás terén kell, hogy intenzívebbé tétessék." Mivel a 20. század vezéreszméje a szocializmus lesz, ezért akciót kell indítani a társadalom felvilágosítására, a jelszavakkal elkövetett visszaélések ellen – vélekedett.[263]

Ahogyan ez a gondolatmenet is jelzi, a katolikus politika számára ekkor már Magyarországon is kiemelt fontossággal bírt a különböző társadalmi rétegek érdekképviseletébe való bekapcsolódás, illetve annak felmutatása, hogy a növekvő társadalmi feszültségek megoldására a katolikusok is rendelkeznek érdemi javaslatokkal. A nagygyűlések szónokai többnyire – XIII. Leó pápa szociális tanításának alapelveit követve[264] – az eszményített múlt viszonyaihoz való visszatérésben vélték megtalálni a megoldást. Patriarchális felfogásuk szerint a földesurak és az iparosmesterek régente nem egyszerűen munkaadók voltak, hanem az általuk vezetett közösség „családapái", akik

263 A magyar katholikusok i. m. 65–67.
264 A pápa a korszakos jelentőségű *Rerum novarum* bevezetésében kifejtette: „az iparosok korábbi szervezeteit a múlt században eltörölték, s helyettük más védelemről nem gondoskodtak, az újabb állami intézmények és törvények pedig levetették a korábbi vallásos szellemet, lassanként odáig jutottunk, hogy korunk a munkásokat magára hagyta és védtelenül kiszolgáltatta a munkaadók embertelenségének."

mindenkor gondoskodtak alárendeltjeik jólétéről. A polgári átalakulással azonban ezek a kötelékek eltűntek, munkaadók és munkavállalók elidegenedtek egymástól, a föld pedig szabadon adható-vehető árucikké vált. Egy 1909-es felszólalást idézve: a törvény „az ipart szabaddá tette, az iparost megölte a rászabadított kontárokkal, a spekuláló zsidó és bevándorolt tanulatlan elemmel, mely pénzzel és erkölcstelen befolyással a keresztény és magyar kisiparos szegénységét kihasználta, a kisiparost ma már a tönk s bukás legszélére sodorta".[265]

Mindez jól mutatja, hogy a századfordulóra a kapitalizmus katolikus kritikusai felsorakoztak az agrárius tábor mellé, amely a konkrét társadalmi kérdésekben, például a föld áruvá válása kapcsán, a sajátjuknál jóval szélesebb rétegek véleményét fejezhette ki. A plebejus tömegek társadalmi igazságérzetének ugyanis az a tétel képezte az alapját, miszerint a szegény embernek is joga van a megélhetéshez, még akkor is, ha együgyű, nélkülözi a magasabb ismereteket, ha nem elég okos, gyors, kíméletlen.[266]

3.1. Az agrárkérdés

Az első nagygyűlések legfontosabb témáját az agrárkérdés jelentette. Nem véletlenül, hiszen a katolikus arisztokrácia körében az agrárius eszmék jelentős befolyással rendelkeztek, a kortársak ebbe a csoportba sorolták a Zichy grófokat és Apponyi Albertet is.

Az agrárnépesség számára a fő kihívást a kapitalista fejlődéshez való alkalmazkodás, illetve a földbirtokok aránytalan eloszlása, a nagybirtokrendszer jelentette. A földművelők elégedetlenségét elsőként az 1890-es években a „Viharsarok" szegényparasztságának Szántó Kovács János által vezetett agrármozgalma, majd a Várkonyi István által 1897-ben megalakított Független Szocialista Párt tette érzékelhetővé. Ezek az irányzatok földosztást, a robot néven emlegetett részes dolgoztatás megszüntetését, az uzsora üldözését, a mezőgazdasági cselédek helyzetének javítását, valamint a nagybirtokok száz hold feletti részének kisbérletekké alakítását követelték.[267] Az első katolikus nagygyűlések azonban nem a szegényparasztok számára igyekeztek megoldásokat kínálni. Emögött az, a korban általános felfogás érhető tetten, amely nem volt hajlandó tudomásul venni a társadalmi leszakadást, a tömegessé váló elesettséget, ehelyett valamiféle folklorisztikus-romantikus, marginális szegénységgel számolt. Az agrármozgalmak ellenére – amelyeket az okok alapos tanulmányozásának hiányában hajlamosak voltak egyedül a szocialista agitáció hatásának tulajdonítani – a konzervatív elit továbbra is közrendészeti ügyként akarta kezelni a kérdést.[268]

A néppárti jogász, Zlinszky János 1900-ban egyértelműen kimondta, hogy a katolikusok a birtokos kisgazdákat akarják támogatni, míg az állam szerinte főleg a mezőgazdasági proletárok helyzetét próbálta elviselhetőbbé tenni. Bár ezt természetesen indokoltnak tartotta, mégis azt hangsúlyozta, hogy katolikus szempontból a kisgazdáké az elsőbbség. A „keresztény restauráció" érdekében olyan megoldást sürgetett, amely a kisgazdákban megerősíti a keresztény szolidaritást, és amely javítja anyagi helyzetüket. Zlinszky mérsékelt antiliberális álláspontja szerint Magyarország polgári átalakulása előnyökkel is járt ugyan, azonban az nem a valóság viszonyain, hanem elvont doktrínákon alapult, a korlátlan szabad verseny pedig sok társadalmi veszteséggel járt. A liberális rend a gyengébbeket védtelenül odadobta az erősebbeknek, az adórendszert pedig mintha csak a kisgazdák tönkretételére találták volna ki. Helyzetértékelése szerint a kisgazdák hanyatlásának legfőbb oka az „egészségtelen hitelviszonyokban" keresendő: a polgári átalakulással párhuzamosan megszűnt a régi önellátó gazdálkodás, valamint egyre magasabb fogyasztási igények jelentkeztek. Ezek kielégítésére a gazdák hiteleket vettek fel, ami tőkéjük csökkenéséhez, eladósodáshoz és csődhöz vezetett. Kritikája szerint idejekorán fel kellett volna világosítani a gazdálkodókat, hogy a hitelfelvétel csak akkor hasznos, ha produktív célokra használják fel.[269]

A Függetlenségi Párt országgyűlési képviselője, a Magyar Gazdaszövetség választmányi tagja, Nagy Emil 1907-ben már jóval harciasabban fogalmazott. Antiszemita felhangokat sem nélkülöző beszéde szerint a társadalmi osztályok közötti összecsapást előkészítő szociáldemokratákkal szemben a társadalomnak meg kell szerveznie önvédelmét, amelynek legfőbb eszköze a minél kiterjedtebb középosztály megteremtése. Éles kritikája szerint a múltban Magyarország szabadelvű kormányai nem tudták megakadályozni széles rétegek lecsúszását. 1867-ben „gyors és olcsó hitelt" kellett volna teremteni, ami azonban nem történt meg. A gazdasági jogalkotás a méltányos feltételek megteremtése helyett csupán legalizálta az „ügyeskedést", a büntető törvénykönyv és az adótörvények pedig megnyomorították a termelőket. A polgári jogrendnek megfelelő szabad birtokforgalom bevezetése szerinte csak arra volt jó, „hogy az ősi lakosság kiszoríttassék birtokaiból jövevények javára". Az állam közönyének eredményeként „a magyar termelők máról holnapra egy csapással lökettek ki a világverseny kíméletlen piacára addigi primitív gazdasági életükből".[270]

A megoldást a nagygyűlések szónokai általában az önsegélyezés elvének speciális variációjában, a keresztény szövetkezeti eszme elterjesztésében vél-

265 Alkotmány, 1909. szeptember 1. 3–4.

266 *Vári András:* Urak és gazdászok. Arisztokrácia, agrárértelmiség és agrárius mozgalom Magyarországon 1821–1898. Argumentum, h. n., 2009. 306.

267 *Anka László:* Károlyi Sándor, az agráriusok vezére. Valóság 49. (2006) 11. sz. 23.

268 *Hámori Péter:* A magyarországi agrár-szociálpolitika kezdetei. Az agrárszegénység képének megváltozása az alföldi agrármozgalmak idején. Századok 137. (2003) 1. sz. 5.

269 A magyar katholikus i. m. 246–253.

270 Alkotmány, 1907. augusztus 27. 13–14.

ték megtalálni. Benyács István 1900-ban úgy vélte, hogy az uzsora elleni küzdelem első lépéseként meg kell teremteni a gazdaságilag önálló „keresztény társadalmat". A legjobbnak erre a célra a Raiffeisen-féle, önkormányzati alapú keresztény hitelszövetkezetek meghonosítását tartotta. Az (egyébként evangélikus) Friedrich Wilhelm Raiffeisen az 1840-es évek végén a Rajna-vidéki Flammersdorf polgármestere volt. Mivel a lakosság jelentős része az uzsorások kezébe került, hitelszövetkezetet hozott létre, amelynek tagjai hetenként és üzletrészenként húsz fillért fizettek be a közös kasszába. Ennek fejében a tagok szükség esetén olcsón, négyszázalékos kamatra kaphattak hitelt. A rendszer igazi újdonságát az jelentette, hogy a vezetőség – a józan takarékosság szellemének felélesztésére – gondosan megvizsgálta, hogy a hitel milyen célokat szolgálna, és kizárólag értelmes beruházásokra adott pénzt – hiszen a szervezet célja nem a profittermelés, hanem a közösségi önsegélyezés volt. Az új szövetkezeti modell gyorsan sikert aratott, és 1876-ban Raiffeisen a hitelszövetkezetek működését egész Németországra kiterjesztette.[271]

A szövetkezeti eszme 1900-ban már korántsem számított ismeretlennek Magyarországon. Legsikeresebb képviselője Károlyi Sándor gróf, az agrárius politika kiemelkedő alakja volt. Ő, más nyugat-európai előképeket követve, 1886-ban megalapította a Pestvármegyei Hitelszövetkezetet, majd 1894-ben a különböző vidéki kezdeményezések összehangolására létrehozta a Hazai Szövetkezetek Központi Hitelintézetét. Ugyan gyakran intett az öntevékenység fontosságára, de nem élt valláserkölcsi hivatkozással, helyi támogatói között gyakran szerepeltek katolikus papok és protestáns lelkészek. Károlyi tehát hangsúlyozottan interkonfesszionális koncepciót képviselt, amelybe nem illett a Néppárt által megkezdett külön felekezeti agrárpolitika.[272]

A szövetkezeti mozgalom jelentőségét kisvártatva az állam is felismerte: 1898-ban törvényt hoztak a gazdasági és ipari szövetkezetekről, és megalakították az Országos Központi Hitelszövetkezetet, amely a kormányzat szoros ellenőrzése alá került. Ennek vezetésében azonban nem jutott hely Károlyi Sándornak, aki ezért új utakat keresett, és 1898-ban életre hívta a később nagy karriert befutó Hangya fogyasztási szövetkezetet. A katolikusok többnyire bizalmatlanul viseltettek ezekkel a kezdeményezésekkel szemben. Az *Alkotmány* rendszeresen támadta Károlyit, mert szerinte „túl elnéző" és engedékeny volt a liberalizmussal szemben. De a háttérben az elvi nézeteltéréseken kívül Zichy Nándor és Károlyi Sándor személyes ellentétei is meghúzódtak.[273]

A Zichy grófok vezetésével ezért 1898-ban létrehozták a Keresztény Szövetkezetek Országos Központját, amelyhez néhány hónap alatt kilencven szövetkezet csatlakozott 17 600 taggal.[274] Az arisztokrata kezdeményezők szerint a nép érdekeit a szövetkezés mozdítja elő a leghatékonyabban, mert felszabadít az anyagi függéstől, az uzsorától és a nagytőkétől, valamint önállóságra nevel.[275] A szervezet kongresszusán Zichy Nándor határozottan a külön keresztény szövetkezeti rendszer mellett érvelt, mert úgy vélte, nincs rá biztosíték, hogy a többi szövetkezet mindig a „mostani jó szándékú" vezérek kezében marad. Prohászka Ottokár egyenesen a „végelzüllés és elszegényedés elleni mentő harc"-nak nyilvánította a mozgalmat az uzsora ellen. Harcias hangvételű, agitatív beszédében azt követelte, hogy a szövetkezetek segítségével szorítsák vissza az árdrágító hatással járó közvetítő kereskedelmet, amely nem termel értéket, legfeljebb „térfogatot növel". Főleg azt szorgalmazta, hogy az italméréseket vegyék szövetkezeti kezelésbe, mert „a szűknyakú pálinkás butykosnak üvegcsatornáján úszott el a magyar nép gazdagsága". A kongresszus ezért az italmérési jog (és egy másik hozzászólás nyomán a dohányárusítási jog) megadását kérte az országgyűléstől.[276] A kezdeti években a központ magántársaságként működött, 1900-ban viszont rendes kereskedelmi társasággá alakították, és százkoronás üzletrészek jegyzését tették lehetővé.[277]

Az 1900-as katolikus nagygyűlés szakosztályi vitájának résztvevői nem osztották mindenben a szövetkezetek szószólóinak derűlátását, és inkább a buktatókra összpontosítottak. Schmidt János esperes úgy vélekedett, hogy a falvakban kevés a szövetkezeti célokra igénybe vehető pénz, ezért célszerűbb lenne a már létező állami központokhoz csatlakozni. Bár elismerte, ezek nem „keresztény jellegűek", de remélte, hogy ezeket a katolikusok szerepvállalásukkal jó irányba befolyásolhatják. Véleményéhez Blaskovics Ferenc teológus, parlamenti képviselő is csatlakozott. A kérdés előadója, Benyács István viszont nem támogatta az állami központtal való együttműködést, arra hivatkozva, hogy az nem független, és nem segít a népen, mivel nagyon magas kezelési költségekkel dolgozik. A szakosztály lelkesen kimondta, hogy a Keresztény Szövetkezeti Központot kell támogatni.[278] Az önállóság hívei azonban a szavazás megnyerése után is szükségesnek látták az elköteleződés erősítését. Zlinszky János azt hangoztatta, hogy az állami szövetkezetek valójában nyerészkedésre törekedtek, mert a vezetőség a tiszta nyereségből részesedést kap, ezért a minél több hitel minél nagyobb kamatra való kihelyezése az érdeke, nem pedig a felelős hitelezési gyakorlat kialakítása. Ezért „korlátlan felelősségű keresztény hitelszövetkezetek" alapítását sürgette, amelyek képesek tagjaikat felelős gazdálkodásra nevelni.[279] Pár évvel később Zichy Aladár újabb érveket sorakoztatott fel: eszerint a szövetkezetekkel a népbe „üzleti

271 A magyar katholicizmus i. m. 230–233. A Raiffeisen-féle szövetkezetek Magyarországon korán mintaként jelentek meg: *Wilhelm Friedrich Raiffeisen:* A hitelszövetkezetek mint eszközök a falusi népesség bajainak elhárítására. Orsz. Gazdasági Egyesület könyvkiadó vállalata, Budapest, 1885.

272 *Vári A.:* i. m. 370.

273 *Anka L.:* i. m. 25.

274 Religio, 1899. november 11. 304.

275 SzfvPL 540. Aut. 2350-1899. Zichy Nándor Steiner Fülöpnek 1899. október 30.

276 Alkotmány, 1899. november 10. 5–7.

277 SzfvPL 540. 777-1900. Zichy Nándor Steiner Fülöpnek 1900. március.

278 A magyar katholicizmus i. m. 235.

279 Uo. 254–255.

érzést, kommerciális szellemet" kell „becsepegtetni". Abban is reménykedett, hogy a szövetkezetek jó hatása az élet egyéb területein is megteremti az összetartást: a nép „megtanulja egymást ismerni", „megismeri igaz jóakaróját".[280]

1903-ban, amikor (két év kihagyás után) ismét a nagygyűlés keretében tartották kongresszusukat, már kétszázötven szövetkezet működött.[281] Tevékenységüket azonban a szervezők gyakran szkeptikusan szemlélték. Az állam például Firczák Gyula püspök felhívása nyomán erőteljes támogatásban részesítette a munkácsi görögkatolikus egyházmegye szövetkezeti mozgalmát.[282] Néhány évvel később a közösség vezetői úgy látták, hogy a kezdeti fellángolás ellenére az ungváriak többsége a helyi szövetkezet iránt nagy közönnyel viseltetett. A kudarcot annak tulajdonították, hogy a szociáldemokraták mesterségesen elidegenítették az eszmétől a tömegeket, illetve annak, hogy sokan „egy-egy kicsinyes eset, a szövetkezeti üzlet személyzetének esetleges tévedése vagy mulasztása miatt az egész üzletet" elítélték.[283] 1906-ban a nagygyűlésen Zlinszky János már azt sürgette, hogy új szövetkezetek alapítása helyett inkább a meglevők fejlesztésére és védelmére koncentráljanak. Úgy vélte, a szövetkezeteknek hitel helyett készpénzért kellene adnia az árut, mert a nép csak így szorítható takarékosságra. (Állítólag komoly problémát okozott ugyanis, hogy a szövetkezeti adósságot a tagok hajlamosak voltak letagadni.) Adatai szerint a keresztény szövetkezetek mintegy fele túl alacsony alaptőkével dolgozott, ennek ellenére a tőke kétszeresét–négyszeresét kiadta hitelbe. A tagszövetkezetek ezért aztán összesen másfél-kétmillió koronával tartoztak a központnak, és arra kényszerültek, hogy a mindennapi működést hitelből oldják meg. Zlinszky ezért javasolta, a fogyasztási szövetkezetek mellé alapítsanak keresztény hitelszövetkezeteket, amelyek magukra vállalnák a követelések kezelését. Ezt azért látta célszerűnek, mert szerinte a szegény ember „ősszel tud fizetni és a hitelszövetkezetnek hajlandó is". Tervét azzal is megtámogatta, hogy „a paraszt" nem szereti messzire adni a pénzét, ezért helyben kell takarékszövetkezetet alakítani, amely „inkább keveset hitelezzen, de olcsón, hogy legyen különbség közte és a zsidó takarékszövetkezet között".[284] A javaslatot a következő évben lényegében megismételte Mócsy István kalocsai ügyvéd, aki úgy vélte, hogy a fogyasztási és a hitelszövetkezetek csak együtt képesek megoldani a gazdasági problémákat.[285]

Ezek az ötletek azon a reményen alapultak, hogy a takarékszövetkezetek segítségével rendezni lehet a szövetkezeti központnál fennálló tartozásokat. Az elnökség azonban értetlenséggel fogadta a tervet, amelyet általában nem

280 Alkotmány, 1904. október 22. 6.
281 Uo., 1903. október 22. 5.
282 *Gönczi Andrea:* Ruszin szkizmatikus mozgalom a XX. század elején. PoliPrint–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ungvár–Beregszász, 2007. 106–107.
283 *Volosin Ágoston:* A szocializmus meg a szövetkezés. Görög Katholikus Szemle, 1904. március 27. 70.
284 Alkotmány, 1906. szeptember 26. 3–4.
285 Uo., 1907. augusztus 29. 11–12.

hajtottak végre. Maga Zichy Nándor is elvetette a központi keresztény hitelintézet gondolatát, mert attól tartott, hogy a katolikusok vezető személyiségeiből hiányzik a szükséges üzleti érzék. Ezért lényegében semmi sem történt az alapprobléma megoldására, arra, hogy a fogyasztási szövetkezetek központja és fiókszervezetei egyaránt elegendő tőke nélkül alakultak meg. A szövetkezetek így a központtól hitelre vásároltak, amivel lekötötték annak forgótőkéjét. A központot ezért drága hitelekből kellett működtetni, a költségeket pedig Zichy Nándor és családja csak egy ideig tudta fedezni.[286]

Kecskés Elek székesfehérvári kántortanító 1909-ben azt indítványozta, hogy a katolikusok inkább saját szövetkezeteket alakítsanak, és ne csatlakozzanak az Országos Központi Hitelszövetkezethez. (Ennek létrehozásában feltehetően elsősorban politikai szándék motiválta 1898-ban a Bánffy-kormányt, az, hogy a szövetkezeti mozgalmat ne lehessen antiliberális propagandára felhasználni.)[287] A jó példát a brit szövetkezetekben látta, és Henry Wolfot, a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetségének elnökét idézte, aki szerint az állami felügyeletben „méreg rejtőzik", mert felveti a politikai beavatkozás veszélyét. Kecskés hangsúlyozta, véleménye nem irányul a koalíciós kormány ellen, de emlékeztetett: nincsen arra biztosíték, hogy nem fog egy „második Kristóffy" hatalomra kerülni. Ezután öntudatosan érvelt az állami beavatkozással szemben, amely „színtelenséget követel és ekként tárt ajtókat biztosít a legveszedelmesebb elemeknek". Úgy vélte, hogy Franciaországban a nagy állami támogatás korrupciót, könnyelműséget szült a szövetkezeteknél, ezért aztán az ottani taglétszám a hatoda, a betétek összege pedig a harminchatoda a magyarországinak.[288]

Ugyanezen a nagygyűlésen viszont Weicher Miklós törökbálinti plébános már jóval realistább képet rajzolva arról beszélt, hogy – mivel a nép még nem mindenhol ismerte fel a szövetkezetek jelentőségét –, a katolikus szerveződések önmagukban nem lehetnek elég hatékonyak. Ezért kijelentette: az adott körülmények között „készek vagyunk még a liberálisokkal is szövetkezni az ördög, s ennek hivatásos fizetett ügynökei, a pénzuzsorások ellen".[289] A szónok egyébként később is következetesen kitartott véleménye mellett. Miután 1918. május 28-án a Keresztény Szövetkezetek Központjának 228 egyesülete végül valóban beolvadt a Hangyába, Weicher úgy vélte, hogy ez a „keresztény restauráció" számára nem előnyös, viszont gazdasági szempontból lényeges lépés, mert javítja a vidéki szövetkezetek áruellátását.[290]

Az 1905-ös év belpolitikai felfordulása az agrárpolitikára is hatással volt. A szociáldemokraták aktivizálódásának egyik következményeként 1906-ban

286 *Szentiványi Károly:* A kath. társadalom megmozdulása. In: Emlékkönyv Zichy Nándor gróf születésének századik évfordulójára 1829–1929. Szent István Társulat, Budapest, 1929. 88–89.
287 *Vári A.:* i. m. 512.
288 Alkotmány, 1908. szeptember 17. 2–4.
289 Uo., 1908. szeptember 17. 4.
290 SzfvPL 540. C. 1306-1918. Jegyzőkönyv. Felvétetett Székesfehérvárott 1918. május 28-án az egyházmegyei kath. egyesületek Központi Bizottságának gyűléséről.

létrejött a Magyar Földmunkások Országos Szövetsége, amelyhez néhány hónap alatt húszezren csatlakoztak, két év múlva pedig már hetvenezer tagja volt. Ugyancsak 1906-ban megalakult a Magyarországi Független Szocialista Parasztpárt, amelyet Áchim L. András, egy Békés vármegyei nagygazda vezetett. Programjának középpontjában a tízezer, majd ezer holdon felüli valamennyi nagybirtok felparcellázása állt, amelyből minden paraszti réteg részesülhetett volna. A társadalmi feszültségek tettekre sarkallták Darányi Ignác földművelésügyi minisztert is, aki 1909-ben benyújtotta a parlamentnek telepítési törvénytervezetét (amelyből azonban végül nem lett jogszabály). Ez – a liberális alapelvekkel szakítva, a kivándorlásra, az egykerendszerre, az egyes vidékeken kialakuló földéhségre hivatkozva – az állam feladatának nyilvánította a földbirtok országos eloszlásának szabályozását.[291]

Mindezek a fejlemények a katolikus nagygyűlések szónokait is arra ösztönözték, hogy a komoly működési problémákkal küszködő szövetkezeti mozgalom helyett vagy mellett gyakorlatiasabb megoldásokat kíséreljenek meg felkínálni a parasztság számára. Egy korábban tabunak számító kérdést is felvetettek: azt, hogy az egyházi birtokokat hogyan lehetne felhasználni a szociális feszültségek mérséklésére.

Az egyik úttörő Nagy Emil függetlenségi képviselő volt. 1907-es nagygyűlési beszédében elítélte a pénzintézetek által kialakított földbérleti rendszert, mert ezt szerinte a spekulációs szándék hívta életre, és csak „takarékpénztári jobbágyságot" teremtett. Ezért azt sürgette, hogy kizárólag az állam és a közületek végezhessenek parcellázást, hosszú távú kis- és középbérletek kialakításával, profit termelésének kényszere nélkül. Javaslatát feltehetően az is motiválhatta, hogy ebben az évben indult el – az agrár-szociálpolitika szerény kezdeteként – kisbérletek kialakítása állami támogatással a mezőgazdasági munkások számára.[292] Nagy Emil úgy vélte, hogy ez a gyakorlat a püspöki karnak is érdeke lenne, mert így megelőzhető az egyházi birtokok radikális államosítása. Ez szerinte az általános választójog bevezetésével – ami várakozása szerint már a közeljövőben megtörténik – reális veszélyt jelentett volna.[293]

Az érvelés azért lehetett fontos, mert az egyházi birtokok jövedelmezősége, elsősorban a háromévenként megújítandó nagybérleti rendszerből fakadó „rablógazdálkodás" miatt, igen alacsony volt.[294] A probléma súlyát jelzi, hogy azzal a prímási szék elfoglalásakor még Csernoch Jánosnak is szembesülnie kellett.[295] Ez a tény természetesen jó ütőkártyát jelentett a szekularizáció sürgetői számára, 1910-ben a szociáldemokraták például falragaszokon követelték az egyházi birtok köztulajdonba vételét, amire a Katolikus Népszövetség egy félmillió példányban kiadott röpirattal válaszolt.[296] A századforduló után ezért a keresztényszocialista sajtó egyre inkább a kisbérletek alapítását tartotta a megfelelő módszernek a támadások kivédésére.[297]

Vitkovics Ferenc szakcsi plébános 1907-ben szintén ezt a kérdést feszegette. Az antiszemita publicistára, Petrássevich Gézára hivatkozva arról beszélt, hogy a nagybirtokok jelentős része egy „idegen faj" kezébe került, az új gazdálkodási módszerek pedig a parasztság számára hátrányos következményekkel jártak: „a fajmagyar ősi birtokosok atyáskodó bánásmódja helyett a szegény nép munkaerejét üzletszerűleg kezelték és kezelik az új birtokosok és bérlők." A parasztok így bérmunkát kénytelenek végezni, saját földjeiket pedig fokozatosan elveszítik, esetleg kivándorlásra kényszerülnek. Ezért Vitkovics kisbérletek kialakítását szorgalmazta, ami szerinte megakadályozhatja a módosabb paraszti rétegek lecsúszását. A tamáskodók meggyőzésére azt hangsúlyozta, hogy a kisbérletek jelentős hasznot hajtanak az ország számára, mert megakadályozzák a kivándorlást, így továbbra is biztosítják az olcsó munkaerőt. A kérdés aktualitását mutatja, hogy az előadást élénk eszmecsere követte. Huszár Károly egyenesen úgy vélte, ha nem sikerül a közeljövőben levezetni a nép szociális elégedetlenségét, akkor fel kell készülni rá, hogy vidéken is kitör az „osztályharc". Ha viszont a katolikusok meg tudják oldani a feszültségeket, akkor a Dunántúl katolikus bástya lehet. Balogh József laskafalui plébános arra figyelmeztetett, a nép még békésen kér ugyan, de eljöhet az idő, amikor erőszakos fellépésre is sor kerülhet.[298]

A földkérdés jelentőségének felismerését jelzi Szentiványi Károly felvetése is, miszerint az egyház kezelésében álló kegyes alapítványok tőkéjét terméketlen beruházások helyett földvásárlásra kell fordítani, a megszerzett birtokokból pedig földeket kell parcellázni a kisbérlőknek.[299] Az első – igen szerény – gyakorlati eredményekről már a következő évben beszámolhatott Krüger Aladár, aki a nagyváradi püspök megbízásából földbérlői szövetkezetet alakított ki a Békés vármegyei Mezőgyánban. Szerinte ez azzal az előnnyel is járt, hogy személyes kapcsolatok alakulhattak ki a bérlők és a tulajdonos gazdatisztjei között, a rendszer így „visszahozza a régi, meghitt viszonyt az értelmiség és a kisemberek között".[300]

Hasonló elvi alapokon állt Blaskovics Ferenc temesvári pap is, aki az 1909-es nagygyűlésen úgy vélte, ha a trendek folytatódnak, akkor a jövő keresztényei „már csak erkölcsileg züllött helótái lesznek egy idegen fajnak", ezért fel kell lépni a zsidóság „új szellemi és közgazdasági honfoglalása" el-

291 *Fehér György:* Darányi Ignác, a korszerű agrárpolitika első hazai képviselője. In: Magyar agrárpolitikusok a XIX. és a XX. században. Szerk.: Sipos Levente. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010. 80–84.

292 *Hámori P.:* i. m. 31.

293 Alkotmány, 1907. augusztus 27. 14–15.

294 *Vári A.:* i m. 421.

295 A jószágigazgatóság szerint Csernoch esztergomi érsekként „egy züllött főpapi vagyonnak, egy teljesen elhagyott javadalomnak" a birtokába került. PL CsJm 1/1913-14. A hercegprímási jószágigazgatóság Hajdú aláírással Csernoch Jánosnak 1914. december 29.

296 PL Püspökkari értekezletek jegyzőkönyvei és nyomtatványai 1910. április 7. 23. napirendi pont.

297 *Vári A.:* i. m. 421.

298 Alkotmány, 1907. augusztus 29. 12–14.

299 Uo., 1907. augusztus 29. 15.

300 Uo., 1908. szeptember 17. 6–7.

len. Talán az ő felszólalásában mutatkozik meg a legvilágosabban a későbbi fajvédőkre jellemző retorika, amelyet ő maga a „praktikus kereszténység" névvel illetett: eszerint a katolikus politika fő feladata a nép érdekeinek felkarolása, az intenzív mezőgazdasági kultúra meghonosítása. A mintát számára a Burghard Schorlemer-Alst báró által 1862-ben Vesztfáliában megalakított Bauernvereinok, azaz parasztegyesületek jelentették. Blaskovics ennek nyomán hozta létre 1892-ben a Délvidéki Földművelők Gazdasági Egyesületét, amely ekkoriban már száznegyven községben tízezer taggal bírt. Blaskovics hangsúlyozta, hogy a szervezőknek nem szabad elrettenniük – az elsősorban a helyi politikai elit féltékenységéből fakadó – nehézségektől: „Akárhány gyűlésünket betiltották, máskor csendőrök állottak körülöttünk feltűzött szuronyokkal, midőn az egyesületi eszméket hirdettük." Az egyesület téli mezőgazdasági iskolát, tanfolyamokat, gyűléseket szervezett, 1895-ben pedig megalakította a Délmagyarországi Gazdasági Bankot. A vezetőség gondosan ügyelt arra, hogy legfontosabb akciói kellően látványosak legyenek, ezért például ezerfős deputációt indított a földműveseknek kedvező adóreform kieszközlése érdekében. Emellett az egyesület igyekezett a társadalmi felemelkedés esélyeit is növelni: olvasókört nyitott, valamint fiúnevelő intézetet indított Szegeden száznyolcvan fő számára. Még Csernoch püspök figyelmét is felkeltette, „milyen fesztelenül, értelmesen szólalnak fel" az egylet egyszerű földműves tagjai. Blaskovics beszéde végén egyértelmű üzenetet fogalmazott meg: „Népünk akarja, hogy vele foglalkozzanak. Benne él a társadalmi átalakulás izgalmaiban. Ha önzetlen, hazafias emberek nem foglalkoznak vele, meghallgatja a szocialista vagy nemzetiségi izgatót."[301]

Nagy Emil hasonló következtetésre jutott. Alapállítása szerint az 1848-ban felszabadított jobbágyság utódainak önálló jogalanyként kellene viselkedniük, azonban nem képesek erre, hiszen képtelenek alkalmazkodni a liberális és merkantil szellemű joghoz. A szabad birtokforgalom nevében szerinte az állam közreműködik abban, hogy „az ország ősi lakossága ingatlan birtokából kiforgattassék, idegenek, jövevények javára". Ezért szorgalmazta, hogy a legfontosabb jogszabályokat népies nyomtatványokban magyarázzák el, továbbá alkalmazzanak állami díjazást élvező néptanácsadókat.[302]

A legnagyobb visszhangot egy 1910-es nagygyűlési döntés váltotta ki. A szociális szakosztály, amelynek ekkor Prohászka Ottokár és Zlinszky János volt a társelnöke, egyebek mellett elfogadta egy bizonyos Kastovszky Kálmán budapesti postatiszt határozati javaslatát. Eszerint a nagygyűlés felkérte a nagybirtokosokat, hogy földjeiket – a korban általános gyakorlattal szakítva – parcellákra osztva, elsősorban keresztény bérletszövetkezeteknek vagy kisgazdáknak adják ki bérbe.[303]

301 Uo., 1909. szeptember 1. 6–7.
302 Uo., 1909. szeptember 1. 4–5.
303 Uo., 1910. november 16. 4.

Ez a rövid elvi határozat váratlanul nagy sajtóvisszhangot keltett, hiszen elfogadásában a kortársak jelentős része a keresztényszocialista elvek gyakorlati átültetésére tett kísérlet kezdetét látta. Az *Igaz Szó*, a keresztényszocialisták lapja például a határozatot méltatva kijelentette: „Az egyházi vagyonnak az a rendeltetése, hogy a könnyeket letörölje, nem pedig az, hogy kufárok gazdagodjanak rajta", ezért kérte a keresztény munkásmozgalom szervezeteit, hogy ösztönözzék az illetékeseket a határozat következetes végrehajtására.[304] Egy vidéki katolikus lap szintén úgy értékelte, hogy a javaslat „jelentőségteljes és a katolicizmus ezzel egy nagy lépést tett a praktikus munkálkodás terén".[305]

A *Népszava* – természetesen ellentétes ideológiai előjellel – szintén ezt a nagygyűlési döntést emelte ki: a szociáldemokrata értelmezés szerint a nagybirtoknak egyetlen hű szövetségese maradt, méghozzá a nagybirtokos egyházi hierarchia. Prohászkát ennek képviselőjeként láttatta, aki felismerte, hogy a „népbutítás" a régi módszerekkel már nem folytatható tovább, ezért a határozat elfogadtatásával „a népbarátság szerepének eljátszására" vállalkozott.[306] A progresszív liberális *Világ* viszont nem tudatos propagandatevékenységnek, inkább véletlen figyelemzavar eredményének tekintette a határozatot. A *Világ* szerint a nagygyűlésen a parcellázás ügye kapcsán „észre sem vették, hogy ezzel a frissebb szellemű indítvánnyal az egyház kínai falán lépett át a rettegett szabad gondolat, mert a szabadkőművesség szekularizáló és hitbizományt törlő eszméi nyitottak ennek a parcellázási gondolatnak utat".[307] A határozat jelentőségét jelzi, hogy azzal – a szokásoktól eltérően – a püspöki kar is foglalkozott. A testület 1911 novemberében kimondta, hogy ajánlja tagjainak a tervbe vett kisbérletek alakítását, annál is inkább, mivel azok néhány helyen, például Kalocsán, már a gyakorlatban is beváltak.[308]

3.2. A keresztényszocializmus

„Nálunk még bizonyos horror szocialis [sic!] uralkodik. Gyanús szemmel nézik azt, aki szociális kérdésekkel foglalkozik"[309] – monda Giesswein Sándor az 1902-es nagygyűlésen. Míg például a német katolikusok már az 1860-as, 1870-es években szembe találták magukat a nagyvárosok, a proletariátus és a munkásmozgalom problémáival, a magyar elitnek sokáig még nem vált személyes élményévé a kapitalizmus kifejlődésével járó társadalmi fölbomlás,

304 Szövetségi Értesítő 6. (1912) 1. sz. 416.
305 Uo., 450.
306 Uo., 405.
307 Uo., 399.
308 PL Püspöki értekezletek jegyzőkönyvei és nyomtatványai 1911. november 9. 22. napirendi pont.
309 Alkotmány, 1902. október 16. 6.

identitásvesztés.[310] A magyar püspöki kar nem fogadta egyértelmű lelkesedéssel XIII. Leó szociális enciklikáját 1891-ben,[311] három évvel később pedig, mint korábban már láthattuk, a testület kifejezetten ellenezte a keresztényszocializmus témájáról szóló előadás megtartását a Vigadóban.

Giesswein 1900-ban a nagygyűlésen már szót ejthetett a szociális kérdésről – ám a viszonyokat jól jelzi, hogy beszédét alá kellett rendelnie egy alapvető célnak, a klérus soraiban élő előítéletek leszerelésének. Szerinte ekkoriban sokan kezdték belátni, hogy a szociáldemokrácia erősödése immár Magyarországon is aktuálissá tette a kérdést, de még mindig csak félve foglalkoznak vele, féltve jó hírüket. A probléma súlyát egy sokatmondó példabeszéddel érzékeltette: eszerint morva bányászok 1890 körül katolikus módra akarták megünnepelni május elsejét, ezért misét szerettek volna mondatni. Plébánosuk azonban megijedt, visszautasította a kérést, sőt fel is jelentette őket. A bányászok a következő évben újra megülték május elsejét – ezúttal már mise nélkül. A szónok figyelmeztette pályatársait: sokszor megesik, hogy a szegény nép jogos követeléseit „szocializmusnak bélyegezzük s ahelyett, hogy segítségére sietnénk s azt helyes mederbe irányítanók, hidegen elfordulunk tőle. A következmény az, hogy a lelketlen izgatók karjaiba menekül." Úgy vélte, Prohászka Ottokár 1893-ban, a komáromi nagygyűlésen kifejtett nézeteivel teljes összhangban,[312] hogy a szocializmus alapját a munkavállalók jogos törekvései alkotják. A gondot csak az okozza, hogy vallástalan alapon kezdenek szervezkedni – ezért a „vörös szocializmussal" szemben meg kell szervezni az igazi, keresztény szocializmust. A paternalista felfogás szellemében megállapította, hogy a modern élet elszakította azokat a kötelékeket, amelyek régen a munkaadókat és munkavállalókat mintegy egy családba fogta össze. A felépült válaszfalakat a kereszténységnek kell széttörnie. Giesswein szerint a szociáldemokraták malmára hajtotta a vizet, hogy a munkásoknak gyakran nem volt lehetőségük templomba menni, hiszen – bár elvileg törvény garantálta[313] – a gyakorlatban sokszor nem tartották be a kötelező vasárnapi munkaszünetet. Úgy vélte, hogy egyenes összefüggés mutatható ki: ahol nincs vasárnapi munkaszünet, ott a legerősebbek a szocialisták és anarchisták. Ezzel – a *Rerum novarum* szellemében[314] – kijelölte a katolikusok egyik legfontosabb szociális követelését, a vasárnapi munkaszünet általánossá tételét. Ennek fő akadályát a közszellemben uralkodó közönyben jelölte meg, ezért Thomas

310 *Vári A.:* i. m. 219.

311 *Kern Tamás:* Giesswein Sándor társadalompolitikai tevékenysége. Köz-politika 3. (2002) 2. sz. 36.

312 *Klestenitz T.:* Prohászka Ottokár a komáromi i. m. 121.

313 Ez volt az 1891. évi XIII. törvénycikk az ipari munka vasárnapi szüneteléséről.

314 A *Rerum novarum* megfogalmazása szerint „Szükséges az ünnepi munkaszünet. Ezen azonban senki ne a henyélést, a munka puszta szüneteltetését értse [...] hanem azt a pihenést, amelyet a vallás szentel meg."

Buckle angol történészre hivatkozva[315] arra biztatta hallgatóságát, hogy meddő törvényhozási akciók helyett inkább a közfelfogást igyekezzenek jó irányba befolyásolni.[316]

Giesswein másik fő javaslata – szintén XIII. Leó tanítására alapozva[317] – a keresztény munkásegyesületek létrehozására vonatkozott. A hozzászólók támogatták ötletét, ám egyben óvatosságra is intettek. Thym Adolf hitoktató, a budai katolikus legényegylet elnöke szerint először alaposan meg kell ismerni a városi munkásság speciális problémáit, és csak ezt követően lehet fellépni a vallásos szellem terjesztése érdekében. Pál Albert néptanító pedig azt javasolta, az egyletek alakításánál a papság csak akkor lépjen előtérbe, ha a munkásokat már sikerült megnyerni az ügynek.[318]

Giesswein maga is tisztában volt a nehézségekkel, ezért szükségesnek tartotta az alapos előkészítést. Az 1901-es nagygyűlésen kijelentette: „mi eddig szociális téren túlságosan teoretikusak voltunk. Mi fejtegettük, ponderáltuk [mérlegeltük] az elveket, de az élet körülményeit nem tanulmányoztuk eléggé." Ezért a szociális kérdés gyakorlati megismerését javasolta. Felhívta rá a figyelmet, hogy jó előkészítés esetén komoly eredményeket lehet elérni, hiszen például Berlinben és Bécsben először ankétokat tartottak a munkások életviszonyainak tanulmányozására, és később ezek alapozták meg a törvényhozási akciót. Giesswein azt javasolta, hogy – német mintára – a keresztényszocialista mozgalmat függetlenítsék a hagyományos legényegyletektől, és hozzanak létre a számára önálló központot a fővárosban.[319]

A keresztényszocialista mozgalom 1903-ban kezdett komolyabb szervezeti kereteket ölteni, amint azt a budapesti munkásegyesület megalakulása is jelezte.[320] A keresztényszociális gondolat az az évi nagygyűlésen szintén nagyobb nyomatékot kapott. A nyilvános ülésen már egyenesen egy főpásztor, Széchényi Miklós győri püspök foglalkozott a problémával. Azt hangsúlyozta, hogy a társadalmi kérdést csak az egyház és minden jóakaratú tényező együttműködése oldhatja meg – az egyház egyedül tehát nem. Ugyanakkor XIII. Leó szociális enciklikáinak szellemében arról beszélt, hogy munkás és tőkés viszonyát a legjobban a felebaráti szeretet elve alapján lehet szabályozni.[321] A klérus nagy tekintélynek örvendő tagja, Wolafka Nándor választott püspök, debreceni plébános, akit a gyakorlatban is őszinte szociális elkötelezettség jellemzett, szintén a keresztényszocializmusról beszélt. Szerinte „nem

315 Szerinte ugyanis „a közvéleményt nem lehet törvényekkel megváltoztatni – előbb a közszellemet kell megváltoztatni, azután magától jő a törvény".

316 A magyar katholicizmus i. m. 79–89.

317 A pápa a szocialista munkásmozgalom terjedése miatt úgy vélte, a munkások előtt két út áll: vagy ehhez csatlakoznak, vagy saját egyesületeket alapítanak, hogy megvédhessék magukat a szocialisták „jogtalan és tűrhetetlen elnyomása ellen".

318 A magyar katholicizmus i. m. 227–228.

319 Uo., 192–200.

320 *Gergely J.:* A keresztényszocializmus Magyarországon i. m. 30.

321 Alkotmány, 1903. október 21. 3–4.

minden szocialista kötnivaló gazember", és a mozgalom jogos népjóléti követeléseit támogatni kell. Ha viszont a szociáldemokrácia túlzásokba esik, a magántulajdon eltörlését követeli, akkor mindenkit figyelmeztetni kell a megtévesztésre. A papságot intenzív munkára kérte. „Valljuk csak be, mi sokan még mindig szívesen keressük csak a nagyok kegyét és éhesen lessük a morzsákat, melyek számunkra esetleg lehullhatnának" – gyakorolt kollektív önkritikát. Végül a klérus legfőbb feladatává nyilvánította a keresztényszocializmus hazai megteremtését.[322]

Az 1904-es nagygyűléshez illeszkedve került sor a Keresztény Szociális Egyesületek Országos Szövetségének alakuló kongresszusára. Az elnöki posztot Giesswein Sándor nyerte el, aki az elsők között a szociáldemokrata követelések elleni fellépést sürgette.[323] Haller István elsősorban a merkantilista gazdaságpolitika veszteseit, a kisiparosokat igyekezett megszólítani. Eközben a függetlenségi politika szólamait is szolgálatába állította – megelőlegezve ezzel a koalíciós korszak retorikáját. A szabadelvű kormány szemére vetette például, hogy Ausztriából huszonnyolcezer métermázsa cipőt hoztak be egyetlen év alatt, miközben Magyarországon ötvenhétezer cipész dolgozik, akik képtelenek állni a versenyt a külföldi konkurenciával.[324]

A közgyűlés legfontosabb szónoka azonban kétségtelenül Prohászka Ottokár volt, aki arról beszélt, hogy a keresztényszocializmus feladata elsősorban a társadalom mentalitásának megváltoztatása. A magyar társadalom ugyanis nem értékeli kellően a munkát, mert még túlságosan rendies felfogású: „Csak az úr valami. És úr, aki nem dolgozik" – mondta. Ezért a demokratikus szellem terjesztését szorgalmazta, de figyelmeztetett: „demokrácia csak ott lehet, ahol műveltség van. Ha akarjuk a demokráciát, művelődjünk észben és szívben."[325]

A keresztényszocialista mozgalom 1914 előtti történetében az 1906-os és 1907-es évek jelentették a csúcspontot – a nagygyűlések vonatkozásában a pécsi ünnepségek jelzik ezt a legpontosabban. Ahogyan már láttuk, 1907 novemberében megalakult az önálló párt, valamint emelkedésnek indult a szervezett munkások száma. Ez ugyanakkor egyfajta „növekedési válságot" generált, hiszen az alulról jövő tömegnyomás arra késztette a vezetőséget, hogy határozottabban járjon el a munkások érdekében: sztrájkok, bérmozgalmak következtek. Ez viszont – természetesen – kiváltotta a munkaadók és a hatóságok ellenszenvét.[326]

A keresztényszocializmus helyzetének változása, a terjeszkedés felgyorsításának igénye a nagygyűlés szociális szakosztályának ülésein is jól tetten érhető. 1906-ban a pécsi keresztényszocialisták egyik vezetője, Ruzsinszky

322 Uo., 1903. október 22. 4.
323 Uo., 1904. október 24. 3.
324 Uo., 1904. október 24. 6.
325 Uo., 1904. október 24. 6.
326 *Gergely J.:* A keresztényszocializmus i. m. 39.

Béla azt javasolta, a katolikusok csak a keresztényszocialista munkásokkal dolgoztassanak.[327] 1908-ban a felhívást Huszár Károly kérésére megismételték, továbbá országos mozgalom indítását javasolták „arra nézve, hogy a keresztény munkaadók csak azokkal dolgoztassanak, akik keresztény elveiknél fogva garanciát nyújtanak úgy a vagyon biztonságára, mint a nemzeti gazdasági és ipari békés haladásra".[328]

1906-ban Huszár Ernszt Sándor pápai kamarással együtt – aki ekkor a Néppárt képviselője volt – indítványozta, hogy a vidéki papok a városba költöző munkásokat „hivatalból" irányítsák a keresztény munkásegyletekhez. A klérust arra intették, „ne ringassa magát [...] abban a hiedelemben, hogy a szociáldemokrácia az ő falujába nem ér el. A keresztény társadalmi akció ne egy kármentő akció legyen, hanem dolgozzék preventív intézkedésekkel."[329] Ernszt és Giesswein pedig arra emlékeztette a papokat, hogy a munkáspasztorációt már XIII. Leó is a kötelességükké tette, ők azonban sok helyen – például Budapesten – nem csináltak semmit. Azt, hogy a munkásmisszió gondolata valóban nem hatotta át a klérust, jól jelzi a temesvári Májer János reakciója, miszerint a papok nem mehetnek a munkások közé, mert azok bizalmatlanok és sokszor le is köpik őket.[330]

A keresztényszocializmus növekvő jelentősége ugyanakkor egyes kívülállókat is arra késztetett, hogy a nagygyűlés fórumain kifejtsék véleményüket, ami nem feltétlenül volt megalapozott. Ez esetenként kellemetlenül érintette a mozgalom vezetőit. Ilyen közjáték volt 1906-ban a szakosztály ülésén Krüger Aladár pótindítványa. Ebben – mivel szerinte az államnak kötelessége lehetővé tenni, hogy aki dolgozni akar, azt a „terrorizmus" (vagyis a sztrájkmozgalmak) ne akadályozza meg ebben – javasolta, hogy a nagygyűlés tagjai „drákói intézkedéseket kérjenek a sztrájkra való izgatás és a terrorizmus ellen", hiszen a sztrájk az érintetteknek komoly bérveszteséget okoz, illetve „a zsidóság nyer csak a sztrájkok alkalmával". Huszár Károlynak hosszadalmasan el kellett magyaráznia, hogy a felvetett cél fontos, a javasolt módszer azonban nem alkalmas, legfeljebb félreértésekre adhat okot. Emlékeztetett rá, hogy vannak jogos sztrájkok is, amint azt XIII. Leó is elismerte. A szakosztály végül mellőzte a pótindítványt.[331]

Krüger javaslatával tulajdonképpen az úgynevezett sárga szakszervezetek érveit hangoztatta, amelyek azzal indokolták tevékenységüket, hogy a munkások szervezetlen, „hatalomnélküli többségét" kívánják képviselni.[332] Valójában azonban a munkaadók által támogatott és irányított szervezetek voltak, amelyek – érdekvédelem helyett – pusztán a dolgozók pacifikálását célozták. Ezekkel szemben a keresztényszocialisták általában ellenszenvvel

327 Alkotmány, 1906. szeptember 25. 18.
328 Uo., 1908. szeptember 18. 13.
329 Uo., 1906. szeptember 26. 13.
330 Uo., 1906. szeptember 26. 10.
331 Uo., 1906. szeptember 26. 10.
332 *Kőhalmi Béla:* A sárga munkásmozgalom. Ipari Jogvédelem 1. (1911) 19. sz. 1–2.

viseltettek,[333] hiszen számukra is nemkívánatos konkurenciát jelentettek. Ez derül ki Huszár Károly szavaiból, aki 1908-ban kifejtette, a Magyarországon német mintára megalakult, úgynevezett sárga szervezetek tulajdonképpen a munkások jogos követelései ellen irányulnak. A tagokkal szemben – akárcsak a szociáldemokraták – ők is valóságos „terrort" gyakorolnak, szűkítik döntési szabadságukat, megosztják a munkásmozgalmat, amit Huszár határozottan elítélt. Úgy vélte, a keresztényszocialistáknak immár két fronton kell küzdeniük – a vörösök és a sárgák ellen. A munkásság viszont csak az összefogás erejével léphet fel a tőke materializmusával szemben.[334]

A széles körű kooperáció azonban legfeljebb kegyes óhaj lehetett, ha számításba vesszük a katolikusok véleményét a szociáldemokráciáról. A keresztényszocialisták egyik vezetője, Antony Béla szerint Magyarországon „az államhatalom s a társadalom teljes gyűlölettel" viseltetett a baloldali munkásmozgalom iránt, mivel ez az „idegen vak eszköze, egy idegen fajnak politikai fegyvere, hogy itt magának hatalmat, befolyást biztosítson".[335] Az ellenszenv mértékét jól mutatja, hogy a katolikus nagygyűlésen már maga a szakszervezet szó is erősen megosztónak bizonyult. Amikor 1908-ban felmerült az indítvány, hogy a kereskedelmi alkalmazottak számára szervezetet kell létrehozni, a javaslatról hosszadalmas vita kezdődött. Mivel a többség úgy találta, hogy a szakszervezet szó erősen lejáratódott, ezért az eredetileg javasolt „Keresztény Kereskedelmi Alkalmazottak és Magánhivatalnokok Országos Szakszervezete" megnevezésben végül a szakszervezet helyett az egyesület szót alkalmazták.[336]

A keresztényszocialista mozgalomhoz képest az iparosoknak szánt hagyományos katolikus társadalmi szervezetek, a legényegyletek idővel némileg háttérbe szorultak. Ezek Schiffer Ferenc pozsonyi kanonok, az egyletek egyik vezetője szerint elsősorban önképzésre és önállóságra kívánták szoktatni a legényeket. Emellett szórakozási lehetőséget is nyújtottak a számukra, amit azonban az egyletek „savanyú bírálói" rossz néven vettek. Pedig Schiffer szerint a legényegyletek „családias ünnepségeivel" tudatosan arra törekedtek, hogy helyreállítsák a mesterek és legényeik közötti személyes kapcsolatokat.[337] 1904-ben, a keresztényszocialista egyesület megalakulásakor Andor György kanonok, esztergomi érseki titkár hangsúlyozta, az új munkásegyesületek nem teszik feleslegessé a legényegyleteket, hiszen más célokat követnek. „A keresztény munkásegyesületek a nagy nyilvánosságra irányítják figyelmüket, kifelé iparkodnak hatni. Agitacionális eszközöket használnak, nyilvános gyűléseket rendeznek a szociális eszmék ébresztésére." A legényegyesületek feladata viszont az intenzív önművelés és a katolikus jellemképzés.[338]

333 *Kőhalmi B.:* i. m. 1–2.
334 Alkotmány, 1908. szeptember 14. 8–9.
335 Uo., 1908. szeptember 14. 7.
336 Uo., 1908. szeptember 14. 9–10.
337 A magyar katholicizmus i. m. 260–261.
338 Alkotmány, 1904. október 21. 5.

Ezt a felfogást képviselte Giesswein Sándor is, aki szintén a két egyesület együttműködését szorgalmazta.[339]

A legényegyesületek nagygyűlési összejövetelei azonban arra mutatnak, hogy a helyi vezetők nem feltétlenül tették magukévá ezt az elképzelést. 1907-ben Erdősi Károly, a Szent István Társulat igazgatója intenzívebb munkát követelt a helyi legényegyleti elnököktől, és kijelentette, „aki a munkáskérdés nagy problémái iránt nem érdeklődik, ne is legyen legényegyesületi vezető". Schiffer Ferenc a szervezés terén gyűjtött rossz tapasztalatokról panaszkodott. A vidéki egyesületek annyira nem tartották a kapcsolatot a központtal, hogy az információk hiányában nem is tudott beszámolót küldeni a legényegyletek frankfurti egyetemes gyűlésére.[340] A kedvezőtlen viszonyokon a vezetőség új alapszabályok bevezetésével igyekezett segíteni. Töttössy Miklós esztergomi egyházmegyés pap, egyesületi alelnök már a következő évben bemutatta az új szabályzatot, amelyet az 1908. szeptember 14-én tartott kongresszus fogadott el.[341] Ez német mintára nem „parlamentáris", hanem „patriarchális" jellegű volt, az elnök széles jogköröket kapott. A szigorítás jegyében azt is bejelentették, hogy a tagság sorában nem tűrnek meg többé szociáldemokrata meggyőződést – az viszont továbbra sem jelentett akadályt, ha egyes iparosok kényszerűségből, kollégáik nyomására beléptek a szakszervezetbe. Andor György új feladatokat tűzött ki az egyletek számára: az új ipartörvény-tervezet által megkövetelt szakiskolák létrehozását, a tagok segítését a mestervizsga elérésében.[342]

A katolikusok a munkások önszerveződése helyett azonban inkább korporatív elképzeléseket dédelgettek, amelyek az állam, a munkaadók és a munkavállalók együttműködését ösztönözték volna. 1906-ban Lakatos Géza, a Keresztényszocialista Párt jövendő elnöke például azt ajánlotta, hogy a munkások és a munkaadók alakítsanak békéltető testületeket, állandó bizottságokat a viták rendezésére, amit a törvényhozás is ismerjen el.[343] Egy másik égető probléma megoldását szintén korporatív alapon képzelték el. A lakáshiány – elsősorban Budapesten – egyre komolyabb feszültségeket okozott, 1906-ban hatalmas tömegtüntetést tartottak az albérletek árának korlátozása érdekében.[344] A nagygyűlésen Csepela Lajos ózdi káplán a rászorulók otthonhoz juttatását munkásházépítő egyesületek alapításával látta megvalósítható-

339 Uo., 1904. október 24. 4.
340 Uo., 1907. augusztus 28. 4.
341 Egri Főegyházmegyei Levéltár (a továbbiakban EFL) Sodalitates et uniones 7492-1908. Schiffer Ferenc Samassa Józsefnek 1908. november 25.
342 Alkotmány, 1908. szeptember 16. 6–7.
343 Uo., 1906. szeptember 26. 10.
344 *Suzan Zimmermann:* Divide, Provide and Rule: An Integrative History of Poverty Policy, Social Policy and Social Reform in Hungary under the Habsburg Monarchy. Central European University Press, Budapest, 2011. 58.

nak, amelyekben az állam, a társadalom, a munkás és a munkaadó működött volna együtt egymással.[345]

A nagygyűlések szónokai az ipari termelés szabályozásának terén is fokozni szerették volna az állami szerepvállalást. Kossuth Ferenc kereskedelmi minisztériuma Szterényi József államtitkár vezetésével új ipartörvény-tervezetet dolgozott ki, majd Kossuth arra kérte a közvéleményt, hogy fogalmazza meg kritikáját. A jogszabály célja hivatalosan az lett volna, hogy az ipar fejlesztésének segítségével 1917-re elérhető legyen az önálló vámterület.[346] A kritikusok azonban – köztük az Országos Iparegyesület – úgy vélték, hogy a javaslat nagyrészt már a következő választásokra készülve, szavazatvásárlás szándékával íródott. E felfogás szerint „a kézműipar állandó panasza a törvényhozás által proklamált iparszabadság ellen irányul. A szabadságot okolják a kézműipar sanyarú állapotáért, s mert a régi céhek idejében, vagyis a kapitalisztikus irányzat fellépése előtt virágzott a kézműipar, maguk a kézművesek jólétben voltak, sokan azt hiszik, hogy ma is olyan intézmények megalkotására kell törekedni, amelyek az iparszabadságot a múlt idők szellemében, a kézműipar érdekében vagy az újabb jelszó szerint a »kisember« érdekében korlátozzák." Szterényi javaslata az igényeknek a képesítés kimutatásának szigorításával, a háziipar fogalmába tartozó tevékenységek listájának szűkítésével, a tanonctartás megnehezítésével, a tanoncok hivatalos vizsga utáni felszabadításával, mestervizsgával, kényszertársulással kívánt eleget tenni, noha az önálló iparűzés feltételeinek nehezítése valójában nem volt indokolt, „mert az ipari pálya amúgy sem eléggé keresett és a kézműiparra szorult szegényebb néposztályok nyomora inkább az önállósítás megkönnyítését követeli".[347]

A Szterényi-féle törvényjavaslat – ugyan más okok miatt – nem nyerte el a katolikus nagygyűlés szónokainak tetszését sem. 1907-ben Zlinszky János azért támadta a javaslatot, mert az szerinte nem tartalmazott elég szigorú korlátozásokat: csak mestervizsgát követelt meg az iparűzőktől, de nem szabott meg kötelező tanulóidőt, ami a szónok felfogása szerint „a zsidók favorizálását" jelentette. További problémát látott abban, hogy a kormány kötelező munkásszervezeteket akart létrehozni, mert ezeket felhasználva szerinte a szociáldemokraták állami segítséggel terjeszthették volna befolyásukat. Ehelyett azt sürgette, hogy az ipartörvény kötelező képesítést írjon elő, tanulóéveket és mestervizsgát, valamint olyan kötelező társulásokat, amelyek az általuk küldött országos szervezet felügyelete alá tartoznak (így korlátozva a szociáldemokrata befolyást).[348] 1908-ban Ernszt Sándor hasonló érveket hangoztatott a tervezettel kapcsolatban, amelyet – a liberális kritikával összhangban – ő

345 Alkotmány, 1906. szeptember 26. 10–11.
346 *László Gyula:* Az új ipartörvény ismertetése. Kossuth nyomda, Marosvásárhely, 1908. 3–5.
347 *Matlekovits Sándor:* Az új ipartörvény-tervezet taglalása. Országos Iparegyesület, Budapest, 1908. 95–97.
348 Alkotmány, 1907. augusztus 28. 14.

is választási fogásnak tartott. Összességében úgy vélte, hogy sok jó ötlet van benne, de a minisztérium részéről hiányzik a megvalósításhoz kellő jóindulat.[349] Hogy a javaslat milyen gyakorlati hatásokkal járt volna, nem tudhatjuk, mert a tervezet végül nem jutott el a parlamenti elfogadásig.[350]

A nagygyűlések ugyanakkor nem vázoltak fel reális alternatívákat, a szónokok inkább abba az illúzióba ringatták magukat, hogy a 20. század kezdetén lehetséges a régi jó „patriarchális viszonyok" helyreállítása. 1909-ben Lengyel Gyula ügyvéd például arra biztatott, hogy az OKSZ keretében hozzanak létre iparosszövetségeket, amelyek a keresztény restauráció fontos elemei lesznek. Reményei szerint hamarosan erőre kapnak a beszerzési, feldolgozási és értékesítési szövetkezetek, amelyek hálózata átmeneti állapotot teremt a „szabad céhrendszer" létrehozása felé, ez pedig – víziója szerint – idővel képes lesz arra, hogy elérje a nagyipar előnyeit, anélkül, hogy tömeggyártást végezne.[351]

A nagygyűlés közönségét 1913-ban a hercegprímás riasztotta fel merengéséből. Csernoch János záróbeszédében vetette fel a munkáskérdés jelentőségét, határozottan rámutatva arra, hogy a szociáldemokrácia erősödik, miközben továbbra sincs tervszerűen vezetett, erős keresztényszociális mozgalom. A keresztény munkásság vezetői kevesen vannak, más feladatokat is el kell végezniük, ezért a munkásokkal hivatásszerűen foglalkozó vezérkart kell létrehozni. Csernoch azt kérte, amíg ez megvalósul, legalább a Népszövetség karolja fel az ügyet.[352]

A sürgetés azonban viszonylag kevés eredményt ért el. Ezt jól mutatja, hogy amikor egy esztendővel később a prímás az *Új Lap* szerkesztőségét is az ügy támogatására instruálta, válaszként a jó szakembernek számító Gerely József főszerkesztő megjegyezte, „a keresztényszociális irány aktívabban és konkrétabban csak akkor lesz kidomborítható, ha maga a keresztényszociális mozgalom és párt több elevenséggel fog működni és anyagot nyújtani a szerkesztőségnek, mert csak teória egy újságnak nem elegendő".[353]

3.3. A cselédkérdés

A munkáskérdés speciális szeletét jelentette a cselédügy, amely a középosztályi közönséget személyes érintettsége miatt jóval inkább foglalkoztathatta, mint a munkásügy egyéb problémái. Az országban ugyanis 330 ezer női háztartási cseléd dolgozott, és a közfelfogás szerint „állandó és kölcsönös panaszok" jellemezték munkaadó és munkavállaló kapcsolatát.[354] Mivel a váro-

349 Uo., 1908. szeptember 14. 7–8.
350 *Zimmermann, S.:* Divide, Provide i. m. 71.
351 Alkotmány, 1909. szeptember 1. 3–4.
352 Uo., 1913. november 12. 14–15.
353 PL CsJm 25/1913–14. Zichy János Csernoch Jánosnak 1914. június 30.
354 Alkotmány, 1908. szeptember 17. 13.

sokba kerülő fiatal nőket elsősorban gazdasági megfontolások motiválták a munkavállalás során, ezért igen gyakori volt a fluktuáció, ami sok gondot okozott a háztartások működésében. A nagygyűléseken ezért a „cselédmizéria" megoldását állami beavatkozással, illetve az idealizált patriarchális viszonyok helyreállításával látták megoldhatónak.[355] A nagygyűlések szónokainak ugyanakkor feltétlenül a javára írandó, hogy a másik oldal nézőpontját is igyekeztek felvillantani: Frey János pécsi klerikus szerint a cseléd „modern rabszolgává" vált, ezért vissza kell állítani régi, megbecsült helyét. Frey családotthonok, leányvédő egyesületek alapítását, valamint a cselédtörvény revízióját sürgette.[356]

Cziklay Lajos hírlapíró 1901-ben a valláserkölcs hanyatlásával vélte magyarázhatónak a szembenállást: szerinte „a vallástalanság kiölte az ezelőtt egymás mellé, most egymással szembe állítottak szívéből a felebaráti szeretetet s helyébe bosszúállást, kíméletlenséget s minden mást kizáró meztelen önzést ültetett". A cselédek szükségképpen magukra maradnak a nagyvárosokban, vélte, ezért kevés erkölcsi fegyelmezettséget mutatnak, ami – az állam közönye miatt – csak a szerzetesrendek szociális működésével orvosolható. A gondok eredőjét, teljes összhangban a középosztály körében élő általános vélekedésekkel,[357] a cselédközvetítés módjában látta, amelyet szerinte sem a vállalkozók, sem a városi hatóságok, sem a társadalmi egyesületek nem voltak képesek jól ellátni. A megoldást a Maria Franziska Lechner tanítónő által 1868-ban Bécsben a cselédek gyámolítására alapított Isteni Szeretet Leányainak támogatásában látta. A szervezet 1871-ben Pesten is megjelent, és állítólag majdnem húszezer lánynak keresett álláslehetőséget. Cziklay erre a teljesítményre hivatkozva javasolta, hogy a cselédközvetítést a törvény erejével a vallásos társulatokra kellene hagyni.[358] Ilyenek ekkor már működtek a fővárosban: a protestánsok 1894-ben hozták létre a Lorántffy Zsuzsanna Egyesületet, és ugyanekkor alakult meg a Márta Egyesület is, amely világi alapon állt, de főleg a zsidó nagypolgárság játszott szerepet irányításában.[359]

1897-ben Pálffy Pálné vezetésével létrejött a Katolikus Munkásnők Védegyesülete, amely szintén arra vállalkozott, hogy állást közvetít a vidékről érkezőknek, és ideiglenes szállást nyújt nekik. A Keleti és a Nyugati pályaudvaron védhölgyek dolgoztak, akiknek az volt a feladatuk, hogy a prostituálódás veszélyétől megóvják a lányokat.[360] Ez azonban igen nehéz célkitűzést jelentett, hiszen a számon tartott budapesti prostituáltak mintegy egyharmada, a razziákon lebukott „titkos kéjelgőknek" pedig mintegy a fele volt korábban (vagy egyidejűleg) cseléd, elsősorban anyagi okokból.[361]

355 *Gyáni Gábor:* Család, háztartás és a városi cselédség. Magvető, Budapest, 1983. 78, 134.
356 Alkotmány, 1903. október 22. 7.
357 *Gyáni G.:* Család, háztartás i. m. 140.
358 A magyar katholikusok i. m. 201–208.
359 *Gyáni G.:* Család, háztartás i. m. 146., 152.
360 SzfvPL 540. 2567-1899 Vaszary Kolos Steiner Fülöpnek 1899. november 26.
361 *Gyáni G.:* Család, háztartás i. m. 114.

A cselédek idővel maguk is szükségét érezték a szervezkedésnek, ezért 1907-ben – Budapesten és Nagyváradon – saját szakszervezet létrehozását kezdeményezték. Ezt azonban a minisztérium, mondván, hogy a cselédek nem munkások, hanem a háztartás tagjai, nem engedélyezte.[362] A szükségleteket a katolikus hölgyek is érzékelték, ezért a Védegyesület szakosztályaként létrehozták a Katolikus Háziasszonyok Szövetségét, amely mintegy száz úriasszony részvételével alakult meg 1907. november 28-án Károlyi Lászlóné vezetésével. A szerveződés cselédotthont is alapított, amelynek igazgatónője Würster Henrikné lett.[363] Ő már az 1907-es nagygyűlésen bemutatkozott. Elmondása szerint a szövetség a cselédek képzését és közvetítését tűzte ki célul, valamint fellépést ígért a magánkézben lévő cselédközvetítők ellen, amiket a „lélekkufárság" előmozdítóinak tartott. Ezért arra biztatta a plébánosokat, hogy a szolgálni induló lányokat irányítsák a szövetség által fenntartott otthonba.[364]

Két év múlva Würsterné a nagygyűlésen figyelemre méltó gondolatokat fogalmazott meg: „Nagyon sok háziasszony [...] még nincs a szociális fejlődés azon fokán, hogy a háziasszony és cseléd közötti viszonyt a korszellem megváltozott nézőpontjáról bírálja el" – mondta. Ezért azt hangsúlyozta, hogy a munkaadók körében fejleszteni kell a szociális érzéket, és némileg talán már a korporatív gondolkodást megelőlegezve kifejtette, hogy a Háziasszonyok Szövetségének és a Cselédszövetségnek kölcsönös egyetértésre kell jutnia a feszültségek rendezésére.[365] Ezt az alapelvet maga Csernoch János hercegprímás is támogatta, aki 1913-ban vett részt az egyesület közgyűlésén. Itt arról beszélt, hogy a szövetség munkája felhívja a figyelmet a cselédségre, és ezzel eléri, hogy ennek jogviszonyait az állam rendezni fogja. A szövetség munkája tudatosítja a család körüli női munka jelentőségét, és „ez az út fogja a nőket legegyenesebben és legbiztosabban elvezetni a jogok birtokába, nem a tüntetés és a női gyengéd természettel ellenkező durvaság"[366] – vélekedett.

3.4. A karitász

A 20. század elejére Magyarországon is megjelent a társadalomnevelésnek az az eszménye, amely a középosztály „élcsapatától" várta az alsóbb néprétegek felemelését. Ebben a modellben az információátadás mindig szigorúan egy irányban, kizárólag fentről lefelé volt elképzelhető. A középosztályi önkéntesek ugyanakkor nemcsak az alsóbb rétegek felé léptek fel „nevelőként", ha-

362 *Suzan Zimmermann:* Die bessere Hälfte? Frauenbewegungen und Frauenbestrebungen in Ungarn der Habsburgermonarchie 1848 bis 1918. Promedia Verlag–Napvilág Kiadó, Budapest–Wien, 1999. 209–210.
363 Szövetségi Értesítő 1. (1907) 11. sz. 460.
364 Alkotmány, 1907. augusztus 28. 4.
365 Uo., 1909. augusztus 30. 17.
366 Uo., 1913. november 11. 17.

nem a középosztály irányában is, igyekezve minél szélesebb körben felkelteni a felelősségérzetet.[367] Ez a gondolat fogalmazódott meg például Giesswein Sándor 1907-ben írt *Társadalmi problémák és keresztény világnézet* című könyvében: minél nagyobb a hatalma, tehetsége, vagyona valakinek, annál nagyobb részt kell vállalnia a társadalmi munkából, és nem szabad a közjó helyett az egyéni érdekeket keresnie.[368]

A nagygyűléseken hangsúlyosan jelen volt a törekvés a polgári átalakulás veszteseinek megszólítására. A katolikusoknak, ha hűek akartak maradni az egyház társadalmi tanításához, akkor a legelesettebb rétegek gondjaira is meg kellett próbálniuk válaszokat keresni. Ez sürgető kényszert jelentett a számukra, hiszen az állam szociális szerepvállalásának erősödése, illetve különböző hátterű altruista szerveződések megjelenése egyfajta versenyhelyzetet, bizonyítási kényszert jelentett a számukra – nem csak Magyarországon. A német nagygyűléseken például már 1884-ben tiltakoztak „az irgalmasság államosítása" ellen,[369] amikor pedig az 1900-as világkiállításhoz kapcsolódva megrendezték Párizsban a katolikus női szervezetek nemzetközi kongresszusát, a szervezők célul tűzték ki, hogy a világ elé tárják a katolikus szociális szellem vívmányait.[370]

A teljesítmény felmutatásának igénye itthon is jól érzékelhető. 1903-ban a nagygyűlés szociális szakosztályában a karmelita Soós István azt javasolta, hogy a németországi *Charitas* című lap mintájára hozzanak létre egy orgánumot, amely dokumentálja a katolikus jótékonyság eredményeit, elhárítva ezzel a szabadkőművesek vádjait a katolikusok szociális érzéketlenségéről. A nagygyűlés határozata fel is szólította a karitatív egyesületeket, hogy évente adjanak jelentést az MKEOSZ-nak működésükről.[371] 1906-ban Sziklay János újságíró arra biztatta a katolikus adakozókat, hogy ne legyenek szerények, és a szabadkőművesek példáját követve sokkal többet reklámozzák jótékonyságukat.[372] A Patronage Egyesületek Országos Szövetsége 1911-ben szintén arra kérte az egyházmegyéket, hogy állítsanak össze egy listát a területükön működő ifjúsági és gyermekvédelemmel foglalkozó egyletekről. Tö-

367 *Hámori Péter:* Utak az országos nép- és családvédelmi alaphoz (mi is az a modern szociálpolitika?) In: Szociális kérdések és mozgalmak Magyarországon (1919–1945). Szerk.: Szilágyi Csaba. Gondolat–Barankovics István Alapítvány–Faludi Ferenc Akadémia, Budapest, 2008. 42–43. (Agóra VI.)

368 *Sarnyai Csaba Máté:* A szociális kérdés és a világi hívek szerepe az egyházban Prohászka Ottokár és Giesswein Sándor értelmezésében. In: Szociális kérdések és mozgalmak Magyarországon i. m. 174.

369 *Theo Joosten:* Das sozial-caritative Wirken der Kirche im Spiegel der Katholikentage 1848–1900. Jahrbuch für Christlichen Sozialwissenschaften 17. (1976) 175.

370 SzfvPL 540. 406-1900. Az Internationaler Katholischer Kongress der Werke der Frauen szervezőbizottsága Steiner Fülöpnek 1899. október 17.

371 Alkotmány, 1903. október 21. 6.

372 Uo., 1906. szeptember 25. 15.

kéletes kimutatás készítésére törekedtek annak igazolására, hogy a katolikus társadalom mennyire emberbarát.[373]

Már a legelső katolikus nagygyűléseken tervbe vették a hagyományos karitatív tevékenység modernizálását, új alapokra helyezését. A mintát nagyrészt ismét Nyugat-Európa, elsősorban Németország szolgáltatta, ahol hittársaik 1890-től arra törekedtek, hogy a modern ipari társadalom jóléti intézményeivel párhuzamos struktúrákat hozzanak létre. Így a különböző speciális problémák kezelésére számos egyesületet alakítottak, amelyek hatékonyan kiegészítették a még az 1840-es években francia példát követve életre hívott, általános feladatkörrel rendelkező Szent Vince Egyesületek munkáját. A különböző szervezetek munkájának összehangolására 1897-ben Freiburg központtal megszervezték a Charitasverband für das Katholische Deutschlandot. Ez a „Nagyobb nyilvánosság, több tanulás, a karitász nagyobb szervezettsége" jelszó jegyében kezdte meg munkáját.[374]

Az 1900-as budapesti nagygyűlésen a teológus, lapszerkesztő Izsóf Alajos vette számba a tennivalókat. Meglehetősen borúlátó helyzetértékelése szerint itthon nem fejlődött ki olyan karitatív közszellem, ami megfelelne a „modern kor duzzadó életáram"-ának. A magyar társadalom még nincs tudatában annak a Krisztustól kapott feladatának, hogy a rászorulókról rendszeresen gondoskodjon, ezért az első feladat ráébreszteni erre. Szerinte a többség kizárólag az állam kötelességének tekintette a rászorulók ellátását, pedig valójában ennek felelőssége nem kizárólagos. „Az államnak csak pénze, paragrafusai és beamterei vannak és lehetnek. A társadalmi bajok orvoslásához pedig apostolok, finom kezek, finom szívek, érző lelkek kellenek – ilyeneket pedig csak a Krisztus által hirdetett felebaráti szeretet teremthet" – mondta. Úgy látta, hogy a katolikus karitász fő problémája a szervezettség hiánya: vannak ugyan elhivatott emberek, de nincs karitatív közszellem, ezért az jótékonykodó munkájáért cserébe gyakran megkapja a „heccfráter, a krucifixbeiszer [keresztfaló], legjobb esetben a »jó bolond« elnevezést". Ezért tudatosítani kell a feladatokat, meg kell törni az emberek „ama fölfogását, mintha az egyház csak imádságos társaság volna". Úgy vélte, hogy a társadalmi klíma miatt a hatékony jótékonysági egyesületek alapítása nehézségekkel fog járni, amelyeket csak egy központi koordinációs szerv létrehozásával lehet áthidalni.[375]

A szociális kérdésről értekező Notter Antal jogász hasonló felfogást képviselt: szerinte a társadalom prűd, az egyház viszont nem lehet az, nem hagyhatja veszni például a ragályos betegségben szenvedőket vagy a „bukott nőket". A társadalmi feszültségek jelentős része abból fakad, hogy a társadalom letért az evangéliumi erkölcs alapjairól, ezért vissza kell ide vezetni. Önkritikusan beismerte, nincs esély arra, hogy a magyar katolicizmus jelentős ered-

373 SzfvPL 540. 160-1911. Zichy János Prohászka Ottokárnak 1911. június 26.

374 *Edward Frie:* Caritas und soziale Verantwortung im gesellschaftlichen Wandel. Jahrbuch für Christlichen Sozialwissenschaften. 38. (1997) 25–27.

375 A magyar katholicizmus i. m. 121–127.

ményeket mutasson fel a szociális kérdés tanulmányozásában (hiszen a hazai tudósok jelentős része csak műkedvelő), ezért sürgette, hogy legalább a külföld szellemi eredményeit hasznosítsák hatékonyan, és német mintára tartsanak szociális kurzusokat a szélesebb rétegek számára.[376]

1901-ben Kováts Sándor teológiai tanár már egyenesen arra tett kísérletet, hogy egy egész rendszert javasoljon a szegényekről való gondoskodás országos megszervezésére, amelyre a Szent Vince Egyesületeket tartotta hivatottnak. A kérdés különösen időszerűnek tűnt, hiszen a Belügyminisztérium az Országos Betegellátási Alapot létrehozó törvény végrehajtási rendeletében előírta a községek számára, hogy alkossanak rendeletet a közsegélyezésről. (Az már más kérdés, hogy erre a gyakorlatban nagyon ritkán került sor.)[377] Kováts érvrendszere időtállónak bizonyult: 1903-ban Andor György prímási titkár,[378] 1906-ban pedig Thym Adolf budapesti hitoktató – nagyrészt Kováts érveit visszhangozva – újra a Szent Vince Egyesületek alapítását sürgette.[379]

Kováts beszédében először a modern szociológusok körében élő nézettel polemizált, amely szerinte Arwed Emminghaus munkásságának révén terjedt el. A német közgazdász 1870-ben jelentette meg alkotótársakkal írt, *Das Armenwesen und die Armengesetzgebung in europäischen Staaten* (A szegényügy és a szegényügyi törvényhozás az európai államokban) című munkáját. Eszerint az egyház átgondolatlan módon jótékonykodott, nem tett különbséget a munkaképes és a munkaképtelen koldusok, az önhibájukból és az azon kívül elszegényedett emberek között. Ezzel pedig csak ártott, mert szaporította a dologkerülőket, kiirtotta a gazdasági önállóság és az öngondoskodás elvét. Valójában a rászorulók osztályozásának igénye, az önhibájukon kívül lesüllyedtek és a „vétkes" szegények elkülönítése lényegében a középkor óta szerves részét alkotta a kérdésről való gondolkodásnak,[380] ezért Kováts határozottan szembeszállt Emminghaus nézetével, nyilvánvalóan az egyházellenes felhangok miatt. Véleménye szerint a német kutató tétele a kultúrharc ihlette hazugság, hiszen Krisztus az észszerű jótékonyság parancsát hangoztatta, Pál apostol pedig azt hirdette, hogy az ingyenélőket ki kell zárni a közösségből: aki nem dolgozik, ne is egyék. Az őskeresztény elvek szerint csak azok kaphattak segélyt, akik valóban rászorultak, amiről a püspöknek kötelező szegénylátogatás formájában meg kellett győződnie. Kováts szerint a koldulás könnyen iparszerű tevékenységgé válik, ezért különbséget kell tenni rászorulók és vállalkozók között. Úgy vélte, hogy a szegények koldulása hatósági engedéllyel tűrhető, de megfelelő gondoskodás mellett el lehet érni a megszűnését. (Ezzel lényegében a Magyarországon szokásos gyakorlatot vette védelmébe, hiszen a helyi hatóságok igen gyakran koldulási engedély kiadásával

376 Uo. 222–226.
377 *Csizmadia Andor:* A szociális gondoskodás változásai Magyarországon. MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, Budapest, 1977. 61–62.
378 Alkotmány, 1903. október 22. 7.
379 Uo., 1906. szeptember 25.
380 *Hámori P.:* Utak i. m. 26–27.

próbáltak segíteni a rászorulókon.)[381] Viszont követelte a „kóbor koldulás" megtiltását, a munkaképes dologkerülők büntetését, valamint – angol mintára – szigorú dologházak felállítását. (Ezen a téren viszont kíméletlenebb volt, mint az érvényes jogi szabályozás, hiszen a közveszélyes munkakerülés büntetéséről csak 1913-ban született törvény.)[382] A „kritika nélküli adakozást" Emminghaushoz hasonlóan ő is veszélyesnek tartotta, ezért a jótékonykodás megszervezésére a Szent Vince Egyesületek terjesztését szorgalmazta. Emellett úgy vélte, hogy az ipari városokban az angol Charity Organisation Society gyakorlatát kellene átvenni. Ez a szervezet eredetileg a dologházak hibájának a kijavítására jött létre, ahol mindenféle ember egymás mellé került, lehetőséget adva a „rosszaknak", hogy megrontsák az elesetteket. A Charity ellenőrizte továbbá a jótékony egyletek gyűjtéseit, az esetleges visszaéléseket pedig közzétette saját lapjában, ahol az iparszerű kéregetőket is leleplezte. A szervezet a rászorulókat alaposan kikérdezte, az Inquiery Office ellenőrizte az információkat, majd indokolt esetben segélyt folyósított.

Kováts a vidéki területekre, ahol szerinte a szegénység egyenletesen oszlik el, az Elberfeld városából származó rendszer[383] meghonosítását javasolta. Ezt különösen a helyhatóságok említett rendeletalkotási kötelezettsége miatt érezte időszerűnek. Az elberfeldi mintából főleg az önkéntes segítők rendszerét tartotta átvételre méltónak. A segítők rendszeres és személyes kapcsolatban álltak a rászorulókkal: egy fő kettő-négy szegényt istápolt, így elvileg rugalmasan, a szükséggel arányosan tudott segítséget adni. Kováts a szegénységet kiváltó okok megelőzését is fontosnak ítélte. Elsősorban természetesen a vallástalanság terjedését kívánta meggátolni, de például a fogyasztási adók rendszerének újragondolását is szükségesnek tartotta, hiszen az aránytalanul sújtotta a szegényeket. Emellett – a katolikus oktatás 16. századi humanista teoretikusára, Luis Vives-re hivatkozva – sürgette, hogy gondoskodjanak a munkásság gyermekeinek jó oktatásáról. A svájci Johann Heinrich Pestalozzi pedagógiája nyomán pedig tiltakozott az ellen, hogy a lelenceket szegényházba dugják, helyette inkább külön intézeteket javasolt a számukra, vagy még inkább azt, hogy családokhoz adják őket.[384]

Mint ebből is látszik, a katolikus szociális tevékenység fontos elemét alkotta az erkölcsi veszélyeknek kitett személyekről való gondoskodás. Ennek egyik legfontosabb intézménye a patronázs volt, amelynek céljait az 1913-as nagygyűlésen a neves büntetőjogász, Angyal Pál világította meg. A 19. század végén büntetőjogi fordulat következett be, amely a megtorlás helyett a bűncselekmények egyedi elbírálásának gondolatán alapult: bevezették a felfüggesztett büntetést, a rehabilitációt, valamint a speciális bíráskodást a „csök-

381 *Zimmermann, S.:* Divide, Provide i. m. 33.
382 Uo., 18.
383 Elberfeld (ma Wuppertal városrésze) textiliparának köszönhetően a 19. század első felében a német ipari forradalom egyik első gócpontja lett, ami a népesség gyors gyarapodásával és a szegénység terjedésével járt.
384 A magyar katholikusok i. m. 220–249.

kent szellemi értékűek" és a fiatalkorúak ügyeiben. Angyal meghatározása szerint „A modern patronázs lényegileg nem egyéb, mint a kriminalitás tényezői ellen megindított céltudatos küzdelemnek egyik ágazata, melyet az állami szervek mellett a társadalom szabad elemeinek kell lefolytatniok".[385]

A magyar patronázs szintén elindult az intézményesülés útján. A szervezők indítékait 1907-ben Farkas Edit, a Szociális Missziótársulat alapítója ismertette a nagygyűléssel. A 18. századi angol református filantróp, John Howard *State of prisons* című művére hivatkozott, amely szerint korában hatalmas különbségek mutatkoztak a protestáns és katolikus országok börtönei között – a katolikusok javára. Farkas szerint ennek magyarázata a Szent Vincétől és Don Boscótól eredő katolikus tradíció, amely még a bűnösök testi és lelki igényeiről való gondoskodást is fontosnak tartotta. Véleménye szerint Magyarországon a börtönviszonyok sok kívánnivalót hagytak maguk után: bár a rend, tisztaság adott volt, de általában nem állt rendelkezésre elegendő börtönlelkész. Ráadásul a tapasztalatok szerint sok rab nem is bízott meg bennük, mint az állam tisztviselőiben, ezért a hatékony rehabilitációhoz világi segítség bevonása látszott indokoltnak. 1907 áprilisában patroneszek kezdték meg missziójukat a börtönlelkészek tehermentesítésére. A védhölgyek meglátogatták az elítélteket, és igyekeztek egyéni segítséget nyújtani a számukra, Prohászka Ottokár egyik lelki gyermekének, Stoffer Micinek a vezetésével pedig csipkegyártó tanfolyamot is indítottak, hogy szakmát adjanak a női elítéltek kezébe. A patroneszek felkeresték a foglyok rokonait, segítettek szabadulás után munkát találni. A misszió tehát elsősorban a visszaesés megakadályozására vállalkozott.[386]

Az 1908-as nagygyűlésen Bernolák Nándor büntetőjogász már arról számolhatott be, hogy az év elején megalakult a Katolikus Patronage Giesswein Sándor és Pálffy Sándor gróf vezetésével. Célja a züllésnek indult vagy próbára bocsátott ifjak védelme, a fogházmisszió, a szabadultak elhelyezése és felügyelete volt. Az egyesület nem tett különbséget az elítéltek vallása alapján, és közreműködött abban is, hogy hasonló szellemű protestáns és zsidó egyesületek alakuljanak. Bernolák megelégedettséggel számolt be arról, hogy az egyesület működését sok jeles protestáns is támogatta.[387]

A szervezet komoly gyakorlati eredményeket is felmutathatott: a veszélyeztetett fiatalok számára 1909-ban Kőbányán, 1910-ben Püspöknádasdon (Zichy Gyula pécsi püspök adományából), 1910-ben Lorettomban (Esterházy Miklósnak köszönhetően), 1913-ban pedig Znióváralján nyithatott otthont. Az intézetekben ekkor már összesen négyszáz diákra felügyeltek.[388] Tevékenységüket az is bátoríthatta, hogy a prímás 1913 folyamán ellátogatott a budapesti

385 Alkotmány, 1913. november 12. 11.
386 Uo., 1907. augusztus 28. 2–3.
387 Uo., 1908. szeptember 15. 2.
388 Uo., 1913. november 12. 9.

gyűjtőfogházba, majd az aszódi javítóintézetbe, ahol a fogva tartott fiatalkorúakat lelki vigasztalásban részesítette.[389]

3.5. A női szerepvállalás jelentősége

A szociális tevékenység terén – ahogyan a patronázsmozgalom és a cselédügy kezelése is mutatja – nagy jelentőségre tett szert a női szerepvállalás. A modernizálódás lendülete a nőkre is hatással volt, megjelent a feminizmus, amit a konzervatív egyházi elit nehezen tudott elfogadni. A pécsi papság például a századfordulón úgy vélte, hogy a nők számára csak két út járható: vagy apácaként, vagy családanyaként érvényesülnek.[390] A hagyományos és a haladóbb nézetek a katolikus nagygyűlésen is összeütköztek. 1906-ban a pedagógus és szociológus Geöcze Sarolta javaslatára a nagygyűlés döntött a lánykereskedelem ellen indított nemzetközi akcióhoz való csatlakozásról, amihez kapcsolódva érdekes vita bontakozott ki. Az ülésen ugyanis részt vett a mérsékelt, vagyis a feministák túlzásnak minősített követeléseit elutasító polgári nőmozgalom egyik vezetője, a Magyarországi Nőegyesületek Szövetségét két évvel korábban megalakító Rosenberg Auguszta polgári iskolai tanár is.[391] Ő azt javasolta, a katolikus nők lépjenek be az általa vezetett interkonfesszionális nőegyletbe, azért hogy ott „marginalizálják" a többi felekezetet. Ernszt Sándor ezt nem támogatta, mert úgy vélte, olyan nagy a különbség a felekezeti és az interkonfesszionális elvet követő szerveződések között, hogy az „alig áthidalható". Giesswein Sándor megpróbált középutat kínálni: szerinte egyes célok érdekében – mint amilyen a leánykereskedelem elleni harc[392] – mindenkinek össze kell fognia, de kívánatos a katolikus nők külön országos tömörülése is. Huszár Károly viszont egyértelműen és vehemensen a „közösködés" ellen foglalt állást: „Amint a munkásmozgalomban majorizálta néhány könnyűvérű, ateista és szabadszerelmet hirdető nő a katolikus munkásleányokat, úgy ezekben a vegyes hitű és vegyes erkölcsi felfogású egyletekben veszedelemben forognak katolikus nőink" – mondta. A szakosztály hosszú vita után az eredeti javaslatot fogadta el.[393]

A felszín alatt lezajló változások horderejét ugyanakkor megmutatja, hogy a felekezetileg semleges női szerveződés gondolata már az arisztokrata hölgyek köreiben is megjelent. Zichy Margit grófnő például az 1910-es évek

389 PL CsJm 105/1913-14 Balogh Jenő Csernoch Jánosnak 1913. július 11. és 1913. október 19.
390 *Tengely Adrienn:* A pécsi papság nézetei a nőkérdésről a századelőn. In: „használd ezt a könyvtárat... a haza tisztességére és oltalmára, magad és mások hasznára." Tudomány és kutatás a Klimo könyvtárban. PTE Könyvtára, Pécs, 2007. 87.
391 *Zimmermann, S.:* Die bessere i. m. 30.
392 Ebben a kérdésben a különböző felekezetű nőegyletek 1913-ban valóban szövetségre léptek egymással a Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen vezetésével. *Zimmerman, S.:* Die bessere i. m. 279.
393 Alkotmány, 1906. szeptember 25. 17.

elején a prímásnak írva azzal érvelt az általa vezetett Magyar Leányszövetség felekezeti semlegességének fenntartása mellett, hogy szerinte ez volt az egyleti prosperitás feltétele. „A katolikus leányszövetkezetek hatásukban nem katolizálók, mert katolikus vezetőség, katolikusok részére szigorúan katolikus programot csinál. Hatása végeredményben semmi, mert más felekezetű ott nincs. Tapasztalásból tudom, hogy az előkelő katolikus leányok nem is pártolják, mert nem »divat«, mert szerintük »kispolgári« felekezeti körökbe járni." (Az érvelés azonban nem érte el hatását, Csernoch János nem vette pártfogásába a szövetséget.)[394]

Az 1906-os nagygyűlésen részt vevő férfiakat általában nem győzte meg Rosenberg Auguszta fellépése. A fent ismertetett vitát a másnapi ülésen Görcsöni Dénes hírlapíró annak bizonyítékaként említette, hogy nem helyes a nőknek beleszólást engedni a közügyekbe, és ennek alátámasztásaként egyenesen a Szentírásra[395] hivatkozott: „A ti asszonyaitok hallgassanak a gyülekezetekben, mert nincsen megengedve nékik, hogy szóljanak; hanem engedelmesek legyenek, amint a törvény is mondja."[396]

Jóval realistább álláspontot foglalt el két évvel később Farkas Edit, aki szerint a katolikus nőknek – a radikális és konzervatív túlzásokkal szemben egyaránt – az „arany középúton" kell maradniuk. „Mivel a nő helyzete a társadalomban tényleg megváltozott, jól teszi, ha minél szerencsésebben iparkodik új helyzetében feltalálni magát" – mondta. Hangsúlyozta, hogy a katolikusok elfogadják a feministák nőjóléti céljait, azt viszont visszautasítják, ha a mozgalmárok a katolikus értékeken gúnyolódnak. Farkas a feminizmus általa elítélt túlhajtásait annak tulajdonította, hogy „tudós nőinkből ez az intellektualizmus furcsa, egzaltált, képzelgős egzisztenciákat formált, kik zöldebbnél zöldebb teóriáikkal csak diszkreditálják a nőnek igazi intellektuális hivatását – s akikből gyakran nagyon is hiányzik a komoly eszményiség".[397]

A korszak végén már a létező felekezeti női egyesületek összefogásának igénye is felmerült. Giesswein Sándor az 1913-as nagygyűlésen úgy vélekedett, a női mozgalmak Magyarországon még a kezdet nehézségeivel küzdenek, ezért a különálló egyesületek önmagukban nem lehetnek eredményesek.[398] Slachta Margit szintén sajnálkozva beszélt a katolikus nőmozgalom „mozaik munkájáról", és kijelentette: „Nem elég a saját munkakörünkbe beásni magunkat, hanem különösen szociális téren együttesen [kell] védelmezni a közös érdekeket." Ezért arra biztatta a női szervezeteket, hogy lépjenek be a Katolikus Női Tanácsba.[399] A Pallavicini Edéné által vezetett szervezet 1911 februárjában jelentette be a püspököknek megalakulását, célja a női egyesületek munkájának összehangolása volt.[400] A szerveződés azonban nem járt sok sikerrel. A nők társadalmi szerepvállalását egyébként lelkesen bátorító Prohászka úgy találta, hogy ennek csupán az ambíciói voltak nagyok, de valójában alkalmatlannak mutatkozott arra, hogy sikeresen megvívjon a feministákkal.[401]

394 PL CsJm 309/1913-14. Zichy Margit Csernoch Jánosnak, dátum nélkül.
395 1Kor 14,34–35.
396 Alkotmány, 1906. szeptember 26. 6.
397 Uo., 1908. szeptember 17. 12–13.
398 Uo., 1913. november 11. 28.
399 Uo., 1913. november 12. 16.

3.6. A mértékletességi mozgalom

Gustav von Bunge német orvos, a bázeli egyetem tanára 1886-ban adta ki a *Die Alkoholfrage* című munkáját, amely a tudományosan megalapozott absztinenciamozgalmak megindítója lett. A 20. század elején Skandináviából kiindulva egész Európában megjelentek az alkoholfogyasztás korlátozását célzó társadalmi mozgalmak – 1910-ben még Oroszországban is antialkoholista kongresszust rendeztek.[402] A kérdésnek azonban politikai vetülete is létezett: a kor szociálpolitikai írói nem mulasztották el felhívni a figyelmet arra, hogy a kocsma mint nehezen ellenőrizhető társadalmi tér remek lehetőséget nyújt a munkásságnak saját ellentársadalma felépítésére, ami sokak szerint a forradalom veszélyét is magában rejtette.[403]

A komoly társadalmi problémát jelentő alkoholizmus elleni küzdelem a katolikusokat valláserkölcsi szempontok miatt is foglalkoztatta. Az 1900-as nagygyűlésen Csillag Gyula egyetemi tanár – aki öt évvel korábban a kormány megbízásából vett részt a bázeli nemzetközi antialkoholista kongresszuson[404] – azt fejtegette, hogy az iszákosság erkölcsi probléma, hiszen hitközönyhöz vezet, XIII. Leó pápa ezért maga is lelkesen támogatta az ellene folytatott harcot. A szónok elsősorban a brit példára hivatkozott: 1874-ben Henry Edward Manning westminsteri érsek megalapította a Szentkereszt Ligát, amelynek tagjaitól teljes absztinenciát várt el. 1885-ben Manning azt követelte, hogy a lakók hozzájárulása nélkül egyetlen településen se lehessen alkoholt árulni. Ez volt az úgynevezett *local option* rendszer, amelyet több állam törvényerőre emelt. Csillag a gyermekek közötti iszákosság megfékezésére a Remény Egyesületeit (Bands of Hope) ajánlotta – azzal a különbséggel, hogy ezeket Magyarországon szerinte felekezeti keretek között kell létrehozni. Már a népiskolákban is szükségesnek tartotta az antialkoholista felvilágosítást, például ingyenes propagandairatok segítségével. A legfőbb eszközt azonban

400 PL A Katolikus Női Tanács Vaszary Kolosnak 1911. február; EFL Sodalitates et uniones. 1772-1911. A Katolikus Női Tanács Samassa Józsefnek 1911. február.
401 SzfvPL Prohászka Ottokár Stoffer Micinek 1916. március 16.
402 *Ernest Gordon:* The Anti-alcohol Movement in Europe. Fleming H. Revell Company, New York, 1913. 11–16., 27.
403 *Hámori P.:* Utak i. m. 37.
404 *Kárpáti Endre:* Adalékok a magyarországi alkoholellenes küzdelem történetéhez (1914-ig). Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica – Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 19. (1960) 164.

a mértékletességi egyletekben látta, mert ezekben a vallásos hit is támogatja a nehéz küzdelmet. Az ügy jelentőségére tekintettel még azt is megengedte volna, hogy a papság pártolja a nem katolikus antialkoholista szervezeteket – persze csak akkor, ha felekezeti egyesület alapítására nem volt lehetőség.[405]

Kirschanek Ödön, a pécsi egyházmegye klerikusa 1901-ben ugyanakkor szomorúan állapította meg, hogy mindössze öt keresztény mértékletességi egyesület kezdte meg működését: „Ennél kevesebb valóban nem történhetett volna!" – mondta.[406] Figyelmeztette hallgatóságát, hogy konkurenciaharcra kell készülni, hiszen Budapesten egy éve alakult meg egy felekezetnélküli egylet, és azt javasolta, hogy a plébánosok hozzanak létre mértékletességi egyesületeket.[407] A propaganda fokozására történtek is erőfeszítések, az MKEOSZ a nagygyűlési határozatok teljesítésének részeként megindította a *Keresztény Mértékletesség* című lapot.[408]

A mozgalom sorsa azonban helyben nem mindig alakult az elvárások szerint. A munkácsi görögkatolikus egyházmegye területén például különösen súlyos gondot okozott, hogy a kocsmákban mérgező, vitriollal vagy denaturált szesszel kevert pálinkát is forgalmaztak. Ezért Egán Ede, a ruszinok helyzetének javítására hivatott miniszteri biztos italmérési jogot kért a szövetkezetek számára, hogy legalább a rossz minőségű italok fogyasztásából eredő károkat csökkenthesse.[409] 1899-ben Prohászka Ottokár a katolikus szövetkezetek budapesti gyűlésén szintén amellett érvelt, hogy a teljes lemondás követelése helyett, első lépésként inkább a keresztény szövetkezetek számára kell italmérési jogot szerezni.[410]

A helyzet különösen a kistelepüléseken volt kényes. Grósz Ferenc gánti plébános tapasztalatai alapján nem tartotta célszerűnek az egyesület megszervezését. Amikor ugyanis nyilvánosan absztinenciát fogadott, sok alkoholfüggő híve elkezdett haraggal viseltetni iránta. Miután elkezdte az iskolások kocsmázását tiltani, majd büntetni, még több haragost szerzett. Grósz szerint a gánti példa nem egyedi eset, hanem általános jelenség volt: a teljes függőség miatt az alkoholista nagyobb ellenséget látott a papban, aki meg akarta menteni őt, mint a „vagyonát és boldogságát elrabolni akaró" „zsidó" kocsmárosban. Az alkoholista hívek szerinte általában még éltek hitéletet, ha viszont a pap nyíltan fellépett, kérdésessé vált, hogy nem maradnak-e távol bosszúból a templomtól. Ezért inkább a közvetett szerepvállalást, antialkoholista röpiratok kiadását ajánlotta. Püspöke támogatta is célkitűzéseiben, azt hangsúlyozva, hogy az egylet alapítása csak eszköz, nem pedig cél a küzdelemben.[411]

405 A magyar katholicizmus i. m. 236–244.

406 A mértékletességi egyletek kiépítésére országosan történtek erőfeszítések: a 388 parókiából álló munkácsi egyházmegyében például 1902-ben összesen tíz ilyen egyesület működött. Tevékenységüket elégedettség övezte, hiszen a tagok általában komolyan vették kötelességeiket. *Hadzsega Bazil:* Haladunk-e? Görög Katholikus Szemle, 1902. június 1. 1–2.

407 A magyar katholikusok i. m. 252–256.

408 SzfvPL 540. 1996-1902. Zichy János Városy Gyulának 1902. november 1.

409 *Gönczi A.:* i. m. 40.

410 Religio, 1899. november 11. 303.

A katolikus mértékletességi mozgalom útjait ráadásul egy rivális szerveződés is keresztezte: 1902-ben alakult meg a Magyarországi Független Good Templar Rend. Bár ennek anyaszervezete, amelyet 1851-ben az Egyesült Államokban hoztak létre, vallásos alapon létesült, a hazai szervezet éles antiklerikális vonásokkal rendelkezett: az alapszabály a vallásfelekezetek papjainak még az üléseken való jelenlétet is megtiltotta.[412] Így érthető, hogy a rend törekvéseit a katolikusok éles gyanakvással szemlélték. Aggodalommal vették például tudomásul, hogy a királyi tanfelügyelőségek a Good Templart ajánlották a katolikus iskoláknak.[413] A nagygyűlés résztvevőit 1908-ban ezért kifejezetten felszólították rá, hogy ne lépjenek be a rendbe, mert azt a Szentszék megtiltotta.[414]

A rivalizálás a nemzetközi színtéren is jól tetten érhető. Kirschanek Ödön 1903-ban jelentette be a katolikus nagygyűlésen, hogy a X. nemzetközi antialkoholista kongresszust Budapesten tartják meg, és azt a kormány tízezer koronás támogatásával az MKEOSZ szervezi.[415] Ezt az eseményt 1887 óta kétévenként rendezték meg, mindig egy olyan országban, ahol az antialkoholizmus még gyermekcipőben járt.[416] A budapesti kongresszuson ugyanakkor a Good Templar is jelentős szerepet játszott – főtitkárnak a rend egyik vezetőjét választották meg[417] – ezért a katolikusok egyfajta erődemonstrációra kényszerültek: a székesfehérvári püspök például tömeges részvételre utasította papjait.[418] A kongresszus ünnepélyes megnyitóján így mintegy hetven klerikus volt jelen.[419] Az egyház súlyát ezenkívül két nemzetközi katolikus ülés és egy ezer fő részvételével megtartott keresztény munkásgyűlés volt hivatott érzékeltetni.[420] A konkurenciaharc ellenére – némileg meglepő módon – a katolikus alkoholizmusellenes mozgalom csak az 1911-es nagygyűlésen hozta létre szervezeti kereteit, amikor megalakult az Absztinens Papok Egyesülete.[421]

Az 1908-as katolikus nagygyűlés bizonyos értelemben fordulópontot jelentett az egyházi antialkoholista törekvésekben, mert itt a teljes absztinencia szószólói feltűnően élénk, szinte militáns propagandába kezdtek. Czeizel György esperes szerint Magyarország lakossága évi egymilliárd koronát köl-

411 SzfvPL 540. 52-1904. Grósz Ferenc Városy Gyulának 1904. április 5.; válasz 1904. április 6.

412 *Kárpáti Endre:* Dokumentumok a magyarországi alkoholellenes küzdelemhez. Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica – Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 66–68. (1973) 278–279.

413 SzfvPL 540. 425-1908. Szentiványi Károly az egyházmegyei hatóságnak 1908. február 24.

414 Alkotmány, 1908. szeptember 16. 17.

415 Uo., 1903. október 22. 7.

416 *Kárpáti E.:* Adalékok i. m. 172.

417 Uo.

418 SzfvPL 540. 1221-1905. Körlevél. Székesfehérvár, 1905. június 7.

419 Alkotmány, 1905. szeptember 13. 3.

420 Uo., 1905. szeptember 14. 4–5.; Uo., 1905. szeptember 15. 8.

421 Uo., 1911. november 14. 11.

tött italra, aminek meg is lettek a következményei: a kórházba kerülő betegek fele alkoholizmusban is szenved, nő a halandóság, csökken a születések száma. Ezért a teljes absztinencia melletti propagandát sürgette. Révay Tibor kalocsai érseki titkár szintén hangoztatta, hogy az alkoholizmus hatalmas elterjedtsége miatt a puszta mérséklet hirdetése nem elegendő. Önkritikusan úgy vélte, az egyház sokáig túlzottan tartózkodó volt az alkoholellenes harcban, mielőtt rájött volna, a szentmise tulajdonképpen azt dokumentálja, hogy „mennyire fenséges célokat szolgál a szőlő nedve s minő visszaélés a bornak fölösleges vagy épp nagymértékben való fogyasztása". Mivel az alkoholfüggők számára a puszta becsületszó gyakran nem elég motiváló, ezért küzdelmüket vallási alapra kell helyezni. Követendő példának tartotta Városy Gyula kalocsai érsek gyakorlatát, aki amerikai példák nyomán azt kérte az elsőáldozóktól, fogadják meg, hogy húszéves korukig egyáltalán nem isznak. Dicsérte az észak-bácskai Topolya nagyközség plébánosát is, aki a házasságkötés ünnepélyes pillanatait használta fel a küzdelemre, és a menyasszony jelenlétében vette ki a vőlegény ígéretét a mértékletességre. Révay emellett érvelését politikai szempontokkal is megpróbálta alátámasztani, és – meglepő hasonlóságot felmutatva a marxista felfogással – kijelentette, hogy „az alkoholfogyasztás, nevezetesen a pálinkafogyasztás, legnagyobb szolgája a kapitalizmusnak", hiszen például az *Abstinenzgegner* című lapot német gyárosok tartják fenn. Szabó György erdélyi egyházmegyés pap valláserkölcsi indokokkal igazolta a radikális fellépés igényét: szerinte a szesz megöli a vallási érzéket, az alkohol rabjai pedig „félnek az imádságtól, kiröhögik a szent dolgokat". Szabó még a katolikus társadalmi mozgalmak lassú fejlődése és a hívek alkoholfogyasztása között is összefüggést vélt felfedezni.[422]

Ennek az álláspontnak a helyességét azonban sokan megkérdőjelezték. A szociális szakosztály ülésén Moldoványi Gyula budapesti ügyvéd azt kárhoztatta, hogy sokan minden bajért az alkoholizmust hibáztatják, mivel „küzdelmünk komolyságának ártunk és sikerét veszélyeztetjük, ha azt mindennek elébe akarjuk helyezni". Összhangban a gánti plébános idézett álláspontjával, ő is úgy vélte, hogy csak igen óvatosan szabad fellépni, amíg a komoly szociális feszültségeket nem rendezték, mert különben „elveszítjük azoknak bizalmát, akiken segíteni akarunk". Egyelőre elegendőnek vélte a kocsmák vasárnapi zárva tartásának követelését, alkoholellenes egyesületek, alkoholmentes éttermek létrehozását.[423] A szövetkezeti tanácskozáson a teológus Wildfeuer Károly, néppárti képviselő úgy vélte, a mértékletesség a társadalomban csak fokozatosan terjeszthető. A reális cél egyelőre az, hogy a kisember a keresztény szövetkezeti boltokban szerezze be az italt, mert így „elvonatik a korcsmától és a korcsma légkörétől és a könnyű eladósodás veszedelmétől".[424]

422 Uo., 1908. szeptember 16. 17–19.
423 Uo., 1908. szeptember 18. 13.
424 Uo., 1908. szeptember 17. 5.

A nyugat-európai katolikusok példája szintén azt sugallhatta a kortársak számára, hogy értelmetlen a kocsmalátogatás teljes tiltása. A német mértékletességi mozgalom 1900 után felismerte, hogy a kocsmázás önmagában nem jár akkora erkölcsi kockázatokkal, mint ahogyan korábban feltételezték. Ezért azt javasolták, hogy a plébánosok vegyenek részt a közösségi szórakozásban, de mutassanak jó példát híveiknek, és elsőként, még éjfél előtt távozzanak az italmérésekből.[425]

1909-ben a magyar kormány megbízásából a londoni antialkoholista kongresszuson Dóczi Imre, a Good Templar rend egyik vezetője vett részt. Jelentős nemzetközi figyelmet kiváltó jelentése szerint Magyarországon a gyermekek alkoholfogyasztása teljesen általánosnak számított, Nógrád vármegyében például a szülők kilencvenhét százaléka pálinkával átitatott kenyeret adott iskolába induló gyermekeinek, mert ezt jó hatásúnak vélték a szellemi teljesítményre.[426] Dóczi szereplését a katolikus antialkoholisták – hasonlóan néhány, a magyarság nemzetközi tekintélyét féltő laphoz[427] – erős ellenszenvvel értékelték. Dömötör György egri egyházmegyés pap tiltakozott Dóczi azon állítólagos kijelentése ellen, miszerint a magyarnak a vérében van az alkoholizmus. Ő a fő okot „a zsidóktól" való anyagi függésben vélte megtalálni. Trmál Rezső kolozsvári joghallgató a kocsma „szocdem bacilusokkal teli" levegőjét nyilvánította a hit és a haza legfőbb ellenségének. Az antialkoholista érvelést antiszemita szólamokkal társítva valamennyi társadalmi válságjelenséget egyetlen okra próbált visszavezetni: „A kivándorlást az alkohol idézi elő, a bevándorlást az alkohol táplálja" – mondta. Az úri középosztály hanyatlását szintén igen egyszerűen, a mulatozó dzsentri sztereotípiája alapján vélte megmagyarázhatónak: „Az a rengeteg birtok közvetve vagy közvetlenül alkohol árán került a jövevények méltatlan kezébe." Mivel úgy vélte, a keresztényszociális mozgalom antialkoholista fellépés nélkül nem elég ütőképes, ezért drákói intézkedéseket javasolt, például hogy a részegség legyen büntetendő, vagy hogy a gyárak közelében és a tömeges összejöveteleken tiltsák be az italmérést.[428]

Az önálló arculat kialakítására törekvő katolikus absztinensek már csak a belső viták és az állami elvárások miatt sem különülhettek el teljesen a nem egyházi alapon szerveződő elvtársaiktól. Az 1913-as nagygyűlésen a Kereszt-egyesület rendezvényén részt vett Náray-Szabó Sándor közoktatási államtitkár, aki azt kérte, hogy lépjenek kapcsolatba az azonos célú Általános Közjótékonysági Egyesülettel.[429] Ennek képviseletében Apponyi Albertné az egyesület ingyenes népszanatórium alapítását célzó terveinek támogatására kérte

425 *Armin Owzar:* „Keine Lust zur Diskussion". Zum Kommunikationsverhalten Deutscher Katholiken 1870 bis 1930. Schweizerische Zeitschrift für Religions- und Kulturgeschichte 101. (2007) 132–133.
426 *Gordon, E.:* i. m. 80.
427 *Kárpáti E.:* Adalékok i. m. 189.
428 Alkotmány, 1909. szeptember 1. 11–13.
429 Uo., 1913. november 11. 21.

a katolikusokat, hangsúlyozva, hogy világnézettől függetlenül minden hasonló egyesületnek kötelessége pártolni az ügyet. A gyűlés zajos tapssal vette tudomásul a kezdeményezést[430] – ami jól érzékelteti a fundamentalista katolikus antialkoholizmus korlátozott lehetőségeit.

3.7. A kivándorlás

A korszak jelentős mértéket elérő kivándorlása – 1871 és 1913 között mintegy 1,2 millió ember távozott az Amerikai Egyesült Államokba[431] – rendszeresen felbukkant ugyan a nagygyűlés programján, de nem állt az érdeklődés középpontjában. Ez azért is figyelemre méltó, mert a kérdés – noha a kivándorlás mértéke európai összehasonlításban közepesnek számított – heves politikai reakciókat váltott ki, hiszen jelentősen fokozta egy nagy országban élő kis nép bizonytalanságérzését.[432] A téma tárgyalása könnyen felhasználható lett volna a liberálisokkal szemben is, akik a kivándorlásban többnyire egyszerűen a világgazdasághoz való alkalmazkodás egyik tünetét látták, néha elképesztő eufemizmussal, például átmeneti kellemetlenségeket emlegetve.[433]

Emellett gyakorlati tennivalóban sem lett volna hiány. Ahogyan Grósz Ferenc, aki ekkor már South-Norwalk plébánosa volt, felhívta rá a figyelmet, a magyar katolikusok nem tettek eleget a kivándoroltak lelki gondozása érdekében – noha az „angolosítás" az Újvilágban sokkal hatékonyabban zajlott, mint a magyarországi magyarosítás. 1907-ben az Amerikai Egyesült Államok területén tudomása szerint mintegy harminc magyar plébánia működött, amit a református gyülekezetek száma legalább háromszorosan felülmúlt. A paphiány miatt hatalmas területek maradtak ellátatlanul, még a missziók is ritkaságszámba mentek. Ezért három fő intézkedést sürgetett: papok kiküldését, az amerikai papképzés támogatását (akár úgy, hogy a hazai szemináriumok vállalnák amerikai kispapok magyar nyelvoktatását), valamint javasolta, hogy néhány magyar főpásztor tegyen látogatást az Újvilágban, erősítve ezzel volt híveik hitét. Végül nyomatékosan kérte, hogy ne akarjanak magyar püspököt kineveztetni, mert ezt a helyi hierarchia határozottan ellenzi, ezzel tehát csak ártanának az ügynek.[434]

A kivándorlás már a legelső nagygyűlésen terítékre került – ám igen felemás formában. Robitsek Ferenc nagymarosi plébános kategorikus kijelentése szerint „Hazánk e szegény és mintegy önkéntes számkivetésbe vonuló fiai és leányai, gondozásunk tárgyát, részben a távolság, részben erőink gyengesége

430 Uo., 1913. november 11. 22.
431 *Puskás Julianna:* Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 63.
432 Uo., 146–148.
433 *Vári A.:* i. m. 283.
434 *[Grósz Ferenc]:* Az amerikai katolikus magyarságról a hazai jóakaró köröknek. Szövetségi Értesítő 1. (1907) 11. sz. 449–455.

folytán, nem képezhetik." A feladatot abban látta, hogy a kivándorlás megelőzése érdekében itthon adjanak megélhetést a népnek. Robitsek nyíltan kimondta, hogy nem mer javaslatot tenni az emigránsok lelki gondozásának megszervezéséről, mert fél attól, hogy félreértenék – vagyis a kivándorlás bátorításának vélnék – ezt a törekvést. (Ez a korszak nacionalista közhangulatának ismeretében nem is lehetett irreális félelem.) Ezért megelégedett annak kijelentésével, hogy a kivándorlókat magyar érzelmű és vallásos vezetőkre kellene bízni, hogy idegenben is megőrizhessék nemzeti öntudatukat. A szónok ugyanakkor a hazai katolikusok erőforrásait nem tartotta elegendőnek, csupán arra látott esélyt, hogy a Romániába kivándorolt ötvenezer fő gondozására vállalkozzanak, bár tudta, hogy ezen a téren a román hatóságok sovinizmusa jelent nagy gondot. Bár a munka szerinte rendkívül nehéz és veszélyes, úgy vélte, a feladatot magára vállaló Szent László Társulat teljes mértékben alkalmas rá.[435]

1902-ben Kirschanek Ödön hasonló szellemű előadást tartott. Kijelentette, hogy a kivándorlást nem szabad megakadályozni, de ügyelni kell arra, hogy a távozók ne vesszenek el örökre a haza számára. A kivándorlást külön törvénnyel kell szabályozni, a katolikus társadalmi tevékenységet kint is folytatni kell – mondta. Az előadáshoz kapcsolódó vitában Zichy Aladár gróf – nem túl meggyőző módon – népies oktató művek kiadását sürgette a kivándorlás ellenszereként, a görögkatolikus Dobránszky Gyula viszont hatásosabbnak tűnő módszert, a föld parcellázását javasolta a folyamat mérséklésére.[436]

A kérdés iránti figyelem a következő években némileg megerősödött. 1902-ben a kormány elkészítette az *Amerikai akció* programját, melynek legfőbb célja a kivándoroltak nemzeti gondozása volt. Az állam elsősorban az emigránsok lojalitásának fenntartására, illetve visszatérésük ösztönzésére törekedett, és ebben a katolikus egyház támogatására is számított. A püspöki kar létre is hozott egy bizottságot az állammal való együttműködésre, és néhány főpap arra intette a klérust, hogy foglalkozzanak komolyan a problémával.[437]

Mindez azonban a katolikus nagygyűléseken nem éreztette hatását, amit a következő év eseményei is igazolnak. 1903-ban a nagygyűlést meglátogatta Peter Paul Cahensly német üzletember, a Centrumpárt politikusa, aki a Szent Rafael Egyesület vezetőjeként szerzett tapasztalatairól számolt be. Ez a szervezet arra vállalkozott, hogy az Amerikába induló német kivándorlók fizikai és lelki szükségleteiről gondoskodjon. Cahensly még a pápánál is sikeresen járt közben azért, hogy megállítsa a német katolikusok amerikai asszimilációját gyorsító törekvéseket, mivel meggyőzően tudott amellett érvelni, hogy ez

435 A magyar katholicizmus i. m. 114–116.
436 Alkotmány, 1902. október 16. 7.
437 *Máté Anita:* Az amerikai magyar katolikusok és az óhaza (1918–1939). METEM, Budapest, 2011. 57–58.

veszélyes a hitélet szempontjából. Cahensly a Rafael Egyesület megalapításának szükségességéről győzködte budapesti közönségét, bizonygatva, hogy ez alkalmas lehet a kivándorlás lassítására. Véleménye szerint a Németországot elhagyók számát az egylet munkája jelentősen mérsékelte.[438] Felszólalása nem is maradt teljesen haszontalan, hiszen az MKEOSZ szociális szakosztálya a nagygyűlés intenciója szerint megalakította a Szent Rafael kivándorlási szakosztályt.[439] Ez azonban nem adott sok életjelet magáról, így aztán egy év múlva a katolikus sajtóban ismét cselekvésre szólították fel a nagygyűlést.[440]

1905-ben az MKEOSZ végre komolyabb gyakorlati lépéseket tett: küldöttsége két fontos tengeri kikötőben, Brémában és Hamburgban vizsgálódott, megállapítva, hogy a magyar kivándorlók valóban nagy szükségben vannak. (Fiumében némileg jobb volt a helyzet, ahol a zenggi és modrusi püspök jóvoltából működött egy magyarul tudó pap.) Ezért javasolták egy (magyarul és szlovákul is beszélő) pap kiküldését és eltartását.[441] Az 1906-os nagygyűlésen viszont inkább a kormányra kívánták hárítani a terheket, hiszen a határozat a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot kérte fel arra, hogy Fiumében – amely egyébként az esseni katolikus nagygyűlés szerint ekkoriban az utolsó helyen állt az európai kikötők között a kivándorlók védelme terén – megfelelő intézményeket hozzon létre.[442]

A Szent László Társulat továbbra is a Romániában élő magyar kivándorlók lelki gondozását tartotta az elsődlegesnek, amit tizenkét missziós központ segítségével intézett. Vezetősége ugyanakkor tisztában volt azzal, hogy szükséges lenne a munka nyugati irányú kiterjesztése, illetve egy intézet alapítása amerikai és magyar missziós papok képzésére.[443] Az újabb – és igen szerény mértékű – előrelépéshez ismét nemzetközi impulzusra volt szükség: 1907 decemberében a társulat választmánya megtárgyalta a Szent Rafael Egylet levelét, amely a franciaországi Le Havre kikötőjébe kérte magyar pap küldését. A szervezet ezután végre felismerte, hogy lépéskényszerbe került, ezért az 1908. januári közgyűlés módosította az alapszabályt, lehetővé téve a nyugati kivándorlók lelki gondozását is – legalább elméletben.[444]

Ennek ellenére a gyakorlatban továbbra sem történt semmi. Az első komolyabb lépésről csak 1910-ben számoltak be, amikor a püspöki kar négyezer koronát adományozott,[445] hogy Fiume, Hamburg és Bréma kikötőiben megszervezzék a magyar missziót.[446] Erre a Szent László Társulatnak

438 Alkotmány, 1903. október 21. 6.
439 Szövetkezzünk, 1904. február 21. 3.
440 *Dr. Tardos:* A katholikus nagygyűlés szíves figyelmébe. Alkotmány, 1904. október 18. 6.
441 SzfvPL 540. 3005-1905. Szentiványi Károly Városy Gyulának 1905. július 22.
442 Alkotmány, 1906. szeptember 26. 8.
443 Uo., 1907. augusztus 27. 10–11.
444 *Szemes J.:* i. m. 67.
445 PL Püspöki értekezletek jegyzőkönyvei és nyomtatványai 1910. november 12. 6. napirendi pont.
446 Alkotmány, 1910. november 15. 12.

köszönhetően, Várady L. Árpád munkája révén valóban sor is került.[447] Ezenkívül Antwerpen, Rotterdam és Le Havre kikötőiben is nagy szükség lett volna a magyar lelkészségre, azonban az elnökség nem mert újabb anyagi terheket vállalni.[448]

A püspöki kar érdeklődése csak a korszak végén élénkült meg a kérdés iránt, amikor a hercegprímás panaszt tett a Vatikánnál a hartfordi püspök ellen, aki állítólag elfogultan viselkedett az Amerikába érkező magyar papokkal szemben. A Szentszék azonban arról értesítette őt, hogy az amerikai püspökök sok csalódást éltek meg a hozzájuk érkező magyar papok kapcsán, ezért bizalmatlanok velük. A püspöki kar ennek hatására elhatározta, hogy a problémák megoldására állandó kapcsolatot épít ki az Egyesült Államok püspökeivel.[449]

Összességében megállapítható tehát, hogy a magyar klérus, bár nem lehet teljes közönnyel vádolni, az igényekhez képest nagyon keveset tett a kivándoroltak érdekében. A kint szolgáló papok közül így aztán többen elégedetlenek voltak a hazai segítséggel, magukra hagyatottnak érezték magukat.[450]

4. KULTURÁLIS KÉRDÉSEK

„Manapság a katolicizmus önmaga fegyvereire van csak utalva. Előjogai többé nincsenek. Amelyeket szerzett, azokat elvették, s most belekapnak azokba is, melyek vele születtek. Az állam nem barátja, sőt...! Mivel védje hát magát? A szabadsággal. Ennek szárnyain került ki győztesen a régi ütközésekből, ennek zászlaja biztosíthatja csak számára a győzelmet a modern ellenséggel szemben is."[451] Ahogyan ez a gondolat is megmutatja, a társadalmi szekularizációs folyamatok előrehaladásának következtében a századfordulón a magyar katolicizmus soraiban is egyre érzékelhetőbbé vált a más érdekcsoportoktól és a károsnak tartott társadalmi folyamatoktól való fenyegetettség érzése. Bár a katolikusok alkották a társadalom számszerű többségét, vezetői ennek ellenére állandóan szembesítették a közösséget a közös értékeket fenyegető – elsősorban ideológiai jellegű, vélt vagy valós – veszélyekkel.[452]

447 *Máté A.:* i. m. 60.
448 *Szemes J.:* i. m. 71.
449 PL Püspöki értekezletek jegyzőkönyvei és nyomtatványai 1914. március 6. 14. napirendi pont.
450 *Máté A.:* i. m. 60.
451 A magyar katholikusok i. m. 144–146.
452 *Enyedi Zs.:* i. m. 27.

A nagygyűlésen a teológus Mihályfi Ákos például 1902-ben arról beszélt, hogy a „modern felvilágosodás apostolai" hatalmukba kerítették mindazon intézményeket, melyekkel a nagy tömegekre hatni lehet, és „titkos egyezményeket" kötöttek a hithű katolikusok visszaszorítására.[453] A következő évben Csernoch János valósággal apokaliptikus képet festett: a vallástalanság erői a hit teljes kiirtására szövetkeztek, munkájuk az értelmiségre és a népre egyaránt hatással van. Az iskoláit elvégzett, a fegyelemtől megszabaduló ifjak vallástalanokká válnak, Isten elvetése után pedig minden további tekintélyt elutasítanak.[454] Ezek a félelmek idővel tovább mélyültek, hiszen 1905 körül a politikai és kulturális szférában lejátszódó változások sora a törésvonalak elmélyülésének irányába hatott.[455] Az alkotmányos válság, majd a Kristóffy–Garami-paktum (amely a liberalizmus és a szociáldemokrácia szövetségének rémét vetítette előre) további baljós előjelként szolgált.

Görcsöni Dénes az 1907-es nagygyűlésen a katolikusellenes éllel zajló „népbutítás" veszélyeiről értekezve azt követelte, hogy az Apponyi Albert által hangoztatott „kuruc katolicizmus" szellemében lépjenek fel, amely nem tűri el a sértéseket.[456] Úgy vélte, a társadalomtudományi szabadiskolák azért sikeresek, mert minden előadásuk azonos mondanivalón alapul, azon, hogy „az urak és a papok" felelősek minden nyomorúságért. Ezért a „népfelvilágosítás" módszeres megszervezését sürgette, elsősorban a szószék, az irodalom és az oktatás segítségével. Egyebek mellett katolikus szabadiskolák alapítását, Budapesten két-három közművelődési palota építését kívánta, amelyektől azt remélte, hogy néhány év alatt képesek lesznek megfordítani a közvéleményt.[457] Osváth János iskolaigazgató pedig azt hangoztatta, hogy a vallásos világnézet védelme valamennyi hívő közös feladata: „Mindenkinek és mindenütt föl kell vennie a vitát, mert magasabb képzettség nélkül is vissza lehet verni a támadókat odúikba." Ezért azt sürgette, a népet is lássák el megfelelő érvanyaggal az egyházellenes támadások visszaverésére.[458]

Néhányan viszont azt is felismerték, hogy a represszív, felülről lefelé történő normaérvényesítés korlátokba ütközhet, és a túlzottan erőteljes fellépés a kívánttal ellentétes hatást válthat ki. Elgondolkodtató lehetett a német klérus példája, amely a kultúrharc idején még feltétlen védelmi készenlétet várt el a hívektől, később azonban taktikát változtatott, és nem bátorította tovább az éles polémiákat. A korszak német illemtankönyvei pedig már kifejezetten tabunak nyilvánították a vallási-világnézeti témák társaságban való megvitatását.[459] Csernoch János az 1909-es nagygyűlésen – ekkor már csanádi püspökként – ugyan nem ment el ilyen messzire, ám ő is mérsékletre intett: a hívek ne próbálják vallásos meggyőződésüket másokra ráerőltetni, de bátran nyilvánítsák ki egyházhűségüket. Így bárki valódi „misszionárius" lehet, aki szerencsés esetben egész környezetét átalakíthatja – vélte.[460]

4.1. A hitéleti kérdések

A következőkben azt tekintem át, hogy a nagygyűlések szónokai hogyan kívánták felfrissíteni a megvédelmezni kívánt katolikus hitéletet, miként vélekedtek a „népfelvilágosítás" legfontosabb csatornáiról, és milyen elképzeléseket vázoltak fel ezek felhasználásáról a katolikus érdekek védelmében.

A szekularizáció, a vallásos világkép megrendülése és a tradicionális társadalom felbomlása komoly kihívást jelentett a katolicizmus számára, az egyháziasság ezért ekkoriban gyakran a határozott modernitásellenességgel karöltve jelentkezett. A teológia fő célja a pápai tekintéllyel azonosított, antimodernista katolicizmus védelme lett. Ennek megfelelően 1850 és 1950 között az ultramontán egyháztan számított uralkodónak, amely az egyházat tökéletes, vagyis független társaságnak, „societas perfectá"-nak tartotta. Az irányzat képviselői többnyire mereven elzárkóztak az újkori kultúrától és társadalomtól, a világi katolikusokat pedig a klerikusok alárendeltjeinek tartották. A korabeli egyház kívülről nézve egyes kritikusok szerint „nem is látszott másnak, mint egyetlen pápai egyházmegyének (alárendelt püspöki körzetekkel)".[461]

A társadalmi változások egyik fontos következménye az egyén individualizálódása volt.[462] A vallásgyakorlás társadalmi rituáléból fokozatosan egyéni meggyőződésen alapuló tevékenységgé alakult át, amihez a hitélet formáinak is alkalmazkodnia kellett. A kor vallásossága ezért hangsúlyozta a részvétel, az önkéntesség és az egyéni felajánlások szerepét, amivel arra igyekezett választ adni, hogy még a magukat formálisan hívőknek tekintők közül is sokakból hiányzott a katolikus identitás.[463] Megkezdődött az új vallási hagyományok feltalálása, ami többek között a Mária-kultuszban vagy a zarándoklatok szokásának újraélesztésében jelentkezett.[464]

X. Pius pápa különösen a szentségekben való részesedés bátorítására helyezett nagy hangsúlyt, a felnőtteknél a nagyobb gyakoriságot, a gyermekeknél az elsőáldozás korábbra helyezését sürgette.[465] 1905 decemberében kiadott dekrétumában a híveket arra ösztönözte, hogy naponta járuljanak a szentsé-

453 Alkotmány, 1902. október 16. 4.
454 Uo., 1903. október 23. 3–4.
455 *Bihari Péter:* Lövészárkok a hátországban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországán. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008. 29.
456 Alkotmány, 1907. augusztus 28. 12.
457 Uo., 1907. augusztus 28. 11–12.
458 Uo., 1907. augusztus 28. 6.
459 *Owzar, A.:* i. m. 131., 138–141.
460 Alkotmány, 1909. szeptember 1. 16.
461 *Siegfried Wiedenhofer:* Ekkléziológia. In: A dogmatika kézikönyve. Szerk.: Theodor Schneider II. köt. Vigilia, Budapest, 1997. 88–89.
462 *Karl Egon Lönne:* Katholizismus-Forschung. Geschichte und Gesellschaft 26. (2000) 1. sz. 136.
463 *Martin Conway:* Catholic politics in Europe 1918–1945. Routledge, London and New York, 1997. 17.
464 *Blaschke, O.:* i. m. 45.
465 *Ghislain Lafont:* A katolikus egyház teológiatörténete. Atlantisz, Budapest, 1998. 387.

gekhez.[466] A változásokért továbbá sokat tett a jezsuita rend, amelynek kezdeményezése nyomán egész Európában lelkigyakorlatos mozgalom indult, elsősorban az ifjúság számára, valamint liturgikus mozgalmak jelentek meg az egyház üzenetének érthetővé tételére. A legjelentősebb szerepet azonban valószínűleg a Szent Szív kultusza játszotta, amely idővel valósággal a szekularizáció elleni keresztes hadjárat jelképévé vált.[467]

A laicizálódás megnövelte a hittel kapcsolatos egyéni döntések szerepét, hiszen a tradicionalizmuson alapuló formális kötődés a 20. század viszonyai között már nem volt elegendő a katolicizmus számára.[468] Ezek az összefüggések természetesen Magyarországon is éreztették hatásukat. Prohászka Ottokár például 1907-es *Modern katolicizmus* című munkájában úgy vélte, „rémítő a nép vallásosságában a gondolatlanságnak s a szokásnak a hatalma".[469] A magyar klérus számára ezért az új hitéleti formák terjesztése és a népi vallásosság ellenőrzése komoly kihívást jelentett, és a fiatalabb generáció már tudatosan készült erre a kihívásra.[470]

A katolikus nagygyűlések jellegükből fakadóan alapvetően a társadalmi és politikai szervezkedés fellendítését szolgálták. Ugyanakkor ezt a mozgalom vezetői igyekeztek összekapcsolni a hitélet felvirágoztatásának igényével, hiszen a politikájuk melletti kiállást – a liberalizmus által dominált közéletben – csak mélyen elkötelezett támogatóktól várhatták. Zichy Nándor gróf már az 1900-as nagygyűlésen figyelmeztette hallgatóságát: „Nem a mi tetszésünkre van ám az hagyva, hogy a hitéletet magunkban és másokban fejlesszük és fejlesszük." Három fő tényezőt emelt ki: mivel a hit közvetítésének legfontosabb eszköze az oktatás, ezért lehetőséget kell adni arra, hogy a katolikusok tanulmányaikat a népiskoláktól egészen az egyetemig vallásos szellemben folytathassák. A második követelmény a pápa iránti hűség – még az ultramontanizmus vádjával szemben is –, hiszen az a katolikus identitás alapját jelenti. A harmadik tényező a közéleti és politikai szerepvállalás, ami nem csupán néhány politikus – vagyis a Néppárt – dolga, hiszen az az egész közösséget érinti. A gróf végül zajos helyeslés közben arról beszélt, hogy a politikai szerepvállalás hitéleti jelentőséggel is bír, hiszen „ezzel Istent szolgáljuk és egyházunkat és polgártársainkat, azzal is megmentünk lelkeket, ha a közügyeket kellőleg rendezzük, és azok alapján megszerezzük a kat[olikus] hitélet fejlesztésének feltételeit".[471] A párt politikusai részéről ez a fajta érvelés

466 *Gergely Jenő:* A pápaság története. Kossuth, Budapest, 1982. 320.
467 *Atkin N.–Tallett F.:* i. m. 236–237.
468 Minderről részletesen: *Klestenitz Tibor:* Prohászka Ottokár egyháztörténeti szerepe a „második felekezetképződési korszak" elméletének fényében. In: A székesfehérvári egyházmegye ünnepi névtára. Szerk.: Mózessy Gergely–Pestiné Paics Marianna–Smohay András–Smohay Péter. Székesfehérvári Egyházmegyei Hivatal, Székesfehérvár, 2010. 76–91.
469 *Prohászka Ottokár:* Modern katolicizmus. Szerk.: Koncz Lajos. Szent István Társulat, Budapest, 1990. 144.
470 *Klestenitz T.:* Prohászka egyháztörténeti i. m. 83.
471 A magyar katholicizmus i. m. 91–94.

később is gyakran megjelent. Molnár János apátplébános például 1907-es nagygyűlési beszédében abból indult ki, hogy a hitélet a hit szilárdságától függ, ezért az egyház tagjainak rendszeresen képezni kell magukat. Jó példaként említette a német katolikusokat, akik véleménye szerint azért voltak olyan sikeresek a politikában, mert ismerték és rendszeresen gyakorolták hitüket.[472]

A politikai katolicizmus szószólói tehát – mint láthattuk – a pápaság hatalmának elismerését tartották a közösséghez való tartozás egyik legfontosabb kritériumának. A népszerű, a szociális kérdés iránt is intenzíven érdeklődő klerikus, Wolafka Nándor 1901-ben a pápa tekintélyéről szólva leszögezte: „aki nincs Krisztus, aki nincs Isten, aki nincs a pápa mellett, az Krisztus ellen, az Isten ellen van [...] aki hit és erkölcs dolgában Péterrel ellenkezik, az, legyen bármily dicső, legyen bármily állásban: katolikus az többé nem lehet." Mivel azonban a nacionalista közgondolkodás Európa-szerte hajlamos volt a pápaságban idegen világi hatalmat látni, ezért Wolafka arra kényszerült, hogy érveit nemzeti szólamokkal támogassa meg, sok európai elvbarátjához hasonlóan[473] bizonygatva azt, hogy lehetséges kettős, az egyház és a haza iránti kötődés. Hangsúlyozta, hogy már az ország megszületése is a Szent Koronát adományozó pápának volt köszönhető, ami csak az első láncszem a jótétemények sorában.

Érvelése szerint az ultramontanizmus fogalma pápahűséget jelent, ezért nincs benne semmi, ami ne lenne vállalható. „Vajon mióta ellentét a katolikus és a magyar, a honpolgár és a hívő? Két különböző rendű, két különböző rangú kötelesség, de nem ellentét, de nem ellentmondás, sehol és semmikor. [...] A hazafiság, mélyen tisztelt Országos Katolikus Nagygyűlés, a hazafiság nem monopólium" – jelentette ki határozottan. Ugyanakkor felhívta a figyelmet arra, hogy a katolikus identitás vállalása a legtöbb hívő számára nem magától értetődő, sőt „a legtöbb esetben, fájdalom, a tudatlanság és tájékozatlanság [...] annyi katolikust olyan nagyon különös, hogy ne mondjam: ellenséges helyzetbe juttat saját egyházával szemben [...] a lélekszámmal semmiképpen sem áll arányban az a kis százalék, amely mer katolikus lenni. Hiszen nem a lélekszám a mi gyengeségünk, hanem a mi gyengeségünk: a mi gyávaságunk."[474] A nagygyűlések szónokai ezért rendszeresen hangoztatták az öntudat felélesztésének szükségességét. Ennek a közéleti cselekvés és a hitéleti kötelezettségek teljesítése természetesen egyaránt fontos részét alkotta.

472 Alkotmány, 1906. szeptember 23.
473 *Urs Altermatt:* Das komplexe Verhältnis von Religion und Nation: eine Typologie für den Katholizismus. Schweizerische Zeitschrift für Religions- und Kulturgeschichte 99. (2005) 430.
474 A magyar katholikusok i. m. 24–32.

4.1.1. Az eucharisztikus értekezletek

A hitéleti reneszánsz megteremtésének első feltétele a papság elhivatottá tétele volt. Ezért lehetett kiemelt szerepe a katolikus nagygyűléseken a papság eucharisztikus kongresszusának. Ennek célja, a hozzá kapcsolódó látványos, nagy tömegeket megmozgató körmenettel együtt elsősorban az Oltáriszentség kultuszának terjesztése, a papi erények ápolása, illetve az egymás iránti szolidaritás erősítése volt. A kortárs megfigyelők fontosnak tartották megjegyezni, hogy ezen az eseményen a legkülönbözőbb társadalmi állású papok együtt jelentek meg, amivel „mintha jelezni akarták volna, hogy itt az Úr Jézus szentségi kultuszán munkálkodván, megszűnik a különbség".[475]

Az esemény elnökeként általában Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök tevékenykedett. Az 1901-es kongresszuson a felszólalók között találjuk Prohászka Ottokárt, aki az Oltáriszentségről mint erkölcsi tényezőről beszélt. Ezután az elnök a közönséggel külön köszönetet szavaztatott meg a számára az esztergomi szeminárium spirituálisaként végzett működéséért,[476] ami jól jelzi azt, hogy a klérus szellemének javítása mekkora jelentőséggel bírt ekkoriban.

A kongresszusok a papság tennivalóit vitatták meg, arra buzdították a klérust, hogy vegye komolyan teendőit, például a nehéz, sok türelmet igénylő gyóntatást – amelynek lelkiismeretes teljesítését Majláth püspök szívügyének tartotta.[477] A fórumon ösztönözték továbbá, hogy a plébánosok vonják be a híveket a plébánia ügyeinek intézésébe, alakítsanak hitbuzgalmi egyesületeket, napközben is tartsák nyitva a templomokat, és szorgalmazták, hogy az esperesi kerületek rendes közgyűlései alkalmából tartsanak eucharisztikus értekezleteket.[478] A papi hivatások számának növelése érdekében tanácsokat adtak a hívő anyáknak, hogyan neveljék fiaikat, hogy idejekorán elsajátítsák a pályához szükséges erényeket.[479] A jezsuita Tomcsányi Lajos egy alkalommal arra biztatta hallgatóságát, hogy szakítsanak a félelem teológiájával, károsnak minősítve, hogy sokan a pokollal való fenyegetéssel próbáltak a kétkedőkön segíteni, ami a leggyakrabban a hittől való elfordulást eredményezte. Ezért a hit és a tudomány Aquinói Szent Tamás szellemében való összeegyeztetését sürgette. „A hit nem oltja ki elménk világosságát, hanem növeli erejét"[480] – mondta.

475 Alkotmány, 1902. október 16. 8.
476 A magyar katholikusok i. m. 54–57. Prohászka a következő évi eucharisztikus kongresszuson is felszólalt. Alkotmány, 1902. október 17. 4.
477 *Horváth István:* Az eucharisztia tisztelete a 19. századi Erdélyben. In: Ideje az emlékezésnek. Liber Amicorum: A 60 éves Marton József köszöntése. Szerk.: Nóda Mózes–Zamfir Korinna–Diósi Dávid–Bodó Márta. Szent István Társulat–Verbum Egyesület, Budapest–Kolozsvár, 2010. 136.
478 Alkotmány, 1902. október 16. 8.
479 Uo., 1906. szeptember 25. 18.
480 Uo., 1906. szeptember 27. 9.

A kongresszusok jelentősége X. Pius 1905-ben kiadott, gyakori szentáldozást bátorító rendelkezése után tovább növekedett. A következő évben tartott összejövetelen Városy Gyula kalocsai érsek a hitélet fő eszközének nevezte az Oltáriszentség tiszteletét.[481] Glattfelder Gyula azzal ösztönözte pályatársait a gyakori áldozás terjesztésére, hogy a „katolikus társadalmi szervezkedés akkor van védve a nevetséges ellentmondás és üres nagyképűsködés ölő veszedelmeitől, ha a táborban Krisztus neve nemcsak jelszó, hanem az erekben folyó szent vér forrása". Érvelése szerint a gyakori áldozás fegyelmet ad, tekintélytiszteletre nevel, és segít, hogy fegyelmezett tábor álljon rendelkezésre.[482]

A hatékony fellépés érdekében megkezdődött az intézményi háttér megerősítése is: Molnár Ignác győri kanonok az 1908-as nagygyűlésen arról számolhatott be, hogy ekkor a magyar papok tíz százaléka volt tagja az Eucharisztikus Társulatnak, és ennek mintegy egynyolcada vett részt az Eucharisztikus Ligában is, amely a gyakori szentáldozást sürgette. Makay Lajos, az *Örökimádás* című periodika szerkesztője pedig elmondhatta, hogy az egész világon mintegy száz, Magyarországon négy eucharisztikus lap működött, amelyek azt célozták, hogy „eucharisztikus közvéleményt" teremtve lépjenek fel az ateizmus ellen.[483]

Ezekhez a célkitűzésekhez kapcsolódott az egyházi zene reformjának keresztülvitelére vállalkozó Szent Cecília Egyesület is. Tevékenységét különösen X. Pius pápa 1903-ban kiadott motu propriója tette időszerűvé. A pápa elsősorban a gregorián, illetve a reneszánsz polifon zenét tartotta alkalmasnak a liturgia szolgálatára, és arra figyelmeztetett, hogy a modern korok egyházi zenéje csak akkor alkalmazható a szertartásokon, ha mellőzi a profán elemeket.[484] Az egyesület elnöke, Bogisich Mihály az elvilágosodásnak indult hazai egyházzene reformját sürgette a pápa iránymutatásának megfelelően, a népénekek, az orgona- és a hangszeres zene szigorú megrostálásával. Az alapelveket jól jellemzi Kersch Ferencnek, az esztergomi bazilika karnagyának az 1908-as előadása, amely a „modern" zenével való radikális szembeszállást hirdette. Azt vetette az „új szerzők" – például Haydn, Mozart és Beethoven – szemére, hogy zenéjükkel sokszor csupán gyönyörködtetni akartak, nem pedig áhítatba ejteni. Ezért a gyökerekhez való visszatérést, a világi zene túlzásainak elvetését követelte.[485]

Néhány évvel később azonban Heinrich Svoboda, a bécsi egyetem tanára már arra hívta fel a figyelmet, hogy káros lehet a motu proprio elveinek kiterjesztett értelmezése. A pápai instrukcióval összhangban[486] hangsúlyozta,

481 Uo., 1906. szeptember 25.
482 Uo., 1907. augusztus 27. 8.
483 Uo., 1908. szeptember 16. 9–10.
484 X. Pius Tra le sollecitudini kezdetű motu propriója az egyházi zenéről. Interneten: egyhazzene.hu/wp-content/uploads/2013/01/motuproprio.pdf (letöltés: 2016. december 30.).
485 Alkotmány, 1908. szeptember 16. 7–9.
486 A pápai motu proprio szerint „a legmodernebb zene is be van bocsájtva a templomba, hogyha oly jó, komoly és méltóságteljes alkotásokat nyújt, hogy a liturgiai szertartások sérelmet

hogy a bécsi klasszikus szerzők előadása is jogosult, ha műveiket „életképes, meleg alanyiság" hatja át. Sajnálattal állapította meg, hogy „az egyházzenei törvények sokszor rigorozizmusra serkentenek egyeseket, pedig a lelkipásztorkodási szempont igen sokszor engedékenységet diktál". A stílus tisztaságát őrző puritánokkal szemben hangoztatta, hogy a fejlődés mindig kiegyenlítést keres a világi és egyházi stílus között, ezért „nem távolságokra, hanem közeledésre van szükségünk".[487] Szavai akár a teológiai modernizmus elleni kíméletlen fellépést hirdető integralista irányzat számára is megszívlelendő tanulságot szolgáltathattak volna.[488]

4.1.2. *A Mária-kongregációk szerepe*

A hitéleti reneszánsz szempontjából kulcskérdésnek számított a társadalom vallásos szellemű nevelése, a külvilág „csábításaival" szembeni ellenállóvá tétele. A jezsuita rend elsősorban a Mária-kongregációk segítségével igyekezett megfelelni a feladatnak. Hagyományosan külön kongregációkat szerveztek az egyes társadalmi csoportok számára, remélve, hogy a tagok így teljesen azonos célokat fognak kitűzni, és ezek elérésére azonos eszközök állnak a rendelkezésükre.[489] Nem az volt a hivatásuk, hogy tömegszervezetté válva maguk irányítsák a helyi katolikus közéletet. Inkább a kiemelkedő képességű tagokból kívántak egyfajta vallásos elitet kinevelni, amelynek az volt a feladata, hogy a különböző társadalmi csoportokban előkészítse és támogassa a pap erőfeszítéseit a szekularizáció megállítására.[490]

A jezsuita rend 1891-ben kezdte meg működését Budapesten, és hamarosan megindult a kongregációs intézmények kiépítése. 1897-ben megalakították az egyetemi hallgatók, 1902-ben az iparosifjak és az iparosmesterek szervezetét, majd egy év múlva indult meg az értelmiségnek szánt Urak Kongregációja.[491] Noha a szervezet gyors fejlődésen ment keresztül – 1912-ben a 182 kongregációnak majdnem huszonháromezer tagja volt –,[492] ez mégis elmaradt a jezsuiták várakozásaitól. Mindezt a plébánosok félelmeivel, kényelmességével, esetleg a jezsuitákkal szemben érzett ellenszenvükkel magyarázták,

semmiben sem szenvednek", de fokozottan kell ügyelni arra, hogy ezek a művek „minden világiasság nélkül valók legyenek".

487 Alkotmány, 1911. november 14. 11.

488 Erről lásd *Gárdonyi M.:* i. m. 314–315.

489 Így a tanoncok, az iparosok és kereskedők, a munkások, a közép- és felsőbb iskolák diákjai, a tisztviselők, a „magasabb intelligencia" és a főnemesség számára is külön kongregációk alakítását javasolták. *Bús Jakab:* Kalauz a Mária-kongregációk számára. Stephaneum, Budapest, 1907. 66–67.

490 *Stumpf József:* Korszerű lelkipásztorkodás és kongregáció. Mária-Kongregáció 2. (1910) 2. sz. 36.

491 *Dőry Ferenc:* Bús Jakab S. J. emlékezete. In: Kortárs magyar jezsuiták. Szerk.: Szabó Ferenc. I. köt. Prugg Verlag, Eisenstadt, 1991. (Anima Una könyvek 2). 37.

492 *Bangha Béla:* Beköszöntő. Mária-Kongregáció 5. (1912) 1. sz. 4.

amelyet a papság számára készített ismertetőkkel, a kongregációk céljait megvilágító újságcikkekkel igyekeztek oldani.[493]

A jezsuiták természetesen a nagygyűléseket is felhasználták céljaikra. Komárik István páter már 1901-ben népszerűsítette a fórumon az intézményt. Szerinte a hit ellenségei meg akarták akadályozni a kongregációk felvirágoztatását, mert tudták, hogy a Mária-kultusz következménye a hitélet általános megújulása. A szónok ugyanakkor nem rejtette véka alá, hogy igazságtalannak tartja az intézményt ért kritikákat, amelyek szerinte túl szigorúan ítélték meg a kongregációk kezdeti működését: „A sok jó mellett az apró-cseprő kinövések eltűnnek, s nem mutat valami finom pedagógiai tapintatra a kongregációk leírásánál ezekkel előállani a nagyobb szabású dolgok mellőzésével, hogy az egész ügyet avatatlanok megócsárolhassák."[494]

Hogy a kongregációk kezdeti megítélése a katolikus közösségen belül sem volt teljesen egységes, jól mutatják az 1903-as nagygyűlés eseményei. Itt Izsóf Alajos arra hívta fel a figyelmet, hogy a katolikus ifjúsági munkát a Regnum Marianum egyesületnek kell irányítania, az igényeknek megfelelő intézmények és eszközök előteremtésével. Szerinte tehát a Regnum az „egész", a kongregáció pedig csupán egy eszköz lehet ennek szolgálatában. Izsóf némi rosszallással állapította meg, hogy Magyarországon mégis a kongregációk születtek meg előbb. Ugyanakkor kifejezte igényét, hogy – a tervszerű munka érdekében – a kongregációk beilleszkednek az 1903. január 2-án Majláth püspök vezetésével megalakult Regnum keretei közé: „A vitatkozások és tervezgetések ideje már elmúlt, most itt a cselekvés órája" – mondta.[495]

Komárik István válaszként részletesen cáfolta az ellenvetéseket. Azzal érvelt, hogy a kongregációk nem egyszerű imatársulatok, amelyeket alá lehet rendelni a Regnumnak, hanem a „keresztény tökéletesedés" előmozdítói, a hitetlenség és a szociáldemokrácia elleni harc eszközei. Elismerte, hogy minden keresztény szövetkezést fel kell karolni, de különösen a kongregációt ajánlotta, hiszen tapasztalatai szerint ahol az megjelent, ott megerősödött az ifjúság hitélete.[496]

A bizalmatlanság továbbélését jelzi azonban, hogy 1909-ben a nagygyűlés hitbuzgalmi szakosztályában Bonta Károly kongreganista ügyvéd még mindig szükségesnek tartotta hangoztatni: a kongregációk nem konkurensei a többi katolikus társadalmi egyesületnek, hiszen szűk vallásos elit kinevelése a céljuk, amely majd – szavai szerint – alkalmas lesz ellensúlyozni a szintén alacsony létszámú, de befolyásos szabadkőműves tábor antiklerikális törekvéseit.[497]

493 *Bangha Béla:* Hitéleti szervezkedésünk és a Mária-Kongregáció. Indítvány a magyar katholikus lelkészkedő papsághoz. Stephaneum, Budapest, 1915.

494 A magyar katholikusok i. m. 177–179.

495 Alkotmány, 1903. október 21. 6.

496 Uo., 1903. október 22. 6.

497 Uo., 1909. augusztus 30. 19–20.

A következő évben a szakosztály keretei már szűkösnek bizonyultak, ezért a kongregációk a nagygyűlés részeként megrendezték első országos kongresszusukat. Ezen Bonta Károly a szervezet erőteljes központosítását javasolta: a Mária-kongregációk lépjenek szövetségre, hozzanak létre országos végrehajtó bizottságot, évenként tartsanak kongresszust, hogy összehangolhassák működésüket. Más felszólalók részletes munkaprogram kidolgozását, a karitatív munka erősítését, a társadalom „felvilágosítását" sürgették. A konstruktív javaslatok mellett azonban történt egy közjáték, amely újra megingathatta a többi katolikus egyesület vezetőinek bizalmát. Az egyik előadó, Fábián Gáspár joghallgató ugyanis határozott fellépést sürgetett ellenfeleikkel szemben, arról beszélt, hogy adott esetben „ütni" is kell, és hogy szeretné megalázva látni a kongregáció ellenségeit. Záróbeszédében Majláth Gusztáv egyértelműen elutasította Fábián szavait, és arról beszélt, hogy az ellenfelekkel szemben csak a meggyőzés eszközeit lehet alkalmazni. „Csak akkor lehet másokat javítani, ha mi magunkkal már készen vagyunk"[498] – figyelmeztetett.

4.1.3. *A vidéki és városi tömegek pasztorációjának kérdései*

A nép pasztorációjának kérdését 1906-tól övezte nagyobb figyelem, amiben talán az előző év belpolitikai válsága is szerepet játszhatott. A jó példát a pécsi püspökség jelenthette, ahol 1845 óta működött az egyházmegyés papok missziós értekezlete. Romaisz Ferenc baranyanádasdi plébános a nagygyűlésen arra hívta fel a figyelmet, hogy óvakodni kell a sablonos pasztorációtól, mert ez a nép ellanyhulásához vezethet. A körülmények változására hivatkozva sürgette, hogy világi papok is vállaljanak missziós munkát, mert kevés a szerzetes. „A magyar egyházi viszonyokat mai napig befolyásolja még a múlt, amelyben a pap mint a nemesség tagja, távol állott a néptől"[499] – mondta, ezért szerinte a misszió a világi papoknak is a javára válik.

Egyesek arra is felhívták a figyelmet, hogy a nép vallási műveltségének emelése a visszaélések megakadályozása szempontjából is fontos. Sziklay János hírlapíró szerint például „kufár lelkek a nép vallásosságából csinálnak jövedelmező, de gonosz üzletet [...] az ezerféle költött csodák, pazarul ígért búcsúk és üdvösségek árán egyéb hittani tévelyeg[gel] és babonákkal töltik meg a nép lelkét". Ezért követelte, hogy a katolikusok olcsó és közérthető hitbuzgalmi könyveket adjanak ki a veszély ellensúlyozására.[500]

A többnyire általánosságokban mozgó felszólalások után az áttörést valójában csak a háború előtti utolsó, 1913-as nagygyűlés hozta meg, ahol Révész István kecskeméti plébános szembesítette hallgatóságát az alföldi lelkipásztorkodás gondjaival. Itt, főleg a tanyavilágban, templomok és papok

498 Uo., 1910. november 15. 11.
499 Uo., 1906. szeptember 25. 14.
500 Uo. 15.

hiányában, óriási tömegek veszítették el az érintkezést az egyházzal, az elhanyagoltság pedig – Révész szavaival élve – sokakat taszított kárhozatba. A püspökök anyagi erejét nem ítélte elegendőnek a problémák megoldására, ezért az állam segítségét kérte, természetesen „hazafias" indoklással: a színmagyar Alföld is segítséget érdemel, nem csak a „hálátlan" nemzetiségi peremvidékek – mondta.[501]

A városi népesség megszólítása szintén komoly nehézségeket jelentett, ezért a katolikusok különböző fortélyokat igyekeztek alkalmazni. Ilyen volt például a Regisi Szent Ferenc Egyesület munkája, amely elsősorban a vadházasságok törvényesítéséhez nyújtott erkölcsi és anyagi támogatást, tehát elérte az egyházi tanítástól elidegenedett embereket is. Ez ugyanakkor esélyt adott arra is, hogy megváltoztassák a segítségben részesülő ateisták egyházképét. „Egy-egy benyomás, néhány jó szó, egy kis felvilágosító röpirat, melyet az irodában kapnak, egészen új oldalról világítja meg előttük a dolgokat. [...] A nagyvárosi pasztorációban ez a legnehezebb: megközelíteni az embereket, hozzájuk férni. Íme egy szerv, mely óriási távolságokat tud áthidalni"[502] – jelentette ki beszámolójában Zsatkovics Béla lipótvárosi káplán, az egyesület titkára. Ez arra utal, hogy a szervezet munkája során épített a kognitív disszonancia jelenségére, tehát arra, hogy a régi beidegződéseknek ellentmondó új tapasztalat belső feszültséget vált ki az egyénben, ami lehetőséget ad az eredeti álláspont megváltoztatására.

Blandl György pécsi belvárosi káplán 1908-ban szintén azt hangoztatta, hogy a munkások megszólításához, mivel sokan kifejezetten kerülik a templomot, rendkívüli eszközök kellenek. Ezért a háromnapos, zárt munkás-lelkigyakorlatok meghonosítását javallotta, amelyet XIII. Leó már 1900-ban célul tűzött ki. A szónok a rendházakat is megnyittatta volna erre a célra, mivel lelkigyakorlatos házak építésére nem volt elegendő pénz.[503]

A nagygyűléseken folyamatosan hangoztatták a vasárnapi munkaszünet be nem tartásából fakadó problémákat is. Amint láttuk, Giesswein Sándor már 1900-ban tárgyalta ezt a kérdést.[504] Az MKEOSZ ennek megfelelően a vasárnapi munkaszünet kiterjesztéséről feliratot készített, amelyet megküldött minden országgyűlési képviselőnek.[505] Noha a kérdés folyamatosan napirenden maradt, az ügyben nem sikerült előrelépést elérni.

A szociáldemokraták térfoglalásával kapcsolatos félelem érhető tetten abban az 1907-ben megfogalmazott javaslatban, amelyre a társadalmi temetések szokásának megjelenése miatt volt szükség. Miután az öntudatos munkások úgy rendelkeztek, hogy temetésüket pap helyett elvtársaik vezessék, ezért a nagygyűlésen kezdeményezték, kérjék fel az illetékes minisztériumokat an-

501 Alkotmány, 1913. november 12. 11.
502 Uo., 1907. augusztus 28. 5.
503 Uo., 1908. szeptember 17. 11.
504 A magyar katholicizmus i. m. 86–89.
505 Alkotmány, 1902. október 15. 4.

nak elrendelésére, hogy a „kizárólag vallási szertartást képező temetéseknél" a pap engedélye nélkül ne lehessen gyászbeszédet tartani.[506] Két évvel később Zichy Gyula pécsi püspök hasonló célú javaslatot terjesztett a püspöki kar elé, amely azonban úgy találta, hogy ilyen tartalmú miniszteri rendelet nem kieszközölhető, ezért nem is tett lépéseket az ügyben.[507]

A katolikus nagygyűlések tehát – annak ellenére, hogy rendszeresen foglalkoztak a hitélet szervezésének kérdéseivel – kevés konkrét eredményt értek el a dualizmus korszakában. A legtöbb esetben, ahogyan azt esetenként a kortárs szónokok is elismerték, csupán a problémák megfogalmazásáig jutottak el, a megoldás kidolgozásáig és végrehajtásáig nem. A nagygyűlések vitái megerősítik azt a képet, amely szerint a „katolikus reneszánsz" ekkoriban elsősorban városi jelenségként érhető tetten, a hitélet szervezői főként az értelmiség megszólítására törekedtek, az ő pasztorációjukat tartották elsődlegesnek, amihez képest a szélesebb – városi és falusi – néprétegek gondjai többnyire alárendelt szerepet játszottak.

4.2. Az alap- és a középfokú oktatás

4.2.1. *Állásfoglalások az 1906 előtti időszakban*

A katolikus identitás megteremtése után természetesen annak megvédése jelentette elméletben a fő célkitűzést, ebben pedig kitüntetett volt az oktatás. Az egyházkritikai vitairatok már a dualizmus korai évtizedeitől kezdve az oktatás teljes szekularizálását követelték, kimondva a jelszót: „Felekezetlen államban felekezeti iskolának nincsen helye."[508] A téma kiemelt jelentőségét jól jelzi, hogy már a regionális gyűléseken is igen gyakran tárgyalták,[509] és az 1894-es budapesti nagygyűlésen is külön előadót kapott Zichy János gróf személyében. Szavaiból világosan kirajzolódik a katolikus alapállás: a társadalom csak úgy óvható meg a materializmus káros befolyásától, ha az egyház érvényesítheti befolyását a tanügy terén.[510]

1900-ban Mayer Béla kalocsai apát tárgyalta részletesen a katolikus iskolaügy kérdéseit. Beszéde jól jelzi, hogy a dualizmus korában az állam oktatáspolitikai szerepe milyen élénk vitákat váltott ki.[511] A fő problémának azt tekintette, hogy az állam inkább csak tűri, de nem támogatja a hitvallásos is-

506 Uo., 1907. augusztus 28. 8.
507 PL Püspöki értekezletek jegyzőkönyvei és nyomtatványai 1909. november 17. 3. napirendi pont.
508 *Rada János:* Etatizmus, liberalizmus és egyházkép dualizmus kori egyházkritikai vitairatokban. Egyháztörténeti Szemle 15. (2014) 2. sz. 50.
509 *Csibi Norbert:* Az országos katolikus nagygyűlések i m. 187–191.
510 *Esterházy M. M.–Zichy N.:* i. m. 68.
511 *Kelemen Elemér:* Hagyomány és korszerűség. Oktatáspolitika a 19–20. századi Magyarországon. Új Mandátum, Budapest, 2002. 27.

kolákat, a hittannak legfeljebb kulturális jelentőséget tulajdonít. Az állami iskolákat a vallási nevelés szempontjából elégtelennek tartotta, hiszen „vallásosan nevelni csak úgy lehet, ha az összes tanerőket és tantárgyakat vallásos szellem hatja át, mert a nevelés nem áll merő ismeretek közléséből, hanem [...] jó példaadásból". Tisztában volt vele, hogy a katolikus népoktatásnak nem volt jó a megítélése, ezért vitába szállt az oktatás színvonalát megkérdőjelező kritikusokkal, akik különösen gyakran kifogásolták a magyar nyelv oktatásának elhanyagolását a nemzetiségi területeken. Mayer a katolikusok nemzeti öntudatának kötelező hangoztatása után szembesítette a sovinisztákat a realitásokkal: bár a katolikus népoktatók szívből kívánják a magyarosodást, de évszázadok mulasztásait ők sem pótolhatják. „Ki a nemzetiségek könnyen ingerelhető érzékenykedésének veszélyeit ismeri, az nekünk fog igazat adni, midőn azt mondjuk, hogy e kérdésben nem lehet elég tapintatossággal eljárni" – jelentette ki. Ugyanakkor úgy vélte, hogy ez csak ürügy, az iskolák államosítását célzó törekvések hátterében valójában nem a nemzeti érzelmek, hanem az antiklerikalizmus áll. Véleménye nem állt távol az igazságtól, hiszen az oktatásügy ellenérdekelt szereplői – a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, a magyar és a nemzetiségi tanítók egyaránt – gazdasági érdekeik védelmében gyakran hivatkoztak nemzeti szempontokra.[512] Ezért Mayer azt hangoztatta, hogy a katolikusok támogatják a tudományokat, a józan felvilágosodást, csak azt utasítják el, ami megrontja az erkölcsöket. A nevelés során továbbá számolni kell az ember transzcendencia iránti vágyával, ellenkező esetben a társadalmi rend felbomlását kockáztatják: „a hit megvetése csak egy ádáz harc lángjait szítja a népekben úgy, mint az egyesekben, meghasonlásba ejti az elméket és szíveket és erkölcsrontó hatásában megtömi a börtönöket gonosztevőkkel, a tébolydákat őrültekkel, a sírokat öngyilkosokkal – a világot pedig csupa elégedetlenséggel."[513]

Egy év múlva Steinberger Ferenc tanítóképezdei tanár szintén azt fejtegette, az állam saját érdeke ellen cselekedik, ha az egyházakat kiszorítja az oktatásból, hiszen nem rendelkezik elég rátermettséggel ennek irányításához. „Éppen úgy vét a közjó ellen [...] mint az a kuruzsló, a ki hivatott orvos kezei elől veszi gyógyítás alá a beteget" – mondta. Véleménye szerint a civil morál, a bölcseleti erkölcstan nem elegendő a társadalom rendjének fenntartásához, hiszen „az ember a kísértés válságos perceiben nagyon könnyen feloldozza magát az önalkotta törvény alól".[514]

A katolikusok a legfőbb veszélyforrásnak a felekezeti iskolák községi kézbe vételét lehetővé tevő 1868-as közoktatási törvényt tartották, és a folyamatban hajlamosak voltak egyházellenes tendenciákat látni. Az iskolák községesítése, elsősorban a nagyobb városokban, valóban azt jelezte, hogy a pol-

512 *Nagy Péter Tibor:* Járszalag és aréna. Egyház és állam az oktatáspolitika erőterében a 19. és 20. századi Magyarországon. Új Mandátum, Budapest, 2000. 108–109.
513 A magyar katholicizmus i. m. 29–35.
514 A magyar katholikusok i. m. 75–79.

gárosodó lakosság már kiszakadt az egyház közvetlen szellemi irányítása alól, és maga vette kezébe az oktatás ügyét.[515] Ezt példázta (ami igencsak riasztó lehetett a katolikusok számára), hogy Pest város 1868-ban valamennyi katolikus iskolát községivé alakította át, amit 1873-ban az újonnan egyesült Budapest képviselő-testülete is megerősített.[516] Az állam azonban általában véve – anyagi megfontolások alapján – nem törekedett arra, hogy a községi iskolák számát szaporítsa. Ugyanakkor igyekezett kiterjeszteni felügyeleti jogait, és komoly feltételeket támasztott a felekezeti iskolákkal szemben, amelyeket azok sok esetben nem tudtak teljesíteni. A minisztérium ráadásul az 1890-es években több lépcsőben megnehezítette a községi erőforrások bevonását az egyházi iskolák fejlesztésébe,[517] és – Halász Ferenc osztálytanácsos vezetésével – arra törekedett, hogy a professzionális szakfelügyeleti rendszert minél jobban kiterjessze az iskolák belső ügyeire is.[518]

Ezeket a lépéseket a katolikus táborban – természetesen – rendkívül sérelmesnek találták. Dreisziger megfogalmazásában: „törvények és rendeletek mindig újabb és újabb csonkításokat ejtenek a hitvallásos iskolák jogain; az állam pedig lépésről lépésre, kitartó szívóssággal és jobb ügyhöz méltó éberséggel terjeszkedik hatalmával iskoláink fölé. S hogy még többet is akar, mutatja az állam szupremáciáját szolgáló harcosok modora."[519] Guzsvenitz Vilmos, az esztergomi tanítóképző tanára szerint a községesítési folyamat az államtól élvezett támogatás évszázadai után óriási meglepetésként érte az egyházat. Az oktatási rendszer átalakulása véleménye szerint általános társadalmi elégedetlenséget szült, hiszen az egyház iskolája „templom", ahol az értelem és az erények egyaránt fejlődnek, az államé viszont „kaszárnya", ahol nem nemesítenek, csak idomítanak. Az állami oktatási rendszer terjeszkedése a szónok szerint valójában a szabadságjogok korlátozását jelentette: „Akkor lesz csak boldog a magyar, ha az állami mindenhatóságnak sikerül e téren is megfojtani az egyéni szabadságot"[520] – jelentette ki ironikusan. Stuckner János teológiai tanár szintén a tanszabadság fontosságát hangsúlyozta: az nem állami kegy, ahogy a magyar politikusok is gondolják, hanem „sajátos, természeti joga minden embernek, aki ahhoz hivatással bír". Egy angol miniszterre hivatkozva állította, a szabad iskolák előnyösek, mert eredetiséget és változatosságot visznek az oktatásba, és ellensúlyul szolgálnak az egyformaságra törekvő közoktatással szemben.[521]

Milyen intézkedéseket láttak szükségesnek a nagygyűlés szónokai az oktatás helyzetének javítására? Elvi szinten elsősorban az állam és az egyház közötti együttműködés javítását sürgették. Dreisziger például elengedhetetlennek tartotta, hogy az oktatás egységes szellemet kövessen, amelyet a hittan határoz meg: „minden tantárgy ezzel összhangzásban legyen, s egy részük legalább is ellent ne mondjon a hitbeli dolgoknak." Csak így látta biztosíthatónak, hogy az „első számú nemzeti veszedelem", vagyis „a legalsóbb néposztály vallástalansága, erkölcstelensége" megelőzhető legyen.[522]

Stuckner szerint az állam csak akkor felügyelheti az oktatást, ha garantálja, hogy az egyháznak joga lesz „megakadályozni a tévelynek abba való becsempészését a tudomány, az irodalom, a történelem ürügye s bárminemű ürügy alatt". A nemzeti eszme terjesztése kapcsán óvatosságra intett, arra figyelmeztetve, hogy az asszimiláció csak akkor értékes, ha önkéntes. Ha viszont „erőszakos, oktrojáló, természeti jogokat lábbal tipró, pogányiasan soviniszta", akkor a kívánttal ellentétes hatással jár. Követelte, hogy az állam ne kivételezzen, főleg az egyházi iskolák tanárait sújtó megkülönböztetésre, például a vasúti kedvezmények elmaradására utalva. A népoktatás terén a fő veszélyt az államosításban látta. A Halász Ferenc miniszteri tanácsos által írt *Teendőink a népoktatás terén* című könyvre hivatkozva állította, hogy a kormány a fokozatos államosítás politikáját folytatja.[523] Úgy vélte, a kormányzati beavatkozás legfeljebb a fenntartó egyházközség hanyagsága esetén igazolható, de ekkor is az egyházi hatóságtól érkező feddés, illetve a segélyezés a megoldás, nem pedig az államosítás.[524] Szerinte az ország sok vidékén törvényellenes módon „rendszeres kortes-hadjáratot indítanak az állami iskola mellett, élén a tanfelügyelővel s néhány helyi nagysággal, hangulatot csinálva a tájékozatlan közönségben, élénk színekkel ecsetelve az állami iskola előnyeit, megtévesztve a népet a költségekre vonatkozólag, úgy hogy végre maga a polgárság is kezd állami iskola után vágyakozni. Egyszerűen »cégcsere« ez, mint a munkácsi püspök nevezte."[525] Steinberger Ferenc mindezzel szemben védekezésként elsősorban a katolikus öntudat felébresztését követelte, mert

515 *Kelemen E.:* i. m. 126.

516 *Mészáros István:* A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon. Szent István Társulat, Budapest, 2000. 208.

517 Ezért követelte például Ember Károly még 1913-ban is az 1868-as közoktatási törvény olyan értelmezését, amely lehetővé teszi a politikai község számára, hogy „önerejéből, a törvény életbeléptetése előtti viszony alapján a hitfelekezeti iskolák fejlesztéséről költségvetésében gondoskodhassék". Alkotmány, 1913. november 12. 7.

518 *Nagy P. T.:* i. m. 62–64., 70.

519 A magyar katholikusok i. m. 128.

520 A magyar katholicizmus i. m. 183–190.

521 A magyar katholikusok i. m. 144–146.

522 Uo. 133–138.

523 *Halász Ferenc:* Teendőink a népoktatás terén. K. n., Budapest, 1896.

524 A gyakorlatban Struckner stratégiáját követte az 1905-ben kinevezett pécsi püspök, Zichy Gyula is. *Csibi Norbert:* A püspöki körlevelek művelődéstörténeti jelentősége a pécsi egyházmegye példáján (1905–1918). In: A 20. század egyház- és társadalomtörténetének metszéspontjai. Tanulmányok a pécsi egyházmegye történetéből. Szerk.: Bánkuti Gábor–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, Pécs, 2012. 65–84. (Seria Historiae Diocesis Quinqueecclesiensis VIII.) 72.

525 A magyar katholikusok i. m. 147–159.

úgy látta, az állam térfoglalását megkönnyíti, hogy a világiak nem törődnek a katolikus iskolák fejlesztésével.[526]

A középfokú oktatás problémái szintén világnézeti szempontok alapján kerültek terítékre. A felsőbb nőnevelés terén a szónokok általában kevés érzékenységet tanúsítottak az új igényekkel szemben, noha ezek egyre nagyobb elismerésben részesültek: a minisztérium engedélyével az Országos Nőképző Egyesület 1896-ban létrehozhatta Budapesten az ország első leánygimnáziumát.[527] Ember Károly tanítóképezdei tanár, a *Népnevelő* című folyóirat szerkesztője a 17. századi francia teoretikus, François Fénelon nézeteinek időszerűségét bizonygatta, amelyek szerint az oktatásban tekintettel kell lenni a nők jövendő társadalmi helyzetére, tehát nem szabad olyan vágyakat ébreszteni bennük, amelyek később nem teljesedhetnek be, mert ez boldogtalanná teheti őket. Ember sajnálattal regisztrálta az államilag elismert nőnevelő intézmények felállítását, amelyek szerinte hamis illúziókat keltettek, kerülő utakat nyitottak a társadalmi érvényesülésre, meghamisítva ezzel a hagyományos női eszményt. Ezért határozottan helyeselte, hogy az egyház nem kíván ilyen intézményeket létesíteni.[528]

A szónokok úgy találták, hogy a fiúkat nevelő középiskolák sem képesek betölteni „erkölcsnemesítő" funkciójukat. Demeczky Mihály, a budai katolikus gimnázium mellett működő Ferenc József Nevelőintézet kormányzója 1903-ban javasolta, lépjenek fel a hittanórák számának emeléséért, és a középiskolákban a rajzoló geometria helyett is hittant tanítsanak.[529] Erdélyi Károly kolozsvári gimnáziumigazgató felszólította a katolikus tanárokat, hogy tegyék szóvá az antiklerikalizmus túlzásait, és tapintatosan védjék meg egyházuk igazságait. Hangsúlyozta azonban, hogy a tanároknak mindig tekintettel kell lenniük hazafias kötelességeikre, nem léphetnek fel türelmetlenül, olyannyira, hogy a túlzókat nem is szabad megtűrniük maguk között. A katolikus álláspont jobb megismertetésének érdekében sürgette a túlzottan elméleti jellegűnek ítélt hittanoktatás módszereinek átgondolását. Azt kívánta továbbá, a történelemtanárok határozottan cáfolják meg a közvélekedésben keringő katolikusellenes nézeteket, és ösztönözzék diákjaikat, hogy ők is vegyenek részt a társadalmi vitákban az egyház oldalán.[530] Prónai Antal piarista tanár a diákok passzivitása miatt a tankönyvek szellemiségét hibáztatta, amely szerinte felekezetnélküli vagy protestáns volt.[531] Újházy László történelemtanár szintén úgy vélekedett, a tankönyvek többsége nemzetiségi, felekezeti vagy politikai küzdelem céljából íródott, noha „igazi historikushoz felekezeti gyűlöletnek tapadnia nem szabad". Ezért „célzatos ferdítésektől mentes", haza-

526 Uo. 74.
527 *Zimmermann, S.:* Die bessere i. m. 118.
528 A magyar katholicizmus i. m. 193–196.
529 Alkotmány, 1903. október 22.2.
530 A magyar katholicizmus 199–202.
531 Alkotmány, 1902. október 16. 7.

fias, vallásos tankönyvek kiadását sürgette.[532] Mindezek a felvetések a kezdeményező szempontjából indokoltak voltak, hiszen az állam a tantervek révén jelentős befolyást gyakorolt a felekezeti középiskolák többségének működésére is – ez pedig egyebek mellett azzal a hatással járt, hogy az ideológiai szempontból legfontosabb tantárgyak, az irodalom és a történelem egyre kevésbé voltak alkalmasak a felekezeti identitás formálására.[533]

A nagygyűlés hitbuzgalmi szakosztálya a felekezeti identitás védelmében esetenként aktivista megoldásokra is vállalkozott. Demeczky Mihály 1904-ben szót emelt az ellen, hogy a fővárosi tanács még 1884-ben saját iskolái részére elrendelte egy felekezetileg színtelen imaszöveg kötelező alkalmazását. Ezt abszurdumnak ítélte, és arra hívta fel a figyelmet, hogy a brit iskolákban tanítás előtt a különböző felekezetekhez tartozó diákok külön terembe mennek, hogy ott külön, saját hitelveiknek megfelelően imádkoznak. Ekkor az ülést vezető Széchényi Miklós győri püspök javaslatára a szakosztály küldöttséget választott, amely a fővárostól katolikus imát kért a budapesti elemi iskolák számára.[534]

A koalíció hatalomra kerülése után az oktatásügy terén is offenzívabb hozzáállás jelei kezdtek mutatkozni. 1906-ban Görcsöni Dénes javaslatára a nagygyűlés határozatban követelte azon „hagyományos magyar gondolat" érvényesítését, miszerint a nevelési rend alapja csak Krisztus lehet. Görcsöni szerint a szabadkőművesek és a szocialisták „könyveik, folyóirataik, újságjaik, röpirataik az akadémiák tudósaitól kezdve le egészen a legegyszerűbb napszámosig mindenkinek az igényeit kielégítik". A katolikusoknak ezért ellenségeik példáját kell követniük: „Igenis bántunk, támadunk mindenkit, aki ellenségünk, mert a támadás mindig fél győzelem"[535] – jelentette ki. Két év múlva a szakosztályi határozatok között már az is szerepelt, hogy – az egységes világnézet közvetítésének érdekében – a népiskolákban olyan tanítókat alkalmazzanak, akiknek a vallása megegyezik a diákok többségének vallásával,[536] ami nyilvánvaló ellentmondásban állt a tanügyigazgatás liberális alapelveivel.

Miller József ürömi plébános az államosítás gyakorlatát vette célba, amelyet szerinte néha valóban indokolttá tehetett „a nemzetiségi iskolák államellenes tanítása", de az „ezen ok miatt államosított iskolák mind sokkal kevésbé szolgálják a magyarosítás ügyét, mint amennyi kárt tettek nem keresztény szellemükkel". Szokatlan szókimondással arra figyelmeztette hallgatóságát, hogy a rossz fizetések miatt gyakran maguk a tanítók sem ellenzik a fenntartóváltást. Bár Miller szerint a katolikus tanítókongresszuson „izzott a terem hangulata", „a folyosó őszintén beszélgetői" viszont egyáltalán nem idegen-

532 Uo., 1902. október 16. 7.
533 *Nagy P. T.:* i. m. 84–86.
534 Alkotmány, 1904. október 24. 1–2.
535 Uo., 1906. szeptember 26. 6–8.
536 Uo., 1908. szeptember 18. 5–6.

kedtek az államosítástól. Ezért követelte, hogy az egyházi iskolákban emeljék a fizetéseket az állami szintre. Arra is felhívta a figyelmet, hogy gyakran a helyi közösségek anyagi megfontolásokból szeretnének „megszabadulni" az egyházi iskoláktól. Ezért javasolta, az iskolák fenntartását biztosító pótadót állami adóként hajtsák be, hogy ne lehessen kibújni alóla.[537]

Szintén az anyagi megfontolásokat – és a hitközönyt – emelte ki Csernoch János, aki a konszolidációhoz a hívek támogatását látta szükségesnek, amelynek megszervezéséhez külön szervezet létrehozását javasolta Magyar Katolikus Népiskolai Egyesület néven.[538] Ez – bár a szervezet végül nem jött létre – azért is indokolt lehetett volna, mert a népoktatás az egyházon belül hagyományosan helyi ügynek számított, tehát nem volt jellemző a forrásátcsoportosítás a tehetősebb területekről a szegényebb egyházmegyékbe.[539]

4.2.2. *A koalíciós kormányzás éveiben*

Az 1906-ban hivatalba lépett koalíciós kormányban a kultuszminiszteri posztot Apponyi Albert töltötte be, aki az oktatási rendszer régóta időszerű modernizálását az asszimilációs törekvésekkel összekötve igyekezett megvalósítani.[540] A nevéhez köthető oktatási törvénycsomag egyik legfontosabb eleme az 1907. évi XXVII. törvénycikk azon rendelkezése volt, amely az állami és egyházi iskolák tanítóit egyaránt köztisztviselőnek nyilvánította, minimálbért állapított meg a számukra és járandóságukat közigazgatásilag biztosította. Az államsegély folyósításának ugyanakkor a törvény komoly feltételeket szabott, amivel tovább növelte az állami befolyást.[541] Ennek jelentőségét jól mutatja, hogy a polgári radikális gondolkodók a törvényben egyenesen az egyházi befolyás visszaszorítására tett kísérletet láttak.[542]

A szabályozás potenciális veszélyeivel a katolikus nagygyűlés szónokai is pontosan tisztában voltak. Keményffy K. Dániel, az esztergomi tanítóképző oktatója 1907-ben arról beszélt, hogy a nem egyházi iskolák tanárainak többsége ellenséges a katolikusokkal szemben, aminek a hatásait Apponyi Albert minisztersége szerencsésen tompítja ugyan, ám feltette a kérdést: mi jön majd egy új miniszterrel? A szónok szerint a Lex Apponyi[543] válságos helyzetet hozott a katolikus népoktatásba, mivel „a nagyarányú államsegély lemondást, függést és végül mégis csak bizonyos fokú államosítást jelent. Jöhet egy antikatolikus vagy nemzetietlen kormány, s ami most enyhének, tűrhetőnek látszik, keserű gyümölcs, kemény dió lesz." Ráadásul szerinte a rendszerbe kódolták a bérfeszültséget, hiszen az állami iskolák tapasztaltabb oktatói számára a törvények magasabb béreket garantáltak.[544] Ezért Keményffy úgy vélte, ha az iskolafenntartók nem egyenlítik ki az egyházi tanítók fizetését, akkor idővel egyenes út nyílik a teljes államosításhoz.[545] A megoldást a hosszú idő óta óhajtott katolikus autonómiában vélte megtalálni, amelytől azt várta, hogy csökkenti az állami függést és magára vállalja az iskolák védelmét. A legfontosabbnak azonban azt tartotta, hogy az autonómia egységes irányítást adhat, hiszen a katolikus iskolák igen vegyes képet mutattak, az oktatási módszerek, a tananyag vidékenként eltérőek voltak – az egységesítéstől pedig minőségi javulást remélt. Emellett új anyagi források bevonását szorgalmazta, elsősorban a vallás- és a tanulmányi alapból, amelyeket az autonómia kezelésébe kívánt utalni. Úgy vélte továbbá, hogy a katolikusoknak önadózást kellene vállalni az iskolák javára.[546] Ez utóbbi elképzelésnek a következő évben külön nyomatékot adott Széchényi Miklós győri püspök, aki sürgette, hogy a „kétfrontos háborúban", tehát a sovinisztákkal, illetve a „destruktív elemekkel" szemben a katolikus társadalom egyaránt álljon ki iskolái mellett, és vállalja magára az anyagi terheket.[547] Az önadózás ötletéből azonban semmi nem valósult meg.

A gyakorlati szempontból legfontosabb kezdeményezésnek ezért az iskolatestvérek tevékenysége bizonyult. A népiskolák helyzetének javítását szolgálta a De la Salle Szent János által 1680-ban alapított Keresztény Iskolatestvérek rendje, amelynek tagjai az ifjúság, elsősorban a szegény fiatalok nevelésének szentelték életüket. A rend Magyarországon 1894-ben telepedett le. Céljainak támogatására külön egyesület jött létre Zichy Nándor vezetésével, aki a népiskolák katolikus jellegének megőrzését egyedül a rend révén látta lehetségesnek.[548] Az egyesület 1904-től a nagygyűlések keretében tartotta saját közgyűléseit. A rend négy anyaházat nyitott, ahol növendékeiket felkészítették a tanítói hivatásra, a nyitrabajnai ház megnyitásának költségeihez a ki-

537 Uo., 1906. szeptember 25. 13–14.
538 Uo., 1906. szeptember 26. 19.
539 *Nagy P. T.:* i. m. 66.
540 *Szarka László:* A Lex Apponyi oktatás- és nemzetiségpolitikai olvasatai. Korunk 18. (2007) 12. sz. Interneten: http://epa.oszk.hu/00400/00458/00132/szarkal.html (letöltés: 2016. szeptember 20.).
541 *Felkai László:* Gróf Apponyi Albert, a kultuszminiszter. Új Pedagógiai Szemle 1999. július–augusztus. Interneten: http://epa.oszk.hu/00000/00035/00029/1999-07-mu-Felkai-Kultuszminiszter.html (letöltés: 2016. szeptember 20.).
542 *Nagy P. T.:* i. m. 110.
543 Ez volt az 1907. évi XXVII. törvénycikk, amely a nem állami elemi iskolák jogviszonyait szabályozta, az államsegély folyósításának feltételeként növelte az állam felügyeleti jogait, valamint előírta a magyar nyelv oktatását.
544 Az 1907. évi XXVI. és XXVII. törvénycikkek összevetéséből kiderül, hogy az állami, illetve a községi és felekezeti iskolák tanítói azonos alapfizetésre számíthattak (az utóbbiak esetében ez csak minimumösszeg volt), ám öt év szolgálat után az állami iskolák tanítóinak fizetése négyszáz, tíz év után hatszáz, tizenöt év múlva nyolcszáz koronával haladta meg a kezdő fizetést. A községi és egyházi iskolákban bevezetett korpótlékok öt év szolgálat után viszont csak kétszáz, tíz év után négyszáz, tizenöt év után ötszáz koronával emelték meg a kezdő fizetés összegét.
545 Koródy Miklós egy év múlva szintén úgy vélte, hogy az iskoláknak adott államsegély új helyzetet hozott, ezért sürgette, hogy egy év alatt hajtsák végre az érvényes püspöki tanügyi rendszabályok revízióját. Alkotmány, 1908. szeptember 18. 4.
546 Uo., 1907. augusztus 28. 3–4.
547 Uo., 1908. szeptember 17. 8.
548 Uo., 1904. október 21. 3.

rály és Ferenc Ferdinánd trónörökös is hozzájárult.[549] A Lex Apponyi kimondottan előnyösnek bizonyult a rend céljai szempontjából, hiszen növendékeik alkalmazása esetén a hitközségeknek nem kellett sem korpótlékot, sem nyugdíjalapot fizetniük.[550] Mivel így ők bizonyultak a legolcsóbb tanerőnek, hamarosan megélénkült a kereslet munkájuk iránt.[551]

A nagygyűlés szónokai a szervezeti ügyek mellett a nevelés mikéntjének részletkérdéseivel kevesebbet foglalkoztak. Az egyik kivétel az ifjúsági szervezetek alakításának sürgetése volt. Ennek igénye már 1902-ben felmerült, miután a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium rendeletben írta elő az egyesületek szervezését – sok katolikus viszont ezeket természetesen inkább felekezeti alapon kívánta megvalósítani.[552] 1908-ban Balits Lajos győri egyházmegyés pap az egyesületek vidéki elterjesztését ajánlotta. A sajtó „rossz befolyására" tekintettel különösen azt javallotta, hogy a tanítók olvassanak együtt az ifjúsággal. Folyamatos munka esetén nem fordulhat elő, hogy „néhány kabátos ember vagy alak – itt radikális, ott szociáldemokrata a neve – benyargal egy délután a faluba, félórai beszéd és izgatás után megfordítja a hívek lelkét"[553] – vélekedett.

A katolikus teoretikusok emellett elsősorban a gazdasági oktatás hatékonyságának növelését sürgették, ami összhangban állt a konzervatív katolicizmus „népmentő" célkitűzéseivel. 1906-ban például Schmall Zsigmond törökbálinti kántor és iskolaigazgató azt javasolta, hogy a népiskola ötödik és hatodik osztályában – az alkotmánytan és a természettan óraszámának megkurtításával – gazdasági ismereteket tanítsanak, mert az ismétlőiskolába, ahol ez elvileg anyag lenne, a szülők többnyire nem küldik el a gyerekeket.[554]

Kiemelhető továbbá a középiskolai tanárok egyesületének megalakulása is, amelyet az 1907-es nagygyűlésen tartott értekezlet készített elő. A mintegy kétszáz fő részvételével tartott esemény levezető elnöke, Prohászka Ottokár „rövid, de annál lelkesebb" megnyitójában nyíltan beszélt a katolikus oktatás pozícióit fenyegető áramlatokról, a szabadoktatás konkurenciájáról.[555] Az értekezlet résztvevőinek nevében hangsúlyozta, szívesen fognak kezet más egyesületekkel, de egyértelművé tette: „gyávák volnánk, ha meghátrálnánk. Szervezkednünk kell minden vonalon, s azért kell önálló egyesületet teremtenünk a katolikus tanárok számára is."[556] Az értekezlet nyomán Mázy Engelbert bencés tanár vezetésével 1907. november 17-én, mintegy ezer taggal alakult meg hivatalosan a Katolikus Középiskolai Tanáregyesület. Ez az „erkölcsi veszélyek", a tekintélytisztelet hanyatlása és az „élvezetvágy növekedése" miatt aggódott elsősorban, és az oktatás keresztény szellemű megújítását, a tanárképzés reformját, valamint a nem felekezeti iskolák visszaszorítását kívánta. Emellett néhány szakmai jellegű kritikát is megfogalmazott, elsősorban azt kifogásolva, hogy túl nagy a kötelező tananyag, ezért a középiskolákban a tanároknak gyakran nem marad ereje és kedve a nevelésre.[557]

549 Uo., 1906. szeptember 25. 15.
550 Uo., 1907. augusztus 28. 4.
551 Uo., 1908. szeptember 14. 10.
552 Uo., 1902. október 16. 4.
553 Uo., 1908. szeptember 17. 9–10.
554 Uo., 1906. szeptember 25. 14.
555 Ennek befolyását jól érzékelteti, hogy 1907 októberében ülésezett első alkalommal – és éppen Pécsett – az első országos kongresszus a szabad tanításról, amelyet komoly közérdeklődés kísért. Lásd például *Imre Sándor:* A Szabad Tanítás Országos Magyar Kongresszusa. In: Erdélyi Múzeum 2. (1907) 5. sz. 273–285.
556 Alkotmány, 1907. augusztus 28. 14.

A hazai középiskolai oktatás „poroszos" jellegével szembeni elvi kritika ritkán jelent meg a nagygyűléseken. Az egyik fontos kivételt Kovdés János nagyváradi kereskedelmi iskolai igazgató 1907-es beszéde jelenti, aki a brit oktatási rendszert állította példaképnek. Elismerte, hogy a brit középiskolák kevesebb tárgyi tudást adnak át, ám a brit ifjú „nem is csömörlik ám bele a tanulásba; fogékonyságát és szeretetét a tudományok iránt megőrzi továbbra is". Komoly problémának látta továbbá, hogy itthon nem veszik számba a diákok természetes hajlamait. „Megrögzött balhit az nálunk, hogy úri család gyermeke csak lateiner pályára léphet, mert az biztos kenyeret nyújt" – vélte, pedig *amíg ez nem szűnik meg,* a magyarság nemzetközileg nem lesz versenyképes. A középiskolát elmarasztalta, mert nem veszi figyelembe a modern élet kívánalmait, a gondolkodás helyett csak az emlékezőtehetséget fejleszti. Ezért Herbert Spencerre hivatkozva azt kívánta, hogy a középiskola magoltatás helyett az életre készítsen fel, modern nyelveket, természettudományokat tanítson. A példaképnek a nyugat-európai reformiskolákat tartotta, ahol oktatás és nevelés szerves egységben történt, az iskolák lehetőleg a nagyvárosoktól távol, természeti környezetben működtek.[558]

Az ellenpólusnak Bitter Illés ciszterci főgimnáziumi igazgató felszólalását tarthatjuk, aki határozottan ellenezte a tervbe vett középiskolai reform „túlzásait", vagyis az 1913-ban kinevezett vallás- és közoktatásügyi miniszter, Jankovich Béla elképzeléseit, aki a középfokú oktatás gyakorlatiasabbá tételét, a diákok túlterhelésének csökkentését kívánta.[559] Bitter elsősorban a hagyományos egyházi oktatás tradícióihoz illeszkedő humanisztikus gimnázium fenntartását követelte, tiltakozott a görögpótló néven ismert – a gyakorlatban a gimnáziumok modern szekuláris jellegét erősítő[560] – tantárgy ellen, valamint ellenezte a középiskolai felvételi eltörlésének ötletét is.[561]

557 Uo., 1908. szeptember 16. 3–4.
558 Uo., 1907. augusztus 29. 5–6.
559 *Felkai László:* A jogalkotó kultuszminiszer, Jankovich Béla. Magyar Pedagógia 103. (2003) 1. sz. 108.
560 *Nagy P. T.:* i. m. 90.
561 Alkotmány, 1913. november 11. 18.

4.2.3. *Változások 1910-től*

1910 után a katolicizmus az oktatásügy terén is kezdett defenzívába szorulni a pozícióit érintő kezdeményezésekkel szemben. Bár a vallás- és közoktatásügyi tárca vezetését 1913-ig a szabadelvű munkapárti kormányban a keresztény-hazafias nevelés jelszavát hangoztató Zichy János látta el,[562] a nagygyűlés egyes szereplői számára még az ő személye sem jelentett elég garanciát az átalakítást kívánó oktatáspolitikai elképzelésekkel szemben. Az 1910-es nagygyűlésen például Dudek János teológus, a dogmatika egyetemi tanára tiltakozott azon törekvések ellen, amelyek az egész tanügy államosítását, valamint az erkölcstan és a vallástan kettéválasztását célozták volna.[563] Millner Antal népiskolai igazgató szintén a hitoktatás fenntartása mellett emelt szót, és tiltakozott a magyar szabadtanítók egyesületének működése ellen.[564] (1911-ben a minisztérium felfüggesztette a Szabad Tanítók Országos Egyesületét, mivel az az ingyenes, felekezetnélküli állami oktatás, valamint az általános választójog mellett agitált.)[565] A következő évben felmerült – skandináv mintára – egyházi népfőiskolák létrehozásának a gondolata is,[566] amivel az antiklerikális szellemi irányzatok terjedésére kívántak választ adni.

A nagygyűléseken a korábbiaknál komolyabb formában kezdtek el foglalkozni a tanítók szociális problémáival. 1913-ban például Giesswein Sándor bejelentette, hogy szaklapot indítanak a tanítóság szociális érdekeinek védelmére.[567] 1911-ben a Katolikus Tanítók Országos Szövetségének ülésén a keresztényszocialista Kocsán Károly arra tett javaslatot, hogy az államtól kérjenek drágasági pótlékot a tanítók számára. A javaslat meglepő gyorsasággal vezetett tettekhez: még aznap délután Giesswein Sándor vezetésével deputáció kereste fel az Országházban Balogh Jenő és Náray Szabó Sándor államtitkárokat, akik kilátásba is helyezték a harmincszázalékos drágasági pótlék megadását.[568] Giesswein 1913-ban országgyűlési képviselőként azt is elérte, hogy mérsékeljék a szerzetes tanárok hátrányos megkülönböztetését, akik így államsegély útján nyolcszáz koronás garantált bérminimumhoz jutottak.[569] Ezeket a lépéseket a tanítóság radikalizálódásától való félelmek is indokolttá tették. 1913-ban maga Glattfelder Gyula csanádi püspök beszélt arról, hogy ki kell vívni az egyházi iskolák egyenrangúságát az államiakkal, de a küzdelem során „a tanítóságnak nem szabad szakszervezetté lenni, a tanítóságnak nem szabad forradalmi elemmé lenni". A tanítókat arra figyelmeztette, hogy a fizetésrendezést nem a szabadgondolkodók elveinek terjesztésével, hanem „a nemzet komoly rétegeinek" megnyerésével érhetik el.[570]

562 *Felkai László:* Gróf Zichy János, a kultuszminiszter. Magyar Pedagógia 100. (2000) 1. sz. 54.
563 Alkotmány, 1910. november 15. 15.
564 Uo., 1910. november 16. 3.
565 Népszava, 1911. március 16. 2.
566 Alkotmány, 1911. november 14. 18.
567 Uo., 1913. november 11. 23.
568 Uo., 1911. november 15. 5.
569 *Felkai L.:* A jogalkotó i. m. 113.

4.3. A katolikus felsőoktatás megteremtésének igénye

A nagygyűlések szónokai közösségük egyik fő problémáját a hitbuzgó értelmiség hiányában látták. A kézenfekvő megoldás a vallásos szellemű felsőoktatás megteremtése lett volna, amely azonban – a nemzetközi példák alapján – nem ígérkezett könnyű feladatnak. A liberális egyetempolitika alappillérét ugyanis a tanszabadság elve jelentette, amivel szükségszerűen együtt járt az egyetem állami jellege, vagyis a felekezetektől való teljes függetlenség. Az egyház erre számos országban egyetemalapítási törekvésekkel válaszolt. Az első katolikus egyetem Belgiumban alakult meg 1834-ben (Mechelenben, később Leuvenbe került), és igen sikeresnek bizonyult, diplomái kiérdemelték az állami elismerést. Kevésbé alakult jól a Franciaországban 1875 után megszervezett katolikus egyetemek (Párizs, Lille, Angers, Lyon, Toulouse) sorsa, amelyek 1880-ban elveszítették az államvizsgáztatás jogát, így hallgatóságuk gyorsan megcsappant. A Magyarország számára legfontosabb mintát jelentő német katolikusok viszont – bár már az 1849-es nagygyűlésen felmerült az ötlet – el sem jutottak a saját egyetem létrehozásához. Ehelyett inkább az állami egyetemeken kívánták erősíteni saját pozícióikat, például ösztöndíjakkal, egyesületek alapításával.[571]

Magyarországon a katolikusok álláspontját kezdetben az a szándék motiválta, hogy a Pázmány Péter által 1635-ben alapított, de az állam irányítása alatt álló budapesti tudományegyetem egyházi jellegét elismertessék, még ha erre nem is volt igazán reális esély.[572] A kérdésről az országgyűlés költségvetési vitáin állandóan kiújult a nézeteltérés, ám az 1880-as évekre lassan a katolikusok körében is megérlelődött a saját egyetem alapításának gondolata. Simor János hercegprímás komolyan foglalkozott a kérdéssel, lehetségesnek, de nagyon nehéznek látta megvalósítását. 1893-ban Csáky Albin kultuszminiszter – az egyházpolitikai küzdelemben tett engedményként – kijelentette, hajlandó lenne az egyetemi alapból a katolikus egyházi alapítványok terhére egy majdani katolikus egyetem céljaira áldozni. Ugyanakkor a püspöki karnak nem volt egységes álláspontja, és csupán elszigetelt kezdeményezések történtek: 1900 előtt a csanádi, a váci és a kassai püspök, majd a kalocsai főkáptalan tett nagy összegű felajánlást egy esetleges egyetem alapítására, Hetyey Sámu-

570 Alkotmány, 1913. november 12. 7.
571 *Szögi László:* Katolikus egyetemalapítási törekvések Magyarországon. In: Hittudományi fakultások és tanintézetek a XX. századi magyar egyetemeken. Szerk.: Ujváry Gábor. ELTE, Budapest, 1991. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 13.) 11–13.
572 *Csibi Norbert:* Az első világháború előtti katolikus nagygyűlések és a katolikus egyetem ügye Magyarországon. Per Aspera ad Astra 2. (2015) 1. sz. 53.

el pécsi püspök szintén e célra gondolva gyarapította a líceum alaptőkéjét.[573] Az egyes főpásztorok természetesen abban voltak érdekeltek, hogy a jelentős kulturális fellendülést hozó intézmény az ő egyházmegyéjükben alakuljon meg, az egyes helyi kezdeményezések összehangolása ezért komoly kihívásnak ígérkezett.

A katolikus nagygyűléseken az egyetem létrehozásának fő szószólója Mihályfi Ákos volt, aki 1900-ban arra a kedvező hatásra hivatkozott, amit tapasztalatai szerint a nyugat-európai intézmények hallgatóik hitéletére gyakoroltak. Hangsúlyozta: az oktatók „tudósok, de nem törekszenek arra, hogy a tudomány szárnyain emancipálják magukat a kinyilatkoztatás igazságaitól, ellenkezőleg, tudományukkal a természetfölötti hitet és vallást, a Krisztus alapította egyházat védik". A tudomány nem lehet tárgyilagos, hiszen a tények bírálata, magyarázata nagyon is függ a tudósok világnézetétől. Az ifjúság szelleme ezért csak akkor lehet biztonságban, ha a tanárok hithű katolikusok. Emellett joggal hivatkozott arra, hogy a tudományban is eljött a „konkurencia kora", ezért a katolikusoknak meg kell mutatniuk versenyképességüket.[574]

Következő beszédben Mihályfi már a gyakorlati teendőket vázolta fel. Első lépésként a püspöki kartól egyetemi bizottság alapítását kérte, és javasolta, hogy egyesítsék az egyetemalapítást célzó korábbi felajánlásokat, amelyek összege nagyjából egymillió koronát tett ki, valamint sürgette, hogy országos gyűjtést indítsanak. Számított a budapesti egyetem katolikus jellegű alapjaiból is támogatásra, azonban hangsúlyozta, nem szabad az összes katolikus alap átvételével ezt az intézményt teljesen megfosztani katolikus jellegétől. Ezek után a jogi feltételek tisztázását sürgette, hiszen az egyetem csak akkor lehet versenyképes, ha az állam elismeri a képzéseit. Egyben figyelmeztetett a francia példára, ahol az egyetemek nem adhattak ki elismert diplomát. Hangsúlyozta, az oktatóknak egyszerre megbízható tudósoknak és jó katolikusoknak kell lenniük, mindkét feltétel kielégítése azonban nehéz feladat. Ezért a megfelelő jelölteket külföldi egyetemeken kell taníttatni. Úgy vélte, a befektetés csak akkor lesz igazán hasznos, ha nem állnak meg egy csonka egyetemnél, és minél több tudományterületen nyújtanak képzést.[575]

Az előadó ugyanakkor tisztában volt azzal, hogy elképzelései meglehetősen hosszú idő alatt, sok nehézség legyőzése árán valósíthatóak csak meg. Ezért az 1901-es nagygyűlésen – ekkor már inkább a német példát szem előtt tartva – azt hangoztatta, a katolikus értelmiség nevelését az állami egyetemek mellett alapított kisegítő intézményekkel is meg lehet oldani. Magyarországon először ki kell vívni a tanszabadságot, csak utána alapítható egyetem. Arra is figyelmeztetett, hogy a jövendő katolikus egyetemen korszerű, a Szentszék által jóváhagyott tantervre van szükség. A budapesti egyetemen ugyanakkor nem szabad megszüntetni a teológiai kart, mert így itt végleg

573 *Szögi L.*: Katolikus egyetemalapítási i. m. 16–22.
574 A magyar katholicizmus i. m. 71–78.
575 Uo. 213–219.

felszámolódna a katolikus befolyás, ezért inkább „meg kell követelnünk, hogy azon tárgyakból, melynek egész irányzatára befolyással van az előadó vallási meggyőződése (ilyen a történelem, bölcselet, neveléstudomány) paralel katedrákat állítsanak, hogy ily módon a kat[olikus] világnézet is képviselve legyen". Ezt a szerzetesrendi tanárok képzése szempontjából is fontosnak tartotta, akiknek ekkor az állami egyetemeken kellett tanulniuk – az itt uralkodó liberális légkör pedig Mihályfi szerint gyakran elvezetett a lelkiismereti dualizmus jelenségéhez, sőt akár egyenesen aposztáziához is.[576]

1903-ban ismét a jövendő egyetem tanári karának összeállítását jelölte meg az egyik legfontosabb problémaként. Mivel megfelelő támogatás hiányában a tehetséges katolikus tudósok a liberális táborhoz csatlakoznak, az egyházhoz csak a „máshol használhatatlanok" maradnak hűek. Mindennek az a következménye, hogy nincsen harminc-negyven olyan országos tekintélyű tudós, aki szívből katolikus. Ezért az első teendőnek a valláshoz hű szakemberek kinevelését tartotta.[577]

Az egyetemalapítás terve ezek után a püspöki kar elé került, ám még a Mihályfi javasolta bizottság kiküldése sem történt meg. Ebben – a felemás külföldi tapasztalatok és az anyagi terhektől való félelem mellett[578] – az is közrejátszhatott, hogy a helyi törekvések összehangolása megoldhatatlan feladatot jelentett, hiszen például 1903-ban olyan tervezetek születtek, amelyek Pécsett, illetve Gyulafehérvárott kívánták felállítani az egyetemet.[579] Hogy Mihályfi Ákos jól átgondolt elképzeléseit mennyire nem tudta érvényesíteni a gyakorlatban, jól mutatja 1911-es nagygyűlési beszéde. Ebben az egyetemre szánt alapok egyesítéséért és az előkészítő bizottság létrehozásáért szállt síkra[580] – vagyis 1900-ban tett javaslatai még ekkor is megvalósításra vártak. Az OKSZ ekkor a püspöki karhoz fordult, és a bizottság megalakítását kérte. A testület azonban részletes előterjesztést kért a kérdésben,[581] a gyakorlatban tehát ismét nem történt előrelépés. Az egyetemalapítási tervek a dualizmus korszakában – az egység hiánya, valamint a tárgyi és személyi feltételek hiányosságai miatt – nem voltak reálisnak tekinthetők.[582]

A nehézségek miatt a nagygyűlések szónokai kezdettől számot vetettek a rendelkezésükre álló ideiglenes megoldásokkal. Így hívta fel a figyelmet 1900-ban Dudek János a szabadegyetemi mozgalomra. Ezt eredetileg 1871-ben John Stuart, a cambridge-i egyetem tanára hozta létre, ahol az egyetemi oktatók esti előadásokat tartottak a tudománykedvelő felnőttek számára. Az intézmény katolikus szellemben való megszervezésének igényét Dudek a társadalom demokratizálódási folyamataival indokolta, amelyek a népet „vezető té-

576 A magyar katholikusok i. m. 181–189.
577 Alkotmány, 1903. október 22. 6.
578 *Szögi L.*: Katolikus egyetemalapítási i. m. 22–24.
579 Uo. 23.
580 Alkotmány, 1911. november 14. 18.
581 PL Püspöki értekezletek jegyzőkönyvei és nyomtatványai 1912. április 25–26. 24. pont.
582 *Csibi N.*: Az első világháború előtti i. m. 70.

nyezővé emelték, ez pedig a népnél megfelelő műveltséget tételez fel, melynek megszerzésére neki alkalmat adni elodázhatatlan szükség. Elsősorban pedig a világszerte megindult szociális mozgalmak támasztották a régibb vezető elemekben azt a gondolatot, hogy az alacsonyabb fokon álló alsó néprétegek szellemi látókörének emelésével talán enyhíteni lehetne a fennálló társadalmi rend ellen fenyegetőleg irányuló támadásokat." A kérdés aktuális volt, hiszen a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1900 nyarán életre hívta a budapesti szabadegyetemet, és engedélyezte, hogy annak működésébe bevonják a nem az egyetemen dolgozó előadókat is. Dudek egyebek mellett azért sürgette a katolikusok közreműködését, nehogy ideológiai ellenfeleik határozzák meg az intézmény arculatát.[583]

1900-ban Glattfelder Gyula, aki az előző évben vette át a katolikus hallgatók Szent Imre Önképző Egyletének a vezetését,[584] arra figyelmeztette a nagygyűlést, hogy a katolikus egyesületi munkát csak elkötelezett értelmiség vezetheti, ezért nem lehet ölbe tett kézzel ülni az egyházi egyetem megalakulásáig. Az ideiglenes megoldást a főiskolákon működő egyesületek (elsősorban Mária-kongregációk) létrehozásában látta, amelyek pótolnák a világnézeti oktatást, és lehetőséget nyújtanának a hitélet gyakorlására. Arra is felhívta a figyelmet, hogy nő a főiskolai proletariátus létszáma, egyre többen kénytelenek félbeszakítani tanulmányaikat, esetleg a polgári rend ellen is fordulva. A megoldást a katolikus internátusok létesítésében látta, mint amely az anyagi gondok megoldása mellett a katolikus szellemiség megőrzésére is alkalmas.[585]

A hallgatók melletti érzelmi mozgósítást jelentősen megkönnyítette a keresztmozgalom. Ez azt követően jött létre, hogy 1900 májusában ismeretlenek letörték a budapesti egyetem főépületének aulájában elhelyezett címerekről a keresztet, a katolikus aktivisták pedig ezután azt kérték a minisztériumtól, hogy minden tanteremben helyezzenek el feszületet.[586] 1901-ben Steinberger Ferenc kanonok a mozgalomra is hivatkozva kérte a plénumot az egyetemi ifjúság anyagi támogatására: „vannak egyetemi ifjak, akik éheznek, akik közül sokan, elvesztvén a mindennapi nehéz küzdelemben ellenálló erejüket, a megélhetésért feláldozzák hitüket, vallásos meggyőződésüket." A kanonok örömmel számolhatott be arról, hogy megalakultak a célt szolgáló szerveződések: Zichy János vezetésével 1901-ben létrejött a Katolikus Főiskolai Internátus-egyesület, 1902-ben pedig megkezdte működését a kezdetben huszonnégy fő ellátására képes Szent Imre Kollégium.[587] 1904-ben a kollégium már száztíz hallgatót tudott ellátni.[588] Glattfelder azt is sürgette, hogy a hívek segélyekkel, állásszerző vállalatokkal támogassák a végzett katolikus értelmiségieket is, hogy megélhetési okokból ne kelljen az ellenfél zsoldjába szegődniük.[589]

583 A magyar katholikusok i. m. 109–116.
584 *Csíky Balázs:* A Szent Imre Kör 1888–1946. Kút 2. (2003) 3–4. sz. 132.
585 A magyar katholicizmus i. m. 204–211.
586 *Szabó Miklós:* Az 1901-es egyetemi „kereszt-mozgalom". (Adalék a magyarországi szélsőjobboldal előtörténetéhez.) Történelmi Szemle 13. (1970) 4. sz. 486–487.
587 A magyar katholikusok i. m. 82–83.
588 Alkotmány, 1904. október 21. 5.

A katolikus oktatásteoretikusok a szimbolikus csatában is elértek egy kézzelfogható eredményt: 1908-ban visszaállították a rendkívüli hitszónoklati tanszéket a budapesti egyetemen Glattfelder Gyula vezetésével.[590] 1912-ben pedig a püspöki kar elfogadta a Csernoch János által készített memorandumot, amely egyebek mellett azt kérte a kormánytól, hogy a bölcsészkaron állítsanak fel keresztény bölcseleti tanszéket, hogy az egyház a „romboló elemek" ellen küzdhessen.[591] Ez a kérés azonban nem teljesült.

4.4. A sajtókérdés és az irodalom

4.4.1. Az első lépések

Magyarországon 1890 előtt általános meggyőződésnek számított a katolikus klerikusok körében, hogy a nyomtatott betű szükségképpen az ateizmus fegyvere. A sajtó iránti általános idegenkedés légkörében többnyire csak a papságnak írt egyházi szaklapokat fogadták el, nem tudtak megbarátkozni a nagyközönségnek szóló, de katolikus szellemiségű lapok indításának gondolatával.[592] A tömegsajtó megjelenésére a papság általában konzervatív módon reagált, a célt a nép „gyermekded, naiv kedélyének" megvédésében, a hírlapolvasás igényének visszaszorításában látta.[593] Bár korábban is voltak kivételek, azonban általánosságban mégis elmondható, hogy az áttörést csak az egyházpolitikai küzdelem hozta el, amely a konzervatív katolikusokat is szembesítette a kérdés jelentőségével. Amikor például 1894 májusában a főrendiház szoros szavazásban elvetette a polgári házasságról szóló törvényjavaslatot, a Zichy Nándor által alapított *Fejérmegyei Napló* publicistája azonnal szóvá tette a sajtó reakcióit, amely szerinte „a legnagyobb türelmetlenséget, zsarnokságot hirdeti, minőhöz hasonló még az abszolút korszakban sem volt. A sajtó a kormányé és szövetségeseié."[594] Esterházy Miklós Móric 1894 júniusában a pozsonyi katolikus nagygyűlésen hangsúlyozta, a sajtó nem „szűnik meg bennünket, a leggaládabb módon gyanúsítani s megtagadni tőlünk a magyarságot, a hazafiságot s a lojalitást". Ennek magyarázatát egyszerűen abban vélte megtalálni, hogy a kormány megvásárolta a sajtó támogatását.[595] A helyzet megváltoztatására megjelent a liberális sajtó bojkottjának követelé-

589 Uo., 1909. augusztus 30. 24.
590 *Szögi L.:* Katolikus egyetemalapítási i. m. 27.
591 PL Püspöki értekezletek jegyzőkönyvei és nyomtatványai 1912. április 25–26. 15. pont. (Melléklet az 1911. november 9-i üléshez.)
592 *Dersi T.:* i. m. 11–13.
593 *Kiss Mária Rita:* A hatodik nagyhatalom. Századvég Új folyam (2001) 20. sz. 151.
594 Fejérmegyei Napló, 1894. május 17. 1.
595 Uo., 1894. július 2. 1.

se. A zsolnai katolikus nagygyűlés 1894 júniusában kimondta, hogy a „vallást gúnyoló" sajtót félre kell állítani, és felszólította a papságot, hogy tartsa távol a híveket ezen lapoktól.[596]

A sajtó jelentőségének tudatosításában nagy szerepet játszott XIII. Leó pápa *Constanti Hungarorum* kezdetű körlevele is, amely cselekvésre szólított fel: „itt az ideje valami nagyobbat kezdeni ezen a téren is s minden módon rajtalenni azon, hogy a betűvel szemben betűt állítsatok, ami megfeleljen az ellenfél erejének s a bajok ellen alkalmas gyógyszert szolgáltasson."[597] A felhívás gyorsan visszhangra talált, az 1894 januárjában tartott budapesti nagygyűlés egyik szónoka, Rajner Lajos erre hivatkozva jelentette ki, hogy Magyarországon immár senki sem kételkedik a katolikus politikai napilap szükségességében, amelynek létrehozását a hívek kötelesek támogatni.[598]

Az egyházi sajtó ezután valóban fejlődésnek indult. 1890 és 1900 között negyvenhat új sajtótermék kezdte meg működését, a katolikus társadalmi öntudat erősödése pedig megteremtette irántuk a keresletet. Egy 1892-es becslés szerint a katolikus orgánumok mintegy negyvenezer példányára fizettek elő rendszeresen.[599] A katolikus politikai és közéleti mozgalom ezzel állandósította jelenlétét a sajtónyilvánosságban, amit a kortársak is fontos változásként értékeltek. A *Religio* szerzője 1895 júliusában megállapította, véget ért a kor, amelyben csupán egy-két lap alakította a katolikus közvéleményt.[600]

Ezek a változások a klérus gondolkodására is hatottak, ám a konzervatívok meggyőzése még hosszú évtizedekre munkát adott a változások híveinek. Ez annak ellenére is igaz volt, hogy XIII. Leó rendkívül óvatosan kezelte a sajtó ügyét: az orgánumokat mereven két kategóriára – a „jó", azaz katolikus, és a „rossz", azaz minden más sajtóra osztotta, és a katolikus sajtótól is elvárta, hogy mindenben rendelje alá magát az egyházi felsőbbségnek.[601]

A magyar klérus azonban lassan reagált, és akkor is – a régi beidegződések hatásaként – nem elsősorban az időszaki sajtó, hanem a könyvkiadás fejlesztését sürgette.[602] A katolikus egyesületi kongresszuson 1896-ban például Lévay Mihály plébános a népies irodalomról szólva azokkal szállt vitába, akik még mindig úgy vélték, hogy az egyszerű hívek tömegeinek elég a katekizmus ismerete. Azzal érvelt, hogy ma már a falvakban is egyre többen olvasnak, a komoly társadalmi kérdések és a politika is érdekli őket, a „rossz könyvek" pedig borzalmas erkölcsi következményekkel járnak. Ezért fontos törekvésnek nyilvánította a nép megfelelő olvasmányokkal való ellátását. Az elő-

596 Religio, 1894. június 16. 403.
597 A mi Szentséges Urunknak, XIII. Leó pápának körlevele Magyarország püspökeihez. Magyar Állam, 1893. szeptember 8.
598 *Esterházy M. M.–Zichy N.:* i. m. 38–40.
599 *Mihályfi Ákos:* A sajtó és a katolikusok. Katholikus Szemle 6. (1892) 11.
600 Religio, 1895. július 6. 9.
601 *Gieselbert Deussen:* „Katholische Presse" und päpstliche Soziallehre. Jahrbuch für Christlichen Sozialwissenschaften 13. (1972) 175.
602 *Csibi Norbert:* A sajtóügy aktuális kérdései i. m. 63.

adást követő vitában a népkönyvtárak ügye került előtérbe, amelyek felállítását egyes katolikus egyesületek rendszeresen szorgalmazták – természetesen azért, hogy hatékony eszközt adjanak a plébánosok kezébe a hívek olvasási szokásainak felügyeletéhez.[603]

A sajtóélet fejlődésének jeleként 1896-ban létrejött a katolikus írókat és hírlapírókat tömörítő Országos Pázmány Egyesület, amelynek klerikus elnöke, Margalits Ede, a horvát nyelv és irodalom egyetemi tanára már 1900-ban felszólalási lehetőséget kapott a nagygyűlésen. Itt azzal indokolta a katolikus sajtó létjogosultságát, hogy az megerősíti a híveket meggyőződésükben, segít megcáfolni az ultramontanizmus és a reakciósság vádját.[604]

Tóth János, a *Nyitramegyei Szemle* szerkesztője úgy vélte, a valódi katolikusok számát nem a népszámlálási adatok, hanem az egyházi sajtó olvasóinak száma mutatja meg. A fő gondot abban látta, hogy az egyház elvesztette az értelmiség rokonszenvét, amelynek visszaszerzésére jól szerkesztett újságok megindítását sürgette. Ehhez szerinte rendelkezésre álltak a professzionális munkatársak, azonban a jó sajtóhoz rengeteg pénz kell, a költségekhez pedig minden lelkes katolikusnak hozzá kell járulnia.[605] Javaslata nyomán a nagygyűlés átfogó programot fogadott el: eszerint elsőként Budapesten alakuljon sajtóegyesület, amely megszervezi az egyházi lapok anyagi támogatását. Ez a püspöki székhelyen alakítson fiókegyesületeket, amelyek felkarolják a vidéki sajtót. A határozat szerint a nagygyűlés résztvevői előfizetik és szellemileg támogatják a katolikus lapokat, sőt hirdetnek is azokban. Az egyházi sajtó „a főpásztori tekintély teljes tiszteletben tartásával, higgadtan, tárgyilagosan" ítéli meg a napi eseményeket, és helyreigazítást ad az „antiklerikális koholmányokra". A határozat tehát elvi síkon mozgott, és nem irányzott elő konkrét lapalapítást, közvetlen részvételt a sajtópiacon – noha voltak erre vonatkozó indítványok. Gond Ignác stomfai plébános ugyanis javasolta, hogy a Szent István Társulat a püspöki kar anyagi támogatásával adjon ki egy új katolikus napilapot. (Ez az adott helyzetben a függetlenségi katolikusok *Magyar Állam* című lapjával és a Néppárt politikai napilapjával, az *Alkotmány*nyal szembeni bizalmatlanság jeleként is értelmezhető volt.) Bonitz Ferenc, az *Alkotmány* szerkesztőjének véleménye nyomán azonban a szakosztály tagjai nem támogatták a tervet, mert annak „biztos bukására" számítottak, és azt hangoztatták, hogy előbb meg kell várni a már létező lapok megerősödését.[606]

A következő évben egy hasonló javaslat mégis sikert ért el. Ekkor Vuksics Gyula, a *Tiszántúl* című, Nagyváradon megjelenő lap szerkesztője előadásában annak veszélyeit ecsetelte, hogy az úgynevezett krajcáros lapok – amelyek az olcsó árnak köszönhetően ekkoriban egyre elterjedtebbé váltak vidé-

603 Társulati Értesítő 5. (1896) 7. sz. 49.
604 A magyar katholicizmus i. m. 40–44.
605 Uo. 135–140.
606 Uo. 141–143.

ken is[607] – hatalmas társadalmi rétegeket hódítottak meg, hadat üzentek a fennálló társadalmi rendnek. Noha ő is azt hangoztatta, hogy nem reális törekvés egy új, pártoktól független lap alapítása, az előadást követő vita során a szakosztályban úgy határoztak, hogy részvénytársasági alapon filléres lapot kell indítani.[608]

A javaslat egybeesett – a Néppárt derékhadával szemben ekkor már egyre kritikusabb – Zichy János érdekeivel, aki így az MKEOSZ vezetőjeként magára vállalta a szervezést, és a főpapok, valamint arisztokraták segítségével összegyűjtött negyvenezer korona alaptőkét.[609] Az *Új Lap* 1902. október 15-én indult meg, Zichy elvi irányításával és Mihályfi Ákos „teljhatalmú vezetésével".[610] Az első lapszám a pártoktól való függetlenséget hangsúlyozta: „a politikában nem húz sem jobbra, sem balra; nem kormánypárti, nem néppárti, nem is negyvennyolcas; nem agrárius, nem merkantilista – hanem azt tartja: az a jó politika, ami a magyar hazát naggyá, erőssé, a magyar népet boldoggá teheti". A kiadó „népszerű" – valójában paternalista szemléletű, az organikus társadalmi fejlődés igényét hangsúlyozó – programot hirdetett, a kisemberek érdekeit kívánta képviselni, „anélkül azonban, hogy elérhetetlen vágyakat támasztana bennük".[611] A szerkesztők a lap társadalmi küldetéséről, és ezzel a sajtópiacon játszott egyedülálló szerepéről igyekeztek meggyőzni az olvasókat: míg a többi lapot szerintük „vagy a politikai pártok, vagy a spekuláció szülték, az »*Új Lap*«-ot a fölháborodott keresztény közvélemény hozta létre".[612] A nagy tömegek azonban kezdetben kevés érdeklődést tanúsítottak a „katolikus bulvárlap" iránt, és a példányszámot csak húszezerre sikerült feltornászni. A rossz adminisztráció miatt a lap többször is a megszűnés szélére került.[613]

4.4.2. *A koalíciós évek*

Az 1905-ös belpolitikai válság következtében a sajtó súlya ismét kezdett felértékelődni. Ezt jelzi az Országos Pázmány Egyesület tanácskozása az 1906-os nagygyűlésen, amely ismét számba vette a sajtó problémáit. Auer István hírlapíró arra hívta fel a figyelmet, hogy a fejlődés egyik komoly akadálya az újságírók anyagi elismerésének hiánya, így a katolikus sajtó ritkán alkalmazhat profi munkatársakat.[614] Krüger Aladár arra panaszkodott, hogy az országos katolikus sajtónak nem elég erős a hatása vidéken, mert nincsen vidéki tudósítói hálózata. Krüger – erőteljesen rájátszva a választási küzdelmek következtében felszított antiszemita érzelmekre – Magyarországot török kori önmagához hasonlította. „Akkor egy-egy basa székelt a nagyobb városokban, most egy-egy Júdás-képű főszerkesztő úr basáskodik" – vélekedett a morális pánikkeltés jegyében. A vidéki szociáldemokrata sajtó izmosodására hivatkozva ezért azt sürgette, hogy legalább a nagyobb katolikus városokban alapítsanak lapokat, amelyeket a papság lásson el tudósításokkal.[615]

A gyakorlati szempontból legjelentősebb esemény Gerely József javaslata volt egy sajtótámogató egyesület létrehozására. Gerely a kérdés tanulmányozására való felkérést még 1906. június 10-én kapta, amikor az Országos Pázmány Egyesület Székesfehérvárott tartott vándorgyűlést. A tervezet első lépésként a katolikus lapok új jegyzékének összeállítását, a papoknak és a tanítóknak az újságok terjesztésébe való bevonását, valamint a terjesztés árkedvezményekkel való elősegítését célozta meg.[616] Az 1906-os nagygyűlés ennek alapján megbízta Gerelyt, hogy tanulmányozza a nyugat-európai sajtópártolás tapasztalatait, és tegyen megoldási javaslatot. Erre a következő évben került sor Pécsett, ahol a nagygyűlés határozott a Katolikus Sajtóegyesület felállításáról. Az új szervezet hivatása a katolikus sajtó versenyképességének javítása volt. A cél érdekében gyűlések tartását, a „jó irányú" lapok támogatását, olvasókörök, népkönyvtárak alapítását, távlatosan pedig sajtóiroda, külföldi tudósítói hálózat, hirdetési iroda, nyomda, országos könyvterjesztő szervezet létrehozását és az újságírók képzésének megoldását tervezték.[617]

A visszaemlékezések szerint Gerely javaslata hatalmas sikert aratott: „a pécsi kongresszuson elemi erővel tört ki annak az érzete, hogy minden igyekezetünk hiábavaló [...] míg erős, olvasott, versenyképes kat[olikus] sajtónk nem lesz"[618] – írta egy kortárs. A fellelkesült résztvevők Kéri Ferenc nagyperkátai plébános kezdeményezésére – többek között a karmelita rendfőnök kalapjában – gyűjtést kezdtek a sajtó megsegítésére. A helyszínen négyezerötszáz korona jött össze, a spontán módon kibontakozott gyűjtés pedig a nagygyűlés lezárása után is folytatódott.[619]

A Katolikus Sajtóegyesület hivatalosan 1907. november 4-én alakult meg Prohászka Ottokár és Esterházy Miklós herceg elnökségével. Az egyesület vezetősége a katolikus sajtó helyzetét jellemző ördögi körből való kitörésre vállalkozott, arra törekedett, hogy a lapok számára egyidejűleg szerezzen anyagi

607 *Balogh János Mátyás:* Üzleti szellemű fővárosi napisajtó a dualizmus korában. A budapesti sajtóipar születése. Doktori (PhD-) disszertáció. Budapest, 2014. 12.
608 A magyar katholikusok 105–108.
609 SzfvPL 7122-1126/1902. A Katolikus Egyesületek Országos Szövetsége Városy Gyulának.
610 A 25 éves „Új Lap". In: Katolikus Almanach. Szerk.: Gerevich Tibor–Lepold Antal–Zsembery István. Országos Katolikus Szövetség, Budapest, 1927. 617.
611 Új Lap, 1902. október 15. 1.
612 Új Lap, 1902. október 16. 2.
613 PL CsJm 25/1913–14. Zichy János Csernoch Jánosnak 1914. június 30. Melléklet *Jelentés* címmel.

614 Alkotmány, 1906. szeptember 26. 15.
615 Uo. 16–17.
616 Uo. 16.; Katholikus Írók és Hírlapírók Országos Pázmány Egyesületének Évi jelentése. Katholikus Írók és Hírlapírók Országos Pázmány Egyesülete, Budapest, 1907. 8–9.
617 Alkotmány, 1907. augusztus 28. 7.
618 Új Lap 6. (1907) 198. sz. 1.
619 *Buttykay Antal:* Gerely József emlékezete. In: Uő: Beszédek és írások. Sajtó alá rendezte Burka Kelemen. IV. köt. Szent István Társulat, Budapest, 1942. 195.

támogatást és közönséget. „A föladat tehát kettős: a sajtó kiépítése pénz segítségével és egyúttal az olvasók nagy tömegének toborzása"[620] – fogalmazta meg a programot Gerely.

Az egyesület működése csak a klérus aktív együttműködése esetén lehetett sikeres, azonban a papság egy része még a minimális támogatást sem adta meg az egyesületnek. Előfordult, hogy a plébániákra eljuttatott mutatványszámokat visszaküldték a kiadónak, a lapterjesztő önkénteseknek pedig nem nyújtottak segítséget.[621] A Sajtóegyesület vezetősége a rendszeres agitáció megteremtése érdekében javasolta, hogy az egyházmegyék évente egyszer tartsanak sajtóvasárnapot. Ekkor a szentmisén a prédikációnak a „rossz sajtó" veszélyeiről kellett szólnia, a perselypénzt pedig a „jó" lapok megsegítésére kellett szánni. A kezdeményezés már a pécsi nagygyűlésen is felmerült, de a főpapság többsége nem támogatta a felvetést. A Sajtóegyesület hivatalos beadványát a sajtóvasárnap megrendezéséről a püspöki kar 1908. tavaszi ülésén tárgyalta, és a döntést a főpapok egyéni belátására bízta.[622]

Mivel az állam és az egyház kapcsolatai ekkor éppen stabilak voltak, amit a Néppárt kormányrészvétele is garantált, a főpapok nem látták sürgető feladatnak a sajtó támogatását. 1908 folyamán csupán Városy Gyula kalocsai érsek és Balás Lajos rozsnyói püspök tette kötelezővé a sajtóvasárnap megrendezését.[623] A következő évben a politikai változásokkal, a koalíció közelgő bukásával alapvetően átalakultak a feltételek. A szegedi nagygyűlésen Malcsiner Emil hírlapíró, arra hivatkozva, hogy az egyházi sajtónak állandó, tervezhető segélyezés kell, nyilvánosan felvetette a gyűjtés megrendezésének ötletét, amit a nagygyűlés el is fogadott.[624] Szeptembertől folyamatosan jelentek meg az egyházmegyékben a sajtóvasárnapot elrendelő körlevelek.[625]

A katolikus nagygyűlések fórumán az elvi kérdések megvitatása is kiemelt szerepet kapott. 1907-ben Turi Béla, az *Alkotmány* klerikus szerkesztője a sajtószabadság dilemmáinak elemzésére tett kísérletet: elismerte, hogy ez fontos alapjog, de hangsúlyozta, hogy születésének körülményei számára igencsak gyanúsak, hiszen az „forradalmi időknek törvénytelen gyermeke". A sajtó „expanzív természete" miatt sokszor növeli a bűn nagyságát, tág teret ad például a felelőtlen izgatásnak. A társadalomnak ezért joga van a sajtó útján jelentkező felforgatással szemben megvédenie magát. Ehhez jogi változásokat tartott szükségesnek, mint például a kényszer-helyreigazítást, a becsület nagyobb védelmét, a valótlan, valamint a szeméremsértő közlemények és a keresztény erkölcsbe ütköző hirdetések szigorú megbüntetését. Turi a Néppárt nevében beismerte: „Sajnos, a hatalmunk ma még kicsiny ahhoz, hogy a

620 *LY [Gerely József]:* Az ige tetté lőn. Egyházi Közlöny 19. (1907) 45. sz. 702.
621 Egyházi Közlöny 21. (1909) 18. sz. 239.
622 PL Püspöki értekezletek jegyzőkönyvei és nyomtatványai 1908. április 23. 10. pont.
623 Egyházi Közlöny 20. (1908) 17. sz. 295.; Egyházi Közlöny 21. (1909) 39. sz. 453.
624 Alkotmány, 1909. augusztus 30. 23.
625 Minderről részletesen lásd *Klestenitz Tibor:* A katolikus sajtómozgalom Magyarországon. Complex, Budapest, 2013. 80–83.

törvények hozásába irányítólag belefolyhatnánk" – a hatékony cselekvést ezért a párt megerősödésétől várta.[626]

Egy év múlva a sajtószabadság károsnak ítélt kinövései elleni küzdelem még nagyobb figyelmet kapott. Dolencz József hírlapíró az antikapitalizmus és az antizsurnalizmus jelszavait egyesítve azt sürgette, hogy a katolikus sajtó vegye fel a harcot az „erkölcstelen osztálysorsjáték" és a „szélhámos reklámok" ellen. Idealisztikus – és populista – elképzelései szerint a „jó sajtó" működésével „mindjárt megszűnnék a különféle közgazdasági kartellek, trösztök, bűnszövetségek garázdálkodása, melyek legutóbb már koplalásra, éhezésre kényszerítik a közönséget, mesterségesen felszöktetvén a hús, a zsír, a tüzelőszer, általában a háztartási, élelmezési és ruházkodási cikkek árát".[627]

Görcsöni Dénes a pornográfia elleni küzdelmet tűzte zászlajára. A jelenség terjedésének fő okaként a vallástalanságot, Émile Zola és a vígszínházi darabok népszerűségét, a „keresztény morál gyűlöletét" és a nyerészkedési vágyat nevezte meg. Ezért a törvények szigorítását és társadalmi fellépést kért.[628] Turi Béla az erkölcstelennek nyilvánított kishirdetésekre és tárcákra hivatkozva követelt fellépést a szavai szerint „zsidómorált" közvetítő „szennyes" magyar liberális sajtó ellen. Felszólította a Pázmány Egyesületet, hogy kérje a sajtótörvény szigorítását, amely ne csak a fajtalanságot, de minden, a közerkölcsöt sértő nyomtatványt, az apróhirdetések nyílt vagy burkolt kerítését üldözze, és javasolta, hogy ne esküdtek, hanem rendes bíróság járjon el ezekben az ügyekben.[629] (Az egyesület be is nyújtott egy emlékiratot az ügyben a kormányhoz.)[630] Mihályfi Ákos viszont az állami fellépés mellett azt is fontosnak látta, hogy az ne veszélyeztesse a valódi sajtószabadságot.[631]

A nagygyűlések gyakori előadója volt Kiss Menyhért, a középszerűnek tartott költő és író,[632] aki hallgatóságát – részben antiszemita szólamok felhasználásával – a „rossz" irodalom elleni fellépésre ösztönözte. Fő példaképe az a René Bérenger szenátor által vezetett francia mozgalom volt, amely a pornográfia elleni küzdelem jelszavával igyekezett fellépni a modern irodalom ellen, abból a feltevésből kiindulva, hogy „a francia szellem válsága" a radikális antiklerikalizmus térnyerése miatt következett be. Kiss szerint Magyarországon a Tudományos Akadémia, a Kisfaludy Társaság vagy az Országos Pázmány Egyesület feladata lett volna – a francia mintát követve – egy konferencia összehívása a pornográfia elleni küzdelem megindítására. „Bizony nagyon csodálatraméltó a magyar közönség türelme s az irodalmi vezérférfiak nembánomsága a magyarságukból, keresztény erkölcsükből kivetkőzött úgynevezett »ultraviolette« modernekkel szemben, kik a Montmartre

626 Alkotmány, 1907. augusztus 27. 16–17.
627 Uo., 1908. szeptember 14. 12–13.
628 Uo., 1908. szeptember 15. 13–14.
629 Uo., 1908. szeptember 15. 14.
630 Egyházi Közlöny, 1908. november 27. 726.
631 Alkotmány, 1908. szeptember 16. 4–5.
632 Erről például *Ady Endre:* Daudet és Kiss. Nyugat 11. (1918) 4. sz.

abszintes csapszékeiből azt a szellemi süllyedést, »dekadenciát« cipelik haza s követendő példának dicsőítik, mely ellen törvényhozási rendszabályokkal lépnek fel maguk a franciák" – mondta. Úgy vélte, hogy Magyarországon a közönség kénytelen a klikkek által ráerőszakolt, de „idegen szellemű" írókat elismerni. Ezért indítványozta egy „keresztény" irodalmi hetilap indítását, amely szerinte két-három év munkával versenytársai fölé emelkedhet.[633] 1913-ban már a mozgókép-előadások káros társadalmi hatásai miatt aggódott, szerinte a kisgyerekek a filmek miatt bandáznak, betörésekre vállalkoznak, ezért „fehér" előadások tartását sürgette, amelyek nem veszélyesek az ifjúság fejlődésére.[634]

1909 januárjában Glattfelder Gyula kezdeményezésére valóban létrejött egy katolikus szellemiségű irodalmi és kritikai képes hetilap, az *Élet*, amely – programja szerint – az elterjedt nemzetietlen és dekadens kiadványok, például a *Nyugat* ellensúlyozására törekedett.[635] A folyóirat ugyanakkor, Kiss követeléseinek szellemétől eltérően, egyáltalán nem zárkózott el a modern törekvések elől – egyik kiadványában például Babits Mihály és Kosztolányi Dezső neve is ott található.[636]

Az új kezdeményezések ellenére azonban a felelős vezetők többnyire visszafogottan értékelték a katolikus sajtó és irodalom helyzetét. Erdősi Károly, a Szent István Társulat vezérigazgatója 1910-ben arra hívta fel a figyelmet, hogy vállalatának kiadványai a jelenlegi tempóban nagyon lassan, tizenöt év alatt kelnek el, amiért a kereslet hiányát okolta. Ezért a plébánosokat és a tanítókat kérte arra, hogy a terjesztésben közreműködve próbáljanak meg új piacokat szerezni.[637] Mihályfi Ákos 1913-ban a sajtókérdést a nagygyűlések egyik leggyakrabban tárgyalt témájaként jellemezte, amit az eredmények hiányának csalhatatlan jeleként értékelt. Azt látta volna ideálisnak, ha minden katolikus hívő sajtóigényeit ki lehetne elégíteni, ám rögtön utalt rá, hogy ez lehetetlen, hiszen ehhez a lapok egész légiójára lenne szükség. A korban igen elterjedt – és hamis[638] – vélekedés alapján kijelentette, hogy a hazai sajtómunkások nyolcvan százaléka nem keresztény, ezért azt sürgette, hogy a katolikusok a sajtó terén szálljanak versenybe a nem keresztény intelligenciával, katolikusok csak katolikus lapokat olvassanak. Ugyan arra intette hallgatóit, hogy nem szabad a zsidókat üldözni, de – az első világháború után kibontakozó, az

633 Alkotmány, 1908. szeptember 18. 6–7.
634 Uo., 1913. november 12. 16.
635 *Jobst Ágnes:* Az Élet és köre. Vigilia 58. (1993) 9. sz. 705.
636 *Toma István:* Élet és irodalom. Élet, Budapest, 1914. 546–547.
637 Alkotmány, 1910. november 15. 14.
638 A hivatásos újságírók többsége Magyarországon valójában római katolikus volt, 1910-ben például 418 újságíró tartozott ehhez a felekezethez. *Sipos Balázs:* Az újságíró-társadalom 1890 és 1945 között. Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig: társadalomtörténeti tanulmányok. Szerk.: Kövér György. Századvég, Budapest, 2006. 354–356.

ébredő szellemiséggel rokon keresztény sajtóébredést megelőlegezve[639] – hozzátette: nem szabad hagyni nekik, hogy ők uralkodjanak. Azt követelte, hogy az újságírói pálya gyakorlását kössék komoly feltételekhez, vezessenek be egyetemi képzést, az újságíró-egyesületek pedig csak „tisztességes embereket" fogadjanak tagjaik közé.[640]

4.5. A kulturális erőfeszítések értékelése

A katolikus nagygyűlések sok időt és energiát szántak a kulturális kérdések tárgyalására, amelynek hátterében – egyebek mellett – a morális pánik jelensége fedezhető fel. Ez a leggyakrabban a társadalmi változások feletti ellenőrzés elvesztésére vagy a státusvesztésre adott ideges reakcióként születik meg, és akkor következik be, ha egy csoport a társadalom idealizált rendjét (hagyományos értékeit vagy alapvető értékrendszerét) fenyegető veszélyként tudatosul egy közösség tagjaiban.[641] A modernizálódás folyamata, illetve a laicizálódás terjedése az 1910-es évek elejére már állandó okot szolgáltatott a morális pánikra. Ráadásul X. Pius pápa már az egyházon belül is ellenségeket sejtett, ezért az 1907 szeptemberében kiadott *Pascendi dominici* kezdetű enciklikájában a tévtanok elleni küzdelemre és szigorú elővigyázatosságra utasította a világ püspökeit.[642]

Jól mutatja az aggodalom mértékét, hogy magának Apponyi Albertnek az első nagygyűlési beszéde – amelyre, mint már láthattuk, csak a koalíciós kormány bukása után, 1910-ben került sor – a „keresztényellenes világnézet" terjeszkedéséről szólt. Ez a jelenség a szónok szerint nem a pártpolitikában, hanem az irodalom, művészetek, sajtó, egyleti élet terén volt érzékelhető. Az ellentábor véleménye szerint elsősorban a katolicizmus és a „nemzeti érzés" ellen lépett fel, és eszközként használta fel a szociáldemokráciát, amely ekkor Magyarországon alig volt egyéb, mint „a keresztényellenes és a nemzetietlen áramlatok ligájának szélső balszárnya". Apponyi ezért egyenesen úgy vélte, hogy a „veszélyes elemek" kiszűrésére egyfajta „nemzeti antimodernista esküre" lenne szükség.[643] Ezzel a pápa által alig egy hónappal korábban bevezetett antimodernista esküre utalt, amelyet valamennyi klerikusnak kötelező volt letennie.[644]

Ám az aggodalmakhoz az is hozzájárult, hogy a kortársak a demokratikus eszmék terjedését látva már számoltak a fennálló társadalmi rend átalakí-

639 *Klestenitz T.:* A katolikus sajtómozgalom i. m. 201–203.
640 Alkotmány, 1913. november 10. 4–6.
641 *Kitzinger Dávid:* A morális pánik elmélete. Replika (2000) 40. sz. 23–27.
642 *Heinrich Denzinger–Peter Hünerman:* Hitvallások és az egyház tanítóhivatalának megnyilatkozásai. Örökmécses Kiadó–Szent István Társulat, Bátonyterenye–Budapest, 2004. 668–676.
643 Alkotmány, 1910. november 15. 9–10.
644 *Horváth Pál:* Philosophia perennis. A modern katolikus gondolkodás története. Kairosz Kiadó, [Budapest], 2008. 81.

tásának kényszerével. Mattyasovszky Lajos lovag például az 1911-es nagygyűlésen kijelentette, hogy a közéletben az egyéniség mindinkább háttérbe szorul és „a vezető, irányt adó nagyemberek helyét a szervezett tömegek sorai foglalják el; minden jel arra vall, hogy a jövőben e szervezetek fogják a történelem nagy harcait megvívni". Bár úgy látta, hogy az ország „minden tekintetben széttagolt", de reménykedett abban, hogy ennek ellenére is lehetséges az összefogás a hagyományos értékek védelmére a „különböző meggyőződések és érzelmek kölcsönös tiszteletben tartása" esetén.[645]

A dualizmus utolsó nagygyűlésein egyes szónokok még vészjóslóbb hangot ütöttek meg. Károlyi József gróf korszakát egyértelműen hanyatlástörténetként mutatta be, amelyben a gazdasági fejlődés aláássa a társadalom erkölcsi alapjait, az ernyedt közösség materiális ügyekkel foglalkozva tétlenül nézi a keresztény világnézet megtagadását. Az előző generáció liberalizmusa és szabadgondolkodása most hozza meg termését – vélekedett. Mivel a katolikusok letargiába zuhantak, ezért fel kell rázni őket. A kíméletlen támadások miatt a védekezésnek is „erélyesnek kell lenni", és el kell érni, hogy a legfontosabb szocializációs tényezők, vagyis a család, valamint az egész iskolai oktatás keresztény szellemű legyen. A gróf a nagygyűlések legfőbb céljának azt tartotta, hogy „azokat, akik nincsenek itt, és sok hamis tanítás folytán hitük iránt közömbösekké váltak, visszanyerjük a katolikus egyház tanításának".[646]

Az igazán nagy feltűnést azonban Glattfelder Gyula csanádi püspök beszéde váltotta ki, amely – egy főpásztortól szokatlan módon – igen szókimondó volt. „Az intelligencia a keresztény katolikus mozgalmakkal szemben távollétével tüntet" – jelentette ki. Véleményét azzal indokolta, hogy az értelmiség már nem ismeri a kereszténységet, ráadásul „bizonyos körök" tervszerűen idegeníti el azt, a liberális sajtó olvasása pedig „szerencsétlen ösztönszerűséggel" szintén ebbe az irányba hat. Az értelmiséget ezért meg kell győzni arról, hogy neki magának is szüksége van a vallásra, mert csak akkor lehet társadalmi befolyása, ha „az erkölcsi erőket értékelni tudó, tekintélyt tisztelni képes társadalom áll vele szemben". Arra figyelmeztette az intelligenciát, hogy „a népet vallásában megtartani, magunkat pedig emancipálni nem lehet. A következetlenségből, hazugságból forradalom lesz." Glattfelder a korábbi gyakorlattal való elégedetlenségének hangot adva tervszerű ellenakciót sürgetett a katolikus közvélemény teremtésére, amely őrködik, hogy az intelligencia szelleme ne legyen ellentétes „a mi nemzeti és keresztény meggyőződésünkkel". Végül nyomatékosan kérte, hogy a papság végre kezdje el az értelmiség tervszerű pasztorációját, és szemére vetette a klérusnak, hogy ezen a téren „a Nyugat után ötven évvel haladó" magyar katolicizmust érthetetlen félelem jellemzi. „A gyáralapítás, a nagystílű munka korában élünk és azok, akik elmúlt koroknak eszközeivel akarnak ma sikereket elérni, le fognak szo-

645 Alkotmány, 1911. november 14. 13–14.
646 Alkotmány, 1913. november 11. 25.

rulni"[647] – intette hallgatóságát. A tudatos ellenakció azonban továbbra is megmaradt a tervezgetések szintjén, és a püspök jóslata a társadalmi felfordulásról 1918–1919-ben, az első világháború utáni forradalmakban beigazolódott.

5. A DUALIZMUS MÉRLEGE

A kortárs katolikusok egy része meglehetősen rossz véleménnyel volt a nagygyűlésekről, amelyeket költséges, de üres parádénak, tartalmatlan és céltalan rendezvényeknek ítéltek, és főleg azt nehezményezték, hogy a hozott határozatok legnagyobb része papíron maradt. Notter Antal például 1905-ben a nagygyűléseket a „hurrákatolicizmus" fogalmával jellemezte. Szerinte az átlag résztvevő számára „a görögtüzes katolicizmus [...] tökéletesen ki van elégítve, ha egy-egy katolikus kongresszust véghallgatott, végigbankettezett s kokárdáját végigsétáltatván a magyar főváros utcáin, bebizonyította, hogy: vagyunk még. Ez a hurrákatolicizmus a mi ellenségeinket megmosolyogtatja, vagy esetleg bosszantja, de ártani nem árt nekik, csak a mi gyengeségünk bizonyítéka."[648]

Ez a fajta kritika, a „túl sok beszéd" nehezményezése, a gyakorlati eredmények lekicsinylése szinte egyidős volt a nagygyűlések műfajával, hiszen a német nyelvterületen már igen korán megjelent. Egy német katolikus laikus 1868-ban például úgy vélekedett, hogy a nyilvános ülések csupán évente ismétlődő látványosságok, ahol egyáltalán nem folyik érdemi munka.[649] Ennek a felfogásnak a magyarázata részben abban rejlik, hogy ekkoriban a felekezeti kongresszusok újdonságnak számítottak, így a résztvevők nem tudhatták, mi lehet reális elvárás velük kapcsolatban.[650]

A rossz vélemények kialakulásában mindamellett pártpolitikai elfogultságok is szerepet játszhattak. A Néppárt egyik prominense, Molnár János például a prímásnak írva nem hallgatta el azt a véleményét, hogy az OKSZ – nevére rácáfolva – valójában nem országos szervezet, csupán a formális nagygyűlés-szervezésre terjed ki tevékenysége, vezetőinek többsége pedig alkalmatlan feladatára. Véleménye szerint Zsembery Istvánt sokan „egy hírnevet vadászó, szereplési viszketegségben szenvedő, hiú majomnak tartják, ki Hin-

647 Alkotmány, 1911. november 14. 4–5.
648 *Notter Antal:* Hurrá-katholicizmus. Egyházi Közlöny, 1905. szeptember 29. 613.
649 *Braeunlich, P.:* i. m. 10.
650 *Kießling J. B.:* i. m. 349.

dy pajtásával egy »alak«-ká nőtte ki magát, ki mindig és mindenütt ott van, hol szerepelni lehet".[651]

A nagygyűlések szervezői igen komolynak ítélték a munkájukkal kapcsolatos vádakat. Az MKEOSZ 1901-es működését összefoglaló jelentés már 1902-ben leszögezte, hogy a nagygyűlés elvi határozatainak végrehajtása kívül áll hatáskörükön, és hat pontban részletezte a konkrét döntések végrehajtására tett erőfeszítéseket. Idesorolták az *Új Lap* megjelentetését, a katolikus irodalmi művek jegyzékének kiadását, felolvasások tartását, a vasárnapi munkaszünet érdekében indított mozgalmat, a Szent Vince Egyesületek népszerűsítését, valamint a *Keresztény Mértékletesség* című lap kiadását.[652]

1908-ban az OKSZ munkatársai a *Szövetségi Értesítő* hasábjain összegyűjtve közölték a határozatokat, valamint azt is leírták, hogy mit tettek a megvalósítás érdekében. Ahogyan hangsúlyozták, a határozatok három nagy csoportra tagolódtak: legnagyobb részük elvi állásfoglalás volt, amelyek arra voltak hivatottak, hogy az egész társadalmat érintő nagy kérdésekben – például a szociálpolitika, a kivándorlás, a munkáskérdés ügyében – kifejezzék a katolikus közvéleményt. A második csoportba azok a követelések tartoztak, például a katolikus autonómia létrehozása vagy a Pázmány Péter által alapított egyetem egyházi jellegének elismerése, amelyek teljesítése egyedül a kormánytól és az országgyűléstől függött. Végül következtek a konkrét célkitűzések, amelyeket az OKSZ igyekezett is megvalósítani – több-kevesebb gyakorlati eredménnyel.[653] (Ez az érvelés később is előkerült, 1927-ben például a szervezők a Katolikus Almanachban megismételték a gondolatmenetet.)[654]

Már sok kortárs is felismerte azonban, hogy a nagygyűlések értékelésének a kézzelfogható eredményeken kívül van egy másik lehetséges szempontja is. A 20. század kezdetén, „a reklám zajos világában" a nagygyűléseknek eszerint egy mélyebb, fontosabb feladata is volt, méghozzá az erődemonstráció, a katolikusok közéleti identitásának megerősítése. Ahogyan egy vidéki folyóirat cikke 1911-ben megfogalmazta: „A nagy tömegekben rejlő imponáló erő, az ezrek szívében élő, szívében kisugárzó rokon gondolkodásnak látása [...] fölemelőleg hat [...] Ezért nem felesleges fényűzés, hanem igen hasznos dolog a katolikus nagygyűlés."[655] Ezen a téren a szervezők az 1910-es évekre komoly eredményeket értek el, hiszen a nagygyűlések rendszeres megtartásával biztosítani tudták az országos sajtó figyelmét, ennek közvetítésével pedig a katolikusok széles rétegeit tudták megszólítani. Ahogyan az egyébként igen sokszor kritikus állásponton lévő *Egyházi Közlöny* szerkesztője 1911-ben megállapította: „Az agyonhallgatás vagy lekicsinylés pontjáról vég-

651 PL CSJm Molnár János Csernoch Jánosnak 1915. március 12.

652 SzfvPL 540. 1996-1902. Zichy János Városy Gyulának 1902. november 1. Jelentés a Magyarországi Katolikus Egyesületek Országos Szövetségének 1901/1902. évi működéséről (nyomtatvány). 7–8.

653 Szövetségi Értesítő 2. (1908) 3. sz. 180–181.

654 *Csibi N.*: Adalékok i. m. 138.

655 Katholikus Közlöny 6. (1912) 4. sz. 672.

re odajutott nagygyűlésünk, amire teljes joggal tart igényt, a jelentős közéleti esemény gyanánt való elbíráláshoz és lefolyásának kimerítőbb ismertetéséhez."[656]

A nagygyűlések továbbá azért is hasznosnak bizonyulhattak, mert a maguk szerény eszközeivel hozzájárultak a korábbi korszakból származó merev társadalmi válaszfalak lassú lebontásához, a hazai egyház korszerűsödéséhez, a klérus és a hívek közötti kapcsolat új alapokra helyezéséhez. Az eseményeken – legalábbis a szakosztályi üléseken – püspökök és kishivatalnokok, mágnások és segédlelkészek váltották egymást a szónoki emelvényen, és ebben a sajátos miliőben lehetőségük volt rá, hogy egyenrangú félként cseréljenek eszmét egymással.

A „hurrákatolicizmus" jelenségét bíráló kritikák azonban bizonyosan nem nélkülözték a valóságalapot, hiszen a szervezők nem voltak képesek arra, hogy kiaknázzák a nagygyűlés intézményében rejlő valamennyi lehetőséget. A politikai vonatkozások elemzése megmutatta, hogy a személyi és pártpolitikai ellentétek miatt nem sikerült egységet teremteni (sőt sok esetben még a nyílt konfliktusok kitörését sem lehetett megelőzni.) Zichy János 1913-ban maga ismerte el ezt, amikor megvalósítandó feladatként írt arról a prímásnak: az OKSZ „hivatása, hogy a legkiválóbb kat[olikus] vezető emberekből vezérkart alakítson s azután ennek tervei szerint a különböző kat[olikus] mozgalmakat és egyesületeket és társulatokat egységesen irányítsa. A XII. nagygyűlésnek elemi erővel kell követelnie a katolikusok egységét."[657]

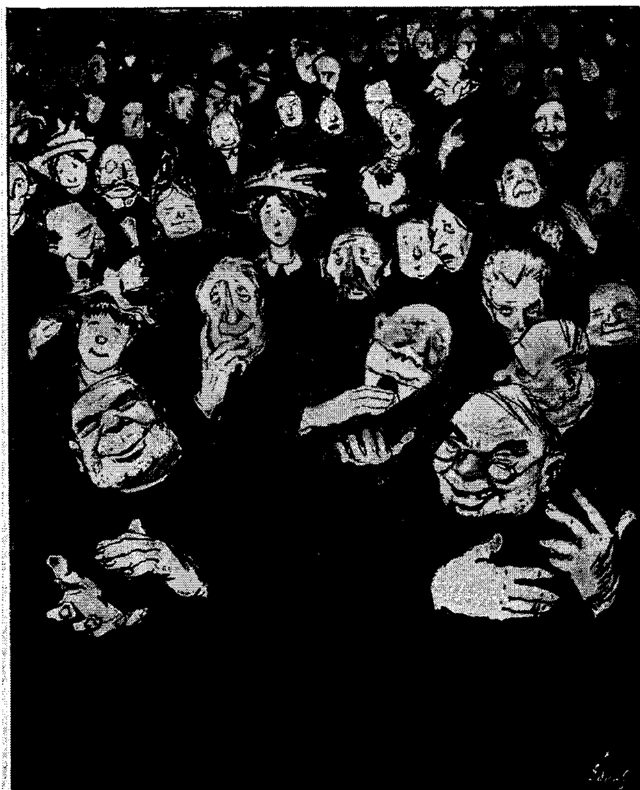
A fórum számos gazdasági, szociális, kulturális kérdést tárgyalt meg, és ennek során – amint azt még a polgári radikalizmus folyóirata is elismerte – gyakran sikerült rátapintani a valóban fontos, tömegeket érdeklő témákra.[658] Ugyanakkor a résztvevők sokszor csak a problémák felvetéséig jutottak el, a felkínált megoldások pedig a jámbor kívánságok, általánosságok szintjén mozogtak. Az egyház ügyeibe beleszólást kívánó világi értelmiség és az alsó klérus a nagygyűlés fórumain ugyan végre rendszeresen hallathatta a hangját, viszont a döntés lehetősége valójában továbbra is a hierarchia kezében maradt. Ezt mutatja az a feltűnő jelenség is, hogy számos téma hosszú éveken keresztül visszatért, a szónokok újra és újra ugyanazokat a javaslatokat vetették fel: a nagygyűléseknek tehát sokszor gumicsontokon kellett rágódniuk.[659] A határozatoknak nem volt nagy súlya a püspöki kar szemében. Bár előfordult, hogy a nagygyűlés által is tárgyalt kérdések a testület elé jutottak, de ez a tény ritkán kapott figyelmet, ezek a témák többnyire egy főpásztor kezdeményezésére kerültek napirendre; arra pedig csak 1911-ben és 1912-

656 Egyházi Közlöny, 1911. november 17. 661.

657 PL Cat. 46. 7286-1913. Zichy János Csernoch Jánosnak 1913. június 23.

658 *P. M.*: Kortörténeti jegyzetek. Huszadik Század (1909) 2. sz. 317.

659 *Csibi N.*: Az országos katolikus nagygyűlések i. m. 303.

11. kép. A nagygyűlés közönsége Prohászka Ottokár beszéde alatt, 1910. A *Kakas Márton* élclap karikatúrája

ben akad példa, hogy a püspöki kar megtárgyalt néhány nagygyűlési határozatot.[660]

Fontos problémát jelentett a résztvevők körének korlátozottsága is. Amint az *Egyházi Közlöny* 1905-ben megjegyezte, a nagygyűléseken „az értelmiségnek és elitnek java még mindig a papság soraiból kerül elő. Amiért hiányzik ezután azon elfogulatlan rokonszenv és elismerés, mely a körülállók részéről a nagygyűlés lefolyását kísérhetné: az egészet a papság kenyerének tekintik."[661] A gyűléseken többnyire csak a „törzsközönség" vett részt, új arcok ritkán bukkannak fel.[662] *(11. kép.)* Míg Magyarországon többnyire néhány ezer főt tudtak felvonultatni, addig az örök példának számító német nagygyűléseken ekkoriban már több tízezren jelentek meg.[663] 1906-ban Essenben például jelentős teljesítményként értékelték, hogy az eucharisztikus körmeneten

660 PL Püspöki értekezletek jegyzőkönyvei és nyomtatványai 1911. április 28. 3–5., 1911. november 9. 10–12., 1912. április 25–26. 8.

661 Egyházi Közlöny, 1905. november 24. 741.

662 *Saly László:* A nagygyűlés után. Uo., 1911. november 17. 659–660.

663 Uo., 1905. augusztus 25. 533. A *Budapesti Hírlap* 1913-as nagygyűlési tudósítása szerint „átlag három-négyezer ember gyűlik össze ilyenkor". Budapesti Hírlap, 1913. november 11. 6.

negyvenháromezer férfit sikerült részvételre ösztönözni.[664] Magyarországon viszont – a két vidéki nagygyűlés kivételével – nem tudtak jelentős létszámú támogatót felvonultatni. A fővárosban tett szimbolikus térfoglalási kísérleteikkel pedig képtelenek voltak tartósan megkérdőjelezni a szociáldemokraták uralmát a budapesti utcák felett, az 1908-as kudarc után ezért fel is hagytak törekvéseikkel.

Csernoch János hercegprímás 1913-ban szintén úgy találta, hogy a rendezvény nem képes megszólítani az egyszerű hívek tömegeit, ezért a szervezési módszerek megújítására kérte Zichy Jánost. A prímás elsősorban a vezetőség belterjességével volt elégedetlen: „A Szövetség [az OKSZ] évek óta ugyanazon tagokból áll s a nagygyűlések rendezésén kívül alig folyik be a mozgalmak irányításába. Nagyon óhajtanám, hogy a Szövetség Nagyméltóságod elnöklete alatt újjáalakuljon, azaz önmagát a legagilisabb és a legbefolyásosabb katolikus vezérekkel kiegészítse. Igen tanácsos volna a Szövetségbe több vidéki tagot beválasztani, akik a Szövetséget egy vidéknek eseményeiről és áramlatairól informálnák s a Szövetség határozatainak érvényt szereznének" – írta. Azt javasolta továbbá, hogy a nagygyűlés előkészítését évenként más tagokból álló bizottságra bízzák, amelyet „nem néhány héttel a nagygyűlés előtt, hanem azonnal a nagygyűlés után volna tanácsos megválasztani".[665]

Csernoch továbbá alapvető strukturális reformokra szólította fel Zichyt annak érdekében, hogy az eseménysorozat képes legyen a németországi testvérrendezvényhez hasonló hatás elérésére, mert úgy látta: „a mai kor társadalma, amely a szociáldemokrata tömegek fölvonulásainak hatása alatt áll, akkor fog megint nagy bizalommal a katolicizmus felé tekinteni, ha mi is tömegeket mozdítunk meg." Ezért azt javasolta, hogy minden második évben a nagygyűlést egy vidéki városban tartsák, mivel a pécsi és szegedi tapasztalatok megmutatták, hogy itt könnyebb tömegeket felvonultatni. Elsősorban Temesvárt, Nagyváradot, Kassát vagy Pozsonyt hozta szóba lehetséges helyszínként.[666]

A hercegprímás véleménye jól tükrözi, hogy a katolikus elit lényegében egyetértett a korabeli tömeglélektani kutatásokból fakadó következtetéssel. Az úttörő jelentőségű szociálpszichológus, Gustave Le Bon a tömegjelenségeket már nem egyfajta „aberrációnak" tartotta, hanem a modern társadalom tartós tünetének, amelyeket ezért már nem elegendő elutasítani, hanem az új hatalmi technológia eszközévé kell tenni ezeket.[667] A katolikus nagygyűlések tulajdonképpen ennek a kísérletnek a részét alkották – még ha nem is voltak túl sikeresek ezen a téren.

664 *Morsey, R.:* i. m. 13.

665 PL Cat. 46/7326-1913. Csernoch János Zichy Jánosnak 1913. november 16. 67. f.

666 Uo.

667 *Ernesto Laclan:* A populista ész. Noran Libro, Budapest, 2011. 33.

IV. AZ 1920-AS ÉVEK NAGYGYŰLÉSEI

1. AZ ESEMÉNYEK VIHARÁBAN

1914 nyarán már zajlott a XIII. országos nagygyűlés előkészítése, ám augusztus elején az általános mozgósításra tekintettel az előkészítő bizottság a rendezvény elhalasztása mellett döntött.[1] Az első világháború éveiből – annak ellenére, hogy magyar területen az 1915-ös orosz és az 1916-os román betörés kivételével nem folytak hadműveletek – nem maradt nyoma annak, hogy érdemi erőfeszítéseket tettek volna a nagygyűlés megrendezésére, vagy legalább helyettesítésére. Társadalmi igényről sem beszélhetünk. Csupán egy felhívást ismerünk, amelyet a Kassai Katolikus Autonóm Kör választmánya intézett az OKSZ vezetőségéhez 1918 januárjában, azt kérve, hogy hívja össze a nagygyűlést a katolikus autonómia sorsát érintő törvényjavaslat támogatása érdekében.[2]

Németországban viszont a katolikusok a háborús viszonyok ellenére is szükségét érezték a tanácskozásnak, és 1916-ban kisebb szabású értekezletet rendeztek a nagygyűlés pótlására. Itt elsősorban a karitász, a külföldi missziók, a sérült katonák ápolásának kérdéseit, valamint a katolikus szociális mozgalomra váró nehézségeket vitatták meg.[3] Német részről egy közös német-osztrák nagygyűlés megtartásának a gondolata is felmerült. A bonni egyetem neves teológusa, Heinrich Schrörs ennek fő célját ugyan a katolikus örökségnek a modern szellemi irányokkal szembeni védelmében jelölte meg, azonban arra is célzott, hogy a rendezvény mindemellett alkalmas lenne elősegíteni a Mitteleuropa-tervek megvalósítását az egyházak együttműködésének javításával. Arra is utalt, hogy Ausztriában a nemzetiségi ellentétek miatt összességében nem voltak sikeresek a nagygyűlések, és szerinte a birodalmi németekkel való együttműködés segíthetett volna a zavarok leküzdésében.[4] Ezek az elképzelések sem az ekkoriban már a jóval erősebb Németországgal szembeni

1 Egyházi Közlöny, 1914. augusztus 7. 452.
2 Budapesti Hírlap, 1918. január 19. 3.
3 Egyházi Közlöny, 1916. július 14. 323.
4 *Heinrich Schrörs:* Deutscher und französischer Katholizismus in den letzten Jahrzenten. Herdersche Verlagshandlung, Freiburg im Breisgau, 1917. 217–219.

önállóságát féltő összmonarchia, sem pedig a nemzeti érdekekre koncentráló Magyarország szempontjából nem voltak vonzóak,[5] ezért a kezdeményezés nem talált visszhangra.

A magyar katolicizmus vezetői a világháború végéhez közeledve egyre inkább tudatára ébredtek a várható nehézségeknek. Csernoch János bizalmasa, Lepold Antal például „kétségbeejtő"-nek ítélte a társadalmi állapotokat. Úgy látta, hogy „erkölcsi érvekkel alig lehet valamit elérni, ha az egész polgári társadalom nem szolidáris az igazságtalan és túlzó elemekkel szemben".[6] A Néppárt elnöke, Zichy Aladár IV. Károly királynak írva szintén úgy vélte, „nem lehet messze az az idő, midőn a katolikus egyház vagyona ellen koncentrikus támadást fognak indítani minden oldalról s a vagyon után, a katolikus iskolákra fog kerülni a sor. Ezek lesznek a jövőnek óriási küzdelmei, ezért szükséges egy politikailag iskolázott, megbízható és lelkes katolikus tábor." Ezután – lényegre tapintó módon – a következőket is leírta: „Nagy hibákat követtek el elődeink, hogy nem gondoskodtak ilyen táborról."[7]

A következő országos nagygyűlésre csak 1920-ban került sor Budapesten. Az első világháború elvesztését, a Tanácsköztársaságot és a történelmi Magyarország összeomlását követően a katolicizmus helyzete gyökeresen megváltozott, ami a rendezvénysorozatra is komoly hatással volt. Ahogyan Szögi László megállapította, ekkor „már nem egy liberális politikai kurzussal vitatkozva, hanem az ún. keresztény-konzervatív kormányzattal mintegy karöltve, annak támogatásával kerültek megrendezésre a programok".[8]

A Horthy-rendszer a liberalizmus és a baloldali ideológiák elleni küzdelemben elsőrendű szövetségesekként tekintett a történelmi keresztény egyházakra, politikai céljainak elérése érdekében gyakran vallásos érzelmeket és jelképeket mobilizált.[9] 1919 után a politikai elitet és a katolikus egyházat a közös érdekek sokrétű szövedéke kötötte össze, amelynek legfontosabb elemeit az adott társadalmi rend fenntartása, egy újabb baloldali hatalomátvétel megelőzése, illetve a trianoni béke revíziójának igénye jelentette.[10] Ennek megfelelően az egyházak szerepvállalása megnövekedett a dualizmus korához viszonyítva, ami az államberendezkedés szinte valamennyi területén kimutatható. A katolicizmus vezető személyiségei – miután az ország tragédiájáért a vallásos világkép hanyatlását, a hagyományos értékektől való elfordu-

5 *Tokody Gyula:* Magyarország integritása és a német diplomácia 1918/19-ben. Századok 130. (1996) 2. sz. 383–384.
6 OSZK Lt. Lepold Antal Tápay-Szabó Lászlónak 1918. január 23.
7 Haus-, Hof- und Staatsarchiv Geheimakten Karton 21. Zichy Aladár IV. Károlynak 1918. április 7. 129–130. f.
8 *Szögi L.:* A katolikus nagygyűlések i. m. 509.
9 *Paul Hanebrink:* Christianity, Nation, State. The Case of Christian Hungary. In: Christianity, Modernity in Eastern Europe. Ed. Bruce R. Berglund–Brian Porter-Szűcs. CEU Press, Budapest, 2010. 63.
10 *Norbert Spannenberger:* Die katholische Kirche in Ungarn 1918–1939. Positionierung im politischen System und „Katholische Renaissance". Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2006., 59–60.

lást tették felelőssé[11] – a felemelkedést elsősorban az állami és társadalmi élet megújulásától, keresztény alapokra helyezésétől remélték, és a kezdetektől megadták a szükséges szimbolikus támogatást, erkölcsi legitimációt a hatalom birtokosainak.[12]

Az állam és a katolikus egyház együttműködése azonban ennek ellenére sem volt mentes a feszültségektől. Az egyik alapproblémát a legitimizmus kérdése jelentette. A főpapok jelentős része nehezen fogadta el az egyház támaszának tartott Habsburg-dinasztia 1921-es trónfosztását, a református felekezetű kormányzó uralmának állandósulását. A royalista érzelmű püspökök és Horthy Miklós közötti viszony sokáig problematikus maradt, az államfőt csak vonakodva ismerték el.[13]

Komoly feszültségforrást jelentett továbbá a kormányzat által erőltetett „általános kereszténység", illetve más megfogalmazásban: nemzeti ökumenizmus,[14] amely az „internacionalista destrukcióval" szemben demonstratív módon kívánta felmutatni a „keresztény magyarság" – természetesen a felekezeteken is átívelő – egységét.[15] Az antibolsevizmus a korábbi ellentétek meghaladását követelte, ezért 1919 augusztusában a keresztény pártvezérek nevében Huszár Károly egyértelművé tette: „a pártvezetőség mindenkit félre fog tolni az útból, aki a régi klerikális politika felidézésével a katolikusok és protestánsok testvéri együttélését megbontani törekednék."[16]

Egyes kormányzati tényezők a felekezeti összefogás demonstrálására a katolikus nagygyűlés intézményét is szerették volna felhasználni. Az evangélikus felekezetű Pekár Gyula államtitkár 1919 decemberében, a Gólyavárban rendezett protestáns tanácskozáson felvetette, hogy a hagyományos rendezvény „keresztény nagygyűlés" formájában szülessen újra. Elképzelése szerint itt először a különböző felekezetek párhuzamosan megtartják saját önálló tanácskozásaikat, majd a harmadik napon közös ülésen vesznek részt, ahol a katolikus és a protestáns püspökök közösen mondanak imát a keresztény egységért.[17] Ez a terv papíron maradt ugyan, azonban a sűrűn megrendezett állami, katonai ünnepségeken a gyakorlatban is elvárássá emelték a különböző felekezetek közös részvételét. Ez a hithű katolikusokat komoly dilemma elé állította, hiszen, ha megjelentek, azzal megsértették az egyházjogot, amely egyértelműen tiltotta a más felekezetűekkel való „vallási közösködést".[18] Az

11 Ennek legismertebb példája a jezsuita Bangha Béla könyve. *Bangha Béla:* Magyarország újjáépítése és a kereszténység. Szent István Társulat, Budapest, 1920.
12 A kérdésről legújabban *Turbucz Dávid:* Átpolitizált vallásosság a Horthy-korszakban. Horthy Miklós vezérkultusza. In: A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai i. m. 115–128.
13 *Spannenberger, N.:* i. m. 50.
14 Ezt a fogalmat használja *Hanebrink, P.:* i. m. 69.
15 *Klestenitz T.:* A katolikus sajtómozgalom i. m. 198.
16 Reggeli Hírek, 1919. augusztus 27. 4.
17 Pesti Napló, 1919. december 4. 5.
18 Az 1258. kánon szerint: „Nem szabad a híveknek bármiképp aktívan részt venni nem katolikusok istentiszteletén." Kánonjogi Kódex. X. Pius pápa parancsára összeállítva, XV. Benedek

sem könnyítette meg a helyzetet, hogy az állam és az egyházak kapcsolatait – a dualizmus korához hasonlóan – továbbra is döntően a szokásjog szabályozta, ami a felekezetek viszonyában az együttműködés helyett fokozott versengést eredményezett a központi támogatások felosztásáért.[19]

Mint azt látni fogjuk, a hatalom és a katolicizmus viszonyának kettőssége a nagygyűlések beszédeiben is visszatükröződik: a szónokok lelkes támogatásukról biztosították az államot, ha a „destrukció" különböző megjelenési formáival szembeni fellépésről volt szó, azonban – különösen az 1920-es évek első felében – gyakran fogalmaztak meg élesnek ható kritikát az egyházpolitikáról, emlegették fel a felekezeti sérelmeket.

1919 őszén, a Tanácsköztársaság uralma által kiváltott sokk következtében a középosztály egyre nyitottabbá vált a keresztény-nemzetinek nevezett ideológia irányába, az új színezetű konzervativizmus és a jobboldali radikalizmus vált uralkodóvá. A keresztény kurzus képviselői a zsidó nagytőkével és részben az arisztokráciával szemben a közép- és kispolgárságot akarták előtérbe állítani, a zsidó értelmiség és a nagytőkések állami eszközökkel való leváltásával.[20] A közvéleményt irracionális indulatok és várakozások jellemezték, a türelem és megbocsátás szükségességének hirdetése pedig kifejezetten népszerűtlen álláspontnak számított.[21] Az egy évvel azelőtt még a baloldalnak kedvező közhangulat tehát átlendült a másik végletbe, ami a katolikus vezetők egy részét is gondolkodóba ejtette. Bangha Béla jezsuita páter egyenesen azt jegyezte fel naplójába, hogy „az óriási »keresztény« fellendülés már szinte zavart kelt".[22] Az új keletű politikai jelszavak ugyanis korántsem hitéleti fellendülésből fakadtak, és – antiszemita töltetük mellett – erőteljes tekintélyellenességet is takartak. A megerősödött középrétegek a régi elitet az autokrácia, a liberalizmus, a szekularizáció, illetve a kapitalizmusnak és a szociáldemokratáknak tett engedmények miatt támadták. A belpolitikát 1920 végéig, a királykérdés kiéleződéséig döntően ezek az ellentétek, a frissen felemelkedett militáns csoportok és a régi elit közötti konfliktusok határozták meg.[23] A válságtudat és a nyomában megerősödő tekintélyellenesség olyan kihívást jelentett, amelyre a katolikus politikának is reagálnia kellett.

pápa engedélyével kihirdetve, előszóval, a források jegyzékével, név- és tárgymutatóval ellátva Gasparri Péter bíboros által. Kézirat gyanánt. 498.
19 *Péter László:* Az állam és az egyház viszonya és a civil társadalom Magyarországon: történeti áttekintés. Századvég. Új folyam. (1997. tavasz) 4. sz.
20 *Lackó Miklós:* Válságkorszak – válságelméletek. Három alapmű az 1920-as évek magyar szellemi életéből. Múltunk 52. (2007) 3. sz. 10.
21 *Gratz Gusztáv:* A forradalmak kora: Magyarország története 1918–1920. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1935. 234.
22 *Nyisztor Zoltán:* Bangha Béla élete és műve. 2. kiad. Pázmány Péter Irodalmi Társaság, Budapest, 1941. 258.
23 *Szalai M.:* i. m. 153–154.

2. AZ ÚJRAKEZDÉS: KURZUSPOLITIKA ÉS KONSZOLIDÁCIÓS TÖREKVÉSEK AZ 1920-AS NAGYGYŰLÉSEN

Az Országos Katolikus Szövetség vezetője, Zichy János gróf 1920 nyarán látta újra időszerűnek a nagygyűlés összehívását. Azt javasolta Csernoch János hercegprímásnak, hogy az 1919 után katolikus részről dominánsnak bizonyuló és nemkívánatosan radikális keresztényszocialista irányzattal szemben a főpapság támogassa a mérsékelt és konzervatív közéleti katolicizmust, valamint az általa vezetett szövetséget.[24] A régi vágású konzervatívok tehát a konszolidációs törekvéseket kívánták erősíteni a nagygyűlés megrendezésével. A keresztény-nemzeti sajtó viszont lényegében a kurzus melletti tömegdemonstrációt várt az eseménytől.[25]

A nagygyűlés hat év kihagyás után történő megrendezése már önmagában is a régi kerékvágásba való visszatérést, egyfajta normalizálódást jelentett. A sikert azonban nem lehetett előre garantálni: Szmrecsányi Lajos egri érsek – aki egyébként 1913-ban részt vett a rendezvény előkészítő bizottságában[26] – indokoltnak tartotta Zichy kezdeményezését, de attól félt, a nagygyűlés nem lesz képes elég támogatót felvonultatni, hiszen a trianoni határok és az elszegényedés következtében sokan nem tudnak majd Budapestre utazni. Intő jelnek tartotta, hogy a magyarnál jóval szervezettebb német katolikusok kénytelenek voltak lemondani az éves nagygyűlésükről (ők az ínséges viszonyok miatt inkább regionális részgyűléseket szerveztek),[27] és felvetette a kérdést: „vajon nem nagyobb kár-e, ha a nagygyűlés megtartása most sürgettetik, mintha még egyelőre elmarad."[28]

Az előzetes aggodalmak ellenére azonban a nagygyűlés végül sikeresen zajlott le 1920 októberében. A kifejezetten magyarbarátnak tartott[29] Lorenzo Schioppa pápai nuncius szerint például a nehéz körülmények ellenére az esemény „erőteljes, nagy és dicsőséges" volt.[30] Az idők változását jól jelezte, hogy a rendezvényen Teleki Pál személyében első alkalommal üdvözölhettek hivatalban levő miniszterelnököt. Az egykori Néppárt vezére, Rakovszky István pedig a Nemzetgyűlés elnökeként jelenhetett meg.[31]

---

24 *Gergely J.:* A katolikus egyház i. m. 125.
25 *Fazekas Cs.:* Prohászka Ottokár a XIII. i. m. 420.
26 Egyházi Közlöny, 1913. május 16. 340.
27 *Michael Klöcker:* Regionale Katholikentage nach dem ersten Weltkrieg: konservative Massenmodernisierung zwischen Tradition und Moderne. Historical Social Research 32. (2007) 3. sz. 243.
28 *Fazekas Cs.:* Prohászka Ottokár a XIII. i. m. 419–420.
29 MNL OL K 105. 18. cs. Bizalmas és politikai iratok 1920–1923. Somssich József Bánffy Miklósnak 1922. február 25. 181. f.
30 ASV ANU Busta 3. Lorenzo Schioppa az államtitkárságnak 1920. október 27. 511. f.
31 Pesti Hírlap, 1920. október 26. 2.

A nagygyűlés alaphangját Zichy János elnöki megnyitója adta meg, amely mintha csak Károlyi József 1913-as szavait fűzte volna tovább: folyamatos a hanyatlás, „az egész világ minden társadalma, melynek igényeit az anyagelvűség a legmagasabbra srófolta fel, a világháború által okozott nagy hiányok és veszteségek folytán a szó szoros értelmében beteg". Érvelése szerint a háború, amely a „merkantil világnézet" szülötte volt, az anyagi világ összedőlésével ért véget, bebizonyítva, hogy a korábbi rend fenntarthatatlan. Ezért a szellemi értékek elsőbbségének elismerését követelte, és arra szólította fel a nagygyűlést, hogy csírájában pusztítsa el a „destruktív szellemet".[32] A nyitóülésen másodikként a nuncius szólalt fel – ez később is hagyomány maradt –, aki a hit értékeihez való ragaszkodásra és a tekintélyek tiszteletére intette hallgatóságát. Mint szavaiból kiderül, ezt jelentős részben a papságnak címezte.[33] Ezt elsősorban a klérus körében a forradalmak idején jelentkező érdekvédelmi mozgalmak, például a Papi Tanács[34] tevékenysége indokolhatta, „melynek forradalmi jellege" a kortársi vélekedés szerint „végtelen nagy csorbát ütött a papság tekintélyén s a hívő nép nagy seregét joggal megbotránkoztatta".[35]

A nagygyűlés szónokai – Zichyvel egyetértve – fontosnak tartották a „destrukcióval" szembeni erődemonstrációt. A nyilvános ülésen például Wolff Károly, a Keresztény Községi Párt vezére a szabadkőműves páholyok ellen lépett fel az ország rendjének felbomlasztásában játszott állítólagos szerepüket kárhoztatva.[36] Prohászka Ottokár, aki 1920 júliusától az egységes kormánypárt elnöki pozícióját is betöltötte,[37] Horthy Miklós és a kormány támogatására szólított fel, valamint a nemzeti öntudat végsőkig történő fokozását követelte: „Nem vagyunk, nem lehetünk eléggé soviniszták soha!" – jelentette ki.[38] Haller István, aki ekkor vallás- és közoktatásügyi miniszter volt, szintén a „destrukció" elleni kiállást hangsúlyozta. A Katolikus Népszövetség ünnepségén polémiát kezdett Batthyány Tivadarnak, Károlyi Mihály egykori belügyminiszterének egy sajtónyilatkozatával, amely az országot a pártoskodás és felekezetieskedés honának nyilvánította, illetve Giesswein Sándorral, aki korábban „a rendőri és zsandárkatolicizmus" túlkapásai ellen tiltakozott.[39]

---

32 Nemzeti Újság, 1922. október 10. 3.
33 Uo., 1920. október 25. 2.
34 Az 1918. november 7-én, Budapesten megalakult szervezet elsősorban az alsó papság anyagi helyzetének javítására és jogainak kiterjesztésére törekedett. *Gergely Jenő:* A Papi Tanács. A magyar katolikus alsópapság demokratikus szervezkedése 1918–1919-ben. Világosság. 14. (1973) 3. sz. 169.
35 *Mihályfi Ákos:* Lélekmentés a nagy világégés után. Szent István Társulat, Budapest, 1919. 5–13.
36 Nemzeti Újság, 1920. október 26. 3.
37 *Fazekas Cs.:* Prohászka Ottokár a XIII. i. m. 420.
38 Nemzeti Újság, 1920. október 25. 3.
39 Uo., 1920. október 26. 4.

Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a keresztényszocialista prelátus részt vehetett a nagygyűlésen, méghozzá a Katolikus Tanítók Országos Bizottsága közgyűlésének elnökeként. Ez a testület a „kurzus" igazságtalanságainak mérséklésére tett kísérletet, hiszen kimondta, hogy a Tanácsköztársaság idején „megtévedt" tanítók közül csak azt szabad megbüntetni, akiket bizonyosan „nem csupán az elkeseredés szülte pillanatnyi szédület kergette a bolsevizmus karjaiba".[40] Az is érdekes, hogy Haller István két másik ügyben inkább mérséklő szerepet játszott. A katolikus ifjúság nagygyűlésén Sülle József, a Szent Imre Kör főtitkára a kor jellegzetes frázisaival arról beszélt, hogy a diákság fegyverrel őrködik Budapesten, ha „még egyszer közelednek a »kísértetek«, minden támadásuk meg fog törni a keresztény magyar diákság halálmegvető kötelességtudásán". Haller erre reflektálva kifejtette, hogy az ország rekrisztianizálása során „nem szabad olyan eszközökkel élni, amelyek nem felelnek meg a keresztény morálnak és Krisztus tanításának". Kijelentette, hogy az ifjúság túlzásait nem helyesli, bár megérti, és azt kérte, hogy a további „harcot" bízzák a Nemzetgyűlésre.[41] Amikor pedig a Katolikus Tanáregyesület díszközgyűlésén Usetty Ferenc nemzetgyűlési képviselő, a numerus clausus előadója amiatt panaszkodott, hogy szerinte a matematikatanárok kilencvenöt százaléka zsidó, és követelte, hogy a zsidó középiskolai tanárok csak nemzetiségi arányszám szerint taníthassanak, Haller „orvoslást" ígért ugyan, de hangsúlyozta, hogy az effajta változtatáshoz idő kell.[42]

A gyűlésen tehát egyaránt megjelentek radikális és mérsékelt vélemények. A külső szemlélők általában inkább az előbbiekre figyeltek, és ez öszszességében a kurzus híveinek várakozásait igazolta vissza. Egy régi néppárti politikus például arról panaszkodott, hogy a nagygyűlés tapasztalatai köreikben „kesernyés hangulatot hagytak hátra".[43] Ugyanakkor a konzervatívok is találhattak elismerésre méltó mozzanatokat, mint például Apponyi Albert beszédét. Ő nem „a destrukció" ellen viaskodott, hanem – miután elítélte a nemzet tekintélyére károsnak minősített „hírhedt egyéni akciók" elkövetőit, tehát a fehérterror felelőseit – rendkívül önkritikus hangnemben értékelte a politikai osztály 1918 előtti teljesítményét. Szavai szerint „Hihetetlen vaksággal ragaszkodtunk a vagyon kiváltságaihoz a közhatalmak szervezésében és ezáltal szinte lehetetlenné tettük, hogy a kirekesztett vagyontalanok tömege e hatalmak iránt bizalommal viseltessék, hogy bennük olyat lásson, ami előtt önként meghajolt, ami neki nemcsak hatalom, de tekintély is. [...] A múlt társadalomnak főbűne volt, hogy nem volt benne elég szeretet, és ezért büntette talán az Isten a kommunizmus ostorával. Rettentő volna, ha bennü[n]k még a múlt társadalmánál is kevesebb szeretet volna."[44]

40 Uo., 1920. október 27. 4.
41 Uo., 1920. október 24. 1–2.
42 Uo., 1920. október 26. 7.
43 *Fazekas Cs.:* Prohászka Ottokár a XIII. i. m. 423.
44 Nemzeti Újság, 1920. október 26. 6.

Kemény szavait nem fogadta egyöntetű helyeslés, sőt beszédére a radikális jobboldal hajlamos volt „gyanús liberális mozgolódásként" tekinteni.[45] Ennek magyarázata az 1920 októberében megjelenő híresztelés, miszerint Apponyi elégedetlen a kormány munkájával, a konszolidáció lassú ütemével, ezért kész „a politika első vonalába" állni. Állítólag a politikusnak ekkor kidolgozott munkaprogramja volt, és mintegy ötven nemzetgyűlési képviselő biztosította támogatásáról.[46] Hogy ez a hír milyen komoly izgatottságot váltott ki, jól mutatja a nyilatkozat, amelyet Prohászka Ottokár tett október végén, néhány nappal Apponyi székesfehérvári látogatása előtt, amitől többen már egyenesen a pártalakítás kimondását várták. A kormánypárt elnöke kijelentette: „Ellenállunk mindenkinek, aki a keresztény szeretet cégére alatt liberalizmust hirdet, még ha fényes, történelmi nevű pártvezér vagy államférfi tenné is."[47] Apponyi azonban ilyen lépésre nem vállalkozott sem a nagygyűlésen, sem Székesfehérváron.[48]

Mindezek a fejlemények jól mutatják a kormánykoalíció helyzetének bizonytalanságát. A rejtett ellentétekre utal Prohászkának a Szociális Missziótársulat ülésén elmondott beszéde is. Itt a nőknek elsőként 1920-ban megadott választójog állandósítását követelte, azzal érvelve, hogy az államba több nőiesség, több „élni tudás" kell. A célt abban látta, hogy a választójoggal élve a nő „nem hogy csak szavazzon, hogy politizáljon, hanem hogy teremtsen, melegítsen, az egész politikába gyakorlati kellemet vigyen".[49] A naivnak ható érvelés a nők közéleti szerepét övező konzervatív toposzokat felhasználva a Keresztény Nemzeti Egység Pártjának (KNEP) álláspontját igyekezett alátámasztani, amely saját bázisát védte – hiszen a korszakban általános felfogás szerint a női választók jelentős része ezt a politikai tömörülést támogatta. Prohászka félelmei végül indokoltnak bizonyultak, hiszen Bethlen István miniszterelnök 1922-es rendeletének következtében mintegy 550 ezer nő vesztette el választójogát.[50] A politikai berendezkedés tartósságát érintő kétségek jól érzékelhetőek Krüger Aladár nagygyűlési felszólalásában is, aki az addig elért eredmények – például a Nemzeti Hadsereg felállítása, a Központi Sajtóvállalat megindulása – felsorolása után mégis arra kényszerült, hogy feltegye a kérdést: „De vajon a keresztényszocializmus lendülete merész repülés-e fölfelé, a keresztény kurzus keresztény-e annyira, mint amennyire kurzus?"[51]

A problémákat fokozta, hogy a nagygyűlés megrendezése a katolikus–protestáns politikai összefogást is megkérdőjelezte. Az együttműködés valójában nem állt szilárd alapokon, hiszen a protestánsok egy része attól tartott, hogy a kurzus „tisztára katolikus" lesz, míg sok katolikus úgy látta, hogy a

45 Az Est, 1920. október 27. 1.
46 Uo., 1920. október 22. 6.
47 Fejérmegyei Napló, 1920. október 30. 1.
48 Szózat, 1920. október 31. 1.
49 Nemzeti Újság, 1920. október 26. 6.
50 *Romsics Ignác:* Magyarország története a XX. században. 3. kiad. Osiris, Budapest, 2003. 225.
51 Nemzeti Újság, 1920. október 26. 3.

gyakorlatban ők engedtek többet saját érdekeikből.[52] A nagygyűlésen felszólaló Mikes János szombathelyi püspök elítélte azt, hogy sok olyan mozgalmat, amely felekezeti alapon lenne igazán hatékony, felekezetközi alapon kívántak létrehozni. Mikes úgy vélte, a felekezeteknek először saját magukat kell megszervezniük, majd utána együtt kell fellépniük a közös ellenséggel szemben.[53] Ezt a gondolatot a kortársak egyébként gyakran Helmuth von Moltke porosz tábornok szavait idézve a „getrennt marschieren, zusammen schlagen [külön felvonulni, együtt támadni]" elveként emlegették.

Raffay Sándor evangélikus püspök közvetlenül a nagygyűlés után ugyan még megelégedettséggel állapította meg, hogy ez „seregszemle volt a hamis jelszavakból kijózanodott, a nemzeti és keresztény útra tért magyarság tábora fölött",[54] később azonban magával ragadták a felekezeti aggodalmak. Ezért cikket jelentetett meg egy folyóiratban, megfogalmazva azon aggályát, hogy a protestánsokat félre akarják szorítani a közéletben. Prohászka válaszcikkében amellett érvelt, hogy a nagygyűlés megrendezése nem jelentett békebontást, felekezeti támadást, hiszen mindenki jogosult önmagára is gondolni, és hangsúlyozta: a beszédek nem veszélyeztették a protestáns–katolikus összefogást.[55]

Viszonválaszában Raffay kétségeinek adott hangot, elsősorban Mikes „getrennt marschieren, zusammen schlagen" elképzelését kritizálva. Azzal érvelt, hogy a külön szervezkedés veszélyes, mert félreértésekre ad okot, hiszen sok protestáns úgy érezné, hogy ezzel megszűnnek kötelességei a keresztény kurzus irányába, a túlbuzgó katolikusok protestánsellenes harcba kezdenének, a kurzus bomlását okozva.[56] A szombathelyi püspök ezután levelet fogalmazott Raffaynak, hangsúlyozva, hogy a politikai, gazdasági és kulturális kérdésekben örömmel üdvözli az együttműködést, vallási ügyekben viszont nem lehet szó felekezetköziségről, mert az voltaképpen elvont fogalom, a hívő nép viszont „kívánja az ily mozgalmakban a konkrét megnyilvánulásokat s nem elégszik meg az absztrakcióval". A fogalmazványt azonban végül ad acta tette,[57] ami már jelzi a párbeszéd lehetőségének beszűkülését. Ebben elsősorban egy alapvető belpolitikai probléma, az erőteljes felekezeti felhangokkal is rendelkező királykérdés kiéleződése játszotta a főszerepet.

52 *Bangha Béla:* „Vallási türelmetlenség" vagy „túlzott érzékenység" In: Bangha Béla Összegyűjtött Munkái. Szerk.: Bíró Bertalan. Szent István Társulat, Budapest, 1941–1943. XXIX. köt. 30–31.
53 Nemzeti Újság, 1920. október 26. 5.
54 Szózat, 1920. november 3. 1.
55 *Prohászka Ottokár:* Válasz Raffay Sándor püspöknek. Nemzeti Újság, 1920. november 27. 1.
56 *Raffay Sándor:* A keresztény kurzushoz. Nemzeti Újság, 1920. november 30. 1.
57 Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár 6270-920. Mikes János Raffay Sándornak, levélfogalmazvány.

3. A KIRÁLYKÉRDÉS ÉS A KATOLICIZMUS – AZ 1921-ES ELMARADT NAGYGYŰLÉS FÉNYÉBEN

A magyar katolicizmus az apostoli királyság eszméjének és a főkegyúri jogoknak köszönhetően erősen összefonódott a Habsburg-dinasztiával. Károlyi József gróf indokoltan állapította meg az 1923-as nagygyűlésen, hogy a katolikusok a királlyal együtt egyházuknak az ország életében élvezett vezető szerepét,[58] vagyis a bevett felekezetek között elfoglalt „első az egyenlők között" státusukat is elvesztették. A katolikus egyház 1920-ban a királyság helyreállítását remélte, és Horthy Miklós kormányzóságát csupán ideiglenes megoldásként támogatta – itthon és a Vatikánban egyaránt. XV. Benedek pápa már 1920 nyarán kifejezte azt a reményét a legitimista magyar követnek, gróf Somssich Józsefnek, hogy Magyarországon kiterjedt propaganda indul a király érdekében.[59] IV. Károly két visszatérési kísérletének kudarca (1921 márciusában és októberében) ezért komoly csapást jelentett a katolikusok számára, amit november 6-án – az antanthatalmak nyomására – a Habsburgok trónfosztásának törvénybe iktatása követett.[60] Pietro Gasparri bíboros államtitkár erről úgy vélekedett, hogy „a legerősebb kényszer, úgyszólván életveszély pillanatában jött létre, tehát érvénytelen".[61]

A második királypuccs lehetetlenné tette az eredetileg 1921. november 13–15-ére előkészített katolikus nagygyűlés[62] megtartását is. *(12. kép.)* A szervezők ugyan ragaszkodtak szándékukhoz, ám Ernszt Sándor, a KNEP politikusa már október 31-én arra kérte Csernoch Jánost, lépjen közbe az esemény elhalasztása érdekében, mivel az adott viszonyok között nem lehetséges, hogy „a nagygyűlés kellő ünnepélyes lefolyást nyerjen". Úgy vélte, a nagygyűlés előkészítő bizottsága nem hajlandó komolyan venni a helyzetet, ráadásul nem elég jól informált, hiszen nagyrészt elkötelezett királypártiakból állt, ezért aztán velük „a dolgok mai állásának minden részlete, minden további meggondolás nélkül, nem közölhető". Ernszt hangoztatta, hogy álláspontját Schioppa nuncius is osztja, és más fontos személyek is hasonlóan vélekednek.[63]

A prímás szintén magáévá tette az aggodalmakat, és még aznap írt Zichy Jánosnak, figyelmeztetve, hogy az általános izgalom légkörében nehéz nyugodt megfontolások alapján dönteni.[64] Ezért felhívta rá a figyelmét, való-

58 Nemzeti Újság, 1923. október 9. 9.
59 MNL OL K 105. 18. cs. II. Somssich József Gratz Gusztávnak 1921. január 22. 13. f.
60 Minderről részletesen *Ormos Mária:* „Soha, amíg élek..." Az utolsó koronás Habsburg puccskísérletei 1921-ben. Pannónia Könyvek, Pécs, 1989.
61 MNL OL K 105. 18. cs. II. Somssich József Bánffy Miklósnak 1921. november 10. 133. f.
62 PL Cat. D/C 3567-1921. Hindy Zoltán Csernoch Jánosnak 1921. november 7.
63 Uo. Ernszt Sándor Csernoch Jánosnak 1921. október 30.
64 A szöveg fogalmazványában itt egy törölt mellékmondat következik, amely talán már a trónfosztásra utalt: „sőt még olyan események következhetnek, amelyek a".

12. *kép.* Az elmaradt nagygyűlés plakátja, 1921

színűleg maguk a hatóságok sem lesznek abban a helyzetben, hogy a nagygyűlést engedélyezzék. Egyelőre még haboznak ugyan a tilalmat kiadni, mert a katolikus közvéleményben keletkezhető „félreértésektől" tartanak, de valójában azt szeretnék, ha maguk a katolikusok döntenének a halasztás mellett. „A most fejlő események úgy alakulhatnak, hogy fizikailag lehetetlen lesz a gyűlést megtartani. Tanácsosabb volna tehát az időt bevárni, amikor minden veszedelem elhárult"[65] – javasolta. Álláspontjának helyességét igazolta, hogy november 3-án Horthy Miklós is levelet intézett hozzá, amelyben kifejezte aggodalmát, hogy a nagygyűlésen felekezeti viszályok keltésére alkalmas megnyilvánulásokra kerülhet sor, tovább fokozva a széthúzást.[66]

65 PL Cat. D/C 3567-1921. Csernoch János Zichy Jánosnak 1921. október 31.
66 Horthy levelét közli: Kaiser und König Karl I. (IV.) Politische Dokumente aus Internationalen Archiven. II. köt. Szerk.: Elisabeth Kovács. Böhlau, Wien–Köln–Weimar, 2004. 803.

Az előkészítő bizottság november 7-én, tehát már a trónfosztás után ült össze, és a prímás sugalmazását elfogadva eldöntötte, hogy a nagygyűlést elhalasztja január 15–17-ére.[67] A szervezők ezután bevonták a résztvevők kedvezményes vasúti utazásra jogosító igazolásait, hogy az új időpontra érvényesíttessék azokat.[68] A januári céldátum azonban szintén illuzórikusnak bizonyult. 1922 márciusában az OKSZ arról érdeklődött a püspöki kartól, tanácsosnak tartja-e még a májusra kitűzött nemzetgyűlési választások előtt megtartani a nagygyűlést. A püspöki kar – tekintettel a felfokozott választási kampányra – nemleges választ adott.[69]

A következő nagygyűlésre így csak 1922 októberében került sor, viszont az év tavaszán – nem függetlenül a nemzetgyűlési választások kampányától – számos kisebb, vidéki nagygyűlést szerveztek, ahol szabad folyást engedtek a legitimista érzelmeknek.[70] Márciusban például Sopronban és Győrött volt ilyen esemény, amelyeken a becslések szerint tízezres tömegek vettek részt. Fetser Antal győri püspök hangsúlyozta is, hogy a szokásos budapesti nagygyűlés elmaradása a székvárosában tartott regionális rendezvénynek országos jelentőséget ad.[71]

Az 1922-es országos nagygyűlés megnyitóján Zichy János meleg hangon emlékezett meg az április 1-jén elhunyt IV. Károlyról, utalva arra, hogy a családjában élő szellem „a legitimitás szárnyain lesz hivatva tovább is lebegni" a nemzet felett.[72] A királyi család iránti szolidaritás kinyilvánítása ezután állandó programelemmé vált: 1922-ben a nagygyűlés – a szokásos, a pápához és az államfőhöz intézett táviratok előtt – üzenetben köszöntötte Zita királynét és kifejezte együttérzését a gyászban.[73] Ez a gesztus még a csehszlovák sajtó ingerült reakcióját is kiváltotta, amely éber figyelemmel kísérte az esetleges Habsburg-restaurációra utaló jeleket.[74] A következő évben erőteljes jelzés volt, hogy az elnöki funkciót Albrecht főhercegre bízták. 1925-ben Zichy János indítványára a nagygyűlés ismét köszöntötte a „számkivetettségben élő királyi családot". Ezt a közönség soraiban azonban sokan úgy értelmezték, hogy a köszöntés valójában a legitimnek tartott királynak szól,[75] ezért a résztvevők hosszan éltették „II. Ottó"-t.[76] A táviratküldés ezután állandósult. 1927-ben Huszár Károly már arról beszélt, hogy Ottó főherceg, mint Szent Imre utóda,

67 PL Cat. D/C 3567-1921. Hindy Zoltán Csernoch Jánosnak 1921. november 7.
68 Pesti Hírlap, 1921. november 8. 6.
69 A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. I–II. köt. Összeáll. Beke Margit. Aurora, München–Budapest, 1992. I. köt. 91.
70 Pesti Napló, 1922. március 14. 5.
71 Budapesti Hírlap, 1922. március 14. 4.; Uo., 1922. március 28. 6.
72 *Huszár Károly:* A család válsága és a katolicizmus. In: Magyar Katolikus Almanach 1928. Szerk.: Gerevich Tibor–Lepold Antal–Zsembery István. Stephaneum, Budapest, 1928. 357.
73 Nemzeti Újság, 1922. október 10. 4.
74 MNL OL K 428 i sorozat, MTI Bizalmas értesítések 1922. november 4. 1.
75 *Egy kongresszusi tag:* A királyi család. Budapesti Hírlap, 1925. október 16. 1–2.
76 Nemzeti Újság, 1925. október 12. 18.

„honvágytól gyötörve várja azt a napot, amikor hazája felszabadul az ellenség nyomása alól és Szent István népe hazahívja őt".[77]

Mint e kiragadott példák is érzékeltetik, a nagygyűléseken a legitimizmussal rokonszenvezők jelentős tábort alkottak, feltehetően ők adták a többséget. Arra azonban természetesen nem volt esély, hogy erre alapozva egy széles körben ható, Horthyéval konkurálni képes politikai ellenkultusz jöhessen létre.[78] A nagygyűlések vonatkozásában viszont a kormányzó elkötelezett támogatójaként lényegében csak Prohászka Ottokár emelhető ki, aki az 1920-as nyilvános ülésen – a kultuszépítés jellegzetes eszközeit bőven alkalmazva[79] – nagy örömmel üdvözölte a „magyarság ébredését" jelző „glóriás fény"-t, a „Nemzeti Hadsereg kardját", Horthy Miklóst.[80] (Érzelmeiben ekkor még sokan osztozhattak, hiszen, mint említettük, Horthytól a legitimisták ekkor a királyság gyors restaurációját remélték, mint később kiderült, hiába.) A kormányzó viszonozta is a támogatást, mert 1925-ben – kivételes módon a korszak nagygyűléseinek történetében – személyesen is megjelent azon az ünnepségen, amelyet Prohászka püspöki jubileumának tiszteletére a Szociális Missziótársulat rendezett.[81] Az a mindenkori államfő iránti lojalitást jelzi, hogy a pápa – illetve 1922-től a királyi család mellett – a kormányzót is táviratban üdvözölte a nagygyűlés.[82]

4. TÖREKVÉSEK AZ ORSZÁGOS KATOLIKUS SZÖVETSÉG REFORMJÁRA

A nagygyűlések lebonyolítását az 1920-as években, folytatva a dualizmus korának gyakorlatát, továbbra is az Országos Katolikus Szövetség végezte, tevékenységét azonban korántsem övezte általános megelégedettség. A szövetség a világháborút követően megkísérelte korszerűsíteni szervezetét. 1920-ban saját kebelén belül hitbuzgalmi, közművelődési, szociális és nemzetközi szakosztályt létesített. A reformot a püspöki kar 1920 októberében erkölcsi támogatásáról biztosította.[83] A változtatás kedvező kilátással kecsegtetett, hiszen a munka folyamatossá tételének lehetőségét rejtette magában. A reformok azonban a jelek szerint nem váltották be a reményeket, vagy ténylegesen meg

77 Katolikus Almanach 1928 i. m. 357.
78 *Turbucz Dávid:* A Horthy-kultusz. In: A magyar jobboldali i. m. 148.
79 Minderről részletesen *Turbucz Dávid:* A Horthy-kultusz 1919–1944. Doktori (PhD-) disszertáció. Eger, 2014.
80 Nemzeti Újság, 1920. október 26. 3.
81 Uo., 1925. október 11. 24.
82 Uo., 1920. október 26. 3., 1922. október 10. 3.
83 A magyar katolikus... 1919–1944 i. m. I. köt. 62.

sem valósultak, mivel a püspöki kar 1921. november 26-i ülésén Zadravecz István tábori püspök a magyar katolikusok intenzívebb, hivatalos keretek között történő tömörítésére tett javaslatot. Ezt egy új szervezet keretében képzelte el, amit Szent István Családjának nevezett volna.[84]

Ugyancsak az OKSZ-t bírálta Bangha Béla az 1922. októberi nagygyűlés megnyitására publikált cikkében. Eszerint „még igazi eleven középpontja sincs a katolikus mozgalmainknak" és „a szép szavak[nak] és szónoklatoknak nincs kellő gyakorlati hatásuk, a »határozatoknak« nincs semmi fogható értékük, mert nincs végrehajtó szerv, mely ezeket a határozatokat tetté is váltaná".[85] A közvetlenül a nagygyűlés bezárása után összeülő püspökkari tanácskozáson Bárdos Remig pannonhalmi főapát is szóba hozta a központi végrehajtó szerv hiányát. Javaslata nyomán ezért a püspöki kar Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök vezetésével, Bárdos és Zadravecz részvételével bizottságot küldött ki, hogy „életképes központi katolikus végrehajtó szerv" létrehozásáról tanácskozzon.[86]

A bizottság munkájáról a székesfehérvári püspök 1923 márciusában, Zadravecz pedig a májusi konferencia előtt tett jelentést. Prohászka azt írta, hogy a bizottság szerint új szerv felállítása nem szükséges a nagygyűlések javaslatainak végrehajtására, az OKSZ-t kell megfelelő bizottsággal kiegészíteni, hogy ami a nagygyűlésen elhangzik, az eljusson a katolikus társadalom életébe.[87] Zadravecz szerint a hívő társadalom kívánja egy „katolikus unió" létrehozását,[88] amit a bizottság tagjai az OKSZ-szel való egyeztetés után reális lehetőségnek találtak. Attól tartottak azonban, hogy ezt a törekvést „esetleg arra nem hivatottak kihasználják, vagy teljesen jóakaratú egyének egyöntetűség nélkül csinálják meg". A sikert csak úgy látták elérhetőnek, ha az új szerveződés „élén a hivatalos katolikus vezetőség áll, az egyöntetűen eljáró püspöki kar". Ezért Zadravecz – a bizottság tudtával – két javaslatot fogalmazott meg. Az első szerint az országos nagygyűléseket továbbra is az addigi módon tartják meg, esetleg a Haller István által tett reformjavaslat figyelembe vételével. (Eszerint a nagygyűlések évenként egy-egy speciális kortémát tárgyaltak volna, mindig az adott témában szakértőnek számító elnök vezetésével.) A határozatokat ezután minden egyházmegye átveszi, a püspök vezetésével lebonyolított egyházmegyei katolikus napon megszervezi a végrehajtást, amiről jelentést tesz a központnak. A második javaslat az egyéni munkára alapozott. Egy olyan központ alapítását vette tervbe, „mely nem kijátszott politikusokból áll", hanem elismert klerikusokból és világiakból, akik a püspöki kartól kapnak felhatalmazást. „E centrum önmagából állítson egy-egy egyént a katolikus élet egyes megnyilvánulásainak élére (például pedagógia, hitbuzgalmiak, nővédelmiek, szociális,

84 A magyar katolikus... 1919–1944 i. m. I. köt. 89.
85 *Bangha Béla:* Tespedés vagy hitvallás. In: Bangha Béla Összegyűjtött i. m. XVIII. köt. 423.
86 A magyar katolikus... 1919–1944 i. m. I. köt. 108.
87 PL Cat. D/a 1008-1923. Prohászka Ottokár Csernoch Jánosnak 1923. március 30.
88 Erről bővebben lásd *Klestenitz Tibor:* Reformtörekvések a magyar katolikus egyházban az I. világháború után. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 24. (2012) 1–2. sz. 75–76.

sajtó stb. ügyek). Egy-egy ilyen főnök [...] beszervezze dioecezisenként s mégis centralizálva az illető szakosztály vezető embereit."

Zadravecz inkább a második lehetőséget támogatta volna, hiszen szerinte „ez egyéni munka kellő időben ad majd tömegeket is – míg az első propozíció tömegmunkája vajmi ritkán ad égető szükség esetén tettre kész egyéneket". Úgy vélte ugyanis, hogy az egyháznak pillanatnyilag tömegei vannak csak, de öntudatos hívei nincsenek, ami a világi „vezéreket" is belekényszeríti a „liberális közönyösségbe". Ezért „egymást ismerő, lelkét egymással kicserélő, egymást fedező vezetőség" megteremtését tartotta a fő feladatnak, mert emögé „rövidesen öntudatos tömeg is sorakozik".[89]

A püspöki konferencia elé végül csak az első javaslat került, kiegészítve azzal a kívánalommal, hogy az OKSZ szakosztályaiba minden egyházmegye küldje el képviselőit. (Ez arra utal, hogy a saját pozícióinak veszélyeztetésétől tartó szövetség[90] a háttérben sikeresen lobbizhatott az új katolikus csúcsegyesület tervével szemben.) A testület „tudomásul vette", tehát meglehetősen tartózkodóan fogadta a bizottság javaslatát, csupán arra tett ígéretet, hogy a főpásztorok az OKSZ kérésére egyházmegyei megbízottakat neveznek ki.[91] A tervbe vett egyházmegyei napok megrendezésére a püspökök tehát nem vállaltak kötelezettséget, ami nem meglepő, hiszen itt tulajdonképpen olyan nagygyűlési határozatok végrehajtásáról kellett volna kötelező jelleggel gondoskodniuk, amelyek tartalmára semmilyen intézményes befolyásuk nem lett volna. A bizottság egyik tagjának, Prohászka Ottokárnak az egyházmegyéje ugyan – bizonyára a jó példaadás kedvéért – 1923-ban több vidéki egyházmegyei nap tartásáról rendelkezett, hogy azon „határozatokhoz, melyekhez a nagy kat[olikus] tömegmegmozdulás és általános tömegtudat szükséges, s melyek meg nem valósulnak, míg a közfelfogásba át nem megy megvalósulásuk szükségessége, köztudatot, közlelkesedést teremtsenek",[92] a kezdeményezés elszigetelt maradt.

A nagygyűlési határozatok végrehajtását célzó reformkísérlet tehát a püspöki kar többségének ellenállásán megbukott, ami jól mutatja, hogy az egyházi hierarchia féltékenyen őrködött jogosítványain.[93] Ugyanakkor a konferencián a bizottság tagjait felkérték arra, hogy a püspöki kar szempontjait képviseljék az OKSZ mellett.[94] Ennek megvalósulására utal, hogy Prohászka, Zadravecz és Bárdos – Zichy János, Ernszt Sándor, Túri Béla, Mihályfi Ákos és Zsembery István mellett – az 1923-as nagygyűlés előkészítő bizottságának tagjai között szerepelt.[95] A székesfehérvári püspök és a pannonhalmi

89 PL Cat. D/c 1578-1923. Zadravecz István a püspöki karnak 1923. május 15.
90 Páter Zadravecz titkos naplója. Szerk.: Borsányi György. Kossuth, [Budapest], 1967. 111., 114.
91 A magyar katolikus... 1919–1944 i. m. I. köt. 117.
92 SzfvPL 540. C 974-1923. Jegyzőkönyv a székesfehérvári egyházmegyei kath. egyesületek központi bizottságának gyűléséről, 1923. május 14.
93 *Spannenberger, N.:* i. m. 163.
94 A magyar katolikus... 1919–1944 i. m. I. köt. 117.
95 Budapesti Hírlap, 1923. július 8. 6.

főapát OKSZ mellett betöltött szerepe azonban nem lehetett hosszú életű, mert 1925-ben már csak Zadraveczet említik, mint aki püspökkari határozat alapján részt vesz az OKSZ-nél az ügyek irányításában.[96] Ő sem sokáig, mert – belekeveredve az 1925-ös frankhamisítási botrányba – 1926-ban lemondott méltóságáról.[97] Az 1928 októberében tartott püspökkari ülésen, feltehetően Serédi Jusztinián érseki kinevezéséhez köthetően, ismét – de az előzmények említése nélkül – felmerült az az ötlet, hogy az OKSZ mellé „az ügyek irányítására és intézésére alkalmas papi személyt" küldjenek ki, akit a hercegprímás nevezne ki az OKSZ egyházi tanácsadójának. Erre a feladatra Serédi egy évvel később Hász István tábori püspököt kérte föl.[98] Az új hercegprímás a nagygyűlést igyekezett közvetlenül is kontrollálni. 1932-ben például előre bekérte és véleményezte a nyilvános ülések beszédeit.[99]

5. A NAGYGYŰLÉSEK FUNKCIÓVÁLTÁSA AZ 1920-AS ÉVEK ELEJÉN

Az Országos Katolikus Szövetség elmaradt reformja azt is maga után vonta, hogy a nagygyűlések hagyományos szakosztályi ülései, ahol a határozatokat megfogalmazták, a továbbiakban értelmüket veszítették, hiszen a szövetség – ahogyan a dualizmus korának tapasztalatai dokumentálták – nem tudta ezeket átültetni a gyakorlatba. A szakosztályi üléseket utoljára 1923-ban rendezték meg, ezután egyszerűen törölték őket a programból. Bangha Béla szavaival élve: „kiderült, hogy a végrehajtás nem felelt meg a szépen kicirkalmazott határozatoknak s évről évre újból ugyanazokat a határozatokat kellett megismételni."[100]

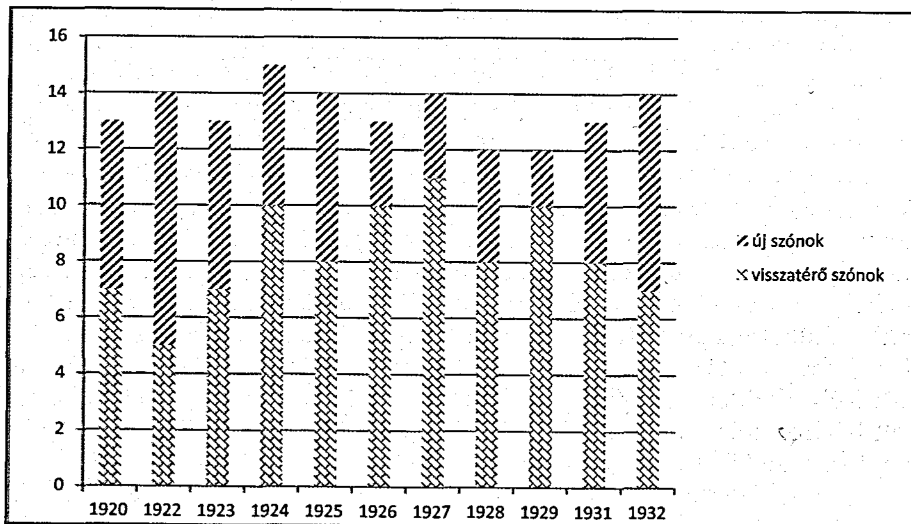
A korszak katolikus miliőjére általában véve jellemző volt a konszenzus kultúrája, a közösségen belüli nyilvános viták elkerülésének szándéka.[101] Ennek ellenére a magyar nagygyűlési tanácskozások formális volta 1925-ben az állomáshelyét frissen elfoglaló Cesare Orsenigo nunciusnak is szemet szúrt. Arról tudósította a vatikáni államtitkárságot, hogy az üléseken nincsenek hozzászólások, ezért aztán még a kellemetlen kijelentések is meglehetősen nyugodt körülmények között hangoznak el, az általános reakció pedig a közönség részéről a „frenetikus taps".[102] A nuncius álláspontja később sem vál-

96 PL Cat. D/c 2462-1925.
97 A magyar katolikus... 1919–1944 i. m. I. köt. 179.
98 Uo. 233., 266.
99 PL Cat. D/c 3005-1932. Serédi Jusztinián Zsembery Istvánnak 1932. október 11.
100 *Bangha Béla:* Seregszemle. In: Bangha Béla Összegyűjtött i. m. XVIII. köt. 169.
101 *Klöcker, M.:* i. m. 250.
102 ASV ANU Busta 14. Cesare Orsenigo Pietro Gasparrinak 1925. október 15. 465. f.

tozott: 1926-ban amiatt sajnálkozott, hogy a beszédek között csupán néhány olyan akadt, amely gyakorlati kérdéseket tárgyalt.[103] A következő évben pedig eléggé „ködösnek és elméletinek" találta a felszólalásokat, amit azzal vélt magyarázhatónak, hogy a magyar lélek nem kedveli a gyakorlatias, a másik fél meggyőzésére törekvő vitákat.[104]

A nagygyűléseket ráadásul a szónokok viszonylag szűk köre dominálta. Az 1920-as évek elején – részben a politikai változások, részben az „alapító atyák" kihalása miatt – a nyilvános üléseken felszólalóknak mintegy felét tették ki az új szereplők. Ez az arány az évtized második felében nagyjából az egynegyedére süllyedt, és csak az 1930-as évek elején érte el újból az ötven százalékot. *(1. ábra.)*

1. ábra. Az új és visszatérő szónokok aránya az 1920 és 1932 közötti katolikus nagygyűlések nyilvános ülésein

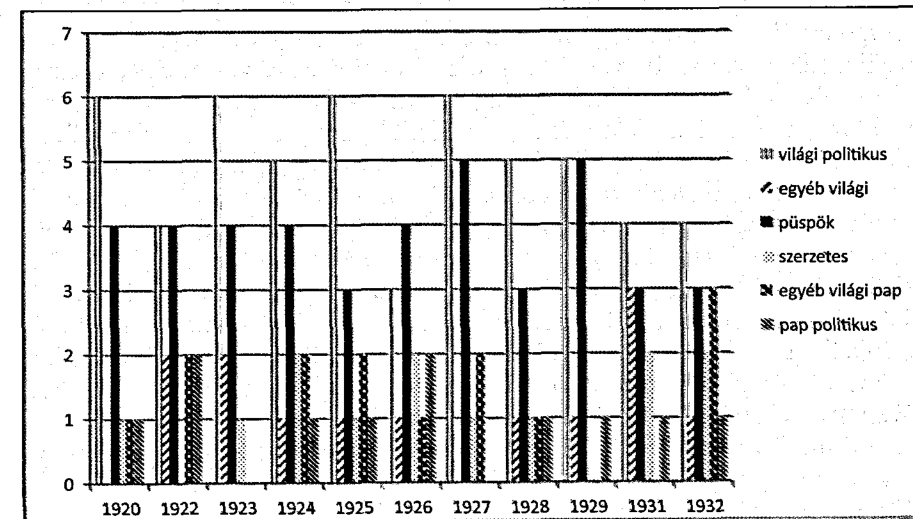

A szónokok listáján végigtekintve látható, hogy tízen legalább ötször mondtak beszédet az 1920 és 1932 között lezajló tizenegy nagygyűlésen, és további kilenc fő három, illetve négy alkalommal. A *Pesti Napló* 1925-ös megjegyzése szerint a szónokok köre majdnem olyan exkluzív volt, mint a mágnáskaszinó tagsága.[105] Ez a fajta elzárkózás esetenként komoly elégedetlenséget váltott ki. 1925-ben a Katolikus Nőegyesületek Országos Szövetsége például arra kérte a püspöki kart, hogy a nagygyűlések elnökségében foglaljon helyet a Nőszövetség elnöknője, a nyilvános üléseken pedig kapjon szót lega-

103 Uo. Busta 17. Cesare Orsenigo Pietro Gasparrinak 1926. október 14. 268. f.
104 Uo. Busta 21. Cesare Orsenigo Pietro Gasparrinak 1927. október 19. 254. f.
105 Pesti Napló, 1925. október 11. 4.

lább egy női előadó is. Bár Csernoch János támogatta a kérést,[106] az OKSZ továbbra sem adott lehetőséget női szónokoknak a nyilvános üléseken. (A német nagygyűléseken 1921 óta az egyik alelnöki posztot hagyományosan nő töltötte be, és a szónokok között is egyre többen jelentek meg a szebbik nemből.)[107] 1931-ben Serédi Jusztinián hercegprímás a nem budapesti katolikusok szerepét kevesellte az eseményen, ezért záróbeszédében bejelentette, arra fog törekedni, hogy növelje a vidéki szónokok arányát.[108]

2. ábra. Szónokok az 1920 és 1932 közötti katolikus nagygyűlések nyilvános ülésein[109]

Ami a szónokok összetételét illeti, a legnagyobb csoportot – hasonlóan a dualizmus korához – a politikusok alkották: a pap politikusokat beleszámítva ők adták általában a szónokok csaknem felét. A politikusok után másodikként a püspökök következtek. Lényegében ez a két csoport dominált a nagygyűléseken, a nem politikus világiak (többnyire a tudományos élet reprezentánsai), a papi középréteg (kanonokok, teológiai tanárok stb.) és a szerzetesek csak egy-két fővel képviseltették magukat a nyilvános ülések szónokai között. (Lásd a 2. *ábrát*.)

106 A magyar katolikus... 1919–1944 i. m. I. köt. 156.
107 *Morsey, R.:* i. m. 20.
108 Nemzeti Újság, 1931. október 14. 8.
109 A szónokok kategorizálása nem mindig egyszerű, hiszen egyes személyek (például 1924-ben Berzeviczy Albert) a politikai és a tudományos életben egyaránt szerepet játszottak. Ilyenkor a politikusok közé soroltuk be őket, annak ellenére, hogy egyesek (mint éppen Berzeviczy, a program tanúsága szerint) a nagygyűlési szónokok közé inkább tudósi mivoltuk miatt kerültek be. Ugyancsak a politikusok közé soroltuk az egykori minisztereket és parlamenti képviselőket. Ugyanakkor Prohászkát (kétéves nemzetgyűlési képviselősége ellenére) mindig a püspökök közé számítottuk.

Mindezek következményeként a nagygyűléseknek két fő funkciója maradt, amelyek szorosan összefüggtek egymással: a katolicizmus társadalmi támogatottságának bizonyításával, a tömegek felvonultatásával demonstrálták az egyház befolyását, ezzel pedig nyomatékosították a szónokok fellépését, akik mintegy megfogalmazták a katolikus közvéleményt, vagyis értékelték a közéleti folyamatokat, hangot adtak a sérelmeknek és az állammal szembeni elvárásoknak. Ez a változás alapvetően meghatározta a rendezvények karakterét az 1920-as években. Újra felerősödtek azok a hangok, amelyek a nagygyűléseket látványos, de értelmetlen demonstrációkként, a „hurrákatolicizmus" megnyilvánulásaiként értékelték. Zadravecz püspök emlékirataiban igencsak kritikusan fogalmazott: „Szép, tüntetéses nagygyűlések, tervszerűtlen összevissza beszédek, a protestánsok sértéseire bocsánatkérések, díszmagyaros és püspöklilás szép körmenetek – és a tömeg mehetett haza, továbbra sem tudni, mi a katolikus teendője."[110] Bangha Béla egykorú cikkében konstruktívabban állt a kérdéshez: „Katolikus nagygyűlés vezető gondolat s tenni akaró, cselekvési vágytól izzó központ nélkül nem is lehet egyéb retorikai versenyfutásnál. [...] A nagygyűlések elé majd csak akkor mehetünk konkrét eredmények reményével, ha van határozott mondanivalónk, ha vannak biztosan kitűzött célpontjaink, ha elérhető s megvalósítani szándékolt feladataink egész sorozatával szemben vannak határozott s kiforrott indítványaink."[111] Erre csak azután nyílhatott esély, hogy 1932-ben az Actio Catholica megalapításával létrejött a régóta óhajtott központi intézmény, amely a következő évben a saját kezébe vette a nagygyűlések szervezését.[112]

Addig viszont az egyházi propaganda arra törekedett, hogy az eseményt – egyfajta szépségtapaszként – a valóságosnál demokratikusabb jellegűnek állítsa be. Jó példa erre Csernoch János 1925-ben írt cikke, amely szerint a nagygyűlés „a katolikusok parlamentjévé, a katolikus tömörülés székhelyévé vált",[113] vagy a *Nemzeti Újság* kommentárja az egyik eucharisztikus körmenetről: „Ez a királyi diadalmenet csodálatosan szép a maga nagy demokráciájában is" – ami alatt a szerző pusztán azt értette, hogy a társadalom minden rétegének képviselői részt vettek a felvonuláson.[114] A „demokratikus" jelleg bizonyítása miatt vált fontos hivatkozási ponttá a munkásság részvétele is: 1926-ban például arról számolhattak be, hogy a körmeneten négyezer vasutas és háromezer bányász vonult fel,[115] 1932-ben pedig, legalábbis a *Nemzeti Újság* szerint, már nyolcezer bányász vett részt az eseményen.[116]

110 A püspök véleményét ugyanakkor személyes sértettsége is befolyásolhatta. Páter Zadravecz, i. m. 114.
111 *Bangha Béla:* Két nagygyűlés. In: Bangha Béla Összegyűjtött i. m. XVIII. köt. 175.
112 *Gianone A.:* Hagyomány és megújulás i. m. 445–462.
113 *Csernoch János:* A nagygyűlés az erkölcsi erők fokozása. Nemzeti Újság, 1925. október 11. 1.
114 Uo., 1923. október 9. 5.
115 Uo., 1927. október 18. 16.
116 Uo., 1932. október 18. 1.

6. AZ ALFÖLDI KATOLIKUS NAGYGYŰLÉSEK

6.1. A versenytárs megjelenése: az alföldi katolikus nagygyűlések intézményesülése

A funkcióváltás tehát sokak szemében rontotta az országos katolikus nagygyűlések megítélését. Az elégedetlenség leginkább az alföldi katolikus nagygyűlések intézményének létrejöttében érhető tetten. A szervezés a szegedi jezsuita rendház vezetőjéhez, Bús Jakab páterhez köthető. A szegedi jezsuiták meglehetősen kritikusan szemlélték koruk eseményeit, és 1922 júliusában határozottan megkongatták a vészharangot. Mivel véleményük szerint a keresztény kurzus alatt „alaposan lejáratták a dísz- és alkalmi keresztények a keresztény világfelfogás teremtő és újjászervező erejébe vetett hitet", szükségesnek tartották, hogy a Dél-Alföld népe tartson Szegeden nagygyűlést, melynek legfőbb célja „a katolikus világfelfogásnak az ország újjáalkotó munkájában mint elengedhetetlen tényezőnek beigazolása lesz".[117] Muntyán István törvényszéki bíró, egyházközségi elnök vezetésével megalakult az előkészítő bizottság, sőt, néhány környékbeli településen is hasonló bizottságok létesültek.[118]

Az 1922. szeptember 8. és 10. között megtartott I. alföldi katolikus nagygyűlés ünnepélyes Veni Sanctéval kezdődött, amit a lányifjúság díszgyűlése, az első alföldi katolikus diáknagygyűlés és ifjúsági díszgyűlés követett. A beszédek tárgykörét és szellemiségét jól jellemzi Katona Sándor állami felsőkereskedelmi iskolai tanuló felszólalásának címe: Az ifjúságnak nagyobb a feladata, mint bármikor, mert egy tönkretett ország számára kell jövőt teremtenie. Az első nap programjának csúcspontját az éjjeli szentségimádás és a Bús Jakab által tartott éjszakai szentmise jelentette.

A következő napot a szakosztályi ülések töltötték ki. A hitbuzgalmi szakosztály a katolikus világfelfogás alapjairól és az egyházközségek hivatásáról tanácskozott, a szociális szakosztályban a társadalmi szervezkedésről, a tisztviselőkérdésről és a kereskedelemről, a kulturális szakosztályban a szülők jogairól és kötelességeiről, a katolikus szellemnek az oktatásban való érvényesüléséről és a sajtóról tanácskoztak. Este ünnepélyesen fogadták Lorenzo Schioppa nunciust. A zárónap délelőttjére maradt a díszgyűlés, ahol a résztvevők táviratban köszöntötték a pápát, a kormányzót és a prímást. A nagygyűlés lezárásaként eucharisztikus körmenetet tartottak,[119] amelyen a becslések szerint harminc-ötvenezer ember vett részt.[120]

117 Katholikus Ébredés 2. (1922) 7. sz. 7.
118 Szegedi Új Nemzedék, 1922. szeptember 5. 3.
119 Katholikus Ébredés 2. (1922) 9. sz. 2–5.
120 Szegedi Új Nemzedék, 1922. szeptember 12.; Nemzeti Újság, 1922. szeptember 12. 3.

Az esemény sok vonatkozásban az országos mintát másolta, ugyanakkor néhány markáns eltérés is megmutatkozott. A legfontosabb, hogy Szegeden csupán egyetlen nyilvános ülést tartottak a Budapesten szokásos hárommal szemben, ami arra utal, hogy az itteni szervezők az érdemi munka, a programadás elsőbbségét kívánták hangsúlyozni a „nyilvános parádékkal" szemben. Ezt mutatja Bús Jakab egyik írása is, amely szerint ez a nagygyűlés nem volt „meddő", hanem valóban képes volt megindítani a lelki megújulást.[121] A szervezők láthatóan törekedtek arra, hogy ne csak az értelmiséget szólítsák meg – ez a fajta társadalmi exkluzivitás, ahogy utaltunk rá, a dualizmus korának nagygyűlésein állandó problémát jelentett.[122] Szegeden ezért tizenéves fiatalokat, munkáslányokat is a szónokok között szerepeltettek, mert azt remélték, hogy az ő mondanivalójukkal a hallgatóság könnyebben azonosulhat.

A határozatok[123] elemzése ugyanakkor megmutatja, hogy az Alföld speciális problémái – meglepő módon – szerény súllyal jelentek meg. Tulajdonképpen csupán három határozat sorolható ebbe a körbe: ezek a tanyavilágban élő hívek vallási szükségleteinek kielégítését, az alföldi tisztviselők és munkások életkörülményeinek javítását, illetve a szegedi Szent Imre Kör támogatását szorgalmazták. A többi határozat viszont országos jellegű, általános problémákat érintett, ezek tehát inkább az országos nagygyűlés „illetékességébe" tartoztak volna.

A hitbuzgalmi szakosztály kimondta, hogy a katolicizmus célja az ateizmus elleni küzdelem, amiben felekezetre és pártállásra való tekintet nélkül mindenki közreműködésére számít. Ugyanakkor leszögezte: „hitelveinket fel nem adjuk és szertartásainkat a másokéval össze nem keverjük." Ebben az „általános kereszténység" gondolatával való szembeszállás érhető tetten.[124]

A szociális szakosztály követelte, a hatóságok lépjenek fel a gyárakban észlelhető állítólagos szociáldemokrata „terrorral" szemben, továbbá nyújtsanak védelmet a gyengéknek a „szívtelen gazdagok túlkapásai" ellen. Sürgette, hogy az állam segélyezés helyett „minden áron, kerüljön bármibe, munkát és jövedelmi forrást teremtsen, hogy mindenki megkereshesse kenyerét". Követelte továbbá, hogy tiltsák be a „haza- és vallásellenes" szervezeteket, illetve szigorú rendszabályokat kért „a népbolondító gonosz demagógia" ellen. Ennek hátterében feltehetően a keresztényszocialisták háttérbe szorulása és a szociáldemokrata munkásmozgalom állami elismerése[125] miatti elégedetlenség húzódott meg.

121 *P. Bus S. J.:* Az alföldi katholikus nagygyűlés után. Katholikus Ébredés 2. (1922) 10. sz. 1.
122 *LY [Gerely J.]:* A szegedi i. m. 416–417.
123 Katholikus Ébredés 2. (1922) 10. sz. 2–3.
124 A katolikusok különösen nagy vallási sérelmet láttak az 1922 szeptemberében tartott ópusztaszeri Árpád-ünnepben, amelyen az eredeti program szerint a Zadravecz István által mondott szentmisét közvetlenül egy református istentisztelet követte volna. Szegedi Új Nemzedék, 1922. szeptember 3. 1.
125 *Gergely Jenő:* A keresztényszocializmus Magyarországon 1924–1944. Typovent, Gödöllő, 1993. 12.

A kulturális szakosztály kezdeményezte, hogy a főiskolákon alakuljon katolikus bölcseleti tanszék, valamint a „hitetlen, szabadkőműves elemek" eltávolítását kérte az alap- és középfokú iskolákból. Emellett követelte, hogy a nagy többségben katolikus népességű településeken az állami és községi iskolákban csakis katolikusok taníthassanak; valamint hogy az iskolaszékekben a hithű katolikusok számarányuknak megfelelő helyet kapjanak. Az Első Alföldi Katolikus Diáknagygyűlés legfeltűnőbb követelése a numerus clausus kiterjesztése volt az összes főiskolára. Ezek az igények a bethleni konszolidáció kezdeteinek felemás megítélése, valamint a „visszarendeződéstől", a politikai rendszer liberalizálódásától való félelmek miatt fogalmazódhattak meg.

A gyakorlati szempontból leglényegesebb döntést a hitbuzgalmi szakosztály hozta: kimondta, hogy a határozatok végrehajtásáról az Előkészítő Bizottságnak gondoskodnia kell, amit társadalmi mozgalmak megindításával, a hívek megszervezésével kell elérnie.[126] A gyakorlatban ez tehát azt jelentette, hogy az alföldi nagygyűlés szervezői állandósítani, intézményesíteni kívánták az eseményt. Ez az országos nagygyűlésekkel szembeni kritikaként volt értelmezhető. A szegedi jezsuiták lapja például a csak „tüntető és hangulatgerjesztő gyűlések" tartását pusztába kiáltott szónak ítélte, ami nem alkalmas a katolicizmus társadalmi hivatásának beteljesítésére.[127] Muntyán István pedig felvetette a politikai katolicizmus országos elitjének felelősségét: „Ne beszéljünk többé központról és ne emlegessünk perifériákat! Szavak ezek csupán; legtöbb esetben annyit jelentenek, hogy az elsőben semmi sem történik, az utóbbiakkal pedig senkise törődik"[128] – írta.

Az esemény előtt még az is vita tárgyát jelentette, hogy jogosult-e egyáltalán az alföldi katolikus nagygyűlés.[129] A sikeres lebonyolítást követően viszont a szegedi szervezők megnövekedett öntudattal számoltak be arról a benyomásukról, hogy „a nagygyűlés impozáns lefolyása, úgy tömeghatás, mint a távolabbi jövőre kiható szervezési eredményei tekintetében az eddigi katolikus nagygyűlések fölött" állt.[130] Ennek fényében nem meglepő, hogy a Zichy János által irányított Központi Sajtóvállalat orgánuma, a *Nemzeti Újság* is foglalkozott a kérdéssel. Túri Béla fontosnak tartotta leszögezni: „Szeged vezetésével az alföldi katolikusok is nem azért tartanak nagygyűlést az országos katolikus nagygyűlést megelőzőleg, mintha Szeged külön utakon akarna járni." Túri hangsúlyozta, hogy az alföldi nagygyűlés vezetői is egységes fellépést kívánnak, szervezkedésük pedig erősíti az országos mozgalmat.[131]

126 Katholikus Ébredés 2. (1922). 10. sz. 2.
127 Uo. 3. (1923) 15. sz. 6.
128 *Muntyán István:* Az alföldi katolikus nagygyűlésre. Szegedi Új Nemzedék, 1922. szeptember 10. 1.
129 Kecskemét és Vidéke, 1922. szeptember 8. 2.
130 Katholikus Ébredés 2. (1922) 10. sz. 2.
131 *Túri Béla:* Pusztaszeri tűz. Nemzeti Újság, 1922. szeptember 10. 1.

A következő hónapokban a szegedi végrehajtó bizottság jelentős energiákat fordított a helyi szervezkedés megindítására.[132] Mindszenten, Kiskundorozsmán, Kiskunmajsán, Kiskunfélegyházán katolikus napot tartottak, ahol megalakították a helyi bizottságokat.[133] Az intézményesülés legfontosabb lépését a következő nagygyűlés megrendezése jelentette. A lehetséges helyszínek közül Kecskemét emelkedett ki. 1923 tavaszán maga a váci püspök, Hanauer Árpád István vetette fel a lehetőséget Révész István plébánosnak,[134] aki nyitottnak bizonyult az elképzelésre. Révész ezt az országos politika szempontjaival indokolta, az Alföld speciális problémáira nem hivatkozott. „Az újabb időkben a fokozatos és tervszerűnek látszó mellőzés sajnálatos tüneteivel kezdünk találkozni és úgy látjuk, hogy a magyar katolicizmus arra a lejtőre kezd jutni, hogy az ország közéletében nem jelent eleven erőt"[135] – írta püspökének.

A szervezés folyamata ismét felszínre hozta a központ és a periféria kérdését. Muntyán hangsúlyozta, a cél nem az, hogy versenyezzenek az országos nagygyűlésekkel, hanem hogy összehozzák mindazokat, akiknek nincs módjukban a budapesti rendezvényen részt venni; illetve hogy lehetőséget nyújtsanak a vidék problémáinak megoldására.[136] A szervezők és Révész István korábban idézett megállapításai, illetve a szegedi határozatok szövege azonban azt sugallja, hogy a teljes igazság ennél összetettebb volt, és a szervezők valójában becsvágyóbb célokat tűztek ki annál, mint amit hivatalosan kinyilvánítottak. Erre utal továbbá Csernoch János magatartása is, aki ugyan anyagilag támogatta a rendezvényt, azonban nem vett részt rajta, amit azzal indokolt, hogy az országos nagygyűlésen kell „oroszlánrészt vállalnia".[137]

Az OKSZ vezetői ráadásul féltékenykedéssel figyelték a tőlük függetlenül megindult mozgalmat, és ez hamarosan nyílt ellenségeskedéshez vezetett. Zichy János ugyanis 1923. szeptember 8-ára katolikus napot hívott össze Pécsre. Nyolc nappal az esemény meghirdetését követően nyilvánosságra került, hogy az alföldi nagygyűlés kezdetét ugyanarra a napra tűzték ki. Az OKSZ nevében Zsembery István tiltakozó levelet írt a váci püspöknek, amelyben kijelentette: „a két gyűlés napjának egyezése [...] esetleges félreértésekre adhatna okot". Erre hivatkozva kérte, hogy a kecskeméti rendezvényt tegyék át egy másik napra, mert ez a „katolikus mozgalmak unitása szempontjából"

132 Katholikus Ébredés 2. (1922) 11. sz. 2–3.
133 Uo. 2. (1922) 12. sz. 2–3.
134 *Révész István:* A II. alföldi kath. nagygyűlés. In: A Kecskeméten, 1923. szeptember 8–9. napjain megtartott II. alföldi katholikus nagygyűlés emlékkönyve. Összeáll.: Királymezey Tibor. Hungária Könyvnyomdai Műintézet, Kecskemét, 1923. 5–7.
135 Váci Püspöki Levéltár (a továbbiakban VPL) 3605-1923. Révész István Hanauer Á. Istvánnak 1923. július 7.
136 Kecskemét és Vidéke, 1923. július 1. 1.
137 PL Cat. D/c 2249-1923. Csernoch János a kecskeméti nagygyűlés szervezőbizottságának 1923. július 16.

különösen kívánatos.[138] Ugyanaznap Zichy levelet írt Révésznek, amelyben megismételte Zsembery érvelését, majd közölte, hogy a püspöknek nem lenne kifogása a nagygyűlés elhalasztása ellen.[139] Ez utóbbi kijelentés igencsak figyelemre méltó, hiszen úgy tűnik, hogy tartalma – hacsak nem feltételezzük, hogy Hanauer még aznap válaszolt, vagy hogy esetleg korábban szóbeli nyilatkozatot tett az OKSZ számára – nem felelt meg a valóságnak.

Révész két nap múlva adott választ Zichynek, öntudatosan érvelve amellett, hogy nem lehetséges a halasztás. Büszkén rámutatott arra, hogy a szervezők az egész Alföldet mozgósították, és már elköltöttek egymillió koronát. Azt is érzékeltette, hogy a püspök támogatja őket, hiszen még májusban ő vetette fel a szervezés lehetőségét.[140] A plébános másolatban elküldte levelét Hanauer Á. Istvánnak is, aki mindenben helyeselte válaszát[141] – reakciója megerősíti azt a gyanút, hogy Zichy korábban csúsztatást alkalmazott annak érdekében, hogy Révészt visszavonulásra bírja.

Az OKSZ számára tehát, miután az alföldi kezdeményezést nem tudta ellenőrzése alá vonni, nem maradt más hátra, mint hogy ezt megpróbálja elrejteni a nyilvánosság elől. A *Nemzeti Újság* vezércikke ezért – valótlanságot állítva – arról írt, hogy 1922-ben az OKSZ szervezte a szegedi nagygyűlést. A vidéki nagygyűlések életre hívását azzal magyarázta, hogy a fővárost nehezebb megközelíteni, a forgalmi és a gazdasági viszonyok pedig a decentralizálás felé hatnak. A cikk ugyanakkor megpróbálta az alföldi nagygyűlések jelentőségét csökkenteni azzal, hogy kifejezetten regionális szerepüket hangsúlyozta: *„A perifériáknak megvannak a maguk sajátos helyi problémái, szükségletei; ezeket vannak hivatva a vidéki nagygyűlések tárgyalni és megoldani."*[142]

A II. alföldi nagygyűlés szeptember 8-án főpapi nagymisékkel vette kezdetét, majd ünnepélyes díszgyűlést tartottak.[143] A program legfőbb eseményét ismét a nuncius beszéde jelentette. Délután megrendezték a ferences harmadrend nagygyűlését, majd a hitbuzgalmi, a szociális és az ifjúsági szakosztályok tanácskoztak. Másnap lezajlott az eucharisztikus körmenet, az estét pedig színházi díszünnepséggel koronázták meg, amelyen Prohászka Ottokár beszéde jelentette a fő vonzerőt.[144] A jelentős tömegeket felvonultató eseményt komoly sikernek tekintették. Hanauer Á. István püspök például a nagygyűlést „a katolikus lélek megmozdulása, lelkipásztori mestermű"-ként méltatta.[145]

A tartalmi elemeket vizsgálva megállapítható, hogy az Alföld problémái ismét háttérbe szorultak. Két fontosabb megnyilvánulást emelhetünk ki:

138 VPL 3605-1923. Zsembery István Hanauer Á. Istvánnnak 1923. augusztus 14.
139 Uo. Zichy János Révész Istvánnak 1923. augusztus 14. (másolat)
140 Uo. Révész István Zichy Jánosnak 1923. augusztus 16. (másolat)
141 Uo. Hanauer Á. István Révész Istvánnak dátum nélkül.
142 Nemzeti Újság, 1923. szeptember 11. 1. Kiemelés az eredetiben.
143 A Kecskeméten i. m. 13.
144 VPL A Kecskeméten, 1923. szeptember 8–10. napjain tartandó II. Alföldi Katholikus Nagygyűlés részletes programja (nyomtatvány) 7–15.
145 Uo. 4615-1923. Hanauer Á. István Révész Istvánnak 1923. szeptember 11.

Hanauer a súlyos paphiány megoldását sürgette – indokoltan, hiszen egyházmegyéjében a 950 ezer hívő pasztorálását mindössze háromszáz pap végezte.[146] Emellett súlyos politikai problémaként emlékezett meg arról, hogy „a tanyai katolikus nép egyáltalán nem vesz részt a közéletben. Ennek következtében mi katolikusok a községi, megyei és állami életben háttérbe szorulunk."[147] Nagy János nemzetgyűlési pap képviselő a tanyai nép szociális gondozásáról beszélt. Mivel a vezetők nem értették meg, hogy a magyar parasztság adja a nemzeti fejlődés társadalmi alapját, ezért aztán „a nép minden nemzeti törekvést egyedül az urak dolgának tart és nem a saját maga élete érdekének is", vélte. Ezért javasolta, hogy a nép szociális gondozására megyénként az egyház és az állami szervek, a földbirtokosok és a gazdasági egyesületek részvételével állandó szervezetet létesítsenek.[148]

A felszólalások nagy többsége ismét országos problémákat tárgyalt. Révész István a politikai katolicizmus országos elitjének felelősségét is firtatta. Úgy vélte, mindenki vezér akar lenni, sorra alakulnak konkurens egyesületek, gyakran változnak a programok, ezért a katolikusok nem rendelkeznek valódi befolyással. „Felesleges és céltalan, ha egy kat[olikus] nagygyűlés csak szellemi tornázásból, remek beszédekből állana minden praktikus eredmény nélkül" – mondta. Ezzel szemben az alföldi mozgalmat tartotta követendő példának, mert az a társadalmi munkát a hitéleti megújulással kötötte össze. Végül nyíltan megkérdőjelezte az OKSZ tevékenységének értelmét. Úgy vélte ugyanis, hogy a katolikus mozgalmaknak országos központra van szükségük Budapesten, amelynek létrehozása a következő országos nagygyűlés feladata lehetne. A meglevő szervezetek helyett egy új alapokon álló központ létesítését sürgette, mert szerinte a létező budapesti egyesületek egyike sem fog át kellően széles munkakört. Szigorú kritikájának ellentételezéseként viszont hangsúlyozta, hogy a megújulás során igénybe kell venni az OKSZ, a Katolikus Népszövetség és a Központi Katolikus Kör segítségét is.[149]

Az országos nagygyűlésekkel szembeni kritika szintén élesen mutatkozott meg a szegedi jezsuiták lapjában, ahol hiányolták a fórumról a komoly elméleti munkát, és azt követelték, hogy a szervezők az ünnepségek helyett fektessenek nagyobb figyelmet a szakosztályi ülésekre.[150] A fő problémát számukra az jelentette, hogy nem létezett komoly végrehajtó erő. „Pedig enélkül üres erőlködés minden nagygyűlésünk. Nincsen tényező, amely számon kérje az adott szót. Elmúlik a hangulat, a lelkesültség és marad minden a régiben"

146 Az 1920-as adatok szerint az egyházmegyében egy papra átlagosan 3137 hívő jutott, míg a korabeli becslés szerint hatékony lelkipásztori munka csak úgy lett volna lehetséges, ha egy pap legfeljebb ezer hívőt lát el. *Lénár Andor:* A papnevelés helyzete és jellemzői a Váci Egyházmegyében a két világháború között. In: Ahogy mi látjuk. Tanulmányok. Főszerk.: Gergely Jenő. ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola, Budapest, 2007. 164.

147 A Kecskeméten i. m. 38–40.

148 Uo. 72–75.

149 Uo. 25–32.

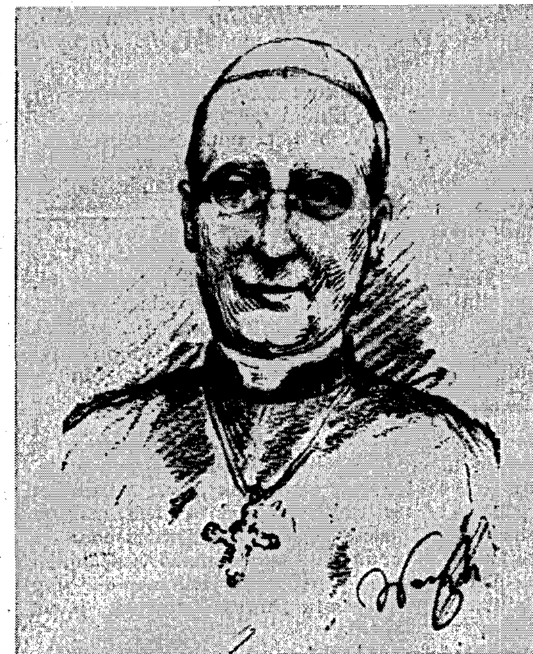
150 Katholikus Ébredés 3. (1923) 42. sz. 5–6.

– panaszolták. Ezzel szemben az alföldi nagygyűlés végrehajtó bizottságának törekvéseit tartották követendőnek, és büszkén állapították meg: „az Alföldön nem elmélet ez a gondolat, hanem valóság."[151]

6.2. Az 1924 és 1930 közötti alföldi katolikus nagygyűlések

A III. alföldi nagygyűlést 1924-ben a nagyváradi egyházmegyében, Gyulán tartották, ahol a szervezés lelke báró Apor Vilmos plébános volt, és amelyen – a város kedvezőtlen földrajzi helyzete ellenére – a korábbiakhoz hasonlóan

13. kép. Rajz Lorenzo Schioppa nunciusról, 1924

nagy tömegek vettek részt, eljött Schioppa nuncius is. *(13. kép.)* A koreográfia sokban hasonlított a korábbiakhoz, ugyanakkor két jubileumi megemlékezés is bekerült a programba: ekkor ünnepelték a templom újjáépítésének és Göndöcs Benedek egykori gyulai plébános születésének centenáriumát. Az előbbi a hívek összefogásának jelentőségét, az utóbbi a rábízott népért munkálkodó, a – gazdálkodást is beleértve – minden területen szolgálni képes lelkipásztort állította példaként a hallgatóság elé. A szónokok általában országos jelentőségű ügyekről (például Prohászka a liberális világnézettel szembeni katolikus–protestáns összefogásról) beszéltek, de Czettler Jenő egy kifejezetten al-

151 Uo.38. sz. 2.

földi témával, a földmunkások szociális helyzetével foglalkozott. Ugyanerről tanácskozott a szociális szakosztály, a hitbuzgalmi szakosztályban pedig a tanyasi lakosság lelki gondozásáról értekeztek. Egy kísérőrendezvényen fiatal lelkipásztorok és kántorok az egyházi imádságok és énekek megújításáról tanácskoztak, és sürgették – az egyházi megújulás részeként – egy egységes magyar ima- és énektár kiadását.[152] Részben e kezdeményezés hatására született meg a Harmath Artúr és Sík Sándor nevével fémjelzett *Szent vagy Uram*, amely kezdetben ugyan nem nyerte el a püspöki kar tetszését, de azután évtizedekig ezt használták országszerte.[153]

Az 1925-ben Szentesen tartott IV. alföldi nagygyűlés szerényebb keretek között zajlott, mivel nem jött el sem Vass József miniszter, sem a meghívott főpásztorok, sem az új pápai nuncius. Igaz, Cesare Orsenigo elődjéhez, Schioppához képest kevésbé szerette a közszereplésre lehetőséget adó alkalmakat. Azt már feltételezhetően szervezési probléma okozta, hogy a helyi megyéspüspök, Hanauer Á. István is csak a nagygyűlés második napjának végére érkezett meg, mert a nyitónapon még a lajosmizsei katolikus napon elnökölt. Az egyszerű hívek lelkesedése viszont megfelelt a korábbi években megszokottaknak: a záró eucharisztikus körmeneten mintegy húszezren vettek részt. A legfontosabb eseménynek Klebelsberg Kuno kultuszminiszter beszéde tekinthető, aki itt jelentette be a kormány tanyai iskolaépítő programját, amely majd az 1926. évi VII. törvénycikkben öltött testet.[154]

Talán a szentesi gyűlés kisebb visszhangja okozta azt, hogy 1926-ban az V. alföldi nagygyűlést az Országos Katolikus Szövetség szervezhette. Ebben az évben is a váci egyházmegye, ezúttal Szolnok szerepelt házigazdaként. E nagygyűlés a korábbiaknál szűkebb keretek között folyt le, és három helyett csak két napig tartott. Sajátos színfoltja volt a MÁV gépgyárában tartott munkásgyűlés, amelyen Frühwirth Mátyás képviselő a keresztény munkásszervezetekről, Hanauer püspök pedig az amerikai magyar munkások életéről tartott előadást. Jóllehet a szolnoki nagygyűlésen számos keresztény politikus részt vett, sem a nuncius, sem a szomszédos egyházmegyék főpásztorai nem jelentek meg, igaz, a kalocsai érsekség képviseltette magát Horváth Győző segédpüspök személyében.[155]

1927-ben Kalocsa következett a sorban. Itt immár Zichy János elnökölhetett *(14. kép.)*, amelyben a rokoni kapcsolatok mellett szerepet játszhatott az is, hogy az alföldi nagygyűlések kezdeményezői (például a Kalocsán is előadást

152 Békés, 1924. augusztus 15. 1–3. és augusztus 20. 1–4.; Magyar Kultúra (11. évf.) 1924. szeptember, 527–528.; *Farkas Sándor:* A jó pásztor és övéi. Legendák, elbeszélések, életképek, emlékek dr. báró Apor Vilmosról, a mártírhalált halt győri megyéspüspökről, volt gyulai apátplébánosról. Apor Vilmos Emlékbizottság, Gyula, 1997. 51–56.
153 *Farkas S.:* i. m. 56–57.; A magyar katolikus püspökkari... 1919–1944 i. m. I. köt. 319.; A százgyökerű szív. Levelek, naplók, visszaemlékezések Sík Sándor hagyatékából. Szerk.: Szabó János. Budapest, 1993.
154 Budapesti Hírlap, 1925. július 31. 7., 1925. szeptember 8. 6–7., 1925. szeptember 10. 4.
155 Uo., 1926. szeptember 8. 4–5., szeptember 10. 5.

14. kép. Zichy János megnyitja a kalocsai nagygyűlést, 1927

tartó Muntyán István) és az OKSZ közötti ellentét csökkent. Ezen a nagygyűlésen ismét tartottak szakosztályi üléseket és ezúttal eljött Orsenigo nuncius. A korábbiakhoz hasonlóan a kalocsai nagygyűlést is az jellemezte, hogy az Alföld sajátos problémáiról lényegében nem esett szó, a szónokok (köztük Zichy János vagy Wolff Károly) a katolicizmus országos ügyeire összpontosítottak, Bangha Béla például a protestánsokkal szembeni katolikus sérelmekről beszélt.[156]

Az 1930-as, szegedi VII. alföldi katolikus nagygyűlés némileg kilóg a sorból, hiszen három év kihagyás után rendezték meg, a csanádi egyházmegye alapításának 900. jubileumához és a fogadalmi templom felszenteléséhez kapcsolódóan. A fővédnökséget rendhagyó módon maga Serédi hercegprímás vállalta el.[157] A szónokok közül ismét Klebelsberg kultuszminiszter emelhető ki, aki azt javasolta, hogy az iskolák után egyszerű templomokat is kellene építeni a tanyavilág lakói számára és szükséges lenne számukra papokról is gondoskodni. Erről a nagygyűlés határozati javaslatot is elfogadott.[158] Az 1930-as szegedi rendezvény az utolsó alföldi katolikus nagygyűlésnek bizonyult, amiben feltehetően szerepet játszott az Actio Catholica megjelenése.

Az alföldi nagygyűléseken végigtekintve megállapítható, hogy a regionális rendezvénysorozat az OKSZ-től függetlenül jött létre, amelynek – a szolnoki és a kalocsai nagygyűlést leszámítva – nem sikerült ellenőrzése alá vonnia a kezdeményezést. Az alföldi nagygyűlések, bár alkalmanként foglalkoztak a régió speciális problémáival is, túlnyomórészt országos jelentőségű kérdéseket tárgyaltak. Így valójában nem a budapesti rendezvények decentralizálását jelentették, hanem inkább az OKSZ ellenében szerveződtek meg. Bár az országos katolikus nagygyűlések rendezőjével való ellentét az évek során

156 Uo., 1930. április 30. 7.
157 SzfvPL 540. 1188-1930. Muntyán István Shvoy Lajosnak 1930. április 21.; Szegedi Új Nemzedék, 1930. október 19.
158 Budapesti Hírlap, 1930. október 28.

enyhült, az alföldi nagygyűlések szervezői elégedetlenül figyelték a központi katolikus szervezeteket, amelyeket alkalmatlannak tartottak közösségük összefogására, ezért a társadalmi szervezkedés új alapokra helyezésére tettek kísérletet. Az alföldi nagygyűléseken elfogadott határozatok egy része (mint például a káromkodás elleni küzdelem elindítása) vissza fog köszönni az AC által szervezett országos katolikus nagygyűléseken, és néhány itt nevet szerző szónok (például Andrássy Kálmán és Muntyán István) majd a fővárosban is beszédet mondhat az 1930-as években.

7. A TÖMEGHATÁS ESZKÖZEI: AZ ORSZÁGOS NAGYGYŰLÉSEK NEOBAROKK TÖMEGRENDEZVÉNYEKKÉ VALÓ ALAKULÁSA

Az országos nagygyűlések megszervezése, a tömegek felvonultatása kemény munkát, sok tervezést kívánó folyamat volt, és tulajdonképpen már önmagában az is komoly sikert jelentett a katolicizmus számára, ha az impozáns külsőségeket sikerült megteremteni. Csernoch János korábban már idézett 1913-as levelében például kifejezetten szkeptikus volt aziránt, hogy Budapest népességét mennyire lehet tömeges részvételre bírni, ezért azt javasolta Zichy Jánosnak, hogy két-három évente vidéki városokban rendezzék az eseményt, mert úgy vélte, hogy itt könnyebb megmozgatni a széles néptömegeket.[159]

Kézenfekvő lenne az a feltevés, hogy a feltételek a fővárosban 1920-ra, a „keresztény-nemzeti ébredés" következtében alakultak át, azonban a változások már az első világháború alatt megindultak. A kortárs beszámolók szerint ugyanis a háború kitörését a „háborús vallásosság" megjelenése, vagyis a hitéleti tevékenység váratlan megélénkülése követte.[160] A klerikusok ugyanakkor tudatában voltak annak, hogy nem ülhetnek ölbe tett kézzel, hiszen ez a jelenség nem mély világnézeti elkötelezettségen, hanem nagyrészt csupán a félelmen alapult.[161] Egy jezsuita sajtótermék szerint a vallásos „nekikomolyodás" nagy kihívást jelentett, hiszen ennek állandósítása a békekötés, az élet normalizálódása után nehéz feladatnak ígérkezett.[162]

Ezt a célt szolgálhatta többek között a püspöki kar gesztusa, amellyel Magyarországot a Szent Szív oltalmába ajánlotta,[163] valamint a fővárosban 1915. május 30-án tartott könyörgő körmenet, amelyen jelentős tömegek vettek részt. A dualizmus kori nagygyűlések körmeneteivel összehasonlítva azonban lényeges különbséget jelent, hogy ekkor nem csupán a hivatalos egyház és a politikai katolicizmus erői, hanem az állam képviselői is megjelentek – hiszen az 1915-ös eseménynek a szervezők össznemzeti jelentőséget tulajdonítottak. A győzelemért és békéért fohászkodó felvonulás útvonala az egyház és az állam összefonódását jelképezte: a menet a belvárosi plébániatemplomból a Kossuth Lajos utca–Károly körút–Vilmos császár körút (ma: Bajcsy-Zsilinszky út) útvonalon vonult a Szent István-bazilikához, illetve az Országházhoz. A Bazilikában Csernoch János pontifikált szentmisét, a szentbeszédet pedig Prohászka Ottokár mondta. Ezzel egy időben a tömegek számára az Országház téren, a Parlament lépcsőin tábori misét tartottak, ahol Vass József (a későbbi miniszter) mondott szentbeszédet.[164] *(15. kép.)* Egy kortárs vélemény szerint az esemény hatására sokan „egyszerre hinni kezdtek abban, amit azelőtt mindenki kétségbe vont, hogy Budapesten is lehetne akkora nyilvános vallási manifesztációkat rendezni, aminők például a külföld nagyvárosaiban lefolyt eucharisztikus kongresszusok voltak".[165]

1920-ban a nagygyűlés szervezői ugyanakkor nem lehettek biztosak a sikerben, a fővárosi tömegek viselkedésében, hiszen a kommün propagandájá-

159 PL Cat. 46/7326-1913. Csernoch János Zichy Jánosnak 1913. november 16.
160 „Úgy hatott ez a háború, mint egy hatalmas népmisszió" – írta például a *Magyar Kultúra* levelezője. *Karl Spiecher:* A háborús Németország. Magyar Kultúra 2. (1914) 2. köt. 430.
161 Magyar Kultúra 2. (1914) 2. köt. 263–264.
162 *bb.:* A legfőbb Hadúrhoz. Magyar Kultúra 3. (1915) 1. köt. 220.
163 Jézus Szentséges Szívének Hírnöke 49. (1915) 2. sz. 33–35.

15. kép. Tábori mise a Parlament előtt, 1915. május 30.

164 Alkotmány, 1915. május 20. 11.
165 Magyar Kultúra 3. (1915) 1. köt. 528.

16. kép. Prohászka Ottokár és Lorenzo Schioppa nuncius az 1920. október 24-én tartott eucharisztikus körmeneten

nak emléke még igencsak éreztette hatását, és a klérus „tízezrek gyűlöletének és százezrek megvetésének tárgya" volt.[166] Ezért aztán 1920-ban a szervezők kimondottan óvatosak voltak: ugyan megrendezték az eucharisztikus körmenetet, ám viszonylag szerény keretek között tartották. Bár a felvonuláson szervezett formában részt vettek a keresztényszociális pártszervezetek és az erőteljesen politizáló főiskolai hallgatói egyesületek is, az eseménynek mégis hangsúlyozottan egyházi jellege volt, a szervezők tehát érezhetően nem kívántak támadási felületet nyújtani ellenfeleiknek. A menet a Ferenciek terén álló templomból indult, és a Szent István-bazilikához érkezett meg. *(16. kép.)* Bár a hivatalos katolikus sajtó szerint az eseményen „százezrek" vettek részt, erős kétségeket kelt, hogy az ilyenkor szokásos litániát és szentbeszédet nem a téren tartották – mint az a dualizmus éveiben gyakorlattá vált –, hanem a Bazilika belső terében.[167] A nem katolikus sajtó hírei szintén más nagyságrendet valószínűsítenek – *Az Est* szerint például „sok ezren" vettek részt,[168] a bécsi emigránsok lapja pedig negyvenezer főről írt.[169]

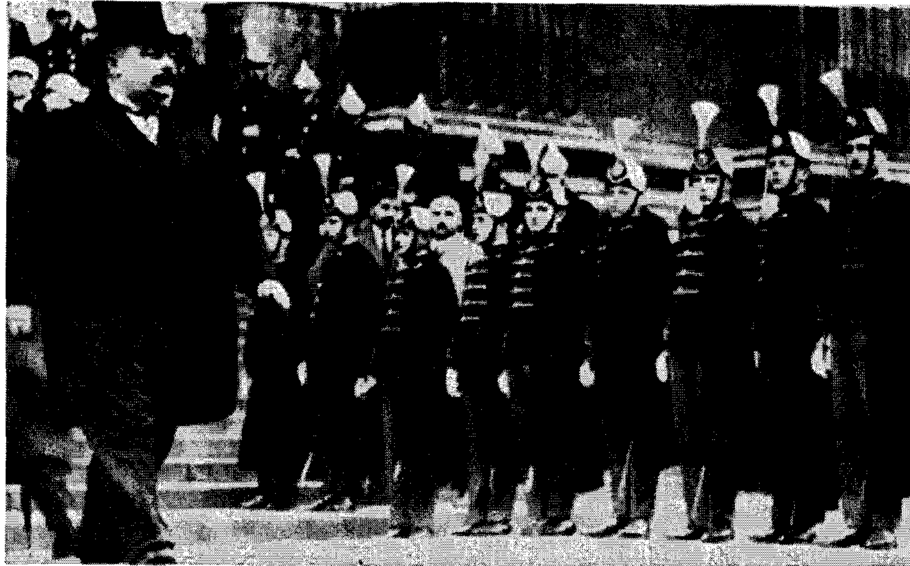
166 *Bangha Béla:* Nagygyűlésünk és a katolikus papság. Egyházi Lapok 18. (1920) 1. sz. 2.
167 Nemzeti Újság, 1920. október 6. 3.
168 Az Est, 1920. október 6. 4.
169 Bécsi Magyar Újság, 1920. október 26. 4.

17. kép. Eucharisztikus körmenet 1922. október 8-án, Lorenzo Schioppa nuncius és az Oltáriszentséget vivő Csernoch János hercegprímás megérkezik az Országház térre

Miután az események rendben lezajlottak, a következő nagygyűlésen – 1922-ben – már valóban nagyszabású körmenetet rendeztek.[170] Ennek legfőbb újdonsága a célpont kiválasztása volt, ugyanis a menet ekkor a Ferenciek teréről a Kossuth Lajos utca–Károly körút–Vilmos császár út (ma Bajcsy-Zsilinszky út)–Alkotmány utca útvonalon az Országház térre (1927-től Kossuth Lajos tér) vonult, ahol az esemény csúcspontjaként a Parlament lépcsőin felállított ideiglenes oltáron a hercegprímás csendes misét mondott. *(17. kép.)* A minél látványosabb tömegfelvonulás megszervezése céljából az OKSZ széles körű propagandával igyekezett mozgósítani az egyház tömegeit. Az esztergomi érsek az eseményre kirendelte a budapesti katolikus középiskolák diákságát, és – püspöktársaival együtt – felhívta a plébánosok figyelmét, hogy híveiket a körmeneten való részvételre buzdítsák.[171] Természetesen számítani lehetett a gyűléseiket tartó katolikus egyesületek tagságára is, hiszen ők eleve a társadalmilag aktívabbak közül kerültek ki. A Zsembery István vezette szervezőbizottság pontos felvonulási terven rögzítette, hogy a különböző csoportoknak hol kell gyülekezniük, a menet rendjének fenntartására pedig a cserkészek mellett a budapesti rendőrség is vigyázott. *(18. kép.)* Ezúttal valóban elérhették a célt: egyes beszámolók szerint a menet eleje már az Országház téren volt, amikor az utolsó csoportok útnak indultak. A felvonulás idejére a rendőrség leállította a belvárosi forgalmat. A körmenetben ekkor – 1920-szal ellentétben, amikor csak a főpapság részvételéről van információnk – már számos előkelőség megjelent, köztük Horthy Miklósné, több Habsburg főher-

170 Az eseményről szóló beszámoló: Nemzeti Újság, 1922. október 10. 2.
171 Vö. Mészáros János érseki helytartó rendeletének szövegét. Uo., 1926. október 26. 2.

18. kép. Zsembery István a Ferenc József Intézet növendékeinek sorfala között távozik a Bazilikából, 1927

ceg, a kormány képviseletében Klebelsberg Kuno, Rakovszky Iván és Vass József, Sipőcz Jenő polgármester, valamint a budapesti egyetem képviselete. Ez is jelzi tehát, hogy a szervezők ekkor már nem tartottak biztonsági kockázatoktól. Ebben feltehetően nagy szerepet játszott a Bethlen–Peyer-paktum, amely a szociáldemokraták számára az utcai gyűléseket nem engedélyezte.

Az új helyszín kiválasztása egyértelműen az egyház közéleti-politikai igényeinek megerősítése, egyfajta szimbolikus térfoglalási kísérlet volt, amit jól jelez, hogy az 1920-as években a körmenet végpontja ezután végig az Országház maradt. *(19. kép.)* Itt a beérkező tömeget a szintén 1922-ben kezdett hagyomány szerint a Nemzetgyűlés képviselői, illetve később az Országgyűlés két házának számos tagja várta. A jelképes helyszínválasztás értelmezése egyértelmű: az eucharisztikus szertartás az egykor a dualizmus liberális politikai rendszerének központjaként működő épületet a „törvényhozás templomává" lényegítette át, és a katolikusok ezzel kifejezték igényüket, hogy Jézus irányítsa „az egész magyar életet".[172] Serédi Jusztinián hercegprímás 1929-ben arról beszélt a téren, hogy „lesz is [nemzeti] feltámadás, ha Krisztus Király nem áll meg idekint, hanem minden jogaival bevonul törvényhozásunk házába". A beszéd hatását vizuálisan alátámasztotta, hogy egy kivilágított keresztet helyeztek a Parlament bejárata fölé.[173]

172 Uo., 1928. október 9. 11.
173 Uo., 1929. október 29. 17.

19. kép. Az eucharisztikus körmenet résztvevői a Parlament előtt, 1922

A körmenet alapsémája idővel alig változott, ám a külsőségek egyre látványosabbá váltak. Ezt szolgálhatta az a módosítás is, hogy az indulás 1923-ban a Bazilikához került,[174] így az útvonal lerövidült, a résztvevők tömege kisebb városi térbe helyezve pedig még nagyobbnak tűnhetett. *(20. kép.)* 1922-ben a katolikus sajtóban még arról panaszkodtak, hogy a menetet csak a főváros kifüggesztette zászlók üdvözölték, „míg az útvonal házainak csak ritka ablaka jelzi, hogy az ország és főváros katolikusai olyan ünnepet ülnek, amely egy kis figyelmet még a távolállóktól is megérdemelne".[175] Két év múlva viszont már rengeteg kivilágított ház volt, feldíszítették az Országház teret, a tömeget az épületeken elhelyezett katonai reflektorok világították meg.[176] Néhány évvel később az eseményt azzal varázsolták még ünnepélyesebbé, hogy az áldásosztás pillanatában hat reflektorral világították meg az Oltáriszentséget.[177] 1928-ban a főváros a kivilágítás fényerejének növelésére a gázlámpákat is visszaszereltette a menet útvonalán, valamint kivilágította a Szent Gellért-szobrot, a Halászbástyát és a Mátyás-templomot is.[178] A modernizálódás további jeleként 1925-től a Magyar Villamossági és Izzó Rt.-nek köszönhetően nyolc villamos hangerősítő tette minden résztvevő számára hallhatóvá az Országház téren elmondott prédikációkat.[179] A szervezők hamarosan felfedez-

174 Uo., 1923. október 9. 5.
175 Uo., 1922. október 10. 2.
176 Uo., 1924. október 8.
177 Uo., 1928. október 4. 2.
178 Uo., 1928. október 4. 2.
179 Uo., 1925. október 12. 20.

20. kép. Az eucharisztikus körmenet elindul a Szent István-bazilikából, 1926

ték a fáklyás felvonulások erejét is, és 1926-tól – a nagygyűlés zárásának ünnepélyesebbé tételére – évenként felvonulást tartottak a Gellért-hegyi sziklakápolnához.[180] *(21. kép.)* Ekkor közvetítette először a rádió a nagygyűlés alkalmából tartott nagymisét a belvárosi templomból.[181] 1929-ben vezették be azt az újítást, hogy az Oltáriszentséget a Kossuth térre érkezve az Operaház harsonásainak fanfárja fogadta.[182] 1932-ben újabb módosítás történt: a körmenet a szokásos vasárnap délután helyett délelőttre került, azzal az indoklással, hogy így a szentmise is beilleszthető lesz az esemény kereteibe.[183] Ez utóbbi változtatás azonban nem bizonyult tartósnak, mert a délelőtti időpontban a lelkipásztorok jelentős része plébániai teendőivel volt elfoglalva.[184]

180 Uo., 1926. október 13. 7.
181 Uo., 1926. október 9. 13.
182 Uo., 1929. október 20. 5.
183 *Bangha Béla:* A katolikus nagygyűlés elé. Uo., 1932. október 16. 1.
184 Egyházi Lapok, 1933. szeptember 271.

21. kép. A sziklakápolna, a záró fáklyás körmenetek végpontja

Az ünnepélyes külsőségeknél is fontosabb volt azonban a tömegek mérete, ami állandó hivatkozási alapot jelentett a katolikus politikusok számára. 1929-ben például Wolff Károly a Katolikus Népszövetség díszgyűlésén kijelentette: „egy eucharisztikus kongresszuson többen vagyunk, mint ők [a szociáldemokraták] az összes szakszervezetekben."[185] 1924-ben már száztagú rendezőség tevékenykedett az utcákon, az utasításokat „fürge kerékpárosok" továbbították a különböző csoportok között.[186] A menet 1925-ben – legalábbis a rendőrség becslése szerint – negyedmillió emberből állt. A következő évben már háromszázötvenezerre tették a létszámot. Ekkor a villamosforgalmat is

185 Nemzeti Újság, 1929. október 27. 8.
186 Uo., 1924. október 8.

22. *kép*. Cesare Orsenigo nuncius és Csernoch János hercegprímás az eucharisztikus körmeneten, 1925

leállították a menet idejére, a rosszullétek ellátására pedig negyven orvost és két mentőautót állítottak szolgálatba.[187]

A menetben a különböző társadalmi csoportok elkülönülve vettek részt. 1925-ben például a sort díszruhás lovas rendőrök nyitották meg, majd a cserkészek, a fiú- és a lányiskolák diákjai, az egyetemi és főiskolai ifjúság, a férfi kongregációk (a vasutas és postás zenekar kíséretében), illetve a keresztényszocialista munkásszervezetek tagjai következtek. Ezután a vidéki és budapesti plébániák hívei, a római nemzeti zarándoklat vezetői, a Szociális Missziótársulat, a harmadrendek, a Központi Oltáregyesület tagjai, a katonai díszszázad (saját zenekarával), az irredenta zászlók, a piarista énekkar haladt. A sort a papság, a püspöki kar, a nuncius, a prímás folytatta. *(22. kép.)* Ezután következett a baldachin alatt Szmrecsányi Lajos egri érsek az Oltáriszentséggel, amelyet díszőrség gyanánt tizenkét bányász és a Ferenc József Intézet tizenkét, kivont karddal vonuló növendéke követett. A felvonulást a világi notabilitások csoportja zárta.[188] Az eseményt egyes csoportok feltűnő ruházatukkal is igyekeztek látványosabbá tenni: 1928-ban az egri legényegylet tagjai fehér ingben, tollas kucsmában, feszes székely nadrágban, a budakeszi Mária-kongregáció leányai pedig fehér liliommal a kezükben vonultak fel.[189] A rendezők elsősorban arra törekedtek, hogy kifelé demonstrálják az egyház erejét – ahogy az elnöki megnyitó 1923-ban fogalmazott, „nem az itt elhangzó szavak fognak annak a katolikus nagygyűlésnek súlyt adni, hanem az, hogy hányan vagyunk"[190] –, arra viszont eleinte igen kevés gondot fordítottak, hogy a körmenetek résztvevői számára közösségi élményt nyújtsanak. A nagy tömegek megmozgatása aprólékos előkészítést követelt, és a szervezők arra törekedtek, hogy kizárják a spontaneitást, ami esetleg veszélyeztethette volna az összhatást. Már 1923-ban figyelmeztették a híveket,

187 Uo., 1927. október 18. 16.
188 Uo., 1925. október 12. 20.
189 Uo., 1928. október 9. 9.
190 Uo., 1923. október 9. 2.

hogy az Országház téren előre beosztották az egyes csoportokat, az ünnepség alatt senki sem hagyhatja el a helyét. A körmeneten és a téren ráadásul csupán a kijelölt énekkarok tagjai engedhették ki a hangjukat, rajtuk kívül senki sem énekelhetett.[191] Az előírások egy része később is érvényben maradt: 1929-ben a rendezőség újra kérte a tömörülés elkerülését, és figyelmeztettek, amíg a menet nem indul vissza a bazilikába, mindenki „köteles" a helyén maradni.[192] Az éneklés kérdésében viszont a szervezők adtak némi engedményt a híveknek, igaz, az egyöntetűség védelme ekkor is abszolút elsőbbséget élvezett. 1928-ban az OKSZ félmillió röpcédulán nyomtatta ki az énekeket, amelyekhez a menetben ekkor már hetven fúvós zenekar szolgáltatta a kíséretet.[193] A követendő rendet azonban szigorúan szabályozták: az egyházi énekeket „a menetben részt vevő testületek uniszónó éneklik, olyképp, hogy csak az a testület énekelhet, amelynek a menet alatt az éneklésre az ének megjelölésével a jelet a rendező megadja".[194]

Ez a változtatás azonban a jelek szerint nem elégítette ki az igényeket. A rendezés visszásságai 1929-ben tiltakozásra ösztönözték Krywald Ottót, a hitoktatás érseki főbiztosát, aki azt kérte a rendezőségtől, ejtse szerét annak, hogy az ifjúság ne kényszerüljön órákig egy helyben állni, láthassa a népfelvonulást és énekekkel vehessen részt az ünnepen.[195] A hittanárok ekkor már két-három éve rendszeresen panaszolták, hogy túl hosszú ideig vették igénybe tanítványaikat. Már délután 2 órára az iskolába rendelték őket, onnan mentek kijelölt helyükre, ahol általában este 6-ig, fél 7-ig kellett maradniuk. Sokan nem is látták a felvonulást a nagy tömegtől. Ez persze érthető módon sok problémát okozott a tanárok számára: „Több órán át nem lehet őket fegyelmezettségben megtartani foglalkoztatás nélkül." Krywald véleménye szerint arra kellett volna törekedni, hogy „a processzió természetének megfelelőleg ne néma tüntetés, hanem lelkes, hitvallói felvonulás legyen".[196]

A nagygyűléseket időről időre színesítették a különböző évfordulók. 1925-ben a pápa által elrendelt szentévre tekintettel az OKSZ „a szokottnál is ünnepiesebben" kívánta kifejezni „az Anyaszentegyházhoz való ragaszkodó hűség"-et,[197] 1926-ban az Assisi Szent Ferenc halálának hetedik centenáriumára emlékező nagygyűléshez kapcsolódva egyházművészeti kiállítást szerveztek[198] *(23. kép)*, 1931-ben pedig a püspöki kar elhatározása nyomán Szent Antal és Szent Erzsébet jubileumát ünnepelték meg.[199]

191 Uo., 1923. október 7.
192 Uo., 1929. október 30. 5.
193 Uo., 1928. október 4. 2.
194 Uo., 1928. október 3. 6.
195 PL Cat D/c 3852-1929. Krywald Ottó Serédi Jusztiniánnak 1929. október 18.
196 Uo. Krywald Ottó „Méltóságos uramnak" 1929. október 18.
197 PL Cat. D/c 3001-1925. Az OKSZ Csernoch Jánosnak 1925. november 5.
198 *Radisich Elemér:* Egyházművészeti kiállítás. In: Magyar Katolikus Almanach. 1927. 529–537.
199 A magyar katolikus... 1919–1944 i. m. I. köt. 376.

23. kép. Az egyházművészeti kiállítás plakátja, 1926

Az eseménysorozat megszokott rendjébe az 1920-as évek végén komolyabb változást három tényező hozott: az első 1928-ban a nemzeti eucharisztikus kongresszus volt. Ezt az eseményt Serédi Jusztinián hercegprímás kezdeményezése nyomán[200] október 4. és 9. között rendezték, szándékolt átfedésben az október 7. és 9. között tartó nagygyűléssel,[201] amelyek együtt – a korabeli egyházi és világi sajtó szóhasználata szerint – „katolikus hetet" alkottak.[202] A kongresszus célja egyrészt az Eucharisztia hitének nyílt megvallása, a kultusz elmélyítése volt. „Hogyne vinnők ki ezt a mi örvendő hitünket ünnep és körmenet formájában az utcákra is, mint ahogy a túlcsorduló hitnek

200 SzfvPL 540. 1139-1928. Zichy János és Zsembery István Shvoy Lajosnak 1928. június 6.
201 Nemzeti Újság, 1928. szeptember 30. 10.
202 Lásd például Nemzeti Újság, 1928. október 6. 1.; Az Est, 1928. október 10. 2.

természete, hogy mások előtt is eldicsekszik a kincse, a boldogsága mutogatásával!" – írta Bangha Béla. Arra is utalt azonban, hogy a magyar egyháznak szándékában áll vendégül látni a nemzetközi eucharisztikus kongresszust, amire feltevése szerint 1936-ban kerülhetne sor Budapesten. Az 1928-as nemzeti kongresszust a felkészülés első állomásának tartotta.[203] Bangha információja egybevág azzal, amit Mikes János szombathelyi püspök 1928. június végén jelentett a prímásnak a Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus elnökségével folytatott tanácskozás után.[204] A „katolikus hét" gondolata ezek után fogalmazódhatott meg, és a rendezési jog megszerzéséért folytatott lobbizás egyik elemét alkothatta.

Ez fontos előrelépést jelentett, hiszen a szervezőknek a világháborút követő években nem volt erőssége a nemzetközi kapcsolatépítés. 1924-ben a Külügyminisztériumnak kellett beavatkoznia azért, hogy az OKSZ visszaadja a meghívást a lengyel katolikusoknak, miután 1921-ben egy magyar küldöttség vehetett részt a varsói katolikus nagygyűlésen. Kánya Kálmán egy követ-

24. kép. Serédi Jusztinián, az új hercegprímás

203 *Bangha Béla:* Nemzeti Eucharisztikus Kongresszus. Nemzeti Újság, 1928. október 4. 1.
204 *Bakó Balázs:* Egy világ körüli út 1928-ban. In: „Alattad a föld, fölötted az ég..." Források, módszerek és útkeresések a történetírásban. Szerk.: Balogh Margit. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Budapest, 2010. 246.

jelentés alapján arra is utalt a prímásnak írva, hogy a lengyeleknek igen roszszulesett a viszonzás elmaradása.[205] A nemzetközi kapcsolatrendszer leépülése ugyanakkor nem csak Magyarországon éreztette hatását, a győztes országok katolikusai például az 1920-as évek elején még a korábban központi szerepet betöltő német nagygyűléseken is alig képviseltették magukat.[206]

Az eucharisztikus kongresszus tehát az 1927 végén kinevezett új hercegprímás, Serédi Jusztinián tettrekészségét dicsérte, aki az 1928-as nagygyűlésen mutatkozott be a szélesebb katolikus nyilvánosság előtt. *(24. kép.)* Tekintélyének megalapozásához az is hozzájárulhatott, hogy az eucharisztikus kongresszuson a pápa különleges megbízásából legátusként vehetett részt – ennek örömére egyébként a főváros még egy négylovas díszfogatot is a rendelkezésére bocsátott.[207] *(25. kép.)* Serédi méltónak bizonyult elődjéhez, hiszen szintén nagy energiával vetette be magát az eseménysorozatba. Ezért aztán a püspöki kar következő ülésén – szokatlan módon – az egri érsek a testület tagjainak nevében külön megköszönte a prímásnak a „fáradhatatlan buzgólkodást" és munkálkodást, amellyel a gyűlések munkáját, „a napnak minden percét felhasználva, a résztvevőket mélyen, a könnyekig megindító módon, odaadó szeretettel és együttérzéssel irányította".[208]

25. kép. Serédi Jusztinián a Szent István-bazilikához érkezik, 1928

205 PL Cat. D/c 2942-1924 Kánya Kálmán Csernoch Jánosnak 1924. augusztus 4., Zsembery István Csernoch Jánosnak 1924. szeptember 16.

206 *Marie-Emanuelle Reytier:* Frankreich irrt. Die Katholikentage 1921 und 1922 als politische Tribüne gegen die Politik Frankreichs. In: Historisches Jahrbuch 2007. 335.

207 Nemzeti Újság, 1928. október 4. 2.

208 A magyar katolikus... 1919–1944 i. m. I. köt. 225.

A második tényező a Szent Imre-év megtartása volt 1930-ban, amelyre tekintettel abban az évben külön katolikus nagygyűlést nem szerveztek. A nagyszabású rendezvénysorozat nem csupán egyházi, hanem állami szempontból is kiemelt figyelmet kapott, hiszen Szent Imre személye a rendszer egész ifjúságpolitikáját jelképezte.[209] A jubileumi ünnepségsorozat megrendezését 1928. április 22-én a prímás jelentette be, utalva arra, hogy „Egy ilyen nagy, hónapokig tartó megmozdulás erősíti az öntudatot, bensőségesebbé teszi a hitéletet és általános erkölcsi megújulásra késztet." A célok között megjelölte az egyházi mozgalom felfrissítését, a nemzetközi kapcsolatépítést, ismert külföldi katolikus személyiségek meghívását, Magyarország számára való megnyerését, de utalt rá, hogy a rendezvény „az apostoli királyság történelmi intézményének eszmei propagálására" is alkalmas. A rendezvények az egész társadalmat igyekeztek elérni: minden katolikus iskolában Szent Imre-ünnepet tartottak, a jelentősebb településeken népgyűléseket is rendeztek.[210] A Szent Imre-év főünnepségeire 1930. augusztus 16. és 24. között került sor a fővárosban, amelynek során számos hazai katolikus szervezet (mint a Credo vagy a Foederatio Emericana) ülésezett és több nemzetközi kongresszust (az Absztinens Kereszt Egyesület nemzetközi kongresszusát, a katolikus ifjúság nemzetközi kongresszusát vagy a katolikus eszperantisták világkongresszusát) is tartottak. De rendeztek eucharisztikus gyűlést, gazdagyűlést, iparosgyűlést, munkásgyűlést, katolikus anyák ünnepét, sőt katolikus sportünnepélyeket is, valamint felavatták Szent Imre herceg köztéri szobrát. A számos jelentős rendezvény közül kiemelkedett a pápai legátus augusztus 19-i szabadtéri miséje a Vérmezőn, amelyen mintegy százötvenezer hívő vett részt, az aznap esti, százezreket vonzó dunai hajókörmenet és az augusztus 20-i, – a korabeli beszámolók szerint – nyolcszázezres tömeget megmozgató hagyományos, de kivételesen nem Budán, hanem Pesten tartott Szent Jobb-körmenet.[211] Az ünnepi év jelentős sikernek bizonyult, mert nemzetközi szinten is érzékelhetővé tette a hazai katolicizmus befolyását.[212] A Szent Imre-év a későbbi katolikus nagygyűlésekre is hatást gyakorolt. Ezt jól szimbolizálja az a Hofer-kereszt, amelyet tiroli zarándokok hoztak magukkal és adtak ajándékba a Credo egyesületnek. A tiroli feszületet a Szent Domonkos-templomban őrizték és az egyesület tagjai vitték a katolikus nagygyűlések eucharisztikus körmenetein.[213] *(26. kép.)*

209 *Csíky Balázs:* Jubileumi esztendők és katolikus megújulás a Horthy-korszakban. In: A 20. század egyház- és társadalomtörténetének i. m. 137.; *Demeter Zsófia:* „Szent Imre, Isten leventéje." A Szent Imre jubileumi év. In: Szent Imre 1000 éve. Székesfehérvár 1000–2007. Tanulmányok Szent Imre tiszteletére születésének ezredik évfordulója alkalmából. DVD-ROM. Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, Székesfehérvár, 2007. 8.

210 SzfvPL 540. B 1225-1928. A Szent Imre jubiláris év programja.

211 *Demeter Zsófia:* „Szent Imre i. m. 18–27.

212 *Csíky B.:* Jubileumi i. m. 136., 142.

213 Nemzeti Újság, 1931. október 13. 3., 1933. október 10. 4.

26. kép. A tiroli feszület a Szent Imre-év főünnepségének körmenetén

A Szent Imre-év főünnepségei inspirációt adtak a katolikus nagygyűlések megújításához is. Nyisztor Zoltánnak, a katolikus sajtó befolyásos alakjának reflexiói arról tanúskodnak, hogy a katolikus értelmiség köreiben is kezdett tudatosulni a korabeli tömeglélektani kutatások fő megállapítása: a tömegek elsősorban a vizuális ingerekre és az érzelmi azonosulás lehetőségére szomjaznak.[214] Véleménye szerint „tudatára kell már végre döbbennünk annak, hogy ünnepségeink, katolikus nagygyűléseink hagyományos régi keretei reformra szorulnak és pedig a lehető legsürgősebben. Ma már – ha valóban tömegeket akarunk, pláne új tömegeket akarunk meghódítani és maradandó hatást kiváltani – nem maradhatunk meg a régi vágányokon. Az idők – a technika szédületes megváltozása folytán – megváltoztak fölöttünk. Ma már nem

214 *Révész Béla:* Források a politikai pszichológia tanulmányozásához. JATE Press, Szeged, 2001. 110.

szabad azt hinnünk, hogy a szó a legnagyobb hatalom a földön s a szónokok a világ koronázatlan királyai." Nyisztor azt vetette fel, hogy „a szónoklatok mellett, [...] költészetnek, zenének, dramaturgiának, mozdulat-művészetnek mind tágabb teret kell adni", hiszen a Szent Imre-ünnepségek közül a látványos rendezvények (mint például a dunai hajókörmenet vagy a Dienes Valéria-féle misztériumjáték) voltak igazán népszerűek, a szónoklatokat pedig előbb-utóbb elunta a közönség. Konkrét indítványai között szerepelt opera- és oratórium-előadás, filmvetítés, sőt még sportbemutató is. Ezenkívül javasolta a szónokok beszédidejének maximálását és annak szigorú betartatását.[215] Nyisztor Zoltán e megjegyzéseit három évvel később Bangha Béla programmódosítási javaslata elevenítette föl, amely a nagygyűlések demokratizálásához vezetett.

A harmadik fontos tényező 1932-ben az úgynevezett párhuzamos ülések intézményével való kísérletezés volt. Wolff Károly az előző évben arra hívta fel hallgatóságának figyelmét, hogy a nagygyűlésre fordított energiák nem állnak arányban az eredménnyel. „A néplelket úgyszólván napról napra újra meg kell hódítanunk" – jelentette ki, és ezt „a legkönnyebb, a legegyszerűbb, a legtisztább igazságok" hangoztatásával látta elérhetőnek.[216] Ennek szellemében a pesti Vigadóban rendezett nyilvános ülések mellett, amelyek hagyományosan a társadalmi elit és a középosztály számára szolgáltak fórumként, 1932-ben öt további helyszínen is üléseket tartottak: az óbudai katolikus egyházközség kultúrházában, a budai Vigadóban, a Székesfővárosi Népszálló Nagytermében, a MÁV Északi Főműhely Törekvés kultúrtermében, valamint az Állami Gépgyár lakótelepének dísztermében. A szónokok elsősorban a munkanélküliség elleni harccal, a hitetlenség elleni küzdelemmel és a katolikus öntudat érvényesítésével foglalkoztak.[217] Mint ebből is látszik, ezek az ülések a gazdasági világválság társadalmi következményeire adott reakciók voltak: a szervezők ismét indokoltnak látták a nagygyűléseket közelebb vinni a hétköznapi emberek problémáihoz. Bangha Béla kifejezetten örvendetesnek látta a Vigadóból való kilépést, a nép széles tömegeinek a perifériákon tartott gyűléseket.[218]

A hazai nagygyűlések 1932-ig tartó szakasza tehát elsősorban a tömegrendezvénnyé válás korszakaként jellemezhető. A látványos külsőségek a neobarokk szellemiséghez híven[219] fejezték ki az egyház tekintélyét és az azt

215 *Nyisztor Zoltán:* Jegyzetek a Szent Imre-ünnepségekről. Magyar Kultúra 17. (1930) II. 205–208. E javaslatok közül a zenei bemutató és a filmvetítés sem tekinthető újdonságnak, hiszen 1926-ban az Operaház a nagygyűlés alkalmával egy Szent Ferenc-oratóriumot mutatott be, 1927-ben pedig két filmet is vetítettek. Budapesti Hírlap, 1926. október 10. 13., 1927. október 14. 8.

216 Nemzeti Újság, 1931. október 14. 8.

217 Uo., 1932. október 18. III–IV.

218 *Bangha Béla:* A katolikus nagygyűlés elé. Uo., 1932. október 16. 1.

219 *Erdősi Péter:* Barokk és neobarokk. Két fogalom kölcsönhatása Magyarországon. Korall 7. (2006) 23. sz. 168.

övező hódolatot, ami igen látványos változást eredményezett a szerény dualizmus kori előzményekhez képest. Ahogyan 1925-ben Apponyi Albert a bécsi *Reichspostnak* mondta, a részvétel huszonöt év tapasztalatai szerint sohasem volt olyan nagyarányú, mint akkoriban. „Általános megújhodás ez, egy expanzív és intenzív erőgyarapodás, aminőt én fiatal éveimben sohasem reméltem volna", a fejlődést pedig nem külső körülmények, hanem a tömegek lelki átalakulása idézte elő.[220] Cesare Orsenigo nuncius 1926-os jelentésében szintén kiemelte az eucharisztikus körmenet rendkívül impozáns lezajlását, amely a főváros központi tereit érintette.[221] A magyarok ebben a vonatkozásban tehát képesek voltak lépést tartani a német nagygyűlésekkel, amelyek szintén ekkor váltak valódi tömegrendezvényekké: az 1927-es záróülésen például 120 ezer, az 1928-ason 250 ezer fő vett részt.[222]

A katolikus társadalmi szervezkedés egységesítésének elmaradása és a szélesebb közérdeklődésre számot tartó témák elhanyagolása miatt azonban az országos katolikus nagygyűlések – ahogyan néhány éles szemű megfigyelő rámutatott – valójában továbbra is bizonytalan alapokon álltak. Glattfelder Gyula csanádi püspök az 1924-es nagygyűlés egyik kísérőrendezvényén arra intett: „Ne tévesszen meg bennünket a látvány, hogy tömegek vannak a zászlók alatt, mert, sajnos, sokan ezek közül konjunktúrákból jöttek oda." Ezért azt sürgette, hogy a résztvevőknek „az eszmék iránt való érdeklődését mélységes meggyőződéssé kell fejleszteni".[223]

8. A NAGYGYŰLÉSEK FŐ TÉMÁI

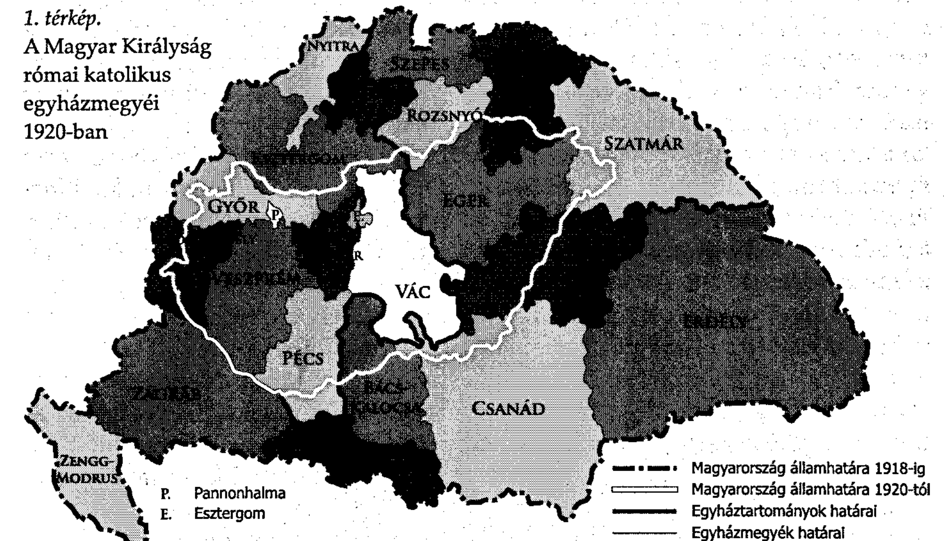
8.1. Harc a külső és a belső ellenséggel szemben: revizionizmus és antiliberalizmus

Mint korábban már láthattuk, az állam és a legitimista katolikusok között bőven adódtak konfliktusforrások, léteztek azonban olyan kérdéskörök is, ahol a bizalom tökéletes volt. A nagygyűlések szónokai az államot feltétlenül támogatásra méltónak tartották, amennyiben a trianoni határok revíziójáról és a „destruktív" irányzatokkal szembeni fellépésről volt szó. „Ami velünk történt, el nem ismerjük és nem is fogjuk elismerni soha. Egyik kezünkben kard lesz, a másik kezünkben pedig kalapács, mint a munka jele, és úgy fogunk dolgozni lankadatlanul, és akkor vissza fogjuk szerezni Magyarországnak in-

220 Nemzeti Újság, 1927. október 20. 3–4.
221 ASV ANU Busta 17. Cesare Orsenigo Pietro Gasparrinak 1926. október 14. 268. f.
222 *Morsey, R.:* i. m. 13.
223 Nemzeti Újság, 1924. október 15. 6.

tegritását"[224] – jelentette ki Csernoch János 1920-ban. Az előadók gyakran hangoztattak irredenta közhelyeket, amelyeket vallásos utalásokkal próbálták meg alkalomhoz illővé tenni – jól megfigyelhető tehát a nemzet szakralizációjára való törekvés.[225] A Magyar Katolikus Főiskolai Diákszövetség főtitkára a szervezet 1922-es közgyűlésén például kijelentette: amikor a magyarok elindulnak majd a Regnum Marianum visszafoglalására, akkor Isten bizonyára meg fogja védeni fegyvereiket.[226]

Hasonló felfogást képviselt a rendezvénysorozat legtekintélyesebb szónoka, Prohászka Ottokár, aki külföldön is kifejthette nézeteit: az 1921-es, Frankfurt am Mainban tartott német katolikus nagygyűlésen a világháborúban legyőzött népek összefogásának lehetőségére utalt.[227]

1. térkép. A Magyar Királyság római katolikus egyházmegyéi 1920-ban

A nagygyűlés szónokai többször is foglalkoztak a Trianon által okozott csapásokkal (*1. térkép*), kiemelten a katolikus egyházat ért veszteségekkel. Károlyi József 1923-ban, Krüger Aladár 1925-ben vette számba, hány egyházmegye került teljes egészében idegen uralom alá, hány egyházmegyét szakított részekre a békeszerződés és ezek közül hánynak került a székhelye is a hatá-

224 Uo., 1920. október 27. 3.
225 *Hartmut Lehmann:* Die Säkularisierung der Religion und die Sakralisierung der Nation im 20. Jahrhundert: Varianten einer komplementären Relation. In: Religion im Nationalstaat i. m. 24.
226 Nemzeti Újság, 1922. október 8. 4.
227 Beszéde – köszönhetően a mondanivaló hatásos megfogalmazásának és a püspök személyes ismertségének – nagy visszhangot váltott ki a német sajtóban. *Klestenitz Tibor:* Prohászka Ottokár az 1921-es német i. m. 151–152.

ron túlra.[228] A szónokok említést tettek az utódállamokhoz került katolikusok problémáiról, többek között az egyházi birtokok és iskolák elvételéről, valamint a vallásgyakorlat nehézségeiről.[229] Ugyanakkor azzal igyekezték vigasztalni magukat és közönségüket, hogy az elcsatolt területek nem magyar katolikus népessége az egyház integratív ereje miatt továbbra is a magyar állameszme híve maradt. Krüger Aladár 1920-ban arról beszélt, hogy a Felvidéken a cseh „huszitizmus" – vagyis az állam és egyház elválasztását célzó törekvések, illetve a nemzeti egyház létrehozása[230] – közelebb hozta egymáshoz a magyar és a szlovák katolikusokat, a Délvidéken pedig a svábok és bunyevácok még most is magyar egyházi iskolába akarják járatni gyermekeiket, „katolicizmusnak és a magyarságnak ez az egybeforradása nem maradhat hatás nélkül a jövőre".[231] Két évvel később Zadravecz István tábori püspök úgy vélte, „míg katolikus a horvát, mindig veszélyezteti a szerb államot, míg katolikus a tót, a rutén, nem alszik nyugodtan a cseh. [...] a horvát, a tót, sváb és román, ha nem is tud magyarul, csak magyar az. És az integritásnak egy-egy oszlopa, megcsonkításunknak élő tilalomfája."[232]

Az 1920-as évek elején – a dualizmus kori hagyományt folytatva – továbbra is megrendezték a német és a „tót" nemzetiségi üléseket, ahol a résztvevők lelkesen hitet tettek a magyar állameszme mellett.[233] A teljes képhez hozzátartozik, hogy a magyarországi nemzetiségek helyzete kapcsán időnként önkritikus nézetek is megjelentek, bár a felelősséget sokszor igyekeztek a protestánsokra tolni. Károlyi József gróf például úgy vélte, hogy az államot a dualizmus korszakában a protestánsok uralták, akiknek nem volt kellő érzéke a nemzetiségek iránt, miután a protestáns egyházakhoz szerinte csak magyarok tartoztak. Úgy vélte, hogy az erőszakos, Bánffy Dezső-féle magyarosítás ennek a következménye volt.[234] A fórumon a nemzetiségek jogainak, elsősorban a nyelvhasználatnak a fontosságát is hangoztatták. Bleyer Jakab, a németség egyik vezetője, nemzetiségi miniszter 1920-ban például arra hívta fel a nagygyűlés figyelmét: „hogyha népünket ki akarjuk emelni az eldurvulás és züllés örvényéből, akkor anyanyelvén kell hozzá közelednünk", ezért „a magyar nyelv ne legyen a hazai németség anyanyelvének elnyomója, hanem a német nép kultúrájának megkoronázása".[235] Valójában azonban a nemzetiségi türelem gondolata még nem érintette meg a szélesebb magyar közvéle-

228 Nemzeti Újság, 1923. október 9. 9., 1925. október 13. 24.
229 Uo., 1920. október 27. 3., 1925. október 13. 24.
230 *Emilia Hrabovec:* Der Heilige Stuhl und die Tschechoslowakei 1938–1939. In: Der Heilige Stuhl in den internationalen Beziehungen 1870–1939. Hrsg. Jörg Zedler. Herbert Utz Verlag, München, 2010. (Spreti Studien 2). 333–334.
231 Nemzeti Újság, 1920. október 27. 3.
232 Uo., 1922. október 11. 3.
233 Uo., 1922. október 10. 2.
234 Uo., 1923. október 9. 9.
235 Uo., 1920. október 27. 4.

ményt és a politikai elitet sem, hiszen Bleyer tárcáját néhány hónappal később Teleki Pál miniszterelnök felszámolta.[236]

A revíziós gondolat tehát teljes természetességgel szőtte át a nagygyűlések beszédeit. Jól mutatja ezt, hogy Lorenzo Schioppa nuncius 1924-ben egy diplomatától szokatlan – és óvatlan – gesztust tett a nyilvános ülés közönségének. Olasz nyelvű beszédét ugyanis egy magyarul elmondott idézettel kezdte: „Hiszek Magyarország feltámadásában" – mondta.[237] Szavait természetesen óriási tetszésnyilvánítás fogadta.[238] Bár beszédének további részében kijelentette, hogy nem kíván politizálni, és a „feltámadás" fogalmát valóban szigorúan a hitéleti megújulás tárgykörére szűkítette, a hazai irredentizmus himnuszának számító „Magyar hiszekegy" egyik sorának átvétele egész beszédét sajátos fénytörésbe helyezte.

A nuncius meggondolatlanságával komoly politikai hullámokat keltett, „revizionista" beszéde miatt ugyanis Ioan Bianu román politikus a szenátus ülésén energikus tiltakozásra ösztönözte saját kormányát. Az eset után Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök azonnal – és a valóságnak megfelelően – tájékoztatta arról Ion Gheorge Duca külügyminisztert, hogy a beszéd nem politikai, hanem morális kérdésekről szólt.[239] Fellépése azonban nem tudta megakadályozni az ellenlépéseket, és a bukaresti Külügyminisztérium végül hivatalos panaszt tett az ügyben a vatikáni államtitkárságon.[240] Feltehetően ezzel szoros összefüggésben áll az a tény, hogy Schioppa nunciust hamarosan

27. kép. Orsenigo nuncius beszédet mond a megnyitóülésén

236 *Marchut Réka:* Töréspontok. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont–Magyar Történelmi Társulat–Budaörsi Passió Egyesület, Budapest–Budaörs, 2014. 53–55.
237 Az idézet elmondása hirtelen ötlet lehetett, a beszéd eredeti, gépelt kéziratára a magyar nyelvű mondat feltehetően utólag, kézzel írva került rá. ASV ANU Busta 11. 102–104. f.
238 Nemzeti Újság, 1924. október 24. 5.
239 ASV ANU Busta 11. Majláth Gusztáv Lorenzo Schioppának 1924. november 16. 82–83. f.
240 Uo. 11. Pietro Gasparri Lorenzo Schioppának 1925. január 6. 89. f.; MNL OL K 105. 35. cs. M-2. Scitovszky Tibor Bornemissza Gyulának 1925. február 13.

elmozdították Budapestről, helyét pedig Cesare Orsenigo foglalta el, aki elődjével ellentétben nem kedvelte a társadalmi szereplési alkalmakat[241] – ennek ellenére ő is kötelességszerűen megjelent és beszédet mondott a nagygyűléseken. (*27. kép.*)

Az új nuncius az 1925-ös rendezvényről beszámolva fontosnak tartotta kiemelni, hogy „szinte minden témában kiütközött a politika, és a szónokok nem mulasztottak el gyakori célzásokat tenni az ország politikai helyzetére és a magyar patriotizmus jövendő reményeire".[242] Orsenigo rendkívül veszélyesnek találta a katolicizmus és a politika ilyen szintű összefonódását, a hatalmi szándékok állandósuló vallási legitimálását: „Hiszem, hogy fontos azonnal elnyomni ezeket a próbálkozásokat, mert nagyon gyorsan újabbakat generálhatnak, és rendkívül nehéz lesz ezeket visszaszorítani. A politikai szenvedélyek miatt ezek kiirtandók. Nem lehet teret engedni annak a tévedésnek, amit a magyarok egy ideje már kórusban mondogatnak, a templomban is, a püspökök hallgatólagos egyetértésével, a rendkívül irredenta Hiszekegyet, az ismert frázissal: »Hiszek Magyarország feltámadásában«" – írta a bíboros államtitkárnak.[243] A nuncius 1926 márciusában személyesen kereste fel a püspöki kar értekezletét, és az Apostoli Szentszék álláspontját közvetítve helytelenítette a politikai megnyilatkozások és gyűlések egyházi szertartásokkal való összekötését, majd a visszaélések megszüntetésére szólította fel a testületet.[244]

Ahogyan már láthattuk, az 1920-as nagygyűlést összehívó Zichy János a radikális keresztényszocialista irányzattal szemben a politikai konszolidáció igényét képviselte. Ennek ellenére az 1920-as évek első felének nagygyűlésein egyfajta együttélés figyelhető meg a mérsékelt és a radikálisan antiliberális irányzat között. Ez utóbbi képviselői előszeretettel firtatták – a korabeli antiszemita toposzokat alkalmazva – a zsidóság feltételezett „felelősségét" a magyar társadalmat sokkoló Tanácsköztársaságban és trianoni országcsonkításban. A budapesti Keresztény Községi Párt vezére, Wolff Károly például 1920-ban összemosta a zsidóságot és a korszakban gyakran Trianon bűnbakjának kikiáltott szabadkőművességet. Azt állította, hogy a páholyok szertartásai „héber eredetűek", és azok működését a háttérből „a zsidók" irányítják.[245] 1920-ban Krüger Aladár nemzetgyűlési képviselő, két évvel később pedig Zadravecz István – a korszakban széles körben elterjedt sztereotip véleménynek hangot adva – a Tanácsköztársaságot azonosította a zsidósággal.[246] Zadravecz püspök az 1919-es eseményeket egyfajta rejtett vallásháborúként értelmezte, mint amikor „a kenyérharc leple alatt a diktátorságért küzdő judaizmus a gyűlölet vörös lángjában az izzó kohók s kalapácsosok tömegei lelkében elhamvasztotta, vagy legalább is bekormozta a fehér oltárokat".[247] Ezt a felfogást tükrözte Prohászka Ottokár 1920-as beszéde is, amely az antiszemitizmust a nacionalizmusból fakadó „megérthető reakció"-nak nevezte. Bár arra figyelmeztette hallgatóságát, hogy a keresztény nemzeti kultúrát valójában nem „a zsidó" fenyegette, hanem a materializmus, a „rossz filozófia", a szociáldemokrácia, a szovjeturalom; de ezzel együtt is „természetes"-nek vélte, „hogy ezekben a zűrzavaros időkben [a Tanácsköztársaság idején] Izrael nyomorult és degenerált népe mohón halászott potykák után a zavarosban".[248]

A bethleni konszolidáció megszilárdulásával párhuzamosan a „zsidókérdés" fokozatosan háttérbe szorult a nagygyűléseken. Csak néhány keresztényszocialista szónok tett róla említést, már nem elsősorban politikai, inkább szociális jelentőséget tulajdonítva neki, azaz a liberális kapitalizmus által okozott szociális feszültségekért tartotta felelősnek – az 1919 előtti időszakhoz hasonlóan – a zsidóságot.[249] Így például Krüger Aladár 1923-ban a katolikus néptömegek keresztényszocialista szellemű megszervezését követelte. Azzal érvelt, hogy a szociáldemokraták „faji" jellegűvé tették a szociális kérdést, a katolikus politika pedig – szerinte – egészen az egyházpolitikai küzdelemtől elkezdve „fajvédő" irányultságú volt.[250] Egy év múlva Bernolák Nándor szintén a munkáskérdés megoldását követelte, amit a közelmúlt történéseinek antiszemita közhelyekkel való leírásával indokolt: a gazdasági szabad verseny következtében „az erkölcstelenebbek" kerültek az élre, sorban elfoglalták a jövedelmező pályákat, majd 1919-ben a politikai hatalmat is kisajátították. „Most meg kell szerveznünk a mi erőinket is, mert megtörténhetik, hogy a többséget szolgai munkára kényszerítik. Ma még tiszteletben tartják a katolicizmus érdekeit, de látom a veszedelmet, ha a közélet terén is kicsúszik kezünkből a hatalom"[251] – próbálta tettekre sarkallni hallgatóságát. Wolff Károly szintén a „tömegpasszivitás"-sal való szakításra ösztönzött, hogy a katolikusok társadalmi különbségek nélkül lépjenek fel az ismét Magyarország jövője ellen szervezkedő „földalatti patkányok"-kal szemben.[252]

---

241 MNL OL K 105. 35. cs. M-2. Számjelentés 1925. április 30. 67. f.

242 ASV ANU Busta 14. Cesare Orsenigo Pietro Gasparrinak 1925. október 15. 465. f.

243 Uo. 466. f.

244 A magyar katolikus... 1919–1944 i. m. I. köt. 171.

245 Nemzeti Újság, 1920. október 27. 3. Wolff a zsidóságot és az – általa a kommunizmus előfutárának nevezett – szabadkőművességet 1932-es beszédében is összemosta. Nemzeti Újság, 1932. október 19. 7.

246 Többek között Jászi Oszkár is így írt róla emlékiratában. *Jászi Oszkár:* Magyar kálvária – magyar feltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai. ÁKV–Maecenas, Budapest, 1988. 129.

247 Nemzeti Újság, 1920. október 27. 3., Uo., 1922. október 17. 3.

248 Prohászka 1920-as beszédének eltérő értékeléséről lásd *Fazekas Cs.:* Prohászka Ottokár a XIII. i. m. 423–424.; *Mózessy Gergely:* Prohászka Ottokár a katolikus nagygyűléseken i. m. 103–105.

249 *Gárdonyi Máté:* Az antiszemitizmus funkciója Prohászka Ottokár és Bangha Béla társadalom- és egyházképében. In: A holokauszt Magyarországon európai perspektívában. Szerk.: Molnár Judit. Balassi Kiadó, Budapest, 2005. 194.; *Gyurgyák János:* A zsidókérdés Magyarországon. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 297–298.

250 Nemzeti Újság, 1923. október 10. 3–4. Krüger felfogására jellemző egyébként, hogy 1932-ben a gazdasági világválság következményei ellen sem tudott más szert kínálni hallgatóságának, mint a „keresztény Nagymagyarország" feltámasztását. Uo., 1932. október 18. III.

251 Uo., 1924. október 14. 12.

252 Uo., 1924. október 14. 13.

A radikális keresztényszocialisták Prohászka Ottokár 1924-es nagygyűlési beszédét és annak sajtóvisszhangját is a saját szolgálatukba állították. A nyilvános ülésen a székesfehérvári püspök az erkölcsi elfajulást, az emberi és közösségi értékek tagadását kárhoztatta, példaként megemlítve Ady Endre nemi betegségbe torkolló, élvhajhász életmódját. Ezután az *Esti Kurír* című lap publicisztikája gúnyos stílusban kritizálta a püspököt, azt állítva, hogy azért támadja annyira a néhai költőt, mert nem tudja elviselni szellemi fölényét. A cikk jelentőségét alaposan túlértékelve az Országos Keresztényszocialista Párt és a Mária-kongregációk – az OKSZ támogatásával – október 30-án tiltakozó gyűlést rendeztek a „minősíthetetlen támadás" ellen. A gyűlésen elsősorban a „nemkeresztény sajtó" ellen agitáltak, majd az egyre szélsőségesebbé váló hangulatban Bethlen-ellenes kijelentések is elhangzottak.[253]

Más katolikus politikusok viszont éppen a mérséklet jelszavával igyekeztek figyelmet kelteni. Rakovszky István, miután a második királypuccs idején IV. Károly miniszterelnökévé nevezte ki, kiszorult a katolikus elit köreiből, és 1922-ben a katolikus nagygyűlés rendezvényein sem kapott szerepet, ezért – a nagygyűlésre időzítve – saját összejövetelt rendezett. Ekkor kiadott nyilatkozata kimondatlanul is a Gömbös Gyula hatalmi ambícióira és „fajvédő akciójára" adott válasz volt. Rakovszky arról beszélt, hogy „mi [a régi néppárti politikusok] tudtunk huszonöt éven át keresztény politikát hirdetni és vallani anélkül, hogy »fajvédelemre« szükség lett volna [...] A mi keresztény politikánk nem merült ki az »üsd a zsidót« jelszavakban. Mi a közerkölcsök megtisztulását az egész vonalon kívántuk és akartuk, sajnos, be kell vallanom, a keresztény kurzus alatt nagyobb volt e tekintetben a süllyedés, mint abban az időben, mikor még legelőször a harc terére léptünk."[254] Ez a gondolat a nagygyűlésen is megjelent. Mikes János szombathelyi püspök 1924-ben fejtette ki, hogy: „A kereszténység nem merülhet ki a szemitizmus elleni harcban és a szabadkőműves páholyok lefoglalásában, hanem az a feladata, hogy a keresztény hit- és erkölcstanban rejlő igazságoknak és az ezen igazságokból levont következtetéseknek a gyakorlati alkalmazását vigye keresztül. Ezt a nagy pozitív komplexumot, amely magában foglalja az ószövetségi tízparancsolatot, tetézve a szeretet parancsával, és amely a földöntúli igazságszolgáltatás szankciójával van ellátva, igenis bele kell vinnünk közéletünkbe."[255] A fentiekből mindenképpen leszűrhető, hogy a magyar katolicizmus több reprezentánsára is érvényes a német nyelvű történeti kutatásban kikristályosodó „ambivalenciaelmélet", amely szerint a katolikusok ugyan távol tartották magukat a faji antiszemitizmustól, de jelentős részük nem utasította el az antiszemitizmus minden formáját.[256]

253 *Fazekas Cs.:* Prohászka Ottokár a XVI. i. m. 157–167.
254 Pesti Hírlap, 1922. október 7. 1.
255 Nemzeti Újság, 1924. október 14. 12.
256 *Hubert Wolf:* A pápa és az ördög. A vatikáni levéltárak és a Harmadik Birodalom. Szent István Társulat, Budapest, 2010. 127–128.

A liberalizmus elítélése korántsem járt mindig együtt a zsidóság kárhoztatásával. Erre jó példa Prohászka 1926-os beszéde, amely antiszemita felhangok nélkül foglalta össze a korabeli katolicizmus antiliberalizmusát. A liberálisokkal szemben felhozott egyik alapvető kifogás a kapitalista termelési mód, méghozzá azért, mert ez a szülőanyja a proletariátusnak, amelynek nyomora tette lehetővé az ateista szociáldemokrácia szervezkedését és ennek következtében a munkásság elvallástalanodását. A másik alapvető kifogás pedig a laikus, azaz vallás nélküli – sőt Prohászka szerint részben vallásellenes – kultúra, amely „földi élet bűbájával, óriási erőkifejtéssel, technikai világhódítással, az értelem, a szépség, a testnevelés, az egészség, a sportok kultuszával dolgozik", kiszakítja az embereket „a hit s erkölcs, a szolid tradíciók talajából" és akiket emiatt „a pénz ördöge s az élvezet vágya s viharja sodorja és kavarja".[257] Azaz a liberalizmust elsődlegesen mint keresztényellenes irányzatot kárhoztatta. Prohászka kapitalizmuskritikájának jogosságát a liberális *Pesti Napló* újságírója sem tartotta alaptalannak, mivel „a kapitalizmus, mint a kapzsiság, a mammonizmus, a materializmus kultusza gyűlöletes", azonban kifogásolta e kritika egyoldalúságát, hiszen „a termelési szabadság, a vállalkozási és kezdeményezési szellem nemcsak jogos, de nagyon becses motorai is a gazdasági fejlődésnek". A *Pesti Napló* a laikus kultúra elítélésével viszont egyáltalán nem értett egyet, mivel szerinte „a kultúra a történelmi fejlődés folyamán túlnőtt a templomon, túlnőtt a papi tevékenység és befolyás körein", ugyanis „ma a kultúra alatt a természeti törvények megismerését s a hozzájuk való alkalmazkodást értjük".[258] Jóllehet a korabeli katolikus gondolkodás szerint a rekrisztianizáció feladata a kultúra területére is kiterjedt és az egyházképben a papság irányító szerepe továbbra is hangsúlyos maradt, de éppen Prohászka – más írásaiban és ebben az 1926-os beszédében is – a világiak szerepét hangsúlyozta és azt, hogy a keresztényeknek az új eszméktől nem szabad elzárkózniuk, hanem „krisztusi szellemmel" kell telíteniük azokat.[259]

8.2. Hitéleti és egyházpolitikai kérdések

Az 1920-as évek egyik legszembetűnőbb jelensége a nagygyűléseken a hitéleti kérdések súlyának növekedése, ami párhuzamosságot mutat a németországi folyamatokkal: 1925-ben a német katolikus nagygyűlésen nunciusként részt vevő Eugenio Pacelli a rendezvénysorozatot egyenesen a katolikus Németország lelkigyakorlataként jellemezte.[260] Ez egyfajta visszahatás eredményeként értelmezhető, hiszen az öntudatos katolikusok egyik legfontosabb

257 *Prohászka Ottokár:* Időszerű katholikus konstrukciók. In: Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái. Szent István Társulat, Budapest, 1929. XIII. köt. 287.
258 *Szász Zoltán:* Laikus kultúra és egyebek. Pesti Napló, 1926. október 14. 5.
259 *Prohászka O.:* Időszerű katholikus konstrukciók i. m. 287–291.
260 *Morsey, R.:* 23.

tapasztalata az 1920-as évek elején Magyarországon is a hitélet lanyhulása volt. 1919-ben, a Tanácsköztársaság bukása után sokan bíztak abban, hogy a kommunista egyházüldözés következtében a klérus és a laikusok közelebb kerülnek egymáshoz, ami a hitélet fellendülésével fog járni.[261] A püspöki kar ülésén, 1919 augusztusában Csernoch János hercegprímás például úgy vélte, hogy „a bolsevizmus szörnyű garázdálkodása [...] felébresztette a keresztény öntudatot".[262]

A nagygyűlések szónokainak szavaiból azonban – összhangban más kortárs megnyilvánulásokkal – úgy látszik, hogy ezek a remények nem teljesültek. Farkas Edit például 1924-ben kijelentette: „a magyar katolikusok nem veszik komolyan a lelki életet. Hangulatok irányítják és toleranciából az elvtelenségig mennek. Nem elég buzgó a magyar katolikus tömeg."[263] Hufnagel János solymári plébános pedig a német nemzetiségi gyűlésen úgy találta, a falu népe ugyan nem lett hitetlen, „de mintha közömbös és fásult volna a vallás nagy eszméivel szemben".[264]

A fő problémát a klerikusok gyakran a tudatos hitélet hiányában találták meg, hiszen tudatában voltak annak, hogy a tradicionális, a megszokáson, nem pedig a meggyőződésen alapuló vallásosság nem jelent elegendő biztosítékot arra, hogy a hívek vészhelyzet esetén fellépjenek az egyház érdekeiért. Ahogyan Rott Nándor veszprémi püspök az 1920-as nagygyűlés keretében tartott eucharisztikus kongresszuson megfogalmazta: „Keresztény országot akarunk, de a hősök kevesen vannak, a kalandorok állhatatlanok s a széles rétegek kereszténysége nem öntudatos. Ezekben a hitet öntudatossá kell tenni."[265] Az elkötelezett hitélet politikai szempontból való fontosságára Mihalovics Zsigmond plébános 1925-ben teljes nyíltsággal utalt: „Katolikus öntudatot a népnek! Nem elég, ha külsőleg megtartjuk a vallást, és amellett odaadjuk szavazatunkat a keresztényellenes irányzatok támogatására."[266]

A tudatos hitéletre jellemző magatartási formák megerősítését és általánossá tételét az egyház elsősorban az értelmiségi rétegektől várhatta, ezért a folyamatban az ország szellemi központjára komoly szerep hárult. Az esztergomi érsek helynöke, Mészáros János már 1920-ban kijelentette, hogy Budapest hitéletét újra kell szervezni, bele kell vinni az eucharisztikus lelkületet, mert a főváros így teheti keresztényné Magyarországot.[267] Hindy Zoltán ugyanekkor a nyilvános ülésen mondott – antiszemita kiszólásokat sem nélkülöző – beszédében a budapesti lelkipásztorkodás infrastrukturális problémáiért, a plébániák alacsony számáért kizárólag a kegyúri szerepet betöltő fővárosi közgyűlést tette felelőssé, és azt követelte, hogy a keresztény szellem

261 *Spannenberger, N.:* i. m. 39.
262 A magyar katolikus... 1919–1944 i. m. I. köt. 40.
263 Nemzeti Újság, 1924. október 14. 11.
264 Uo., 1923. október 9. 7.
265 Uo., 1920. október 26. 7.
266 Uo., 1925. október 11. 24.
267 Uo., 1920. október 26. 7.

jegyében a városvezetés segítse elő kápolnák, templomok kialakítását a katolikusok számára.[268]

Lényegében erre a felfogásra válaszolt 1923-ban a nyilvános ülésen Sipőcz Jenő polgármester, aki arra törekedett, hogy megvédje városa renoméját a keresztény-nemzeti körökben ráaggatott lekicsinylő jelzőkkel szemben. Ezért azt hangoztatta, hogy valójában két Budapest létezik, a „vörös" tábor pedig kisebbségben van a „tisztességes emberekkel" szemben. Ezután felvetette a kérdést: hogyan lehet megvédeni a „tisztes" közösséget a „bűnös"-sel szemben, amire így válaszolt: „Arra kell törekednünk, hogy az ország fővárosa a katolikus hitéletnek is középpontja legyen." Ennek érdekében a megkezdett templomépítési program folytatására tett ígéretet, amihez a többi felekezet erkölcsi támogatását is kérte.[269]

Az egyházi infrastruktúra elégtelenségét firtató felvetések indokoltak voltak, hiszen a 20. század elejére jelentős népességbővülésen átesett főváros egyházi intézményrendszere valóban nem tudott lépést tartani az igényekkel. Az 1910-es években már majdnem félmillió hívőt kellett volna pasztorálni. Teréz-, Erzsébet- és Józsefváros plébániáihoz egyenként 80–90 ezer katolikus tartozott. A plébánosok akár 5–8 segédlelkésszel megerősítve is csupán adminisztrációs robotmunkát végeztek, komoly, elmélyült lelkipásztorkodásra aligha nyílt lehetőség. Az áldatlan állapotok javítása érdekében Mészáros János a hercegprímás jóváhagyásával 1922-ben javaslatot terjesztett a budapesti közgyűlés elé, amely a főváros területét 30 plébániára osztotta fel. A főváros mint kegyúr a létesítendő új plébániák esetében vállalta, hogy fedezi a személyi kiadásokat, ingyenes építési telket adott a leendő templom és plébániaépület számára, valamint hozzájárult az építési költségekhez. A helynök 1923-as jelentése szerint a budai oldalon 11, a pestin 16 egyházközség létesült.[270]

Egy évtizeddel később a nagygyűlés szónokaként a fővárosi „keresztény" politika vezére, Wolff Károly sikeresnek minősítette az erőfeszítéseket, kijelentve, nem engedi Budapestet bűnös városnak nevezni, hiszen most már megtelnek vasárnaponként a templomok.[271] A jóval realistább felfogású – vagy őszintébb – Sipőcz Jenő viszont arra figyelmeztetett, hogy a vallási reneszánsz „a katolicizmusnak általános előrehaladása mellett is még csak részben tény, részben azonban csak vágy és ábránd marad, mert hiszen nagyon sokat kell küzdeni és dolgozni, míg a mi képzeletünkben élő ideál teljesen megvalósul" – hiszen a reneszánsznak állandó megújulásnak kell lennie.[272]

A nagygyűléseken a legszükségesebb infrastrukturális feltételek megteremtése, a mennyiségi fejlesztés mellett a „minőségi" kérdések is szóba kerültek. Mészáros János 1923-ban például a Credo férfiegyesületek támogatására

268 Uo., 1920. október 26. 5.
269 Uo., 1923. október 9. 3.
270 *Gergely J.:* A magyar katolikus i. m.
271 Nemzeti Újság, 1932. október 19. 7.
272 *Sipőcz Jenő:* Vallási renaissance. In: Magyar Katolikus Almanach. 1930–1931. 329.

szólította fel a papságot, mert úgy találta, hogy azok a túl szigorú hitéleti követelményeket támasztó, kizárólag „elitképzésre" törekvő Mária kongregációkkal szemben csak a legelemibb elvárásokkal élnek, ezért könnyebben elterjedhetnek a férfiak körében.[273] A jezsuita Somogyi Jenő – holland minta alapján – azt javasolta, hogy az értelmiség számára rendszeresen szervezzenek zárt lelkigyakorlatokat, ezért a főpapság és a kormány támogatását kérte új lelkigyakorlatos házak építéséhez.[274] Schandl Károly államtitkár a vidék, elsősorban az Alföld helyzetének javítását sürgette. Úgy vélte, az itteni mulasztásokért nem az egyház, hanem az állam volt a felelős, amely szerinte a dualizmus korában bőkezűen támogatta a nemzetiségi peremterületek fejlesztését, a színmagyar Alföldet viszont elhanyagolta. A hitéleti megújulás érdekében missziók tartását, gyóntatónapok bevezetését javasolta a tanyavidékek templomaiba, sürgette a vallásos körök újjászervezését, könyvtárak alapítását és vallásos színdarabok előadását.[275]

Esetenként az anyagi problémák hitéleti vonatkozásai is szóba kerültek. A legtöbb gondot a házaspárok által a plébános személyes ellátására, többnyire természetben fizetett párbér okozta, amelynek anakronisztikus voltával a püspöki kar már a dualizmus korában is tisztában volt. Bubics Zsigmond kassai püspök 1907-es megállapítása szerint ennek „behajtása igen gyakran megszégyenítő dolog a lelkészre nézve, aki látja, mily nehezen és mily ellenkezéssel fizeti azt a nép".[276] Az adót ráadásul egységes mértéke miatt sokan igazságtalannak tartották.[277] Csepela Lajos plébános ezért az 1923-as nagygyűlésen azt indítványozta, hogy a párbért végleg töröljék el, és tegyenek lépéseket a progresszív egyházi adózás bevezetésére.[278] Ezt az állam is támogatta volna: a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1924-ben javasolta, hogy a párbér helyett kíséreljenek meg a kor szelleméhez jobban illő arányos adózásra áttérni. A kezdeményezés azonban – noha valóban hasznosnak bizonyulhatott volna – nem jutott el a megvalósulásig.[279]

Az egyházpolitikai kérdések közül két tényező: a főkegyúri jog gyakorlása, illetve a házasság szentségi jellege jelentette a legfontosabb feszültségforrásokat, amelyek hatása alkalmanként a nagygyűléseken is érezhető volt. Az előbbi kérdést az egyház és az állam között 1927-ben kötött *intesa semplice*, azaz egyszerű megállapodás rendezte. Eszerint az Apostoli Szentszék a püspöki székek betöltése előtt bizalmas egyeztetést folytat a magyar kormánnyal, amely záros határidőn belül kifogást tehet a jelöltek ellen. Az egyezmény első nagy gyakorlati próbáját Csernoch János utódlása jelentette. A kormány először Szmrecsányi Lajos egri érseket jelölte a hercegprímási pozícióra, azonban a nuncius 1927. október 12-én arról tájékoztatta a külügyminisztert, hogy Szmrecsányit magas kora miatt a Szentszék nem támogatja. A kormány október 19-én kelt válaszjegyzékében már Glattfelder Gyula kinevezését javasolta.[280] A pápa választása végül Serédi Jusztiniánra, a hazai körökben szinte ismeretlen bencés szerzetesre esett.

Éppen ekkor zajlott le a katolikus nagygyűlés, amelynek záróbeszédét rangidős érsekként Szmrecsányi Lajos mondta. *(28. kép.)* Ebben egy különösnek ható kijelentést tett: „mi katolikusok együtt haladunk és támogatjuk azokat az

28. kép.
Szmrecsányi Lajos
az eucharisztikus körmeneten,
1927

273 Nemzeti Újság, 1923. október 9. 8.
274 Uo., 1924. október 14. 12.
275 Uo., 1923. október 10. 5.
276 PL Püspöki értekezletek jegyzőkönyvei és nyomtatványai. 1907. április 18. Melléklet: Bubics Zsigmond: Észrevételek a latin és görög szertartású magyar katolikus egyház önkormányzatának tárgyában a nagyméltóságú magyar püspöki karnak szíves figyelmébe ajánlva. Kézirat gyanánt. 2.
277 *Csizmadia Andor:* A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966. 239–240.
278 Nemzeti Újság, 1923. október 9. 8.
279 *Csizmadia A.:* i. m. 227., 232.

280 *Csíky Balázs:* Az esztergomi érseki szék betöltése 1927-ben. Vatikáni források fényében. In: Magyarország és a római Szentszék. (Források és Távlatok.) Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére. Szerk.: Tusor Péter. MTA–PPKE „Lendület" Egyháztörténeti Kutatócsoport, Budapest–Róma, 2012. (Collectanea Vaticana Hungariae, Classis I, Vol. 8.) 253.

irányzatokat és azokat a kormányokat, amelyek az ország érdekeit szolgálják, de ha ettől elhajlanak, önállóan fogjuk mindig keresztény hitünk és meggyőződésünk erősségével ápolni hazánk nagy érdekeit."[281] Idézett szavairól Orsenigo nuncius is beszámolt a Vatikánnak, és úgy vélte, ez is bizonyítja, hogy a magyar hierarchia a „tökéletes engedelmesség" álláspontjára helyezkedett. Örömmel állapította meg, hogy a jelek szerint a Bethlen-kormány a katolicizmus erejét kezdte jóval körültekintőbben értékelni, és végre világosabban ítélte meg a magyar katolikusok – különösen a püspökök – Szentszékhez fűződő kapcsolatát.[282] Ebben az esetben tehát Szmrecsányi érsek nagygyűlési beszédével hozta a Vatikán tudomására, hogy elfogadta a személyét illető döntést, és az egyház szempontjait fontosabbnak tartja az állami kívánalmaknál.

Az 1920-as évek végén különösen nagy súlyt kapott a házasság állami szabályozásának kérdése. Ez egyrészt az új prímás személyével magyarázható, hiszen Serédi Jusztinián régóta foglalkozott a házasságjoggal. Már az elnökletével tartott első püspökkari értekezleten felmerült a polgári házasságról szóló törvény felülvizsgálatának igénye. A testület és a prímás azonban a törvény megváltoztatásának követelését csak a biztos siker reményében kívánta felvetni.[283] 1928 márciusában Zichy Gyula kalocsai érsek a válások számának növekedése miatt sürgette a házassági törvény módosítását. A püspöki kar viszont a törvény eltörlését látta volna indokoltnak, és úgy vélte, hogy ennek a nézetnek a nagygyűlésen lehetne következetesen kifejezést adni.[284] 1929-ben a székesfehérvári egyházmegye egyik bizottsága elérkezettnek látta az alkalmat, mondván, hogy már „a protestánsok is megelégelték az egyházpolitikai törvények áldásait s a házassági elválások szigorítását követelik", ezért a revízió kérdésének felvetését javasolta.[285] A prímás azonban továbbra sem találta megfelelőnek az időzítést, viszont közölte, hogy minden hasonló társadalmi kezdeményezést szívesen vesz.[286] A katolikus nagygyűléseken ennek a felfogásnak megfelelően elvi problémaként gyakran szóba került a kérdés – a jelek szerint ezzel az eszközzel kívánták előkészíteni a későbbi hivatalos egyházi fellépést.

Az 1929-es nagygyűlésen Láng János országgyűlési képviselő beszélt az ügyről. Ezt úgy próbálta meg szalonképessé tenni a szélesebb közvélemény számára, hogy a nemzeti hanyatlás narratívájába illesztette. Kijelentette, hogy a válást lehetővé tévő törvény „a házasság intézményét egyenesen csődbe juttatta", amivel a nemzetet „a pusztulás örvényébe taszította [...]. S ha nincsen gyümölcsözése a fának, nem meddő epekedés-e a magyar integritás kérdése?" Úgy vélte, hogy a törvény a lelkiismereti szabadság korlátozása, mert az a katolikusok számára csak egy előzetes polgári aktus teljesítése esetén engedélyezi a szentségi házasság megkötését. Azt hangoztatta, hogy a társadalom többsége ma is egyházi házasságot köt. „A férgese, a hitványa az, mely a liberális törvények oltalmát keresi. Ezek az esküszegők pedig nemzeti szempontból is megbízhatatlanok. A gyengejelleműek és esküszegők törvényét tehát el kell törülni" – követelte. A beszéd erőteljesen politikai jellegét mutatja az is, hogy végső aduként bevetette: Benito Mussolini Olaszországa nem engedi meg a válást – Magyarország viszont lehetővé teszi egyes olaszok válását a magyar állampolgárság megadásával. Mit gondolhat rólunk egyetlen barátunk?[287] Láng egyébként arra készült, hogy saját akciót indítson az ügyben, ezért arra kérte az esperesi kerületeket, hogy szólítsák fel országgyűlési képviselőjüket a kezdeményezés támogatására, erre azonban a kerületek csak alig egynegyede volt hajlandó. A képviselő ezért a püspöki kar segítségét kérte.[288]

A kérdés időszerűségét mutatja XI. Pius pápa 1930. december 31-én kiadott *Casti connubii* kezdetű enciklikája, amelyben kiállt a házasság szentségi jellege mellett, és megerősítette a házassággal kapcsolatos egyházi tanítást. Ez a kérdés további felértékelődését hozta Magyarországon is. Az OKSZ azt javasolta a püspöki karnak, hogy az 1931-es nagygyűlés vezérgondolata az enciklika legyen. Az 1931. márciusi konferencián a püspökök nem zárkóztak el teljesen a kérés elől, de jelezték, hogy a gazdasági válság miatt a főhangsúlyt a pápák szociális tanítására, illetve a karitatív munka fontosságára kívánják tenni.[289] A nagygyűlésen főleg Apponyi Albert elnöki megnyitójában esett szó a házasságról. *(29. kép.)* Ő elsősorban a morális vonatkozásokat emelte ki: arról beszélt, hogy a válás tömegjelenséggé vált, olyannyira, hogy ott, ahol eladó sorban lévő leányok vannak, a nős férfit majdnem éppúgy partinak tekintik, mint a nőtlent.[290] A következő évben már a hercegprímás is kiemelt feladatként beszélt arról, hogy meg kell valósítani az enciklikában lefektetett irányelveket, sőt azt is bejelentette, hogy az egyház csak azokat a személyeket támogatja a hivatali állások megszerzésében, akik egyéni és családi életükben megtartják az erkölcsi törvényeket.[291] A prímás azonban végül csak 1935-ben lépett a tettek mezejére, amikor átadta házassági törvényjavaslatát a miniszterelnöknek.[292] Mint látni fogjuk, ennek a közvetlen előkészítésében is nagy szerep jutott a nagygyűlésnek.

281 Budapesti Hírlap, 1927. október 19. 8.
282 ASV ANU Busta 21. Cesare Orsenigo Pietro Gasparrinak 1927. október 19. 254–255. f.
283 *Csíky Balázs:* Serédi Jusztinián házassági törvényjavaslata. In: Fejezetek a tegnap világából. Tanulmányok. Főszerk.: Gergely Jenő. ELTE BTK, Budapest, 2009. 199.
284 A magyar katolikus... 1919–1944 i. m. I. köt. 219.
285 SzfvPL 540. C. 1326-1929. Jegyzőkönyv, felvétetett Székesfehérvárott 1929. április 24-én az egyházmegyei római katolikus egyesületek központi bizottságának gyűléséről.
286 A magyar katolikus... 1919–1944 i. m. I. köt. 271.

287 *Láng János:* A családok és a családi egység megmentése. Magyar Katolikus Almanach. 1930–1931. 305–311.
288 EFL Publico-Ecclesiastica. 172-1930. Láng János Szmrecsányi Lajosnak 1929 karácsonyán.; *Csíky B.:* Serédi i. m. 199.
289 A magyar katolikus... 1919–1944 i. m. I. köt. 360.
290 Nemzeti Újság, 1931. október 13. I.
291 Uo., 1932. október 19. 7.
292 *Csíky B.:* Serédi i. m. 209.

29. kép. Apponyi Albert gróf nyitóbeszéde a Vigadóban, 1932

8.3. A felekezetközi kapcsolatok hullámverései

A Horthy-rendszer önlegitimációjában kiemelt szerepet játszott a keresztény felekezetek közötti összefogás. Ez még fontosabbá vált Bethlen István miniszterelnöki kinevezésétől, 1921-től. A református államfő és a református kormányfő tudatában volt annak, hogy rendszerüket protestáns túlsúllyal vádolhatják, ezért a felekezeti béke hangoztatása a kor politikai kultúrájának kötelező elemévé vált.[293] Ezzel természetesen a katolikusok csak részben értettek egyet. Zichy János 1922-es beszédében a nagygyűlésen – ugyan a felekezeti összetartás hosszas méltatása mellett – egyértelművé tette, hogy a katolikusok továbbra is maguknak követelik a vezető pozíciót, „melyet a történelem folyamán mindig becsülettel" töltöttek be. A nyomaték kedvéért hozzátette, hogy ezt az igényt az állam- és a kormányfőnek is tudomásul kell vennie.[294] Követelését a következő évben szinte szó szerint megismételte.[295]

293 *Turbucz Dávid:* Horthy Miklós. Napvilág Kiadó, Budapest, 2011. 18.; *Spannenberger, N.:* i. m. 76.
294 Nemzeti Újság, 1922. október 10. 3.
295 *Zichy János:* A katolikus társadalom ünnepén. Uo., 1923. október 7. 1.

A felekezetközi viszonyban a legkomolyabb feszültségforrást – a folyamatban lévő földreform következtében[296] – az egyházi birtokok helyzete jelentette. A hierarchia ezekben az ügyekben a nagygyűlések által biztosított nyilvánosságot is igyekezett felhasználni. 1922-ben a hitbuzgalmi és karitatív szakosztály határozatban követelte, hogy a Tanulmányi és a Vallásalapot helyezzék a katolikusok oltalma alá, a kormány ne használja fel azokat a földreform céljaira.[297] A szónokok 1923-ban vehemensen ellenezték a kormányzati törekvéseket, amelyek a katolikus egyháztól kisajátított földekből tízezer holdat a protestánsoknak adtak volna.[298] Az Országos Katolikus Szövetség a gyűlést tulajdonképpen a nyilvános propaganda eszközeként használta abban az érdekérvényesítő kampányban, amelyet 1923. május 23-án kezdett meg. A szövetség ekkor a katolikus alapokat ellenőrző bizottság és a Nemzetgyűlés tagjaiból, illetve a katolikus társadalmi mozgalmak vezetőiből – Prohászka Ottokár és Zichy János vezetésével – bizottságot alakított, és elhatározta, hogy nyomást gyakorol a politikai elitre. A Nemzetgyűlés katolikus tagjait támogató nyilatkozat aláírására kívánta rávenni. A szerveződés azzal indokolta terveit, hogy „Csakis a minden oldalról jövő érdeklődés és figyelmeztetések pergőtüze biztosíthatja egyházi és kulturális életünk eme nélkülözhetetlen bástyájának [a földbirtoknak] sikeres védelmét". Csernoch János hercegprímás támogatásáról biztosította a kezdeményezést.[299]

Az ügy az 1923-as nagygyűlésen tehát kiemelt figyelmet kapott. A nyilvános ülésen Haller István nemzetgyűlési képviselő hosszasan részletezte a katolikus egyházi vagyont terhelő kiadásokat, amelyek értelmezése szerint a nemzeti „kultúrfölény" fenntartása révén valójában közcélokat szolgáltak, majd rámutatott arra, hogy a katolikus alapok jelentős részére végrehajtást rendeltek el. Haller ezért a vallás- és a tanulmányi alap állagának sértetlen fenntartását követelte legalább oly módon, hogy amit belőlük özvegyek, rokkantak, házhelyek javára átadnak (e célokat ő is támogatandónak ítélte), azokat az állam más kisajátítható birtoktestekből pótolja. Haller végül kijelentette, hogy szükség esetén akár rendkívüli katolikus nagygyűlést is rendeznek, ha kívánságuk nem teljesül.[300] A nagygyűlés közművelődési szakosztálya azonos értelmű határozatot fogadott el.[301]

E megnyilatkozások súlyát a prímás záróbeszédével még tovább emelte azzal, hogy a katolikus képviselők fellépését kérte a birtokok védelmében,[302] ezzel a nyilvánosság előtt is megerősítette az OKSZ bizottságának korábbi fel-

296 *Sipos József:* Nagyatádi Szabó István, az első parasztminiszter. In: Magyar agrárpolitikusok i. m. 131.
297 Nemzeti Újság, 1922. október 10. 5.
298 *Csizmadia A.:* i. m. 172.
299 PL Cat. 32. 2212-1923. Zichy János, Zsembery István és Hindy Zoltán (az OKSZ nevében) Csernoch Jánosnak 1923. június 25.
300 Nemzeti Újság, 1923. október 9. 10.
301 Uo., 1923. október 9. 8.
302 Uo., 1923. október 10. 6.

hívását. Az eset óvatosságra késztette a katolikus elitet, Bozsik Pál prépost ugyanis ennek kapcsán arra figyelmeztette hallgatóit: „a mai kormány látszóan jóindulatú, de nem feledjük, hogy minden támogatásért, amelyet az egyháznak nyújt, súlyos árat kell fizetnünk."[303]

A konfliktus a földreformtörvény 1924-es kiegészítésének elfogadásával értelmét vesztette. Lepold Antal, a prímás bizalmasa a nagygyűlés előtt már azt hangoztatta, hogy az „kizáróan a katolicizmus belső ügyeivel fog foglalkozni, politikával és más felekezetek ügyeivel egyáltalán nem".[304] Az 1924-es nagygyűlésen maga Klebelsberg Kuno kultuszminiszter lépett a szónoki emelvényre, hogy megvédje a katolikus alapok létjogosultságát. Hosszas történelmi felvezető után kijelentette: „A történelem azt tanítja, hogy az állam nem tud vagyont konzerválni. Ahol szekularizációk voltak, az egyháztól elvett vagyon a legrövidebb idő alatt elkopott, elenyészett", ahelyett, hogy valóban a közösség hasznát szolgálta volna. A miniszter a német jogi gondolkodást kárhoztatta azért, hogy a világháború előtt általánosan túlértékelték az állam szerepét, noha azóta bebizonyosodott, hogy a saját eszközeivel nem képes „új közszellemet alkotni". Ezért állami és erkölcsi szempontból is indokoltnak nyilvánította, hogy a katolikusok a maguk egyházi vagyona és intézményei fölött urak akarnak maradni, és figyelmeztette az ellenzőket: „Aki ezekhez nyúl, az szecskavágóba kap bele, amelyben bennmaradnának az ujjai."[305]

A materiális kérdéseknél is fontosabbnak számítottak azonban a szimbolikus konfliktusok. Voltak ugyanis olyan katolikusok, akik kárhoztatták az „általános kereszténység" térnyerését, hiszen attól tartottak, hogy az hitéleti közönyhöz fog vezetni.[306] Ennek maga Lorenzo Schioppa is hangot adott, aki az 1923-as nagygyűlésen igencsak teátrális szavakkal figyelmeztette a híveket: „a magyar katolikusok vallási jelszava is ez legyen: Nem, nem, soha! A felekezeti béke nem jelenti és nem jelentheti a hitbeli közönyt, mely magától támad a nép lelkében, ha engedjük, hogy jelen legyen a szertartásokon, ahol sajnálatos vegyülékben következik egymásra a szentmise és a katolikus pap áldása, a protestáns pásztor beszéde és áldása, a Talmud éneke és a zsinagóga rabbijának áldása."[307] Hanauer Á. István váci püspök még harciasabban fogalmazott az állami iskolák történelemtanításának szellemisége kapcsán – ami bizonyítja a nemzeti történelem megítélésének erőteljes konfesszionalizálódását.[308] A püspök úgy vélte, az oktatás döntően a protestáns történelemszemléleten alapul, és „valóságos katolikusellenes szellem kapott lábra", amely kizárólag a függetlenségi hagyományokat tartja értékesnek, egyoldalúan dicsőíti Erdély református fejedelmeit, a Habsburgok uralkodását viszont igazságta-

303 Uo., 1923. október 9. 6.
304 Pesti Napló, 1924. október 12. 13.
305 Nemzeti Újság, 1924. október 14. 6.
306 *Bangha Béla:* Az egységes keresztény front és a katolicizmus. Magyar Kultúra 8. (1921) 2. sz.107–109.
307 Nemzeti Újság, 1923. október 9. 3.
308 *Altermatt, U.:* Das komplexe Verhältnis von Religion und Nation i. m. 430.

lanul démonizálja. Ezért azt sürgette, hogy legalább a katolikus iskolákban „objektív és vallásos szellemű" legyen a történelemoktatás.[309]

A katolikus–protestáns viszály 1926 után élesedett ki igazán. Miután az ország helyzete stabilizálódott és csökkent a radikális baloldali fordulattól való félelem, a felekezetek közötti ellentétek egyre nyíltabban törtek felszínre.[310] Emellett komoly feszültségeket okozott a Szentszék törekvése a „communicatio in sacris"-t jelentő közös felekezeti ünnepségek felszámolására. 1923 januárjában Vass József népjóléti miniszter levélben volt kénytelen mentegetőzni a pápa követének, és megígérte, hogy a kormány megoldja a felekezetek közötti paritás igényéből fakadó nehézségeket. A helyzet azonban nem változott, így a bíboros államtitkár 1925 októberében arra utasította Orsenigo nunciust, hogy hívja fel a püspöki kart a kánonjog maradéktalan betartására. Erre sor is került (éppen a nagygyűlés során), ám a főpapok arra hivatkoztak, hogy nehéz helyzetben vannak, mert eleget kell tenniük udvariassági és társadalmi kötelességeiknek. Orsenigo elégedetlen volt a válasszal, úgy vélte, figyelmeztetése csak arra lesz elég, hogy megelőzze a helyzet további romlását.[311] 1926 márciusában ezért hivatalos formában, a püspöki kar ülésén szót kérve arra intette a főpapokat, szüntessék meg azt a gyakorlatot, hogy a nemzeti szempontból fontosnak minősített istentiszteletekre más vallású lelkészeket és híveket is meghívnak, mert az hitközönyt szülhet. A testület nem tartotta indokoltnak az aggodalmakat,[312] három püspök mégis körlevelet adott ki, szigorítva a szabályozást, ami éles protestáns–katolikus közéleti kontroverziát váltott ki.[313] 1926 szeptemberében az okozott botrányt, hogy a budapesti Szent István-bazilika plébánosa a prímás utasítására visszalépett egy olyan keresztényszocialista egyleti zászló megszentelésétől, amelyet korábban – az elterjedt gyakorlatnak számító „vándoráldás" keretében – egy református és egy evangélikus lelkész is megáldott. Az esetben a protestánsok vezetői egyenesen a „kultúrharc nyitányát" vélték felfedezni.[314]

A katolikus püspököket az eset kapcsán a felekezeti béke megbontásával vádolták, Csernoch János hercegprímás ezért – a püspöki kar előzetes egyetértését kérve[315] – a nagygyűlés záróbeszédében kijelentette, a katolikusok nem akarnak kultúrharcot, sőt a felekezeti ellentétek mélyítését hazaárulásnak tartanák.[316] A nagygyűlés – Cesare Orsenigo nuncius megítélése szerint

309 Nemzeti Újság, 1923. október 10. 3–4.
310 *Gíczi Zsolt:* A katolikus–protestáns egyházi kapcsolatok fő vonásai a Horthy-korszak Magyarországán. Doktori (PhD-) értekezés. ELTE BTK, Budapest, 2009. 6.
311 *Tóth Krisztina:* Modernkori katolicizmus vs. neobarokk államegyház. Mi vezetett Cesare Orsenigo nuncius felszólalásához egy magyar püspökkari konferencián? In: Litterarum radices i. m. 246.
312 A magyar katolikus… 1919–1944 i. m. I. köt. 171–172.
313 MNL OL K 105. 35. cs. M-5. Számjeltávirat Budapestről 1926. november 5.
314 Uo. Ravasz László és Raffay Sándor püspökök Bethlen Istvánnak 1926. október 25. (Másolat.)
315 A magyar katolikus… 1919–1944 i. m. I. köt. 186.
316 Nemzeti Újság, 1926. október 13. 7.

– összességében nagy méltósággal zajlott le, és a protestánsoknak adott válaszok megfogalmazása sem adott okot feszültségekre.[317] Az esemény békülékeny megnyilvánulásainak pozitív közéleti hatását azonban alaposan lerontották Zichy János szavai, aki nyitóbeszédében arról panaszkodott, hogy a katolikusok számarányukhoz képest nem érvényesülnek a közéletben. Úgy vélte, a katolicizmus a legértékesebb az állam számára, mert a legkonzervatívabb, így a legnagyobb államfenntartó erő. Ezért előtérbe kell lépnie, nem önzésből, hanem az ügyért, amelyet képvisel. „Mi a katolikus hívek számára követeljük a megfelelő pozíciót és a megfelelő érvényesülést az egész vonalon" – mondta nagy tapsok kíséretében. Hangsúlyozta, hogy elismeri a többi felekezet törekvéseit a destrukció elleni harcban, de azért „az irányító szerepet" mégis a katolikusok követelik maguknak.[318]

Haller István felszólalása egyenesen azt sugallja, hogy a felekezeti polémiák feldühítették a katolikus vezetőket. Ő arról beszélt, hogy sok politikus a katolicizmust „jó házicselédnek" tekinti csupán, amelynek joga van a léthez, de véleménye nem számít. „A mindennapi szürke élethez oly jól esik egy kis dekoráció, és szebb névnapi misét, nagyszerűbb Te Deumot, zászlószentelést senki sem tud rendezni, mint a katolicizmus." Ha viszont az egyház a tömegek megszervezésére vállalkozik, kilép a templomból, érvényesülni akar, az sokak szemében már elítélendő klerikalizmust jelent[319] – vélte. Ezt a felháborodást mutatják a Katolikus Tanügyi Tanács ülésén felszólaló Hanauer Á. István szavai is. A három évvel korábbi esethez hasonlóan ismét az emlékezetpolitika eszközeivel élt, arról beszélt, hogy – a népszerű protestáns felfogással szemben – a mohácsi csata előtt Magyarországon gazdag katolikus iskolakultúra létezett, vagyis nem igaz, hogy a reformációval kezdődött volna el a hazai oktatás felvirágzása. Az ülésen véleményét nem kisebb szaktekintély támasztotta alá, mint maga Szekfű Gyula, aki előadásában megerősítette, hogy „sok balvélemény és hazugság kerül" a tankönyvekbe a protestánsok javára. Ezért azt sürgette, hogy „a történet[tudomány] antikatolikus felfogását és hangulatát meg kell változtatni", az iskolában történeti tényeket kell tanítani.[320]

A nagygyűlés, elsősorban Zichy beszéde komoly hullámokat vert, a budapesti osztrák követ szerint például ez jelentette a felekezetközi viszonyban az első komoly konfliktust.[321] A protestánsok élénk tiltakozását követően – Raffay Sándor evangélikus püspök[322] és református pályatársa, Ravasz László[323] egyaránt annak a félelmének adott hangot, hogy a katolicizmust államvallássá akarják tenni – Bethlen István szintén sajnálatát fejezte ki a polémiák

317 ASV ANU Busta 17. Cesare Orsenigo Pietro Gasparrinak 1926. október 14. 268. f.
318 Nemzeti Újság, 1926. október 12. 13–14.
319 Uo., 1926. október 13. 7.
320 Uo., 1926. október 12. 17.
321 *Spannenberger, N.:* i. m. 75.
322 Az Est, 1926. október 8. 1–2.; Pesti Hírlap, 1926. október 8. 6.
323 *Kiss Réka:* Identitásépítés a magyar református sajtóban a XX. század első felében. A Református Figyelő példája. In: A sajtó kultúraközvetítő szerepe 1867–1945. Tanulmányok.

miatt, és az indulatok lecsillapítására szólított fel.[324] A kormányfő Klebelsberg Kuno jelenlétében tárgyalt a nunciussal is, és arra kérte, hogy segítsen helyreállítani a felekezeti békét.[325]

Zichy a következő nagygyűlésen ennek megfelelően már a megbékélésről, egymás megbecsüléséről, a destrukcióval szembeni összefogás fontosságáról beszélt. Azt hangoztatta, hogy a katolikusoknak nem csupán a tradíció, hanem saját erejük révén kell vezető erővé válniuk, amihez erkölcsi megújulást sürgetett, és azt indítványozta, hogy „a Katolikus Nagygyűlések – eltérve az eddigiektől – legyenek elsősorban nagyszabású lelki gyakorlatok és csak másodsorban társadalmi és politikai jelentőségű akciók".[326] Szavait azonban hallgatósága – az integralista lapok szerint – hangos elégedetlenséggel fogadta.[327] A felkorbácsolt indulatokat tehát még a vezetőknek sem volt könnyű lecsillapítani.

A következő években a felekezetek közötti viszony tovább romlott. Ennek egyik oka XI. Pius pápa *Mortalium animos* kezdetű, 1928. január 6-án kiadott enciklikája volt, amely azt indokolta meg a hívek számára, hogy a katolikus egyház miért nem vett részt az előző évben az ökumenikus mozgalom egyik eredményeként Lausanne-ban megrendezett világegyházi konferencián. Ez a Charles Brent amerikai episzkopális lelkész által kezdeményezett Faith and Order mozgalom keretében arra tett kísérletet, hogy áttekintse a felekezetek tanítását, és megkeresse a közeledés lehetőségeit. Az enciklika rögzítette, hogy a „pánkeresztény" törekvéseket a katolikusok nem támogathatják, „mert azon a téves nézeten alapulnak, hogy az összes vallások többé-kevésbé jók és dicséretesek". A katolikus dogmatika a keresztények egyesülését nem látta másként elősegíthetőnek, csak annak sürgetésével, hogy „a kívülállók, akik valamikor sajnálatos módon elszakadtak, Krisztus egy és igaz Egyházába visszatérjenek".[328]

Magyarországon emellett a közszféra állásainak elosztása is feszültségeket okozott, a katolikusok újra meg újra sérelmezték, hogy nem érvényesülnek arányszámuknak megfelelően – a helyzetérzékelés szubjektivitását jól mutatja, hogy a reformátusok viszont éppen ennek ellenkezőjét állították.[329] Noha a katolikus panaszok megcáfolására Bethlen István statisztikákat bocsátott Serédi rendelkezésére, azok nem győzték meg a prímást, aki 1929 októberében még annak a lehetőségét is felvetette a püspöki kar ülésén, hogy egy

Szerk.: Paál Vince. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2014. 93.
324 Nemzeti Újság, 1926. október 19. 1.
325 MNL OL K 105. 35. cs. M-5. Számjeltávirat Budapestről 1926. november 5.
326 Nemzeti Újság, 1926. november 12. 13.
327 *Czékus Géza:* Katolikus nagygyűlés. Magyar Kultúra 14. (1927) 20. sz. 910.; *Czapik Gyula:* A Katolikus Nagygyűlés után. Egyházi Lapok 50. (1927) 10–11. sz. 162.
328 *Denzinger, H.–Hünerman, P.:* i. m. 706–707.
329 *Rébay Magdolna:* A felekezeti kérdés az 1920-as, 1930-as évek fordulóján a Református Figyelő és a Magyar Kultúra írásaiban. Kút 2. (2003) 3–4. sz. 167.

olyan pártatlan zsűri kiküldését követeljék, amely megvizsgálja a közhivatalok viselőinek felekezeti összetételét. Ezt a testület – jó érzékkel – elvetette, és elfogadta Glattfelder Gyula javaslatát, aki vállalkozott arra, hogy a nagygyűlésen ismertesse a hierarchia álláspontját ebben a rendkívül érzékeny kérdésben. A püspök azt hangoztatta, hogy nem polemizálni kíván, de határozottan ki akarja domborítani a katolikus álláspontot.[330]

Glattfelder beszédében ennek megfelelően rávilágított arra, hogy a katolikus hit nem nyitott, hanem dogmatikus, a pápa ezért eleve nem képviseltetheti magát a lausanne-i felekezetközi világkongresszuson. Úgy vélte, a *Mortalium animos* nem jelenthet felekezeti sérelmet a protestánsok számára, hiszen csak azt a tényt rögzíti, hogy a katolicizmus dogmatikája miatt a hitbeli egység kölcsönös engedményekkel nem állítható helyre, de ez nem jelenti a pápa részéről az értekezlet nemes szándékainak megkérdőjelezését. A továbbiakban kijelentette, az egyház nem kívánja demokratikus szólamokkal ámítani a népet. Magukat a demokratikus elveket viszont helyesli, sőt a liberális gazdaságpolitika igazságtalanságai ellen is fellépett, amit Prohászka Ottokár püspök keresztényszocializmusával és Vass József népjóléti miniszteri munkájával támasztott alá. Végül kijelentette, a katolicizmus dolgozni akar a nép és nemzet érdekében, együtt „minden magyar egyház értékes elemeivel" – „a bajszerzők, a zavarosban halászni kívánók, a szent dolgokat kisajátítók és profanizálók mellett" pedig emelt fővel halad el[331] – amivel Baltazár Dezső tiszántúli református püspök katolikusokat kárhoztató közéleti megnyilvánulásaira utalt. Kifejezetten békülékeny, szinte ökumenikus hangot ütött meg 1929-ben Vass József, aki Zichy Nándort idézve mondta: „Azért, hogy valaki nem katolikus, nem ítélhetem el, a protestánst sem, a zsidót sem, ha meggyőződéssel imádja és szolgálja az Istent, mert »a legmagasabb szempont az istenkeresés szempontja«."[332]

Az 1920-as évek felekezetközi kapcsolatainak alaphangját – a kormányzati törekvések ellenére – a kölcsönös sérelmek állandó napirenden tartása, illetve az adott felekezet nemzeti szempontból való fontosságának hangsúlyozása jelentette. Katolikusok és protestánsok viszonya a Horthy-korszakban az évtized végén érte el mélypontját.[333] Ez az alaphelyzet csak a gazdasági válság kitörése után kezdett megváltozni, amely az egyházellenes szélsőségek aktivizálódását hozta magával. Bár Baltazár továbbra is a hagyományos sérelmi politikát folytatta, más mértékadó protestáns erőközpontok – például a Kálvin Szövetség – már egyre nyitottabbnak mutatkoztak az összefogás gondolatára.[334]

330 A magyar katolikus... 1919–1944 i. m. I. köt. 270.
331 *Glattfelder Gyula:* Hithűség és béke. In: Magyar Katolikus Almanach 1930–1931. 324–328.
332 Nemzeti Újság, 1929. október 30. 19.
333 *Kiss R.:* i. m. 94.
334 *Rébay M.:* i. m. 169.

8.4. Kísérletek az egyesületi élet fellendítésére

1919-ben, a Tanácsköztársaság bukása utáni „keresztény felbuzdulás" légkörében sok katolikus reménykedett az egyleti élet fellendülésében. Néhány hónappal később azonban a jezsuita folyóirat már arról írt, hogy a katolikus egyesületek taglétszáma a valóságban inkább csökkent.[335] A Katolikus Népszövetség erre válaszként 1920-ban vidéki nagygyűlések tartását vette tervbe „a lakosság öntudatosítása és felvilágosítása érdekében".[336]

Az erőfeszítések azonban nem voltak túl sikeresek: Huszár Károly az 1922-es nagygyűlést beharangozó interjúban arról beszélt, hogy „most tagadhatatlan elsekélyesedés korát éljük, az ország krízise a katolikus szervezetek krízise is lett". A politikus ennek magyarázatát abban vélte megtalálni, hogy az egyházi egyesületeknek nem kívánt konkurenciát támasztottak a kurzus berendezkedésével megjelenő új, „keresztény" szervezetek, amelyek „sok talmi portékát" árultak „keresztény név alatt".[337] A Főiskolai Diákszövetség szintén az egyesületek terén jelentkező túlkínálatot hibáztatta saját sikertelenségéért.[338] 1924-ben egy publicista a katolikus szerveződések visszaeséséért ismét a „hatalmi szóval favorizált" hazafias egyleteket látta felelősnek.[339] Sokan tartották sérelmesnek például a Tormay Cecile írónő által vezetett Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének gyakorlatát, amely magához csábította a régi katolikus nőegyletek aktív tagjait.[340] Ez a szerveződés 1921-ben, három évvel megalakítása után már 480 helyi szervezettel dicsekedhetett.[341]

Az egyház vezetői a nacionalista, „csak keresztény" szervezetek által jelentett kihívásra válaszul az önálló katolikus szervezetek reorganizálására törekedtek. Glattfelder Gyula csanádi püspök az 1923-as nagygyűlésen kiadta a jelszót: „Életet kell a katolikus egyesületekbe vinni és nem szabad tűrni, hogy azok csak névleg legyenek szervezetei a katolikus társadalomnak."[342] Az egyesületek azért voltak kiemelten fontosak, mert ezek játszották a főszerepet a hagyományos katolikus társadalomszervezési törekvésekben. A Magyar Katolikus Tanítók Országos Szövetségének 1925-ös közgyűlésén például Öveges Kálmán elnök azt fejtegette, hogy az egyszerű nép igényeivel nem foglalkozik senki, ezért az ingatag és bizalmatlan lett. A kiutat természetesen az egyesületek segítségével végrehajtott népművelésben, a szívgárda, a cserkészet, a leventemozgalom felkarolásában látta.[343] Ugyanakkor a hívek fokozottabb bevonása az egyház belső életébe mindig felvetett egy általános prob-

335 A Szív 5. (1920) 21. sz. 2.
336 MNL OL K 105. 36. cs. M-7. Pálosi Ervin Somssich Józsefnek, dátum nélkül. 150. f.
337 Nemzeti Újság, 1922. október 8. 2.
338 Uo., 1922. október 8. 3.
339 *Czékus Géza:* Madártávlatból. Uo. 47. (1924) 3–4. sz. 17.
340 *Plebános:* Katolikus nőmozgalmaink nehézségei. Egyházi Lapok 52. (1929) 5–6. sz. 81.
341 MNL OL K 26 1922 V. tétel 1273. A MANSZ vezetősége Bethlen Istvánnak, 1921. július 3.
342 Nemzeti Újság, 1923. október 10. 5.
343 Uo., 1925. október 11. 22.

lémát, a papság pozícióinak gyengülésétől való félelmet, ami a klérust arra ösztönözte, hogy mindenáron igyekezzen megőrizni az irányítást.[344] Az 1920-as nagygyűlésen Lepold Antal, a prímás bizalmasa arra figyelmeztetett, hogy az egyesületi átalakítások csak a pápa és a püspöki kar teljes egyetértésével vihetőek véghez. Arra intette a világi híveket, hogy ne az egyház demokratizálását kérjék, hanem „ajánlják fel segítségüket az egyház munkájához".[345] Lepoldéhoz hasonló hangot ütött meg 1927-ben Mikes János püspök is, amikor kifejtette, hogy az egyházban a hatalom nem a néptől származik, de mégis kívánatos a világiak bekapcsolása az egyház világi ügyeibe. Ezek közé számította a katolikus iskolák és a karitász működtetését, valamint az istentiszteletek céljaira szükséges anyagi feltételek előteremtését. A világiak bevonását Mikes azért tartotta fontosnak, mert „jöhetnek más idők is, midőn az állam megvonja anyagi segélyeit", sőt egyházüldözésbe kezd, ahogyan 1919-ben történt.[346]

A változás első lépése az volt, hogy egyes egyesületek vezetői lassan kezdték belátni: az egyházhoz való ragaszkodás önmagában még nem elegendő a tagok megtartásához, hanem érdemi szolgáltatásokat is kell nyújtani nekik. Erre a felismerésre jutott a Katolikus Népszövetség, amelynek a világháború előtt még háromszázezer tagja volt, azonban működése – egy vezetője szerint – „a kurzus alatt ellanyhult".[347] 1924-ben 1220 szervezetben 118 ezer tagot számlált. A vezetőség a hanyatlásért elsősorban az anyagi feltételek romlását hibáztatta, de hozzátette: „Nem is volt kedv egy időben a Népszövetség munkájának folytatására. Legkiválóbb emberei más téren foglaltattak el, vagy cserbenhagyták az intézményt, a körülmények igen nehezek voltak [...] Versenyalakulatok keletkeztek mindenfelé s a magyar minden új jelenségtől csodákat vár, a régit elhanyagolja." Az egyesület ennek következtében felismerte, hogy népszerű programokkal és hasznos szolgáltatásokkal kell megnyernie a közönséget. Ezért 1923-ban 530 népgyűlést, 11 megyei és kerületi népgyűlést, 9 katolikus napot és nagygyűlést tartottak, valamint ismét életre hívták a jogvédő, gazdasági és biztosítási irodákat, amelyek hozzájárultak a tagság vonzóvá tételéhez.[348]

A Katolikus Legényegyletek Szövetsége, amelyben 53 fővárosi és vidéki egylet társult,[349] hasonlóan kritikusan értékelte helyzetét: „az egyletre halotti csend jellemző" – írták 1924-ben. Úgy látták, hogy a vezetők sokszor csak „kötéllel fogják" a tagokat, utána pedig nem törődnek velük. Ezért azt javasolták, hogy „nyújtsuk a tagoknak mindazt, mit adni a katolikus legényegylet hivatva van, akkor ők örömmel fizetnek".[350] Első lépésként a szövetség társadalomtudományi, zenei, irodalmi, történelmi, erkölcsi, könyvviteli, cserkészeti, sőt cipész- és műszerész-szaktanfolyamokat indított a tagok számára.[351]

A háború utáni társadalmi válság enyhítése elsősorban a katolikus női szervezetek számára jelentett nagy kihívást és egyben munkalehetőséget. A legjelentősebb szerepet ezen a téren talán a Szociális Missziótársulat játszotta. 1920-ban Budapesten 39 ezer embert segélyeztek azokkal a terményekkel, amelyek 72 dunántúli faluból származtak. A háborút követő ínséges időszakban felértékelődött a mezőgazdasági termelés szerepe, ami a vidék és a város ellentéteinek élezódéséhez vezetett. Az állam ezek kiegyenlítéséhez a katolikus szervezetek segítségét is megpróbálta igénybe venni. Vass József, aki ekkor közélelmezési miniszter a katolikus nagygyűlésen a mezőgazdasági termelőktől áldozatkészséget, a fogyasztóktól pedig fegyelmet kért. Hangsúlyozta, hogy a közrend megőrzéséhez el kell érni: a termelők ne srófolják még feljebb az árakat, a fogyasztók pedig „ne kívánjanak többet, mint amennyit fejkvóta gyanánt adni lehet, s ez elégítse ki a meglehetősen elkényeztetett magyar igényeket minőségileg is". A miniszter tudatában volt annak, hogy a cél érdekében erőteljes propaganda szükséges, amihez a Szociális Missziótársulat segítségét is igénybe kívánta venni.[352]

A katolikusok az állami gyermekvédelemmel is elégedetlenek voltak, amely szerintük csődöt mondott, mert nem engedte érvényesülni az egyház szellemét, és lépéseket sürgettek a növekvő gyermekbűnözés megfékezésére.[353] A mértékletességi elképzelések hívei is hallattak magukról: a keresztény munkásifjak közgyűlése azt indítványozta, hogy 18 évesnél fiatalabbak ne kaphassanak alkoholt,[354] a tanítóegyesületek közgyűlése pedig javasolta, hogy minden község annyi tanterem és tanító tartására legyen kötelezve, ahány kocsmája és italmérése van.[355] Az 1920. évi nagygyűlés a munka összehangolására megalakította az Országos Katolikus Gyermekvédelmi Központot. Az egyesület egy év alatt nyolc fővárosi kerületben indított foglalkoztató kurzusokat az elhanyagolt gyermekeknek, és azt tervezte, hogy az ország valamennyi egyházközségében gyermekvédelmi szakoktatást szervez.[356]

A hívő felsőoktatási hallgatók összefogásának érdekében alakult meg a Katolikus Diákszövetség 1921 novemberében. A szervezet állítólag tízezer hallgatót tömörített. Vezetői azonban arról panaszkodtak, hogy nem kaptak elég támogatást munkájukhoz a katolikus közönségtől, és a többi diákszervezet is gyakran akadályozta őket törekvéseik elérésében.[357]

---

344 *Lönne, K. E.:* Katholizismus-Forschung i. m. 152–156.
345 Nemzeti Újság, 1920. október 25. 5.
346 Magyar Katolikus Almanach II. 358–362.
347 Nemzeti Újság, 1923. október 9. 6.
348 PL Cat. 46. 1627. 1627-1924. Frühwirth Mátyás Csernoch Jánosnak 1924. május 16. Melléklet: A Katolikus Népszövetség jelentése.
349 Nemzeti Újság, 1924. október 15. 5.
350 Tisztes Ipar 3. (1924) 1. sz. 3.
351 Nemzeti Újság, 1924. október 15. 5.
352 Uo., 1920. október 25. 6.
353 Uo., 1920. október 25. 3.
354 Uo., 1923. október 9. 7.
355 Uo., 1923. október 9. 8.
356 Uo., 1922. október 10. 6.
357 Uo., 1923. október 7. 2.

A dualizmuskori „erkölcsvédő" érvelést elsősorban a Zrínyi Gárda rendezvényei vitték tovább, még radikálisabb formában, erőteljes antiszemita hangsúlyokkal. A szervezet 1920 pünkösdvasárnapján alakult meg a jezsuita rend kalocsai gimnáziumában.[358] Vezetői „harcot" hirdettek az antiklerikális, ateista ideológiával szemben, amelyért a zsidóságot vélték felelősnek. A gárdatagnak köteleznie kellett magát, hogy „meg nem tűr körében semmiféle súlyosabb erkölcsrontó beszédet, becsületbeli sérelemnek tekint minden csábítást és utcai kerítést, elnémítja az erkölcstelen dalokat, becsukatja az erkölcsrontó színházakat és mozgókat, lehetetlenné teszi a korrupció nyilvános garázdálkodását".[359] A szervezők tulajdonképpen egyfajta keresztény-nemzeti ellenkultúra megteremtését vették célba: „kiadunk fehér dalokat, fehér szépirodalmi termékeket; segítünk megalkotni a fehér mozit, fehér színházat, pártoljuk a keresztény ipart és kereskedelmet, szóval *valóságos keresztény kurzust teremtünk meg a kultúra terén.*"[360] Az 1923-as nagygyűlésen az egyesület egyik vezetője eredményesnek értékelte működésüket. Úgy vélte, hogy sikeresen „megtisztították" a kirakatokat, eltávolították az „erkölcstelen" plakátokat, közreműködtek pornográf könyvek elkobzásában, „erkölcstelen" táncos műsorok betiltásában. Húsz tanoncotthonban tartottak erkölcsvédő előadásokat, és felléptek a teljes absztinencia népszerűsítéséért.[361]

8.5. Az egyesületi élet központosításának kérdése

A világháború után tehát a katolikus egyesületi hálózat – a gondok ellenére – ismét működni kezdett, azonban egy alapvető strukturális probléma megoldása még mindig váratott magára. A Katolikus Sajtóegyesület alelnökének 1916-as megfogalmazása szerint „az egymás iránti féltékenység mindennapi jelenség, a különböző egyesületek nem tudják magukat mint azonos célra törekvő egységes cselekvés különböző szerveit tekinteni".[362] Sokan felismerték, hogy a mozgalmak hatékonyabb működéséhez egységesítésre, a hasonló célra törekvő egyesületek összevonására vagy legalább működésük összehangolására, a vidéki egyesületek országos tömörítésére volna szükség. A gyakorlatban ugyanakkor ez számos problémát felvetett. Mikes János szombathelyi püspök például már az 1920-as nagygyűlésen kijelentette, hogy az összefogás jelszava kiélezi a főváros–vidék ellentétet, mert szerinte az egy-

358 Zrínyi-gárda. Liga az erkölcs védelmére. Ismerteti: Csávossy Elemér S. J. Kalocsai Néplap, Kalocsa, 1920. (Összetartás 4–5. füzet) 6., 8.
359 Uo. 17–21.
360 Uo. 30–40. Kiemelés az eredetiben.
361 Nemzeti Újság, 1923. október 7. 3–4.
362 Jelentés a Katholikus Sajtóegyesület 1916. május 24-én megtartott nyolcadik rendes közgyűléséről. Katholikus Sajtóegyesület, Budapest, 1916. 6.

ségesítést a gyakorlatban sokszor összekeverték a központosítással, a vidék alárendelésének szándékával.[363]

Ezek a törekvések ugyanakkor párhuzamosan haladtak a világegyház fejlődésével. XI. Pius pápa 1922-ben az *Ubi arcano* kezdetű enciklikájában ajánlotta a világ püspökeinek figyelmébe az Actio Catholica (AC) megszervezését. A szervezetet egyfajta keretnek szánta a hívek társadalmi összefogásának és szervezett apostolkodásának a biztosítására.[364] Az új egyesülés létrehozásának hátterében az a felismerés is szerepet játszott, hogy a katolikus egyesületi rendszer összességében nem volt képes elérni fő célját, a vallásos identitás megerősítését és védelmét.[365] Az AC intézménye már ekkor is felkeltette Magyarországon egyesek érdeklődését, a főpapok közül például Hanauer Á. István váci püspökét.[366] A körülmények azonban még nem voltak megfelelőek, a hazai Actio Catholica megszervezése csak 1932-ben kezdődött meg. A helyzet egyébként Németországban sem volt kedvezőbb, ahol 1928-ban tettek kísérletet az AC meghonosítására, a próbálkozás azonban itt sem járt eredménnyel.[367]

Az 1920-as évek elején Magyarországon inkább az egyházmegyei szintű központosításra találhatunk törekvéseket. Így például a Katolikus Nőszövetség 1923-ban döntötte el, hogy egyházmegyei központokban fog szerveződni.[368] A püspökök maguk is bátorították ezeket a próbálkozásokat. Székesfehérváron, felelevenítve Prohászka Ottokár püspök 1915-ös törekvéseit,[369] 1924-ben a zsinat előírta az Egyházmegyei Egyesületek Központi Bizottsága létrehozását,[370] amely a társadalmi szervezkedés irányítására és támogatására volt hivatott. A veszprémi egyházmegyében szintén létrehozták az egyházmegye „középponti képviseletét," ahol minden esperesi kerületet az esperes és egy választott tag képviselt.[371]

A katolikus közgondolkodásban tehát az 1920-as években jól érezhetően jelen volt a társadalmi mozgalmak egységesítésének igénye. A Népszövetség vezetősége szerint 1924-ben „igen sok katolikus központ igen nagy tevékenységet" fejtett ki. Úgy vélték azonban, hogy feltétlenül egységet kell teremteni, mert ennek hiánya „alkalmat ad mindenféle kalózkodásokra s nem tiszta,

363 Nemzeti Újság, 1920. október 25. 5.
364 *Gianone A.:* Az Actio Catholica i. m. 10–11.
365 *Lönne K. E.:* Katholizismus-Forschung i. m. 154.
366 *Lénár Andor:* Az Actio Catholica működése a Váci Egyházmegyében a két világháború között. In: Vázlatok két évszázad magyar történelméből. Főszerk.: Gergely Jenő. ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola, Budapest, 2010. 88.
367 *Morsey, R.:* 23.
368 Nemzeti Újság, 1923. október 10. 2.
369 *Klestenitz T.:* Prohászka Ottokár egyháztörténeti i. m. 85.
370 Decreta Synodalia. Az 1924. június 24-től 26-ig Székesfehérvárott tartott székesfehérvári egyházmegyei zsinaton hozott egyházmegyei törvények. K. n., Székesfehérvár, 1924. 31.
371 Egyházmegyei határozatok és törvények. Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém, 1923. 12.

egyéni célok érvényesítésére".[372] 1929-ben a székesfehérvári egyházmegye Zichy-jubileumát előkészítő testület vélte úgy, hogy az OKSZ által egykor megteremtett egység megbomlott, a mozgalmak koordinálatlanok. Az egység szervét restaurálni kell, el kell látni a szükséges jogkörökkel. Az egyházközségek irányítására egyházmegyei központi bizottságokat kell létrehozni, amelyek az OKSZ keretében egységes szervezethez jutnának.[373] Az az évi katolikus nagygyűlésen Mailáth József gróf a hittestvérek széthúzását a szocialisták erősödésével állította kontrasztba, és azt sürgette, hogy az azonos célt szolgáló egyletek tömörüljenek egy szervezetbe, mellyel nagyobb erőt lehetne kifejteni.[374] A befolyásos Bangha Béla jezsuita pedig cikkeivel, a *Magyar Kultúra* című folyóirat tematikus számaival és a püspöki karnak küldött beadványaival sürgette a hazai Katolikus Akció megindítását.[375]

Ezeket a törekvéseket az 1931-es nagygyűlésen Angelo Rotta nuncius is támogatásáról biztosította, aki kifejtette, hogy a pápa nagy jelentőséget tulajdonít a katolikus akciónak, „mely a világi hívek nagy közösségét a hierarchikus apostolkodás segítő társának tisztével tünteti ki", a nagygyűlést pedig megdicsérte a katolikus akció eszméjének felkarolásáért.[376] A következő évben ismét elmondta, a pápa arra biztatja a híveket, hogy a katolikus akció keretében védjék meg a hitet, és utalt arra, hogy ennek érdekében az egyesületeknek össze kell fogniuk egymással: „a katolikus egyesületek [...] anélkül, hogy sajátos jellegükben csorbulnának, egy egységes, erélyes és őrködő igazgatás irányítása mellett, jól szervezett, kitűnően képzett hadsereg képében tudjanak küzdeni egyházért, hazáért."[377]

Ezek a megnyilvánulások is jelezték, hogy a hazai katolikus társadalmi mozgalmak egységesítése – a püspöki kar ráérős hozzáállása ellenére – nem halogatható tovább, amit a gyakorlati szempontok és a hazai katolikus elit érvei mellett immár az Apostoli Szentszék követének elvárásai is alátámasztották. A püspöki kar végül 1932 októberében döntött az AC országos központjának létrehozásáról.[378] Ez – amint látni fogjuk – a nagygyűlések történetére is jelentős hatást gyakorolt a későbbiekben.

372 PL Cat. 46. 1360-1925. A Katholikus Népszövetség jelentése az 1924. évi működéséről. Katholikus Népszövetség. 3–6.

373 SzfvPL 540A Zichy Cent. Határozati javaslat. Dátum nélkül.

374 *Mailáth József:* Katolicizmus és szocializmus. In: Magyar Katolikus Almanach 1930–1931. 337–339.

375 *Molnár Antal:* Az engedelmes lázadó. (Bangha Béla és a jezsuita rendi vezetés.) In: Molnár Antal–Szabó Ferenc SJ: Bangha Béla SJ emlékezete. Távlatok, Budapest, 2010. 122.

376 Nemzeti Újság, 1931. október 13. II.

377 Uo., 1932. október 18. III.

378 A magyar katolikus... 1919–1944 i. m. I. köt. 454–455.

8.6. A görögkatolikusok szerepvállalásának növekedése

Az egyesületi élet működési nehézségei jól nyomon követhetők a görögkatolikusok nagygyűlési szerepvállalásának tanulmányozásával is. Ez a közösség szervezett keretek között először 1927-ben jelent meg külön programmal a nagygyűléseken, amikor a Magyar Görögkatolikusok Országos Szövetsége (MAGOSZ) és a Magyar Görögkatolikus Nők Országos Szövetsége közös díszülést rendezett. A szervezők ezzel is kifejezésre akarták juttatni, hogy „a magyar görögkatolikus egyesületek az egyetemes katolikus ügyet szolgálják".[379] Miklósy István hajdúdorogi püspök szintén nagygyűlésen való részvételre ösztönzött, amely véleménye szerint „a magyarországi katolikusság hitének együttes megvallása s vallási önbizalmunk erőforrása".[380]

Az esemény valójában arra is jó alkalmat teremtett, hogy a görögkatolikus közösség láthatóbbá váljon az ország fővárosában, igyekezzen megismertetni speciális célkitűzéseit, és megkíséreljen lobbizni ezek érdekében. Ez igencsak indokolt célkitűzés volt, hiszen társadalmi helyzetüket a 20. század első felében a hívek általános szegénysége, valamint a nemzetiségi alapon történő megkülönböztetés határozta meg. A görögkatolikusok gyakran szenvedtek el diszkriminációt, és nehéz harcot kellett azért vívniuk, hogy a többségi társadalom elismerje magyarságukat.[381]

Az 1927-es díszgyűlésen Bacsinszky Vladimir MÁV-üzletvezető bejelentette a közösség igényét az állami támogatásra az elveszített infrastruktúra pótlásához. A hajdúdorogi püspök zárszavában amiatt neheztelt, hogy csak ígéret maradt a kormány részéről a püspökség létrehozásakor, 1912-ben tett vállalás a szeminárium felépítésére. Ez a probléma ekkoriban vált igazán égetővé, mivel az esztergomi szeminárium az átszervezések következtében már nem tudta vállalni a hajdúdorogi egyházmegye kispapjainak képzését.[382] Miklósy ezért elérkezettnek látta az időt arra, aminek lehetőségére már az 1920-es évek elején is gondolt:[383] a közvélemény erejét is megkísérelte bevetni a nyomásgyakorlás terén. „Szükséges a hívek megmozdulása, mert így belátja a felelős kormányzat, hogy ezt a nagyfontosságú kérdést nem lehet elodázni" – mondta.[384] Az 1928-as nagygyűlésen újra megrendezett görögkatolikus

379 Nemzeti Újság, 1927. október 12. 4.

380 Görögkatolikus Püspöki Levéltár (a továbbiakban GKPL) I-1-4. Körlevelek 1806/1927. (1927. augusztus 30.)

381 *Pirigyi István:* A magyarországi görögkatolikusok története. II. köt. Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 1990. 126–130.

382 *Pirigyi István:* Papnevelésünk 1912–1950 között. In: Örökség és küldetés. 1950–2000: a Nyíregyházi Görög Katolikus Papnevelő Intézet és a Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola alapításának 50. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia anyaga: 2000. október 2–3. Szerk.: Janka György. Nyíregyháza, 2001. 89–93.

383 A püspök 1922-ben azzal érvelve kérte az országos nagygyűlésen való részvételre híveit, hogy céljaik megvalósulását az egész katolikus társadalom „testvéries támogatásától" várhatják. GKPL I-1-4. Körlevelek. 2079/1922. (1922. augusztus 31.)

384 Nemzeti Újság, 1927. október 16. 5.

összejövetelen Miklósy zárszavában ismét elsorolta követeléseit az állammal szemben. Szavainak a prímás jelenléte is nyomatékot adhatott.[385]

Ezt az eseményt azonban sokan nem tartották megfelelőnek a közösség szempontjából, ezért a MAGOSZ 1931-ben felvetette egy saját, önálló nagygyűlés megrendezésének a lehetőségét. Felhívásukra azonban olyan kevés válasz érkezett, hogy le kellett mondaniuk törekvésükről.[386] A szövetség a kudarcot követően elkezdte a következő, a katolikus nagygyűlés keretébe illeszkedő gyűlésének előkészítését, amit azonban egy váratlan döntés meghiúsított. Miklósy István ugyanis 1931 szeptemberében arról értesítette a szervezetet, hogy véleménye szerint a budapesti esemény céltalan, ezért annak megtartását, a korábbi évek gyakorlatától eltérően, nem engedélyezi. Noha a MAGOSZ kezdeményezésére személyes megbeszélést is tartottak, a püspök ragaszkodott elhatározásához.[387]

Az új helyzetet a világi hívek értetlenül fogadták. Gróh István, a MAGOSZ elnöke szerint a tiltást egyedül a jóhiszeműség hiánya indokolhatta volna, ez viszont szerinte nem állt fenn. Úgy vélte, hogy „a latinok megbecsültek bennünket, Prímás-Metropolitánk megjelent gyűlésünkön, semmi jelét sem láttuk annak, hogy másodrendű katolikusoknak tartanának".[388]

Miklósy István eljárása ugyanakkor felháborodást keltett a miskolci görögkatolikus apostoli adminisztratúra vezetésében, mivel az adminisztrátor, Papp Antal érsek a MAGOSZ társvédnöke is volt egyben, ám az ő véleményét nem kérdezték meg a döntés előtt. Az adminisztratúra konzultori testülete ezért rendkívüli ülést tartott, amely megállapította, hogy a budapesti nagygyűlésen való részvétel jó lehetőség, amelyet „készséges örömmel" támogattak volna. A hajdúdorogi döntést azért is nehezményezték, mert az nem tartotta tiszteletben a társvédnök egyenjogúságát. A testület határozatának szövegét nyilvánosan is megjelentette.[389] Erre válaszul a hajdúdorogi káptalan is nyilatkozatot tett a sajtóban. Eszerint a miskolciak nem kérdőjelezhetik meg Miklósy püspök döntését, eljárásuk pedig teljesen szokatlan és visszatetsző a katolikus egyház életében.[390]

Ilyen előzmények után, 1932. április 7-én és 8-án került sor a hercegprímás miskolci és nyíregyházi látogatására, amelynek egyik célja az lehetett, hogy közvetítsen a felek között, és eloszlassa a hajdúdorogiak aggodalmait. Serédi fő üzenete ezért az összefogás szükségessége volt. A miskolci pályaudvaron például azt hangsúlyozta, hogy „nekünk, maradék magyaroknak minél jobban közelednünk kell egymáshoz". A prímás Miskolcon tárgyalt Papp érsekkel, és szentségimádáson vett részt a görögkatolikusokkal.[391] Még aznap

385 Nemzeti Újság, 1928. október 7. 4.
386 Görögkatolikus Szemle, 1931. április 19. 4.
387 Uo., 1931. szeptember 27. 1–2.
388 *Gróh István:* A nagy vita. Uo., 1931. november 15. 1.
389 Uo., 1931. október 18. 1.
390 Uo., 1931. november 1. 1.
391 Uo., 1932. április 24. 3.

elutazott Nyíregyházára, ahol Miklósy püspökkel tartott megbeszélést. Április 8-án a görögkatolikus templomban misézett, majd pápai áldást osztott.[392]

Az eseménynek a görögkatolikusok nagy jelentőséget tulajdonítottak, Miklósy püspök körlevélben is beszámolt az ünnepségekről.[393] Ahogyan Bányay Jenő nagyprépost kiemelte, a prímás a látogatással „az egész ország előtt szembetűnően dokumentálta azt, hogy a római katolikusok és a görögkatolikusok testvéri viszonyban vannak egymással és hogy a latin szertartású és görög szertartású katolikus vallás lényegében ugyanaz".[394] Serédi utazása tehát eredményesnek volt tekinthető, hiszen sikerült elsimítania a korábbi konfliktusokat, megnyugtatta a görögkatolikus közvéleményt. Ennek jeleként is értelmezhetjük azt, hogy Miklósy püspök 1932-ben már nem emelt akadályt a MAGOSZ gyűlésének megrendezése elé a katolikus nagygyűlésen, sőt, ismét körlevélben buzdította híveit a megjelenésre.[395] Ezen az eseményen Serédi ismételten gesztust tett a közösség felé. A szervezők ugyanis előzékenységből, tekintettel sűrű programjára, nem küldtek neki meghívót. A prímás azonban váratlanul mégis megjelent a gyűlésen, ahol hatalmas üdvrivalgás és tetszésnyilvánítás fogadta.[396]

Ez az eseménysor egyben azt is megmutatja, hogy a nagygyűlések alapvető kettős funkciójuk mellett a különböző egyházi közösségek bemutatkozására, részérdekeik megjelenítésére is lehetőséget adtak. Miklósy püspök irányvonalának módosulásai megerősítik ugyanakkor, hogy a hazai katolicizmus vezetőinek tekintettel kellett lenniük az egyes fontos csoportok céljaira és érdekeire, hiszen részvételük, az egység felmutatására való hajlandóságuk ezeknek a részérdekeknek a központi támogatásától is függött.

8.7. Szociális kérdések

A szociális kérdés különböző vonatkozásai a nagygyűlések napirendjén 1920 után többnyire csak az általánosságok szintjén szerepeltek. 1923-ig, amíg – a dualizmus korához hasonlóan – léteztek a szakosztályok, még előfordultak gyakorlatias javaslatok: Csepela Lajos például 1922-ben elégedetlenségét fejezte ki a földreformmal szemben, és a zsellérek házhoz juttatása érdekében házépítő és mezőgazdasági szövetkezetek alapítását, kedvező kamatú hitelek kihelyezését sürgette.[397] Egy év múlva Czettler Jenő amiatt sajnálkozott, hogy

392 Uo., 1932. május 8. 2.
393 *Janka György:* Miklósy István püspök (1913–1937) a korabeli görög katolikus sajtó tükrében. In: Symbolae. Ways of Greek Catholic heritage research. Papers of the conference held on the 100th anniversary of the death of Nikolaus Nilles. Ed. Véghseő Tamás. Nyíregyháza, 2010. (Collectanea Athanasiana I/3.) 341.
394 Görögkatolikus Szemle, 1932. április 24. 3.
395 GKPL I-1-4. Körlevelek. 2016/1932. (1932. szeptember 13.)
396 Görögkatolikus Szemle, 1932. október 23. 3.
397 Nemzeti Újság, 1922. október 10. 6.

a kurzus agrárjelszavaiból semmi nem valósult meg, és azt sürgette, hogy legalább megfelelő hiteleket nyújtsanak a földművelőknek.[398]

A nyilvános üléseken azonban a kérdésegyüttes többnyire csak a szép szavak szintjén fordult elő. Ennek okát a keresztényszocialista Szabó József 1922-ben jelölte meg: „Magyarországon – mondotta – még igen kevesen értelmezik helyesen ezt a kérdést, nem látják a szociális bajokat, és azt hiszik, hogy nincs baj, mert ők nem látják."[399] Szavainak hitelét növeli Csernoch János az évi záróbeszéde, amelyben a keresztényszocialista törekvések támogatására hívta fel a megjelenteket. A kérést kiváltképp indokolta, hogy a keresztény szakszervezeti mozgalom a rövid konjunktúrát követően máris hanyatlásnak indult: a Keresztényszocialista Szakszervezetek Országos Szövetségének taglétszáma az 1920-ban kimutatott 189 ezer főről két év alatt 114 ezerre csökkent.[400] A prímás – aki nyilván jól ismerte a Vigadó közönségének javát alkotó keresztény középosztály felfogását – emellett azt kérte, támogassák a munkásságot, és ne vegyék rossz néven, ha méltó megélhetést követel, mert – emlékeztetve a *Rerum novarum* érvelésére – a munkás méltó bérére, annyit kell neki adni, hogy tisztességesen megélhessen.[401]

A katolikus szociálpolitika „arca", Vass József népjóléti miniszter *(30. kép)* az 1926-os nagygyűlésen szintén azt fejtegette, hogy fel kell lépni a szociális közöny ellen, társadalmi nyomást kell kifejteni a politikára, hogy az állam végre megfelelő módon cselekedjen. Szavai szerint a katolikusok nem a fennálló gazdasági rendet, hanem a rendet magát védik. A kapitalizmus nem lehet rideg a munkásérdekekkel szemben, különben világkatasztrófa jöhet – ahogyan egy elhúzódó angol bányászsztrájk is megmutatta. Legfőbb cselekvésre ösztönző érve azonban az volt, hogy Moszkvából állandó törekvések jelentkeznek magyarországi kommunista rohamcsapatok megszervezésére, Budapesten és vidéken titokban tovább épül a bolsevik sejtrendszer.[402] Mint ebből az érvelésből is kiviláglik, a Vass nevéhez köthető, 1927-től induló nagyszabású társadalombiztosítási reformok alapvető célja az volt, hogy megszerezze a nagyvárosi és nagyipari munkásság lojalitását a szociális biztonságért cserébe.[403] Vass az 1926-os nagygyűlésen – talán a reformjavaslatok parlamenti tárgyalásának előkészítéseként – szociális törvényalkotást sürgetett, konkrétan utalva az öregségi nyugdíjra (amelyet végül az 1928. évi XL. törvénycikk vezetett be az ipari munkásság részére) és a családi ház biztosítására a városi

398 Uo., 1923. október 9. 4.
399 Uo., 1922. október 10. 4.
400 *Gergely Jenő:* A keresztényszocializmus a legújabb kutatások tükrében. In: Szociális kérdések és mozgalmak Magyarországon i. m. 84., 87.
401 Nemzeti Újság, 1922. október 17. 4. Csernoch beszédében a *Rerum novarum*ra utalt, amely szerint „a munkások jogos bérének elvonása olyan nagy bűn, mely az ég bosszuló haragját idézi magára".
402 Nemzeti Újság, 1926. október 12. 20.
403 *Gyáni Gábor:* Szociálpolitika és jótékonyság a két világháború közötti Magyarországon. In: Szociális kérdések és mozgalmak Magyarországon i. m. 16.

30. kép. Huszár Károly (1), gróf Zichy Aladár (2) és Vass József (3) távozik a nagygyűlésről

munkások számára.[404] Ugyancsak 1928-ban, a katolikus nagygyűlés szónoki emelvényén azt kérte a pápától, adja ki a *„Rerum novarum* folytatását", amelyben le kellene szögezni: a vagyonos személyeknek hozzá kell járulniuk ahhoz, hogy „a becstelen proletariátusi állapotból kiemeltessenek a munkában, termelő munkában részt vevő embermilliók".[405]

A következő évek szónokai nagyrészt Vass alaptételét követték. 1927-ben Haller István például a katolicizmus „kétfrontos harcáról" beszélt, amelyet a marxizmus és a kapitalizmus ellen kell viselnie. Úgy vélte, a kapitalista gazdasági rend „túlhajtásai", az önálló kis- és középegzisztenciákat veszélyeztető kartellek terjeszkedése tálcán kínálja a szélsőbaloldalnak azokat az elégedetlen tömegeket, amelyeket az megszervezhet és rohamra vezethet a polgári rend ellen. A problémát szerinte a politikusok is felismerték már, de mégsem képesek változtatni. Haller ugyanakkor önkritikusan elismerte, hogy nincsen kész keresztény gazdasági rendszer, csak etika, amelynek alapján ez felépülhet. Ezért – meglehetősen általános iránymutatásként – javasolta, hogy a „pogány lelket" cseréljék „keresztény lélekre", és a régi katolikus tradíciót követ-

404 *Kovrig Béla:* Magyar társadalompolitika. Osiris, Budapest, 2011. 167–179.
405 Nemzeti Újság, 1928. október 9. 9. Az 1931-es nagygyűlésen Ernszt Sándor vissza is emlékezett erre a felhívásra, jelezve egyúttal, hogy a *Quadragesimo anno* kiadására természetesen nem Vass József kérése nyomán került sor.

ve a prekapitalista kort állította példának, amikor a gazdasági rend központjában az ember állt, a termelés célja a megélhetés volt, a túlzott nyereség utáni vágyat pedig az egész társadalom elítélte.[406]

A szociális kérdés jelentőségét alaposan átértékelte a gazdasági világválság. XI. Pius – a korszakalkotó *Rerum novarum* évfordulóján, 1931. május 15-én – kiadta *Quadragesimo anno* kezdetű enciklikáját, amellyel az egyház szociális tanítását igyekezett a körülményekhez igazítani. Az enciklika határozottan leszögezte, hogy a magántulajdonhoz való jog sérthetetlen, de emellett hangsúlyozta, hogy a vagyon tulajdonosainak le kell róniuk a közjó iránti kötelezettségeiket is. A gazdagoknak nemcsak alamizsnát kell adniuk, hanem munka- és kereseti lehetőséget kell teremteniük a rászorulók számára. A pápa a munkások érdekében elsősorban munkabérszerződések megkötését javasolta. A társadalmi feszültségek feloldásának legfőbb eszközeként a hivatásrendiség modelljét ajánlotta: úgy vélte, ha sikerül megteremteni az azonos foglalkozási ágakon belül a munkáltatók és munkavállalók együttműködését, az állam által elismert szervezeteik közötti egyeztetések segítségével, azzal megszűnne az osztályok szembenállása.[407]

A *Quadragesimo anno*-nak a szociális igazságosság megvalósítását sürgető pontjai a társadalmi feszültségektől sújtott Magyarországon új lendületet adhattak volna a fennálló rend bírálatának. Ezért a magyar püspöki kar az enciklika megjelenését követően, még 1931 novemberében saját körlevelet adott ki azzal a céllal, hogy az enciklika magyar helyzetre vonatkozó értelmezését a kívánatos mederben tartsa. Ez a magántulajdon morális használatának példájaként mutatta be azt, ahogyan az egyház birtokainak jövedelmét felhasználja. Ezzel azt kívánta meggátolni, hogy a radikális társadalmi változások igénye a katolikusok között is híveket szerezzen. Ugyanakkor elismerte, hogy a pápa által javasolt hivatásrendiség helyes szociálpolitikai célkitűzés.[408]

Az 1931-es nagygyűlés szónokai jelentős részben arra törekedtek, hogy az enciklika általuk megfelelőnek tartott, korlátozott értelmezését népszerűsítsék. Ernszt Sándor, aki ekkor a népjóléti és munkaügyi tárcát birtokolta – a *Quadragesimo anno* gondolatmenetét követve – azt hangoztatta, hogy az internacionális kartellek, a gazdasági és pénzügyi összeköttetések érdekei irányítják az államokat, amelyek kénytelenek engedelmeskedni. Ezeket az összeköttetéseket az „állam testén elhelyezett bilincseknek" nyilvánította, amelyek akadályozzák a társadalom normális működését. A pápa szerinte ezért a modern béklyóktól való megszabadulást sürgeti, valamint az egyes osztályok becsületes megszervezését. Vissza kell állítani az erkölcsöt, hogy az nagyobb úr legyen, mint a pénz. Ernszt ugyanakkor óvatosan kétségeinek is hangot

406 *Haller István:* Keresztény gazdasági rend vagy kommunizmus. In: Katolikus Almanach 1928. 312–319.

407 *Denzinger, H.–Hünerman, P.:* i. m. 720–726.

408 *Petrás Éva:* Társadalmi tanítás és szociális kérdés. A Quadragesimo anno enciklika recepciója a katolikus újságírásban, 1931–1938. In: Szociális kérdések i. m. 119.

adott, nem hallgatva el, hogy az enciklika nem ad receptet a válság megoldására. „A küzdelem kimenetelét a pápa nem látja. Nem látja, nem tudja. Csak azt tudja, hogy rendkívül súlyos és rendkívül nehéz lesz a küzdelem és azért azt mondja a pápa: Az Egyház atyai szíve remeg, ha arra gondol, mennyi áldozatba kerül ez a küzdelem. Hódolat és hála részünkről a pápa iránt, aki ezeket világosan megmondja. Az igazságnak a tudata az embert nyugalommal tölti el és a küzdelemben is, amikor a célt világosan látja, bizonyos nyugalommal és szilárd elhatározottsággal küzd."[409]

Czettler Jenő szintén a pszichológiai tényezőkből indult ki. Azt hangsúlyozta, hogy a reményvesztett emberek kapaszkodóra, kész programra vágynak, amely a termelés új rendjén, a javak elosztásának új, a liberális kapitalizmustól eltérő módszerein épül fel. Nincs más választás: vagy a kollektivizmus kényszergazdálkodása, vagy a katolikus egyház szabályozott gazdasági rendszere, amely nem ismeri el senkinek azt a jogát, hogy vagyont élvezzen kötelességek nélkül. Az egyház ezért az egyéni szabadság és szabad verseny túlzásaival szemben a szolidarizmust, a kollektív termelésre épített államrenddel szemben pedig a gazdasági, politikai és egyéni szabadságot hirdeti. A tőke túlkapásaival szemben védi a munkást, az államhatalom túltengéseivel szemben a polgár szabadságát.[410]

Schmidt Sándor bányaigazgató a hivatásrendiség gondolata mellett lépett fel. Azzal érvelt, hogy a munkanélküliség problémájának megoldása könnyebb volna, ha minden munkaadó állandó érintkezést tartana fenn munkásaival, beleértve az elbocsátottakat is, hiszen a gondoskodás tudata megnyugtató hatással lenne a dolgozókra. Ennek a rendszernek országos léptékű kiterjesztése is hasznos lenne, hiszen sok előnnyel járna, ha a nagy, arctalan munkástömegek helyett „az egyes iparvállalatok gyárak, műhelyek szerint elkülönített kisebb csapatokkal állanának csupán szemben, akiknek minden tagját ismerik vezetőik és tudják, hol és milyen mértékben kell a legsürgősebb segítség". A társadalmi béke biztosítása érdekében szorgalmazta, hogy a tőkések nyújtsanak munkaalkalmakat a munkanélküliek tömegeinek, az elbocsátott idősebb munkások számára pedig ajánljanak fel szerény lakásokat.[411] Schmidt nem vizet prédikált: ő valóban az általa mondottak szellemében tevékenykedett 1905 óta Dorogon. Viszonyát a bányamunkásokhoz mi sem jellemzi jobban, mint hogy 1919-ben alkalmazottai bújtatták Szamuely Tibor pribékjei elől.[412]

Glattfelder Gyula szerint a keresztény jogfelfogás kizárja a vagyon és magántulajdon abszolút függetlenségének gondolatát, XI. Pius pápa pedig körlevelében a tulajdonjog ünnepélyes elismerése dacára nyomatékosan hangsú-

409 Nemzeti Újság, 1931. október 13. III.

410 Uo., 1931. október 14. 7.

411 Uo., 1931. október 13. III.

412 *Kovács Lajos:* A mecénás és a szociálisan érzékeny Schmidt Sándor életművéről. Új Forrás 2001/3. Interneten: http://www.jamk.hu/ujforras/010317.htm (letöltés: 2015. július 15.).

lyozza, hogy a vagyon nem öncél, hiszen komoly kötelességek fűződnek hozzá. Ezután „ünnepélyesen tiltakozott" – ugyan a név említése nélkül, de jól beazonosíthatóan – Károlyi Imre gróf nagy visszhangot kiváltott, *A kapitalista világrend válsága* című írása ellen, amely javaslatot tett az egyházi javak szekularizálására. Károlyi úgy érvelt, hogy az egyházi vagyon léte „a mai korban egyáltalában, a mostani rettenetes általános szegénységben és nyomorúságban pedig különösen, irigységet keltőleg és a vallásosságot hátrányosan befolyásolólag hat".[413]

Glattfelder mintegy erre válaszként kijelentette: „nem fogjuk mint mentőötletet a közfelfogásba becsempésztetni, hogy egy osztályt vagy intézményt ki kell fosztani, mert hogy egy gróf úr úgy véli: Mi szükségük van a papoknak vagyonra?" A püspök az ellen a népszerű felvetés ellen is tiltakozott, hogy szüntessék be az állami segélyezést, és az egyházat kizárólag hívei („a parasztok") tartsák el, hiszen az egyházi intézmények nagy részéről a korábbi évszázadokban „a kegyes alapítók egyszer s mindenkorra gondoskodtak, s a nagylelkűen fizetésre invitált néprétegeket mentesítették".[414]

Szintén az egyházi birtokok létjogosultságának indoklásával foglalkozott záróbeszédében Serédi Jusztinián hercegprímás is, aki a *Quadragesimo anno* alapelveihez való ragaszkodást sürgette. Alaptétele szerint az egyház soha nem vonta ki magát a közterhek viselése és a jótékonyság gyakorlása alól, aminek alátámasztására számos történelmi példát hozott fel a tatárjárást követő újjáépítéstől egészen a világháborús hadikölcsönök jegyzéséig, majd kijelentette: „nem engedjük meg, hogy ez az úgyszólván utolsó katolikus és magyar vagyon idegen kézbe kerüljön." Hangsúlyozta, hogy az egyház vállalja részét a közterhekből, de – a kapitalizmusellenes érzelmekre rájátszva – követelte, hogy „a láthatatlan vagyon és az eltitkolható jövedelem éppúgy megterheltessék, mint a látható vagyon".[415]

Az egyházi vagyon a szónokok minden erőfeszítése ellenére támadási felületet jelentett.[416] A katolikus egyházi birtokok 85 százaléka nagybirtok volt: a Vallás- és a Tanulmányi Alapot nem számítva harminchét egyházi intézmény (püspökség, káptalan, szerzetesrend stb.) rendelkezett kétezer katasztrális holdat meghaladó birtokkal, sőt ezen belül húsz tízezer holdnál is többel.[417] Ugyanakkor a nagybirtokrendszer fenntartása mellett – legalábbis rövid távon – bizonyos gazdasági érvek is szóltak, hiszen a gabonát piacra termelő nagybirtok eltűnése az ország legértékesebb exportcikkének megszűnését jelentette volna. Földosztás esetén ugyanis a kisbirtokosok elsősorban a

413 *Károlyi Imre:* A kapitalista világrend válsága. Pantheon Irodalmi Intézet Rt., Budapest, 1931. 50–51.
414 Nemzeti Újság, 1931. október 13. VI.
415 Uo., 1931. október 14. 8.
416 Erről részletesen lásd a következő fejezetet.
417 *Gergely J.:* A katolikus egyház i. m. 270–272., 279–299., 305. A nagybirtok alsó határának egyébként a korszakban az ezer holdat tekintették (vö. 1924. évi VII. törvénycikk 13. §).

saját szükségleteik biztosítására termeltek volna és a földhöz jutottak mezőgazdasági ellátásához szükséges tőke sem állt rendelkezésre.[418]

Az elvi kérdések mellett ugyanakkor a gyakorlati fellépés igénye is megjelent. Cesare Orsenigo nuncius 1928-ban megdicsérte a magyar katolikusokat a plébániai gyermeknyaraltatás és a házhoz menő szegénygondozás megszervezése miatt. A budapesti egyházközségek és a székesfőváros ugyanis – a források szerint – 1927-től kezdve minden évben több ezer rászoruló gyermeket nyaraltattak vidéken a helyi papság támogatásával. Ugyanebben az évben indult útjára az Egri Norma[419] valóban újszerű szegénygondozása. A karitász kérdése azonban érthető okokból a gazdasági világválság kitörését követő első nagygyűlésen kapott különleges hangsúlyt. 1931-ben ráadásul két szociálisan érzékeny szent, Árpád-házi Szent Erzsébet és Páduai Szent Antal kerek évfordulóját ünnepelte az egyház. Így az 1931-es nagygyűlésen mind Apponyi Albert megnyitóbeszéde, mind Serédi Jusztinián záróbeszéde kiemelte a karitász fontosságát, amelyre a hercegprímás szerint addig van szükség, „amíg a gazdasági és szociális revíziót az egyház és [...] az államhatalom összefogásával megvalósíthatja".[420] Az esztergomi főegyházmegyében ekkor már megindult az egyházközségi karitászcsoportok szervezése. A fővárosi munka biztosítására a hercegprímás 1931 szeptemberében érseki biztost is kinevezett Mihalovics Zsigmond herminamezői plébános személyében.[421] E munkának pápai megerősítést adott XI. Pius. 1931. október 2-án jelent meg a *Nova impendet* kezdetű enciklikája, amely a keresztény világot a nélkülözők és elhagyatottak istápolására szólította fel.[422] A nagygyűlésen a fokozott szociális szerepvállalás jegyében rendezték meg az Országos Katolikus Karitász Értekezletet, ahol Bangha Béla hírül adta: valamennyi egyházmegyében meg fogják szervezni a katolikus karitászt, utána pedig országos központot alakítanak.[423] Ezzel lényegében megelőlegezte a püspöki kar döntését, amely október 14-én rendelte el az egyházmegyei szervezetek felállítását, a koordináció feladatát pedig az egy héttel korábban megalakított, a budapesti egyházközségek munkáját összefogó Szent Erzsébet Karitász Központra bízta.[424]

418 *Ormos Mária:* A fortélyos miniszterelnök, Bethlen István gróf. Múlt és Jövő (2013) 4. 15.
419 A szegénygondozás sajátosan magyar formája, 1926-ban Oslay Oszvald ferences házfőnök dolgozta ki Egerben, célja az összes felekezetek, hatóságok és az egész társadalom összefogása a szegénykérdés megoldására. 1927-ben szegénygondozó bizottságot alakítottak, önkéntesek segítségével látták el a kerületekre osztott várost. A módszert 1936-ban belügyminiszteri rendelet Magyar Norma néven országossá tette. Részletesebben lásd *Mihalovics Zsigmond:* A világi apostolkodás kézikönyve. Szent István Társulat, Budapest, 1942. 281–289. és *Gergely J.:* A katolikus egyház i. m. 201–202.
420 Nemzeti Újság, 1931. október 14. 8.
421 PL Cat. 27. 2551-1931.
422 *Ormos Mária:* Katolicizmus a világválság sodrában. A pápaság és a magyar egyház, különös tekintettel a pécsi egyházmegyére (1929–1933). In: A 20. század egyház- és társadalomtörténetének i. m. 89.
423 Nemzeti Újság, 1931. október 11. 6.
424 A magyar katolikus... 1919–1944 i. m. I. köt. 378–379.;. PL Cat. 46. 2981-1931.

1932-ben, ahogyan már láthattuk, a nagygyűlések szervezői a program strukturális módosításával is reagáltak a megváltozott körülményekre, hiszen párhuzamos üléseket rendeztek a szélesebb tömegeket érdeklő témák tárgyalására. Ebben bizonyára az a felismerés is szerepet játszott, amiről Mikes János püspök egy egyesületi közgyűlésen beszélt. Itt úgy vélte, a spanyolországi és mexikói egyházüldözésekben az is szerepet játszott, hogy „nem volt meg a kellő kapcsolat az egyház vezetői és a nép között. Nem volt meg az a kapcsolat, amelyet mi keresünk a Katolikus Népszövetségben."[425]

A nyilvános üléseken két fontos felszólalás tárgyalta a szociális kérdést. Bangha Béla őszinteségével és realitásérzékével emelkedett ki. Elismerte, hogy a katolikusok számára szomorú elégtételt jelentett a gazdasági világrend összeomlása, ami azonban mégis készületlenül érte a világegyházat, hiszen „a bonyolult társadalmi és gazdasági rendnek megreformálása, az evangéliumi elveknek konkrét alkalmazása óriási tanulmányt igényel. A gyakorlati akcióprogram nem kész, sőt maga a pápa is csak főbb irányvonalakat szabott meg legutóbbi körlevelében, de már megvannak az irányvonalak és ezeknek kidolgozása csak a gyakorlat kérdése." Úgy vélte, hogy amíg megszületik a cselekvési terv, addig fel kell kelteni a tömegekben a katolikus részről várható „szociális megváltás" tudatát, valamint tevékenyen részt kell venni a karitatív munkában.

Ezután – a nagygyűléseken szokatlan módon – rendkívül éles kritikában részesítette a tíz évig hatalmon lévő Bethlen-kormány gazdaság- és szociálpolitikáját, amelyet teljességgel elhibázottnak és szándékával ellentétes hatással járónak értékelt. A felelős politika szerinte nem lehetett volna „puszta alamizsnaszórás és ingyen levesek, amelyeknek eredménye esetleg antiszociális félrenevelés lehet. Nem olyan földosztás, amely csak szegénnyé teszi a gazdagot és még szegényebbé a szegényt. Nem olyan iparfejlesztés, mely elproletárosítja a falu népét és villanyfényes bűn- és nyomortanyákká duzzasztja a városokat. Nem olyan hitelnyújtás, amely nem egyéb nagyszabású uzsoránál. Nem is olyan keresztény irányzat, amelynek tizenhárom év óta még nem jutott eszébe a munkaszabadság törvényes védelmének erélyes keresztülvitele, s mely tűri azt, hogy ma is meggyőződése ellenére kényszerítsék bele a dolgozni akaró munkást a vallás- és nemzetellenes szakszervezetekbe." Bangha ezért az ország szociális újjáépítését nyilvánította a katolicizmus fő feladatának, amit a szociáldemokraták aktivizálódásával, vidéki megjelenésével indokolt.[426]

A munkásszervezetek nevében Tobler János szólalt fel, aki mindig is a határozott érdekvédelmi tevékenység, a szindikalizmus híve volt.[427] Beszédében kijelentette: a pápák kimondták a rendi szervezkedés szükségességét, ezt tehát parancsnak kell venni, végre kell hajtani. A „tettek katolicizmusát"

425 Nemzeti Újság, 1932. október 16. 12.
426 Uo., 1932. október 18. III.
427 *Gergely J.:* A keresztényszocializmus a legújabb i. m. 88.

sürgetve kijelentette: „Furcsa és lehetetlen, hogy a katolikus munkaadók csupa kényelemszeretetből csak szociáldemokratákkal dolgoztatnak." A papságot arra kérte, hogy bírja rá a híveket a keresztényszocializmus támogatására, a keresztény munkásegyesületeket pedig arra, hogy végre fogjanak össze egymással.[428] Ez a felszólítás különösen indokolt volt, hiszen a keresztényszocialista mozgalom az 1920-as évek végére teljesen dezintegrálódott, az egyesületi és a szakszervezeti szárny egymástól különválva működött, előbbinek mindössze 12 ezer, utóbbinak 40 ezer tagja volt.[429]

9. A NAGYGYŰLÉSEK ÉS A KÖZVÉLEMÉNY: A SAJTÓ ÉRTELMEZÉSI KERETEI

A katolikus nagygyűlések kapcsán az 1920-as években gyorsan kialakultak azok az értelmezési keretek, amelyeken belül az egyes szellemi irányzatokhoz tartozó újságírók értékelték az eseményeket. A konzervatív felfogás elsősorban nemzeti szempontból értékelte nagyra a rendezvényt, a katolicizmus nemzetegyesítő szerepének fontosságát hangsúlyozva. E vélemény szerint a nagygyűlések „vigasztaló bizonyosság voltak amellett, hogy anyagi és szellemi pusztulásunk, szegényedésünk, balkanizálódásunk ellenére egy jobb múlt értékei élnek még körünkben és különböztetnek meg bennünket azoktól a hibrid állami, társadalmi és kulturális alakulatoktól, amelyek a trianoni béke nyomán Csonka-Magyarország körül kialakultak".[430] A *Budapesti Hírlap* 1927-ben ismét azt hangsúlyozta, hogy a rendezvénysorozat fő célja a világháborúban megingott erkölcsök megerősítése, a lelkek felemelése, ami nemcsak hitéleti, hanem politikai szempontból is hasznos, hiszen a nemzetet – határokon innen és túl – „azokkal a láthatatlan szellemi és erkölcsi erőkkel kell összetartani, amelyek a katolikus egyház tanításában rejlenek".[431] A nagygyűlések ezen interpretáció szerint mintegy azt a nemzeti elhatározást jelképezték, hogy a magyarság az ateista, illetve ortodox népek gyűrűjében a nyugati szellemiség előőrse marad.[432]

A liberális sajtóban megjelenő felfogás elsősorban azt igyekezett bizonyítani, hogy a katolikusok többsége – a vallási etikának megfelelően – elítéli a kereszténységet jelszóként felhasználó „kurzust". Az első években a *Pesti Hírlap* Lorenzo Schioppa pápai nunciusban találta meg a példaképet. 1922-ben a

428 Nemzeti Újság, 1932. október 13. V.
429 *Gergely J.:* A keresztényszocializmus a legújabb i. m. 92.
430 Budapesti Hírlap, 1924. október 17. 4.
431 Uo., 1927. október 18. 2.
432 Uo., 1928. október 7. 1.

lap publicistája kiemelte: a nuncius beszéde „messze kiemelkedik abból a felfogáskörből, amelyben ma sok konjunktúra-keresztény a kereszténységről prédikál". A publicista szerint a nagygyűlés a „kurzuskeresztényekkel" szemben az igazi kereszténységet mutatta meg.[433] *Az Est* ugyanekkor Zichy János megnyitóját dicsérte, mint amely a régi keresztény politika szellemét követte, és éles ellentétben állt a keresztény politika táborába besurranó „bujtogatók" felfogásával.[434] *Az Est* néhány évvel később igen hasonlóan ítélte meg az eseményt, fő érdemének azt tartva, hogy az elhangzott beszédekben „semmi sincs mindazokból a jelszavakból, amelyek oly vadul keringtek a forradalmi és ellenforradalmi idők káoszában".[435]

Elsősorban a nagygyűlések kapcsán érzékelt kettősség foglalkoztatta 1926-ban a liberális újságírás doyenjét, Rákosi Jenőt. A kiemelt figyelmet ekkor elsősorban a katolikus–protestáns polémia élesedése indokolta. Rákosi elismeréssel állapította meg, hogy a nagygyűlés nyitóünnepségein a többség nem polemizált, sőt Bangha Béla a szentmisén a békéről beszélt. Azt viszont értetlenséggel fogadta, hogy Zichy János harcias beszédet tartott. Mivel a kormányzat igen előzékeny az egyházakkal, ezért Rákosi szerint a beszéd „a békés vizek csapkodásának" tűnt. A publicista hangsúlyozta, hogy a józan közgondolkodás elismeri a katolikusok történeti elsőbbségét, ezért nem érthető, mit szeretne még Zichy. „Privilégiumokat, jogokat, melyek voltak, de már nincsenek? Visszamenést a múltba?" – tette fel a kérdést. Ezután azt fejtegette, hogy az egyház alapja belső ereje, a hívekkel való szoros kapcsolata, nem pedig az állami támogatás. A követendő példát Rákosi szintén a nuncius, ekkor már Cesare Orsenigo személyében találta meg, aki megítélése szerint „kiváló tapintattal" papi hivatása keretein belül maradt. Orsenigo egész beszédét magyarul olvasta fel, ami Rákosi interpretációja szerint olyan hatást keltett, „mintha az embert meghatottságában egy felsőbbrendű lény homlokon csókolja. [...] Minket az ily figyelem annál jobban meghat, mentül ritkábban van benne részünk."[436]

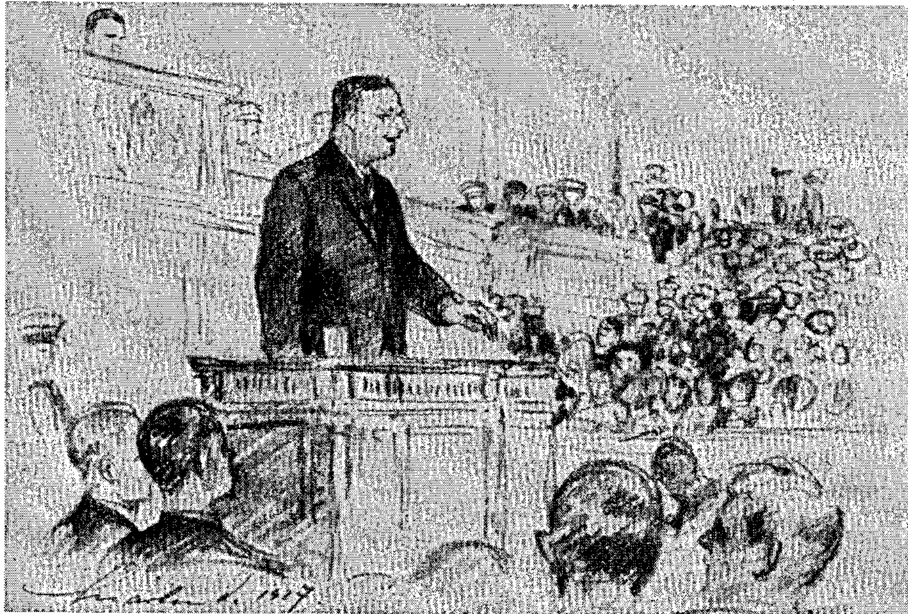
Rákosi Jenőt másnap Prohászka Ottokár és Vass József szereplése foglalkoztatta, akik szociális politikát hirdettek, a proletárok és a nagytőke viszonyának problémáját valamiféle kiegyenlítő formában kívánták volna megoldani. Rákosi azonban úgy vélte, hogy a kérdés ilyen formában való felvetése veszedelmes. Ha a katolikus vezetők ezzel akarják a vallásellenes tömegeket megbékíteni, félreismerik az emberi természetet, a proletárok ugyanis erre „nem azt fogják mondani, hogy íme, a nagytőkét támadja az egyház, hát már most gyerünk a templomba; hanem azt, hogy lám, már azok is bekanyarodtak, előre hát, szorítsuk még egy kicsit, míg egészen le nem törnek".[437]

433 Pesti Hírlap, 1922. október 10. 1.
434 Az Est, 1922. október 10. 1.
435 Uo., 1927. október 19. 10.
436 *Rákosi Jenő:* A katolikus nagygyűlés. Pesti Hírlap, 1926. október 12. 1–2.
437 *Rákosi Jenő:* Még egyszer a nagygyűlés. Uo., 1926. október 13. 1–2.

A jobboldali radikális-fajvédő sajtó orgánumának, a *Szózat*nak a felfogását elsősorban az a vélekedés határozta meg, hogy a korábbi – akkor is látszólagos – katolikus–protestáns politikai szövetség felbomlásával a katolikusok eltávolodtak a keresztény-nemzeti ideológiától. A lap vezércikkét jegyző Kádár Lehel 1922-ben például a következőt írta: „Csak halványan hallom hangjait az életproblémáknak, a politikai problémáknak a katolikus nagygyűlés orkesztrumából. [...] Mintha a magyarságnak katolikus része, mintha mi katolikusok, tömegünkben és egyénenkint nem állanánk élet- és halálharcban a keresztény gondolat ősi ellenségével, a zsidósággal, mintha a mindenkire kötelező világnézeti harc a magyar katolikus hívek és papság kirekesztésével zúgna. [...] Fájdalom, a vizek csendesek lettek [...] a taktikai és egyéb szempontok mérséklő, kiegyező, meggondoló egyéniségei bejelentkeztek, a katolikus demokrácia vezérei részben megszűntek vezető tényezők lenni."[438] A helyzetet a *Szózat*nál 1925-től még rosszabbnak ítélték, amikor a nagygyűléshez kapcsolódva bejelentették a konzervatív Keresztény Nemzeti Gazdasági Párt és a keresztényszocialisták fúzióját.[439] Ezt a lap szerkesztőségében kifejezetten veszélyesnek tartották a fajvédelem céljaira, hiszen úgy látták, hogy ezzel felekezeti párt jön létre, amely a nemzet megosztására törekedik majd. „A hitükben katolikus és protestáns magyart politikai munkára kell egyesíteni, a politikailag katolikus és protestáns alapon szerveződőket viszont aligha lehet összehozni"[440] – vélték. Bár a lap ezután általában „megértéssel" viseltetett a rendezvény iránt, a korábbiakban többnyire jellemző udvarias hangvételt mély ellenérzések váltották fel. Jó példa erre az a gúnyos felhangokkal bíró karcolat, amelyet 1926-ban közöltek: „A nagygyűlésen a fehér haj volt divatban. Szinte kihivalkodott közülük a feketehajú, szemüveges és ebben a környezetben oly fiatalosnak látszó Klebelsberg Kuno gróf, ő képviselte a feketehajú ifjúságot. Körülötte az ősz haj tengere, mintha elnyeléssel fenyegette volna."[441] *(31. kép.)*

A *Népszava* általában nagy figyelemmel kísérte a rendezvénysorozatot. Ez alól az 1920-as év jelentett kivételt, ekkor mindössze egyetlen, háromsoros hírt adtak ki.[442] 1922-ben viszont már részletesen beszámoltak. A tudósítás természetesen a katolikus lapokon alapult, és a szerkesztőség nem mulasztotta el szóvá tenni: az *Új Nemzedék* terjedelmes írásában Szabó Józsefnek, a katolikus munkásság képviselőjének mindössze 21 sort juttatott – ezzel azt sugallva, hogy a fórumon a munkáskérdés alárendelt szerepet játszott. A cikk szerint a munkásság a nagy általánosságok helyett kíváncsian várta volna „legalább vázlatos leírását egy olyan társadalmi rendnek, amely nem szocializmus, de már nem is kapitalizmus".[443]

438 *Kádár Lehel:* Katolicizmus és fajvédelem. Szózat, 1922. október 10. 1.
439 Uo., 1925. október 14. 12.
440 Uo., 1925. október 16. 1.
441 Magyar Újság, 1926. október 14. 4.
442 Népszava, 1920. október 24. 5.
443 Uo., 1922. október 10. 3–4.

31. kép. Klebelsberg Kuno beszédet mond a katolikus diákszövetség gyűlésén, 1927

A *Népszava* 1923-ban már vezércikket szentelt az eseménynek. Eszerint a fórum a „harcoló egyház" megnyilatkozása volt, valamennyi szónok a „harc biztos öntudatának" hangján szólalt meg. A publicista a munkásmozgalom számára a leginkább fenyegetőnek „a székesfehérvári püspök közveszélyes szellemi gáztámadásait" tartotta, és vitába szállt a szónokok földreformmal kapcsolatos érvelésével: „sután hat, [...] ha a szociális szellem terjesztéséről s a szocializmus elmélyedéséről beszélnek ott, ahol *elsajnálják* a magyar nincstelenek törpebirtokait is, ha netán egyházi tízezer holdakból akarnák azt kihasítani."[444]

A szociáldemokratáknak nemcsak a szónokok mondanivalója, hanem az esemény külsőségei is ellenszenvesek voltak – ebben elsősorban az játszhatott szerepet, hogy számukra az 1921-ben megkötött Bethlen–Peyer-paktum nem tette lehetővé hasonló tömegrendezvények szervezését.[445] A cikk szerint a nagygyűlés valójában most is politizált, amit a szerző nem ítélt el, de úgy vélte, hogy minden más irányzat híveinek, tehát a szociáldemokratáknak is meg kell adni ugyanezt a szabadságot. Az eucharisztikus körmenet a szerző szerint valójában politikai tüntető felvonulás volt, ezzel ugyanis a résztvevők „[...] folytatták az utcán azt a politikai demonstrációt, amit a Vigadó zárt he-

444 Népszava, 1923. október 10. 1. Kiemelés az eredetiben.
445 *Püski Levente:* Magyarország politikai berendezkedése a két világháború között. Korunk 3. (2012) 11. 17.

lyiségeiben elkezdtek. Nekik tehát szabad. Csak a templomi zászlókat kell kivinni (egy kis céltudatos profánsággal) az utcára s a mélyen tisztelt rendőrség máris kísérője és nem szétverője lesz a politikai demonstrációnak! [...] A kétféle elbánás provokáló és minden flegmát izgalommá piszkáló magyar rendszere is ott vonult a templomi zászlók árnyékában."[446] Erre a cikkre a nagygyűlés fórumán Kóródy Katona János azonnal reagált, aki a keresztényszocialisták értekezletén idézte a *Népszavát*, és cáfolta, hogy „az Eucharisztia leple alatt" a nagygyűlésen politizáltak volna.[447]

1925-ben a fő mondanivalót a szociáldemokrata napilap számára a nagygyűlés demokratikus eszmeiségének megkérdőjelezése jelentette: „Az egyház a nyomorgó tömegeknek csillogó frázisoknál és tömjénfüstnél egyebet adni nem tudott [...] az ígéretek kévéje széthullott most is."[448] Ezt az értelmezést a lap számos kisebb közleménnyel erősítette meg. Egy tudósító például úgy vélte, hogy – noha a hivatalos rendőrségi becslés szerint 150 ezer ember vett részt a körmeneten – a hasonló arányú munkásfelvonulások esetén a rendőrség rendszerint 15 ezer főről szokott beszámolni.[449] Egy másik cikk szerint a legényegyesületek elnöki értekezletén csak prelátusok beszéltek, a legények viszont – teljes számban hiányoztak. A szerző szerint a látszat ellenére valójában „a nép, a dolgozó nép mindhárom napon hiányzott a nagygyűlésről, mert a vasárnapi eucharisztikus fölvonuláson kivezényelt és kirendelt gyerekek, köztisztviselők és MÁV-gépgyári munkások jelenlétét aligha mondhatja valaki a »nép jelenlétének«".[450] A lap értesülései szerint a Rimamurány-Salgótarján Rt. útiköltség-térítést ajánlott fel a nagygyűlésen részt venni kívánó munkásainak. Ennek ellenére senki sem jelentkezett, ezért aztán a munkafelügyelők utaztak el Budapestre és szerepeltek a körmeneten bányászként, kölcsönvéve a munkások egyenruháját. „Micsoda szép látvány volt annak, aki nem tudta, hogy csak álbányászok vonulnak föl."[451]

Az ilyesfajta közlések bosszantották a katolikus oldalt, amit jól jelez, hogy 1927-ben a *Nemzeti Újság* vallásgyalázással gyanúsította meg a lapot.[452] A *Népszava Máglyát* című vezércikkében másnap ezt határozottan visszautasította, a kérdéses lapszámot azonban az ügyészség – a klérus és a katolicizmus elleni izgatás gyanúja miatt – elkoboztatta.[453] A *Népszava* 1931-ben a *Quadragesimo anno* elveinek megvalósítását kérte számon a nagygyűléstől. Úgy vélte, hogy a világegyház az enciklikának köszönhetően egyre nagyobb megértéssel közeledik az elesettek problémáihoz, „de a magyar katolikus egyház, amelynek valóságos ereje a latifundiumokban van [...], az új irányelveknek csak halo-

446 Népszava, 1924. október 14. 1.
447 Szózat, 1924. október 15. 3.
448 Népszava, 1925. október 13. 1.
449 Uo., 1925. október 13. 6.
450 Uo., 1925. október 14. 10.
451 Uo., 1925. október 16. 13.
452 Nemzeti Újság, 1927. október 18. 1.
453 Népszava, 1927. október 20. 1.

vány és igazi csengés nélkül való szavait hullatja az éhező embermilliók tömegébe."[454] A főügyészség a cikket hitfelekezet elleni izgatás gyanúja miatt vizsgálat alá vonta,[455] és az eljárás végén a szerzőt a bíróság egy hónapi fogházra ítélte.[456]

10. AZ IDŐSZAK NAGYGYŰLÉSEINEK MÉRLEGE

Az 1920-as években a katolikus nagygyűlések alapvető változásokon mentek keresztül a dualizmus korához képest. A politikai környezet átalakulásának következtében a közéleti katolicizmus a korábbi liberális berendezkedés óvatos kritikusának szerepéből kilépve a fennálló rend támogatójává vált. Bár az államfői tisztség betöltése és a legitimizmus kérdése, illetve a felekezetközi viszony potenciális konfliktusforrást jelentett, a nagygyűlések mégis – az ideológiai rokonszenvre, az antikommunizmusra és a területi revízió vágyára tekintettel – alapvetően támogatták a Horthy-rendszert.

Mindez az események funkcióit és szerkezetét is nagymértékben befolyásolta. A nagygyűlések reprezentatív tömegrendezvényekké váltak, amelyek fő célja az egyház társadalmi befolyásának demonstrálására, a tömegek felvonultatására korlátozódott. Ez a célkitűzés – szemben a dualizmus liberális korszakával, amikor az egyik ideológiai főellenfél, a szervezett szociáldemokrata munkásság is élhetett a gyülekezés szabadságával – nem ütközött akadályokba, a nagygyűlések ezért végre beteljesíthették az 1913 előtt sikertelenségre kárhoztatott szimbolikus térfoglalási kísérleteket. Az egyház társadalmi kapcsolatainak és az állam, illetve a főváros segítségének köszönhetően a nagygyűlések százezres tömegeket megmozgató, látványos külsőségekben bővelkedő rendezvényekké váltak, amelyek mindenki számára érzékelhetővé tették a katolikusok nemzeti elkötelezettségét.

Mindez azonban a korábban érdemi munkát végző szakosztályok intézményének elsorvadásával járt, amelyek 1900 és 1913 között számos határozatot hoztak, valamint rendkívül szerteágazó érdeklődésről tettek tanúbizonyságot a politikai, társadalmi, szociális, gazdasági és kulturális kérdések terén. Ráadásul a katolikus egyesületek a „keresztény-nemzeti fellendülés" következtében új versenytársakat kaptak, amelyek arra törekedtek, hogy magukhoz csábítsák a működő katolikus egyesületek legaktívabb tagjait. Ez az egyesületi életben is hullámvölgyet eredményezett, amelynek kivédésére nem született egységes cselekvési terv. Bár a katolikus szerveződések összefogására tervbe vették az Országos Katolikus Szövetség reformját, és egyesek érdeklődését az Actio Catholica megjelenése is felkeltette, az új szervezeti struktúra meghonosítására csak az 1930-as években került sor.

454 Uo., 1931. október 13. 2.
455 Képviselőházi Napló 1931. XI. köt. 1932. november 16. 334.
456 Népszava, 1933. február 23. 5., szeptember 23. 9., december 13. 9.

A szakosztályok elhalása és a nagygyűlések formalizálódása arra mutat, hogy a nagygyűlés mint a katolikusok fóruma továbbra sem volt képes jelentős közvetlen befolyást gyakorolni a közéletre. Az érdekérvényesítés során elsősorban a kulisszák mögötti tárgyalások játszották a főszerepet, a nagygyűléseket pedig az egyház vezetői csak rendkívül kivételes esetekben vették igénybe a nyomásgyakorlás céljára – ahogyan például az 1920-as évek elején az egyházi birtokok védelmében, vagy az évtized végén a házassági törvény revíziójára irányuló elképzeléseik előkészítésére.

A nagygyűlések látványos eseményei nem tévesztették meg azokat, akik valóban hittek Magyarország keresztény alapokon való megújításának lehetőségében, és számos szónok figyelmeztetett arra, hogy a tömegek csatlakozása sok esetben nem őszinte meggyőződés, hanem konjunkturális hatások eredménye. Ezeknek az aggodalmaknak különösen a gazdasági világválság adott nyomatékot, amely ismét a társadalmi felfordulás lehetőségét vetítette előre. Ahogyan 1932 szeptemberében Shvoy Lajos székesfehérvári püspök megállapította: „Kavarog a politikai helyzet, a társadalom romboló erői mindig gyakrabban ütik föl fejüket, a legrosszabbra kell felkészülnünk." Véleménye szerint a gazdasági krízis válságba sodorta a katolicizmust, ezért az egyháznak elszánt fellépésre van szüksége, élettel kell megtölteni az intézményeket, elsősorban az egyházközségeket.[457]

457 SzfvPL 540. C 3218-1932. Jegyzőkönyv, felvétetett Székesfehérvárott 1932. szeptember 29-én az egyházmegyei római katolikus egyesületek központi bizottságának gyűléséről.

V. ORSZÁGOS KATOLIKUS NAGYGYŰLÉSEK A HORTHY-KORSZAK MÁSODIK FELÉBEN

1. AZ ORSZÁGOS KATOLIKUS SEREGSZEMLÉK ÚJ SZERVEZŐJE: AZ ACTIO CATHOLICA

1933 új szakasz kezdetét jelenti a katolikus nagygyűlések történetében. Ettől az évtől kezdve, az OKSZ helyébe lépve, az Actio Catholica (AC) rendezte a katolikus nagygyűléseket. Az actio catholica kifejezés a 19. század végétől kezdve terjedt el az egyházért munkálkodó világi hívek társadalmi tevékenységének megnevezésére. A nagybetűvel írt Actio Catholica mint a Szentszék által különösen támogatott és sürgetett mozgalom kialakulása, illetve világméretű elterjedése XI. Pius pápaságához (1922–1939) köthető. A pápa azért tartotta fontosnak az Actio Catholica létrehozását és ezáltal a papság által irányított, annak munkáját segítő világiak megszervezését, hogy a liberalizmus és a szocializmus helyett ismét a kereszténység szellemisége határozza meg a közéletet. Magyarországon a katolikus egyház privilegizált helyzete, valamint az állam és az egyház – számos más európai országhoz képest kiemelkedően – jó viszonya miatt a rövidítve AC-nak nevezett szervezet megalakítása nem tűnt sürgetőnek. Ugyanakkor a mindennapi életben jól érzékelhető szekularizáció, illetve a gazdasági világválság miatt növekvő társadalmi elégedetlenség, amelyet csak ijesztőbbé tett a kommunizmus emléke, a szervezet létrehozásának irányában hatott. A döntő ok minden bizonnyal a pápa kívánsága lehetett, amelynek – ahogy korábban már szó esett róla – az 1931-es és

32. kép. Az Actio Catholica logója

1932-es nagygyűlésen Angelo Rotta nuncius hangot is adott. Az AC-ról ekkor már hosszabb idő óta egyeztettek a magyar püspökök, a megszervezés ötlete 1929-ben vetődött fel először a püspökkari értekezleten. Döntés azonban csak hosszabb vita után született arról, hogy elsődleges szerepe az egyházközségek munkájának összefogása legyen. A püspökök 1931 őszén határoztak az AC egyházmegyei megszervezéséről, de csak egy évvel később, 1932. október 19-én döntöttek az országos szervezet megalakításáról. (*32. kép.*) Ezzel hivatalosan lezárult az AC megalapítása, de tényleges kiépítése még sok időt vett igénybe. Az AC országos, egyházmegyei és egyházközségi szervezetein belül hitbuzgalmi és erkölcsvédelmi, kulturális, szociális és karitatív, sajtó-, valamint szervezési szakosztályt hoztak létre. Ez az öt szakosztály tükrözi, milyen jellegű feladatokat kívántak bízni a világi hívekre, hogy segítsék a papság munkáját.[1]

Az AC-t az egyesületi jog alá nem tartozó egyházi mozgalomként határozták meg, amely az egyházi hierarchia irányítása alatt áll: az országos elnöki tisztséget a mindenkori hercegprímás, az ügyvezető elnökit pedig a püspöki kar egyik tagja, 1943-ig Glattfelder Gyula, attól kezdve pedig Czapik Gyula töltötte be. Ráadásul a mindennapi munkát vezető és végző országos igazgató, illetve egy vagy két titkára is papi személy volt, hasonlóan a sajtószakosztály mindenkori elnökéhez. Az egyházmegyei szervezet élén az ordinárius állt, a tényleges irányítást pedig az egyházmegyei igazgató címmel felruházott egyik papja végezte. Így a nagygyűlések rendezője egy sokkal egyháziasabb, klerikálisabb szervezet lett, hiszen a korábbi szervező OKSZ a Belügyminisztérium által nyilvántartásba vett egyesületként működött és élén világi elnök állt, jóllehet fővédnöke a hercegprímás volt. Figyelemre méltó az is, hogy míg az OKSZ a katolikus egyesületek csúcsszervezeteként határozta meg önmagát, addig az AC, bár a katolikus egyesületek tevékenységét is irányítani akarta, elsősorban az egyes plébániákhoz tartozó hívek összességét tömörítő egyházközségekre épített.[2] (*1. táblázat.*)

Az AC országos központjának kiépülésével párhuzamosan az OKSZ beszüntette tényleges működését, bár formálisan nem oszlott fel. Gyakorlatilag beleolvadt az AC-ba mint annak országos szervezési szakosztálya. E szakosztály vezetője Zsembery István, az OKSZ ügyvezető alelnöke lett. Az OKSZ helyiségeit és alkalmazottait is átvette az AC országos központja. Mellesleg Zichy János, az OKSZ elnöke sem maradt pozíció nélkül, 1933-ban megkapta az AC egyik világi társelnöki tisztét, amelyhez azonban tényleges hatáskör nem tartozott.[3] (*33. kép.*)

1 *Gianone A.*: Az Actio Catholica története i. m. 5., 24–45.
2 *Gianone A.*: Hagyomány és megújulás i. m. 446.
3 Uo. 447. Szent István Társulat Esty Miklós hagyatéka (SZIT-Esty), Egyéb levelek, Esty Miklós 1942. október 19-i levele a nagygyűlés egyik szónokának, feltehetően Drahos János esztergomi általános helynöknek.

1. táblázat. Az Actio Catholica országos szervezete[4]

Országos elnökség Tagjai: • hercegprímás • ügyvezető püspök elnök • 2 világi társelnök • 5 országos alelnök • országos igazgató • főtitkár	Igazgatótanács Tagjai: • az országos elnökség tagjai • egyházmegyei igazgatók • az egyházmegyék küldöttei • a szerzetesrendek 3 képviselője • a katolikus egyesületek 5 képviselője • kinevezett tagok
Tanácsadó szervek: • hitbuzgalmi és erkölcsvédelmi szakosztály • kulturális szakosztály • szociális és karitatív szakosztály • sajtószakosztály • szervezési szakosztály	Országos tanács: Tagjai: • az igazgatótanács tagjai • az egyházmegyék küldöttei • a szerzetesrendek legfőbb országos elöljárói • a katolikus egyesületek képviselői • kinevezett tagok

33. kép. Az Actio Catholica Országos Elnöksége 1935-ben. Balról jobbra Dsida Ottó alelnök, Gévay-Wolf Nándor, Zichy János társelnök, Serédi Jusztinián elnök, Glattfelder Gyula ügyvezető elnök, Zsembery István alelnök (az alelnökök közül nem szerepel a képen Bangha Béla és Huszár Károly)

4 A Magyar Actio Catholica ügyrendje (A püspöki kar 1936. évi jóváhagyása szerint). Kézirat gyanánt. Actio Catholica Országos Elnöksége, Budapest, [1937.] 2.

Az AC ügyrendjében az országos katolikus nagygyűlések rendezését a szervezési szakosztály feladatai közé sorolták, a téma kiválasztása és a program összeállítása viszont az országos elnökség hatáskörébe tartozott.[5] E grémium tagjai közül a nagygyűlések szervezésében különösen aktivizálta magát a szervezési szakosztály mindenkori vezetője (Zsembery István, majd Esty Miklós) mellett Mihalovics Zsigmond országos igazgató[6] és Bangha Béla, aki 1933-tól 1940-ben bekövetkezett haláláig a sajtószakosztály elnöki tisztét viselte.

2. A NAGYGYŰLÉS SZERVEZÉSE: HAGYOMÁNY ÉS ÚJÍTÁSOK

Az Actio Catholica 1933 és 1944 között összesen nyolc alkalommal szervezett katolikus nagygyűlést Budapesten, azaz négy kivétellel minden évben. 1937-ben és 1938-ban előre tervezetten maradt el, mivel az AC minden energiáját az 1938 májusában Budapesten tartott XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus előkészítésére és lebonyolítására összpontosította. Az eucharisztikus világkongresszus nem csupán egyházi, hanem állami szempontból is kiemelkedő fontosságú rendezvény volt, hiszen a számos külföldi vendég miatt jelentős nemzetközi visszhangot váltott ki és kapcsolódott az 1938-as Szent István-évhez, amelyben az ország az „ezeréves" magyar állam alapítóját ünnepelte.[7] Két másik nagygyűlés megrendezéséről pedig a második világháború időszakában kényszerült lemondani az AC. 1940-ben, az erdélyi bevonulás idején „a jelen és a várható körülmények közt" az országos elnökség nem látott lehetőséget az október 12–15-re tervezett „nagygyűlés megfelelő arányú és méltó megtartására".[8] A vidékiek részvétele valóban reménytelennek látszott, mert a vasúti szállításban komoly fennakadások voltak amiatt, hogy a MÁV kapacitásait a hadsereg vette igénybe. Esty Miklós például, aki akkor

5 „A szervezési szakosztály [...] az ünnepélyek, körmenetek, országos katolikus nagygyűlések, zarándoklatok technikai rendezője." „Az országos elnökség hatáskörébe tartozik: [...] A katolikus nagygyűlések eszmei részének összeállítása." A Magyar Actio Catholica ügyrendje i. m. 11., 9.

6 Esty Miklós (1895–1973): banktisztviselő, az 1920-as évek elejétől Csernoch János, majd Serédi Jusztinián hercegprímás állandó kísérője (gentiluomo), 1942-től az AC egyik alelnöke. *Mészáros István:* Prímások, pártok, politikusok 1944–1945. Adalékok a Magyar Katolikus Egyház XX. századi történetéhez. Budapest, Szent István Társulat, 2005. 11.
Mihalovics Zsigmond (1889–1959): az esztergomi főegyházmegye papja, 1919-től 1944-ig budapest-herminamezői plébános, 1944-től kanonok. Az AC országos igazgatója a szervezet megalakulásától 1948-ig, amikor külföldre távozott.

7 *Csíky B.:* Jubileumi esztendők i. m. 138.; *Gergely Jenő:* Eucharisztikus világkongresszus Budapesten, 1938. Kossuth, [Budapest], 1988. 159–163.

8 PL Serédi Jusztinián magánlevéltára (SJm), 11/a doboz, Pro memoria az AC alelnökeinek 1940. szeptember 4-i értekezletéről. SZIT-Esty, Esty Miklós Serédi Jusztiniánnak 1940. június 6.

még nem volt tagja az elnökségnek, nem tudott szeptember elején a „vonatközlekedés hiánya miatt" Kassára utazni. Naplójában mégis sajnálkozásának adott hangot, hogy nem tartják meg a nagygyűlést.[9] 1944 őszén „az ismert akadályok", azaz a német megszállás és elsősorban a Vörös Hadsereg közeledése tették lehetetlenné a február 28-án szeptember 29. és október 3. közé kitűzött nagygyűlés megtartását. Helyette országos engesztelő ájtatosságot szerveztek minden templomban október 8-án, Magyarok Nagyasszonya ünnepén.[10]

2.1. A nagygyűlések előkészítése

Az Actio Catholica mint új rendező szerv megjelenésével a katolikus nagygyűlések előkészítésének feladatai lényegében nem változtak: ki kellett jelölni az alkalmas időpontot, össze kellett állítani a többnyire négynapos rendezvénysorozat programját, fel kellett kérni a szónokokat az előadások megtartására, a katolikus élet különféle reprezentánsait a védnökség, illetve díszelnökség elvállalására, be kellett szerezni a különböző egyházi engedélyeket (például templomon kívüli szentmisére),[11] egyeztetni kellett a főváros különböző illetékeseivel a nagygyűlési rendezvények biztosításáról és meg kellett szervezni a közönséget. Ez utóbbi volt a legszerteágazóbb feladat. Az AC országos központja készítette el a plakátokat, propagandaanyagokat és juttatta el a plébániákra. Ezenkívül tárgyalásokat folytatott a MÁV-val, illetve a minisztériummal kedvezmények biztosításáról a vidékiek számára. A hívek buzdítása továbbra is a plébánosokra hárult, akiket ebben – legalábbis elméletileg – most már az AC egyházközségi szervezetei is támogattak. Ami az 1920-as években még alkalomszerű volt vagy a megyés püspök személyétől függött, az AC színre lépésével rendszeressé vált: az ordináriusok az egyházmegyei körlevelekben évről évre ismertették a nagygyűlés témáját, felhívták a figyelmet az utazási kedvezményekre és a papság feladatává tették, hogy „szószékről és közvetlen érintkezés útján keltsen a hívekben [a] minél nagyobb részvétel elérése céljából lelkes hangulatot", valamint előírták, hogy a nagygyűlés kezdetére harangozással hívják fel a figyelmet.[12] Minderre az AC országos központja is kérte a helyi szervezet vezetőjének tekintett plébánost, de a katolikus egyház hierarchikus szervezetének sajátosságaiból adódóan a megyés főpásztor szava mégis jóval többet nyomott a latban. A nagygyűlésen való részvételt biztosító tagsági jegyet az AC-központtól kellett megrendelni; aki az egyéni vasúti kedvezményt igénybe kívánta venni, annak a kedvezményre jogosító igazolványt is. Azokban az években, amikor sikerült a MÁV-tól csoportos kedvezményt kapni, bekapcsolódtak a szervezésbe az AC egyházmegyei igazgatói, mivel ők gyűjtötték össze az együtt utazók névsorát és ők intézték a további adminisztratív feladatokat is.[13]

2.2. A nyilvános ülések szónokai és a nagygyűlés más szereplői

A program összeállításánál az egyik kardinális pontnak továbbra is a három nyilvános ülés szónokainak kiválasztása számított. Az AC által szervezett nagygyűlések egyháziasságát tükrözi, hogy 1933-tól kezdve nemcsak a záró-, hanem a nyitóbeszédet is a hercegprímás mondta. Emellett a nuncius továbbra is állandó szereplőnek számított, leszámítva az 1941-es és 1942-es esztendőt, amikor nem tartózkodott Magyarországon és csak táviratot küldött az eseményre. Rajtuk kívül még egy püspök lépett általában a nyilvános ülések szónoki emelvényére, Glattfelder Gyula három, Czapik Gyula kettő, illetve Shvoy Lajos egy alkalommal.[14] Glattfelder viszonylag gyakori szereplését indokolná az AC-ban betöltött szerepe, de ő 1933 előtt is a nagygyűlések rendszeres szónokának számított. Már 1900-ban felszólalt a katolikus neveléssel foglalkozó szakosztályban, bár nyilvános ülésen először csak püspökké szentelése után, 1911-ben kapott szót. 1932-ig összesen hét nyilvános ülésen beszélt, ami tanúskodik szónoki kvalitásairól és a közéleti kérdések iránti fogékonyságáról. Nem véletlen, hogy Prohászka halála után ő lett a társadalmi kérdések felelőse a püspök karban.

A *3. ábrán* jól látható: a kiválasztási szempontok közé tartozott az is, hogy szerepeljen a szónokok sorában a kormányzat képviselője, a tudományos élet egy civil reprezentánsa, illetve világi pap és szerzetes (többnyire elöljáró) is. Ha nemcsak egy, hanem két szerzetest is felkértek beszéd tartására, ügyeltek arra, hogy más-más rendből legyenek.[15] A nyolc nagygyűlést összegezve kitűnik

9 SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1940. szeptember 1. és 5.

10 PL SJm 11/a Pro memoria az AC alelnökeinek 1944. február 28-i és 1944. szeptember 5-i értekezletéről. Litterae circulares ad venerabilem Clerum Almae Dioecesis Jaurinensis. 2642-1944.

11 PL Cat. D/c 3277-1939.

12 EFL Circulares litterae ad venerabilem Clerum Archidioecesis Agriensis dimissae (EFL Circulares) 4294-1936. Az 1920-as években a győri egyházmegyei körlevelekben csak egyszer, 1927-ben tesznek említést a nagygyűlésről, konkrét részvételre való felhívás pedig 1932-ben szerepel először. A kalocsai és az egri főegyházmegyék körleveleiben is csak 1927-ben jelenik meg az országos katolikus nagygyűlés, attól kezdve viszont rendszeres a részvételre való buzdítás. A pécsi egyházmegyei körlevelekben ugyanakkor 1924-et és 1929-et leszámítva mindig szó esik a nagygyűlésről. 1933-tól viszont egyöntetűen mindegyik nagygyűlés szerepel az egyházmegyei körlevelekben. A circularesban kifejtett propagandára kifejezetten kérte az AC a püspököket. PL Cat. D/c 2821-1933. Glattfelder Gyula Serédi Jusztiniánnak 1933. szeptember 20. PL Cat. D/c 3024-1934. és 3277-1939.

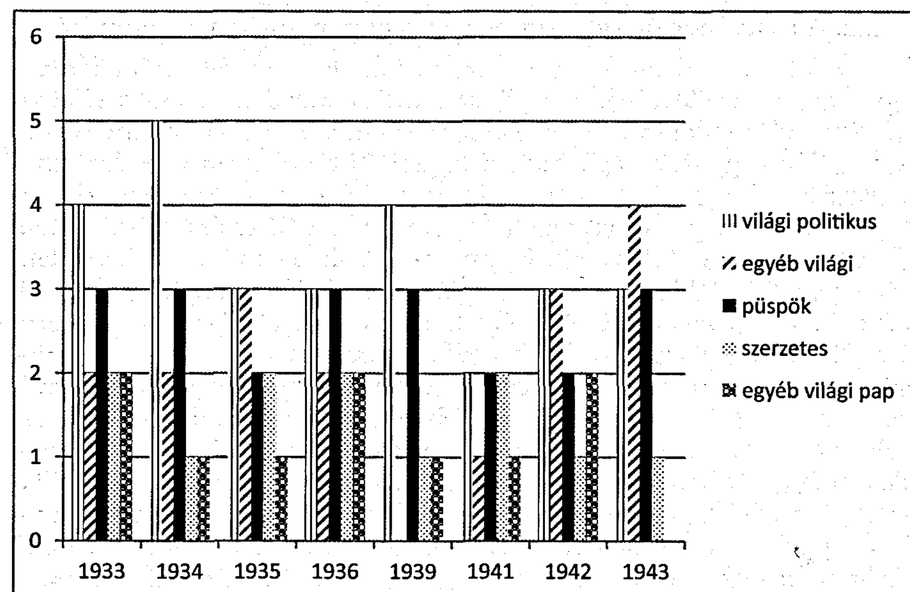
13 PPL Litterae circulares ad venerabilem clerum almae Dioecesis Quinque-ecclesiensis dimissae anno Domini... (PPL Circulares) 2340-1934.

14 1942-ben Esty Miklós régi tradícióként említi, hogy „a nyilvános ülések szónokai között – a hercegprímáson és a pápai nunciuson kívül – csak egy püspök szónok szerepel". SZIT-Esty, Esty Miklós Madarász Istvánnak 1942. október 1. Egyébként Czapik Gyula már 1939-ben is szerepelt, de akkor még csak kanonokként.

15 PL Cat. D/c 2923-1935. Mihalovics Zsigmond Serédi Jusztiniánnak 1934. július 24.

egyfajta kiegyensúlyozottságra való törekvés a szerzetesrendek között: egy-egy alkalommal szerepelt piarista, domonkos, illetve premontrei, kétszer ciszterci, háromszor jezsuita és négyszer bencés szónok. A jezsuiták felülreprezentáltságát Bangha Béla személye indokolja, aki a kor elismert szónokaként és az AC egyik vezéregyéniségeként két nyilvános ülésen is beszédet tartott. Az ugyancsak két alkalommal fellépő Kelemen Krizosztom pedig pannonhalmi főapátként a püspöki kar tagjai közé tartozott, ráadásul az 1930-as évek közepéig Serédi hercegprímás bizalmasai közé számított.[16]

3. ábra. Szónokok az AC által szervezett katolikus nagygyűlések nyilvános ülésein[17]

A politikusok jelenléte továbbra is erőteljes maradt, de a keresztény párt[18] súlya – a párt gyengülésével párhuzamosan – csökkent: az AC-ban alelnöki tisztséget betöltő Huszár Károly és a jelentősebb befolyás nélküli AC-társ-

16 *Csíky Balázs:* Serédi Jusztinián hercegprímási tevékenysége. Doktori (PhD-) disszertáció. Budapest, 2010. 81–82. Kelemen Krizosztomot másodszorra, 1941-ben a beszédet nem vállaló Hóman helyett kérték csak föl. SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1941. szeptember 27.

17 A szónokok kategorizálása e táblázatnál sem volt egyszerű, hiszen egyes személyek (például 1934-ben Hóman Bálint és Teleki Pál vagy 1939-ben Illés József) a politikai és a tudományos életben is szerepet játszottak. Ilyenkor a politikusok közé soroltuk be őket, annak ellenére, hogy egyesek (mint éppen Illés József az előzetes program tanúsága szerint) a nagygyűlési szónokok közé inkább tudósi mivoltuk miatt kerültek be. Ugyancsak a politikusok közé soroltuk az egykori minisztereket és parlamenti képviselőket.

18 Egyszerűsítve keresztény pártként emlegeti a szakirodalom az 1926-tól Keresztény Gazdasági és Szociális Párt, 1937-től pedig Egyesült Keresztény Párt nevet viselő szervezetet. A KGSZP az 1935-ös választásokon a korábbi harminc parlamenti mandátumának több mint a felét el-

34. kép. Szinyei Merse Jenő beszédet mond a nagygyűlésen, bal oldalán Serédi hercegprímás, 1942

elnök Zichy János mellett csak Wolff Károly és Petrovácz Gyula kapott szót egy vagy legfeljebb két nagygyűlésen. Számuk jelentős csökkenésével párhuzamosan eltűntek a porondról a korábban jelentős szerepet játszó pap képviselők, leszámítva Makray Lajos 1935-ös fellépését.[19] Viszont – aktív és volt – kormánytagok (miniszterek, államtitkárok) gyakran léptek a szónoki pulpitusra, időnként kormányzati főtisztviselők (főpolgármester, főispánok stb.) is. Az aktív kormánytagok közül legtöbbször természetesen a mindenkori vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1934-ben és 1936-ban Hóman Bálint, 1942-ben Szinyei Merse Jenő szerepelt. Az 1939-es nagygyűlés előkészítésének idején Teleki Pál is még kultuszminiszterként került fel a tervezett szónokok listájára, bár a politikai helyzet változása miatt már kormányfőként mondott beszédet, ami unikum a nagygyűlések történetében. (Teleki első miniszterelnöksége idején, 1920-ban is részt vett a nagygyűlésen, ám akkor nem szólalt fel.) A VKM miniszteri szintű képviseletének igényét jelzi, hogy Hómant 1933-ban és 1941-ben, illetve Szinyeit 1943-ban is felkérték, de akkor nem vállalták.[20] *(34. kép.)* A nagygyűlés szervezői azért tartották fontosnak a kormány

veszítette. 1939-ben az Egyesült Keresztény Párt már csak nyolc képviselői helyet szerzett. *Gergely J.:* A katolikus egyház i. m. 108–111.

19 Míg az 1927–1931-es ciklusban még tizenkét pap ült a képviselőházban, addig az 1931-es választásokon csak kilencen, 1935-ben mindössze hatan kerültek be. *Gergely J.:* A katolikus egyház i. m. 109.

20 Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár (SzCsPL) I. 1/m 300-1933. Mihalovics Zsigmond Glattfelder Gyulának 1933. szeptember 23. SJm 11/a Pro memoria az AC alelnökeinek 1939. február 9-i értekezletéről; SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1941. szeptember 27., Esty Miklós Serédi

valamelyik képviselőjének fellépését a szónokok között, hogy ezzel demonstrálhassák a katolikus egyház és az állam közötti jó viszonyt, különösen azt, hogy a politikai vezetés meghatározó tényezőként tekint az egyházra az ország építésében. Esty Miklós, az AC szervezési szakosztályának vezetője éppen ezért szomorúan vette tudomásul az 1943-as nagygyűlés előkészítésének idején, hogy sem Szinyei Merse kultuszminiszter, sem Gergelyffy András belügyi államtitkár nem fogadta el a felkérést. Naplójában elkeseredve jegyezte fel, hogy „25 év óta nem volt egyetlen katolikus nagygyűlés sem, hol valaki a kormány részéről ne vállalt volna felszólalást".[21] Esty ugyan túlzott, mert 1941-ben sem szerepelt kormánytag a szónokok között, de tükrözi, milyen fontosságot tulajdonított az ügynek. Végül az 1943-as nagygyűlés nem maradt kormányzati szereplő nélkül, mert Markos Olivér államtitkár vállalta a beszédet. Esty elégedetten nyugtázhatta értékelésében, hogy bár „a kormányzat részéről kezdetben bizonyos idegenkedés érződött [...], később a bekapcsolódásuk mégis megfelelő lett."[22]

Érdekes tény, hogy a szónokok közül Teleki két, illetve József főherceg és Zichy János gróf egy-egy fellépését leszámítva teljesen eltűntek az arisztokraták, ami jól tükrözi általános közéleti térvesztésüket.[23] A tradíciót azonban jelzi, hogy Esty Miklós 1943-ban arisztokrata mivolta miatt javasolta Festetics Domonkos grófot a nagygyűlés egyik szónokának, jóllehet végül – feltehetően szélsőjobboldali nézetei miatt – mégsem kérték föl.[24]

A kiválasztásnál olykor az AC saját szempontjai is érvényesültek. 1933-ban Rák István tanító azért került a szónokok közé, mert Mihalovics Zsigmond így remélte megnyerni a tanítóságot az AC számára.[25] 1942-ben pedig Wünscher Frigyes mint új alelnök mutatkozhatott be. Figyelemre méltó Esty Miklós érvelése Gróh József ajánlásánál: „megismernék a püspök urak és a közvélemény előtt is szerephez jutna."[26] A szervezők tehát úgy ítélték meg, hogy a nagygyűlés adott esetben egy jövendőbeli országos közszereplő megismertetésére is alkalmat adhat.

A szónokok kiválasztásával azonban magától értetődő módon nem mindenki volt elégedett. 1934-ben a *Magyarság* című újság azt kifogásolta, hogy „a nagygyűlés rendezősége ismételten kihagyta a szónokok sorából azokat a közéleti férfiakat, akik a Nemzeti Egység Pártjához tartoznak". A mellőzés-

Jusztiniánnak 1943. augusztus 25. Bár forrást nem találtam rá, feltételezhető, hogy Hómant 1935-ben is felkérték.

21 SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1943. szeptember 20.

22 Uo. 1943. október 5.

23 Az arisztokráciának a dualizmus utolsó évtizedeiben megfigyelhető folyamatos térvesztése Trianon után felgyorsult. *Gyáni Gábor–Kövér György:* Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Osiris, Budapest, 1998. 197–198. A gazdasági térvesztést jól tükrözi Zichy János gróf esete, aki 1928 és 1938 között 13 000 hold földet, 4 kastélyt és pesti palotáját adta el. SZIT-Esty, Esty Miklós naplója, 1938. január 11.

24 SZIT-Esty, Esty Miklós Serédi Jusztiniánnak 1942. július 27.

25 SzCsPL I. 1/m 300-1933. Mihalovics Zsigmond Glattfelder Gyulának 1933. szeptember 23.

26 SZIT-Esty, Esty Miklós Serédi Jusztiniánnak 1942. július 27.

ben tendenciát láttak, amely megkérdőjelezi a nagygyűlés politikamentességét.[27] A kifogás azonban nem állta meg a helyét, hiszen Hóman Bálint kultuszminiszter, akit a *Magyarság* is felsorolt a szónokok között, a kormányzó NEP tagja volt. Így az is elképzelhető, hogy csak egy kormánypárti politikus íratott cikket sértődöttségében, mert nem hívták meg szerepelni. A lap egy másik problémát is felvetett, nevezetesen, hogy a család témakörének szentelt nagygyűlésen „a szónokok között [...] többnyire olyanok szerepelnek, akiknek maguknak sincs családjuk". Ez az állítás is csak részben igaz: a szónokok csaknem a fele ugyan a klérushoz tartozott, de a világiak mindegyike családos ember volt.[28] Ez utóbbi kérdésben inkább a pap-újságíró, Nyisztor Zoltán kritikája tűnik pontosabbnak, aki azt kifogásolta, hogy a szónokok nem nagycsaládosak, ahol a szavak „mögött az egyéni példa varázsa is áll".

Nyisztor azonban egy ennél lényegesebb, a konkrét témán túlmutató észrevételt is tett. Azt kifogásolta, hogy „a szónokok – meglett emberek lévén – a házasság keresztény elképzelésénél tisztán és kizárólag saját világukra és körülményeikre gondoltak". Márpedig szerinte el kell kerülni, „hogy magas örök erkölcsi törvényeknél [...] egy bizonyos korhoz kötött külső képletet, ne azonosítsanak a lényeggel", hiszen „az élet szekerét visszafordítani nem lehet". Ezért javasolta „a Katolikus Akció vezetőségének [...], hogy új színt és új erőt, a legmaibb kor hangulatát kifejező és azon játszani tudó szónokokat állítson a porondra". A fiatalítás mellett felvetette, hogy a munkásság képviselőjét is vegyék fel a szónokok sorába, erre azonban csak 1943-ban került sor. Nyisztor legfőképpen a szónoki nagyságokat hiányolta, akik képesek „szinte a vihar erejével, a szélvész zúgásával [...] kollektív lelkesedést és akarást fakasztani".[29] Véleményével kilenc évvel később, az utolsó országos katolikus nagygyűlést értékelve egyetértett Almásy József, a Központi Szeminárium vicerektora is. Almásy a probléma okát részben abban látta, hogy a szónokok kiválasztásánál fontos szerepet játszik pozíciójuk.[30] Ez a fentiek alapján igaz is, de a dualizmus idején vagy az 1920-as években sem volt másképp. A Nyisztor és Almásy által emlegetett „nagyágyúk" közül Prohászka Ottokárt, Apponyi Albertet és Giesswein Sándort nem szerepeltethették, hiszen ők már eltávoztak az élők sorából. Ami a többieket illeti, Bangha az 1930-as évek második felében már halálos betegségével küzdött, beszédeket egyre kevésbé vállalt.[31] Az 1930-as évek rádiós beszédeiről és ifjúsági könyveiről ismert egyházi szónoka, Tóth Tihamér, illetve a klasszikus szónoki stílust képviselő Glattfelder Gyula csanádi püspök utoljára 1936-ban szerepeltek előadóként nyilvános ülésen. Az időközben püspökké szentelt Tóth Tihamér az 1939-es nagygyűlés előtt hunyt el, Glattfelder pedig egyre inkább csak díszfunkciókat kapott,

27 Magyarság, 1934. szeptember 20. 4.

28 Egyedül Winkler Elemérről nem sikerült egyértelműen kideríteni, volt-e családja.

29 *Nyisztor Zoltán:* A katolikus nagygyűlés után. Magyar Kultúra 21. (1934) II. 303.

30 *Almásy József:* A katolikus nagygyűlés után. Jelenkor, 1943. október 15. 5.

31 *Nyisztor Zoltán:* Bangha Béla élete és műve. Pázmány Péter Irodalmi Társaság, Budapest, 1941. 333., 351.

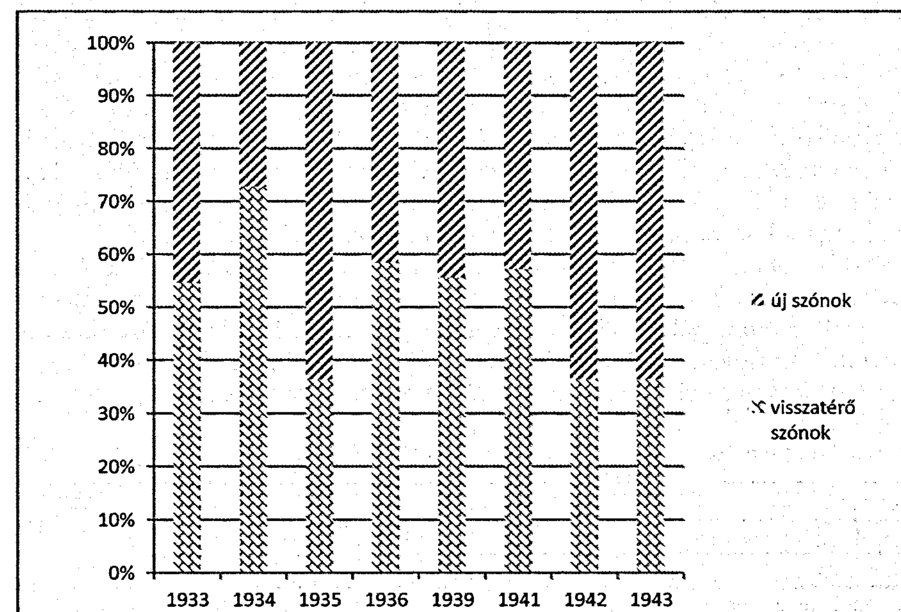
mígnem 1943 nyarán ő is örökre lehunyta szemét. Ugyanakkor az újabban feltűnő vagy a már korábban is elismert, de még aktív szónoki tehetségek – legalábbis azok, akiket Nyisztor Zoltán annak ítélt visszaemlékezésében[32] – a korszakban kevés lehetőséget kaptak. A nagy szociológiai tudással és előadói kvalitásokkal rendelkező Varga László jezsuita vagy a kiváló népszónoknak tartott Bőle Kornél domonkos például csak egy-egy alkalommal szólalt fel a nyilvános ülésen. Varga László esetében a mellőzés oka minden bizonnyal az lehetett, hogy az egyházi vezetés túlságosan radikálisnak tartotta.[33] Nyisztor mindenesetre forszírozta az új szónokok bevonását, és így a megfelelő utánpótlás biztosítását. Ahogy a *4. ábrá*ból kitűnik, az AC erre törekedett is, hiszen – az 1934-es jubiláris nagygyűlést leszámítva – minden egyes nagygyűlésen legalább a szónokok negyven százaléka, átlagban a fele még sohasem szerepelt a nyilvános ülések előadói között. Márpedig ez jelentős arány, különösen azt figyelembe véve, hogy a hercegprímás minden évben felszólalt, és a nuncius is csak kétszer maradt ki.

A minden évben más és más szónokokkal való kísérletezés arra is utalhat, hogy nem sikerült megtalálni Apponyi, Prohászka és társaik utódait.[34] Ezt a feltevést erősítik Esty Miklós feljegyzései is, aki naplójában rendszeresen értékelte a szónokok teljesítményét, többnyire eléggé negatívan. 1933-ban például ezt írta: „Szerény véleményem szerint a szónoklati része a nagygyűlésnek elég lapos volt."[35] 1939-ben pedig „nagyon gyengék"-nek találta a beszédeket, mivel „Czapikét kivéve" nincs bennük „semmi gondolat".[36] Különösen részletes, szónokokra lebontott értékelést adott az 1942-es nagygyűlésről: „Gróh nem excellált [jeleskedett], a témához nem tartozó dolgokat is részletesen tárgyalt, Wünscher is száraz volt, Alföldy jó, Endrédy is sikerült, [...] Nyisztor [...] túlságosan teológikus és elvont. Drahosnak nagy sikere van, [...] Petrovácz beszéde nem hat úgy, mint olvasva."[37]

Szereplésre a nyilvános üléseken kívül is számos tér nyílt. Ezek közül a legfontosabbnak, a részt vevő tömeg méretei miatt, az eucharisztikus körmenet szentbeszéde tekinthető. A Parlament előtt mondott beszéd szónoka természetesen mindig egyházi személy volt: ezt a feladatot vagy valamelyik püspökre, vagy olyan tekintélyesebb papra bízták, „ki jó szónok és a nép nyelvén is ért".[38] *(2. táblázat.)*

32 *Nyisztor Zoltán:* Ötven esztendő. Századunk magyar katolikus megújhodása. OMC, Bécs, 1962.
33 Erre Esty Miklós többször is utal naplójában. Pl. SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1939. május 1.
34 *Gianone A.:* Nyisztor Zoltán és az utolsó katolikus nagygyűlések i. m. 164–166.
35 SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1933. október 10.
36 Uo. 1939. május 17.
37 Uo. 1942. október 5. és 6.
38 SZIT-Esty, Esty Miklós Serédi Jusztiniánnak 1942. július 27.

4. ábra. Az AC által rendezett nagygyűléseken fellépő új szónokok aránya[39]

2. táblázat. Az eucharisztikus körmenet, illetve az azt helyettesítő szentségimádás szentbeszédének szónokai és témái 1933–1943[40]

Év	Szónok	Téma
1933	Tóth Tihamér egyetemi tanár	A vallás szükségessége a társadalomban
1934	Breyer István győri püspök	A házasság
1935	Glattfelder Gyula csanádi püspök	A gyermek
1936	Lepold Antal esztergomi kanonok	Krisztus királysága
1939	Serédi Jusztinián hercegprímás*	Az eucharisztikus világkongresszus hatása és a keresztény állam
1941	Szőcs Dénes csíksomlyói ferences házfőnök	Hálaadás a revízióért
1942	Kovács Sándor kecskeméti plébános	Az oltáriszentség
1943	Madarász István kassai püspök	Hálaadás és engesztelés

* 1939-ben az eucharisztikus körmenet (a XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus emlékét felidézve) a Hősök terén ért véget. Serédi Jusztinián a beszédét azonban már nem mondta el, csak a sajtó útján tette közzé, mert 1938-hoz hasonlóan a körmenet résztvevői zivatart kaptak a nyakukba.

39 Az 1933 előtti nagygyűléseket is figyelembe véve.
40 1942-ben és 1943-ban a körmenet helyett szentségimádást tartottak a Szent István-bazilikában, így a beszédek is ott hangoztak el.

Ugyancsak az AC határozta meg, ki mondja a szentbeszédet a megnyitó Veni Sancte és a záró Te Deum misén, és azt is, ki beszéljen az egyes társadalmi rétegek (férfiak, nők, leányifjúság, egyetemisták és főiskolások), illetve a nemzetiségek díszgyűlésein.[41] A réteggyűléseken, amelyek helyszínéül általában a Vigadó vagy az annál is nagyobb befogadóképességű Városi Színház (1940-től Magyar Művelődés Háza, ma Erkel Színház) szolgált, a fiatalok és a nők számára is számos lehetőség nyílt a fellépésre.[42] E központilag szervezett gyűléseken kívül sok katolikus egyesület tartott ülést, amelyeken a vezetők, illetve meghívott szónokok tartottak beszédeket. A nagyszámú gyűlés és a szentmisék arra is lehetőséget biztosítottak, hogy lehetőleg a püspöki kar minden tagját – részben beszédekre, részben az ülések elnöklésére való felkéréssel – bevonják a nagygyűlés munkájába, jóllehet a szerepek elosztása időnként súrlódásokat okozott.[43] Az ugyanis a *3. táblázat*ból is látható, hogy egyes püspökök többet szerepeltek, ami részben nagyobb közéleti befolyásukat jelezte.

3. táblázat. A püspökök részvétele az 1942-es nagygyűlésen[44]

Esemény	Püspök
I. és III. nyilvános ülés	Serédi Jusztinián esztergomi érsek
III. nyilvános ülés	Shvoy Lajos székesfehérvári püspök
A Veni Sancte szentbeszéde	Apor Vilmos győri püspök
A Te Deum szentbeszéde	Uzdóczy-Zadravecz István nyugalmazott tábori püspök
Veni Sancte (október 2.)	Serédi Jusztinián esztergomi érsek
Szentmise (október 3.)	Serédi Jusztinián esztergomi érsek
Szlovák nyelvű szentmise	Madarász István kassai püspök
Német nyelvű szentmise (szentbeszéd is)	Grősz József szombathelyi püspök
Szentmise (október 4.)	Glattfelder Gyula csanádi püspök és kinevezett kalocsai érsek
Szentmise (október 5.)	Virág Ferenc pécsi püspök
Szentmise (október 6.)	Bubnics Mihály rozsnyói püspök

41 A nemzetiségi ülések az 1920-as évek elején elhaltak. Az 1934-es német üléstől eltekintve 1939-ben jelentek meg újra, amikor a revíziós sikerek nyomán Magyarország ismét többnemzetiségű országgá vált. A témáról lásd a 2.7 alfejezetet.

42 Az AC által szervezett katolikus nagygyűlések egyikén, 1935-ben kivételesen a nyilvános ülésen is szerepelt ifjúsági szónok Kalmár János személyében, Lotz Antal 1924-es és Szentpétery Gyula 1932-es beszédéhez hasonló rövidséggel.

43 1942-ben Madarász István kassai püspök kifogásolta, hogy kevés szereplési lehetőséget kap a nagygyűlésen. SZIT-Esty, Esty Miklós Madarász Istvánnak 1942. október 1.

44 1942. október 2–8. napjain Budapesten rendezett XXX. Országos Katolikus Nagygyűlés részletes rendje. Actio Catholica Országos Elnöksége, Budapest [1942]. Az utolsó csoportban levő különböző egyesületi ülések szereplőit nem az AC kérte fel. Pétery József kinevezett váci püspök, Mikes János címzetes érsek, Szmrecsányi Lajos egri érsek, Sztojka Sándor munkácsi püspök semmilyen funkciót nem kapott. SZIT-Esty, Esty Miklós Madarász Istvánnak 1942. október 1.

Esemény	Püspök
Görögkatolikus szentmise (október 6.)	Dudás Miklós hajdúdorogi püspök
Te Deum (október 7.)	Madarász István kassai püspök
Katolikus férfiak díszgyűlése (elnök)	Czapik Gyula veszprémi püspök
Katolikus férfiak díszgyűlése (beszéd)	Dudás Miklós hajdúdorogi püspök
Katolikus nők díszgyűlése (elnök)	Scheffler János szatmári püspök
Egyetemi és főiskolai ifjúság díszgyűlése (elnök)	Glattfelder Gyula csanádi püspök és kinevezett kalocsai érsek
Katolikus leányok díszgyűlése (elnök)	Grősz József szombathelyi püspök
A német ajkú katolikusok díszgyűlése (elnök)	Grősz József szombathelyi püspök
A német ajkú katolikusok díszgyűlése (beszéd)	Fiedler István nyugalmazott püspök
A szlovák ajkú katolikusok díszgyűlése (elnök)	Madarász István kassai püspök
Országos Pázmány Egyesület vitaestje (elnök)	Glattfelder Gyula csanádi püspök és kinevezett kalocsai érsek
A Magyar Görögkatolikusok Országos Szövetségének gyűlése	Dudás Miklós hajdúdorogi püspök
Eucharisztikus Papi Társulat és az Unio Cleri Pro Missionibus díszgyűlése (elnök)	Scheffler János szatmári püspök
A KALOT körzetvezetői értekezlete (elnök)	Glattfelder Gyula csanádi püspök és kinevezett kalocsai érsek
A Szent Miklós Uniós Szövetség díszgyűlése	Dudás Miklós hajdúdorogi püspök
A Magyar Tanítóegyesületek Országos Szövetségének díszgyűlése	Shvoy Lajos székesfehérvári püspök
A Katolikus Tanügyi Tanács ülése	Madarász István kassai püspök
Szent Ferenc világi rendjének díszgyűlése (elnök)	Scheffler János szatmári püspök
A Szociális Missziótársulat közgyűlése	Apor Vilmos győri püspök
Az Országos Magyar Cecília Egyesület közgyűlése	Shvoy Lajos székesfehérvári püspök
A KALÁSZ katekizmusversenye	Shvoy Lajos székesfehérvári püspök

Ami a különböző rendezvények látogatottságát illeti, a nyilvános ülések idején a Vigadó megtelt, erről a fényképek is tanúskodnak. *(35. kép.)* Ugyanakkor Esty Miklós naplójának tanúsága szerint a második ülés látogatottságával időnként nehézségek támadtak.[45] 1942-ben például feljegyezte, hogy ma „a Hangya embereivel kellett vattáznunk a termet", hogy telt házat lehessen biztosítani.[46] A kérdésről hat évvel korábban átfogóbban és a sajtónyilvánosság eszközét felhasználva írt Bangha Béla. A jezsuita szerze-

45 SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1939. május 13.

46 Uo. 1942. október 5.

35. kép. A nyitóülés közönsége, 1943

tes az 1936-os nagygyűlés kapcsán egyrészt problémásnak tartotta az egyháziak felülreprezentáltságát a hallgatóság soraiban, másrészt kifejtette, hogy „ha már iskolákat vagy intézeteket vezetnek fel a vigadói gyűlésekre, [...] szívesebben láttuk volna a nagyobb gimnázista fiúkat [...], mint a zárdai kislányokat", és felvetette, „nem kellene-e épp a legaktuálisabb témájú szónoklatokat és gyűléseket a szabad vasárnapi napra tenni, amikor az emberek ráérnek gyűléseket látogatni s viszont a közéleti méltóságok megszólaltatását és szereplését a vigadóbeli záróülésekre hagyni".[47] A különféle egyesületi gyűlések és egyéb ülések látogatottsága meglehetősen változó volt, hol zsúfolásig megtelt a helyszín, hol szinte üres terem fogadta az oda benéző Esty Miklóst. Így például az 1942-es KALOT-levente nagybemutatóra sem teltek meg a helyek. Esty szerint unalmas is volt és túl sokáig tartott ez a program.[48]

2.3. A nagygyűlések pénzügyei

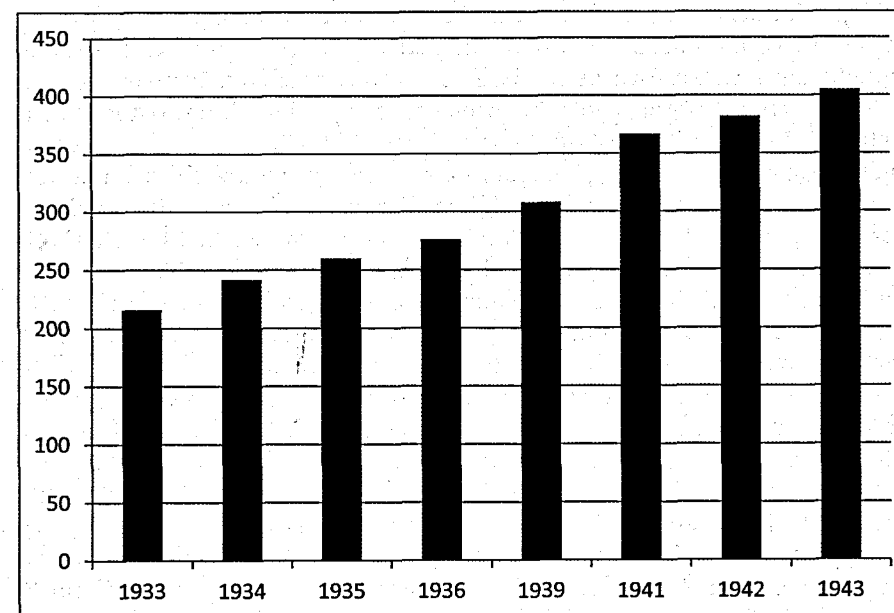
Az AC országos központjának feladatai közé tartozott a nagygyűlések anyagi hátterének biztosítása is, ami az 1920-as évekhez hasonlóan történt. A bevételek három fő tételből álltak: a résztvevők által vásárolt jegyek és igazolványok el-

47 Magyar Kultúra 23. (1936) II. 222–223. Tollheggyel. Szerzője Bangha Béla, mivel Bíró Bertalan bevette az írást a Bangha-összkiadásba. *Bangha Béla:* Nagygyűléseink tanulsága. In: Bangha Béla Összegyűjtött i. m. XVIII. köt. 24. 186.

48 SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1942. október 5.

adásából, a védnökök és díszelnökök hozzájárulásából, valamint különböző pénzügyi támogatásokból. A tagsági jegyről, amellyel a nagygyűlés legfontosabb, nyilvános üléseit lehetett látogatni, illetve a helyjegyekről a későbbiekben lesz szó részletesebben. Csak a vidéki résztvevőktől származó bevételi forrást jelentett a kedvezményre jogosító vasúti igazolvány árának egy része.[49] A forrásokban védőként emlegetett védnökök a püspöki kar tagjai, az egyházmegyéket kormányzó ordináriusok voltak.[50] Az ő alkalmankénti hozzájárulásuk általában egy-kétszáz pengőnyi összegre rúgott. Serédi a – világháborús évek inflációját megelőzően – rendszeresen háromszáz pengőt küldött. Kiugróan magasnak számított Szmrecsányi Lajos egri érsek ötszáz pengős támogatása 1936-ban.

5. ábra. A díszelnökök száma[51]

Ugyanakkor egyes püspökök nem adtak semmit, mint például 1936-ban Grősz József, a teljesen eladósodott és szanálás alatt álló szombathelyi egyházmegye adminisztrátora.[52] 1941-ben pedig mindössze három ordinárius, Serédi herceg-

49 SZIT-Esty, Esty Miklós Serédi Jusztiniánnak 1939. február 3. Esty Miklós naplója 1941. szeptember 27.

50 1941-ben Serédi kifejezetten meghagyta, hogy a védnökök listáján „Lindenberger úr mint adminisztrátor [...] hasonlóképpen Szabó és Schriffert urak mindketten mint ap[ostoli] kor-m[ányzó] vikáriusok szerepeljenek." SZIT-Esty, Serédi Jusztinián Esty Miklósnak 1941. augusztus 27.

51 A védők és a díszelnökök névsorát a nagygyűlési programfüzetek tartalmazták.

52 PL D/c. 3112-1936.

prímás mellett Virág Ferenc pécsi püspök és Schriffert Béla nagyváradi apostoli kormányzó küldött hozzájárulást.[53] A díszelnökök a katolikus elit egyéb egyházi és világi reprezentánsai közül kerültek ki, számuk a korszakban folyamatosan növekedett (lásd az *5. ábrát*), ugyanis a régiek mellé a szervezők igyekeztek újakat felkérni: frissen hivatalba lépett tartományfőnököket, nyugdíjazott tábornokokat, újonnan kinevezett főispánokat és más, jelentős súllyal bíró közszereplőket.[54]

Az ő hozzájárulásuk fejenként átlagosan tíz pengő lehetett, konkrét összegről csak a világháborús infláció időszakából van forrás, ekkor érte el a legtöbbet adó világi díszelnökök, köztük Kállay Miklós miniszterelnök támogatása a száz pengőt. (A díszelnökök közül csak két egyházi méltóság, Meszlényi Zoltán esztergomi segédpüspök és Toponáry József Ede irgalmas tartományfőnök járult hozzá ennél többel – kétszázötven, illetve százötven pengővel – a nagygyűlés költségeihez.)[55] A különböző pénzügyi támogatások közül messze kiemelkedett a székesfőváros rendszeres segélye, amely az 1930-as években nyolcezer pengőre rúgott, a világháborús években pedig az infláció miatt jelentősen növekedett. 1942-ben – az akkor mintegy tizenkétezer pengő – az összes bevétel csaknem kétötödét jelentette, de jelentősnek tekinthető a budapesti egyházközségek központi tanácsának hozzájárulása is.[56] A nevesíthető kiadások közül kiemelkedik a terembérlet díja és a propagandával kapcsolatos költségek. (Lásd az *4. táblázatot*.) További költséget jelentettek az alkalmi előadások: 1935-ben az AC 2000 pengő támogatást adott a Nemzeti Színháznak a *Missa Solemnis* színpadra állításáért, illetve 4400 pengő honoráriumot Dienes Valériának a *Gyermek útja* kórus-dráma megkoreografálásáért.[57]

A bevételek nem mindig fedezték a kiadásokat: 1939-ben a nagygyűlés mintegy tizennyolcezer pengős deficittel zárt, amelynek fedezetét más forrásból kellett előteremteni.[58] Feltehetően ez is szerepet játszott abban, hogy a következő, 1941-es nagygyűlés előtt Serédi külön kérte a szervezőket: tartózkodjanak a „felesleges tribünök stb. emelésétől" azok költségessége miatt.[59] Ez a nagygyűlés pénzügyi szempontból meg is felelt az elvárásoknak: a csaknem harmincháromezer pengő bevételnek az egynegyede megmaradt az előzetes becslések szerint.[60] A következő, 1942. évi nagygyűlés is jelentős, mintegy tizenhatezer pengős nyereséggel zárt, ami lehetőséget teremtett a nagygyűlési beszédek kiadására.

53 SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1941. szeptember 27.
54 Uo. 1941. szeptember 4.
55 PL SJm 11/a Pro memoria az AC alelnökeinek 1943. október 18-i értekezletéről.
56 PL Cat. D/c 2923-1935. PL SJm 11/a Pro memoria az AC alelnökeinek 1942. október 17-i és 1944. január 14-i értekezleteiről.
57 Esty Miklós az előadás előtt szkeptikusan a következőket jegyezte fel magának: „nagy kérdés, bármelyik is megéri-e." SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1935. szeptember 22.
58 PL SJm 11/a Pro memoria az AC alelnökeinek 1939. június 21-i értekezletéről (megtalálható a PL D/c 4608-1939-ben is).
59 SZIT-Esty, Serédi Jusztinián Esty Miklósnak 1941. augusztus 27.
60 PL SJm 11/a Pro memoria az AC alelnökeinek 1941. december 10-i értekezletéről.

4. táblázat. A XXX. Országos Katolikus Nagygyűlés (1942) pénzügyi mérlege[61]

Bevételek (pengőben)		**Kiadások (pengőben)**	
Fővárostól	11 910,00	Bérmentesítés, posta, küldönc	1 053,85
Kultuszminisztériumtól	4 962,50	Hirdetések	337,64
Budapesti egyházközségek központi tanácsától	2 000,00	Terembérlet	2 786,60
Védnököktől és díszelnököktől	5 646,00	Magyar Kurír	1 000,00
Jegyek eladásából	4 053,40	Nyomdaköltség	3 013,00
Program eladásából	74,40	MÁV vasúti igazolványok	500,00
		Külön munkadíjak és különböző kiadások	3 605,54
Összesen	*28 646,30*		*12 386,63*

2.4. A nagygyűlés napirendje: hagyományos koreográfia kisebb változásokkal

Az országos katolikus nagygyűlések alapjában véve a korábbiakban kialakult napirendet követték 1933 és 1936 között, illetve 1941-ben. A program szombat délután kezdődött néhány egyesületi rendezvénnyel, mint például az Országos Pázmány Egyesület vitaestjével. Ezen a napon rétegrendezvényekre is sor került, ami az AC újításának tulajdonítható, hiszen ez a szervezet szorgalmazta a társadalmi rétegek szerinti szervezkedést. Az olasz Actio Catholica egyenesen öt, nem és kor szerint felállított keretszervezetből állt, és ez az elgondolás érhető tetten a magyar Actio Caholica igazgatótanácsánál is, amelyben helyet kapott a felnőtt férfi és női, a fiú- és leányifjúsági, valamint a gyermekegyesületek egy-egy képviselője. 1933-ban a három rétegrendezvény közül az elsőt, a leányifjúsági díszgyűlést ugyan a programja alapján még inkább csak a Katolikus Leányok Országos Szövetsége (KLOSZ) mások előtt is megnyitott gyűlésének lehet tekinteni, de Mihalovics Zsigmond itt is kifejezte elégedettségét, hogy sikerült „minden színű leányszervezet közreműködését" megnyerni.[62] Az egyetemi és főiskolai (fiú)ifjúság díszgyűlésén szót kapott a két legjelentősebb szervezet, az Emericana és a Katolikus Diákszövetség képviselője is, ez már mindenképpen réteg- és nem egyesületi rendezvénynek tekinthető. Ugyancsak egy külön rétegnek, a gyermekeknek szólt a Tattersallban[63] rendezett Krisztus Király-ünnepség, amelyen – a kísérő szülőket nem

61 PL SJm 11/a Pro memoria az AC alelnökeinek 1942. október 17-i értekezletéről.
62 SzCsPL I. 1/m 300-1933. Mihalovics Zsigmond Glattfelder Gyulának 1933. szeptember 23.
63 A Tattersall (budapesti lóvásártér és versenypálya) 1932-ben átadott fedeles lovaglócsarnoka a korabeli Európa második legnagyobb fedett lovardája volt, csak a páholyok ezer főt tudtak befogadni.

számítva – tizennégyezren vettek részt. Elképzelhető, hogy ez a rendezvény az egy hónappal korábbi bécsi Katholikentag nyomán került be a programba. Az osztrák fővárosban tízezer gyermek hódolt a pápai követ és Innitzer bécsi érsek előtt.[64] Ezek a rétegrendezvények a későbbi nagygyűlések programjában is helyt kaptak, bár nem mindig a kezdőnapon. Céljukat világosan megfogalmazta az 1939-es női gyűlés esetében, de általánosíthatóan Zichy Rafaelné, a Katolikus Nőegyesületek Országos Szövetségének elnöke, amikor beszédében leszögezte, hogy „a különböző női testületek, egyesületek, kongregációk azért jöttek össze, hogy magukévá tegyék az Actio Catholica célkitűzéseit".[65] E gyűléseket az is megkülönböztette az egyesületi rendezvényektől, hogy szónokaikat – ahogy arról már korábban szó esett – az AC vezetősége kérte fel.[66]

Ami a vasárnapot illeti, az 1933-as XXIV. Országos Katolikus Nagygyűlés programja abból a szempontból inkább konzervatívnak tűnt, hogy elvetette az 1932-es nagygyűlés két újítását: mind az eucharisztikus körmenet délelőttre helyezését, mind a párhuzamos ülések rendszerét, bár ez utóbbiak megtartását a nagygyűlés előtt két héttel még tervezték.[67] Ugyanakkor a korábbi évekhez képest változást jelentett, hogy a nagygyűlést hivatalosan megnyitó Veni Sancte mise szombat délutánról visszakerült vasárnap reggelre, az 1920-as évek első felének megfelelően. E változtatás okáról a források nem tájékoztatnak, így csak feltételezésekbe lehet bocsátkozni. Elképzelhető, hogy a délutáni miseidőpontot tartották problematikusnak, mivel így – az akkori egyházi előírásoknak megfelelően – egész nap böjtölnie kellett annak, aki szentáldozáshoz akart járulni. A vasárnap reggeli misét követően került sor a megnyitó (első) nyilvános ülésre. Délután zajlott a nagygyűlés leglátványosabb programjának tekinthető eucharisztikus körmenet az 1920-as évek óta megszokott Szent István-bazilika–Országház útvonalon, százezres tömeg részvételével. A minél látványosabb tömegfelvonulás megszervezése céljából az AC a megszokott széles körű propagandával igyekezett mozgósítani a hívek tömegeit. Az eucharisztikus körmeneten számítani lehetett a katolikus egyesületek szervezett tagságára, a budapesti plébániák híveire, illetve a nagygyűlésre felutazó vidékiekre. Serédi hercegprímás ezenkívül kirendelte a fővárosi katolikus középiskolák diákságát is.[68] Az eucharisztikus körmenetet este még néhány kisebb rendezvény követte, mint például a ferences harmadrendiek gyűlése.

A vasárnapi látványos ünnepség után hétfőn szűkebb körben zajló üléseken folytatódott a program. A reggeli misét a hagyományos eucharisztikus

64 Budapesti Hírlap, 1933. szeptember 10. 4.
65 Nemzeti Újság, 1939. május 20. 13.
66 SZIT-Esty, Esty Miklós Madarász Istvánnak 1942. október 1.
67 SzCsPL I. 1/m 300-1933. Mihalovics Zsigmond Glattfelder Gyulának 1933. szeptember 23. A párhuzamos ülések elhagyásának okáról a források nem tájékoztatnak.
68 PL Cat. D/c 3242-1936. Serédi Jusztinián körlevele a Katolikus Középiskolai Főhatóság alá tartozó budapesti középiskoláknak.

gyűlés követte az Örökimádás-templomban. Ezután, illetve részben vele párhuzamosan, különféle katolikus szervezetek gyűléseztek, mint például a Magyarországi Katolikus Tanítóegyesületek Országos Szövetsége. A hétfői napon 1933-ban új elemként jelentek meg az Actio Catholica igazgatótanácsának és az országos tanácsnak az ülései, amelyeken meghallgatták az előző évről készült beszámolót és a következő év munkatervét.

1933-ban ugyancsak hétfőn üléseztek az AC országos szakosztályai is, és ezzel – egy évtizedes szünet után – visszatértek a nagygyűlésre a szakosztályi ülések, de a dualizmus időszakától eltérően határozatokat nem hozhattak.[69] 1933-ban itt vitatták meg az AC szakosztályokra lebontott programját a következő évre. A *Korunk Szava* azonban nem eléggé konkrétnak és túlságosan hosszúnak találta a bevezető előadásokat. Ez utóbbi miatt kevés idő maradt a hozzászólásokra és volt, hogy az összefoglalás is elmaradt.[70] 1934-től az AC-program már jóval a nagygyűlés előtt kialakult, ennek következtében arról sem folytathattak érdemi eszmecserét a szakosztályi üléseken. Ezt jelzi a sorok között a *Nemzeti Újság* 1934-es tudósítása is, amely ugyan élénk vitát említett, de azt nem részletezte, hanem helyette felsorolta a hozzászólók neveit. A *Magyar Kultúra* publicistája, Nyisztor Zoltán pedig kendőzetlenül így fogalmazott: „Aki az igazságot szolgálni akarja, annak a történelmi hűség kedvéért azt is meg kell jegyeznie, hogy a szakosztályi gyűlésekkel baj van. Az elnökök és az előadók ugyan mindent megtettek a siker érdekében, a vita azonban kétségbe ejtőn szürke, suta s mint a tapasztalat fizikailag is megmutatta, a közönség nagy részét csendes, békés, déli álomba ringató volt." A *Korunk Szava* pedig szomorúságának adott hangot, hogy „a szakosztályi gyűlések nem is igen voltak látogatottak", pedig szerinte „a legnagyobb súlyt" a szakosztályokra kellene helyezni.[71] 1935-ben, feltehetően a fentiek miatt, a kudarc hallgatólagos elismeréseként, már nem is szerveztek szakosztályonként külön megbeszélést, hanem a legkevésbé látogatott második nyilvános ülést nevezték ki az AC-szakosztályok együttes gyűlésének. 1936-tól kezdődően pedig újra kikerültek a szakosztályi ülések a nagygyűlések programjából, csak a sajtószakosztály tartott vezetőségi értekezletet az 1940-es évek három nagygyűlésén. Más forrásokból az is kiderül, hogy az AC-szakosztályok munkája a katolikus nagygyűléseken kívül is meglehetősen lanyha volt, csak 1942-től érzékelhető némi javulás.[72]

69 SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1933. június 13.
70 A nagygyűlés mérlege. Korunk Szava (1933) 326.
71 Nemzeti Újság, 1934. szeptember 25. 21. *Nyisztor Z.:* A katolikus nagygyűlés után i. m. 304. Az idő sodrában. Korunk Szava (1934) 379.
72 A *Korunk Szava* folyóirat többször is utal erre: Az idő sodrában. Korunk Szava (1934) 379.; *Széchényi György:* A katolikus nagygyűlés után. Korunk Szava (1935) 321.; *Széchényi György:* A XXVII. Katolikus Nagygyűléshez. Korunk Szava (1936) 357. Ugyanezt támasztja alá az 1938 utáni évekről Mihalovics Zsigmond, az AC országos igazgatója is. *Gianone A.:* Az Actio Catholica története i. m. 109–110.

A kevesebb embert mozgató gyűlések mellett hétfőn is helyet kaptak nagyobb rendezvények. Ezen a napon – 1935 és 1941 között délután, más években délelőtt – tartották a második nyilvános ülést a Vigadóban. Ezenkívül hétfőn többször szerepelt a programban egy-egy kulturális jellegű esemény, mint például 1933-ban a karitász javára rendezett hangverseny a Zeneakadémián vagy 1935-ben a *Missa Solemnis* előadása a Nemzeti Színházban. *(36. kép.)*

36. kép. A *Missa Solemnis* előadása a Nemzeti Színházban, 1935

Kedd délelőtt a hétfői naphoz hasonlóan katolikus szervezetek sora gyűlésezett. Délután tartották a nagygyűlés záróülését a Vigadóban, majd ezt követte záró programként az esti gyertyás körmenet a Gellért-hegyi sziklatemplomhoz, bár több évben is előfordult, hogy egy-két kisebb rendezvény szerdára került. Bár nem tartozott a nagygyűlés programjához, de – praktikus okokból 1922 óta – szervesen hozzákapcsolódott, hogy ugyancsak szerdán tartotta szokásos őszi tanácskozását a püspöki kar.[73]

73 Az 1933. évi nagygyűlés részletes elemzését lásd *Gianone A.*: Hagyomány és megújulás i. m. 447–459.

2.5. Törekvés a nagygyűlések demokratizálására

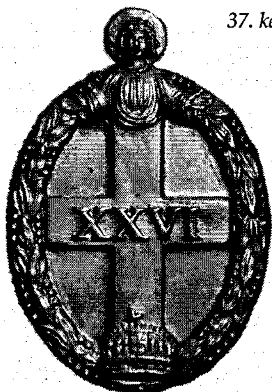
Az 1933-as tattersalli ünnepség az AC-nak azt a szándékát mutatta, hogy a hagyományos vasárnapi eucharisztikus és kedd esti gyertyás körmenet mellett más tömegrendezvényt is beiktasson a nagygyűlés programjába, de igazán jelentős reformra ekkor még nem került sor. 1933 novemberében hozta nyilvánosságra elképzeléseit a *Magyar Kultúra* hasábjain Bangha Béla jezsuita szerzetes, a folyóirat főszerkesztője. (Mint korábban láttuk, Bangha az AC egyik kezdeményező, programadó személyiségének számított, hiszen 1929-ben szerepet játszott abban, hogy az AC megszervezésének kérdése a püspöki kar elé került. Ezenkívül a *Magyar Kultúra* 1931-es első számában vitaindító tanulmányt adott közre, amelyre a katolikus társadalom több jelentős képviselője reagált.) Bangha az AC 1932-es megalapításakor a férfiegyesületek képviselője lett az igazgatótanácsban, amely inkább csak formális szereppel bírt. 1933-ban azonban megfelelő tevékenységi tér nyílt előtte az Actio Catholicában, mivel júniusban ideiglenesen, majd októberben véglegesen is az AC sajtószakosztályának vezetőjévé nevezte ki a hercegprímás.[74]

Bangha említett cikkében a korábbi nagygyűlések és az 1930-as Szent Imre-év tapasztalatai[75] alapján javasolt változtatásokat a nagygyűlés lebonyolításában, elsősorban azért, hogy nagyobb tömegek vehessenek rajta részt. Először is azt ajánlotta, hogy legyen olcsóbb, konkrétan ötven fillér a belépődíj a nyilvános ülésekre, és csak az első sorban levő ülőhelyeknek legyen egy-két pengős, a korábbiaknál ugyancsak alacsonyabb árú helyjegye. Ezzel jelentős csökkenést irányozott elő, hiszen 1933-ban és a korábbi években a tagsági jegy, amely nélkül a nyilvános üléseken nem lehetett részt venni, két pengőbe került, az ülőhelyek árai pedig egy és hat pengő között mozogtak. Bangha második javaslata a vidékiek nagyobb arányú részvételét kívánta elősegíteni a 75 százalékos kedvezményt biztosító filléres gyorsvonatok szervezésével, amelyek vasárnap reggel érkeznének az ország különböző pontjairól a fővárosba és este indulnának vissza. Ezzel a felutazók költségét kívánta csökkenteni, akik az 1931-es pénzügyi válság óta félárú helyett csak 33 százalékos egyéni kedvezményt vehettek igénybe.[76]

74 Bangha és az AC kapcsolatáról lásd *Gergely Jenő:* A politikai katolicizmus Magyarországon (1890–1950). Kossuth, Budapest, 1977. 63., 178–182.; *Gianone A.*: Az Actio Catholica története i. m. 23–33.; *Molnár A.*: Az engedelmes lázadó i. m. 122–126.; *Nyisztor Z.*: Ötven esztendő i. m. 35.; *Meszlényi Antal:* A magyar hercegprímások arcképcsarnoka. Szent István Társulat, Budapest, 1970. 417.

75 Lásd többek közt *Bangha Béla:* A kettős katolikus nagygyűlés. Magyar Kultúra 15. (1928) II. 348–350., illetve *Nyisztor Zoltán:* Jegyzetek a Szent Imre-ünnepségekről i. m. II. 205–208.

76 *Bangha Béla:* Milyen legyen a jövő katolikus nagygyűlés? Magyar Kultúra 20. (1933) II. 396–397.; PL Cat. D/c 2894-1932. iratcsomó.
A vasárnap vagy ünnepnap közlekedő, 75 százalékos kedvezményt nyújtó filléres gyorsokat 1932 és 1940 között indította a MÁV a belföldi utasforgalom növelése céljából egyes konkrét,

37. kép. A XXVI. nagygyűlés jelvénye, 1935

Az AC berkeiben elfogadták Bangha a költségcsökkentési javaslatait. Erről tanúskodik, hogy 1934-ben ténylegesen a korábbiakhoz képest negyedébe került a belépőt helyettesítő jelvény ára (*37. kép*) és az ülőhelyfoglalásért is csak a korábbi díjak nagyjából felét kellett fizetni. Mindez az 1930-as évek többi nagygyűlésén is változatlan maradt (lásd a nagygyűlési részvétel költségeit bemutató *5. táblázatot*). 1935-ben unikumként a második nyilvános ülésre díjtalanul lehetett belépni, hogy az AC négy szakosztályának képviselőit minden érdeklődő meghallgathassa. A belépődíj csökkentése valóban lehetővé tette, hogy szélesebb rétegek vegyenek részt a nyilvános üléseken, hiszen az ötven fillér vásárlóértéke inkább alacsonynak tekinthető: az 1930-as években ennyi pénzért másfél liter tejet, egy mozijegyet vagy éppen a Bangha által főszerkesztőként jegyzett *Magyar Kultúra* című folyóirat egy számát lehetett megvenni. Az 1940-es évek elején rendezett három nagygyűlésen a belépést biztosító tagsági jegyet ismét drágábban, egy pengőért árusították. Ez azonban egyrészt nominálisan még mindig fele volt az 1934 előtti belépődíjnak, másrészt a háborús infláció miatt a pengő értéke is csökkent.[77]

5. táblázat. A nagygyűlési részvétel költségei (1933–1943)

Költség	1933	1934	1935	1936	1939*	1941	1942	1943
Tagsági jegy/jelvény ára (pengőben)	2	0,5	0,5	0,5	0,5	1	1	1
Ülőhelyfoglalás ára (pengőben)	1–6	0,5–2	0,5–3	0,5–2	0,3–1	0,5–2	0,5–2	0,5–3
Vasúti igazolvány ára (pengőben)	0,5	0,5	1	0,5	0,5	1	?	–
Vasúti kedvezmény (%-ban) egyéni/keresztes gyors	33/–	33/62	33/57	50/52	33/75	50/–	50/–	–/–

* 1939-ben május 18-án és 21-én a filléres gyorsok 75 százalékos kedvezményét élvezték a csoportosan utazók, május 19-re és 20-ra csak 57 százalékos kedvezményt kaptak, ezeken a napokon azonban nem volt elegendő utas a különvonat indításához. Az ülőhelyfoglalás a Hősök terén 50 fillér és 1 pengő, a Vigadóban 30 és 50 fillér közötti összegbe került.

idegenforgalmi szempontból jelentős célállomások között. A magyar vasút krónikája a XX. században. Szerk.: Mezei István. MÁV Zrt., Budapest, 2005. 111.

77 *Gianone A.:* Nyisztor Zoltán és az utolsó katolikus nagygyűlések i. m. 160. Esty Miklós szerint az árak 1939 és 1942 között háromszorosára emelkedtek Magyarországon (és Olaszországban is). SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1942. június 15.

Az AC az utazási kedvezmények növelése terén is eredményt mutatott fel. Mihalovics Zsigmondnak már 1934-ben sikerült megszerveznie, hogy a MÁV félárúnál nagyobb – 62 százalékos – kedvezményt biztosító, keresztes gyorsnak elnevezett, úgynevezett kultúrvonatokat indítson azokból a jelentősebb központokból, többnyire püspöki székhelyekről, ahonnan legalább ötszáz utast sikerül összegyűjteni. Bár a következő években a kedvezmény mértéke ingadozott, a keresztes gyorsok számát ez kevéssé befolyásolta. 1934-ben tizenkettő, 1935-ben tizennyolc, 1939-ben tizenhat különvonat hozta a vidékieket a nagygyűlésre. 1936-ban viszont egyetlen keresztes gyorsot sem sikerült megszervezni. Feltehetően azért nem, mert a Közlekedési Minisztérium abban az évben kivételesen engedélyezte a nagygyűlésre egyénileg felutazók számára a félárú kedvezményt, ráadásul az időjárás is kedvezőtlen: hűvös, szeles volt. Egyébként a keresztes gyorsok hírverésül is szolgáltak, mert a mozdonyokra fehér szegfűből font kettős keresztet helyeztek.[78] *(38. kép.)*

38. kép. A keresztes gyors reklámja a *Nemzeti Újságban*, 1934

Természetesen a részvételi költségek csökkenése önmagában még kevés lett volna ahhoz, hogy a nyilvános ülések szónokait többen hallgassák, hiszen a hagyományos helyszín, a pesti Vigadó eddig is megtelt. Ezért Bangha javasolta, hogy a nyilvános üléseket nagyobb közönséget befogadó helyszíneken tartsák, és a városligeti Iparcsarnokot ajánlotta, ahol szerinte akár húsz-harmincezer ember is elfér. A nagygyűlések demokratizálása céljából Bangha módosításokat javasolt a programban is: elsősorban azt, hogy a beszédek mellett, sőt részben azok helyett mindegyik napon legyen művészi előadás, hogy a rendezvény ne csak a résztvevők elméjére, de az érzelmeire és a képzeletére is hasson. Elképzelése szerint a vasárnap tíz órakor kezdődő szentmise után lenne az első díszgyűlés, amelyen csak a nuncius, a hercegprímás és az AC világi elnöke beszélne, ezt követné délután az eucharisztikus körmenet, amely négy-öt különböző útvonalon menne a Kossuth térre, hogy elkerülhető legyen a tömegek felesleges várakoztatása, végül este hatkor egy misztériumjáték zárná a napot. Bangha hétfő és kedd estére is javasolt egy-egy látványos előadást a budapesti gyerekeknek, illetve munkásoknak, amelyet félórás be-

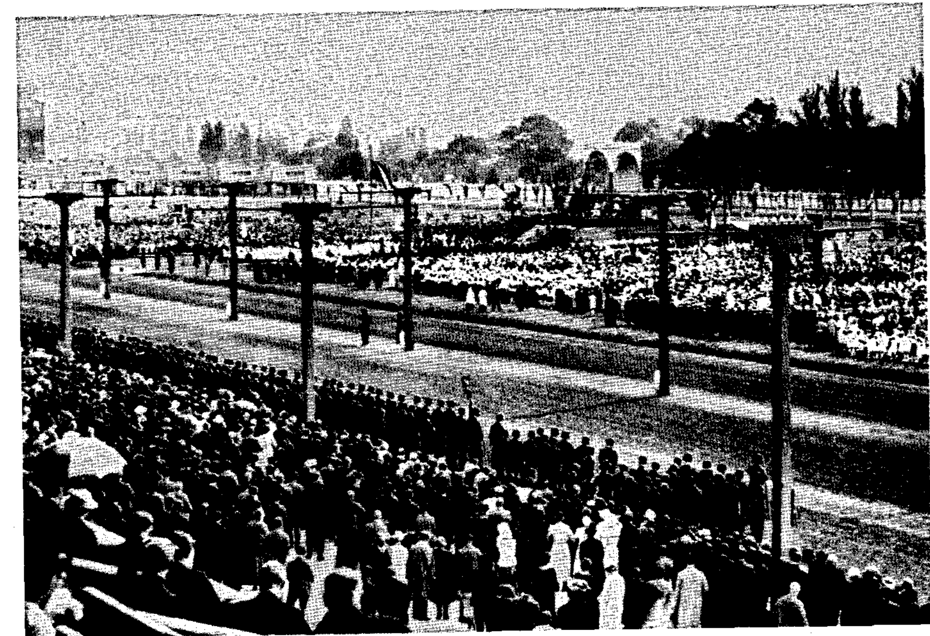
78 PL Cat D/c 2894-1932; 1917–1934; 3112-1936. PPL Circulares 2340-1934. Új Nemzedék, 1934. szeptember 23. 7.; szeptember 25. 7. Nemzeti Újság, 1935. szeptember 22. 19. Magyar Kurír, 1939. május 6. I. kiadás. SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1936. október 4.

széd előzne meg. Azaz lényegében elhagyta volna a második és harmadik nyilvános ülést, az általa akadémikusnak nevezett beszédek sorozatát azért, hogy „a katolikus nagygyűlés legyen már egyszer igazán a népé, az országé, a tömegeké".[79]

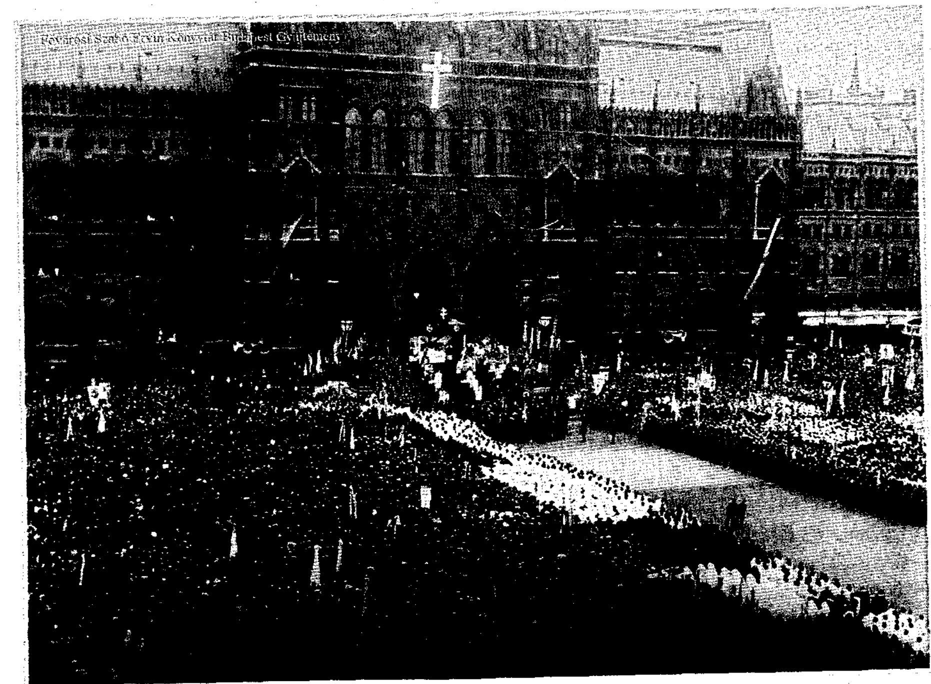
A kor katolikus sajtójának másik reprezentánsa, Czapik Gyula kanonok Bangha felvetéseire reagálva fejtette ki véleményét az általa szerkesztett és a főleg papok által járatott *Egyházi Lapok* hasábjain. Szerinte a nagygyűlésnek nem kell annyira demokratikusnak lennie, mert az a nívó süllyedésével járna együtt. Czapik ezért a második és harmadik napot megtartotta volna az elit tanácskozásainak a hagyományos nyilvános ülésekkel együtt. Ugyanakkor elfogadta azt, hogy az első napot – Bangha javaslatait alapul véve – a tömegeknek szenteljék. A szónoklatoknak – Nyisztor 1930-as javaslatához hasonlóan – korlátot kívánt szabni: hosszukat harminc percben javasolta maximálni. Ez utóbbi egybecsengett Serédi hercegprímás szándékával is, egyúttal Bangha – és Huszár Károly – 1933-as terjedelmes beszédének kritikáját jelentette.[80]

A sajtóban megjelenő fenti elképzeléseket használta fel Mihalovics Zsigmond az 1934-es nagygyűlés tervezetéhez, amelyet Serédi hercegprímásnak küldött. Az AC országos igazgatója az Iparcsarnokot alkalmatlannak minősítette a nagy tömegek részvételével zajló ünnepi ülésre, és egy szabadtéri helyszínt, az új Ügetőpályát javasolta a Veni Sancte, illetve a megnyitó nyilvános ülés helyszínéül. Az AC országos igazgatója feltehetően Bangha és Czapik álláspontját akarta összebékíteni azzal, hogy a másik két nyilvános ülést a Vigadóba helyezte, viszont a Tattersallban ünnepi játékokat, illetve népgyűlést kívánt rendezni. Ugyanakkor Mihalovics furcsamód elhagyta volna a vasárnapi eucharisztikus körmenetet, amivel a hercegprímás nyilvánvalóan nem értett egyet.[81] Ennek okairól a prímás bizalmasa, Esty Miklós naplója tájékoztat: a körmenetet azért nem szabad elhagyni, mert „a nép ebben érzi részvételét legaktívabban, ez[t] a demonstráció[t] a város belsejében igen kívánatos minden évben láttatni, s végül ha felhagynók a folytonosságot a Parlamenttel, könnyen kiemelnek majd onnan is vagy prot[estánsok] foglalják el egyik évben a helyet."[82] Az AC 1934 májusában összeülő országos elnöksége végül olyan programot fogadott el, amely megtartotta az eucharisztikus körmenetet, de a megnyitó szentmisét és nyilvános ülést az Ügetőpályára helyezte.[83] *(39. kép.)*

79 *Bangha B.:* Milyen legyen a jövő katolikus nagygyűlés? I. m. 396–398.
80 *Czapik Gyula:* Milyen legyen a jövő katolikus nagygyűlés? Egyházi Lapok 1933. november, 298–300. Czapik ezt a véleményét egy évvel később, az 1934. évi nagygyűlésre visszatekintve is fenntartotta: *Czapik Gyula:* A Katolikus Nagygyűlés. Egyházi Lapok 1934. szeptember, 249.
81 PL Cat D/c 1448-1934. Mihalovics Zsigmond Serédi Jusztiniánnak 1934. május 17. A hercegprímás a levélben ceruzával aláhúzta az eucharisztikus körmenet elhagyására vonatkozó részt.
82 SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1934. május 19.
83 Az AC országos elnökségének erről az üléséről jegyzőkönyvet nem sikerült fellelni, de hírt ad róla Esty Miklós (SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1934. május 25.). A nagygyűlés kiadott programja (A XXV. jubiláris országos katolikus nagygyűlés részletes rendje) is egyértelmű tanúbizonyság arról, hogy a körmenetet nem hagyták el.

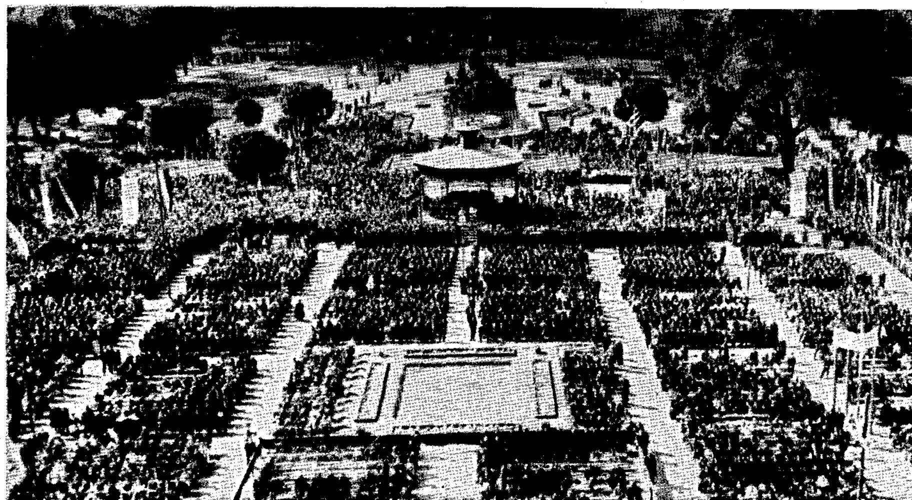
39. kép. A XXV. Országos Katolikus Nagygyűlés megnyitója az Ügetőn, 1934

40. kép. Az eucharisztikus körmenet résztvevői a Parlament előtt, 1934

A szeptember végén összeülő jubiláris, XXV. Országos Katolikus Nagygyűlés valóban nagyobb szabású volt a korábbi éveknél. A szabadtéri ünnepélyes megnyitón hatvanezer ember vett részt és a misén tízezer gyermek énekelt. A pápai követ beszámolója szerint az eucharisztikus körmenet is ünnepélyesebb volt, mint a korábbi években: több mint százezren vonultak fel és másfélszer ennyien töltötték meg a Parlament előtti teret az ünnepélyes áldás pillanatában.[84] *(40. kép.)*

A szervezők nyilván sikeresnek értékelték ezt a nagygyűlést, mert 1935-ben ugyancsak szabad ég alatt, ezúttal a városligeti Iparcsarnok előtti téren tartották a vasárnapi megnyitó misét és ülést. *(41. kép.)* Sőt, Bangha elképzelé-

41. kép. A XXVI. Országos Katolikus Nagygyűlés megnyitójának közönsége, 1935

seinek egy újabb elemét megvalósítva, hétfő délután ugyanott egy ezerötszáz fős gyermekgárda adta elő a Dienes Valéria által rendezett *Gyermek útja* című misztériumjátékot. Bekerült e nagygyűlés programjába a Nyisztor által korábban szorgalmazott színházi bemutató is: a Nemzeti Színház Beethoven *Missa Solemnisé*nek dramatizált változatát adta elő. Ennek szombati premierjén megjelent számos külföldi vendég, akik a Pázmány Péter Tudományegyetem alapításának háromszázadik évfordulóján rendezett ünnepségre jöttek Budapestre. Köztük volt Theodor Innitzer bíboros, bécsi érsek, aki a vasárnapi

84 Nemzeti Újság, 1934. szeptember 25. 13–14., 18. ASV ANU Busta 46. Angelo Rotta Giuseppe Pizzardónak 1934. szeptember 28. 298. f. Érdekes tény, hogy az Ügető egy héttel a jubiláris katolikus nagygyűlés után ismét tömegrendezvénynek adott helyszínt. A Nemzeti Munkahét megnyitásaként Horthy Miklós fővárosi bevonulásának 15. évfordulóját ünnepelték kétszázezer ember jelenlétében szeptember 30-án. Az Est, 1934. október 2. 4.

42. kép. Serédi Jusztinián avatási beszéde XI. Ince pápa szobránál, 1936

eucharisztikus körmeneten is részt vett, visszaadva egyúttal Serédinek az 1933-as bécsi Katholikentagon való részvételét.[85]

Az 1936-os nagygyűlés Veni Sancte miséjét és első nyilvános ülését ismét az Ügetőpályán tartották. A következő napon került sor – Buda 1686-os visszavételében jelentős szerepet játszó – XI. Ince pápa szobrának ünnepélyes felavatására és ennek keretében az ifjúság lampionos és fáklyás felvonulására. *(42. kép.)* E nagygyűlés eucharisztikus körmenetének látványosságát kívánta az AC fokozni azzal a felhívásával, hogy a falusiak színes népviseletbe öltözve jelenjenek meg. Ekkor már az 1938-as Szent István-évre való felkészülés lebegett a szervezők szeme előtt.[86]

85 Katolikus Akció, 1935. szeptember, 22–24. Nemzeti Újság, 1935. október 1. 1., IV., VII. SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1935. szeptember 22. és 29.

86 Nemzeti Újság, 1936. október 6. 16., 19., 23–24. PL Cat. D/c 3112-1936.

43. kép. A XXVIII. Országos Katolikus Nagygyűlés szentmiséje a Hősök terén, 1939

Az 1939-es nagygyűlés az egy évvel korábbi XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusra való emlékezés jegyében telt: a szokásos őszi időponttól eltérően, kivételesen májusban rendezték és a megszokott program is módosult. A központi helyszín a világkongresszushoz hasonlóan a Hősök tere volt, ahol két szentmisét, a férfiak számára éjszakai, a nők számára pedig esti szentségimádást tartottak, amelyek mindegyikén tízezrek vettek részt. Ugyanitt rendezték a Szent István országát építő ifjúság fogadalmi ünnepségét, amelyre csak a KALOT több ezer falusi legényt vonultatott föl, valamint az eucharisztikus körmenet lezárását.[87] Mihalovics Zsigmond érezhető elégedettséggel állapította meg a nagygyűlés után, hogy hatszor sikerült megtölteni a Hősök terét.[88] *(43. kép.)*

6. táblázat. A Veni Sancte és az első nyilvános ülés helyszínei (1933–1943)

Év/esemény	1933	1934	1935	1936	1939	1941	1942	1943
Veni Sancte	Belvárosi templom	Ügető	Iparcsarnok előtt	Ügető	Hősök tere	Szt. István-bazilika	Egyetemi templom	Ferences templom
Első nyilvános ülés	Vigadó	Ügető	Iparcsarnok előtt	Ügető	Vigadó	Vigadó	Vigadó	Vigadó

87 Katolikus Akció, 1939. június, 23–24. Nemzeti Újság, 1939. május 20. 7., 10., 13., 1939. május 21. 13., 1939. május 23. 9–11.

88 PL SJm 11/a Pro memoria az AC alelnökeinek 1939. június 2-i értekezletéről.

1934-től a második világháború kitöréséig tehát az AC minden nagygyűlésen megvalósította – legalább a vasárnapra vonatkozólag – Bangha Bélának a tömegrendezvényekre vonatkozó javaslatát. *(6. táblázat.)* Sőt az ifjúsági nagyrendezvényeknek is sikerült gyökeret verniük a nagygyűlés programjában, annak ellenére, hogy ezek nem arattak osztatlan sikert. Az *Egyházi Lapok* tudósítója szerint az 1935-ös *Gyermek útja* című előadás „óriási sikert aratott", bár voltak, akik „helytelenítették", mert „az ilyen mozgásművészeti produkciók"-ban „bizonyos engedményt látnak a modern testiség mindenhova való beszüremkedésének".[89] Esty Miklós is ez utóbbi konzervatív csoportba tartozott, ő a következőképpen vélekedett a városligeti előadásról: „Az egész dolog szerintem komolytalan és nem illik egy kat[olikus] nagygyűlés keretébe. Csak komédiázás és sokszor érthetetlenül zagyva." Ráadásul túlságosan költségesnek is találta. Esty az 1939-es ifjúsági ünnepség zászlós felvonulásait is negatívan, „a hitlerizmus hatása"-ként jellemezte.[90] Az utóbbi vélemény jól tükrözi, hogy a nagygyűlések demokratizálásának ellenzői is voltak. Nem véletlen, hogy a második és harmadik nyilvános ülés helyszíne a Vigadó maradt, ahogy azt Czapik 1933-ban Banghával szemben javasolta. Azonban nemcsak az elitizmus játszhatott ebben szerepet, hanem a szabadtéri rendezvények neuralgikus pontjának számító bizonytalan időjárás is. 1934-ben éppen azért került némileg korábbra, szeptember végére a nagygyűlés időpontja, mert abban az időszakban jobb időt reméltek.[91] Kétségtelen, hogy csak kedvező feltételek esetén lehetett igazán számítani a tömegek részvételére. 1936-ban részben a hidegnek és a szélnek tulajdonították, hogy kevesebben jelentek meg a nagygyűlés megnyitóján. Ugyanakkor 1939-ben a rossz idő ellenére is húszezren vettek részt az ifjúsági rendezvényen a Hősök terén, és a szakadó eső ellenére sem szakították félbe az eucharisztikus körmenetet.[92]

Az új tömegrendezvények ellenére ez a körmenet maradt továbbra is a katolikus nagygyűlés leglátványosabb, legnagyobb tömegeket megmozgató rendezvénye. Ezt a már hagyományos, az 1920-as évek elején kialakult Szent István-bazilika–Parlament útvonalon rendezték meg, leszámítva 1939-et, amikor az eucharisztikus világkongresszus mintájára az Andrássy úton vonultak a hívek a Hősök terére. Az eucharisztikus körmenet népszerűségét alátámasztják – a nuncius fentebb említett beszámolója, a korabeli laptudósítások és filmhíradók mellett – Esty Miklósnak a következő feljegyzései is: „Idén

89 Egyházi Lapok, 1935. szeptember–október, 287.

90 SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1935. szeptember 22., 30. és 1939. május 18.

91 ASV ANU Busta 46. Angelo Rotta Eugenio Pacellinek 1934. július 13. 264. f.

92 SZIT-Esty, Esty Miklós naplója, 1939. május 21. A nemzetiszocialista *Pesti Újság* ugyan azt írta, hogy az ömlő eső miatt „a körmenet pillanatok alatt szétoszlott, és az emberek az Andrássy út kapualjaiban kerestek menedéket. […] Ugyanígy kerestek menedéket a szertartást végző papság és a ministránsok." Pesti Újság, 1939. május 11. 4. De Esty naplóbejegyzését megerősíti a körmenetről szóló filmhíradó (http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=3306, letöltés: 2015. június 29.), sőt a *Pesti Újság* nagygyűlési tudósításának egy későbbi bejegyzése, mely szerint „A főpapság és a hívőknek egy nagy része kitartott".

44. kép. Az eucharisztikus körmenet elindul a Bazilikából, 1936

még többen vannak, mint tavaly és igazán nagyon szép és felemelő a körmenet" (1934); „Minden várakozáson felül rengeteg nép vonult fel" (1935).[93] Az eucharisztikus körmenet *(44. kép)* lefolyását ugyanakkor, mint korábban láthattuk, már az 1920-as években is érte kritika, részben a mozgósított tömeg hosszú várakoztatása miatt. Ezért javasolta 1933-as írásában Bangha, hogy több útvonalon, párhuzamosan haladjon a tömeg, sőt Mihalovics 1934-ben – feltehetően a kritikák hatására – azt is felvetette, hogy egyáltalán ne tartsák meg. Mindenesetre 1934-ben nem módosították a körmenet lebonyolítását, amit Nyisztor kifogásolt egyébként pozitív hangvételű értékelésében, mivel „még az a régi sürgetés sem valósulhatott meg, hogy az eucharisztikus körmenet egyszerre több útvonalon haladjon az Országház tér felé és a már dél óta mozgósított ifjúság számára ne legyen ez antipedagógikus hatássá és elrettentő próbatétellé".[94] 1935-ben annyi változás történt, hogy az Országház előtt várakozóknak szerveztek programot, amelyben beszédek, zeneszámok és énekek követték egymást, de a másfél órás várakozást az *Egyházi Lapok* újságírója így is sokallta. 1936-ban a középiskolás ifjak nem vonultak a körmenetben, hanem egyenest a Kossuth térre mentek, ahol az előző évhez hasonlóan énekeltek és elmélkedéseket hallgattak.[95] Azonban valószínűleg ezt sem sikerült kielégítő módon megvalósítani. Legalábbis 1941-ben, amikor a visszatért területek ifjúságának képviselői tettek hitvallást a várakozó tömeg előtt, Kühár Flóris bencés házfőnök a következő észrevételt tette: „Azokra a beszédekre vonatkozólag, melyek a körmenet megérkeztéig a sokáig váró ifjúságban a türelem fenntartásának igényével elhangzottak a megafonon, különben is megjegyezzük, hogy: vagy egészen jót, vagy semmit! A nívótlanság nagy kárára van az ilyen ünnepi megnyilatkozásoknak."[96]

93 SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1934. szeptember 23. és 1935. szeptember 29.
94 *Nyisztor Z.:* A katolikus nagygyűlés után i. m. 304.
95 Egyházi Lapok, 1935. szeptember–október, 286.; Nemzeti Újság, 1935. október 1. IV., 1936. október 6. 19.

A felmerülő problémák ellenére az eucharisztikus körmenet a főváros kiemelkedő látványosságának számított, méreteit jól tükrözi, hogy idejére külön kellett szabályozni a fővárosi közlekedés rendjét.[97] Pestnek egyértelműen ez volt a legnagyobb szabású körmenete, hiszen mind az úrnapi körmenetet, mind az augusztus 20-i Szent Jobb-körmenetet Budán, a Várnegyedben tartották. Az állami idegenforgalmi szervek többször kérték ugyan ennek Pestre helyezését, de ez elől az AC éppen azzal az indoklással tért ki, hogy Pestnek megvan már a maga körmenete.[98]

2.6. Kettős szentév 1938-ban és a katolikus nagygyűlések

1930 után hét évvel ismét megszakadt a nagygyűlések sorozata. Ebben az évben a magyar katolicizmus az 1938-as kettős szentévre, különösképpen a Budapesten rendezett XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusra készült. Sem 1937-ben, sem a kongresszus évében nem tartottak nagygyűlést. Ezt mindenképpen indokolta, hogy az első és második világháború között kétévente megrendezett eucharisztikus világkongresszusok a katolikus egyház legreprezentatívabb eseményének számítottak, ezért a magyar katolicizmus minden energiáját és erejét ennek megszervezésére fordította, amelyhez egyébként jelentős állami támogatást is kapott.[99] A rendezést az AC kapta feladatul, ami annyiban számított különlegesnek, hogy a korábbi kongresszusokat egy-egy ad hoc bizottság szervezte és nem egy kiépült szervezettel bíró, állandó intézmény.[100] Az AC a szervezés során igyekezett kamatoztatni a tömegek irányában nyitottabb katolikus nagygyűlések rendezésével kapcsolatos tapasztalatokat. Az eucharisztikus kongresszus első helyszíneként is az Ügető merült föl, amelyet 1934-ben és 1936-ban már kipróbáltak. Ettől azonban végül elálltak: egyrészt azért, mert az építmény fából készült és féltek attól, hogy kigyulladhat a fáklyáktól az éjjeli szentségimádás idején, másrészt azért, mert – egy katonai felmérés nyomán – kiderült, hogy a Hősök terén, a „millennáris emlék" körül többen férnének el, különösen akkor, ha lecsapolják a Városligeti-tavat.[101] *(45. kép.)*

Az 1938. május 25. és 29. között megrendezett kongresszus koreográfiájában egyértelműen tetten érhető a katolikus nagygyűlések hatása. Esty Miklós

96 *Kühár Flóris:* A katolikus nagygyűlés után. Katolikus Szemle, 1941. november, 401.
97 Budapesti Hírlap, 1934. szeptember 22. 9. Függetlenség, 1939. május 20. 5.
98 SZIT-Esty, Esty Mikós naplója 1936. május 30.
99 *Gergely Jenő:* Eucharisztikus világkongresszus Budapesten 1938. Kossuth, [Budapest], 1988. 109–112.
100 Archives Historiques de l'Archevêché de Paris (AHAP) Assemblée Générale du Comité Permanent tenue à Paris, le 28 septembre 1937. 9.
101 SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1937. április 22., május 20. és 25.

45. kép. A Városligeti-tavat betöltő tömeg a gyermekek közös szentáldozásakor, 1938

a nagygyűlések eucharisztikus körmeneteinek vonzerejéből kiindulva fogalmazta meg azt a javaslatát, hogy a dunai hajós processzión kívül is tartsanak egy körmenetet, mert „ez kapcsolja be legjobban a tömegeket, melyek így aktívan is részt vehetnek".[102] Az ünnepi, úgynevezett nemzetközi ülések mellett a leányok és a parasztfiatalok számára is tartottak gyűlést, a nagygyűlési rétegülésekhez hasonlóan. A magyar szakosztályi ülések témái (az Eucharisztia és az ifjúság, az Eucharisztia és a katolikus akció, az Eucharisztia és a család, az Eucharisztia és a falu, illetve az Eucharisztia és a misszió) – egy kivétellel – a korábbi évek nagygyűlési mottóit visszhangozták. A különféle gyűlések magyar előadói közül számosan felléptek már a korábbi katolikus nagygyűlések szónoki emelvényére, mint Serédi Jusztinián, Zichy Gyula, Glattfelder Gyula, Kelemen Krizosztom, Tóth Tihamér, Hóman Bálint és Schmidt Sándor.[103]

Az eucharisztikus világkongresszus a hazai katolikus egyház életének olyan kiemelkedő eseménye volt, amely nagy hatást gyakorolt a résztvevőkre. Bangha Béla és Mihalovics Zsigmond azt is felvetették, hogy a következő évben nemzeti eucharisztikus kongresszust rendezzenek májusban a szokásos októberi nagygyűlés helyett. Serédi azonban nem értett egyet ezzel a javaslat-

102 SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1937. február 8. Az első programtervezet szerint ugyanis nem lett volna záró körmenet, amit a Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusok Állandó Bizottságának közgyűlése is kifogásolt. AHAP Assemblée Générale du Comité Permanent tenue à Paris, le 28 septembre 1937. 10. Annexe 54.

103 A XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus emlékkönyve. Szent István Társulat, Budapest, 1938. 106–110., 137–139., 164., 166.

46. kép. A XXVIII. Országos Katolikus Nagygyűlés plakátja, 1939

tal, mert szerinte „nagyszabású dolgot nem tudunk csinálni, ha pedig nem megfelelőt csinálunk, magunk rontjuk le a mostani eredményeket".[104] Az 1938. októberi püspöki konferencia ennek megfelelően azt a határozatot hozta, hogy a világkongresszus élményeinek megújítása, felelevenítése – a nagyböjti triduumok és lelkigyakorlatok mellett – az 1939. őszi nagygyűlésen történjen.[105] 1938 végén, az AC vezetőinek kérésére a hercegprímás mégis hozzájárult ahhoz, hogy – az eredeti püspökkari döntéssel ellentétben – kivételesen májusban legyen a nagygyűlés és ehhez megnyerte a többi püspök támogatását is.[106] Az 1939-es nagygyűlésnek nemcsak az időpontja volt rendkívül, hanem az is, hogy a tömegrendezvények helyszínéül az eucharisztikus világkongresszushoz hasonlóan a Hősök tere szolgált és a nagygyűlési programba illesztették a kongresszus legmélyebb nyomot hagyó eseményét, a férfiak éjszakai szentségimádását. A nagygyűlés ezenkívül kettős mottót kapott, ezek egyike természetesen az eucharisztikus világkongresszusra való visszaemlékezés lett, amelyre a nagygyűlés plakátja is utalt.[107] *(46. kép.)*

104 SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1938. július 25.

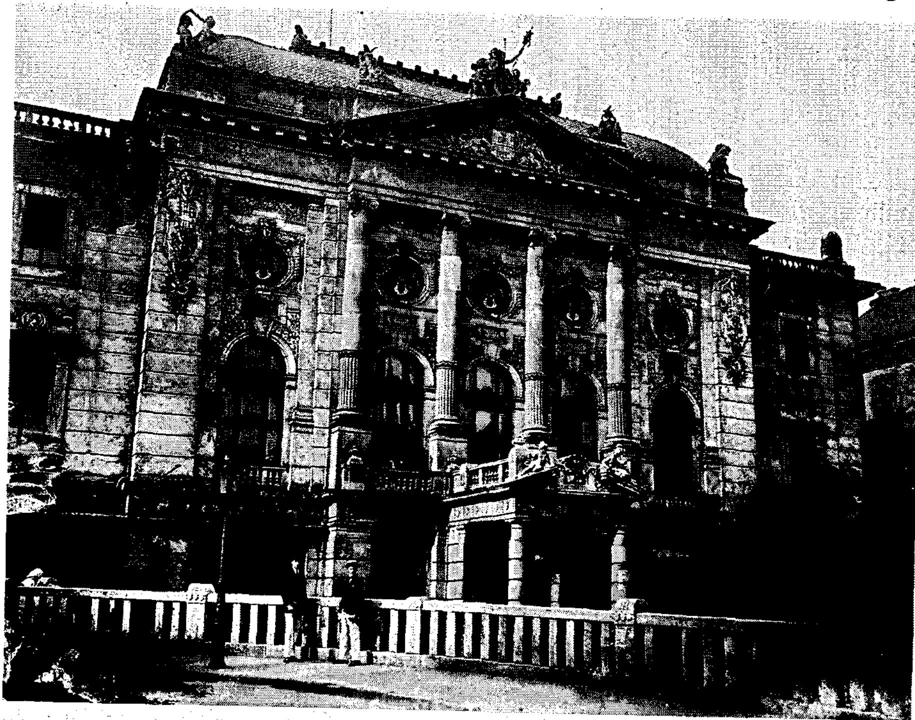
105 A magyar katolikus... 1919–1944 i. m. II. köt. 183.

106 SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1938. december 27.

107 A XXVII. Országos Katolikus Nagygyűlés részletes rendje. Katolikus Akció, 1939. június 1., 5., 8., 12., 16–18.

2.7. Változások a nagygyűlési programban a második világháború időszakában

Az 1930-as évek első felében a trianoni Magyarország egyetlen jelentős nemzetisége, a „németajkú magyarok" számára csak egyszer, 1934-ben tartottak ülést a budai Vigadóban. *(47. kép.)* A revíziós sikerek nyomán Magyarország ismét többnemzetiségű állammá vált és ez 1939-től a nagygyűlések programjában is tükröződött. Az 1938 novemberében meghozott első bécsi döntés után, de még Kárpátalja megszállása előtt Bubnics Mihály püspök, rozsnyói apostoli adminisztrátor vetette föl Serédi hercegprímásnak, hogy a csehszlovákiai modellhez hasonlóan állítsanak föl a nemzetiségek számára az AC-n belül külön tagozatokat, és gondoskodjanak a németek, szlovákok és ruszinok számára külön programról a következő nagygyűlésen. Serédi a javaslatot kiadta véleményezésre az AC országos elnökségének, amely ellenezte párhuzamos nemzetiségi AC-szervezetek létrehozását, azzal az indokkal, hogy nem lenne szerencsés a magyar AC országosan egyöntetű irányítását megszüntetni, illetve lehetőséget adni arra, hogy az AC égisze alatt politizáljanak. A nemzetiségek érdekeit a testület szerint úgy lehetne figyelembe venni, hogy németül, szlovákul, illetve ruszinul tudó titkárokat alkalmaznak az AC országos

47. kép. A budai Vigadó, több kisebb nagygyűlési rendezvény helyszíne

központjában és szükség esetén az egyházmegyei központokban, valamint az AC kiadványait több nyelven jelentetik meg. Az elnökség elfogadta ugyanakkor Bubnics püspöknek azt a kérését, hogy a nagygyűléseken külön programokról gondoskodjanak a nemzetiségek számára.[108] Serédi és nyomában a püspöki kar az AC előterjesztését magáévá tette. Ennek következtében az 1939 és 1943 közötti nagygyűlések programjába beillesztettek nemzetiségi rendezvényeket is: a németek és a szlovákok számára külön szentmisét, a szlovákok számára a négy alkalomból négyszer, a németeknek pedig kétszer külön díszgyűlést, illetve egyszer – 1941-ben – szlovák műsoros estet. A ruszinok számára csak egyszer, 1939-ben volt külön program, amikor ószláv liturgiát tartottak a kárpátaljai hívek részére, akiket két különvonat hozott a fővárosba.[109] Az 1941 és 1943 közötti nagygyűlések programjaiból a ruszinokat „kihagyták", hiszen nem lehetett számítani arra, hogy a szegény és távoli északkeleti régióból is eljönnek a hívek, főleg hogy a háborús korlátozások komolyan érintették a közlekedést. A második bécsi döntés nyomán ismét jelentős nemzetiséggé váló románság számára pedig egyszer sem szerveztek nagygyűlési programot – az érdeklődés teljes hiánya miatt. A románok ugyanis nem kívántak részt venni sem a katolikus nagygyűlésen, sem általában a magyar AC munkájában, hanem saját AC szervezetet szerettek volna felállítani.[110]

A háborús nehézségek miatt az 1941 és 1943 között rendezett nagygyűléseken csökkent a tömegrendezvények szerepe. A közlekedési korlátozások a vidéki közönség Budapestre utazásában okoztak egyre nagyobb problémát. Keresztes vonat szervezését nem engedélyezte a MÁV, hiszen szállítási kapacitásainak jelentős részét folyamatosan a hadsereg igényeinek kielégítésére kellett fordítania. Ezzel párhuzamosan 1941-ben csak húszezer, 1942-ben mindössze ezer fő kaphatott egyéni – igaz, félárú – vasúti kedvezményt.[111] 1943-ban pedig azt jegyezték föl az AC alelnöki értekezletén, hogy „a vasúti kedvezmények elmaradása és más gátló körülmények folytán a vidék jófor-

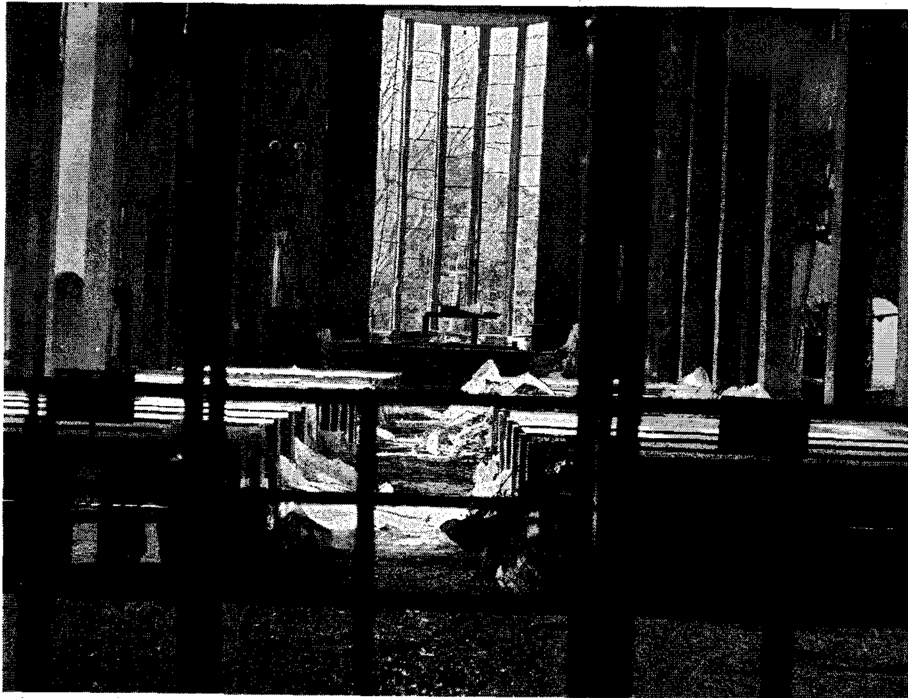
108 PL Cat. D/c 2610-1939-es iratcsomó. Bubnics Mihály 1939. március 11-i és Mihalovics Zsigmond 1939. április 5-i levele Serédi Jusztiniánnak.

109 Magyar Kurír, 1939. május 18. rendkívüli kiadás 1., 1939. május 21. rendkívüli kiadás 1., 3–4., 1941. október 5. rendkívüli kiadás 1., 8., 10. Az 1939. évi nagygyűlés szlovák rendezvényén Bubnics nyilvánosan is megfogalmazta azt a kérését, hogy az AC-n belül külön szlovák tagozatot hozzanak létre, amelynek megvalósításáról a hercegprímást képviselő Drahos János kanonok úgy vélte, hogy „nem lesz akadálya". Nemzeti Újság, 1939. május 23. 10.

110 A magyar katolikus... 1919–1944. i. m. II. köt. 263. Hossu Gyula és Rusu Sándor kiegészítő hozzászólása az 1941. őszi püspökkari értekezleten tett elnöki jelentések 1/i pontjához. Közli *Gergely Jenő:* Az észak-erdélyi görögkatolikus román egyházmegyék jogállása és sérelmeik 1940–44. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1993. 3–4., 91–92.

111 1941-ben a kereskedelmi tárca először mindössze ötezer főnek kívánt kedvezményt adni, s az AC-nak csak arra hivatkozva sikerült ezt a kontingenst megemeltetnie, hogy a protestáns napokra létszámkorlát nélkül adtak kedvezményt. SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1941. szeptember 27.

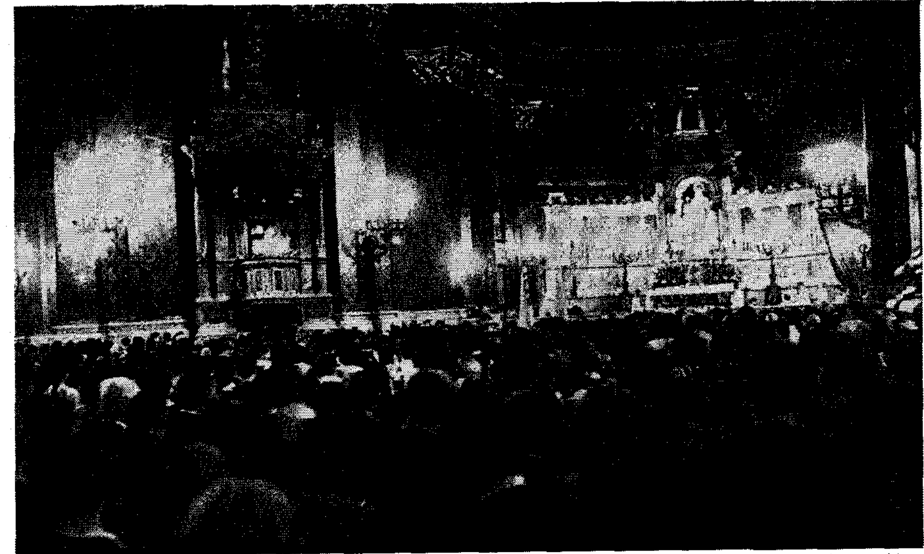
mán elmaradt".[112] Részben ennek tulajdonítható, hogy a megnyitó nyilvános ülés is visszakerült a hagyományos vigadóbeli helyszínre. De szerepet játszhatott benne Serédi hercegprímás korábban említett takarékosságra buzdító felhívása és esetleg a „demokratikusabb" nagygyűlés koncepcióját kidolgozó Bangha Béla halála is. Az ő helyére az AC sajtószakosztályának élére a nagygyűlések elitista jellegét megőrizni kívánó Czapik Gyula – akkor már veszprémi püspök – került. A fentiek miatt 1941-ben visszatértek az 1934 előtti koreográfiához, Esty Miklós megfogalmazása szerint „a régi kisebb (normális) keretek"-hez.[113] Ráadásul 1942-től a légi veszély miatt el kellett hagyni a nyílt helyeken tartott nagyrendezvényeket: az eucharisztikus körmenetet és a sziklakápolnához vezetett gyertyás körmenetet. Az 1942-es nagygyűlés tervezésekor még mindkettővel számoltak, de a szeptember 4-én és 9-én éjjel Budapestet érő szovjet bombázások következtében – a rendőrség kérésére – ki kellett ezeket venni a programból. *(48. kép.)* Az eucharisztikus körmenet helyett

48. kép. Az 1942. szeptemberi bombázás következtében súlyos károkat szenvedett városmajori templom belseje

112 *PL SJm 11/a Pro memoria az AC országos alelnökeinek 1941. szeptember 9-i és 1943.* október 18-i, illetve az egyházmegyei igazgatók 1942. szeptember 15-i értekezleteiről. A más gátló körülmények alatt elsősorban a katonai behívókat, illetve a háború alatti elszegényedést érthették.

113 PL SJm 4. Esty Miklós Serédi Jusztiniánnak 1941. augusztus 25.

49. kép. Szentóra a Szent István-bazilikában

szentségimádást tartottak a főváros valamennyi templomában, de az esti gyertyás körmenetet az elsötétítés miatt még ilyen módon sem lehetett pótolni. 1943-ban már előzetesen számolt az AC a körmenetek elmaradásával. Az eucharisztikus körmenet helyett engesztelő szentórát rendeztetett az ország valamennyi templomában, amely új lehetőséget teremtett a vidékieknek, hogy szimbolikusan bekapcsolódhassanak a nagygyűlésbe.[114] *(49. kép.)* Egyébként a korlátozások következtében az esti programokat korábbra kellett tenni, hogy mindenki hazaérhessen az elsötétítés előtt. Emiatt a nagygyűlések hosszabbak lettek, hogy elkerüljék a program túlzsúfolását: 1942-ben hét, 1943-ban hat napig tartottak.[115]

114 1942. október 2–8. napjain Budapesten rendezett i. m. 13–14. 1943. október 1–6. napjain Budapesten rendezett XXXI. Országos Katolikus Nagygyűlés részletes rendje. Actio Catholica Országos Elnöksége, [Budapest, 1943.] 12–13. Magyar Kurír, 1942. szeptember 29. II. kiadás. PL SJm 11/a Pro memoria az AC 1942. augusztus 13-i alelnöki értekezletéről. Esty Miklós naplója 1942. szeptember 5. és 24. PL SJm 4. Esty Miklós Serédi Jusztiniánnak 1943. augusztus 25. A bombázásokról beszámolt a híradó is: http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=4769 (letöltés: 2015. december 15.).

115 PL SJm 11/a Pro memoria az AC egyházmegyei igazgatóinak 1942. szeptember 15-i értekezleteiről.

3. EGYSÉGES TÉMAKÖR ÉS GYAKORLATI PROGRAM

Mint láttuk, Gerely József már 1909-ben felvetette, hogy a katolikus nagygyűléseken egy téma körül csoportosuljanak az előadások. Ugyanezt javasolta az 1920-as években Haller István és Bangha Béla, valamint az AC megszervezéséről az 1929. októberi püspöki konferenciára benyújtott memorandum.[116] Az elképzelést az AC által szervezett nagygyűléseken valósították meg. (Érdekes nemzetközi párhuzam, hogy a német nagygyűlések közül először az 1932-es esseni Katholikentagnak volt mottója.) 1933-ban az Actio Catholica ismertetése dominálta a beszédeket, majd 1934-től az AC éves programjának megfelelően minden nagygyűlésnek lett egy mottója (lásd a *7. táblázat*ot), amely egyben a szónoklatok vezérfonalául is szolgált. Csupán két országos katolikus nagygyűlés lóg ki a sorból. Az 1939-esnek kettős mottója volt és – a XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus emlékének felidézése miatt – a megszokott őszi időponttól eltérően májusban tartották. A szónokok többnyire a második mottót, az 1938/1939-es AC-munkaév vezérgondolatát visszhangozták, Czapik Gyulának az AC feladatairól szóló beszéde pedig a következő, ősszel induló év programját (Világiak Krisztus országáért) vezette fel. 1943-ban a nagygyűlés vezérfonalául elsősorban XII. Pius 1942-es karácsonyi beszéde szolgált és nem az AC programjának mottója.

7. táblázat. A nagygyűlések vezérgondolatai és az AC-munkaévek mottói (1934–1943)

Év	Nagygyűlési vezérgondolat	Az AC-munkaév mottója
1934	Krisztus és a család	Krisztus és a család
1935	Krisztus és a gyermek	Krisztus és a gyermek
1936	Krisztus és a falu	Krisztus és a falu
1939	Visszaemlékezés az Eucharisztikus Világkongresszusra; Szent István országa	Szent István országa
1941	Szent István országáért	Mindnyájan Szent István országáért
1942	Családmentés – nemzetmentés	Családmentés – nemzetmentés
1943	Készítsük elő a magyar jövőt szeretettel, igazsággal és munkával	Családért, hazáért, egyházért

Az egységes témakör nem váltotta be egyértelműen a hozzá fűzött reményeket. Nyisztor Zoltán egyrészt jónak tartotta, mert „a benyomás és hatás így állandó és maradandó lett", másrészt problémásnak látta, hogy így „háttérbe került a szónokok egyéni varázsa vagy személyi hátránya".[117] Kettős értékelése egy évtized múltán sem változott, mert 1943-ban is hasonlóan fogalmazott: „Csak most az idők távlatából látjuk tisztán és igazán, milyen nagy horderejű s az egész ország közvéleményét megmozgató valami volt az az elhatározás, amikor a bíboros hercegprímás az addig időszerű, de nagyon is különböző témákat felölelő katolikus nagygyűlésnek egyetlen egységes tárgyat írt elő [...]. Akkor, az első pillanatban merevül vagy professzorosan hatott ez a megkötés és marsruta [...]. Akkor meg sokan sajnálták a pillanat időszerű, de égető kérdéseinek a kiesését és elmaradását, mert sokak emlékében éltek Prohászka, Wolff Károly, Bangha tündöklő, időszerű improvizálásai és egyáltalán a katolikus nagygyűlések megszokott őrtállásai."[118] A közös téma különösen akkor jelentett problémát, amikor az előadók nem tartották magukat az AC által kijelölt címhez, mert könnyen áttévedhettek a másik szónok területére és egymást ismételték, ami a közönséget nyilvánvalóan untatta.[119]

A központi téma léte azonban nem jelentette azt, hogy másról egyáltalán ne beszéltek volna a szónokok. Megmaradtak a hagyományos évfordulós megemlékezések: az 1934-es XXV. Országos Katolikus Nagygyűlésen Zichy János a nagygyűlések történetére tekintett vissza, 1936-ban Hóman Bálint Buda visszavételéről beszélt az esemény kétszázötvenedik évfordulóján, 1942-ben Endrédy Vendel zirci apát Boldog Margit emlékezetét idézte fel, az 1941-es második nyilvános ülésen pedig végig megemlékező előadásokat tartottak.[120]

Az 1933 előtti nagygyűlések talán legalapvetőbb kritikájának tekinthető az, hogy az elhangzott szavakat nem követték tettek, mivel hiányzott a megfelelő végrehajtó szervezet. Az Actio Catholica életre hívásával azonban megváltozott a helyzet: létrejött egy olyan országos központ, amely a püspökök által jóváhagyott, hivatalos összeköttetésben állt az egyházközségekkel, sőt a katolikus egyesületekkel is. Ahogy Mihalovics Zsigmond 1934-ben írta: „Az első nagygyűléseken gejzírként bugyogott elő a katolikus tettek vágya, határozatok tódultak egymás hátára. Ám nem volt intézmény, mely azokat megvalósíthatta volna. Ma készen áll az Actio Catholica hatalmas hálózata, várva az egységes vezényszavakat, hogy az egész ország egyszerre induljon munkára ugyanazon célokért."[121] Mint fentebb már láttuk, 1933-ban, az első Actio Catholica által szervezett országos katolikus nagygyűlésen ismét rendeztek szakosztályi üléseket, ahol a következő év programjáról tárgyaltak és ezt a nagygyűlés záró nyilvános ülésén ismertették is. E programot a nagygyűlés

116 *Klestenitz Tibor:* Gerely József karrierje – falak és választóvonalak a katolikus nagygyűlések „szürke eminenciásának" életében. Egyháztörténeti Szemle, (2013) 3. 75.; *Bangha Béla:* Két nagygyűlés. In: Bangha Béla Összegyűjtött i. m. XVIII. köt. 174. *Gianone A.:* Az Actio Catholica története i. m. 25.

117 *Nyisztor Z.:* A katolikus nagygyűlés után i. m. 302.

118 *Nyisztor Zoltán:* Visszapillantás a tíz évre. In: Az Actio Catholica tíz éve Mihalovics Zsigmond, az A. C. országos igazgatója beszédeinek és írásainak tükrében. Összeállította Nyisztor Zoltán. Szent István Társulat, Budapest, 1943. 20–21.

119 SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1943. október 5.

120 Nemzeti Újság, 1934. szeptember 25. 16–17., 1936. október 6. 18–19., 1941. október 7. 13–14., 1942. október 6. 9.

121 *Mihalovics Zsigmond:* Beharangozás. 1934. augusztus. In: Az Actio Catholica tíz éve i. m. 109.

után részleteiben kidolgozták az AC országos központjában és kiadták egy külön füzetben. 1934-től a meghirdetendő program már jóval a nagygyűlés előtt kialakult. A központ felvázolta elképzeléseit, ezt véleményezte és adott esetben módosította az AC egyházmegyei igazgatóinak értekezlete. Az így véglegesített és a püspöki kar által jóváhagyott programot még a nagygyűlés előtt megjelentették az 1935 és 1940 között *Katolikus Akció*, majd 1941-től *Magyar Katolikus Akció* nevet viselő AC köriratban, ezenkívül a papság képviselőivel is ismertették az 1933 és 1937, illetve 1941 és 1943 között a nyárelőn tartott lelkipásztori konferenciákon.[122] A nagygyűlés így az éves program kidolgozásában nem, csak a nyilvánosság elé terjesztésében játszhatott némi szerepet: Mihalovics Zsigmond országos igazgató olvasta fel – 1939-et és 1941-et leszámítva – az AC éves programját a záró nyilvános ülésen.[123]

A nagygyűlés lezajlása után a program végrehajtását az Actio Catholica országos központja segítette és irányította. Többek között beszédvázlatokat készíttetett és küldött szét az AC helyi szerveinek tekintett egyházközségeknek, amelyek azok alapján előadásokat szerveztek híveik számára, általában a – mezőgazdaságból élők számára több szabadidőt biztosító – téli időszakban. Az AC-központ ezenkívül különféle mozgalmakat indított, mint 1941/1942-ben a vasárnap megszenteléséért és a káromkodás ellen, vagy 1943-ban katolikus diákotthonok létrehozására. Az éves program végrehajtásáról pedig – kitöltendő kérdőívek küldésével – beszámolót kért az egyházközségektől a májusban záródó AC-munkaév végén.[124]

4. A NAGYGYŰLÉSEK FŐBB TÉMÁI

4.1. Az Actio Catholica és a világi hívek bekapcsolása az egyház munkájába

1933-ban a plakátok és a program az Actio Catholica zászlóbontásaként harangozták be a XXIV. Országos Katolikus Nagygyűlést. *(50. kép.)* Már az ennek rendjét részletesen bemutató kiadvány címlapjának belső oldalára is egy AC-ismertető került. Ez röviden tájékoztatott az Actio Catholica szervezeti felépítéséről, és céljaként megfogalmazta, hogy „a magyar katolikus társadalmat a hitélet, az Egyház és a haza érdekében öntudatos, cselekvőképes társa-

122 *Gianone A.:* Az Actio Catholica története i. m. 48. Az éves programot a következő AC-köriratok közölték: Katolikus Akció, 1935/április 1–4., 1936/április 1–4., 1938/augusztus 1–3., 1939/augusztus 2–3., Magyar Katolikus Akció, 1941/5. 3–4., 1942/6. 4., 1943/8. 4–5.

123 *Gianone A.:* Hagyomány és megújulás i. m. 455–462. Ahogy korábban láttuk, a dualizmus kori nagygyűléseken is előfordult, hogy előre megszövegezték a határozati javaslatot.

124 *Gianone A.:* Az Actio Catholica története i. m. 48–49., 67–69., 101–102.

50. kép. A XXIV. nagygyűlés plakátja, 1933

dalmi erővé egyesítse, általa a lelkipásztorkodó papság működését támogassa, a katolikus jogok és érdekek védelmét, továbbá a katolikus intézmények virágzását előmozdítsa s ez által Krisztus országának érvényesülését elősegítse".[125] Lényegében ezt az ismertetőt bontották ki a nagygyűlés szónokai. Különös alapossággal foglalkozott a szervezettel Serédi Jusztinián nyitóbeszédében. Ő úgy határozta meg az AC-t, mint „az a tevékenység, amellyel Krisztustól hirdetett hit- és erkölcsi elveket az egyház hierarchiájával közreműködve s annak vezetése alatt minden vonatkozásban iparkodunk bevinni az életbe". A hercegprímás szerint ez ugyan korábban is megvolt, de a pápa szándéka szerint és a püspöki kar által megszervezve csak 1932-ben indult el hivatalosan. Az AC szervezetét bemutatva kifejtette, hogy Magyarországon az AC bázisát az egyházközségek képezik, de bevonja munkájába a katolikus egyesü-

125 A XXIV. nagygyűlés részletes rendje. K. n., Budapest, 1933. 2.

leteket is. Serédi indokolta azt is, miért nem az egyesületi formát választották a püspökök. Egyrészt nem akarták a meglevő katolikus egyesületeket ellehetetleníteni, vezetőiket megsérteni. Másrészt az AC-ban minden katolikusnak részt kell vennie, erre pedig egy egyesület nem megfelelő keret, hiszen annak tagsága önkéntes.[126]

Az AC megszervezésének indokaként mind a hercegprímás, mind Rotta nuncius a pápa kívánságát hangsúlyozták. XI. Pius pápa valóban szívügyének tekintette az Actio Catholicát és világszerte buzdította a püspököket annak létrehozására. A pápa számtalan írásos és szóbeli megnyilatkozásából kiviláglik, hogy XI. Pius az Actio Catholicát a legfontosabb eszköznek tekintette a társadalom rekrisztianizálásában, mai kifejezéssel újraevangelizálásában.[127] Rák István tanító előadásának elején a világiaknak az egyház evangelizációs munkájába való bevonásának szükségességét fejtette ki, mondván, hogy az egyházat az állam immár nem védi meg a támadásoktól, ezért kénytelen maga védekezni, és ennek eszköze az Actio Catholica. Ehhez kapcsolódott Petrovácz Gyula képviselő beszédének az a részlete, amely szerint Budapesten azért van nagy szükség az AC-ra, mert az egyház ellenségeinek ott van a székhelye. Az ellenség alatt Petrovácz feltehetően a liberalizmust és a szociáldemokráciát értette, amelyek befolyása valóban a fővárosban volt a legerősebb. Előadásában Glattfelder Gyula, Huszár Károly és Török Kálmán is sürgette a világi hívek aktivizálását, mivel a papság egyedül nem képes megoldani a társadalmi válságot.[128]

Serédi beszédében reagálni kívánt azokra a kormányzati félelmekre, melyek az AC-ban új politikai szerveződést láttak. A hercegprímás úgy vélte, hogy az AC nem tekinthető politikai szervezetnek, hiszen tagjai különböző pártokhoz tartoznak és „működéséből minden politikát kizár". Ugyanakkor Serédi, Rotta és Glattfelder egyaránt kitért arra, hogy az AC a társadalomban is érvényesíteni akarja a krisztusi elveket, tehát szerepet kíván játszani a közéletben. A hercegprímás kifejtette, hogy az államnak el kell ismernie Istent, és a közéletet az ő törvényei szerint kell megreformálni. Ez jól mutatja azt a kettősséget, amely – a pápai irányelvek alapján – az Actio Catholica és a politika viszonyát jellemezte: az AC távol tartja magát a pártpolitikától, ugyanakkor társadalmi-közéleti kérdésekkel is foglalkozik és befolyásolni kívánja a politikai döntéseket. Serédi nagygyűlési beszéde – és mint láttuk, a nagygyűlési AC-ismertető – szerint ugyancsak az AC céljai közé tartozik „a katolikusok jogainak és jogos érvényesülésének szorgalmazása és biztosítása minden vonatkozásban".[129] Az AC politikamentességét mindenesetre a kormányzat

126 Nemzeti Újság, 1933. október 10. 2.
127 Uo., 1933. október 10. 2–3. *Gianone A.*: Az Actio Catholica története i. m. 10–11.
128 Nemzeti Újság, 1933. október 10. 2–3.
129 *Gianone A.*: Hagyomány és megújulás i. m. 453–455.

képviselője, Hóman Bálint kultuszminiszter is fontosnak tartotta hangsúlyozni a következő, 1934-es nagygyűlésen.[130]

Az 1933-as nagygyűlés legtöbb egyesületi rendezvényén azt tárgyalták, hogyan tudnak bekapcsolódni az AC munkájába. A Mária Kongregációk Országos Szövetségének vezetői értekezletén jogosan állapították meg azt, hogy célkitűzésük megegyezik az AC céljával, ami nem más, mint „a szervezett világiak részvétele az egyházi hierarchiának apostoli munkájában".[131] Ezt a megállapítást alkalmazni lehetett számos más katolikus hitbuzgalmi és társadalmi egyesületre is.

Az 1933-as nagygyűlésen meghirdetett éves programban kiemelt célként szerepelt az AC szervezetének országos kiépítése. Ez valóban lényeges feladat volt, hiszen az 1932. októberi alapítás csupán az országos központ létrehozását jelentette, de emellett szükség volt még az AC egyházmegyei, esperesker-rületi – és ahol még nem létezett egyházközség –, helyi szerveinek megalakítására. Ez hosszú hónapokig, akár egy-két évig is elhúzódhatott. Ezt tükrözi, hogy nemcsak az 1934-es, hanem az 1935-ös nagygyűlésen ismertetett éves programban is szerepelt az „AC helyi szervezetének további kiépítése".[132] A forrásokból kiviláglik, hogy az AC objektív okok, valamint a klérus egy részének közömbössége, sőt ellenállása miatt sok helyen csak részlegesen, illetve papíron épült ki. Az alapítása óta számos nehézséggel küszködő hajdúdorogi püspökségben csak 1938-ban alakították meg hivatalosan az egyházmegyei szervezetet.[133]

A szervezeti keretek kiépítése és az eucharisztikus világkongresszus megszervezése után, csak az 1939-es nagygyűlésen fordult a figyelem nagyobb mértékben a világi hívek tényleges bevonása felé. Az 1939/1940-es munkaév programját, a világiak apostolkodását vezette fel Czapik Gyula kanonoknak az AC alapvető feladatáról szóló beszéde. Czapik a spanyolországi polgárháborúban zajló egyházüldözés tanulságait példaként felhozva kifejtette, hogy „a papságnak erőteljesebben támaszkodni kell a világi hívekre az ellenséges áramlatokkal szemben".[134] Czapik ugyanakkor problémának tartotta, hogy a világi híveknek nincsen sem megfelelő jártassága az egyházi életben, sem elegendő teológiai tudása ahhoz, hogy a papság számára alkalmas segítséget jelentsenek. Ezért Czapik és vele összhangban Mihalovics Zsig-

130 Nemzeti Újság, 1934. szeptember 25. 15.
131 Uo., 1933. október 8. 10.
132 Uo., 1933. október 10. 6., 1933. október 11. 6., 1934. szeptember 26. 18., 1935. október 2. 5.
133 *Gianone A.*: Az Actio Catholica története i. m. 35., 111–113. A váci egyházmegyével kapcsolatban részletesen lásd *Lénár Andor:* Az Actio Catholica működése a váci egyházmegyében i. m. 88–91. A szombathelyi egyházmegyével kapcsolatban lásd *Tóth Krisztina:* A szombathelyi egyházmegye története Grősz József egyházkormányzása idején (1936–1944). MTA–PPKE „Lendület" Egyháztörténeti Kutatócsoport – Gondolat Kiadó, Budapest, 2015. (Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány Nuncupatae. Collectanea Studiorum et Textuum; Classis I. Vol. 2.) 160.
134 Nemzeti Újság, 1939. május 21. 10.

mond fontosnak tartotta a hívek megfelelő hittani képzését. Ahogy az AC országos igazgatója fogalmazott: „a jelen és a közeljövő legsürgősebb feladatának azt tartjuk, hogy a keresztény tanítás dogmatikai tartalmát minél jobban megerősítsük egyénekben, társadalomban, az egész nemzetben. [...] Több, szélesebb körű, részletesebb és alaposabb tudást és főképpen sugárzóbb élményt kell támasztanunk, mint amilyennel ma rendelkezünk."[135] Czapik konkrét javaslatokat is megfogalmazott. Egyrészt indítványozta egy rövid teológiai kézikönyv kiadását, „amely a hittan, erkölcstan, jog és liturgia alapvető és főbb kérdéseit és a velük kapcsolatos modern problémákban való eligazodást tartalmazná". Másrészt javasolta, hogy az AC központi helyeken szervezzen alapszintű teológiai tanfolyamokat világiak számára, és ennek elvégzését tegye kötelezővé azoknak, akik az egyházközségi életben valamilyen pozíciót betöltenek.[136] Nagygyűlési záróbeszédében Serédi hercegprímás is az AC feladatává tette, hogy segítsen „a hit és erkölcsök, valamint a történelem és a kánonjog terén tapasztalható nagy tudatlanság leküzdésében, a társadalom minden rétegében megfelelő hitvédő képzésben".[137] E felhívásra rímelt az AC 1939/1940-es, a „Világiak Krisztus országáért" mottót viselő programja, amely a világi hívek képzését állította középpontba és amely 1940/1941-ben, sőt lényegében az 1941/1942-es munkaévben is folytatódott. A Czapik által javasolt és az 1939/1940-es program által is tervbe vett teológiai kézikönyv ugyan nem készült el, de a korábbi években szokásos népművelési előadások keretében úgynevezett AC-szemináriumokat, egyfajta felnőttkatekézist tartottak, amelyeken az első két évben dogmatikai, 1941/1942-ben pedig erkölcstani témákat adtak elő. Ezekhez az előadásokhoz az AC központja beszédvázlatokat íratott, minden témából két változatban, külön a műveltebb és külön a kevésbé tanult közönség részére. Ezenkívül az agilis egyházközségi munkatársak iskolázására egynapos értekezleteket, 1940/1941-ben zárt lelkigyakorlatokat is szerveztek.[138]

Czapik 1939-es nagygyűlési beszédében a katolikus egyház hierarchikus szemlélete tükröződött akkor, amikor felvetette, hogy az egyházi alkalmazásban álló világiaktól meg kellene követelni, hogy tevékenyen vegyenek részt az egyházközségek és a katolikus egyesületek életében. Véleménye szerint ugyanis „amikor a kenyéradó gazdának [tudniillik az egyháznak] sorsa nehéz, helyzete veszélyeztetett, erkölcsi kötelessége mindenkinek, akinek hozzá köze van, hogy segítségére siessen. Jusson már bele egyszer a köztudatba az a felfogás, hogy akitől élek, azért kell, hogy én is éljek. Nem követelünk hát kínosat, hanem természeteset kívánunk, mikor ezeket az egyházi alkalmazottakat kivétel nélkül az egyház támogatóinak és hitvallóinak sorában, iskolájának első padjában kívánjuk látni. Ámde nemcsak az egyházközség és az AC pozíciói számára kell megnyerni és ott munkába állítani ezeket a hitvalló lelkű katolikusokat, hanem a vallásos és vallásos jellegű társadalmi egyesületek élére s vezérkarába, a modern eszmeterjesztés, a sajtóterjesztés, a társadalmi szervezkedés, a szociális és munkásmozgalmak élére is."[139] Czapik veszprémi püspökként ezt saját egyházmegyéjére nézve meg is kívánta valósítani. Ennek figyelemre méltó dokumentuma az első tőle származó egyházmegyei körlevél, amelyet 1939. november 11-én küldött szét. Ennek egyik irata nem a papságnak, hanem – közvetítésével – a tanítóknak (!) szól s felhívja őket az AC munkájában való részvételre, mivel „a világi apostolság első harcosa a papság mellett a tanítóság".[140] Czapik másutt azt is jelezte, hogy az AC-ban végzett munka hatással lesz a tanítói előmenetelre.[141] Már Rák István 1933-as nagygyűlési szerepeltetése jelezte, hogy a tanítók munkájára kezdettől fogva számítottak az AC-ban, részben iskolai tevékenységük során (például bevonják a tanulókat az AC imahadjárataiba), részben úgy, hogy részt vesznek az úgynevezett iskolán kívüli népművelésben, ahol – a papságot kisegítve – megtartják az AC által előírt előadásokat a megküldött beszédvázlatok alapján.[142] Ugyanakkor Czapik egyfajta kísérleti terepnek szánta egyházmegyéjét ezen a területen. Ezt jól tükrözi Hoss Józseffel, az egyházmegyei AC igazgatójával való 1941. szeptemberi levélváltása: Hoss kanonok azt javasolta, a püspöki konferencia rendelje el, hogy a tanítóképzők hittanárai alapos ismereteket adjanak az ott tanuló fiataloknak az AC-ról. Mire Czapik válaszában jelezte, hogy majd csak akkor fog erre javaslatot tenni, ha a kezdeményezés beválik a veszprémi egyházmegyében.[143]

1941-ben Tóth László, a *Nemzeti Újság* főszerkesztője Serédi hercegprímás 1933-as meghatározását gondolta tovább nagygyűlési beszédében, konkrétan azt, hogy az AC a krisztusi szellemet kívánja érvényesíteni a közéletben. Tóth szerint az AC mint apostolkodás azt jelenti, hogy a katolikusok nem hajlandók a jövőben csak védekezni, hanem cselekvően kívánnak fellépni. Nem elszigetelten kívánják a saját életüket elkülönülten élni, hanem azt szeretnék, hogy az egész országot „a szeretet és karitász levegője éltesse", és hogy a pápai szociális enciklikák „elvei gyakorlatilag kerüljenek bele" a magyar törvénytárba.[144] Azaz XI. Pius pápa *Ubi arcano Dei* enciklikájának és más írásainak szellemében az egész társadalom rekrisztianizálását tűzte ki célul és elvetette azt a XIX. század végi, illetve XX. század eleji, szekularizálódó európai országokra jellemző katolikus törekvést, hogy különtársadalmat alkossanak, amely lehetővé teszi ugyan a katolikus identitás, valamint a hagyományos

135 Uo., 1939. május 20. 8.
136 Uo., 1939. május 21. 10.
137 Uo., 1939. május 21. 12.
138 Az Actio Catholica munkaterve az 1939–1940. évre. Katolikus Akció, 1939. augusztus, 2–3.; Az Actio Catholica munkaterve az 1940–1941. évre. Actio Catholica Országos Elnöksége, Budapest, [1940.] 4–13.; Az Actio Catholica Országos Elnökségének beszámolója az 1939–40. munkaévről. [1941.] 2–4.

139 Nemzeti Újság, 1939. május 21. 10.
140 Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár (VÉL) circulares 6471-1939.
141 VÉL I.1.44.a 10260-1940-es iratcsomó.
142 VÉL circulares 6471-1939.
143 VÉL I.1.44.a 4738-1941.
144 Nemzeti Újság, 1941. október 8. 10.

katolikus értékek és normák megőrzését, de elzárja tagjait a társadalom többi részétől.[145]

Az Actio Catholicáról vont mérleget tíz évvel alapítása után, 1942-ben Shvoy Lajos székesfehérvári püspök nagygyűlési beszédében. Pozitívumnak tartotta, hogy az AC „évenként kiadott jelszavával, de még inkább világnézeti előadásaival egységes képzés alá vette az egész magyar társadalmat s [...] erőteljesen megmozgatta a lelkeket és a lelkiismereteket", ugyanakkor sürgette „az örvendetes hitéleti emelkedés fönntartása mellett" az erőteljesebb társadalmi munkát. A püspök evégből szorgalmazta a szétaprózódott katolikus szervezetek összefogását, illetve a közéletben aktív világiak bekapcsolódását – a protestánsok mintájára – az AC munkájába, és erőteljes, szociális és kulturális munkát kívánt.[146] Mindez – a szakirodalommal egyezően – arra utal, hogy az AC elé kitűzött célt egy évtized alatt csak részben sikerült megvalósítani.[147]

4.2. Hitbuzgalmi és valláserkölcsi kérdések

4.2.1. A vasárnap megszentelése és a káromkodásellenes mozgalom

Az AC hitbuzgalmi és erkölcsvédelmi szakosztálya már 1933-ban programjába vette a vasárnapi pihenőnap és a vasárnap megszentelésének kérdését. Ennek konkrét kiváltó oka az lehetett, hogy a kormányzat éppen új munkaszüneti törvényjavaslatot készített elő az érvényben levő 1891. évi XIII. törvénycikk módosítására. A kereskedelmi miniszter a tervezetet megküldte Serédinek, aki véleményezés céljából kiadta az AC-nak. A hitbuzgalmi szakosztály számos észrevételt tett, többek között javasolta, hogy az összes kötelező egyházi ünnep legyen munkaszüneti nap, ne csak a vasárnap, a Szent István-nap és a karácsony első napja. Ezenkívül sürgették a mezőgazdaságban dolgozók munkaszünetének szabályozását is, ugyanis a törvénytervezet csak az ipari munka szüneteltetésével foglalkozott. A püspöki kar maga is tárgyalt a kérdésről 1933. október 11-i tanácskozásán, és felkérte a hercegprímást, hogy továbbítsa az AC javaslatait a kormányzatnak.[148] A tervezetből végül nem lett törvény, csak a Szent István emlékét megörökítő 1938. évi XXXIII. törvénycikk tette augusztus 20-át hivatalos nemzeti ünneppé és ezzel a mezőgazdaságban dolgozók számára is munkaszüneti nappá.[149]

Az AC 1935-től kezdve statisztikát vezetett az egyházközségi élet számos adatáról, többek között a szentmise-látogatók számáról is. Az 1937/1938-as statisztikák arról árulkodtak, hogy a felnőtt hívek 80 százaléka gyakran elmulasztja a vasárnapi szentmisehallgatást.[150] Ezért jó aránynak számított az, hogy a székesfehérvári egyházmegyében a hívek fele, a férfiaknak negyede jár vasárnaponként szentmisére.[151] Ugyancsak átlagosan ötvenszázalékos volt a vasárnapi szentmise-látogatás a szomszédos veszprémi egyházmegyében az 1939-es és 1940-es statisztikai és hitéleti adatok alapján.[152] A csanádi egyházmegyében az AC 1940/1941-es adatgyűjtése szerint viszont ez az arány csak huszonkét százalék volt.[153] Egyesek önhibájukon kívül nem vettek részt a szentmisén (betegek, tanyasiak), mások azért maradtak el, mert féltek, hogy lenézik őket szegényes ruházatuk miatt. A templomkerülésre okot adhatott a népének hiánya, a hosszú vagy nem megfelelő prédikáció, illetve vegyes lakosságú vidéken a protestáns gyakorlat követése is. Az alapvető problémának mégis az tűnt, hogy a gazdaság számos területén vasárnap is dolgoztatták az alkalmazottakat, például az uradalmakban a cselédeket, ráadásul a minisztérium gyakran, sokszor elégséges indok nélkül függesztette fel a vasárnapi munkaszünetet.[154]

Az AC hitbuzgalmi szakosztályának 1938/1939-es és 1940/1941-es munkaterveiben hangsúlyosan szerepelt a vasárnapi szentmisehallgatás kérdése.[155] Ez mintegy előkészítésként szolgálhatott arra, hogy 1941-ben az AC ve-

145 *Gianone A.:* Az Actio Catholica története i. m. 10–12. *Altermatt, Urs:* A katolicizmus és a modern kor. A svájci katolicizmus 19. és 20. századi társadalom- és kultúrtörténete. Osiris, Budapest, 2001. 68–73., 78–79., 100–102.

146 XXX. Országos Katolikus Nagygyűlés. Szerkesztette: Mihalovics Zsigmond. AC Országos elnöksége, Budapest, 1942. 95–98.

147 *Gianone A.:* Az Actio Catholica története i. m. 219–220. *Gianone András:* Az Actio Catholica a veszprémi egyházmegyében Czapik Gyula püspöksége idején. In: „Nehéz időkben dönteni kell." A veszprémi püspökség a második világháború idején. A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolán 2015. augusztus 26-án rendezett konferencia előadásai. Szerk.: Karlinszky Balázs–Varga Tibor László. Veszprémi Főegyházmegye, Veszprém, 2016. 82–83. (A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 29.)

148 Nemzeti Újság, 1933. október 10. 6.; 1933. október 11. 6. A magyar katolikus... 1919–1944 i. m. I. köt. 503–505.

149 Legalábbis erről tájékoztatta Czapik Gyula az AC országos igazgatóját. Czapik Gyula Mihalovics Zsigmondnak 1941. május 14. VÉL I.1.44.a 2443-1941.

150 SzCsPL I.1.m. 300-1939. Az Actio Catholica Országos Elnökségének beszámolója az 1937–38. munkaévről.

151 Erre Shvoy Lajos püspök tért ki 1942-es nagygyűlési beszédében. XXX. Országos katolikus nagygyűlés i. m. 96.

152 VÉL Litterae Circulares ad Venerabilem Clerum Dioecesis Wesprimiensis (VÉL Circulares). 5-1941, 11030-1941.

153 SzCsPL I. 1. m. 3677-1941. Összefoglaló jelentés a csanádi egyházmegye híveinek valláserkölcsi állapotáról és az AC mozgalmakról az 1940/41. munkaévben.

154 PL SJm 11/a Az AC egyházmegyei igazgatóinak 1941. február 13-i értekezlete. SzfvPL 540/B Másolat a csákvári esp[eresi] kerületi tanács 1937. november 16-i gyűlésének jegyzőkönyvéből. A váli esperesi kerület hitbuzgalmi és erkölcsvédelmi szakosztály adatainak bírálata az 1937/38. munkaévben. Az espereskerületi előadók egynapos értekezletének előadói anyaga. Actio Catholica Országos Elnöksége, [Budapest], 1940. 12–13. Az 1939. évnek statisztikai és hitéleti adatai. (VÉL Circulares) 5-1941. Az 1940. évnek statisztikai és hitéleti adatai. VÉL Circulares. 6030-1941.

155 Katolikus Akció 1938. augusztus, 1. Az Actio Catholica munkaterve az 1940–41. évre. Különnyomat az Egyházi Lapok 1940. évi 3. számából. Actio Catholica Országos Elnöksége. 9.

zetése mozgalmat indítson a vasárnap megszenteléséért. Mihalovics Zsigmond 1941-es nagygyűlési beszédében ezt azzal indokolta, hogy „jókora a templomkerülők száma" és még mindig késik „a vasárnapi munkaszünetnek teljes, a mezőgazdasági munkára is kiterjedő rendezése".[156] Az 1941. novembertől karácsonyig tartó akció során plakátokat tettek ki a templomokban, röplapokat osztottak a híveknek és az egyik népművelési előadás témájául is a vasárnap megszentelését adták. A mozgalom azonban több ok miatt nem aratott sikert: csak azokat a híveket tudták elérni, akik amúgy is jártak misére, nem szántak elegendő időt az akció kibontakozására, és a külső körülmények sem kedveztek, mivel a háborús idők miatt a hadigazdaságban dolgozók és a hadbavonultak sem tudtak részt venni a vasárnapi misén, legalábbis nem a saját plébániájukon, ahol számon tartották őket.[157]

Mihalovics Zsigmond 1941-es nagygyűlési beszédében a vasárnapi misehallgatás elmulasztása és a vasárnapi munkaszünet hiányosságai mellett problémaként említette a káromkodás rossz szokását is.[158] Már ekkor jelezte, hogy 1942 januárjában a káromkodás ellen is mozgalmat fognak indítani."[159] Ezt az AC vezetése – olasz minta alapján – alaposan előkészítette. 1941 decemberében értekezletet hívott össze, melyre több intézmény és vállalat katolikus vezetőit is meghívták, és kérte őket, segítsenek a mozgalom terjesztésében, hiszen az nemcsak hitbuzgalmi, de nemzeti ügy is. A káromkodásellenes plakátok és röplapok kihelyezésébe az egyházközségeken és katolikus egyesületeken kívül bevontak különféle intézményeket és vállalatokat, valamint a rádiót és a sajtót is, így szélesebb tömegekhez jutott el a propaganda. A mozgalmat 1942. január 4-én, vasárnap indították: délelőtt erről szólt a rádiós szentbeszéd és minden templomi prédikáció, délután szentségimádást tartottak a káromkodás vétkeinek engesztelésére. A jobb előkészítettség és az újdonság varázsa miatt ez a mozgalom sikeresebbnek bizonyult, sokkal jobban megmozgatta a világi híveket, mint a vasárnap megszentelése.[160]

4.2.2. *A házasság és a család*

Mint korábban szó esett róla, a házasság kérdése Serédi Jusztinián érseki kinevezésétől kezdve került ismét – század eleji előzmények után – a nagygyűlé-

156 Nemzeti Újság, 1941. október 8. 10–11.

157 SzCsPL I.1.m. 300-1942. Az AC egyházmegyei igazgatóinak 1942. február 20-i értekezlete. *Gianone A.*: Az Actio Catholica története i. m. 67–68.

158 A káromkodás büntetőjogilag vétségnek számított (1878. évi V. törvénycikk – Csemegi-kódex – 190. §), de az AC szerint a lakosság nem tesz miatta feljelentést, a hatóságok pedig általában nem foglalkoznak vele hivatalból. A törvényhozás feladatai a család- és erkölcsvédelem fokozottabb kiépítésében. (Az Actio Catholica Országos Elnökségének előterjesztése.) Actio Catholica Országos Elnöksége, Budapest, [1935.] (Az Actio Catholica Országos Elnökségének hivatalos kiadványa 9.) 3.

159 Nemzeti Újság, 1941. október 8. 10–11.

160 *Gianone A.*: Az Actio Catholica története i. m. 68–69. A két mozgalmat az 1942/1943-as munkaévben is folytatták.

51. kép. A XXV. nagygyűlés plakátja, 1934

sek napirendjére, amelynek aktualitást adott az 1930 végén kiadott *Casti connubii* kezdetű enciklika is.[161] A családvédelem és azon belül különösen a házasság kérdésével foglalkozott például Apponyi Albert 1931-es nyitóbeszédében a Szent Erzsébet-jubileum kapcsán. Az 1933-as nagygyűlésen még csak mellékesen, az AC erkölcsvédelmi szakosztály programjában szerepelt a keresztény házasság védelme,[162] a következő évben viszont a középpontba került. 1934-ben a XXV. jubileumi nagygyűlést az AC országos elnöksége a „Krisztus és a család" gondolat jegyében hirdette meg és ez lett a mottója az

161 XI. Pius 1930. december 31-én kiadott *Casti connubii* kezdetű enciklikájának magyar szövegét lásd Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (KFL) Kalocsai főegyházmegyei hivatalos közlemények az 1931. évről. (A mellékletek között). XI. Pius pápa apostoli körlevele (...) a keresztény házasságról (Casti connubii). Az enciklikák fordításai közül itt is és később is azért egy egyházmegyei körlevélben megjelent változatot használtunk, mert a kortársak azt ismerték.

162 Nemzeti Újság, 1933. október 11. 6.

AC éves programjának is. *(51. kép.)* A családvédelemmel kapcsolatos problémákat a nők gyűlésén Közi Horváth József, a győri szeminárium prefektusa vázolta föl statisztikai adatokkal alátámasztva: 1931-ben a katolikus párok tíz százaléka nem kötött templomi esküvőt, az úgynevezett vegyes (katolikus–protestáns) házasságok több mint harmadát pedig protestáns templomban kötötték. Mindkét esetben az ilyen párok házasságát katolikus szempontból érvénytelennek tartották. Ezenkívül Közi Horváth szerint alig egy évtized alatt drasztikusan, több mint duplájára emelkedett az elváltak száma és súlyos gondot jelentett az abortusz is.[163] A katolikus egyház házasságról szóló tanítását nagyon világosan és képszerűen, három pontban foglalta össze a rádiós szentbeszédeiről és ifjúsági könyveiről közismert Tóth Tihamér: a házasság felbonthatatlan, a házasság célja a gyermek és fontos, hogy a házastársak vallásosak legyenek. A házasság felbonthatatlanságát emelte ki Breyer István győri püspök a Parlament előtt tartott szentbeszédében, amikor a házasságot a katolikus teológia tanításához hűen Krisztus és az egyház kapcsolatához hasonlította. A házasság felbonthatatlansága miatt kérte beszédében Glattfelder Gyula a polgári házassági törvény megváltoztatásával a válás lehetőségének megszüntetését. *(52. kép.)* Ebben a kérdésben Serédi Jusztinián konkrét törvénymódosítási elképzeléssel állt elő nagy visszhangot kiváltó záróbeszédében. Javaslata szerint az állam polgári házasságkötés nélkül elismerné az azonos vallású felek, sőt esetleg a vegyes vallású felek egyházilag

52. kép. Glattfelder Gyula püspök beszédet mond a XXV. nagygyűlés megnyitóülésén, tőle balra Angelo Rotta nuncius, Serédi Jusztinián hercegprímás, Hóman Bálint miniszter és Nagy Elek, az AC világi társelnöke

163 Uo., 1934. szeptember 25. 26.

megkötött házasságát.[164] Serédi igyekezett politikailag is előkészíteni fellépését: a beszéd elhangzása előtti napokban egyeztetett róla nemcsak Wolff Károly kereszténypárti képviselővel, hanem Hóman Bálint kultuszminiszterrel is.[165] A hercegprímás abban reménykedett, hogy javaslata protestáns körökben is elfogadásra talál, ebben azonban csalatkoznia kellett, mert ők feltételül szabták a vegyes házasság és a jövendő gyermekek vallását rögzítő reverzális kérdésében elfoglalt katolikus álláspont módosítását.[166] Természetesen a kötelező polgári házasság eltörlése ellen lépett fel a liberális és a szociáldemokrata sajtó. *Az Est* az egyházpolitikai harcok felújulásától és a társadalmi béke felborulásától tartott. A *Népszava* újságírója pedig többek között azzal indokolta elutasító álláspontját, „hogy az egyházpolitikai törvények megalkotása óta eltelt évtizedek [...] megváltoztatták az embereknek a házasságról való fölfogását", azaz erősödött a társadalom szekularizációja.[167] Serédi hiába dolgozta ki részleteiben is törvényjavaslatát, végül nem lett belőle jogszabály. Tartva az esetleges elutasítástól, nem akarta az országgyűlésnek hivatalosan benyújtani tervezetét, ezért Gömbös Gyula miniszterelnöknek adta át, de a kormány nem foglalkozott vele érdemben.[168] Ebben a protestáns elutasítás, az esetleges felekezeti harcoktól való félelem, valamint a növekvő szekularizáció mellett szerepet játszhatott egyes politikusok személyes érintettsége is. Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter például egyházilag érvénytelen házasságban élt, ezért valószínűleg ő sem értett egyet a házassági törvény megváltoztatásával.[169]

Az AC kezdettől fogva igyekezett Serédi hercegprímás törvényjavaslatát a saját eszközeivel támogatni. Az 1934-es nagygyűlésen ismertetett, szakosztályokra lebontott éves munkaterve a család témáját járta körül. Az AC által megjelentetett beszédvázlatok, amelyek a katolikus kulturális estek megtartásához szolgáltak vezérfonalul és más kiadványok is a családdal foglalkoztak. Ekkor adták ki Közi Horváth Józsefnek, az AC későbbi országos titkárának azt a füzetét, amely a *Casti connubii* enciklikát és Serédi hercegprímás házassági törvényjavaslatát ismertette.[170]

A polgári házasság revíziójának új aktualitást adott az első revíziós sikerek nyomán visszatért felvidéki és kárpátaljai területek korábbi házasságjogi

164 Uo., 1934. szeptember 25. 15., 19., 24–25. és 1934. szeptember 26. 18.

165 SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1934. szeptember 22. és 24. Wolff saját nagygyűlési beszédében külön ki is tért rá.

166 Budapesti Hírlap, 1934. október 5. 4., 1934. október 27. 4.

167 Az Est, 1935. február 12. 9. Népszava, 1935. február 12. 3. Ugyanakkor a liberális *Pesti Napló* egyik cikke éppen a lelkiismereti szabadság nevében tartotta volna helyesnek a fakultatív polgári házasság bevezetését. Pesti Napló, 1935. február 13. 4.

168 Serédi kezdeményezéséről és annak visszhangjáról részletesen lásd *Csíky Balázs:* Serédi Jusztinián házassági i. m. 200–210.

169 PL D/c 4270/1939. Bárdossy László miniszterelnököt azért nem kérték föl 1941-ben a nagygyűlés díszelnökének, mert a felesége elvált nő volt. SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1941. szeptember 28.

170 *Gianone A.:* Az Actio Catholica története i. m. 51.

helyzete. Csehszlovákiában ugyanis a polgári házasság fakultatív volt, és az állam jogi hatályt biztosított az egyházi esküvőnek is. Így a visszatért területek lakossága számára úgy tűnhetett, hogy olyan országnak lett a polgára, ahol a katolicizmus befolyása kisebb a közéletben, mint az antiklerikálisnak tekintett csehszlovák államban, hiszen a visszatérés után ismét kötelezővé vált számukra a polgári házasság megkötése.[171] A házasság kérdésének különösen súlyos aktualitást adott az 1941 júniusában beterjesztett törvényjavaslat a házassági jog kiegészítéséről, amely be akarta tiltani a zsidónak és a nem zsidónak tekintett állampolgárok közötti házasságot és kötelezővé kívánta tenni a házasság előtti orvosi vizsgálatot. Jóllehet a felsőházban 1941. július 18-án maga Serédi hercegprímás is felszólalt a törvényjavaslat ellen és a többi egyházi vezetővel együtt nemmel szavazott,[172] az októberi nagygyűlésen a téma nem került napirendre (csupán Szokolay Leó árvaszéki elnök foglalkozott a válások kérdésével). Igaz, hogy a III. zsidótörvényként közismert 1941. évi XV. törvényt addigra már megszavazták és becikkelyezték, de aktualitását korántsem veszítette el, már csak azért sem, mert a nagygyűlés után néhány nappal, október 10-én lépett hatályba.[173]

1942-ben került ismét a család az AC figyelmének középpontjába, ezt tükrözi az éves program és a nagygyűlés „Családmentés – nemzetmentés" mottója. Az AC vezetői úgy gondolták, hogy az 1939-ben megkezdett hittani előadások sorába jól beilleszthető a házasság szentségéről szóló tanítás, és ez egy olyan téma, amelyet a magyar közélet figyelemmel kísér. Az AC 1942/1943-as munkatervében szerepelt, hogy szorgalmazni kell Serédi hercegprímás házassági javaslatának törvénybe iktatását. Mivel az adott politikai körülmények között az AC vezetői attól tartottak, hogy a javaslatot nem lehet a siker reményében a parlament elé vinni, a sajtópropagandát pedig a háborús cenzúra akadályozza, ezért az 1942/1943-as programban a hangsúlyt a megfelelő közvélemény kialakítására helyezték, hogy előkészítsék a talajt egy esetleges mozgalomra a házassági jog megváltoztatásáért.[174]

Az 1942-es katolikus nagygyűlés nyitóbeszédében Serédi Jusztinián a családvédelem eszközei között a szentségi házasságot emelte ki. A hercegprímásra rímelve Gróh József, az esztergomi főegyházmegye ügyésze hangsúlyozta, hogy „a válások mértéktelen elszaporodása ellen egyetlen orvosság

171 PL Cat. D/c 2610-1939. Bubnics Mihály Serédi Jusztiniánnak 1939. március 11. Bangha egyébként az Országos Pázmány Egyesület 1934-es vitaestjén maga is felhozta a csehszlovák példát. Nemzeti Újság, 1934. szeptember 23. 8.

172 Az 1939. július 10-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója. II. köt. Budapest, Athenaeum, 1942. 282–286. Serédi ugyanakkor nehezményezte, hogy több katolikus felsőházi tag nem vett részt a szavazáson. A magyar katolikus... 1919–1944 i. m. II. köt. 291.

173 Nemzeti Újság, 1941. október 8. 11. A m. kir. igazságügyminiszternek 69.000/1941. I. M. számú rendelete. Belügyi Közlöny. Rendkívüli szám 1941. október 6. 2053.

174 XXX. Országos Katolikus Nagygyűlés i. m. 101. *Gianone A.*: Az Actio Catholica története i. m. 58.

van": állami törvényben elismerni a házasság felbonthatatlanságát.[175] Alföldy Dezső, a budapesti ítélőtábla elnöke is kiemelte a válások nagy számát (adatai szerint minden tizedik házasság válással végződik), ezért a házasságok fölbontásának megnehezítését, a válóperes ügyekben a bírói gyakorlat további szigorítását követelte. Ugyanakkor felhívta a figyelmet arra, hogy a válások megelőzésében fontos szerepe van a keresztény nevelésnek és a család anyagi biztonságát szolgáló szociális intézkedéseknek.[176]

1942/1943-as munkaévében az AC a nagygyűlésen kívül elsősorban a szokásos népművelési előadásokon keresztül igyekezett a házasság kérdését napirenden tartani. Tíz témában dolgoztatott ki két-két előadásvázlatot: külön a városi értelmiségnek és külön a többi néprétegnek. Az AC-központ emellett javasolta az egyházközségeknek, hogy terjesszenek a családok között olyan szokásokat, mint a közös imádkozás és a házassági évfordulónak szentmisével való megünneplése, illetve indítsanak házasságra felkészítő tanfolyamot, úgynevezett menyasszonyiskolát. Ezenkívül megjelentettek egy könyvet a keresztény házasságról és családról, amelyet a jegyespárok kezébe kívántak adni.[177] Az AC vezetői jelentős szerepet szántak az egyre fontosabbá váló új médiának, a filmnek is. 1942-ben kezdték el forgatni az *Asszony a lejtőn* című válásellenes filmet, amelynek forgatókönyvét Somogyváry Gyula írta egy francia regény alapján, és amelyet 1943-ban meglehetős sikerrel játszottak a mozik.[178] A kormányzat egyébként először nem akart hozzájárulni a film forgatásához, csak Czapik püspök fellépése nyomán engedélyezte Wlassics Gyula helyettes államtitkár, a filmbizottság elnöke.[179]

A nagygyűlések fél évszázados történelme szemszögéből nézve a házassági törvény módosításának komoly jelentősége volt: Vajon sikerül-e a katolikus egyház szempontjait érvényesíteni a közélet egy konkrét területén, meg lehet-e nyerni egy fontos egyházi tanítás törvényi megerősítéséhez a többségében katolikus lakosságot? Jól tükrözi a katolikus egyház helyzetét és lehetőségeit a szekularizálódó társadalomban, hogy a kidolgozott javaslatot nem vitték a törvényhozás elé, hanem – az államhatalomhoz fűződő szoros kapcsolatok miatt – a kormányfőnek adták át, mert tartottak attól, hogy annak támogatása nélkül megbukna. A katolikus egyház vezetői nem merték vállalni azt a kockázatot és esetleges presztízsveszteséget, hogy az egyház kívánsága egy számára alapvetően fontos teológiai kérdésben nem teljesülhet a „keresztény" Magyarországon. Az 1894. évi XXXI. törvény revíziójáért folytatott küzdelem sikertelensége egyben jelképes is, hiszen a polgári házasság bevezetése elleni tiltakozásként hívták össze azokat a vidéki és fővárosi katolikus gyűléseket, amelyek az 1900-tól rendszeresen megszerveződő országos kato-

175 Uo. 36.

176 Uo. 55–59.

177 *Gianone A.*: Az Actio Catholica története i. m. 58–59.

178 Magyar Film, 1943. április 21. 8.

179 SZIT-Esty, Esty Miklós Serédi Jusztiniánnak 1942. július 31. Esty Miklós naplója 1942. augusztus 17.

likus nagygyűlések előfutárainak tekinthetők, azaz a nagygyűlések politikai céljukat végül nem tudták elérni.[180]

Az 1934-es nagygyűlésen a házasság és a válás mellett az egykézés egyre súlyosbodó problémája is felmerült, amelynek a *Nyugat* 1933-ban külön lapszámot szentelt.[181] Kirilly Dezső az ifjúság gyűlésén hozta fel azt a becslést, miszerint 1914 óta egymillió gyermek nem született meg a születésszabályozás miatt.[182] A témával részletesebben a második nyilvános ülésen felszólaló Teleki Pál foglalkozott, aki szerint „az egyke káros rendszerét [...] nem lehet egyetlen okra [...] visszavezetni [...], anyagi és más okok egymást [...] erősítik". Teleki a probléma orvoslására szükség esetén elfogadta volna a gyermektelenek büntetését, de főképpen a sokgyermekes családok támogatását javasolta, ami jelzi, hogy a politikus a családvédelemnek nemcsak hit- és erkölcsvédelmi, hanem szociális oldalával is tisztában volt.[183]

4.3. A szociális kérdés

4.3.1. A családvédelem mint szociális kérdés

Az 1934-es nagygyűlés nemcsak az erkölcsteológia felől közelítette meg a családvédelem kérdését, hanem szociális és gazdasági oldalról is. Ennek jelentőségét Petró Kálmán úgy fogalmazta meg, hogy nem lehet „erkölcsösnek lenni éhező gyomorral, disznószerű odúban lakva".[184] Glattfelder püspök beszédében – a válás jogi lehetőségének megszüntetése mellett – javasolta a családi pótlék meglevő rendszerének kiterjesztését, vagyis azt, hogy a nem állami alkalmazottak is részesülhessenek ebben a juttatásban.[185] Schmidt Sándor dorogi bányaigazgató kifejezetten a család szociális védelmével foglalkozott, ami

180 A témának érdekes jelenkori aspektusa, hogy amikor a 2010. október 5-i szentszéki–magyar vegyes bizottság ülésén felmerült az egyházi házasság állami elismerésének kérdése, akkor éppen Erdő Péter bíboros, esztergomi érsek tartotta fontosnak leszögezni, hogy erre ne kerüljön sor. Álláspontját pedig – többek között – azzal indokolta, hogy a polgári házasságnak köszönhetően ezen a területen száz éve nincs konfliktus a katolikusok és a protestánsok között. Répássy Róbert államtitkár válasza a Jobbik képviselőjének az állami és egyházi házasságkötésekről szóló kérdésére 2014. december 8-án az Országgyűlésben. Interneten: http://www.kormany.hu/hu/igazsagugyi-miniszterium/parlamenti-allamtitkarsag/beszedek-publikaciok-interjuk/repassy-robert-a-parhuzamos-hazassagi-szisztemarol (letöltés: 2016. március 14.).

181 Nyugat, 1933. 19. szám.

182 Nemzeti Újság, 1934. szeptember 23. 8.

183 Uo., 1934. szeptember 25. 24.

184 Uo., 1934. szeptember 25. 22.

185 Uo., 1934. szeptember 25. 15. A családi pótlékot az 1912. évi XXXV. törvénycikk vezette be az állami alkalmazottak számára. Az iparban, kereskedelemben és bányászatban dolgozók 1939-től részesülhettek benne, a mezőgazdasági munkásokra pedig csak 1949-ben, illetve 1953-ban terjesztették ki. *Igazné Prónai Borbála:* A kötelező társadalombiztosítás kialakulása, fejlődése Magyarországon. Doktori (PhD-) értekezés. PPKE, Budapest, 2006. 74–76.

szerinte országos szinten az állam, helyi szinten pedig a földbirtokos, illetve az iparvállalat feladata. Schmidt nem a levegőbe beszélt: ő valóban rengeteget tett, hogy a gazdasági világválságot átvészeljék a dorogi bányaüzem azon munkásai is, akiket a válság miatt kénytelen volt elbocsátani.[186] Az 1934. évi nagygyűlésen felvetett gondolatok továbbvitelére és aprópénzre váltására 1935 januárjában az AC szakértői értekezletet tartott a családvédelem jogi kérdéseiről. Ezek alapján készült el az AC országos elnökségének előterjesztése, amelyet Glattfelder püspök nyújtott be a kormánynak. Az előterjesztés javasolta többek között az anya- és csecsemővédelem országos kiépítését, az anyasági segélyeknek a mezőgazdasági népességre való kiterjesztését, valamint a családi pótlék – bérmunkásokat érintő – bevezetését.[187] A Gömbös-kormányzat hivatalosan nem reagált az AC-nak erre az előterjesztésére, de két évvel később az AC elégedetten nyugtázta, hogy a kormányzati intézkedésekben mégis figyelembe vették javaslatait.[188] Itt az AC vezetői elsősorban a falusi családok egészségvédelmét szolgáló zöldkeresztes hálózat kiépítésére gondolhattak, amelyet éppen az 1935. évi nagygyűlésen ismertetett Johan Béla egészségügyért felelős belügyi államtitkár, és egyúttal kérte ehhez a katolikus társadalom támogatását. Ezen a nagygyűlésen a családvédelem szociális problémáit érintette Makray Lajos plébános, országgyűlési képviselő is, aki törvényes intézkedéseket sürgetett a sokgyermekes családok segítésére és a gyermeket nem vállalók megterhelésére, konkrétan javasolva az agglegényadó bevezetését.[189] (Ez utóbbit végül a Rákosi-korszakban, a 8/1953. (II. 8.) minisztertanácsi rendelettel vezették be Magyarországon.) Makrayéhoz hasonló megoldást vetett fel hat évvel később Czapik Gyula püspök, amikor azt kérte a kormányzattól, hogy a többgyermekeseket gyermeknevelési pótlékkal segítse, amelynek anyagi alapját szerinte úgy lehetne biztosítani, hogy föld vagy ház öröklésekor, ha csak egy utód van, az ingatlan értékének egy részét erre a célra fordítják.[190]

A családvédelem 1942-ben került ismét a nagygyűlési program élére. Serédi hercegprímás nyitóbeszédében tért ki a családok gazdasági támogatásának mint a családmentés természetes eszközének szükségességére. A családok jogi védelméről szóló Gróh József elismerőleg emlékezett meg a Horthy-korszak különféle szociálpolitikai rendelkezéseiről, megemlítve a társadalombiztosítás fejlesztését (1927. évi XIX. törvénycikk, 1928. évi XL. törvénycikk, 1938. évi XII. törvénycikk), az Országos Közegészségügyi Intézet (1925. évi XXXI. törvénycikk) által felügyelt Zöldkereszt hálózatának kiépítésével a közegészségügyi helyzet javítását, a családi pótlék rendszerének kiterjesztését az iparban és kereskedelemben dolgozó munkásokra (1938. évi XXXVI.

186 Nemzeti Újság, 1934. szeptember 26. 15–16. Schmidt tevékenységéről lásd *Kovács L.:* i. m.

187 A törvényhozás feladatai a család- és erkölcsvédelem fokozottabb kiépítésében i. m. 9–11.

188 PL Cat. D/c 343/1938. Az Actio Catholica Országos Elnökségének beszámolója 1936/37. munkaévről.

189 Nemzeti Újság, 1935. október 1. VII., 1935. október 2. 4.

190 Uo., 1941. október 7. 11.

törvénycikk), illetve a pótlék összegének emelését a közalkalmazottak részére (1937. évi XIII. törvénycikk és 1938. évi XXXVIII. törvénycikk), valamint a gyermekes családoknak adott adókedvezményt (1940. évi XXII. törvénycikk). Gróh a többinél részletesebben tért ki az Országos Nép- és Családvédelmi Alapra (ONCSA), amely sokgyermekes családok számára biztosított lakást.[191]

Az 1942-es nagygyűlésen a családvédelmet kifejezetten szociális szempontból közelítette meg Wünscher Frigyes, a Hangya vezérigazgatója, az AC országos szociális szakosztályának elnöke. A *Quadragesimo anno* enciklika alapján, a szociáldemokrata követelésekre rímelve, hangsúlyozta a munkához való jogot és az önfenntartáshoz (létminimumhoz) szükséges munkabért. Emiatt szükségesnek tartotta a szabad verseny állami korlátozását és hangoztatta, hogy a családok megfelelő életszínvonalának biztosítása állami feladat. Wünscher szerint a keresztény gazdaságpolitika elsődleges feladata a tisztességes, a család fenntartásához elegendő bér biztosítása, ami Magyarországon nem megoldott. Úgy vélte, hogy először ezt a problémát kell orvosolni, a szociális juttatásokkal (például a családi pótlékkal) csak utána érdemes foglalkozni. Wünscher beszédében a nagy reformelképzelések felvázolása mellett aktuális feladatként jelölte meg a hadbavonultak családtagjainak segítését.[192]

A nagygyűlés után kifejezetten a család szociális és gazdasági védelmét tárgyaló ankétot tartott az AC országos szociális és karitatív szakosztálya. E családvédelmi ankét előadói külön foglalkoztak az egyes társadalmi rétegek családvédelmével és a kérdéskör különböző területeivel. Ismertették az aktuális helyzetet, és konkrét javaslatokat fogalmaztak meg a családok anyagi jólétének biztosítása érdekében. Jóllehet az ankéton is elégedetten nyugtázták, hogy az AC korábbi javaslataiból a kormányzat időközben többet megvalósított, de szorgalmazták vidéki napközi otthonok és óvodák létrehozását, a falusi szövetkezeti szervezkedés támogatását, munkáscsaládok részére városszéli kertes házak biztosítását, illetve a nagycsaládosok nyugdíjkorhatárának leszállítását is.[193] Bár a javaslatok egy részének megvalósíthatóságát a résztvevők közül is vitatták, többségük számos előremutató megoldást vetett föl. Annak megfogalmazása, hogy „a szociálpolitika alanya a család legyen és ne az egyén", az 1989-es rendszerváltozás utáni családpolitika kidolgozása kapcsán többször előkerült.[194]

A családvédelem kapcsán érdemes kitérni arra, hogyan gondolkodtak az előadók a nők szerepéről. Az 1934-es nagygyűlésen Wolff Károly aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy „a nőket kidobják az élet porondjára, mint a férfiakkal küzdő egyenrangú felet," úgy vélte, hogy a nőket meg kell „tartani a család

191 XXX. Országos katolikus nagygyűlés i. m. 33–35.

192 Uo. 46–48.

193 Az ankét előadásait az AC meg is jelentette: A család jólétéért. Az Actio Catholica szociális és karitatív szakosztályában az 1942. évben tartott családvédelmi ankét előadásai. Sajtó alá rendezte Wünscher Frigyes. Actio Catholica Országos Elnöksége, Budapest, 1943.

194 Példaként említhető az az interjú, amelyet Kovács Pál népjóléti miniszterrel készítettek az 1995-ös költségvetés előkészítésének idején. Népszabadság, 1994. október 17. 12.

részére". Hasonlóan nyilatkoztak a női díszgyűlés szónokai is. Czike Gáborné azt hangsúlyozta, hogy a nő legszentebb célja az anyaság, Toperczer Ákosné ezt azzal egészítette ki, hogy a gyermektelen nők a karitatív munkában tudnak kiteljesedni.[195] Ugyanezt a szellemiséget tükrözi az AC 1935-ös családvédelmi előterjesztése, amely a férjezett nők munkavállalásának korlátozását indítványozta. Ugyanakkor az 1934-es nagygyűlést követően kritikus hang is megjelent a katolikus táboron belül. A *Magyar Kultúra* hasábjain Nyisztor Zoltán kifogásolta, hogy a beszédekben „az anya fogalmánál romantikus fényben és könnyes csillogásban csak a régi nagyasszonyok képe jelent meg [...] követendő példának". Nyisztor véleménye szerint „az élet szekerét visszafordítani nem lehet", nem szabad erőltetni a „nagyasszony-típust, mely már meghalt és többé nem tér vissza", és el kell fogadni, „hogy lehet és van szentül átérzett és megtartott házasság munkakereső nő" esetében is.[196] Nyisztor kritikája azonban, úgy tűnik, nem ért célt. Az 1942-es nagygyűlésen újfent konzervatív véleményt hangoztatott Alföldy Dezső, amikor arról beszélt, hogy míg a férfi „osztályrésze rendszerint a családon kívül eső munka", addig „a nő feladata a háztartás vezetése, az otthonba melegség varázsolása", és hogy „gyermekeket hozzon a világra, azokat táplálja, gondozza, imádkozni tanítsa, jóra nevelje". Ugyanezt részletezte a nők díszgyűlésén Balássy Miklósné debreceni missziós elnöknő.[197] Az, hogy a nagygyűlési beszédek a nők tevékenységének helyszínéül az otthont jelölték ki, megfelelt a *Quadragesimo anno* enciklika útmutatásainak, amely szerint „nagyon rossz és minden erővel megszüntetendő az a gyakorlat, hogy a családanyák az apa alacsony fizetése miatt házon kívüli kereső foglalkozás vállalására kényszerülnek, elhanyagolva emiatt sajátos feladataikat, különösen a gyermeknevelést". A korszellem nemcsak Magyarországon, hanem Európában másutt is (mint például Svájcban) a nőket az anya és a feleség hagyományos szerepében kívánta látni, amihez hozzájárult a gazdasági világválság miatt megnövekvő munkanélküliség is.[198]

4.3.2. A falu védelme és a földreform problémája

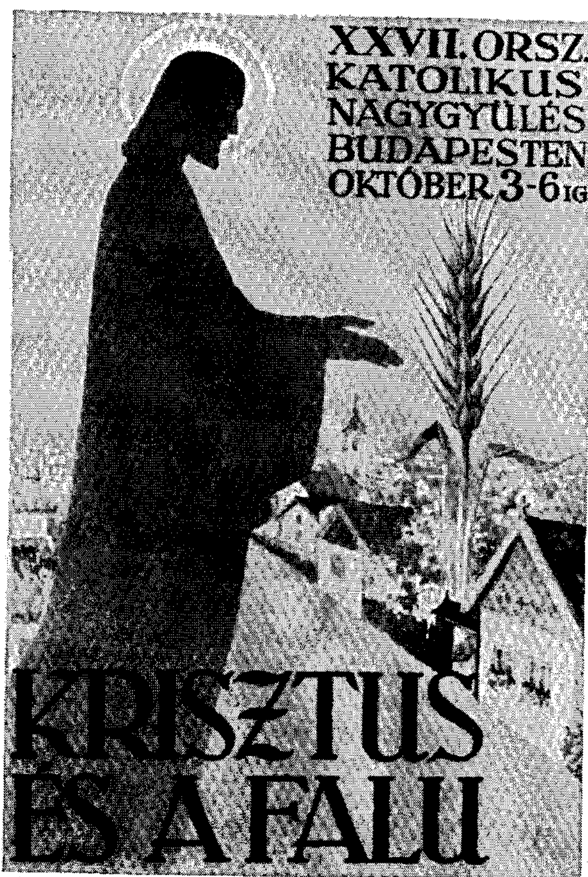
A magyar társadalom többségét alkotó parasztság válsága az 1930-as évek első felében a közélet legfontosabb kérdései közé tartozott, így nem véletlen, hogy az AC az 1936-os nagygyűlés vezérgondolatának a „Krisztus és a falu"-t tette meg. (*53. kép.*) A legtöbb szónok a falu szociális és hiteléti problémáit járta körül. A korabeli konzervatív katolicizmus szemléletét tükrözik Glattfelder Gyula és Tóth Tihamér beszédei, akik a parasztságot tekintették a magyar társadalom bázisának és negatívan értékelték az urbanizációt, a városi kultúrát. Ezt a problémát modernebb – és reálisabb – szemmel látta és láttatta Szen-

195 Nemzeti Újság, 1934. szeptember 25. 18., 26.

196 Magyar Kultúra, 1934. II/303.

197 XXX. Országos katolikus nagygyűlés i. m. 51., 130.

198 *Altermatt, U.:* A katolicizmus i. m. 119.

53. *kép.* A XXVII. nagygyűlés plakátja. 1936

dy Károly, Budapest polgármestere, aki szerint a falunak ugyan nagy a szerepe mint erőtartaléknak, de a város játssza az ország életében az irányító szerepet. A falu életéről idilli képet rajzolt Ney Géza, Pest vármegye főszolgabírája, aki szerint a földesúr és a földműves kölcsönösen segítette egymást a háborúban és a Tanácsköztársaság idején. Ezt a képet árnyalta Nyisztor Zoltán, aki beszédében elismerte ugyan, hogy vannak jól működő falusi közösségek, de vannak „ártól alámosott vagy elsodort falvak is", mert vezetőik alkalmatlanok és nem foglalkoznak községük ügyeivel. Varga László jezsuita szerint éppen emiatt vált a falu bizalmatlanná az értelmiséggel szemben. A falu szociális védelméről szóló beszédében kifejtette, hogy a kereszténységnek síkra kell szállnia a szociális igazságért. XI. Pius pápára hivatkozva a nincstelen agrárproletárok helyzetének javítására földosztást javasolt. Ez „legalább részben biztosítja kenyerüket," még akkor is, ha „rengeteg áldozatot, fájdalmas lemondást és harcot hoz magával", ugyanakkor ez biztosítja azt, hogy ne váljanak a kommunizmus híveivé. Mayer János országgyűlési képviselő, a Bethlen-kormány egykori földművelésügyi minisztere egy sor olyan intézkedést javasolt (például a mezőgazdasági munkások társadalombiztosítását), amelyek megvalósítása javítana a parasztság helyzetén, és kifejezte reményét, hogy ebben az irányban jelentős hatása lesz a Gömbös-kormányzat által benyújtott reformjavaslatok, elsősorban a telepítési törvény végrehajtásának.[199] Mayer János beszéde is érzékelteti, hogy a legfontosabb paraszti követelés, a földreform tekintetében a nagygyűlés inkább halogató, lényegében elutasító álláspontot foglalt el a nagybirtokkal rendelkező főpapok érdekének megfelelően, akik a Gömbös-féle telepítési törvény tárgyalásakor is meglehetős sikerrel védték a – célvagyonnak tekintett – egyházi birtok integritását.[200]

Ugyanakkor Varga Lászlóhoz hasonlóan földreformpárti, a kor egyházi vezetése által radikálisnak tekintett hangot ütött meg – jóllehet a sorok közé bújtatva – az 1939-es nagygyűlésen az ugyancsak jezsuita Nagy Töhötöm. A KALOT és a Szlovenszkói Katolikus Ifjúsági Egyesület (SzKIE) közös rendezvényén kifejtette, hogy „ne csak sírhelyet, hanem házhelyet, s egy talpalatnyi földet is adjon az ország a népnek, hogy felépíthesse azon otthonát," hiszen „a nép teríti meg az asztalt és tartja fenn hajnaltól vakulásig tartó munkájával az országot".[201]

A földreform kérdésében az egyházi vezetőknek a korábbi években kikristályosodott véleményét Serédi hercegprímás az 1943-as nagygyűlés nyitóbeszédében foglalta össze. Eszerint nincsenek a reform ellen, amennyiben a vagyontalan mezőgazdasági munkásoktól nem veszik el a munkaalkalmat, az ipari és a pénztőke is hozzájárul a reformhoz, biztosítják az ország lakosságának a megfelelő élelmiszer-ellátást, valamint a földbirtokhoz kötődő kegyúri terhek viselését.[202] Bár a hercegprímás észszerű feltételeket támasztott és 1941-től a háborús időszak sem kedvezett a termelés megszokott rendjének megváltoztatásának, álláspontja arra utal, hogy fenn kívánta tartani az egyházi nagybirtokot és nem volt híve a földéhes parasztság által is sürgetett nagymérvű földreformnak. E véleménnyel azonban sem a Szentszék, sem egyes itthoni katolikus körök nem tudtak azonosulni, mert nem tartották szerencsésnek a szociális kérdés megoldása szempontjából, hogy Magyarországon az egyháznak ilyen nagy vagyona van.[203] Ugyanakkor, akárcsak a dualizmus korában, köztes lehetőségként felmerült a kisbérleti rendszer, amelyet Serédi hercegprímás és a püspöki kar elfogadhatónak tartott, amennyiben az állam

199 Nemzeti Újság, 1936. október 6. 1–2., 21–23. 1936. október 7. 17–19. A telepítésről és más földbirtok-politikai intézkedésekről szóló 1936. évi XXVII. törvénycikk csak 1937. augusztus elsején lépett hatályba.

200 A témáról részletesen lásd *Csíky Balázs:* A katolikus nagyjavadalmasok és a Gömbös-kormány telepítési tervei. In: Szociális kérdések és mozgalmak Magyarországon i. m. 131–160.

201 Nemzeti Újság, 1939. május 20. 7.

202 XXXI. Országos katolikus nagygyűlés. 1943. október 1–6. Actio Catholica Országos Elnöksége, Budapest, 1944. 19–20.

203 SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1940. február 24., 1942. május 23. és 1943. május 16.

garanciát vállal a bérre, és így nem kell attól tartani, hogy a kisbérlők esetleges nemfizetése esetén az adót a földtulajdonoson hajtják be.[204]

4.3.3. *A munkáskérdés*

Az 1933-as nagygyűlésen Huszár Károly foglalkozott kiemelten a munkáskérdéssel az AC szociális feladatairól szóló egyórás előadásában. A *Rerum novarum* és a *Quadragesimo anno* enciklikák alapján kifejtette, hogy szükség van az anyagi javak igazságosabb elosztására, „mert a proletárok nyomora az égbe kiált". Huszár a problémát munkahelyteremtéssel javasolta orvosolni, ami a gazdasági válság időszakában jelentősen megnövekedett munkanélküliség miatt valóban lényeges lett volna, de ennek módjára nem tért ki. Ezzel csak Petrovácz Gyula keresztényszocialista politikus foglalkozott röviden, de az általa javasolt munkaközvetítés nem jelenthetett megfelelő megoldást. A kenyérkereset biztosítása mellett Huszár szorgalmazta a *Quadragesimo anno* enciklikában felvázolt rendi testületek megszervezését az osztályharc megszüntetésére. Huszár előadásával párhuzamosan az AC szociális és karitatív szakosztályának programja is a pápai körlevél alapelveinek széles körben való ismertetését s azoknak fokozatos életbeléptetését tűzte ki célul a társadalmi és gazdasági feszültségek levezetésére. Az egyház társadalmi tanításának népszerűsítését az AC szociális és karitatív szakosztálya – többek között – röpiratok terjesztésével és egy szociális káté megírásával kívánta megvalósítani.[205] A szakosztály valóban indított Ébresztő írások néven egy sorozatot, amelynek első darabjai szociális kérdésekkel foglalkoztak. Ugyancsak a pápák társadalmi tanítása alapján terveztek létrehozni a katolikus munkások körében olyan csoportokat, amelyek tagjai majd társaikat fogják evangelizálni. E célkitűzés alapján született meg 1935/1936 folyamán a budapesti AC égisze alatt az EMSZO (Egyházközségi Munkásszakosztályok).[206] A korabeli katolikus szociális program alapdokumentumának tekinthető *Quadragesimo anno* népszerűsítését 1936-ban is hangsúlyozta az AC éves programja és ennek megvalósítására jelentették meg több százezres példányban az enciklikát ismertető *Proletárok megváltása* című kiadványt.[207] 1936-ban – minden bizonnyal a spanyol polgárháború hatására, a szocialista eszmék terjedésétől való félelemből – négy párhuzamos ülést szerveztek a munkásság számára az egyház társadalmi tanításának népszerűsítésére, ahol a *Quadragesimo anno* ismer-

204 A magyar katolikus... 1919–1944 i. m. II. köt. 181. SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1938. szeptember 1.

205 Nemzeti Újság, 1933. október 10. 3., 6. és 1933. október 11. 6–7.

206 *Vida István:* Az EMSZO-mozgalom és előzményei – a munkásmozgalom másik oldala: keresztény szakszervezetek. In: Félbemaradt reformkor 1935–1949. Törekvések Magyarország keresztény humanista megújítására a haza és a szegénység szolgálatában. Püski, Budapest, 2006. 75–76., 82. *Gergely J.:* A katolikus egyház története i. m. 164–165. *Gianone A.:* Az Actio Catholica története i. m. 80–82., 121–122.

207 Nemzeti Újság, 1936. október 7. 19. *Gianone A.:* Az Actio Catholica története i. m. 80–81.

tetése mellett egy-egy szónok (Petrovácz Gyula képviselő, Zaymus Gyula plébános, valamint a magyar keresztényszocialista mozgalom két – egymással is szemben álló – alakja, Tobler János és Szabó József) a kommunizmus veszélyeire figyelmeztetett. Mind a négy gyűlésen előadást tartott Közi Horváth József, az AC titkára, sőt vélhetően az enciklikát népszerűsítő és a kommunistaellenes előadásokhoz is ő adott vezérfonalat. Ugyanis nemcsak a már említett *Proletárok megváltása* fűződik az ő nevéhez, hanem a nagygyűlés után kiadott *Korunk legnagyobb veszedelme* című antibolsevista röpirat is.[208]

A pápai enciklika népszerűsítésénél jóval nehezebb kérdésnek tekinthető az abban foglalt elveknek gyakorlatba való átültetése. Ezzel kapcsolatban konkrét példát ismertetett 1934-ben Schmidt Sándor dorogi bányaigazgató, aki a három évvel korábbi nagygyűlési beszéde óta eltelt időszak eredményeként mutatta föl, hogy a bányavállalat a harmincévi szolgálat után nyugalomba vonuló munkásainak kertes családi házat vagy ötezer pengő jutalmat ad.[209] Mindamellett jogosan tette többször is szóvá a *Korunk Szava*, hogy hiányzik a konkrét, gyakorlati szociális akció meghirdetése a nagygyűlésekről.[210] A felolvasott AC-programok amúgy is elsősorban a családvédelemre összpontosítottak a szociális kérdésen belül, s csak kevéssé foglalkoztak kifejezetten a munkáskérdéssel. Nem is tudott a katolikus egyház a munkássághoz igazán közel kerülni. Az eredménytelenséget jól tükrözi Shvoy Lajos 1942-es beszéde, amelyben a székesfehérvári püspök az Actio Catholica megalapítása óta eltelt évtizedet értékelve a legfontosabb megoldatlan feladatnak nevezte, hogy „az istentelenségből és az internacionalizmusból munkás testvéreinket" visszavezessük „Krisztushoz és a magyar hazához, mivel a különböző katolikus munkásszervezetek aktivitása ellenére, még mindig a szociáldemokráciához tartozik többségük".[211]

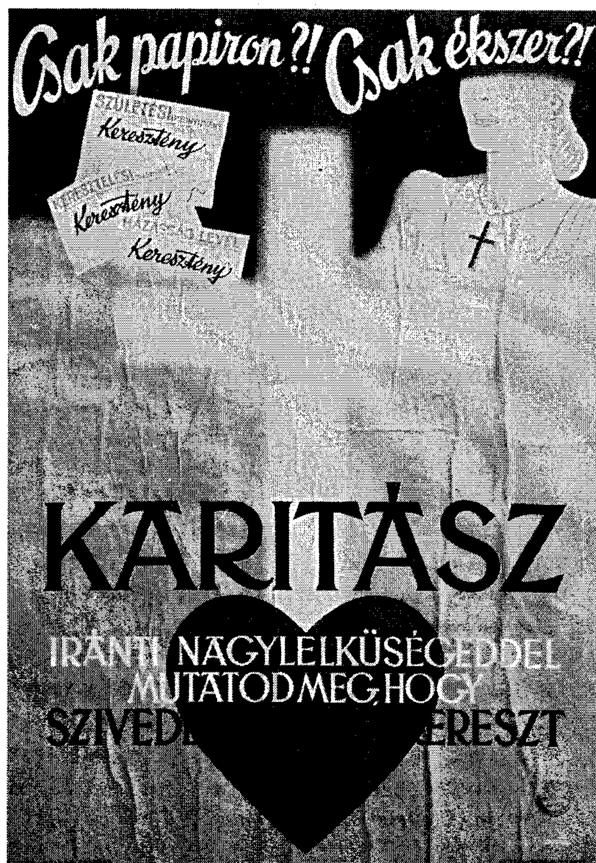
Elképzelhető, hogy Shvoy püspök negatív mérlege is szerepet játszott abban, hogy 1943-ban, újdonságként, nagygyűlési szónoknak egy munkást is felkértek. Holló István vasmunkás beszédében a *Quadragesimo anno* gondolatait ajánlotta a hallgatóság figyelmébe, amely szerint a munkásnak joga van a munkához, a megfelelő bérhez, a vagyongyűjtéshez, sőt a termelés irányításában való részvételhez is. Ennek megvalósításához új gazdasági rendszer bevezetése szükséges, ahol a munkaadók és a munkavállalók foglalkozás szerint hivatásrendekbe tömörülnének. Ezek úgy irányítanák a termelést, hogy mind a tőkejövedelmet, mind a megfelelő munkabért biztosítsák, és így megszűnne a létbizonytalanságból eredő proletár sors, valamint a liberalizmus szabad

208 Uo., 1936. október 6. 24., Pesti Hírlap, 1936. február 12. 12., 8 Órai Újság, 1936. december 18. 11.

209 1934. szeptember 26. 15. 1943-ig összesen 110 legalább három évtizede dolgozó munkás kapott családi házat Dorogon. VÉL I.1.44.a. 2993-1944. Az A. C. veszprém-egyházmegyei szociális-karitatív szakosztálya. Beszámoló.

210 Korunk Szava, (1933) 326., (1935) 321., (1936) 357., 365.

211 XXX. Országos katolikus nagygyűlés i. m. 95–96.

54. kép. A karitász plakátja, 1943

versenye, amelyben az erkölcstelenebb érvényesül.[212] Ugyanezen a nagygyűlésen Kállay Tibor, a Bethlen-kormány egykori pénzügyminisztere már egy kereszténydemokrata jellegű szociális átalakulást vizionált, amikor arról beszélt, hogy a háború után „alapvető feladat lesz egy polgárian berendezett életnívóra való jogot biztosítani minden állampolgárnak".[213]

A katolikus nagygyűléseken a felmerülő szociális reformgondolatok mellett fontos hely jutott a karitásznak. Ennek felelőse az AC országos igazgatója, Mihalovics Zsigmond volt, aki 1931-től irányította érseki megbízottként a budapesti karitatív munkát. Mihalovics hangsúlyozta, hogy a karitász

212 XXXI. Országos katolikus nagygyűlés i. m. 42–43. A *Quadragesimo anno* által felvázolt hivatásrendiségről részletesebben lásd *Zachar Péter Krisztián:* Gazdasági válságok, társadalmi feszültségek, modern válaszkísérletek Európában a két világháború között. L'Harmattan, Budapest, 2014. 142–151. *Strausz Péter:* Érdemes-e újra felfedezni a hivatásrendiséget? In: A felfedező tudomány. Főszerk.: Beszteri Béla. Szent István Egyetem, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, Győr, 2013.

213 XXXI. Országos katolikus nagygyűlés i. m. 29.

az AC helyi szervezetének tekintett egyházközség munkájának kiemelt területe, ezért mindenhol meg kell teremteni a szervezett szegénygondozást, amely magában foglalja a propagandát, a gyűjtést és a szegények segítését.[214] (*54. kép.*)

A karitatív segítségre valóban nagy szükség volt a gazdasági világválság lecsengéséig, majd a második világháború idején. A magyar társadalom alapvető bajain azonban nem tudott segíteni, ahhoz gyökeres szociális változásokra (például földreformra) lett volna szükség. Az 1931-es nagygyűlés záróbeszédében, a szervezett karitász elindításakor Serédi hercegprímás is úgy vélte, hogy a karitatív munkára addig van szükség „amíg a gazdasági és szociális revíziót az egyház [...] az államhatalom összefogásával megvalósíthatja".[215] Ez a gazdasági és társadalmi átalakulás azonban majd csak a második világháború után egészen más körülmények között valósult meg. A Horthy-korszakban általában, így a gazdasági világválságot követő évtizedben a katolikus egyház vezetése nem szánta el magát azokra a „komoly és esetleg fájdalmas reformokra és intézkedésekre", melyek Glattfelder Gyula szerint a „gyökeres szociális változás"-hoz szükségesek lettek volna.[216] Ugyanakkor, amikor az utókor mérlegre teszi a szociális kérdéssel kapcsolatban elhangzó nagygyűlési javaslatokat és azok megvalósulását, nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az egyház és azon belül különösen a klérus számára a hitélet volt az elsődleges, amit Nyisztor Zoltán a következőképpen fejtett ki 1942-es nagygyűlési beszédében: „Aki a kereszténységtől elsősorban gazdasági vagy szociális megváltást vár, az már a kereszténységben nem vallást, hanem gazdasági rendszert vagy szociálpolitikai intézményt keres. [...] A társadalom és az állam dolga a szegénységet megszüntetni, a nyomort enyhíteni, munkaalkalmakat teremteni, a tőke és munka viszonyát rendezni, a túlzott gazdagság és kiáltó szegénység között a válaszfalakat lebontani. Ne terheljék meg az egyházat olyan feladatokkal, amelyek hatáskörén kívül állnak s ne kényszerítsék olyan utakra, amelyek az ő igazi lényegétől idegenek."[217] A világháború időszakában ehhez még hozzájárult a kormányzatnak az az óhaja, hogy „minden oly probléma felvetése mellőztessék, mely a kedélyeket szükségesen felül izgatja". Ezt respektálta Serédi hercegprímás, amikor azt kérte az 1940 elejére tervezett katolikus szociális értekezlet szervezőitől, hogy a gyűlést ne hívják össze.[218]

214 Nemzeti Újság, 1933. október 10. 6.

215 Uo., 1931. október 14. 8. A Horthy-korszak egyik jelentős kritikusa, Bibó István egyenesen úgy vélte, hogy a karitatív munka mint „tüneti kezelés állandósítása és intézményesítése nem szeretetből, hanem rosszul felfogott önvédelemből [...] származik". A „vezető réteg" „a válság tüneteit igyekszik enyhíteni," mert „nem akar a válság jeleivel szembenézni". *Bibó István:* Elit és szociális érzék. In: Bibó István: Válogatott tanulmányok. Magvető, Budapest, 1990. I. 237–238.

216 SzCPL I.1.a 300/1938. Glattfelder Gyula Mihalovics Zsigmondnak 1938. november 3.

217 XXX. Országos katolikus nagygyűlés i. m. 75.

218 SZIT-Esty, Esty Miklós és Serédi Jusztinián 1940. január 22–24-i levélváltása.

4.4. Az ifjúság nevelése

Az ifjúság nevelésének kérdéskörében a katolicizmus számára a vezérfonalat az 1929 végén kiadott *Divini illius Magistri* kezdetű enciklika jelentette.[219] E pápai körlevélnek megfelelően a katolikus nagygyűlések számos szónoka hangoztatta, hogy a gyermek nevelése a család, az egyház és az állam közös feladata.

4.4.1 *A keresztény családi nevelés*

Az 1934-es családvédelmi nagygyűlésen Hóman Bálint, más szónokok – köztük Teleki Pál – mellett a családi nevelés fontosságára is felhívta a figyelmet,

55. kép. A XXVI. nagygyűlés plakátja, 1935

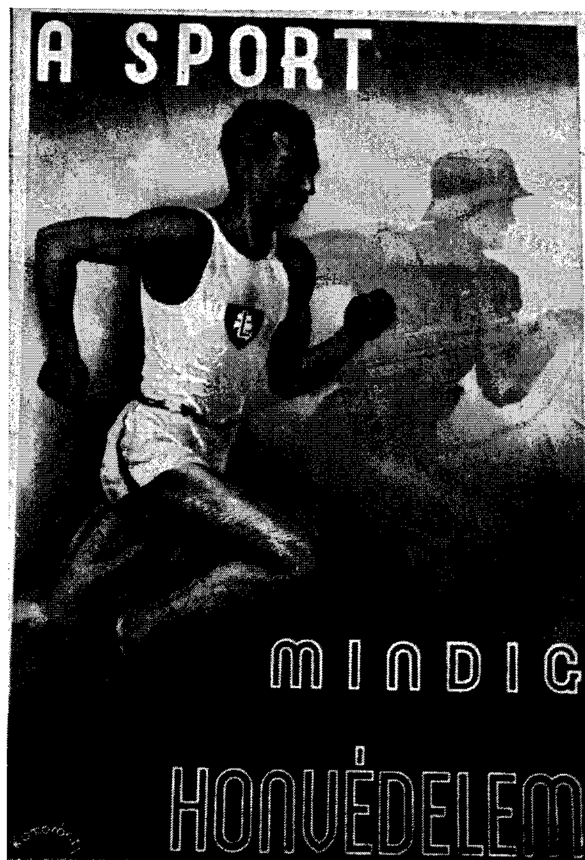
219 XI. Pius pápa 1929. december 31-én kiadott *Divini illius Magistri* kezdetű enciklikájának magyar szövegét lásd KFL Kalocsai főegyházmegyei hivatalos közlemények az 1930. évről. (A mellékletek között): (...) az ifjúság keresztény neveléséről XI. Pius pápa (Divini illius Magistri).

Sebes Ferenc piarista tartományfőnök pedig egész beszédét e témának szentelte. Sebes a katolikus szülők elé példaként a Szent Családot állította, amelyet jellemez az evangéliumnak a gyakorlati életben való megvalósítása, a földi világtól távolságot tartó keresztény hivatástudat és az áldozatvállalás. A szónok hangsúlyozta, hogy mindebben a szülőknek példát kell mutatniuk.[220] Sebes beszéde tulajdonképpen átvezetést jelentett az 1935-ös nagygyűlésre, amely a „Krisztus és a gyermek" mottót viselte. *(55. kép.)* Itt a családi nevelés jelentőségéről, konkrétan a szülőknek a gyermeknevelésben betöltött felelősségéről Bangha Béla tartott beszédet. A jezsuita szerzetes szerint: „a szülők [...] erkölcse vagy bűne észrevétlenül, de csaknem biztosan belerajzolódik, belemásolódik a gyermek lelkébe s folytatódni fog még az unokák és dédunokák életében is", a szülőknek felelősségük van abban, hogy gyermekeik „istenes, vallásos, krisztusi úton járó keresztények lesznek-e, s mint ilyenek végül örökre üdvözülnek-e avagy nem".[221]

4.4.2. *Az iskolai nevelés és a katolikus oktatás*

A nagygyűléseken az ifjúság nevelése kapcsán különös hangsúllyal foglalkoztak a katolikus oktatással. Ez a kérdés valóban országos jelentőségű volt, hiszen a korszakban a népiskolák csaknem felét, az 1936/1937-es tanévben 43,4 százalékát katolikus egyházközségek tartották fenn.[222] Emiatt az állam–egyház viszony egyik kitüntetett eleme éppen az oktatás kérdése volt. A Horthy-korszak egészében a kormányzat, ahogy az Hóman Bálint kultuszminiszter 1934-es nagygyűlési beszédéből kitűnt, a valláserkölcsi alapon nyugvó nemzetnevelést szorgalmazta és ebben természetes partnerként tekintett a katolikus egyházra.[223] Katolikus oldalról ugyancsak hangsúlyozták, például Habsburg József főherceg 1935-ben, hogy az államnak is előnyös, ha együttműködik az egyházzal az ifjúság nevelésében, mivel a katolikus iskolákból „elvhű, erős erkölcsű" állampolgárok kerülnek a haza szolgálatára.[224] A témával kiemelten foglalkozott az 1942. évi „Családmentés, nemzetmentés" mottót viselő nagygyűlés első nyilvános ülése. Szinyei Merse Jenő kultuszminiszter az egyház iskolafenntartói jogát hangoztatta, kiemelve, hogy a testet és lelket együtt kell nevelni. Dicsérte az egyházi oktatás magas színvonalát, különös tekintettel a tanítórendekre, amelyek közül a ciszterciek és a piaristák magyarországi letelepedésük évfordulóját ünnepelték abban az évben, és elismerőleg szólt szerzetestanárok által írt tankönyvekről, illetve a két tannyelvű szerzetesi gimnáziumokról.[225]

220 Nemzeti Újság, 1934. szeptember 26. 16–17.
221 Uo., 1935. október 1. III.
222 Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam XLV. 1937. A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1936. 288.
223 Nemzeti Újság, 1934. szeptember 25. 16.
224 Uo., 1935. október 1. III.
225 Uo., 1942. október 6. 6.

56. kép. A testnevelés és a katonaság kapcsolatát hangsúlyozó állami plakát, 1942

Az állam és az egyház közötti partneri viszony ellenére az oktatás területe sem volt mentes a problémáktól. Az 1933-as nagygyűlésen az AC felolvasott programja az egyházi iskolák nagyobb állami támogatását sürgette, különös hangsúlyt fektetve a katolikus tanítók anyagi megsegítésére. Ez utóbbi feltehetően a Katolikus Tanítóegyesületek Országos Szövetségének kérésére került be a programba, amelynek ünnepi közgyűlésén a szónokok többsége a katolikus tanítóság nyomorúságos helyzetének felszámolásához kérte az állam segítségét.[226] A katolikus iskolák tanítóinak anyagi helyzete ugyanis, akárcsak a dualizmus korában, kedvezőtlenebb volt az állami, önkormányzati iskolákban dolgozó kollégáikénál, és emiatt többször sürgették a velük való egyenlő elbánást.[227] Ugyancsak a hitvallásos iskolák támogatását kérte Kühár Flóris bencés szerzetes 1936-os beszédében azért, hogy „a hitvallásos iskola

226 Uo., 1933. október 10. 5., 1933. október 11. 6.

227 *Mészáros István:* A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon. Szent István Társulat, Budapest, 2000. 275. A magyar katolikus... 1919–1944 i. m. I. köt. 155.

fenntartói ne viseljenek kétszeres terhet az ilyen iskolát fenn nem tartókkal szemben".[228]

A finanszírozás mellett az iskolai nevelés erősödő militarizálása jelentkezett problémaként az 1930-as évek közepétől. Ennek első jeleként az 1934. évi középiskolai törvény nyomán fokozatosan bevezetett új tanterv a testnevelés óraszámát jelentősen megnövelte, a felső négy osztályban egyenesen megduplázta.[229] *(56. kép.)* A militarizálásra való törekvést az egyházi vezetés aggodalommal figyelte, ezt tükrözi Madarász István kassai püspök 1941-es beszéde, ami azért különösen figyelemre méltó, mert Madarász püspöki kinevezése előtt egy évtizeden át a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban dolgozott, tehát állami oldalról is kellő rálátással rendelkezett a területre. Madarász István szakmai fórumon, a Katolikus Tanítóegyesületek Országos Szövetségének díszgyűlésén lépett fel a testkultusz és a technikai kultúra túlhangsúlyozása ellen. Véleménye szerint ugyan „fontos a szép és izmos, egészséges test", ennél azonban nagyobb „kincs a kiművelt szellem", de „a legnagyobb érték az erkölcsileg tökéletes lélek". A kassai püspök a katolikus pedagógusok feladatává tette, hogy ezt a kultúrát átadják tanítványaiknak.[230]

4.4.3. *Az iskolán kívüli nevelés*

Szinyei Merse miniszter 1942-es beszédében kitért a KALOT-népfőiskolák művelődési jelentőségére és a papságnak a leventemozgalomban játszott szerepére, tehát a katolikus nevelésnek iskolán kívüli, az egyesületekkel összefüggésben álló területeire. Ehhez kapcsolható a minisztert követő szónok, Béldy Alajos altábornagy beszéde, aki ugyancsak a vallásos nevelés fontosságát hangoztatta.[231] Béldy, aki az ifjúság katonai előképzését végző Levente legfőbb irányítója volt, ezt nemcsak a katolikus egyház felé tett gesztusnak szánta, hanem komolyan így is gondolta. Erről tanúskodik von Jagow német követ beszámolója,[232] és még inkább Béldynek az európai ifjúsági vezetők 1942. szeptember 15–18-i bécsi konferenciáján tartott felszólalása, amikor a keresztény etika és a család fontosságát hangoztatta az ifjúság nevelésében. Béldy e bécsi beszédét, amelyről maga is megemlékezett a katolikus nagygyűlésen, komoly előkészítés előzte meg: előzetesen azt kérte Serédi hercegprímástól, hogy a pápai nunciatúrák útján hívja fel az ügy támogatására az

228 Nemzeti Újság, 1936. október 7. 18. Serédi hercegprímás is hasonló véleményt fogalmazott meg, amikor a miniszter előtt kifejtette, hogy az államnak kellene vállalni a dologi kiadások kivételével a felekezeti iskolák terheit az esélyegyenlőség érdekében. A magyar katolikus... 1919–1944 i. m. II. kötet 235.

229 Pesti Újság, 1934. december 4. 17., Az Est, 1936. december 5. 13–14., Budapesti Hírlap, 1937. május 19. 5., Hivatalos Közlöny (1935) 134., (1936) 122., (1937) 122., (1938) 195.

230 Nemzeti Újság, 1941. október 7. 12.

231 Uo., 1942. október 6. 6–7.

232 Dietrich von Jagow követ 1942. június 23-i levele a német külügyminisztériumnak. Idézi *Adriányi, G.:* Fünfzig Jahre i. m. 154–155.

olasz és a spanyol ifjúság képviselőjét. A prímás közvetítése sikeresnek bizonyult, mert az olasz és a spanyol küldött valóban fel is szólalt a magyar kollégája mellett.[233]

Béldy nagygyűlési beszédét ugyanakkor végig átszőtte a háború témája, amely szerinte a „keresztény Európa" és a „bolsevista szörny" között zajlik, és ami szükségessé teszi, hogy a magyar ifjúságot a küzdelemre, a hősiességre és az önfeláldozásra szoktassák.[234] Márpedig, amint az iskolák esetében láttuk, a kormányzatnak a nevelés militarizálására való törekvését az egyházi vezetés nem nézte jó szemmel, és igyekezett azt akadályozni. Ezenkívül komolyan tartott attól, hogy megszüntetik a katolikus ifjúsági egyesületeket.[235]

Ez utóbbi problémával részletesen foglalkozott Tompa Ferenc egyetemi tanár az 1943-as nagygyűlés záróülésén. Beszédében kitért a katolikus főiskolai egyesületek jelentőségére, majd fölhívta a figyelmet arra, hogy bizonyos erők „különféle köntösbe bujtatott szervezetek útján" meg akarják szüntetni „a katolikus főiskolai diákszervezetek áldásos működését, mert bennük látják önös céljaik, egyeduralmuk legfőbb akadályát". Ennek kapcsán a totalitárius elképzeléseket bírálva kifejtette, hogy „az uniformizálás és az egy táborba való terelés egyúttal gépesítést jelent, ami gátolná ifjúságunkban a szellem érvényesülését, kiirtaná az egyéniséget és bilincsbe verné Isten legszebb adományát, a szabad akaratú lelket". Az egyházi vezetők véleményét is közvetítve Tompa hangoztatta, hogy a „katolikus diákegyesületek vállalják minden nemzeti érzésű és a keresztény etika alapján álló főiskolai szervezettel az együttműködést [...], de függetlenségüket, egyéniségüket továbbra is [...] meg akarják tartani".[236] Az egyesületi téren jelentkező totalitárius kezdeményezésekkel szemben az AC a saját irányítása alatt igyekezett összefogni a katolikus főiskolások és egyetemisták szervezeteit. 1943-ban sikerült elérnie, hogy a Katolikus Diákszövetség és az Emericana nyilatkozatot írjanak alá, amelyben elfogadták, hogy összehangolják munkájukat az AC elvi irányítása alatt. Ennek lett eszköze az AC főiskolai bizottsága és az általa 1943 októberében elindított lap, a *Sziklán Állunk.*[237] Az AC egyébként a kezdetektől fogva törekedett a főiskolás egyesületek összefogására. Ahogy korábban láttuk, már az 1933-as nagygyűlésen sikerült a következő évekre hagyományt teremtően elérnie, hogy az egymással rivalizáló Emericana

233 SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1942. augusztus 25., 26., szeptember 24. és október 4. Népszava, 1942. szeptember 16. 10. és 1942. szeptember 17. 2. Béldy bécsi felszólalásának szövegét lehozta a Magyar Katolikus Akció (1942/10. 3.).

234 Nemzeti Újság, 1942. október 7–8.

235 A témáról a KALOT kapcsán lásd *Balogh Margit:* A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1998. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 23.) 114–121.

236 XXXI. Országos katolikus nagygyűlés i. m. 75. Serédi hercegprímás 1943-ban a katolikus nőszervezetek kapcsán sem járult hozzá, hogy egy államilag befolyásolt csúcsszervezet irányítását elfogadják. *Gianone A.:* Az Actio Catholica története i. m. 132–133.

237 PL Serédi 11/a Pro memoria az AC alelnökeinek 1943. április 7-i, szeptember 2-i és október 18-i értekezletéről, SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1943. február 20., SZIT-Esty, Actio Catholica, Esty Miklós Mindszenty Józsefnek 1946. március 31.

és a Katolikus Diákszövetség, illetve az abban meghatározó szerepet játszó Szent Imre Kör közös gyűlést tartson.[238]

4.4.4. *A Katolikus Diákotthon Mozgalom*

Az ifjúság nevelésének helyszíneként az 1943-as nagygyűlésen kitüntetett szerep jutott az internátusoknak. Ebben közrejátszott az AC által 1943 májusában indított gyűjtés, amelynek az volt a célja, hogy Budapesten és egy vagy több vidéki városban katolikus kollégiumot létesítsenek. *(57. kép.)* A Katolikus Diákotthon Mozgalomról nyitóbeszédében említést tett Serédi hercegprímás, bekerült az AC éves programjába, Tompa Ferenc pedig részletesen beszélt róla a záróülésen. Tompa kifejtette, hogy azért van szükség erre a gyűjtésre, mert otthont kell biztosítani „annak az ifjú katolikus magyar gene-

57. kép. A Katolikus Diákotthon Mozgalom plakátja

238 Az Emericana és a Magyar Katolikus Főiskolai Diákszövetség rivalizálásáról lásd *Csíky B.:* A Szent Imre Kör i. m. 137.

rációnak, amely [...] ilyen otthon hiányában kényszerülne esetleg tanulmányairól lemondani". Tompa szerint a szervezők azt szeretnék, ha a gyűjtésben az egész katolikus társadalom részt venne, nemcsak a nagybirtokosok, a nagypolgárság és a középosztály, hanem a parasztság is.[239] A nagygyűlésen ugyanakkor nem hangzott el a gyűjtés megindításának kiváltó oka. A Katolikus Diákotthon Mozgalom ötlete 1942 májusában merült fel, miután az AC vezetői hírül vették, hogy az állam és a főváros nagymértékű segítséget kíván adni egy pesti protestáns diákotthon létesítéséhez. Az AC vezetői úgy vélték, hogy hasonló célból a katolikusoknak is joguk van állami támogatásra. A gyűjtést azért kellett megindítani, mert az állam és a főváros – a protestánsok kérelméhez hasonlóan – csak azzal a feltétellel ígért segélyt, ha a katolikus társadalom is adakozik. Új katolikus diákotthonok létesítése és esetleg a régiek bővítése azért is szükségesnek tűnt, nehogy a katolikus diákok kénytelenek legyenek – férőhely hiányában – protestáns internátusban lakni. Mindenesetre a nagygyűlés ideje alatt már zajló gyűjtés sikerrel zárult, összesen három és fél millió pengő adomány érkezett, amelyből jelentős részt tett ki az egyszerű hívek hozzájárulása, a VKM és a főváros pedig összesen két és fél millió pengőt juttatott erre a célra.[240]

4.5. Kulturális kérdések

A katolikus nagygyűléseken a kulturális kérdések tárgyalásában kiemelt szerep jutott az Országos Pázmány Egyesület vitaestjeinek. A *8. táblázat*ból látható, hogy a kulturális témák közül a 1930-as években a sajtó, a világháború idején pedig a film kapott kitüntetett helyet.

8. táblázat. Az Országos Pázmány Egyesület nagygyűlési vitaestjeinek címei, 1933–1943[241]

Év	Címek
1933	Mit kíván a katolikus közönség és a sajtó a magyar rádiótól?
1934	Mit tehet sajtónk a katolikus család érdekében?
1935	Hogyan küzdhetünk a romboló zugsajtó ellen?
1936	Mit tegyen sajtónk és irodalmunk a falu érdekében?
1939	A katolikus könyv
1941	Milyen filmet akarnak a katolikusok?
1942	A ponyváról még beszélni kell!
1943	A film

239 XXXI. Országos katolikus nagygyűlés i. m. 21., 75–76., 91.
240 *Gianone A.:* Az Actio Catholica története i. m. 101–102.
241 A címek a nagygyűlések programfüzeteiből kerültek át.

4.5.1. A sajtó

Az Actio Catholica sajtóval kapcsolatos álláspontját Bangha Béla fogalmazta meg az 1933-as nagygyűlésen. Hosszú beszédében a jezsuita sajtópáter – korábbi megnyilatkozásaihoz hasonlóan – azt fejtegette, hogy „a katolicizmus a sajtóval áll és bukik", és emiatt egyrészt a katolikus újságíróknak kell szakmailag megfelelően felkészültnek lenniük, másrészt az egész katolikus társadalomnak kell teljes mellszélességgel kiállni lapjai mellett. Bangha szerint a katolikusoknak szabad – jobbító szándékkal – kritizálni a lapjaikat, de tilos nem katolikus sajtóterméket olvasniuk. A jezsuita szerzetes az 1910-es évektől harcolt azért, hogy a katolikusok katolikus újságot, és ne vallási kérdésekben közömbös vagy a katolicizmussal szemben ellenséges lapot olvassanak. Ebbe a küzdelembe óhajtotta bevonni az Actio Catholicát is. Az AC 1933/1934-es programja ennek nyomán szorgalmazta, hogy minden katolikus család fizessen elő egy kifejezetten katolikus lapot, és tilalmazta, hogy az egyházközségi vezetők nem katolikus sajtóorgánumot járassanak.[242] Banghához csatlakozva Szilléry Péter 1935-ös beszédében ugyancsak a megfelelő olvasnivaló kiválasztására hívta fel a figyelmet, kiemelve, hogy a szépirodalom és a folyóiratok esetében megfelelő, de a napilapok területén szűk a választék.[243]

A Pázmány Egyesület 1934-ben és 1936-ban a nagygyűlés mottójára rímelő témát választott. Az 1934-es vitaesten Bangha Béla azt hangoztatta, hogy a katolikus sajtó úgy tud bekapcsolódni a család védelméért folytatott küzdelembe, ha írásaiban idealizálja a családot, hangsúlyozza az egymás iránti szeretet mellett a gyermekekért való önfeláldozás fontosságát, követeli a család jogi védelmét, valamint síkra száll a kötelező polgári házasság módosításáért és a sokgyermekes családok családi pótlékának megőrzéséért.[244] 1936-ban Glattfelder Gyula püspök arról beszélt, hogy a sajtó akkor segít a falu problémáinak megoldásában, ha árnyalt képet ad a vidéki életről, nem rejti el a bajokat, de bemutatja a falusi élet szépségeit is. E vitaesten felszólalt a falukutatók egyik legjelesebbje, Szabó Zoltán író, *A tardi helyzet* című szociográfia szerzője is, aki a falu és sajtó viszonyát mutatta be.[245] 1935-ben az egyesületi vitaesten nem a katolikusok sajtóval kapcsolatos, az AC éves programjában kiemelt feladatai kerültek szóba, hanem sokkal inkább az állam feladatai a megfelelő szellemiségűnek tartott sajtó kialakításában. A katolikus újságírás képviselői, köztük Tóth László, a *Nemzeti Újság*, Nyisztor Zoltán, a *Magyar Kultúra*, Possonyi László, a *Vigilia* és Katona Jenő, a *Korunk Szava* szerkesztője lényegében egyetértettek abban, hogy az általuk zugsajtónak nevezett tisztes-

242 Nemzeti Újság, 1933. október 10. 7–9., 1933. október 10. 6.; A magyar Actio Catholica országos munkatervezete az 1933–1934. évre. Actio Catholica Országos Elnöksége, Budapest, [1933]. 5.
243 Nemzeti Újság, 1935. október 1. VII.
244 Uo., 1934. szeptember 23. 8.
245 Uo., 1936. október 4. 17–18.

ségtelen lapok megjelenését az államnak meg kell akadályoznia, akkor is, ha ez a sajtószabadság korlátozásával jár.[246]

4.5.2. A film

Úgy tűnik, az Actio Catholica megalakulásakor még nem figyeltek fel arra, hogy a film kiemelkedő szerepet játszhat a tömegek befolyásolásában, legalábbis az AC ügyrendje nem tett róla külön említést. Pedig a mozi éppen az 1930-as években vált a legnépszerűbb szórakoztatóipari ággá, hiszen az olcsó jegyeket bárki meg tudta fizetni, és ebben az évtizedben alkalmi filmvetítéseket már falun is tartottak.[247] Időnként egy-egy nagygyűléshez is kapcsolódott filmvetítés. 1935-ben a budai Simplon mozi tűzte műsorra a nagygyűlés alkalmából – de a hivatalos programon kívül – *A szentatya beszél hozzátok!* című filmet, 1941-ben már a nagygyűlés keretében, a dolgozó ifjúság műsoros estjén vetítették a *Krisztus Páris vadonában* című alkotást, 1943-ben pedig kiemelt programként, az egyházi és politikai elit részvételével tartották a XII. Pius pápáról szóló *Pastor Angelicus* premierjét az Uránia moziban.[248] *(58. kép.)*

Az 1930-as évek nagygyűlésein csak 1934-ben esett szó a filmről az Országos Pázmány Egyesület vitaestjén, ahol Bőle Kornél szigorúbb filmcenzúrát, katolikus filmkritikát és bojkottot javasolt a keresztény erkölcsi felfogást sértő filmekkel szemben.[249] Az 1940-es évek elejére megváltozott a helyzet. Bangha Béla 1939 novemberében fejtette ki munkatársainak, hogy a filmet még a sajtónál is fontosabb propagandaeszköznek tartja.[250]

Bangha 1940-ben bekövetkezett halála után nem sokkal, 1941 elején, Czapik Gyula veszprémi püspök kezdeményezésére kezdte meg tevékenységét az AC filmosztálya a sajtószakosztály keretein belül. Az 1941-es nagygyűlésen az Országos Pázmány Egyesület hagyományos vitaestjén az AC a közönség előtt ismertette a filmosztály addigi tevékenységét és jövőbeni elképzeléseit. Glattfelder Gyula elnöki megnyitójában kifejtette, azért van szükség az AC filmmozgalmára, hogy „a mozgószínház a nemtelen tömegszenvedélyek és kétes erkölcsi irányzatok legyezgetése helyett a tiszta keresztény életfelfogásnak legyen iskolája". Az AC a film „megszentelését" tűzte ki célul XI. Pius pápa *Vigilanti Cura* kezdetű, a filmszínházakról szóló körlevele nyomán, amelyet nem sokkal a nagygyűlés előtt, 1941 nyarán meg is jelentetett magyarul. Czapik Gyula beszámolójában felvázolt konkrét eszközöket is, mint a filmcenzúrában való for-

246 Uo., 1935. szeptember 29. 8.
247 *Romsics I.:* i. m. 217.
248 Budapesti Hírlap, 1935. szeptember 22., Mindnyájan Szent István Országáért. A nagygyűlés részletes rendje. Actio Catholica Országos Elnöksége, Budapest, [1941]. 7–8. 1943. október 1–6. napjain i. m. 8. SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1943. október 2. A *Pastor Angelicus* bemutatását nagyban szorgalmazta az AC, a mozikban azonban megbukott. SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1943. december 16., 22. és 1944. február 2.
249 Nemzeti Újság, 1934. szeptember 23. 9.
250 *Gianone A.:* Az Actio Catholica története i. m. 96.

58. kép. A *Pastor Angelicus* című film plakátja

mális vagy legalább informális részvételt, katolikus filmtémák ajánlását, illetve a katolikus közvélemény és közönség megszervezését. Ez utóbbit Renárd Béla filmszínház-igazgató kiemelten fontosnak tartotta, mivel „a kifogástalan keresztény és magyar szellemű [...] filmek előadásainál üresen tátong a nézőtér, míg a destruktív filmek zsúfolt házak előtt mennek".[251] Az 1942-es vitaesten ugyancsak Renárd beszélt a filmponyváról, és arról számolt be, hogy az AC filmakciója nyomán eltűnőben vannak az „értéktelen" filmek és előtérbe kerülnek azok, amelyek „szórakozás mellett tanítanak és a vallásos és nemzeti érzést ápolják".[252] Renárd felszólalását alátámasztja Jámbor Dezső AC-sajtótitkár következő évi beszámolója a filmakció sikeréről. Jámbor az 1943-as vitaesten is-

251 Nemzeti Újság, 1941. október 5. 19. Az enciklika magyar fordítását (XI. Pius pápa apostoli körlevele a filmszínházakról: Vigilanti cura. Budapest, Actio Catholica Országos Elnöksége, [1941].) az egyházmegyei körlevelek is a papság figyelmébe ajánlották. VÉL Circulares I.1.2 3716-1941., EFL circulares 4499-1941. PPL Circulares 2939-1941.
252 Nemzeti Újság, 1942. október 3. 3.

mertette, hogy míg 1941-ben az AC a filmek 62 százalékát kifogásolta valamilyen szempontból, addig az 1942/1943-as évadban ez az arányszám 35 százalékra esett vissza.[253] Külföldi példák nyomán ugyanis az AC filmosztálya hétről hétre elkészítette a forgalomban levő filmek kritikáját, és – jó, közömbös, valamint kifogás alá eső osztályzatot adva – hármas skálán értékelte őket. Ezeket a kritikákat megküldték a katolikus szervezeteknek és sajtóorgánumoknak, megjelentették a *Magyar Katolikus Akció* című, havonként megjelenő lapban, sőt évente külön füzetben is kiadták. Az AC ezenkívül – amerikai mintára – akciót indított, melynek aláírói ígéretet tettek arra, hogy az AC-filmkritika által elmarasztalt filmeket nem nézik meg. A katolikus iskolák – a püspöki kar rendelete nyomán – csak az AC által erkölcsileg kifogástalannak minősített filmekre vihették el diákjaikat.[254] Ettől kezdve az AC filmkritikájában külön szerepelt, hogy ajánlja-e iskoláknak (illetve katolikus egyesületeknek). Ebbe a kategóriába nem került bele például a korszak művészileg kiemelkedő, a Vatikánban is méltatott filmje, az *Emberek a havason,* mint „megrendítő és művészi, de a katolikus székely nép életét torzító, a vallási kultuszsértés határain járó" alkotás, amit a rendező megdöbbenve vett tudomásul.[255]

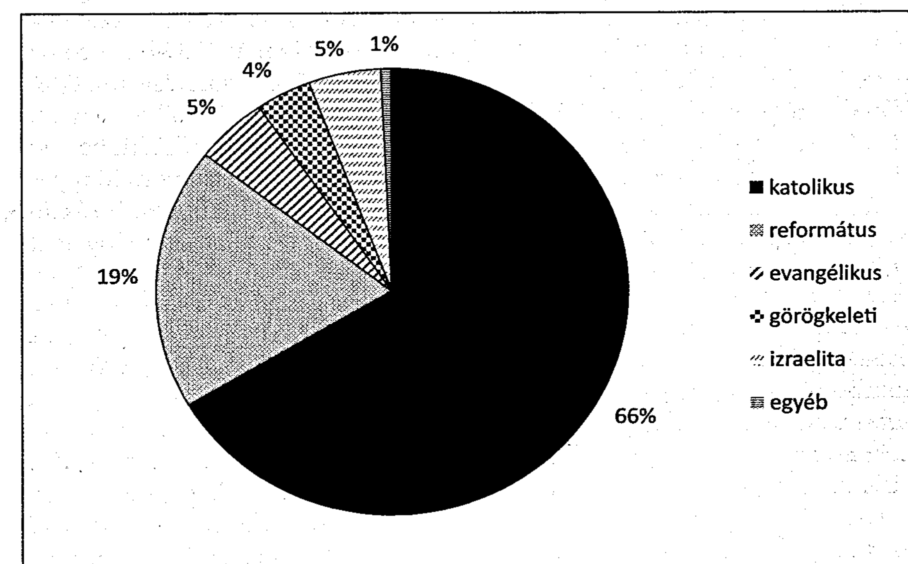
4.6. Felekezeti sérelmek és ellentétek

A felekezeti sérelmek hangoztatása az AC által szervezett katolikus nagygyűléseken is napirenden maradt. Az alaphangot Serédi hercegprímás már az AC-t bemutató 1933-as nagygyűlési nyitóbeszédében megadta, amikor azt a régi követelést hangoztatta, hogy a katolikusok országos arányuknak megfelelően részesüljenek pozíciókban. Katolikus oldalról ugyanis továbbra is gyakran sérelmezték, hogy a protestánsok szerintük aránytalanul sok állami állást töltenek be.[256] Erre tekinthető reakciónak a kormányzati oldalról Hóman Bálint 1934-es felhívása, hogy a katolikusok ne engedjenek a felekezeti béke megbontására irányuló törekvéseknek.[257] Ez azonban, úgy tűnik, nem befolyásolta a nagygyűlések szónokait, akik időről időre hangot adtak sérelmeiknek. 1936-ban ismét Serédi hercegprímás követelte „az osztó igazság jogán", „hogy az állam, a vármegye, a község, az iskola, a társadalom ügyeinek intézésében" a katolikusok is megkapják az őket arányosan megillető részt.[258]

253 Uo., 1943. október 3. 3–4.
254 *Gianone A.:* Az Actio Catholica története i. m. 96–97.
255 Magyar Katolikus Akció 1943/2. 3. Igaz, a kritika Nyirő József aposztata pap személyének szólt, akinek a regénye alapján forgatták a filmet. *Szőts István:* Szilánkok és gyaluforgácsok. Osiris, Budapest, 1999. 36–37.
256 Nemzeti Újság, 1933. október 10. 2. Az állások betöltése kapcsán folytatott katolikus–protestáns vitákról lásd *Giczi Zsolt:* Felekezeti viták a katolikusok és a protestánsok érvényesülési lehetőségeiről a Horthy-korszakban. Aetas 25. (2010) 1. sz. 24–42.
257 Nemzeti Újság, 1934. szeptember 25. 16.
258 Uo., 1936. október 7. 19.

A katolicizmus vezető szerepének és a katolikusok arányos érvényesülésének igénye, a kormányzat nemtetszésének dacára, az 1940-es évek nagygyűlésein is rendre visszatért. Nemcsak említésszerűen, ahogy az 1930-as évek nagygyűlésein, hanem külön témaként, statisztikai adatokkal alátámasztva. Ebben feltehetően szerepet játszott, hogy az 1940-es évek elején aktuálissá vált a kormányzó utódlásának kérdése. Horthy István személyét elsősorban református vallása, valamint – katolikus szempontból – érvénytelen házassága miatt kifogásolta Serédi hercegprímás. Ahhoz pedig semmiképpen nem járult hozzá, hogy a fronton 1942 augusztusában elhunyt kormányzóhelyettest fia kövesse a tisztségben, már csak azért sem, mert úgy vélte, ez „a protestáns uralmat" erősítené.[259]

6. ábra. Magyarország felekezeti megoszlása 1941-ben[260]

A katolikus igények alátámasztására a szónokok, 1941-ben és 1943-ban Czapik püspök, 1942-ben Petrovácz Gyula a katolikusok kétharmados többségét és magasabb születési arányszámát emelték ki. *(6. ábra.)* Petrovácz ezenfelül említést tett a magyar állam Szent István-i gyökereiről, a katolikus egyháznak a nevelés és oktatás területén szerzett érdemeiről, valamint arról, hogy a katolicizmus külkapcsolatai az egész nemzet számára előnyöket jelentettek a múlt-

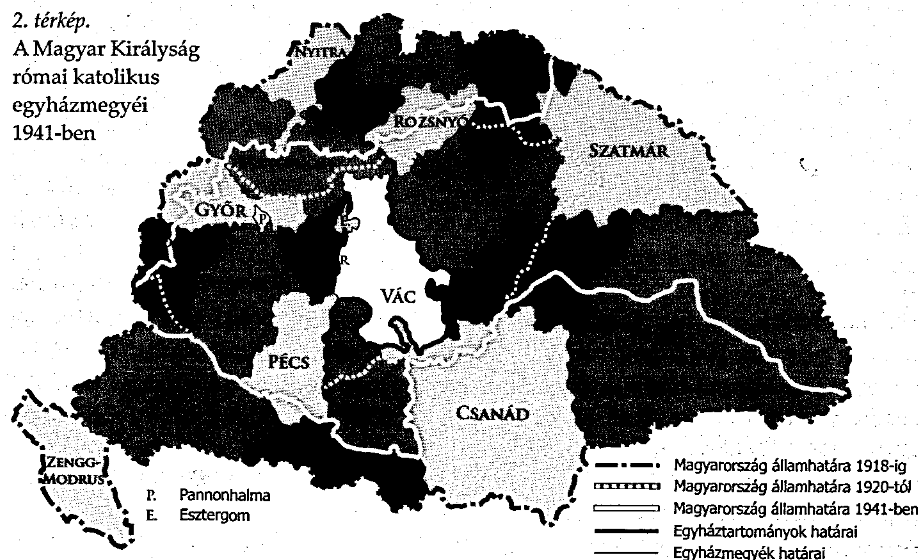
259 Serédi Jusztinián hercegprímás feljegyzései 1941–1944. Szerk.: Orbán Sándor és Vida István, Zrínyi Kiadó, Budapest, 1990. 56–70., 78–79., 84–90., SZIT-Esty, Esty Miklós 1942. február 14., február 18–19., augusztus 24.
260 Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1947. 20.

ban és jelentenek most is.[261] Ugyanakkor a kormányzóhoz és a Kállay-kormányhoz közel álló keresztényszocialista politikus, Homonnay Tivadar főpolgármester 1943-as beszédében újfent a felekezeti békét hangsúlyozta, mondván, hogy „nem magyar testvéreink ellen, hanem magyar testvéreinkkel együtt akarjuk és fogjuk építeni, szolgálni Szent István birodalmát".[262]

4.7. Szent István országa – Az alkotmányosság és az emberi jogok védelmében

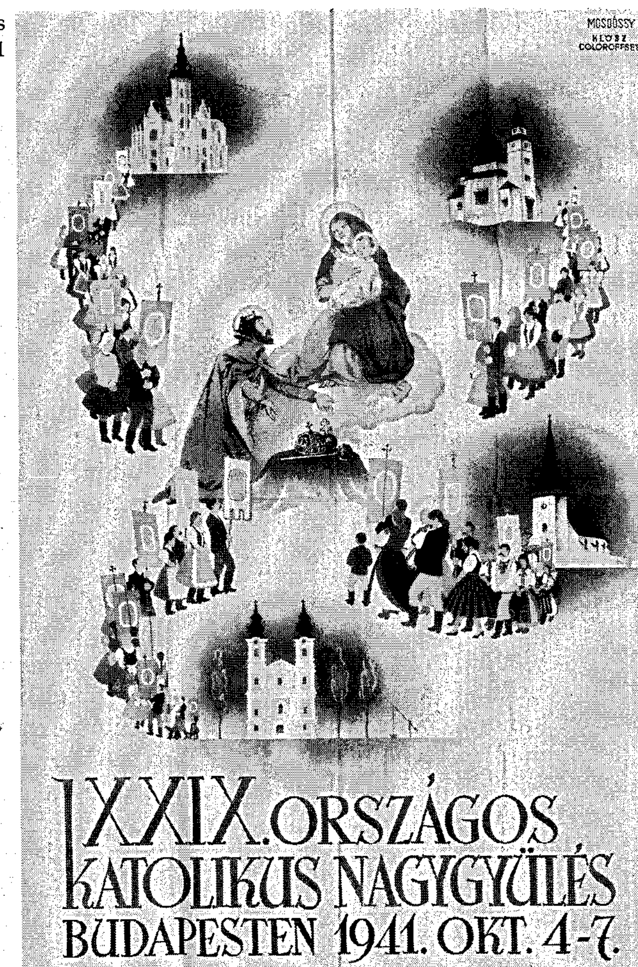
4.7.1. A revízió kérdése és a nemzetiségek

Az 1933 és 1936 közötti nagygyűléseken a trianoni béke kérdése csak egy-egy utalás formájában jelent meg, de a helyzet az 1939 és 1941 közötti országgyarapodások nyomán megváltozott. Serédi hercegprímás már 1939-ben örömét fejezte ki a Felvidék déli részének és Kárpátaljának visszatérése miatt, az 1941-ben megtartott nagygyűlést pedig kifejezetten a revíziós sikerek miatti hálaadás szándékával rendezték meg. *(59. kép.)* Az alaphangot Serédi hercegprímás adta meg nyitóbeszéde elején, amikor köszöntötte a trianoni Magyarországhoz visszatért területek katolikusait, akiknek képviselői országrészük üdvözletét tolmácsolták és hitet tettek a Szent István-i állameszmény mellett.[263] *(2. térkép.)*

2. térkép. A Magyar Királyság római katolikus egyházmegyéi 1941-ben

261 Nemzeti Újság, 1941. október 7. 10–11., XXX. Országos Katolikus Nagygyűlés i. m. 87–91., XXXI. Országos Katolikus Nagygyűlés i. m. 83–89.
262 Uo. 34.
263 Nemzeti Újság, 1941. október 7. 9–10.

59. kép. A XXIX. nagygyűlés plakátja, 1941

A revíziós sikerek nyomán Magyarország ismét többnemzetiségű állammá vált, ami nemcsak a nagygyűlések programjára hatott, de a beszédek tartalmára is. Az 1939-es nagygyűlésen, amelynek egyik mottójaként *Szent István országa* szerepelt, Teleki Pál miniszterelnök a nemzetiségi érdekek figyelembe vételére szólított föl, arra intve, hogy a magyar nemzet kötelessége a Kárpát-medence egységének, békéjének és az ott lakók közötti megértésnek a biztosítása.[264] Azonban a miniszterelnök által képviselt türelmes nemzetiségi politika – hiába kapott a nemzetiségi érzület védelméről szóló 1941. évi V. törvénycikkben jelképes jogszabályi megerősítést – a gyakorlatban sokszor nem érvényesült. Erre reagált 1942-es nagygyűlési beszédében Drahos János esztergomi általános helynök, amikor kifejtette, hogy „aki a haza rögében otthont lát, érez és szeret

264 Uo., 1939. május 20. 11.

[...], az mind hűséges gyermeke a hazának, ha esetleg más nyelven beszél is". Drahos, aki maga is jól tudott szlovákul, a katolikus hagyományoknak és álláspontnak megfelelően – Szent István *Intelmeire* hivatkozva – sürgette a nemzeti kisebbségek jogainak, elsősorban az anyanyelv használatának biztosítását.[265] A magyar közigazgatási szerveknek a visszatért területek nemzetiségeivel szemben tanúsított bánásmódját jól jellemzi azonban, hogy Drahost nem tekintették eléggé magyar érzelműnek, holott nagygyűlési beszédében azt is kifejtette, hogy a nemzetiségeknek is hűségeseknek kell lenniük a magyar államhoz.[266]

4.7.2. *A totalitárius eszmékkel szemben*

Az AC által szervezett nagygyűléseken továbbra is elvetették a liberalizmust, mint olyan eszmerendszert, amely egyrészt materialista, másrészt „az emberek közösségét feláldozza az egyén érdekeinek,"[267] és ezért, a *Quadragesimo anno* enciklika szavaival élve a „szociális kérdés helyes megoldására teljesen képtelennek bizonyult".[268] Ugyanakkor az antiliberalizmus háttérbe szorult a két totalitárius eszmerendszer, a kommunizmus és az új problémaként jelentkező nemzetiszocializmus elítélése mellett.

Az előbbit, amelyet a *Quadragesimo anno* a liberalizmus szülöttjének tekintett, elvi szinten azért ostorozták, mert „az egyént hozza a köznek áldozatul",[269] a liberalizmushoz hasonlóan materialista, sőt ateista is, ezért – ismét XI. Pius enciklikáját idézve – „olyan orvoslást kínál, amely magánál a bajnál rosszabb s az emberi társadalmat még szörnyűbb veszedelmekbe döntené".[270] A mindennapi élet területén az AC elsősorban a kommunista propaganda térnyerésétől tartott, ezért már az 1933-as nagygyűlésen az éves programba iktatta „a bolsevizmus földalatti agitációjával szemben való energikus védekezést".[271] Ennek eszközeként a falusi műveltség emelésének fontosságát hangsúlyozta 1933-ban Preszly Elemér, majd 1936-ban több szónok is. Ebben az évben elsősorban a spanyolországi események táplálták a „bolsevista vörös ördögtől" való félelmet, ami miatt Serédi Jusztinián a „közös ellenség" elleni összefogásra szólított fel záróbeszédében.[272]

1936-ban Varga László jezsuita még a kommunizmust nevezte első számú ellenségnek, a kül- és belpolitikai helyzet változásával azonban melléje

265 XXX. Országos Katolikus Nagygyűlés i. m. 83–84.
266 SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1940. október 1., XXX. Országos Katolikus Nagygyűlés i. m. 84.
267 Szmrecsányi Lajos beszéde a Katolikus Népszövetség 1934-es gyűlésén. Nemzeti Újság, 1934. szeptember 23. 9.
268 XI. Pius pápa apostoli körlevele [...] a társadalmi rend megújításáról és az evangéliumi törvényhez alkalmazásáról (a továbbiakban: Quadragesimo anno). KFL Kalocsai főegyházmegyei hivatalos közlemények az 1931. évről. (A mellékletek között) 2.
269 Lásd a 267. lábjegyzetet.
270 Lásd a 268. lábjegyzetet.
271 Nemzeti Újság, 1933. október 11. 7.
272 Uo., 1936. október 6. 1–2., 21–23., 1936. október 7. 17–19.

legalábbis felzárkózott, sőt a nagygyűlések beszédeit nézve meg is előzött a kor egyházi szóhasználatával új pogányságnak nevezett nemzetiszocializmus. Ezt az eszmerendszert már az 1934-es nagygyűlés német ülésén bírálta Grősz József győri segédpüspök, mert szerinte az „egyetlen nép sorsával törődő" „faji isten" gondolata csak a gyűlölködés szellemiségét erősíti a világban a krisztusi szeretettel szemben.[273] Az 1935. évi nagygyűlés megnyitóján Rotta nuncius és Serédi hercegprímás utasította el a náci tanokat, mert a nemzetiszocialisták, a család és az egyház jogait semmi véve a gyermeknevelést kizárólag állami feladatnak tekintik.[274] Ugyanezen a nagygyűlésen Makray Lajos pap-képviselő a fajelméletet bélyegezte meg, mivel „nem felel meg [...] Isten akaratának az emberi fajok olyan szétosztása, amikor magasabb és alacsonyabb rendű fajtákról beszélnek".[275]

A katolikus nagygyűléseken az 1930-as évek végétől kezdve előtérbe került a Szent István-i állameszme hangoztatása. Ennek ugyan antiliberális vetülete is volt, de sokkal inkább a náci minták utánzásának elvetése, a konzervatív alkotmányvédelem kapott hangsúlyt. 1939-ben a kereszténységet és magyarságot összekapcsoló Szent István-i állameszméről beszélt Szüllő Géza felvidéki politikus és Illés József jogtudós is. Utóbbi Szent István törvényei alapján igazságszeretőnek, könyörületesnek, alkotmányosnak, a hagyományokat követőnek és az idegeneket befogadónak jellemezte a keresztény államhatalmat, amely védi az emberi szabadságot, a magántulajdont és a rászorulókat. Szüllő pedig úgy vélte, hogy a magyar nemzet azért maradhatott fenn, mert Szent István – nyugat felé fordulva – az egyéni szabadságot választotta a „bizantinikus" zsarnokság helyett és – utódaival együtt – olyan törvényeket adott, amelyek „soha nem engedték úrrá lenni a zsarnokságot a magyar nemzet felett". Ezt az eszmefuttatást még a *Népszava* is nagyra értékelte, mert ez volt az egyetlen, amit részletesen ismertetett nagygyűlési tudósításában. Szüllő beszédének egy másik részében a Szent István-i állameszme alapján a túlzó nacionalizmust bírálta. Ugyanezt tette Gerinczy Pál premontrei perjel, aki a nevelésről szólva a helyes hazaszeretetet a szélsőséges nacionalizmussal és a nihilista internacionalizmussal állította szembe. Szerinte kerülni kell „a túlzott nemzetieskedést és becsülni az igazi kultúrát, bármely nemzettől jöjjön az".[276] A Szent István-i állameszme kifejtésének apropóját nemcsak az államalapító király halálának 1938-ban ünnepelt 900. évfordulója adhatta, hanem az 1920 óta először titkos országgyűlési választások is, amelyekre a nagygyűlés lezárása után egy héttel került sor. A nagygyűlés szónokai óvatosan, de érzékelhetően a nyilas veszélyre kívánták a közönség és a sajtón keresztül az ország közvéleményének figyelmét felhívni. Erre még a Hősök terén tartott bíborosi zárómise szentbeszédét is felhasználta Glattfelder Gyula, amikor arról beszélt, hogy „milliókat

273 Uo., 1934. szeptember 25. 10.
274 Uo., 1935. október 1. II–III., 1935. október 2. 5.
275 Uo., 1935. október 2. 4.
276 Uo., 1939. május 20. 11–12., 1939. május 21. 11., Népszava, 1939. május 21. 16.

egybekovácsolni nem lehet sem pöröllyel, sem hitegetéssel, és amint a szabadosság szelleme az örvény szélére sodorta a népeket, úgy a zsarnokság türelmetlensége is mindig kihívja végzetét".[277]

Az 1941-ben megtartott nagygyűlésre alapvetően az ünneplés nyomta rá a bélyegét, a nemzetiszocializmussal kapcsolatban csak Tompa Ferenc fejezte ki – a sorok között – ellenérzését az egyetemisták és főiskolások díszülésén, amikor óvta a fiatalságot „a felelőtlen és idegen célokat szolgáló politikai törekvések támogatásától".[278]

Az 1942-es nagygyűlés több előadója, bár meglehetős óvatossággal fogalmazva, ismét elutasította a nemzetiszocializmust. Drahos János az egyéni szabadságról mint kincsről és szívünkbe írt törvényről beszélt, és kitért arra, hogy a szabadság első eleme – a katolikus tanításnak megfelelően – Istennek és a tőle való függésnek az elismerése. Éppen ezért nem lehet a nemzetet vagy a fajt Isten elé helyezni. Kifejtette azt is, hogy az államnak éppen ezért kötelessége és Szent István nyomán évezredes hagyománya, hogy az egyházat támogassa. Ugyanezen a nagygyűlésen Wünscher Frigyes a nyilasok programját kritizálta akkor, amikor – a szociáldemokrácia és a kommunizmus mellett – elvetette a „más olyan tanokat, amelyek csak mások tulajdonát elvenni, csak osztogatni akarnak s elfelejtik, hogy a természet rendje szerint csak a komoly munka termelhet értékeket". A nyilasok 1941-es programja tartalmazta ugyanis a zsidó birtokok megváltását telepítés céljára és szövetkezetek alakítására, egyes iparágak (például a hadiipar vagy az energiaszektor) államosítását, valamint a kisipari üzemek alárendelését egy értékesítési szövetkezetnek.[279] Nyisztor Zoltán azokat a mozgalmakat kárhoztatta, amelyek „ha kell erőszakkal s a természet törvényeinek felrúgásával is [...] a teljes földi boldogság feltételeit" kívánják megteremteni, márpedig ez ellentétes a „keresztény másvilágisággal".[280] Azaz, ha nem is nevesítve, de elítélte mind a kommunista, mind a nemzetiszocialista eszméket. A nemzetiszocializmussal rokonszenvező magyar mozgalmakat is elmarasztalta, mert „a kereszténység jelszavait hangoztatják unos-untalan s közben politikai vagy társadalmi eszmények kedvéért már rég búcsút mondtak a kereszténység egyik-másik, sokszor legfőbb és legalapvetőbb dogmáinak".[281]

1943-ban a Horthy-korszak utolsó nagygyűlése kivételesen az éves AC-programtól eltérő mottót kapott. A „Családért, hazáért, egyházért" vezérgondolat helyett a nagygyűlés a „Készítsük elő a magyar jövőt szeretettel, igazsággal és munkával!" jelmondatot kapta, amiből különösen az igazság kapott nagy hangsúlyt. A szónokok jelentős részének XII. Pius nevezetes 1942. karácsonyi beszéde szolgált vezérfonalul, amelyben a pápa kiállt a minden ember-

277 Uo., 1939. május 23. 9.
278 Uo., 1941. október 5. 17.
279 XXX. Országos Katolikus Nagygyűlés i. m. 43., Ezt akarják a nyilasok! A Nyilaskeresztes Párt országépítő programja. K. n., [Budapest–Dés, 1941.]
280 XXX. Országos Katolikus Nagygyűlés i. m. 74.
281 Uo. 74. A Magyar Kurír tudósításában (1942. október 6. II. kiadás 3.) aláhúzással kiemelve.

re megkülönböztetés nélkül érvényes emberi jogok mellett. Az AC vezetése a karácsonyi beszéd fordítását még a nagygyűlés előtt megjelentette kétszázezer példányban.[282] Ennek szükségességét azzal indokolták, hogy „a kereszténység alapjait, sőt a természeti törvényeket elmosó áramlások már nálunk is megfertőzték a fejeket, még a jóindulatúakét is. Ezeket a kérdéseket a Pápa Őszentsége karácsonyi beszédében foglalta össze csodálatos mélységgel. Lehetetlen, hogy népünk előtt ne ismertessük a közös Atya megnyilatkozásait [megnyilatkozását], mely szinte enciklikaszerű fontosságú és hatású."[283] Az AC állásfoglalása egybecsengett Serédi hercegprímás véleményével, aki 1942 decemberében a Szent István Akadémia ülésén nemzetközi sajtóvisszhangot kiváltó beszédében síkra szállt az emberi jogokért és elítélte a fajelméletet.[284]

A nagygyűlésen Kállay Tibor, a Bethlen-kormány egykori pénzügyminisztere XII. Piusra hivatkozva a totális állameszmét bírálta és utalt arra, hogy ez az állásfoglalás szemben áll a nemzetközi életben „esetleg vezető szerepet" vivő hatalmak felfogásával. Ezenkívül Magyarország kapcsán megjegyezte, hogy a Szent Korona-tan magában foglalja „a hatalom korlátozásának, tehát az alkotmányosságnak" és „a demokráciának speciálisan magyar alapjait". Bár burkoltan, de mégis egyértelműen a nácizmust utasította el Homonnay Tivadar, Budapest főpolgármestere, amikor a katolikus öntudat szempontjából tűrhetetlennek nevezte, „hogy Krisztus palástjával burkoljanak politikai törekvéseket, amelyek valójában a kereszténységgel összeegyeztethetetlenek", mivel a katolikus felfogástól „idegen volt és idegen marad mindennemű és minden néven nevezendő embertelenség, mert a földön minden igaz ember Isten követe és szolgája". Markos Olivér államtitkár pedig a fajelmélettől határolódott el, mondván, hogy „a keresztény felebaráti szeretet nem ismer származási, világnézeti, felekezeti különbségeket, [...] tehát minden embernek, minden fajnak, minden nemzetnek egyenlő joga van a testi és lelki élet összes javaihoz."[285] A nagygyűlés után az AC XII. Pius karácsonyi beszédének egyes gondolatait megjelentette a szokásos beszédvázlatok formájában. Az 1943–1944-es munkaprogram szerint ezek közül hármat minden egyházközségben kötelező volt előadni, további hatot pedig az értelmiség alaposabb tájékoztatása céljából adtak ki.[286] Még a nagygyűléssel több szempontból kritikus Almásy József is úgy ítélte meg, hogy a szónokok elutasították a náci eszméket.[287]

282 XII. Pius pápa 1942. évi karácsonyi rádióbeszéde. Actio Catholica, Budapest, 1943. Magyar Katolikus Akció 1943/4. 4.
283 *Gianone A.*: Az Actio Catholica története i. m. 59., 147. Ugyancsak XII. Piusnak az emberi, nemzeti és egyéni élet alaptörvényeiről való megnyilatkozásai adtak témát az 1943-as, Kassán rendezett nyári egyetemnek. Magyar Katolikus Akció 1943/8. 9.
284 *Adriányi, G.*: Fünfzig Jahre i. m. 103. *Csíky B.*: Serédi Jusztinián hercegprímási tevékenysége i. m. 323–325.
285 XXXI. Országos Katolikus Nagygyűlés i. m. 25–28., 36., 60–61.
286 *Gianone A.*: Az Actio Catholica története i. m. 147.
287 *Almásy J.*: i. m. 5.

4.8. A háború kérdése

Természetesnek tarthatjuk, hogy a második világháború kitörése után a magyar honvédekről említést tevő szónokok hősökként beszéltek róluk, még a háborúellenes hangokat megpendítő 1943-as nagygyűlésen is. Ezen túlmenve egyes szónokok 1942-ben a Szovjetunió elleni háborút a kereszténységért folyó harcként jellemezték. Béldy Alajos altábornagy egyenesen „új keresztes vitézeknek" nevezte a magyar katonákat, akiknek küzdelme nyomán „újra születik az eltiprott Krisztus-kereszt".[288] Béldyhez hasonlóan az istentelenség elleni harcnak nevezte a háborút Kovács Sándor kecskeméti plébános, későbbi szombathelyi püspök az eucharisztikus körmenet helyett tartott szentségimádás alatt mondott beszédében. A Te Deumon beszélő Uzdóczy-Zadravecz István nyugalmazott tábori püspök pedig mint a kereszténység védőbástyáját emlegette Magyarországot, amelynek fiai a távoli orosz fronton hullajtják vérüket.[289]

A háború kapcsán az 1942. évi nagygyűlés többi szónokától eltérő hangot ütött meg Nyisztor Zoltán, amikor beszédében arra a háborús időkben újra és újra felmerülő problémára tért ki, hogy nem mondott-e csődöt a kereszténység mint a béke vallása, ha kétezer évvel Krisztus születése után is folyik a vér és tobzódik a gyűlölet. Nyisztor erre válaszolva úgy vélekedett, hogy a nemzetközi béke megvalósítása alapvetően nem a kereszténység feladata, ugyanakkor rámutatott XV. Benedek és XII. Pius pápáknak a béke megőrzésére és a háborús sebek enyhítésére tett erőfeszítéseire.[290] Az 1943-as nagygyűlésre, nyilván nem függetlenül a hadi helyzet változásától, egyértelműen lelohadt a háborús lelkesedés. Serédi hercegprímás nyitóbeszédében már úgy jellemezte a háborút, mint amely „a jobb jövő kialakulását ígéri, de ugyanakkor ész nélkül pusztítja mindazt, amit annak előfeltételeként a múlt alkotott". Markos Olivér államtitkár pedig a „más nemzetek leigázásá"-ra törekvő népek bírálatával lényegében a háború értelmét kérdőjelezte meg. Ehhez csatlakozva Kállay Tibor olyan háború utáni rendezést sürgetett, ahol minden állam „megtalálja a szabad fejlődésnek [...] lehetőségét" és kifejezte szimpátiáját minden ország (!) katolikusai iránt.[291]

A háborús helyzet magyarázza, hogy 1942-ben a családvédelmet szociális szempontból tárgyaló Wünscher Frigyes kiemelt feladatként a hadbavonultak családjainak megsegítését jelölte meg, s erre a mellékülések több előadója is felhívta a figyelmet.[292] Az AC éves programjában nemcsak a hadbavonultak hátramaradottjainak anyagi támogatása és lelkigondozása kapott kitüntetett helyet, hanem a katonák segítése is. Ez utóbbi területen, az

288 XXX. Országos katolikus nagygyűlés i. m. 25.,
289 Uo. 31., 115., 122.
290 Uo. 76.
291 Uo. 18., 28., 61.
292 Uo. 48., 131–132., 143.

állami akciók mellett, amelynek támogatása az AC-programban is szerepelt, az AC vezetése által 1942-ben indított gyűjtés említhető, amely a fronton harcoló és a kórházban ápolt katonák imakönyvvel való ellátását célozta. Ami a bevonultak hozzátartozóinak segítését illeti, az AC szorgalmazására 1942-től számos egyházközség hadigondozó szervet, úgynevezett bajtársi szolgálatot működtetett. Ezek országos összefogásából nőtt ki 1944 tavaszán a Katolikus Akció Bajtársi Szövetsége.[293]

5. A NAGYGYŰLÉSEK ÉS A MÉDIA

5.1. A nagygyűlések propagandája

Bangha korábban többször említett 1933-as cikkében a propaganda fontosságát is hangsúlyozta. Érdemes ezért áttekinteni azt, hogyan tudta az AC megszólítani a híveket, hogy tömegesen részt vegyenek – akár messzi vidékről feljőve – a katolikus nagygyűléseken. A hírverés – 1939-et leszámítva – nyáron indult. Ekkor küldte szét felhívását Serédi hercegprímás mint az AC elnöke a többi ordináriusnak, kérve őket az országos katolikus nagygyűlés propagálására. A kérésnek megfelelően az egyházmegyei körlevelek buzdították a papságot, hogy híveikkel igyekezzenek részt venni a nagygyűléseken. A katolikus egyház hierarchikus szervezetét követő hivatalos út mellett az AC közvetlenül is küldött tájékoztatót az egyházközségeknek, már csak azért is, mert ezek egyúttal az AC alapszervezeteinek is számítottak. A tájékoztatóban a nagygyűlés témáját, programját és a részvétel technikai kérdéseit ismertették, beleértve a vidékről való feljutást. A tájékoztató mellett küldték ki 1941-ig a nagygyűlés plakátját is, amelynek elkészítésére meghívásos pályázat kiírásával adtak megbízást. Az előbbieken kívül az AC a katolikus sajtón keresztül is hirdette a nagygyűlést. Ugyanakkor az eucharisztikus körmenet és más tömegmegmozdulások résztvevőinek biztosítását nem bízták kizárólag a propagandára. 1934-ben, és nyilván más években is, a hittanárok feladatává tették a diákok megszervezését a nagygyűlési Veni Sanctéra és eucharisztikus körmenetre. 1936-ban Serédi a budapesti katolikus középiskolák diákjainak kötelezővé tette a részvételt mind a körmeneten, mind XI. Ince pápa szobrának leleplezésén.[294]

293 Uo. 100., *Gianone A.*: Az Actio Catholica története i. m. 69–70., 88–90.
294 PL D/c 3024/1934; PL D/c 3242/1936.

5.2. A nagygyűlések sajtója

Akik személyesen nem tudtak részt venni a katolikus nagygyűlésen, azok az eseményekről elsősorban a sajtóból tájékozódhattak. A nagygyűlési hírszolgálatot hagyományosan a *Magyar Kurír* katolikus kőnyomatos tudósító látta el, amely a nagygyűlések előtt külön tájékoztatót adott ki a szerkesztőségek részére arról, hogy mikor küldi a nagygyűlés egyes eseményeiről szóló beszámolót. Így az újságok a *Magyar Kurír*tól vehették át cikkeik alapanyagát, de természetesen saját tudósítót is küldhettek az egyes rendezvények helyszínére. Általában az utóbbit választotta a Központi Sajtóvállalat reggeli lapja, a keresztény középosztály orgánumának számító *Nemzeti Újság*, amely a – rendelkezésekre álló források alapján – a szónoklatok jelentős részéről a *Magyar Kurír*nál részletesebben tudósított. Ugyanakkor számos beszédet a hírügynökség által kiadott szöveggel egyezően, feltehetően annak alapján közölt. Beszámolt a nagygyűlésről a többi katolikus napilap *(Új Nemzedék, Új Lap)* mellett szinte az összes hazai sajtóorgánum, még a szociáldemokrata *Népszava* is. Az Actio Catholica maga is fontosnak tartotta, hogy a magyar sajtó és a külföldi katolikus lapok hírt adjanak a nagygyűlésről. Ezt igazolja egyrészt, hogy a *Magyar Kurír* jelentékeny összeget, 1939-ben nyolcszáz, 1942-ben ezer pengőt kapott sajtószolgálati munkájáért az AC-tól, másrészt az, hogy gyűjtötték a nagygyűlési sajtóvisszhangokat.[295] A külföldi lapok közül a nagygyűlésekről rendszeresen beszámolt többek között a *La Croix* francia katolikus lap és az *Osservatore Romano*. 1939-ben Esty Miklós igencsak nehezményezte, hogy a vatikáni félhivatalos lap nem közölt semmit a nagygyűlésről, és feltehetően ez is szerepet játszott abban, hogy 1942-ben, amikor ő vette át az AC szervezési szakosztályának vezetését, bőséges olasz nyelvű anyagot küldött a nunciatúrának, hogy a Szentszéket és az *Osservatoré*t megfelelően tájékoztathassa.[296]

5.3. A nagygyűlésekkel kapcsolatos egyéb kiadványok

Az AC nemcsak a nagygyűlés idején, hanem azon túl is el akarta juttatni a katolikus nagygyűlés üzenetét a szélesebb nyilvánosságnak. Czapik Gyula már 1933-ban azt javasolta, hogy a nagygyűlést követő vasárnap minden egyházközség rendezzen AC-gyűlést, ahol a beszédet központilag elküldött beszédvázlat alapján tartanák. Bár a felvetés ebben formában nem valósult meg, a nagygyűlési munka folytatását jelentette az *AC Országos Elnökségének füzetei*

295 Magyar Kurír, 1911. november 11. IV. kiadás, 1939. május 16. I. kiadás. 1., 1941. október 4. I. kiadás. PL SJm 11/a Pro memoria az AC alelnökeinek 1939. március 7-i értekezletéről. Az AC által szervezett nagygyűlések sajtójáról a Prímási Levéltár őriz anyagot (PL SJm 4.).

296 SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1939. május 29. és június 2. Egyéb levelek, Esty Miklós 1942. október 19-i levele a nagygyűlés egyik szónokának, feltehetően Drahos János esztergomi általános helynöknek.

című kiadványsorozat, amelyben 1933 és 1944 között száztizenöt (tehát évente átlagosan tíz) beszédvázlat jelent meg. Ezek alapján az egyházközségekben a késő őszi és a téli estéken előadásokat szerveztek, amelyek az úgynevezett iskolán kívüli népművelés részének számítottak. Az előadások túlnyomórészt a nagygyűlések vezérgondolatát, mottóját visszhangozták, és a nagygyűlésen meghirdetett éves AC-program – nagygyűlési beszédekben is tükröződő – gondolatait mélyítették el.[297]

Érdemes még megemlíteni, hogy az anyagilag pozitív mérleggel záró 1942-es és 1943-as nagygyűlések nyilvános üléseinek és fontosabb mellékküléseinek beszédeit az AC külön kötetben adta ki. Esty Miklós ezt azzal indokolta, hogy a vidékiek az utazási nehézségek miatt csak igen csekély létszámban vehettek részt a gyűléseken, a sajtó pedig a korlátozások miatt nem közölhette a beszédeket teljes terjedelmükben Ezenkívül fontosnak tartotta azt is, hogy az olvasókat emlékeztesse a kormányzat képviselőinek kiállására a vallásos nevelés mellett.[298]

5.4. A nagygyűlések és a média új eszközei

Kifejezetten a távol levők nagygyűlési bekapcsolódására teremtett lehetőséget a rádió. Bangha Béla 1932-ben azon kesergett, hogy a rádió nem közvetít a nagygyűlésről, még az eucharisztikus körmenetről sem.[299] Jóllehet 1926-ban, 1927-ben, 1929-ben és 1931-ben legalább a rendszeres vasárnapi szentmiseközvetítés alkalmazkodott a nagygyűlési programhoz: a szokásos időpontnál ugyanis korábban követhették a hallgatók „az Országos Katolikus Nagygyűlés alkalmából" sugározott misét és szentbeszédet a belvárosi templomból. 1933-ban, az Actio Catholica színre lépésével úgy tűnt, némi változás következik be, ekkor ugyanis a szentmise után Serédi Jusztinián hercegprímásnak az első nyilvános ülés közönségéhez intézett üdvözlő szavait is közvetítették. De ezt nem követte folytatás. 1934-ben, 1935-ben és 1936-ban a rádió nem a nagygyűlés vasárnapi miséjét adta, igaz, ennek oka – legalább részben – az lehetett, hogy ezt a szentmisét szabad téren (Ügető, Városliget) tartották. 1936-ban ugyanakkor közvetítették XI. Ince pápa szobrának Horthy Miklós kormányzó jelenlétében megtartott leleplezési ünnepségét. 1939-ben a nagygyűlés nyitányának tekinthető áldozócsütörtöki ifjúsági istentiszteletet sugározta a rádió a Hősök teréről, de a vasárnapi misét nem innen közvetítették.[300] A rendőrség ugyanis a Hősök terén tartott misét – egy katonai ünnepség miatt – csak 11-től

297 *Gianone A.:* A nyilvánosság és az Actio Catholica i. m. 92–93.

298 PL SJm 11/a Pro memoria az AC alelnökeinek 1942. október 17-i értekezletéről. SZIT-Esty, Egyéb levelek, Esty Miklós 1942. október 19-i levele a nagygyűlés egyik szónokának, feltehetően Drahos János esztergomi általános helynöknek.

299 *Bangha Béla:* A katolikus nagygyűlés elé. Nemzeti Újság, 1932. október 16. 1.

300 A nagygyűlési események rádiós közvetítését a *Nemzeti Újság* Rádióműsor-mellékletéből, illetve a *Rádióélet* egyes számaiból gyűjtöttük ki.

engedélyezte, ami hagyományosan a protestáns istentiszteletek időpontja volt, és a cserét nem sikerült megoldani.[301] 1941-ben ismét reggel 9-kor kezdték a Veni Sanctét, ennek ellenére a vasárnapi szentmise rádiós közvetítése nem ennek helyszínéről, a Szent István-bazilikából történt. Döntő változás csak 1942-ben következett be, amikor Náray Antal került a Magyar Rádió élére. Ekkor sugározták először az első nyilvános ülést a Vigadóból, és 1943-ban is lehetett az éter hullámain keresztül hallgatni a megnyitóülés szónokait. Ezenkívül ebben a két évben a vasárnapi szentmise-adás ismét a nagygyűlés programját figyelembe véve történt. A rádiós közvetítés éppen ekkor, a háborús időkben vált fontossá, egyrészt a személyes részvételt nehezítő körülmények, másrészt a rádióval rendelkezők számának jelentős növekedése miatt: 1938-ban 419 ezer, 1943-ban már 891 ezer készüléket tartottak számon Magyarországon.[302] A korszakra jellemző, hogy az AC egyik alelnöki értekezletén nehezményezték, hogy az októberi végi Protestáns Napokról részletesebben közvetít a rádió, mint a katolikus nagygyűlésről.[303]

A nagygyűlésekről néha már 1933 előtt is összefoglalót adott a filmhíradó: mindig a leglátványosabb eseménynek számító eucharisztikus körmenetről számolt be. 1933-tól kezdve viszont rendszeresen, az 1942. évi nagygyűlést leszámítva minden évben összefoglalót adtak: 1933-ban és 1941-ben az eucharisztikus körmenetről, 1934-ben és 1935-ben az ugyancsak nagy tömegeket mozgató szabadtéri Veni Sancte miséről, 1936-ban és 1939-ben a körmenetről és egy szabadtéri miséről. 1942-ben feltehetően azért maradt el a tudósítás, mert a légi veszély miatt nem lehetett szabadtéri rendezvényt tartani, a beltéri közvetítés pedig technikai akadályokba ütközött. 1943-ban is főleg az Örökimádás-templomba érkező hercegprímást mutatták, a szentmiséről csak néhány képkockát vágtak be, de azokból alig lehet bármit is kivenni.[304]

5.5. A nagygyűlések sajtóvisszhangja

A korszak sajtótörténete szempontjából egyértelmű cezúra 1939. Egyrészt azért, mert a Sajtókamara felállítását elrendelő első zsidótörvény (az 1938. évi XV. törvénycikk) húsz százalékban, a második zsidótörvény (az 1939. évi IV. törvénycikk) pedig hat százalékban maximálta a jogszabály által zsidónak tekintett kamarai tagok számát, ezáltal az újságírók egy részét nem lehetett állandó munkatársként foglalkoztatni. Másrészt az állami rend megóvása végett szükséges sajtórendészeti rendelkezésekről szóló 1938. évi XVIII. törvénycikk következtében számos újság megszűnt, köztük a kereszténydemokrata *Korunk Szava*.

301 SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1939. május 13.
302 *Romsics I.*: i. m. 218–219.
303 PL SJm 11/a Pro memoria az AC 1943. november 8-i alelnöki értekezletéről.
304 A http://filmhiradokonline.hu/search.php?q=katolikus%20nagygy%C5%B1%C3%A9s (letöltés: 2015. július 31.) oldal alapján csak 1924-ben, 1925-ben és 1929-ben tudósított a filmhíradó a katolikus nagygyűlésről 1933 előtt.

Bár nem estek e törvény hatálya alá, 1939 folyamán több jelentős napilap is eltűnt a sajtópalettáról, így például a *Budapesti Hírlap* május 1-től, a *Pesti Napló* október 31-től, az *Az Est* november 17-től nem jelent meg többé. Harmadrészt a világháború következtében erősödött a sajtócenzúra, amelyhez a jogszabályi hátteret a honvédelemről szóló 1939. évi II. törvénycikk 151. § biztosította.[305] Mindez a nagygyűlések sajtóvisszhangjában is érzékelhető: 1939-től kezdve sokkal kevesebb a nagygyűlésről szóló beszámoló, és ezek túlnyomórészt tárgyszerűek, vélemény, főként kritika alig jelentkezik, ha igen, az is inkább katolikus oldalról.

1939-ig a Horthy-korszak elején kialakult értelmezési keretek határozták meg az egyes irányzatokhoz tartozó újságírók értékelését. A konzervatív oldal továbbra is a nemzeti egység szempontjából nézte a rendezvényt. A *Budapesti Hírlap* 1934-es kommentárja szerint a katolikus nagygyűlés „nemzeti ünnep, [...] minden magyar ünnepe, [...] mert Magyarországon a kereszténység, az állam és a nemzeti élet között [...] olyan erős kapcsok élnek ma is, mint egyetlen más keresztény államban sem, de [...] főként azért, mert a katolikus nagygyűlés évről-évre olyan problémák, eszmék, gondolatok jegyében ül öszsze, amik nemcsak a katolikus társadalom, de az egész nemzet nagy és fontos megoldani való ügyei is." Ugyanakkor arra figyelmeztetett, hogy nem szabad, hogy a „felekezeti egyenetlenségek" megbontsák a nemzeti egységet.[306] Ez utóbbi szempontból figyelte és értékelte a katolikus nagygyűlést a protestáns és liberális sajtó is. Ahogy azt formálisan dicséretként, de ténylegesen inkább elvárásképpen fogalmazta meg a *Pesti Napló*, amikor a huszonötödik nagygyűlés kapcsán a korábbi rendezvényeket értékelte: „Tessék átlapozni a Katolikus Nagygyűlések okmányait, jegyzőkönyveit, gyorsírási felvételeit, ott soha egyetlen szó más felekezet ellen el nem hangzott."[307]

A délutáni bulvárlapok, mint például *Az Est* a nagygyűlés ünnepi jellegét emelték ki, elsősorban mint látványosságot értékelték. 1935-ben *Az Est* tudósítója így kezdte a megnyitóülésről szóló beszámolóját: „A rendezőség szerencsés gondolata volt, hogy a hatalmas gyülekezetnek Isten kék ege legyen a baldachinja, a nyarat játszó napsugárözön a vidámítója. Az amúgy is pompás keretet még szebbé tették, hogy zászlók regimentjének díszébe öltöztették." Az eucharisztikus körmenetet pedig úgy jellemezte, hogy „a ragyogó budapesti estében külön nagy ünnepi ragyogás volt a hívek százezreinek hódolása".[308]

Az eseménnyel szemben egyértelműen kritikus hangot továbbra is a szociáldemokrata *Népszava* ütött meg. 1933-ban az eucharisztikus körmenet kapcsán a korábbi évekhez hasonlóan kifogásolta, hogy a szociáldemokrácia nem

305 *Buzinkay Géza:* A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig. Wolters Kluwer, Budapest, 2016. 333., 357., 367., 381–383. A napilapok megszűnéséről a *Népszava* rendszeresen tudósított. Népszava, 1939. május 3. 11., 1939. november 3. 3., 1939. november 18. 7.
306 Budapesti Hírlap, 1934. szeptember 23. 1–2.
307 Pesti Napló, 1934. szeptember 23. 3.
308 Az Est, 1935. október 1. 11.

engedélyezte, ami hagyományosan a protestáns istentiszteletek időpontja volt, és a cserét nem sikerült megoldani.[301] 1941-ben ismét reggel 9-kor kezdték a Veni Sanctét, ennek ellenére a vasárnapi szentmise rádiós közvetítése nem ennek helyszínéről, a Szent István-bazilikából történt. Döntő változás csak 1942-ben következett be, amikor Náray Antal került a Magyar Rádió élére. Ekkor sugározták először az első nyilvános ülést a Vigadóból, és 1943-ban is lehetett az éter hullámain keresztül hallgatni a megnyitóülés szónokait. Ezenkívül ebben a két évben a vasárnapi szentmise-adás ismét a nagygyűlés programját figyelembe véve történt. A rádiós közvetítés éppen ekkor, a háborús időkben vált fontossá, egyrészt a személyes részvételt nehezítő körülmények, másrészt a rádióval rendelkezők számának jelentős növekedése miatt: 1938-ban 419 ezer, 1943-ban már 891 ezer készüléket tartottak számon Magyarországon.[302] A korszakra jellemző, hogy az AC egyik alelnöki értekezletén nehezményezték, hogy az októberi végi Protestáns Napokról részletesebben közvetít a rádió, mint a katolikus nagygyűlésről.[303]

A nagygyűlésekről néha már 1933 előtt is összefoglalót adott a filmhíradó: mindig a leglátványosabb eseménynek számító eucharisztikus körmenetről számolt be. 1933-tól kezdve viszont rendszeresen, az 1942. évi nagygyűlést leszámítva minden évben összefoglalót adtak: 1933-ban és 1941-ben az eucharisztikus körmenetről, 1934-ben és 1935-ben az ugyancsak nagy tömegeket mozgató szabadtéri Veni Sancte miséről, 1936-ban és 1939-ben a körmenetről és egy szabadtéri miséről. 1942-ben feltehetően azért maradt el a tudósítás, mert a légi veszély miatt nem lehetett szabadtéri rendezvényt tartani, a beltéri közvetítés pedig technikai akadályokba ütközött. 1943-ban is főleg az Örökimádás-templomba érkező hercegprímást mutatták, a szentmiséről csak néhány képkockát vágtak be, de azokból alig lehet bármit is kivenni.[304]

5.5. A nagygyűlések sajtóvisszhangja

A korszak sajtótörténete szempontjából egyértelmű cezúra 1939. Egyrészt azért, mert a Sajtókamara felállítását elrendelő első zsidótörvény (az 1938. évi XV. törvénycikk) húsz százalékban, a második zsidótörvény (az 1939. évi IV. törvénycikk) pedig hat százalékban maximálta a jogszabály által zsidónak tekintett kamarai tagok számát, ezáltal az újságírók egy részét nem lehetett állandó munkatársként foglalkoztatni. Másrészt az állami rend megóvása végett szükséges sajtórendészeti rendelkezésekről szóló 1938. évi XVIII. törvénycikk következtében számos újság megszűnt, köztük a kereszténydemokrata *Korunk Szava.*

301 SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1939. május 13.

302 *Romsics I.:* i. m. 218–219.

303 PL SJm 11/a Pro memoria az AC 1943. november 8-i alelnöki értekezletéről.

304 A http://filmhiradokonline.hu/search.php?q=katolikus%20nagygy%C5%B11%C3%A9s (letöltés: 2015. július 31.) oldal alapján csak 1924-ben, 1925-ben és 1929-ben tudósított a filmhíradó a katolikus nagygyűlésről 1933 előtt.

Bár nem estek e törvény hatálya alá, 1939 folyamán több jelentős napilap is eltűnt a sajtópalettáról, így például a *Budapesti Hírlap* május 1-től, a *Pesti Napló* október 31-től, az *Az Est* november 17-től nem jelent meg többé. Harmadrészt a világháború következtében erősödött a sajtócenzúra, amelyhez a jogszabályi hátteret a honvédelemről szóló 1939. évi II. törvénycikk 151. § biztosította.[305] Mindez a nagygyűlések sajtóvisszhangjában is érzékelhető: 1939-től kezdve sokkal kevesebb a nagygyűlésről szóló beszámoló, és ezek túlnyomórészt tárgyszerűek, vélemény, főként kritika alig jelentkezik, ha igen, az is inkább katolikus oldalról.

1939-ig a Horthy-korszak elején kialakult értelmezési keretek határozták meg az egyes irányzatokhoz tartozó újságírók értékelését. A konzervatív oldal továbbra is a nemzeti egység szempontjából nézte a rendezvényt. A *Budapesti Hírlap* 1934-es kommentárja szerint a katolikus nagygyűlés „nemzeti ünnep, [...] minden magyar ünnepe, [...] mert Magyarországon a kereszténység, az állam és a nemzeti élet között [...] olyan erős kapcsok élnek ma is, mint egyetlen más keresztény államban sem, de [...] főként azért, mert a katolikus nagygyűlés évről-évre olyan problémák, eszmék, gondolatok jegyében ül öszsze, amik nemcsak a katolikus társadalom, de az egész nemzet nagy és fontos megoldani való ügyei is." Ugyanakkor arra figyelmeztetett, hogy nem szabad, hogy a „felekezeti egyenetlenségek" megbontsák a nemzeti egységet.[306] Ez utóbbi szempontból figyelte és értékelte a katolikus nagygyűlést a protestáns és liberális sajtó is. Ahogy azt formálisan dicséretként, de ténylegesen inkább elvárásképpen fogalmazta meg a *Pesti Napló,* amikor a huszonötödik nagygyűlés kapcsán a korábbi rendezvényeket értékelte: „Tessék átlapozni a Katolikus Nagygyűlések okmányait, jegyzőkönyveit, gyorsírási felvételeit, ott soha egyetlen szó más felekezet ellen el nem hangzott."[307]

A délutáni bulvárlapok, mint például *Az Est* a nagygyűlés ünnepi jellegét emelték ki, elsősorban mint látványosságot értékelték. 1935-ben *Az Est* tudósítója így kezdte a megnyitóülésről szóló beszámolóját: „A rendezőség szerencsés gondolata volt, hogy a hatalmas gyülekezetnek Isten kék ege legyen a baldachinja, a nyarat játszó napsugárözön a vidámítója. Az amúgy is pompás keretet még szebbé tették, hogy zászlók regimentjének díszébe öltöztették." Az eucharisztikus körmenetet pedig úgy jellemezte, hogy „a ragyogó budapesti estében külön nagy ünnepi ragyogás volt a hívek százezreinek hódolása".[308]

Az eseménnyel szemben egyértelműen kritikus hangot továbbra is a szociáldemokrata *Népszava* ütött meg. 1933-ban az eucharisztikus körmenet kapcsán a korábbi évekhez hasonlóan kifogásolta, hogy a szociáldemokrácia nem

305 *Buzinkay Géza:* A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig. Wolters Kluwer, Budapest, 2016. 333., 357., 367., 381–383. A napilapok megszűnéséről a *Népszava* rendszeresen tudósított. Népszava, 1939. május 3. 11., 1939. november 3. 3., 1939. november 18. 7.

306 Budapesti Hírlap, 1934. szeptember 23. 1–2.

307 Pesti Napló, 1934. szeptember 23. 3.

308 Az Est, 1935. október 1. 11.

vonulhat ki az utcára, míg a „klerikalizmus tömegei" igen.[309] 1935-ben pedig nehezményezte, hogy még a szociáldemokrata képviselők beszámológyűléseit is betiltották azzal az indokkal, hogy „a katolikus nagygyűlés áhítatát" zavarnák.[310] A *Népszava* az elhangzott beszédekre is reflektált. 1934-ben Serédi házassági javaslata kapcsán azt írta, hogy a házasság két ember magánügye, amelyhez az egyházaknak semmi köze.[311] Az 1935-ös nagygyűlés gyermekvédelmi programját pedig azért kritizálta, mert a sok szónoklat helyett tetteket várt. Egy szeptemberi szociáldemokrata gyűlésen az egyik szónok egyenesen úgy fogalmazott, hogy „a gyakorlatban a katolikus egyház ellenkezőjét cselekszi annak, mint amit a nép felé hirdet". Márpedig a *Népszava* újságírója szerint a gyermekvédelem ott kezdődik, hogy rendesen fizetett munkát adnak a szülőknek. 1936-ban ugyancsak a tetteket hiányolta ezúttal a falu problémáinak megoldására, amely a *Népszava* szerint csak a földreform lehet.[312]

Új hangot jelentett a korábbiakhoz képest az 1931-ben elindított keresztténydemokrata *Korunk Szava* folyóirat, amely rendszeresen hiányolta a *Quadragesimo annó*ra alapozott gyakorlati szociális programot és kifogásolta a szakosztályi munka lanyhaságát.[313] Az újság 1938-as megszűnése után az utódának tekinthető *Jelenkor*, illetve az 1938-ban alapított konzervatív-demokrata szellemiségű napilap, a *Magyar Nemzet* ugyancsak a bátor szociális programot, illetve az alkotmányosság védelmét, a totális állammal szembeni állásfoglalást kérték számon a nagygyűléstől.[314]

A *Népszava* 1939-től mindössze a nagygyűlés legfontosabb eseményeiről adott szűkszavú tudósítást, csak időnként emelt ki néhány szónok beszédéből egy-egy érdekes gondolatot. Így 1939-ben – mint láttuk – Szüllő beszédéből azt a részletet, mely a szabadságnak a magyar nemzet életében betöltött jelentőségével foglalkozott, 1942-ben pedig Drahos Jánostól idézte, hogy „a kis nemzeteket a szabadság a nagyokkal egyenlően megilleti". Saját kommentárt azonban – feltehetően a cenzúra miatt – nem fűzött az elhangzottakhoz.[315]

A világháború idején a széljobboldali *Magyarság*, a szintén szélsőjobboldali *Függetlenség* és a konzervatív *Pesti Hírlap* a *Népszavá*nál ugyan részletesebb, de ugyancsak kommentár és általában minden kritikai él nélküli beszámolókat adott az eseményről.[316]

Az egyetlen jelentős polémia a többi világháborús évben szintén tárgyilagos nagygyűlési tudósításokat közlő „keresztény nemzetiszocialista" *Pesti*

309 Népszava, 1933. október 8. 5.
310 Uo., 1935. október 1. 7.
311 Uo., 1834. október 5. 5.
312 Uo., 1935. szeptember 17. 18., 1935. szeptember 29. 1., 1936. október 6. 1.
313 Korunk Szava (1933) 326., 330., (1934) 379., (1935) 321–322., (1936) 357., 365.,
314 Magyar Nemzet, 1942. október 2. 5., Jelenkor, 1942. október 15. 2., 1943. október 15. 5.
315 Népszava, 1939. május 21. 16., 1941. október. 7. 7., 1942. október 4. 2., 1942. október 6. 2., 1942. október 8. 7., 1943. október 5. 10.
316 Magyarság, 1942. október 3. 7., 1942. október 6. 5., 1943. október 3. 13., 1943. október 6. 5., Függetlenség, 1942. október 6. 5.

Újság 1941-es cikkéhez kapcsolódik. Ennek írója azt kifogásolta, hogy nem vonták be a nyilasokat a nagygyűlés előkészítésébe, nem szerepelt a nagygyűlés témái között a világháború, és a magyar katolicizmus vezetősége nem viszi végig a szociális programot a liberalizmussal és a zsidósággal szemben.[317] Az írásra Nyisztor Zoltán válaszolt a *Nemzeti Újság*ban. A világháborút illetően azt hangoztatta, hogy a magyar katolicizmus nem hirdet keresztes háborút a bolsevizmus ellen, hanem rábízza a kormányzatra mint illetékesre az ország irányítását. A szociális kérdéssel kapcsolatos konkrét vádra nem reagált, hanem azzal utasította vissza, hogy az a nagygyűléseken korábban is és most is ott szerepel a legfontosabb témák között. Ezenkívül kifejtette, hogy a katolikus nagygyűléseket az Actio Catholica szervezi a katolikus egyesületek bevonásával, de pártok segítségére nincs szükség, mivel az egyház a pártpolitikán kívül áll.[318] A *Nemzeti Újság* 1943-ban más oldalról is megindokolta, miért nem „tud elképzelni" „a katolikus magyar társadalom még alkalmi, akár csak egyetlen politikai célban való megegyezést" „egyetlen nyilaspárttal, frakcióval vagy csoporttal sem". Elsősorban azért, mert a nyilasok egyházpolitikai, állampolgársági tervei ellentétben állnak a Szent István-i gondolattal, a nemzeti és egyéni szabadsággal. Másodsorban pedig azért, mert a nyilasok eddig csak meghasonlást, gyűlölködést és személyi harcokat hoztak.[319]

6. AZ 1933 ÉS 1943 KÖZÖTTI NAGYGYŰLÉSEK MÉRLEGE

A Horthy-korszakon belül az egyik legfontosabb korszakhatárnak az 1929–1933-as gazdasági világválság tekinthető. A válságból kivezető utat Magyarországon, ahogyan több más európai országban is, sokan egy erőskezű kormányzatban látták. Így lett miniszterelnök Gömbös Gyula, akinek kormányfői tevékenységét a magyar történetírás némileg eltérően ítéli meg,[320] de abban egyetért, hogy ő és utódai alatt Magyarország kormányzata fokozatosan jobbra tolódott és a világháború időszakára a náci Németország – korántsem mindig lelkes – szövetségesévé vált. Ebben az időszakban az állam és a katolikus egyház viszonya részben megváltozott a Horthy-korszak első feléhez képest. A kormányzatot és az egyházat ugyan továbbra is közös érdekek, például az antikommunizmus szálai kötötték össze, de a totális állam megszervezésének irányába mutató kísérleteket a katolicizmus vezetői ellenérzéssel

317 Pesti Újság, 1941. október 6. 5.
318 *Nyisztor Zoltán:* Válasz egy félreértésre. Nemzeti Újság, 1941. október 11.
319 A magyar politika és a nyilas pártok. Uo., 1943. április 9. 3.
320 Többek között lásd *Gergely Jenő:* Gömbös Gyula. Politikai pályakép. Vince Kiadó, Budapest, 2001. 311–315. *Vonyó József:* Gömbös Gyula. Napvilág Kiadó, Budapest, 2014. 247–277.

figyelték és emiatt az államhatalommal kapcsolatos kritika – egyes időszakokban – erősebbé vált.[321] Mindez természetesen a korszak nagygyűléseire is rányomta bélyegét. A partneri viszonyt jelzi, hogy a kultuszminiszter rendszeresen szerepelt a szónokok között, és mellette a kormányzat más képviselői is szót kaptak. A kormánnyal szembeni kritikus hangra példaként említhető Gömbös idején a diktatórikus törekvések óvatos bírálata, és bizonyos fokig a felekezeti sérelmek hangoztatása is.

A nagygyűlések megrendezése eszközül is szolgált a katolicizmus vezetőinek kezében, hogy a kormányzatot saját érdekeiknek megfelelően befolyásolják. Ezt Petrovácz Gyula fogalmazta meg világosan 1942-es beszédében, amikor a következőket mondta: „Védeni, óvni és biztosítani kell a magyar katolikusok ősi jogait, birtokállományát és kiváltságait. Az állami hatalom teljességével kell szembeszállni minden olyan törekvéssel, mely ezeket csorbítani vagy elidegeníteni kívánná, legyen az mozgalom, társadalmi szervezet vagy politikai csoportosulás. Világosan kifejezésre kell juttatni, hogy a kormányhatalom a katolikus magyarság törekvéseivel egyetért, államfenntartó munkáját értékeli, megbecsüli és arra támaszkodni kíván."[322]

Az 1933 és 1943 közötti nagygyűléseken végigtekintve egyértelmű, hogy egyháziasabbá váltak, Adriányi Gábor megfogalmazása szerint „egyre inkább klerikális jelleget öltöttek",[323] ami természetes következménye annak, hogy a rendezés feladatát egy szigorúan az egyházi hierarchiának alárendelt szervezet vette át egy civil egyesülettől. A nagygyűlések erősebb egyházi kontrollja már az AC színre lépése előtt elkezdődött, hiszen Serédi hercegprímás legkésőbb 1932-től kezdve előre bekérette a nyilvános üléseken elhangzó beszédek szövegét, azokat átolvasta és az általa szükségesnek tartott esetekben módosításokat eszközölt.[324] A nagygyűlések egyháziasabbá válása ebben az időszakban egyébként nemcsak Magyarországra jellemző, hanem például Svájcra is.[325] Bangha ezzel kapcsolatban azonban arra figyelmeztetett, hogy „nem szabad, hogy a Katolikus Nagygyűlés az egyházi konferencia külső képét öltse magára, hanem meg kell maradnia a világiak hadba szállásának és toborzójának".[326] Tanulságos, hogy még az AC-nak sem sikerült elérnie azt, hogy minden egyházmegye és minden katolikus egyesület teljes erejével igyekezzen részt venni a nagygyűlésen. 1933-ban a kalocsai egyházmegye inkább

321 *Gergely Jenő:* A keresztény párt és a katolikus egyház politikai útkeresése az 1930-as évek második felében. Levéltári Szemle, 1990/2. 49. *Klestenitz Tibor:* A Központi Sajtóvállalat Gömbös Gyula miniszterelnöksége (1932–1936) idején. In: Médiatörténeti tanulmányok 2014. Szerk.: Klestenitz Tibor–Sz. Nagy Gábor. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2016. 193–234. *Spannenberger Norbert:* A politikai katolicizmus. In: A magyar jobboldali hagyomány i. m. 204–209.

322 XXX. Országos Katolikus Nagygyűlés i. m. 91.

323 *Adriányi G.:* Katolikus nagygyűlések Magyarországon i. m. 745.

324 PL D/c 3005-1932. Serédi Jusztinián és Zsembery István 1932. októberi levélváltása. SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1933. október 7., 1939. május 17., 1942. október 1., 1943. október 2. és 5.

325 *Altermatt, U.:* A katolicizmus i. m. 102.

326 Tollheggyel. Magyar Kultúra 1936. II/222–223.

római zarándoklaton vett részt, 1941-ben az eucharisztikus körmenet idején a székesfehérvári püspök templomot szentelt, az Emericana egy része pedig kirándulni ment.[327] Ezek az esetek mégis kivételnek számítottak, a püspökök egyértelműbben magukénak érezték a katolikus nagygyűlést, mint korábban. Sokkal inkább jellemző az az eset, amikor Szmrecsányi Lajos egri érsek elhalasztotta az 1941 októberére kitűzött egyházmegyei zsinatot a nagygyűlés időpontjával való ütközés miatt.[328]

Az új szervező ellenére az országos katolikus nagygyűlések szerkezete alapvetően nem változott a korábbiakhoz képest, de a nagygyűlés egyházias jellegét hangsúlyozó hitéleti eseményekre, így a szentmisére, a szentségimádásra és a körmenetre a kortársak véleménye szerint nagyobb hangsúly került. Kühár Flóris ezt pozitívan értékelte 1941-ben, amikor azt írta, hogy „a mostani nagygyűlés súlypontja nem a beszéden, [...] hanem a Katolikus Akciónak megfelelően a szentségi körmenet elragadó jelenségén volt. [...] És a legszebb volt: a küzdő Egyház menetoszlopainak leborulása az Oltáriszentség előtt az Országház téren. [...] úgy éreztük, itt nem a beszéd a fontos [...], hanem az a megtapasztalás, hogy a magyar katolicizmus tud már szervezetten, szépen és áhítatosan imádkozni."[329]

A politika csökkenő szerepét tükrözi a legitimizmus háttérbe szorulása. Az első években még elküldték a hagyományos üdvözlő sürgönyt a királyi családnak, de 1939-ben már nem publikálták a válaszsürgönyt, feltehetően azért, hogy ne adjanak lehetőséget a királypárti érzelmek kinyilvánítására. Az 1940-es években pedig egyszerűen elhagyták a Zita királynénak, illetve a trónörökösként számon tartott Ottónak küldendő hagyományos táviratot, és így természetesen válasz sem érkezett.[330] A nagygyűlések közéleti jellege azonban továbbra sem sikkadt el, hanem érvényesült a három nyilvános ülésen, amelyeken kizárólag az előre kijelölt szónokok mondhatták el a – hercegprímás által többnyire „lektorált" – beszédeiket.

1933–1934-ben úgy tűnt, a nagygyűléseknek sikerül új lendületet adni azzal, hogy a részvétel lehetőségét a tömegek előtt is megnyitják. A világháború azonban nem kedvezett az AC demokratizálási elképzeléseinek, és az AC egyes vezetői sem értettek egyértelműen egyet a nyitással, ezért a korszak végére a nagygyűlés visszatért oda, ahonnan korábban Bangha és mások hatására megpróbált kitörni.

Ugyancsak új színt jelentett, hogy az AC minden nagygyűlésnek saját mottót és ezáltal egységes témát adott. Az 1933 és 1943 közötti időszakon végigtekintve ugyanakkor az is látható, hogy az eltérő jelmondatok ellenére néhány téma rendszeresen visszatért. Ezt alátámasztja az AC 1936/1937-es prog-

327 SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1933. augusztus 19. és 1941. október 4.

328 Az 1931. és 1942. évi egri egyházmegyei zsinatok. Összeáll.: Tengely Adrienn. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2016. 35.

329 *Kühár Flóris:* A katolikus nagygyűlés után. Katolikus Szemle, 1941/11. 400–401.

330 SZIT-Esty, Esty Miklós naplója 1935. október 1., 1939. május 20. és 1941. október 4. Nemzeti Újság, 1936. október 7. 17., 1942. október 6. 6. és 1943. október 5. 5.

ramja, amely megfogalmazta, hogy a „jövő év jelszava és programja folytatása egyúttal a 3 évvel ezelőtt elindított családvédelmi mozgalomnak", ezért igyekezni kell, hogy „elsősorban a falu családjai és ezek drága kincsei, a gyermekek maradjanak előtérben". Glattfelder Gyula éppen az egy évnél hosszabb kifutású programok miatt kérdőjelezte meg, hogy szükséges-e minden évben új vezérgondolatot kiadni, az AC vezetése azonban kitartott emellett, elsősorban propagandisztikus okokból, az újdonság varázsa miatt.[331] A nagygyűlések egységes témája azonban veszélyt is jelentett annyiban, hogy a szónokok sokszor ismételték egymást, és részben ennek következtében a nyilvános ülések elszürkültek.

Első jelentős témának az előbb idézett családvédelem tekinthető, amelyen belül a házassággal kapcsolatos katolikus tanítás, a gyermeknevelés és a családok anyagi támogatása kapott nagy hangsúlyt. A másik, több nagygyűlésen végigvonuló téma a világi hívek megszervezése, tehát lényegében az Actio Catholica kiépítése és hatékony működése volt. Ezzel kapcsolatban gyakran előkerült a protestánsokkal való rivalizálás, amely az egész Horthy-korszakra rányomta a bélyegét. A nagygyűlések rendszeresen foglalkoztak a szociális kérdéssel is. Elsősorban az alapelveket fogalmazták meg a pápák társadalmi tanítása alapján, mivel a gyakorlati megvalósítást állami feladatnak tartották. A nagygyűlési beszédekből mindenesetre kiviláglik, hogy a szónokok többsége – a korabeli katolicizmus vezetőinek nézeteit tükrözve – ezen a területen meglehetősen konzervatív álláspontot foglalt el, amely nem zárkózott el bizonyos reformoktól, de a radikális változásokat elutasította. Negyedik átfogó témaként a korabeli katolicizmusnak az állammal kapcsolatos véleményét lehet kiemelni: a „Szent István-i" jelző a kor totalitárius állameszméinek egyértelmű, bár gyakran csak burkoltan megfogalmazott elutasítását jelentette. A fenti témákban közös, hogy többé-kevésbé valamennyit pápai megnyilatkozások (enciklikák, illetve az 1942-es karácsonyi beszéd) inspirálták, és ez is jelzi a nagygyűlések egyházi jellegének erősödését. A témaválasztást természetesen befolyásolták a hazai közélet eseményei és a világháború is. Ennek ellenére a zsidókérdés néhány elejtett megjegyzéstől eltekintve nem került elő. Ugyanakkor az utolsó, 1943-ban tartott nagygyűlés az emberi jogok kapcsán általánosítva és eléggé óvatosan, de mégis egyértelműen elutasította a náci fajelméletet.

331 *Gianone A.*: Az Actio Catholica története i. m. 60.

EPILÓGUS – A NEMZETI MÁRIA KONGRESSZUS

A második világháború után az állam–egyház viszony gyökeresen megváltozott. Az ateista és antiklerikális kommunizmus egyre nyilvánvalóbb kormányzati térnyerése következtében megszűnt az érdekazonosság az egyház és az államhatalom között, az ellentétek mind jobban kiéleződtek. Ráadásul az 1945-ös földosztással eltűnt a katolikus egyház autonómiájának korábbi gazdasági bázisa. Ugyanakkor az egyház társadalmi befolyása és jelenléte még néhány évig jelentős maradt, a helyzet majd csak a nyílt kommunista diktatúra kiépülése után változott meg drasztikusan.[1]

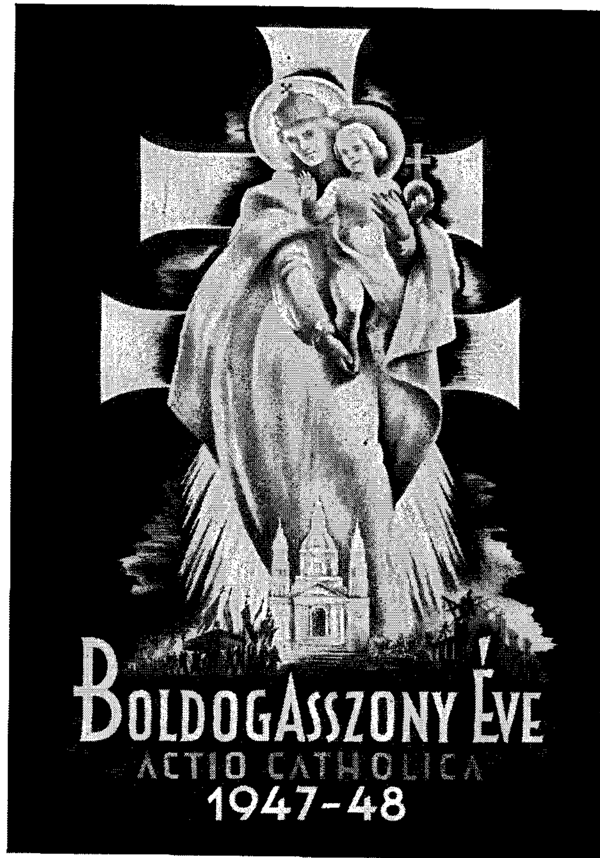
A második világháborút követő két esztendőben minden bizonnyal az újjáépítés nehézségei miatt nem rendeztek országos katolikus nagygyűlést. 1945-ben október 4. és 6. között a nagygyűlés helyett triduumot tartottak Nagy-Budapest összes templomában, amelyhez 7-én egy rózsafüzér-körmenet kapcsolódott volna, de az végül – ismeretlen okból – elmaradt.[2] Egy évvel később ugyancsak a katolikus nagygyűlések szokásos időpontjában, de arra való utalás nélkül, kétnapos Szent Gellért-ünnepséget szerveztek, a vértanú püspök halálának 900 éves évfordulója alkalmából országszerte tartott megemlékezésekhez kapcsolódóan.[3]

1947-ben sem egy önmagában álló nagygyűlést szerveztek, hanem bekapcsolták egy másfél éves ünnepségsorozat, a Boldogasszony Éve keretébe. *(60. kép.)* A Nemzeti Mária Kongresszus az országos katolikus nagygyűlések folytatásának tekinthető, hiszen a hagyományos október eleji időpontban került megrendezésre, és a programok felépítése sok hasonlóságot mutat: előzetes harangozás pénteken, egyesületi rendezvények és ifjúsági gyűlés szombaton, vasárnap délelőtt megnyitóülés, délután körmenet, hétfőn különféle katolikus szervezetek, köztük az AC Országos Tanácsának ülése, valamint a nők és a férfiak gyűlései, végül kedden a záróünnepség és

1 A XX. századi magyar egyháztörténet korszakolásának lehetőségeiről lásd *Gyarmati György:* Egyház, sok rendszer és a történelmi idő. A 20. századi magyar egyháztörténet nézőpontjából. In: Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989. Szerk.: Bánkuti Gábor és Gyarmati György. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2010. 13–30.

2 Magyar Kurír, 1945. szeptember 27. II. kiadás, 1945. október 6. III. kiadás.

3 Uo., 1946. október 1. I. kiadás, 1946. október 12. IV. kiadás, 1946. október 13. IV–VI. kiadás.

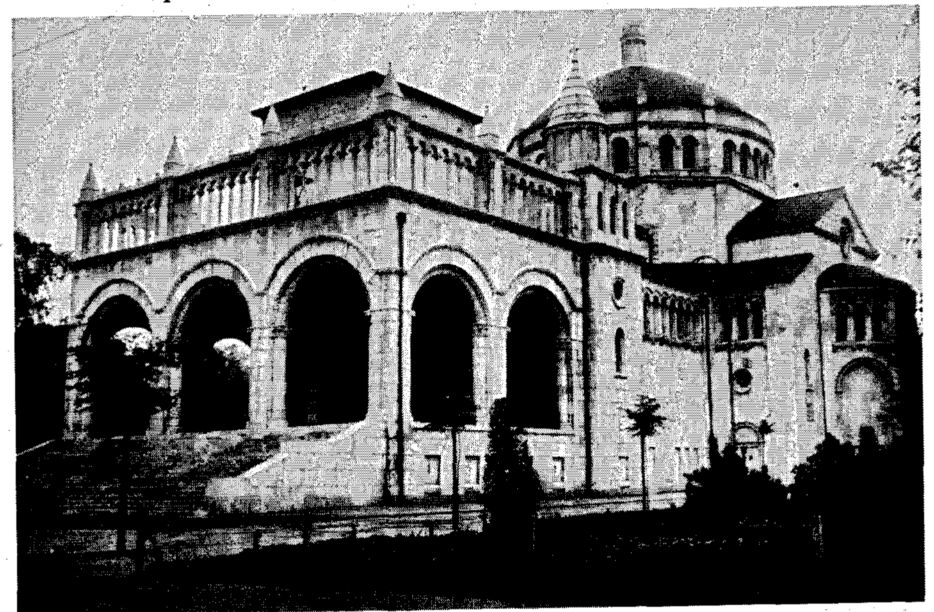

60. kép. A Boldogasszony Éve plakátja

a Te Deum.[4] A nagygyűlésekhez való hasonulás szándékát jelképezi, hogy az 1947 februárjában felvázolt elképzelés szerint még három díszgyűlést terveztek, jóllehet ez végül nem valósult meg.[5] Jelképesnek tekinthető, hogy az 1930–1940-es évek nagygyűléseinek eucharisztikus körmeneteihez hasonlóan a Nemzeti Mária Kongresszus körmenetén is vitték a tiroliaktól 1930-ban kapott hatalmas keresztet.[6] A két rendezvény hasonlóságára Mindszenty József esztergomi érsek is utalt a kongresszus lezárásakor: „A magyar katolikus nagygyűlés nem más és a Nemzeti Mária Kongresszus sem más, mint seregszemle. Seregszemlére hívtuk össze a katolikus Magyarországot."[7]

4 Erre Szögi László már 1991-es tanulmányában felhívta a figyelmet az *Új Ember* korabeli tudósításaira támaszkodva. *Szögi L.*: A katolikus nagygyűlések i. m. 511.
5 PL 3286-1947. Czapik Gyula Mindszenty Józsefnek 1947. február 17.
6 *Gianone A.*: A nyilvánosság és az Actio Catholica i. m. 94.
7 Mindszenty záróbeszéde a Nemzeti Mária Kongresszuson. Magyar Kurír, 1947. október 7. este 8 óra 3.

A hasonlóságok ellenére természetesen számos különbség is megfigyelhető: a Vigadóban nem tartottak nyilvános üléseket, a vasárnapi megnyitó- és a keddi záróünnepség – a szombati ifjúsági nagygyűléshez hasonlóan – a Szent István-bazilika előtti térre került, az utóbbi pedig egyúttal az 1945 és 1948 közötti időszak egyik legfontosabb katolikus társadalmi szervezetének, a Katolikus Szülők Vallásos Szövetségének nagygyűlése is lett. A rendezvények között újdonságnak számított a munkásság szombat esti ájtatossága a pesti gyárnegyedben található Golgota téren, illetve az egyházközségi küldöttek kedd délelőtti országos kongresszusa a Sportcsarnokban. Módosult a vasárnap délutáni körmenet helyszíne, feltehetően a politikai változások miatt átkerült a hagyományos Bazilika–Országház útvonalról a Thököly úti domonkos templom és a Regnum Marianum-templom közé. *(61. kép.)* Bár a

61. kép. A Regnum Marianum-templom

Mária-kongresszus idején is számos katolikus szervezet tartott ülést, ezek túlnyomórészt hitbuzgalmi jellegűek voltak, hiányoztak az 1945-ben, illetve 1946-ban betiltott katolikus társadalmi egyesületek (például az EMSZO és a KALOT) rendezvényei. Az inkább közéleti arculatú országos katolikus nagygyűlésekkel összevetve különbségnek tekinthető a Nemzeti Mária Kongresszus erősebben hitbuzgalmi jellege, amit alátámaszt az is, hogy a megnyitó előtt, valamennyi templomban triduumot tartottak a kongresszus lelki előkészítésére.[8]

8 Nemzeti Mária-Kongresszus 1947. október. [Actio Catholica, Budapest, 1947.]

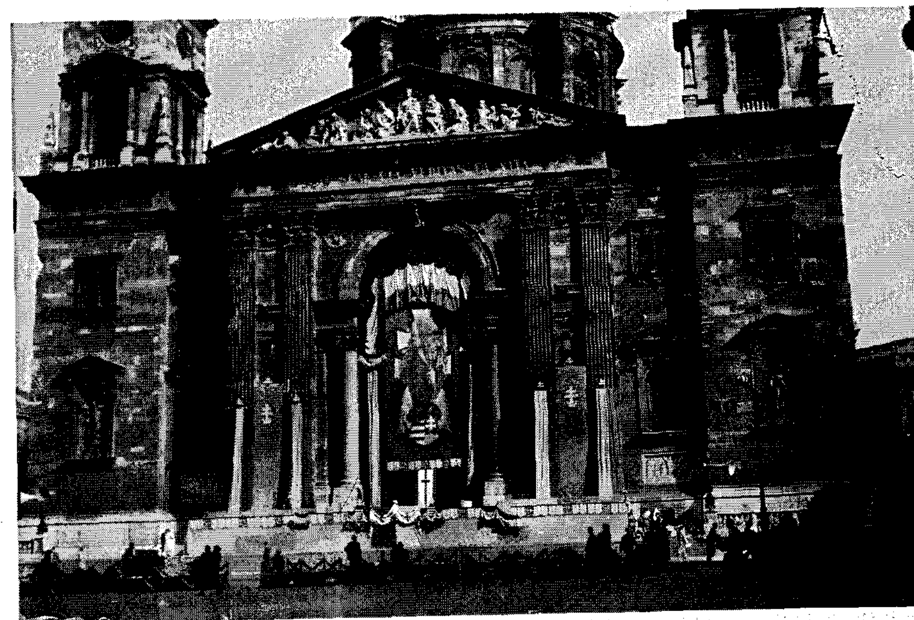
Ahogy a fentiekben már szó esett róla, jelentősen különbözött a politikai környezet. A kékcédulás választások után mindenki számára nyilvánvalóan kommunista kézbe került az ország kormányzása, jóllehet ismét koalíciós kormány alakult kisgazda politikussal az élen. A politikai helyzet változását jól tükrözi, hogy a vidéki hívek utazásának elősegítésére hiába kért az AC vezetése – a korábbi szokásoknak megfelelően – a MÁV-tól utazási kedvezményt és különvonatokat, a Közlekedési Minisztérium ezek teljesítéséhez nem járult hozzá. Végül huszonnégy órával a kongresszus megkezdése előtt engedélyezték a harminchárom százalékos kedvezmény megadását, de ez már nem jelentett segítséget a szervezésben.[9] A megváltozott politikai helyzet a médiában is tükröződött: a Mária-kongresszusról nem számolt be sem a filmhíradó, sem a rádió, katolikus napilap hiányában csak a korlátozott terjedelmű *Új Ember* hetilap tudósíthatta a katolikus híveket. Jellemző, hogy a kommunista *Szabad Nép* csak azért tudósított az eseményről, hogy ellenzéki politizálással vádolhassa a szervezőket: mindössze arról adott hírt, hogy Pfeiffer Zoltánt, a kékcédulás választásokon jól szereplő kommunistaellenes Magyar Függetlenségi Párt vezetőjét és Mindszenty hercegprímást éltető röplapokat osztogattak a résztvevők között.[10] A *Népszava* pedig egyáltalán nem foglalkozott a rendezvénnyel. Ugyanakkor a *Magyar Kurír* sajtószolgálata a háború előtti időszakhoz hasonlóan működött, és a nem baloldali napilapok, mint a *Magyar Nemzet*, illetve a radikális *Világ* hírt adtak a kongresszusról.[11]

Mivel a második világháború utáni közéletben mindenki a demokratikus jelzőt használta, természetes, hogy a háború előtti időszakhoz képest még inkább fontossá vált a tömegekre való hivatkozás. Ez megfigyelhető a Nemzeti Mária Kongresszus esetében is. Míg a háborús évek nagygyűlésein – igaz, kényszerű okokból – csak zárt falak közötti rendezvényeket tartottak, ez a kongresszus visszatért a szabad ég alá. Köztéren, a Szent István-bazilika előtt *(62. kép.)* zajlott tízezres tömegek előtt a megnyitó- és a záróünnepség, az utóbbihoz kapcsolódó Te Deum, valamint az ifjúsági gyűlés, és 1941 után ismét tartottak utcai körmenetet. Ugyancsak szabadtéri nagyrendezvény volt a munkások Golgota téri ájtatossága, amely bizonyos fokig úgy is tekinthető, mint Bangha 1933-as elképzelésének megvalósulása. A Nemzeti Mária Kongresszus legjelentősebb beltéri eseményét, az egyházközségi küldöttek országos értekezletét a Sportcsarnokban tartották. Ez a többezres gyűlés nemcsak mérete miatt volt jelentős, hanem elsősorban azért, mert ilyen, az összes világi hívő képviselőit tömörítő rendezvényre korábban nem került sor. Mindszenty József hercegprímás úgy tekintette a csaknem háromezer egyházközség két-

9 *Gianone A.:* Az Actio Catholica története i. m. 204. Az ügyben Iszak Kálmán, a Demokrata Néppárt képviselője interpellációt nyújtott be a parlamentben a közlekedésügyi miniszternek. Az 1947. évi szeptember hó 16-ára összehívott országgyűlés naplója. I. köt. 343–344.

10 Szabad Nép, 1947. október 7. 3., 1947. október 12. 6.

11 Magyar Nemzet, 1947. október 7. 5.; Világ, 1947. október 7. 3., 1947. október 9. 3.

62. *kép.* A Szent István-bazilika a Boldogasszony Éve plakátjával

két világi küldöttjének értekezletét, mint a 19. század közepe óta többször felvetett katolikus autonómia előkészítőjét. Ennek az autonómiának 1947-ben természetesen más lett volna a tartalma, mint korábban, hiszen az egyházi nagybirtokokat a földreform során elvették, és ezért anyagi szempontból kulcskérdés lett volna – a protestánsokhoz hasonlóan – az egyházközségekre támaszkodó katolikus egyház megszervezése.

Ami az 1947-es Nemzeti Mária Kongresszus szónokait illeti, a püspökök jelenléte továbbra is kiemelkedő, különösen Mindszentyé, aki valamennyi fontosabb gyűlésen nyitó- és záróbeszédet is mondott. A szónokok közül teljesen eltűntek a politikusok, ami visszavezethető a Mária-kongresszus deklaráltan hitbuzgalmi jellegére, de arra is, hogy a hercegprímás 1947-ben a legfontosabb katolikus politikusok tevékenységét nem nézte jó szemmel. A világiak közül így előtérbe kerültek az egyházközségi vezetők és újdonságként anonim, azaz a források által meg nem nevezett személyek is. Mindez arra utal, hogy a korszellemhez híven a katolikus egyház is a népre, az egyszerű emberekre kívánt támaszkodni és hivatkozni.

A Nemzeti Mária Kongresszus mindegyik ülését más-más téma határozta meg. A megnyitóünnepségen a szónokok többsége a Mária-tiszteletről beszélt. Badalik Bertalan domonkos szerzetes a Szűz Máriáról szóló katolikus tanítás két legfontosabb elmét, az istenanyai és a közbenjáró szerepet ismertette. Pogátsa József soproni orvos a Mária-tisztelet magyar hagyományainak bemutatása mellett azt hangsúlyozta, hogy a Boldogasszony iránti szeretet

63. *kép.* A Katolikus Szülők Vallásos Szövetségének logója

igazi jele az, ha valaki keresztényként helytáll a családban, a munkában és a közéletben.[12] A záróünnepség fő témájaként természetszerűleg az ifjúság nevelése szerepelt, hiszen ez egyúttal a Katolikus Szülők Vallásos Szövetségének nagygyűlése is volt. *(63. kép.)* Azt itt felszólalók a szülők szerepének és az iskolai vallásos nevelésnek a fontosságát hangsúlyozták, akárcsak a tizenkét évvel korábbi, 1935-ös országos katolikus nagygyűlés szónokai.[13] A nyitó- és a záróünnepség mellett a Mária-kongresszus legfontosabb rendezvényének az egyházközségek országos értekezlete tekinthető, ahol természetszerűleg az egyházközség volt a téma. Mindszenty hercegprímás megemlékezett arról, hogy Magyarországon a világi hívek aktivitásának színtere az egyházközség, illetve a rá épülő Actio Catholica. Mihalovics Zsigmond az egyházközségek munkáját dicsérte a templomok és iskolák újjáépítésében, és aláhúzta szerepüket a betiltott katolikus egyesületek tevékenységének továbbvitelében, illetve a fakultatív hitoktatás, az állami tankönyv-monopólium és a falusi kisiskolák államosítása elleni tiltakozásban. Mihalovics után három egyházközség világi elnöke fejtette ki a modern egyházközség egy-egy ismérvét: apostoli, azaz támogatja a papságot abban, hogy a kereszténység elvei érvényesüljenek a társadalom életében; szervezett, azaz olyan éves munkatervet készít, amely figyelembe veszi a helyi problémák mellett az AC országos programját; önellátó, azaz nem szorul rá külső támogatásra, amelyet az egyházmegye nem is tudna biztosítani, sőt az egyházközségnek kell hozzájárulnia a központi intézmények fenntartásához.[14]

A fentiek jelzik, hogy a Nemzeti Mária Kongresszus hitbuzgalmi jellege ellenére a közéletre is reflektált. Már a szombati ifjúsági gyűlésen kifogásolta

12 Magyar Kurír, 1947. október 5., III. kiadás 4–8.
13 Uo., 1947. október 7., III. kiadás 2–3.; *Mészáros I.*: Boldogasszony Éve i. m. 87–88.
14 Magyar Kurír, 1947. október 7. II. kiadás 2–6.; *Mészáros I.*: Boldogasszony Éve i. m. 80–86.

Kaas Ervin[15] a katolikus ifjúsági szervezetek feloszlatását. Mindszenty bíboros ugyanitt a katolikus könyvkiadás hiányára utalt, amikor nehezményezte, hogy „a történelemből és a kinyilatkoztatásból jövő szellemi termékekhez nem jut hozzá a magyar ifjúság".[16] A hercegprímás a vasárnapi hivatalos nyitóbeszédében az ottawai Mária-kongresszuson szerzett élményei kapcsán, a kanadai katolikusok helyzetét ismertetve áttételesen a magyarországi állapotokat bírálta. Kifejezetten közéleti jellegű eseménynek tekinthető a – Pázmány Péter Tudományegyetem aulájában tartott – hétfői egyetemista nagygyűlés, ahol elfogadták a katolikus egyetemi és főiskolai hallgatók tizenkét pontos kiáltványát, amellyel nyilvánvalón az 1848-as márciusi ifjak követeléseire kívántak utalni. Ebben a kiáltványban hitet tettek a demokrácia mellett és éppen arra hivatkozva kértek szervezkedési szabadságot, megfelelő állami támogatást, arányos képviseletet a diákszervezetekben, a pártpolitika kizárását az egyetemekről, valamint – Csernoch János 1912-es memorandumához hasonlóan – egy keresztény bölcseleti tanszék felállítását, hogy az eszmék szintjén is egyenlő esélyt kapjon a marxista és a keresztény világnézet.[17] Az egyházközségek keddi gyűlésén pedig Mindszenty bíboros javaslatára határozatot fogadtak el arról, hogy követelik a katolikus napilap és a katolikus egyetem engedélyezését. A hercegprímás ezt a határozatot a záróünnepség közönségével is megszavaztatta. A Mária-kongresszus lezárulta utáni napon egy-egy küldöttség vitte mind e határozatot, mind az ifjúsági kiáltványt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba, illetve Dinnyés Lajos miniszterelnökhöz, aki a kongresszusi küldöttségnek szemére is vetette a politizálást.[18] Az ügy ezzel még nem zárult le. A püspökök 1947. decemberi ülésükön foglalkoztak a sajtókérdéssel is, és úgy döntöttek, hogy januárban az összes egyházközség írásban kérje a katolikus napilap engedélyezését.[19]

A Nemzeti Mária Kongresszus hosszú ideig az utolsó nagygyűlésnek bizonyult. 1948 őszén, a kiépülő kommunista diktatúra szorításában, a felekezeti iskolák államosítása és a külföldi segélyt közvetítő katolikus karitász munkájának ellehetetlenítése, illetve a Boldogasszony Éve utolsó zarándoklatainak hatósági akadályozása miatt az Actio Catholica vezetői úgy döntöttek, hogy 1948-ban nem szerveznek nagygyűlést.[20] Megvalósult, amit 1942-ben Grősz József szombathelyi püspök sötét vízióként festett föl a leányifjúság

15 Kaas Ervin, az AC Főiskolai Bizottságának titkára beszéde fogalmazványában erősebb hangot ütött meg, de Mindszenty javaslatára enyhített rajta. *Mészáros István:* Végállomás – Recsk, a katolikus egyetemi ifjúsági mozgalom történetéből (1945–1948) Valóság, 2013. I–VI. Interneten: http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=855&lap=0 (letöltés: 2016. augusztus 10.).
16 Magyar Kurír, 1947. október 4. V. kiadás 3., 5.
17 Uo., 1947. október 6. II. kiadás 3–4.; *Mészáros I.*: Boldogasszony Éve i. m. 71–74.
18 *Mészáros I.*: Boldogasszony Éve i. m. 86. ÁBTL V-700/74. 252. Mihalovics Zsigmond 1947. október 11-i levele Mindszenty hercegprímásnak.
19 A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között. Vál., bev., s. a. r.: Beke Margit. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015. 347.
20 *Gianone A.*: Az Actio Catholica története i. m. 214.

díszgyűlésén: „egy napon mi is arra ébredhetünk, hogy nem lesz hitoktatás iskoláinkban, nem lesz katolikus sajtónk, nem lesznek katolikus egyesületeink, nem lesz úrnapi körmenetünk".[21]

A kommunista diktatúra idején katolikus nagygyűlés összehívására sem nyílt lehetőség. Csak jóval a rendszerváltás után, 2000-ben rendezték meg a Budapesti Katolikus Nagygyűlést, 2013 óta pedig évente változó helyszínen (Budapest, Miskolc, Debrecen) tartják a Katolikus Társadalmi Napokat (Kattárs), amelyek azonban inkább a francia szociális hetek mintájára szerveződnek.[22]

21 XXX. Országos Katolikus Nagygyűlés i. m. 141.
22 Új Ember, 2000. július 9. 1., http://www.kattars.hu (letöltés: 2016. augusztus 10.).

ÖSSZEGZÉS

Mint láthattuk, a katolikus nagygyűlések intézménye hatalmas utat tett meg Magyarországon az 1848 és 1947 között eltelt évszázadban. A hazai katolikusok az osztrák területen rendezett német nagygyűlések révén ismerkedtek meg először ezzel a rendezvénytípussal, amelyet kezdetben óvatos távolságtartással fogadtak, de ezt idővel, a németországihoz hasonló kihívások magyarországi megjelenésével felváltotta a mintakövetés szándéka. Az egyházi elit egyes csoportjainak részéről már az 1860-as években felmerült a világi katolikusok mozgósításának igénye és ezzel a nagygyűlések meghonosításának terve, ám ezt végül csak évtizedekkel később, a politikai nyomás hatására, az 1890-es évek egyházpolitikai küzdelmeinek időszakában sikerült valóra váltani. A konfliktusok hatására a magyar hierarchia félretette korábbi aggályait, és a regionális összejövetelek sikerét látva beleegyezett az 1894-es budapesti tiltakozó nagygyűlés megrendezésébe. A szervezők ugyanakkor még nem tudták az intézményesülés útjára terelni a kezdeményezést, csak a közéleti csatazaj lecsillapodása után, az 1900-as jubileumi évben indult útjára a rendszeresen megtartott országos nagygyűlések sorozata.

Ennek alapvetően az egység felmutatását kellett volna szolgálnia, a valóságban azonban a magyarországi katolicizmus helyzetét tükrözte, vagyis a megosztottságot, a különböző politikai csoportok, frakciók közötti erőviszonyok változását, illetve az időnként zajos botrányokat kiváltó érdekellentéteket. Ennek is betudható az, hogy a nagygyűlések szervezőinek nem sikerült elérniük talán legfontosabb céljukat, egy olyan szervezet létrehozását, amely valamennyi közéletileg aktív katolikust és valamennyi egyesületet tömörít a közösség céljainak elérése érdekében. Az Országos Katolikus Szövetség és elődszervezetei, illetve a Katolikus Népszövetség is csak szerény részeredmények elérésére voltak képesek ezen a téren. A dualista Magyarország mértékadó liberális közvéleménye ezért inkább egy szűk politikai szubkultúra megnyilvánulásaként értékelte a nagygyűléseket, nem pedig a katolikus egyház hivatalos rendezvényeként, hiszen ezt továbbra is a püspöki kar képviselte, amely a kulisszák mögötti tárgyalások során sokkal hatékonyabban érvényesíthette érdekeit a kormánnyal szemben.

1920 után elhalványult a nagygyűlések korábban gyakran érzékelhető ellenzéki jellege, a szónokok a keresztény-nemzeti jelszavak jegyében támogatták az állam legfontosabb politikai törekvéseit – bár szükség esetén a kormánnyal szemben is igyekeztek védelmükbe venni az egyházi érdekeket. A dualizmus korát meghatározó, a katolikus közösséget is megosztó közjogi

törésvonal megszűnt, a legitimizmus kérdése pedig többnyire nem jelentett hasonlóan komoly konfliktusforrást. A korábbi korszak látványos kötélhúzásai, esetenként botrányba fulladó vitái tehát nem ismétlődtek meg újra, ami már önmagában véve is egységesebb képet kölcsönzött a közéleti erődemonstrációnak. Miután pedig a szociáldemokrata tömegek a Bethlen–Peyer-paktum következtében eltűntek az utcáról, semmi sem akadályozta többé a szimbolikus térfoglalási kísérletek sikeres végrehajtását, ami leginkább az államhatalom „megkeresztelését" jelképező és egyre látványosabbá váló eucharisztikus körmenetek, valamint a Parlament lépcsőin tartott záróünnepségek kapcsán érhető tetten. Az egységes katolikus társadalmi szervezkedés útnak indítása és ezzel a végrehajtó szervezet megteremtése a „katolikus parlamentek" számára azonban továbbra sem történt meg, hiába tett erre kísérletet a Prohászka Ottokár nevével fémjelezhető püspökkari bizottság. A nagygyűlések egyre inkább reprezentatív eseményekké váltak, amit a legvilágosabban talán a korábban az új ötleteket kitermelő és az aprólékos részletmunkára lehetőséget nyújtó szakosztályi ülések eltűnése mutat. Az 1920-as évek csekély gyakorlati eredményt felmutató országos katolikus nagygyűléseivel való elégedetlenséget tükrözi az alföldi nagygyűlések megszerveződése és intézményesülése is.

1932-től az Actio Catholica létrejöttével elvileg rendelkezésre állt a közéleti cselekvés összehangolására hivatott katolikus „csúcsszerv", amely az előrelépés lehetőségét rejtette magában, bár a gyakorlati munka igencsak döcögősen indult. Az Actio Catholica szerepvállalása – valamint a Serédi Jusztinán hercegprímás által a szónoki megnyilvánulások felett gyakorolt alapos felügyelet – mindenesetre jelzi, hogy a világegyházban jelentkező „fegyelmezési hullám" ekkorra már a magyar katolikus nagygyűléseket is elérte. Míg a dualizmus korában és a Horthy-korszak első felében a szónokok lényegében szabadon beszélhettek az előre megadott témáról, addig az 1930-as években a prímás már előzetes ellenőrzést gyakorolt, hozzájárulva ahhoz, hogy a nagygyűlés erőt és egységet sugározzon kifelé, és a katolikus közösség – a régi eszményképhez közelítve – valóban egy *acies bene ordinata,* egy jól szervezett hadsereg képét mutassa. Ugyanezt szolgálta az Actio Catholica színre lépésével párhuzamosan megjelenő, a nagygyűlési mottókban tükröződő egységes témakör bevezetése, amely egyébként a német nagygyűléseket már az 1920-as évek közepétől jellemezte.[23]

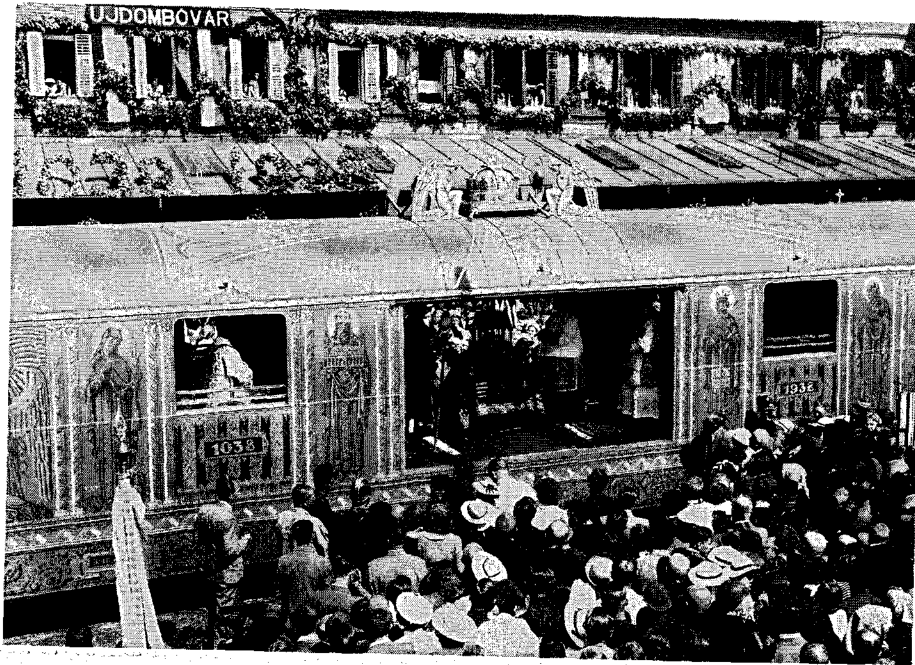
A belső közösségépítés terén a nagygyűlések már a dualizmus korszakában is eredményeket mutathattak fel. Az itt lezajlott megbeszélések eredményeként számos olyan egyesület jött létre és kezdte meg működését, amely új munkaterületeken képviselte az egyház érdekeit. Nyisztor Zoltán szerint „a katolikus nagygyűlésekből indultak el a katolikus sajtónak, a külföldi magyarok gondozásának, a karitász megszervezésének, a szövetkezeteknek, szociális kurzusoknak, főiskolás internátusoknak, nőmozgalomnak, munkás- és ta-

23 *Morsey, R.:* i. m. 20.

nonc-szervezkedésnek a gondolatai".[24] Itt lehetőség volt arra is, hogy az új katolikus mozgalmak megmutathassák magukat ország-világnak, ezenkívül „támaszt és lelkesedést tudtak meríteni a további munkára".[25] A nagygyűlések által bátorított társadalomszervező munka nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a fővárosban létrejöjjön és megerősödjön a katolikus egyesületi hálózat. Amint Almásy József 1943-ban megjegyezte, a katolicizmus szempontjából Budapest a századfordulón nem számított központnak. Katolikus centrumnak akkoriban a püspöki székvárosokat, különösen a „magyar Sionnak" nevezett Esztergomot, valamint Pannonhalmát tekintették. Budapest csak a nagygyűlések, illetve az 1918-ban elinduló egyházközségi szervezkedés nyomán válhatott – politikai támogatással – a hazai katolicizmus meghatározó jelentőségű központjává. Almásy találó megfogalmazása szerint a nagygyűléseket ezért nyugodtan tekinthetjük a főváros „katolikus akciójának".[26]

A német mintától eltérően a magyarországi nagygyűlések helyszínéül a főváros szolgált – az 1907-es pécsi és 1909-es szegedi nagygyűléseket leszámítva. Annak ellenére, hogy a dualizmus idején csak e két rendezvény tudott a tömegek felvonultatása terén sikert felmutatni, nem lett foganatja Csernoch János hercegprímás 1913-as javaslatának, hogy minden második évben vidéken tartsák az országos katolikus nagygyűlést. Jellemzőnek tarthatjuk, hogy sokáig egyáltalán nem született hasonló kezdeményezés, és 1942-ben is hiába ajánlotta Virág Ferenc pécsi püspök székvárosát helyszínül, a javaslatot véleményező Actio Catholica Országos Elnöksége, bár elismerte a vidéki rendezés „nagy erkölcsi hatását" a helyi közösség életére, mégsem javasolta a főváros elhagyását. Az AC vezetésének indokait, miszerint vidéken nem lehetne a megszokott méretű nagygyűlést megtartani a közlekedési és elszállásolási nehézségek miatt, illetve eleshetnének a fővárosi hatóságok támogatásától, ha nem minden évben Budapesten tartanák, a püspöki kar elfogadta, és kitartott a fővárosi helyszín mellett.[27] Mindez jól tükrözi – a kortárs Nyisztor Zoltán visszaemlékezésének megfogalmazásában –, hogy „az akkori Magyarország túlzottan is centralizált ország volt; minden a fővárosban halmozódott össze, minden onnan indult ki, minden oda futott össze. Nemcsak a politika, hanem a tőke, a nagyipar, a nagykereskedelem, a tudomány, a művészet, az irodalom, a sajtó. Kisugárzása oly erős volt, pláne Erdély elvesztése után, melynek egyedül volt mindig önálló kultúrája, sőt politikája is, hogy a vidék, az egész ország csak csatlósa volt a fővárosi életnek, a legtöbbször minden egyéni szín és íz nélkül."[28] Az 1907. és 1909. évi országos katolikus nagygyűlések, az 1920-as évek alföldi katolikus nagygyűlései, a Szent Jobb 1938–1939-es or-

24 *Nyisztor Z.:* A Katolikus Nagygyűlések harminc éve i. m. 7.
25 Uo. 9.
26 *Almásy J.:* i. m. 5.
27 A magyar katolikus... 1919–1944 i. m. II. köt. 329.
28 *Nyisztor Z.:* Ötven esztendő i. m. 66.

64. kép. A Szent Jobbot szállító aranyvonat Újdombóváron, 1938

szágjárása és az 1947–1948-ban országszerte megtartott Mária-napok azonban azt igazolták, hogy vidéken is lehetséges volt több tízezres tömegeket megmozgatni. *(64. kép.)*

A nagygyűlések a Horthy-korszakban túlnyomórészt reprezentatív eseményként működtek, amit egyesek kritikusan szemléltek. Bangha Béla például 1936-ban úgy vélte, „jó lenne, ha a Katolikus Nagygyűlés nemcsak két gyönyörű egyházi ünnepség (mise, eucharisztikus körmenet) volna, hanem nagy problémák kikiáltása vagy megoldása is, megfelelő tömegek előtt".[29] A jezsuita páter ugyanakkor már megbékélt azzal a gondolattal, hogy a nagygyűlés – jellegéből fakadóan – csak elvi iránymutatásra vállalkozhat, a végrehajtásra külön szervezet, vagyis az AC hivatott: „A Katolikus Nagygyűlés nem végrehajtó szerv. Csak gondolatokat és irányításokat, belátásokat és mozgalmakat indíthat el, de az állam és a társadalom egész életébe benyúló azonnali reformokat nem hozhat. [...] A Katolikus Nagygyűlés csak a kikristályosodott jelszavakat adhatja meg, a megvalósító munkát mindenkinek a saját körében kell elvégezni."[30]

29 Tollheggyel. Magyar Kultúra 1936. II/222. A szöveg szerzője bizonyosan Bangha Béla, mivel Bíró Bertalan bevette az írást a Bangha-összkiadásba: *Bangha Béla:* Nagygyűléseink tanulsága. In: Bangha Béla Összegyűjtött i. m. XXIV. köt. 186.
30 Uo.

Nyisztor Zoltán nagy hatású, korábban is idézett visszaemlékezésében, amely az 1960-as években íródott, úgy vélte, súlyos problémákat okozott az, hogy a szervezők „különösen az utolsó években, a politikai földrengés miatt túlzott óvatosságból [leszürkítették] a témakört és hangszerelést egyaránt s bújócskát játszva a sorsrengető kérdésekkel, [hagyták] ünnepéllyé lesüllyedni" a nagygyűléseket.[31] Ez a vélemény részben az utólagos visszaemlékezés látószögének torzító hatásával magyarázható, hiszen a két legutolsó nagygyűlés szónokai, köztük maga Nyisztor is, valójában a kor aktuális problémáiról beszéltek, jóllehet sokszor igen óvatosan fogalmaztak – a radikális hang azonban korábban sem volt jellemző. Abban, hogy Nyisztor az utolsó rendezvényeket a korábbiaknál szürkébbnek látta, szerepet játszhatott továbbá az egységes témakör, amelyet az 1930-as évek előtt többen javasoltak és bevezetésekor még ő is üdvözölt. Nyisztor kortársként ugyancsak jónak tartotta, sőt ő maga is szorgalmazta a tömegek igényeit jobban figyelembe vevő, a látványra, az ünnepségekre nagyobb hangsúlyt helyező nagygyűlést, amelynek egyébként a hasonló jellegű párt- és egyéb rendezvényekkel kellett magát megmérettetnie. Nyisztor az 1930-as, 1940-es években maga is amellett tört lándzsát, hogy a katolikus elveket korszerűen jelenítsék meg a nyilvánosság előtt, annak érdekében, hogy azokat hatékonyan lehessen képviselni. A nagygyűléseknek mint találkozóhelynek a jelentőségét is kiemelte, mivel „megismerhették egymást szemtől szembe és közelről az egyházi és világi vezetők, de főként megismerhette vezéreit a nagy katolikus nép". Márpedig Nyisztor szerint „a népnek az eszményeket is emberek testesítik meg, s [...] a világ mindenfajta népe [...] mindig inkább nagy egyéniségek, szónokok, magukkal ragadó emberbűvölők, mint eszmék után indul".[32] Ebben a kérdéskörben talán Almásy József látott a legvilágosabban, aki értékítélet megfogalmazása nélkül, puszta tényként rögzítette 1943-ban, hogy míg „valaha a nagygyűlés inkább kongresszus volt [...] az utóbbi évtizedek folyamán mindinkább tömegdemonstráció és propaganda szerepét tölti be a katolikus életben".[33]

Az 1890-es évek regionális katolikus nagygyűléseit a társadalom és a politikai élet erősödő szekularizációjával szemben rendezték meg, amit a kortársak számára elsősorban a polgári házasság bevezetése tett kézzelfoghatóvá. Ettől kezdve a második világháborúig az összes katolikus nagygyűlés az elvilágiasodásra próbált reagálni, és – a 20. század első felében kormányzó pápák szándékának megfelelően – a társadalom rekrisztianizálását tűzte ki célul. A hívek öntudatra ébresztése szempontjából alapvetően sikeresnek tekinthetők a nagygyűlések, amit a résztvevők számának emelkedése is tükröz. A társadalom szekularizációját azonban nem lehetett megállítani vagy visszafordítani, amit jól jelképez, hogy Serédi hercegprímásnak az 1934-es nagygyűlésen

31 *Nyisztor Z.:* Ötven esztendő i. m. 79.
32 *Nyisztor Z.:* A Katolikus Nagygyűlések harminc éve i. m. 10.
33 *Gianone A.:* Nyisztor Zoltán i. m. 170.

felvázolt törvényjavaslata a polgári házasság módosításáról soha nem került az országgyűlés elé.

Ha a magyar katolikus nagygyűléseket a hasonló külföldi rendezvényekkel hasonlítjuk össze, kitűnik, hogy már rendszeres megtartásukat is eredményként lehet elkönyvelni. Lényegében csak Németországban rendeztek évente hasonló jellegű nagygyűléseket, míg a hitleri hatalomátvétel 1933-ban megszakította az 1848 óta tartó sorozatot (igaz, ez 1948-tól újra folytatódhatott). Angliában az első világháború előtt még évente, majd 1929-ig háromévente rendeztek nagygyűlést, végül többéves szünet után teljesen lemondtak róla. 1937-ben az angol püspöki kar ugyanis értelmetlennek nyilvánította „az olyan konferenciákat és kongresszusokat, amelyek csak a szónoklásnak engednek szabad folyást, de semmiféle gyakorlati eredményre nem vezetnek".[34] Ausztriában, Belgiumban és Svájcban pedig meglehetősen rendszertelenül, de mindenképpen többéves kihagyással hívtak össze nagygyűléseket.[35] A rendszeres magyarországi megrendezés jelentőségét így méltatta Nyisztor Zoltán 1942-ben: „Ritkán ragadta meg gondolat vagy terv annyi lelkesedéssel és olyan tartósan a magyar katolicizmust, mint a katolikus nagygyűlések gondolata. Sok más nagyreményű és nagylelkesedésű akció dőlt dugába vagy vesztette el célját és jelentőségét ez alatt az idő alatt, de a katolikus nagygyűlés mindig megmaradt."[36]

A kortárs Nyisztor kevesebb kritikával és több lelkesedéssel, az 1960-as évekből visszatekintő Nyisztor igen kritikusan, de alapvetően mégis pozitívan értékelte az országos katolikus nagygyűléseket. Szerinte ezek „igen komoly szerepet töltöttek be a magyar katolicizmus életében: irányt mutattak, korszerű s éppen vitatott kérdéseket tisztáztak, tiltakozást vagy óvást emeltek kormány és közvélemény felé s gyakran a katolicizmuson belül is hibákat és mulasztásokat szellőztettek meg", ezenkívül „mint seregszemle az öntudatot növelte, az államhatalom s a romboló irányzatok felé erőt mutatott, s alkalmat adott a katolicizmusnak ország-világ előtt hallatni szavát a legégetőbb kérdésekről".[37]

34 Miért nincs katolikus nagygyűlés Angliában? Magyar Kultúra. 1937/I. 309.
35 Miért nincs katolikus nagygyűlés Angliában? i. m. 309. *Maeyer, J.:* i. m. 9–28. *Altermatt, U.:* A katolicizmus i. m. 102. *Liebmann, M.:* i. m. 1197–1198.
36 *Nyisztor Z.:* A Katolikus Nagygyűlések harminc éve i. m. 3.
37 *Nyisztor Z.:* Ötven esztendő i. m. 78–79.

SUMMARY

Hungarian Catholics Congresses

This monograph is about the history of the Hungarian Catholics Congresses organized in the first part of the 20th century. During this half century Hungary saw enormous crises such as the First World War followed by the treaty of Trianon (which meant the loss of two thirds of Hungary's territory), the Great Depression, the World War II and the Soviet occupation.

The fifty year history of the Hungarian Catholics Congresses can be divided into three periods. The first years of the 20th century belongs to the Age of Dualism (1867–1918) which was a liberal period in Hungary characterized by rapid modernisation and the secularization of society. In 1890 a political by the Church struggle started, that after some years led to the codification of the compulsory civil marriage which was seen as a significant defeat of Catholicism. This shock alarmed the clergy, some aristocrats and intellectuals who aimed to protect their world view and reorganise Catholic society. One means to reach their goals was the adaptation of the institution of *Katholikentage* (Catholic Days) meetings regularly organized in the German-speaking parts of Europe since 1848. The First Hungarian Catholic Congress was organized in 1900. This assembly as well as the following ones served to gather all the active Catholic believers together, but this aim was not easily realized as there were conflicts of interests within Catholicism. Moreover they could not attract masses, except for those two congresses organized in the country.

The year 1920 marks the beginning of the Horthy regime which also signals the start of the second period in the history of the Hungarian Catholics Congresses. The situation of Catholicism changed in Hungary as a result of the Great War, the first Communist dictatorship of 1919 and the Peace Treaty of Trianon of 1920. While the pre-war years were dominated by Liberalism, the new conservative-authoritarian regime asserted itself as nationalist and Christian. It set out to collaborate closely with the Catholic, Lutheran and Calvinist Churches in order to revise the Treaty of Trianon, prevent a new seizure of power of the Left and maintain social order. As one of the allies of the Horthy regime the role of the Roman Catholic Church increased in the 1920s, furthermore Catholicism also gave its support and moral legitimization to the new administration. However the relation between the State and the Catholic Church was not without its tensions as Catholics were pressed by government to cooperate with Protestants, a practice forbidden in many areas by the Holy See. During this period the Hungarian Catholic Congress was transformed – at least partially – from the assembly of the elite into

demonstration of the masses, with especially the Eucharistic processions attracting tens of thousands of simple believers.

Although the good relationship between the State and the Catholic Church basically did not change in 1933, this year marks the beginning of the third period in the history of Hungarian Catholics Congresses, because from that year it is the Catholic Action which organized the congresses as well as the Marian Congress in 1947. In Hungary this period is marked by political tensions and agonies: the growing influence of Nazi Germany and World War II followed by the Soviet occupation. During these years, the Catholic Action – founded by the Episcopal conference in 1932 – played a major role within the Catholic Church by exerting a considerable influence on the life of the local communities through the parishes and various associations. The Catholic Action gave every Congress a main theme, as for example in 1934 *Christ and the Family* or in 1936 *Christ and the Village*, thus lending every congress a unique image. The Catholic Action also tried to democratize the congresses by organizing the inaugural sessions outdoors.

Between 1900 and 1943 the Catholics held thirty-one National Congresses, that is on was organised almost every year. However there were no congresses during World War I, in 1905 and in 1921 because of the tense political situation. Sometimes the Catholic Congress was replaced by other important festivity, such as in 1912 and in 1938 by the international Eucharistic congress of Vienna and that of Budapest, as well as in 1930 by the festivities of the jubilee year of Saint Emeric.

The program of the Hungarian Catholics Congresses lasted three or four days including masses, public conferences and the meetings of Catholic associations, as well as an Eucharistic procession which was always the most spectacular event. From a political point of view, it was the public conferences that were the most significant. The speakers addressed the most important contemporary issues such as the possibilities about the revision of the liberal Marriage Act of 1894, the question of the Catholic self-governance (autonomy) and the organization of laymen within the Roman Catholic Church, the relation between Catholics and Protestants, social questions relating to the working class, the popularising of the Catholic press, youth education, the possibilities about the revision of the Peace Treaty of Trianon, the legitimism (the question of restoring the House of Habsburg–Lorraine to the throne) and the protection of the Church against anti-clericalism, atheism, communism and Nazism.

Thus this monograph gives an insight into one of the important institutions of the history of the Catholic Church in Hungary in the early 20th century. It also illuminates the standpoints of various Catholic personalities (priests as well as laymen) on the most prominent issues of Hungarian society and the challenges of the Catholic Church between the end of the 19th century and the beginning of the Communist dictatorship in the late 1940s.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Katholikentage in Ungarn

Diese Monographie untersucht die Geschichte der Katholikentage in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts in Ungarn. Während dieses halben Jahrhunderts erlebte Ungarn riesige Krisen wie den Großen Krieg und die Teilung des Landes durch den Friedensvertrag von Trianon, die Weltwirtschaftskrise und den Zweiten Weltkrieg, der sich mit der sowjetischen Besetzung endete.

Das halbe Jahrhundert der Katholikentage kann in drei Perioden aufgeteilt werden. Das Zeitalter des Dualismus (1867–1918) galt in Ungarn als eine liberale Epoche, die die rasche Modernisierung und die Säkularisierung der Gesellschaft mit sich brach. 1890 begann der sogenannte kirchenpolitische Kampf, der nach einigen Jahren zur Einführung der obligatorischen Zivilehe und damit einer großen Niederlage des Katholizismus führte. Dieser Schock alarmierte den Klerus, einige Aristokraten und Intellektuellen, die die Verteidigung ihrer Weltanschauung und die Neuorganisierung der katholischen Gesellschaft zum Ziel setzten. Ein Mittel dazu bot für sie die Adaptation der Katholikentage, die in dem deutschsprachigen Sprachraum Europas seit 1848 sehr verbreitet waren. Der erste Katholikentag wurde 1900 in Ungarn organisiert. Diese und die darauffolgenden Kongresse setzen das Zusammentragen aller aktiven Katholiken zum Ziel, aber dies hat wegen den Interessenkonflikten innerhalb des Katholizismus nicht erreicht werden können. Sie haben es nicht geschafft, Massen zu gewinnen, mit der Ausnahme der zwei Katholikentage, die auf dem Lande organisiert wurden.

Das Jahr 1920 markiert den Beginn der Horthy-Ära und auch den Beginn der zweiten Periode in der Geschichte der ungarischen Katholikentage. Die Lage der Katholizismus veränderte sich in Ungarn durch den Großen Krieg, die erste kommunistische Diktatur von 1919 und den Friedensvertrag von Trianon im Jahre 1920. Während die Vorkriegsjahre vom Liberalismus dominiert wurden, behauptete sich die neue konservativ-autoritäre Regierung als nationalistisch und christlich. Es ging darum, eng mit den katholischen, evangelischen und reformierten Kirchen zusammenzuarbeiten, um den Vertrag von Trianon zu verändern, eine neue Machtergreifung der Linken zu verhindern und die soziale Ordnung aufrechtzuerhalten. Als einer der Verbündeten des Horthy-Regimes hat sich die Rolle der katholischen Kirche in den 1920er Jahren erhöht, außerdem gab der Katholizismus auch Unterstützung und moralische Legitimierung der neuen Regierung. Doch

das Verhältnis zwischen dem Staat und der katholischen Kirche war nicht frei von Spannungen, da die Katholiken von der Regierung gezwungen wurden, mit den Protestanten zusammenzuarbeiten, eine Praxis, die in vielen Gebieten von dem Heiligen Stuhl verboten war. Während dieser Zeit wurde der ungarische Katholikentag, zumindest teilweise, von der Versammlung der Elite in die Demonstration der Massen verwandelt, vor allem die eucharistische Prozession, die die einfachen Gläubigen anzog.

Obwohl das gute Verhältnis zwischen dem Staat und der katholischen Kirche sich im Jahre 1933 grundsätzlich nicht änderte, markiert dieses Jahr den Beginn der dritten Periode in der Geschichte der ungarischen Katholikentage, denn ab diesem Jahr organisierte sie die Katholische Aktion, die auch für den Marianischen Kongress von 1947 verantwortlich war. In Ungarn war diese Periode von politischen Spannungen und Änderungen geprägt: dem wachsenden Einfluss des Nazi-Deutschlands und des Zweiten Weltkrieges, gefolgt von der sowjetischen Besetzung. Während diesen Jahren spielte die Katholische Aktion, die 1932 von der Bischofskonferenz gegründet wurde, eine wichtige Rolle in der katholischen Kirche, indem sie durch die Pfarrgemeinden und verschiedene Vereine einen erheblichen Einfluss auf das Leben der örtlichen Gesellschaften ausübt. Die katholische Aktion gab jedem Katholikentag ein Hauptthema, wie etwa 1934 *Christus und die Familie* oder im Jahre 1936 *Christus und das Dorf*, das dem Kongress ein einheitliches Bild verlieh. Die Katholische Aktion auch versuchte, die Katholikentage zu demokratisieren, indem sie die Eröffnungssitzungen im Freien organisierte.

Zwischen 1900 und 1943 hielten die Katholiken einunddreißig nationale Kongresse, also fast jedes Jahr. Der Katholikentag fiel wegen des Ersten Weltkrieges aus, und er fand 1905 und 1921 wegen der angespannten politischen Situation nicht statt. Er wurde manchmal durch andere wichtige Festlichkeiten ersetzt, wie 1912 und 1938 durch den internationalen Eucharistischen Kongress von Wien und von Budapest, sowie 1930 durch die Feierlichkeiten des Jubiläumsjahres des Heiligen Emmerich.

Das Programm der ungarischen Katholikentage dauerte drei oder vier Tage, darunter fanden Messen, öffentliche Konferenzen und die Versammlungen der katholischen Vereinigungen, sowie eine Eucharistische Prozession statt, die immer die spektakulärste Veranstaltung war. Aus politischer Sicht waren die öffentlichen Sitzungen am bedeutendsten. Die Redner behandelten die wichtigsten zeitgenössischen Herausforderungen innerhalb der Kirche, wie die Möglichkeiten der Revision des liberalen Heiratsgesetzes von 1894, die Frage der katholischen Selbstverwaltung (Autonomie), die Organisation von Laien in der Kirche, die Beziehung zwischen Katholiken und Protestanten, die sozialen Fragen der Arbeiterklasse, die Popularisierung der katholischen Presse, die Jugend, die Möglichkeiten der Revision des Friedensvertrages von Trianon, den Legitimismus (die Frage die Wiederherstellung der Macht des Hauses Habsburg–Lothringen), ferner den

Schutz der Kirche gegen Anti-Klerikalismus, Atheismus, Kommunismus und Nationalsozialismus.

Dieses Buch behandelt also eine wichtige Institution der katholischen Kirche im 20. Jahrhundert. Er beleuchtet auch die Standpunkte verschiedener katholischen Persönlichkeiten (Priester und Laien) zu den prominentesten Fragen der ungarischen Gesellschaft und der katholischen Kirche zwischen dem Ende des 19. Jahrhunderts und dem Beginn der kommunistischen Diktatur nach dem Zweiten Weltkrieg.

RÉSUMÉ

Les assemblées générales des catholiques en Hongrie

Cette monographie aborde l'histoire des assemblées générales des catholiques en Hongrie c'est-à-dire l'histoire des grands congrès catholiques ayant été organisés dans la première partie du XXe siècle. Pendant ce demi-siècle la Hongrie connut des crises énormes comme la première guerre mondiale suivie du partage de la Hongrie par le traité de Trianon, la Grande Dépression et la deuxième guerre mondiale suivie de l'occupation soviétique.

Le demi-siècle de l'histoire des assemblées générales des catholiques peut être divisé en trois périodes. L'époque du dualisme (1867-1918) est considérée en Hongrie comme une période libérale caractérisée par la modernisation et la sécularisation rapide de la société. C'est en 1890 que les luttes de la politique ecclésiastique commencèrent et quelques années plus tard aboutirent à la codification du mariage civil obligatoire et ainsi à une défaite significative du catholicisme. Ce choc alarma le clergé, certains aristocrates et intellectuels s'étant engagés de protéger leur vision du monde et de réorganiser la société catholique. Pour atteindre ces objectifs, l'adaptation des *Katholikentage*, ayant été régulièrement organisés dans la partie germanophone de l'Europe depuis 1848, leur semblait adéquate. C'est ainsi que la première assemblée générale des catholiques fût organisée en 1900. Cette assemblée ainsi que les suivantes servaient de réunir tous les catholiques actifs, mais ce but ne fut pas atteint à cause des conflits d'intérêts au sein du catholicisme. Elles ne réussirent pas non plus attirer des masses, sauf les deux assemblées organisées en province.

L'année 1920 est le début du régime Horthy qui marque également le commencement de la 2e période dans l'histoire des assemblées générales des catholiques. La situation du catholicisme changea beaucoup en Hongrie après la Grande Guerre, à cause de la dictature communiste en 1919 et du traité de Trianon en 1920. Après la période de l'avant-guerre dominée par le libéralisme, le nouveau régime conservateur-autoritaire, s'affirmant nationaliste et chrétien, voulait collaborer étroitement avec les Églises catholique, luthérienne et calviniste afin de réviser le traité de Trianon, prévenir une nouvelle prise de pouvoir de la gauche et maintenir l'ordre social. En tant qu'allié important du régime Horthy, le rôle de l'Église catholique grandit beaucoup dans les années 1920. A son tour le catholicisme donna également son soutien et la légitimation morale au régime. Cependant la relation entre l'État et l'Église catholique connut quelques tensions, comme le problème du légitimisme (la restauration des Habsbourg) et la collaboration avec les protestants,

forcée par le gouvernement et interdite dans beaucoup de domaines par le Saint-Siège. Pendant cette période l'assemblée générale des catholiques se transforma, au moins en partie, du congrès de l'élite en manifestation des masses, c'est surtout la procession eucharistique qui attira les simples fidèles.

Bien que la bonne relation entre l'État et l'Église catholique n'ait pas changé au fond en 1933, cette année marque le commencement de la 3e période dans l'histoire des assemblées générales des catholiques, puisque depuis lors c'est l'Action Catholique qui organisa ces assemblées ainsi que le congrès marial en 1947. Cette période est marquée en Hongrie par des tensions et des tourments politiques: l'influence grandissante de l'Allemagne nazie, la Deuxième Guerre mondiale, l'occupation de l'armée rouge et le début de la dictature communiste. Pendant ces années, l'Action Catholique, fondée par la conférence épiscopale en 1932, joua un rôle majeur au sein de l'Église catholique en exerçant une grande influence sur la vie des communautés locales par les paroisses et les associations. L'Action Catholique donna à chaque assemblée générale des catholiques un thème principal, comme *Christ et la famille* en 1934 ou *Christ et le village* en 1936, cela prêta aux assemblées une image unique. L'Action Catholique elle essaya également de démocratiser les assemblées en organisant les séances inaugurales en plein air.

Entre 1900 et 1943 les catholiques hongrois ont tenu trente-et-unes assemblées générales, c'est-à-dire presque chaque année. L'assemblée n'eut pas lieu pendant la Première Guerre mondiale, à cause de la situation politique tendue en 1905 et en 1921, elle fut remplacée par une autre fête importante, comme en 1912 et en 1938 par le congrès eucharistique international de Vienne et celui de Budapest ainsi que par les fêtes de l'année jubilaire de Saint Emeric en 1930.

Pendant les trois ou quatre journées d'une assemblée, des messes, des séances publiques et des réunions d'associations se sont suivies, ainsi qu'une procession eucharistique étant d'ailleurs la manifestation la plus spectaculaire. Du point de vue politique, ce sont les séances publiques qui occupaient une place majeure. C'est là où les orateurs abordèrent les grands défis contemporains dont la révision de la loi libérale sur le mariage civil, l'autonomie catholique et l'organisation des laïcs au sein de l'Église catholique, la relation entre catholiques et protestants, la question sociale, la presse catholique, l'éducation des jeunes, la révision du Traité de Trianon, le légitimisme, ainsi que la défense de l'Église contre l'anticléricalisme, l'athéisme, le communisme et le nazisme.

Cet ouvrage fait découvrir donc une institution importante de l'histoire de l'Église catholique en Hongrie au 20e siècle. Il éclaire la prise de position de l'élite catholique y compris clercs et laïcs sur les problèmes importants de la société et de l'Église catholique en Hongrie de la fin du 19e siècle au commencement de la dictature communiste après la Seconde Guerre mondiale.

SOMMARIO

I congressi nazionali dei cattolici in Ungheria

Questa monografia tratta la storia dei congressi nazionali dei cattolici in Ungheria nella prima partita del XX secolo. Durante questo mezzo-secolo l'Ungheria ha conosciuto crisi enormi come la prima guerra mondiale seguita dalla divisione dell'Ungheria in seguito al trattato di Trianon, la Grande Depressione e la seconda guerra mondiale e poi dell'occupazione sovietica.

Il mezzo-secolo della storia dei congressi nazionali dei cattolici può essere diviso in tre periodi. L'epoca del dualismo (1867–1918) è considerata in Ungheria come un periodo liberale caratterizzato dalla modernizzazione e la secolarizzazione veloce della società. Nel 1890 sono cominciate le lotti della politica ecclesiastica e alcuni anni più tardi sono terminate nella codificazione del matrimonio civile obbligatorio, in una sconfitta significativa del cattolicesimo. Questo colpo ha allarmato il clero, alcuni aristocratici ed intellettuali che si sono impegnati di proteggere la loro visione del mondo e di riorganizzare la società cattolica. Per raggiungere questi obiettivi, l'adattamento dei *Katholikentage*, essendo stato organizzato regolarmente nelle parti di lingua tedesca dell'Europa dal 1848, sembrava loro efficace. Il primo congresso nazionale dei cattolici è stato organizzato nel 1900. Questo congresso così come le successive servivano di riunire tutti i cattolici attivi, ma questo scopo non è stato raggiunto a causa dei conflitti d'interessi in seno al cattolicesimo. Non sono riusciti ad attirare neanche delle masse, salvo i due congressi organizzate in provincia.

L'anno 1920 è l'inizio del regime Horthy che anche è l'inizio del secondo periodo nella storia di questi congressi. Poiché la situazione del cattolicesimo è cambiata molto in Ungheria dopo la Grande Guerra, la prima dittatura comunista nel 1919 e il trattato di Trianon nel 1920. Dopo il periodo dell'anteguerra dominato dal liberalismo, il nuovo regime conservatore e autoritario, affermandosi nazionalista e cristiano, voleva collaborare strettamente con la Chiese cattolica, anche con la Chiesa luterana e la Chiesa calvinista per rivedere il trattato di Trianon, per prevenire una nuova presa di potere della sinistra e par mantenere l'ordine sociale. Come alleato importante del regime Horthy, il ruolo della Chiesa cattolica e cresciuto molto negli anni '20. Al suo turno il cattolicesimo ha dato anche il suo sostegno e la legittimazione morale al regime. Tuttavia la relazione tra lo Stato e la Chiesa cattolica ha conosciuto alcune tensioni, come il problema del legittimismo (la restaurazione degli Asburgo) e la collaborazione con i protestanti, forzata dal governo e vietata in molti campi dalla Santa Sede. Durante questo periodo il congresso nazionale dei

cattolici si è trasformato, al meno in parte, dal congresso dell'élite in una manifestazione delle masse, è stata soprattutto la processione eucaristica ad attirare i semplici fedeli.

Sebbene la buona relazione tra lo Stato e la Chiesa cattolica non sia cambiata fondamentalmente nel 1933, questo anno è l'inizio di un nuovo periodo nella storia dei congressi nazionali dei cattolici, perché da quest'anno è l'Azione Cattolica ad organizzare questi congressi così come il Congresso Mariano nel 1947. Questo periodo è caratterizzato in Ungheria da tensioni e tormenti politici: l'influenza crescente della Germania nazista, la seconda guerra mondiale, l'occupazione dell'esercito rosso e l'inizio della dittatura comunista. Durante questi anni, l'Azione Cattolica, fondata dalla conferenza episcopale nel 1932, ha giocato un ruolo maggiore in seno alla Chiesa cattolica esercitando una grande influenza sulla vita delle comunità locali tra le parrocchie e le varie associazioni. L'Azione Cattolica ha dato ai congressi nazionali dei cattolici un tema principale, come *Cristo e la famiglia* nel 1934 o *Cristo e il villaggio* nel 1936, ciò ha suscitato ai congressi un'immagine unica. L'Azione Cattolica ha provato anche a democratizzare il congresso organizzando all'aperto le sedute inaugurali.

Tra il 1900 e il 1943 i cattolici ungheresi hanno organizzato trentuno congressi nazionali, quasi ogni anno. Il congresso non è stato tenuto durante la Prima Guerra mondiale, a causa della situazione politica tesa nel 1905 e nel 1921, è stato sostituito da un'altra festa importante, come nel 1912 e nel 1938 dal congresso eucaristico internazionale di Vienna e di Budapest così come nel 1930 dalla festa del centenario di Sant'Emerico.

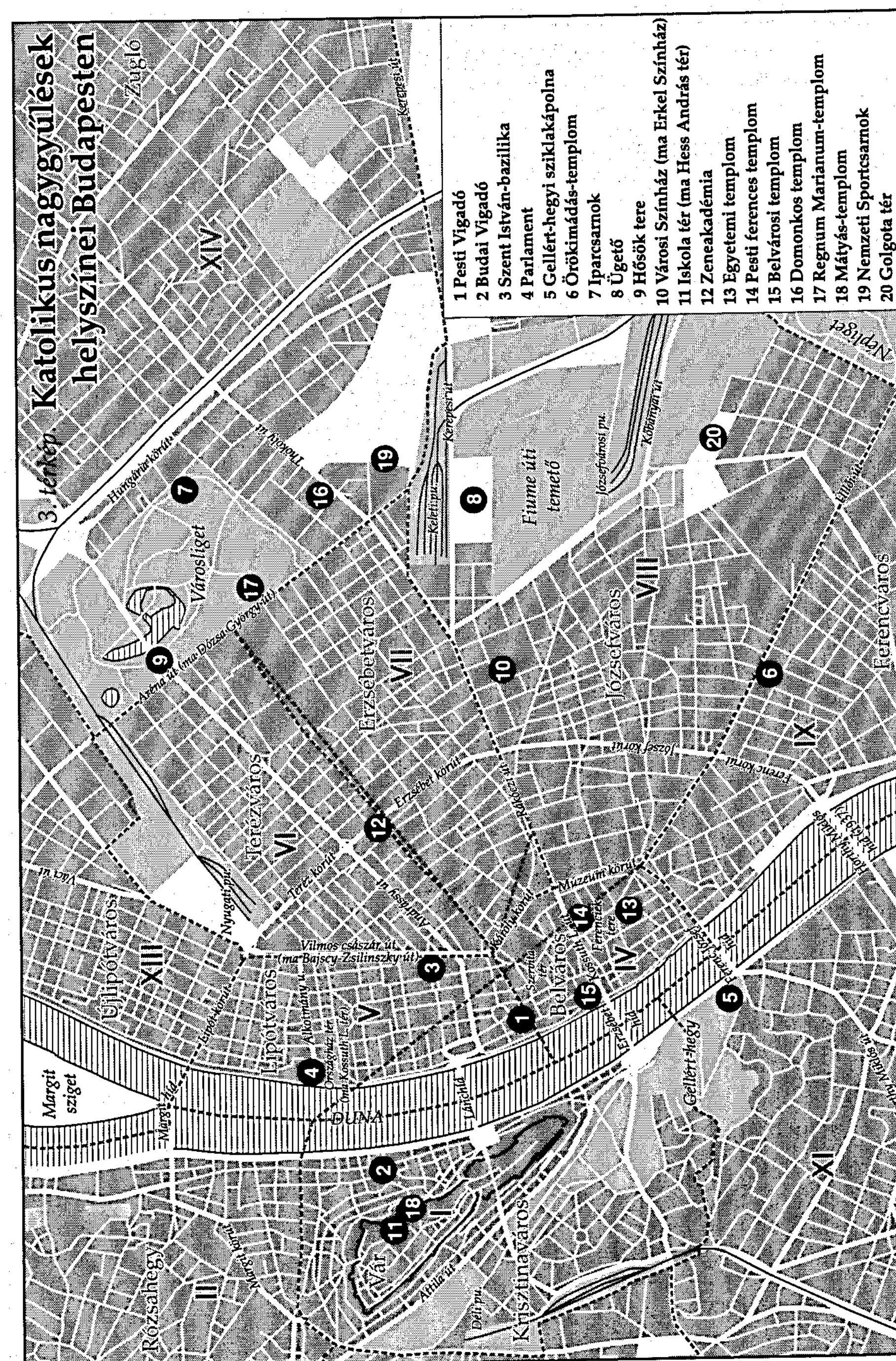
Durante le tre o quattro giornate dei congressi, messe, sedute pubbliche e riunioni di associazioni si sono susseguite, così come una processione eucaristica che era sempre la manifestazione più spettacolare. Dal punto di vista politica, erano le sedute pubbliche che occupavano un posto maggiore. Là gli oratori hanno trattato le grandi sfide contemporanee tra cui la revisione della legge liberale sul matrimonio civile, la difesa della Chiesa contro l'anticlericalismo e l'ateismo, l'autonomia cattolica e l'organizzazione dei laici in seno della Chiesa cattolica, la relazione tra cattolici e protestanti, la questione sociale, la stampa cattolica, l'educazione dei giovani, la revisione del trattato del Trianon, il legittimismo, così come la difesa della Chiesa contro l'anticlericalismo, l'ateismo, il comunismo ed il nazismo.

Questo libro tratta dunque un'istituzione importante della storia della Chiesa cattolica in Ungheria nel XX secolo, illuminando la presa di posizione dell'élite cattolica, clerici e laici sui problemi importanti della società e della Chiesa cattolica in Ungheria dalla fine del XIX secolo fino al principio della dittatura comunista dopo la Seconda Guerra mondiale.

FÜGGELÉK

AZ ORSZÁGOS KATOLIKUS NAGYGYŰLÉSEK IDŐPONTJAI

I. Országos Katolikus Nagygyűlés	1900. augusztus 17–19.
II. Országos Katolikus Nagygyűlés	1901. november 5–7.
III. Országos Katolikus Nagygyűlés	1902. október 15–17.
IV. Országos Katolikus Nagygyűlés	1903. október 20–22.
V. Országos Katolikus Nagygyűlés	1904. október 21–23.
VI. Országos Katolikus Nagygyűlés	1906. szeptember 24–26.
VII. Országos Katolikus Nagygyűlés (Pécs)	1907. augusztus 25–27.
VIII. Országos Katolikus Nagygyűlés	1908. szeptember 14–16.
IX. Országos Katolikus Nagygyűlés (Szeged)	1909. augusztus 29–31.
X. Országos Katolikus Nagygyűlés	1910. november 13–15.
XI. Országos Katolikus Nagygyűlés	1911. november 12–14.
XII. Országos Katolikus Nagygyűlés	1913. november 8–10.
XIII. Országos Katolikus Nagygyűlés	1920. október 23–26.
XIV. Országos Katolikus Nagygyűlés	1922. október 7–10.
XV. Országos Katolikus Nagygyűlés	1923. október 6–9.
XVI. Országos Katolikus Nagygyűlés	1924. október 11–14.
XVII. Országos Katolikus Nagygyűlés	1925. október 10–13.
XVIII. Országos Katolikus Nagygyűlés	1926. október 9–12.
XIX. Országos Katolikus Nagygyűlés	1927. október 15–18.
XX. Országos Katolikus Nagygyűlés	1928. október 7–9.
XXI. Országos Katolikus Nagygyűlés	1929. október 26–29.
XXII. Országos Katolikus Nagygyűlés	1931. október 10–13.
XXIII. Országos Katolikus Nagygyűlés	1932. október 15–18.
XXIV. Országos Katolikus Nagygyűlés	1933. október 7–11.
XXV. Országos Katolikus Nagygyűlés	1934. szeptember 22–25.
XXVI. Országos Katolikus Nagygyűlés	1935. szeptember 28. – október 1.
XXVII. Országos Katolikus Nagygyűlés	1936. október 3–6.
XXVIII. Országos Katolikus Nagygyűlés	1939. május 18–21.
XXIX. Országos Katolikus Nagygyűlés	1941. október 4–7.
XXX. Országos Katolikus Nagygyűlés	1942. október 2–8.
XXXI. Országos Katolikus Nagygyűlés	1943. október 1–6.

A KÖTETBEN SZEREPLŐ JELENTŐSEBB SZEMÉLYEK RÖVID ÉLETRAJZA

Alföldy Dezső (1875–1961): jogász, a bírói ranglétrán fokozatosan emelkedve 1923-tól kúriai bíró, 1935 és 1940 között a budapesti ítélőtábla alelnöke, majd 1946-ig elnöke. 1939 és 1944 között felsőházi tag.
Almásy József (1898–1944): esztergomi egyházmegyés pap, 1939-től 1943-ig a Központi Szeminárium vicerektora, 1939-től 1943-ig a Magyar Szent Kereszt Egyesület egyházi elnöke, majd tiszteletbeli elnöke.
Andor (Anhäupel) György (1867–1914): pápai prelátus, író. 1891-ben szentelték pappá. 1894–1897 között az esztergomi Papnevelő Intézet szemináriumi prefektusa, 1901-től szentszéki jegyző és prímási titkár, 1905–1911 között irodaigazgató. 1911–1914 között a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium miniszteri osztálytanácsosa. 1906-tól esztergomi kanonok.
Angyal Pál (1873–1849): büntetőjogász, 1912-től 1944-ig a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem professzora, 1909-től az MTA tagja.
Apponyi Albert gróf (1846–1933): politikus, 1872-től haláláig – két év kihagyással – folyamatosan országgyűlési képviselő, a dualizmus végén több kormány kultuszminisztere. Az első világháborút lezáró békekonferencián, majd 1925-től haláláig a Népszövetségben a magyar delegáció vezetője.
Auer István (1872–1938): újságíró, író. 1894–1908 között az *Alkotmány* munkatársa, 1896–1905 között a *Christliches Volksblatt* szerkesztője. 1898–1908 között az Országos Pázmány Egyesület titkára. Széles körű irodalmi publikációs tevékenységet is végzett.
Badalik Bertalan Sándor (1890–1965): domonkos szerzetes, 1934 és 1938 között az osztrák–magyar, majd 1946-ig a magyar rendtartomány főnöke, 1946 és 1949 között a budapesti rendház perjele, 1949-től haláláig veszprémi megyéspüspök, de 1957-től – internálása miatt – nem kormányozhatta egyházmegyéjét.
Bangha Béla (1880–1940): jezsuita szerzetes, hithirdető, Magyarország „sajtóapostola", 1928 és 1935 között budapesti házfőnök, 1933-tól haláláig az AC országos alelnöke.
Bárdos (1890-ig Ptacsek) Remig Sándor (1868–1932): bencés szerzetes, 1920-tól haláláig pannonhalmi főapát.
Béldy (1918-ig Bruckner) Alajos (1889–1946): sportoló, katonatiszt, különféle hadügyi (csapattiszti, diplomáciai) beosztások után 1941-től az 1944. októberi nyilas puccsig – altábornagyként – az ifjúság honvédelmi nevelésének országos vezetője. 1945 júliusában a népbíróság kötél általi halálra ítélte, de kegyelemből életfogytiglani börtönbüntetést kapott.
Bernolák Nándor (1880–1951): jogász, keresztényszocialista politikus. 1914 és 1920 között a debreceni egyetemen a büntetőjog tanára. 1920–1922-ben nemzetgyűlési képviselő a Keresztény Nemzeti Párt színeiben, nevéhez fűződik a numerus clausus törvényjavaslatának antiszemita módosítása, 1921–1922-ben népjóléti és munkaügyi miniszter, 1922-től ügyvédként és egyetemi magántanárként dolgozott Budapesten.
Bitter Illés Béla (1868–1939): ciszterci szerzetes, német–latin szakos középiskolai tanár, 1907-ben a Katolikus Középiskolai Tanáregyesület egyik alapítója, 1912-től

1938-ig a rend budai gimnáziumának igazgatója. 1921-ben részt vett a Foederatio Emericana létrehozásában.
Blaskovics Ferenc (1864–1937): csanádi egyházmegyés pap, politikus, lapszerkesztő. 1886-ban szentelték pappá, 1887-től tanár a temesvári Papnevelő Intézetben. 1891-ben megalakította a Délvidéki Földművelők Gazdasági Egyesületét, 1895-től a Dél-Magyarországi Gazdasági Bank igazgatója. 1904-től csanádi kanonok, 1906-tól nagyprépost. 1896–1901 és 1901–1905 között nemzeti párti, az 1898-as egyesülést követően szabadelvű programmal országgyűlési képviselő. Az első világháború után a bánáti sváb mozgalom egyik vezetője.
Bőle (másutt Böhle vagy Bőhle) Kornél (1887–1961): domonkos szerzetes, hitszónok, lelki író. 1910-től 1950-ig néhány hónapot leszámítva a budapesti rendház tagja (1930 és 1937 között [?] perjele), az általa 1921-ben alapított Credo vezetője.
Boromisza Tibor (1840–1928): megyéspüspök. 1863-ban szentelték pappá, 1869-től tanítóképzői hittanár és jánoshalmai plébános. 1893-tól kalocsai kanonok és a szeminárium rektora. 1902-től általános helynök és az érsekség jószágkormányzója. 1906-ban szatmári püspökké nevezték ki.
Breyer István (1880–1940): esztergomi egyházmegyés pap, 1917-től kanonok, 1929-től segédpüspök, 1922 és 1928 között a VKM helyettes államtitkára, 1934-től haláláig győri megyéspüspök.
Czapik Gyula (1887–1956): csanádi egyházmegyés pap, újságíró, lapszerkesztő, 1929-től nagyváradi kanonok, 1939-től veszprémi püspök, majd 1943-tól haláláig egri érsek, 1940–1943-ig az AC sajtóügyekért felelős alelnöke, 1943-tól haláláig az AC ügyvezető elnöke.
Czettler Jenő (1879–1953): jogász, agrárközgazdász, egyetemi tanár, politikus; 1919-től 1947-ig a Műegyetem Közgazdaságtudományi Karának tanára, 1920 és 1935 között nemzetgyűlési, illetve országgyűlési képviselő, 1927-től 1935-ig a képviselőház egyik alelnöke, 1937-től 1944-ig a felsőház tagja. 1951-ben a Grősz-perben 12 év börtönre ítélték.
Csernoch János (1852–1927): esztergomi egyházmegyés pap, 1908-tól csanádi püspök, 1911-től kalocsai érsek, 1913-tól esztergomi érsek, 1914-től bíboros.
Demeczky Mihály (1855–1920): matematikus, egyetemi tanár. 1895-től a II. kerületi egyetemi főgimnázium igazgatója, a Ferenc József Nevelőintézet kormányzója. 1907-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban az újonnan felállítani tervezett hazai főiskolák előkészítésével foglalkozott. 1912-től a budapesti egyetemen matematikát tanított, a számelméletet kutatta.
Drahos János (1884–1950): esztergomi egyházmegyés pap, 1912-től a prímási aulában szolgált, 1924-től kanonok, 1937-től haláláig érseki általános helynök, 1945-ben és 1948–1950-ben a főegyházmegye kormányzója, 1933 és 1939 között az AC főegyházmegyei igazgatója.
Ember Károly (1863–1938): pedagógus. Felsőbányán tanító, majd 1894 és 1922 között a budapesti Római Katolikus Tanítóképző Intézet tanára, később igazgatója. Szerkesztette az *Iskola* (1884) és a *Népnevelő* (1895-től) című folyóiratokat. Fontos szerepet játszott a püspöki kar oktatásügyi tanácsadó testületének, az Országos Katolikus Tanügyi Tanácsnak létrehozásában. Számos katolikus tankönyv szerzője.
Endrédy (1939-ig Hadarits) Vendel Kálmán (1895–1981): ciszterci szerzetes, a rend budai gimnáziumában 1921-től gimnáziumi tanár, 1938-tól igazgató. 1939-től zirci apát. 1950-ben letartóztatták, 1951-ben a Grősz-perben 14 év börtönre ítélték.

1956 novemberében kiszabadult, de 1957-ben még fél évre visszavitték, s csak betegsége miatt távozhatott a pannonhalmi szociális otthonba.

Ernszt Sándor (1870–1938): esztergomi egyházmegyés pap, újságíró, politikus, 1922-től esztergomi, 1925-től haláláig nagyváradi kanonok, különböző keresztény pártok vezető politikusa, 1901-től megszakításokkal országgyűlési, illetve nemzetgyűlési képviselő, 1930–1931-ben népjóléti és munkaügyi, emellett 1931 második felében vallás- és közoktatásügyi miniszter.

Esty Miklós (1895–1973): banktisztviselő, az 1920-as évek elejétől Csernoch János, majd Serédi Jusztinián hercegprímás állandó kísérője (gentiluomo), 1942-től az AC egyik alelnöke.

Esterházy Miklós Móric gróf (1855–1925): 1887 és 1918 között főrendiházi tag, a Katolikus Néppárt egyik alapítója.

Farkas Edit (1877–1942): a Katolikus Nővédő Egyesület aktivistája, 1908-ban megalapította a Szociális Missziótársulatot a szakképzett szociális munkások szerzetesi közösségeként.

Geöcze Sarolta (1862–1928): pedagógus. 1898-tól Budapesten, a II. kerületi Tanítónőképzőben, majd a VI. kerületi Erzsébet Nőiskolában tanított. 1907–1916 között a II. kerületi Tanítónőképző igazgatója. Megszervezte a Magyar Keresztény Munkásnők Országos Egyesületét. Keresztényszocialista és feminista írásai jelentek meg.

Gerely József (1871–1915): esztergomi egyházmegyés pap, lapszerkesztő. 1894-ben szentelték pappá. Budapesten hittanári tevékenységet folytatott, Esterházy Móric gróf családjánál nevelő. Zichy János kultuszminisztersége idején minisztériumi referens (1912), majd múzeumi és könyvtárügyekben másodelőadó (1913). 1902–1915 között az *Egyházi Közlönyt*, 1908-ig az *Új Lap*ot szerkesztette. 1907-ben a Katolikus Sajtóegyesület alapító főtitkára.

Gerevich Tibor (1882–1954): művészettörténész, 1916-tól az esztergomi Keresztény Múzeum igazgatója, 1923 és 1930 között a római Magyar Történeti Intézet, majd a Collegium Hungaricum igazgatója, 1926-tól haláláig a budapesti tudományegyetemen a keresztény archeológia és művészettörténet tanára, 1934-től a Műemlékek Országos Bizottságának elnöke.

Gerinczy Pál László (1906–1965): premontrei szerzetes, 1937-ben gödöllői kormányzó perjel, 1938-ban jászóvári prépost lett, 1939 és 1946 között jászóvári és leleszi, mellette 1940-től haláláig váradhegyfoki prépost, 1937 és 1944 között felsőházi tag, 1944–1945-ben több francia menekültnek adott menedéket a premontrei rendházakban.

Giesswein Sándor (1856–1923): nyelvész, filozófus, antropológus, vallástörténész, győri egyházmegyés pap, 1897-től kanonok. 1898-ban megalakította az első hazai keresztény munkásegyesületet. 1904-től a Keresztény Szocialista Egyesületek Szövetségének elnöke. Az 1905-ös és 1906-os választásokon néppárti programmal országgyűlési képviselővé választották. 1910-ben kilépett a Néppártból és csatlakozott az Országos Keresztényszocialista Párthoz, amelynek társelnöke lett. 1910-ben újra bekerült a képviselőházba. 1912-ben az Országos Katolikus Tanügyi Tanács egyházi elnöke, 1916–1921 között a Szent István Akadémia elnöke, 1918-ban a Nemzeti Tanács tagja.

Glattfelder Gyula (1874–1943): esztergomi egyházmegyés papként sokat tett a fővárosi Szent Imre Kollégiumok létrehozásáért, 1911-től haláláig csanádi püspök, 1942-

ben kalocsai érseki kinevezést kapott, de betegsége miatt székét nem foglalta el. 1932-től haláláig az AC ügyvezető elnöke.

Görcsöni Dénes (eredetileg Friedreich István) (1878–1914): újságíró. 1904-től az *Alkotmány* munkatársa és a *Katholikus Szemle* rendszeres cikkírója. Történelmi tanulmányokat, bírálatokat írt, társadalmi kérdésekkel foglalkozott.

Gróh József (1883–1969): ügyvéd, 1908 és 1944 között az esztergomi főegyházmegye ügyésze, 1929-től Esztergom város képviselő-testületének és a Komárom-Esztergom vármegyei törvényhatósági bizottság tagja. 1945-től 1949-es letartóztatásáig nemzetgyűlési, illetve országgyűlési képviselő. Két évet töltött börtönben, majd ezután újabb két évet internálásban, végül tizenkét évet kényszerlakhelyen.

Gyürky Ödön (1863–1938): tanár, újságíró, az esztergomi főegyházmegye teológusa, de nem szentelték pappá, 1889-től a budapesti Katolikus Kör alapító titkára, 1906-ig az országos katolikus nagygyűlések szervezője.

Habsburg József főherceg (1872–1962): 1918-ban királyi helytartó, 1919-ben „kormányzó", 1927 és 1944 között a felsőház tagja, 1936-tól 1944-ig az MTA elnöke.

Habsburg-Tescheni Albrecht (Albert) főherceg (1897–1955): 1927 és 1944 között felsőházi tag.

Haller István (1880–1964): újságíró, keresztényszocialista politikus, 1908 és 1931 között országgyűlési, illetve nemzetgyűlési képviselő, 1919-ben tárca nélküli propagandaminiszter, majd 1919–1920-ban kultuszminiszter, 1908 és 1918 között a Katolikus Népszövetség főtitkára.

Hanauer Á[rpád] István (1869–1942): veszprémi egyházmegyés pap, 1911 és 1917 között a budai Szent Imre Kollégium igazgatója, 1917 és 1919 között veszprémi kanonok, 1919-től haláláig váci megyéspüspök.

Hász István (1884–1973): győri egyházmegyés pap, teológiai tanár, 1929-től 1945-ig tábori püspök.

Hindy Zoltán (1880–1951): jogász, újságíró, politikus. 1917–1918-ban a Nemzeti Munkapárt, majd a '48-as Alkotmánypárt országgyűlési képviselője, 1918 és 1928 között ügyvéd, 1928-tól az Országos Társadalombiztosító Intézet jogügyi igazgatója, majd 1932-től vezérigazgató-helyettese, 1935-től a Magánalkalmazottak Biztosító Intézetének (MABI) vezérigazgatója. Számos katolikus társadalmi egyesületben töltött be vezető tisztséget, 1911-től (?) az Országos Katolikus Szövetség igazgatója.

Hóman Bálint (1885–1951): történész, politikus, 1917 és 1930 között a budapesti tudományegyetem tanára, 1923 és 1932 között a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója. 1932–1938-ig, majd 1939–1942-ig vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1932 és 1945 között országgyűlési képviselő.

Homonnay Tivadar (1888–1964): jogász, keresztényszocialista politikus, 1920 és 1944 között nemzetgyűlési, illetve országgyűlési képviselő és ugyancsak 1920-tól a Székesfővárosi Törvényhatósági Bizottság tagja, 1942-től 1944 márciusáig Budapest főpolgármestere, a német megszállás idején lengyel és magyar zsidóknak nyújtott menedéket, 1951-ben kitelepítették.

Hornig Károly báró (1840–1917): megyéspüspök, bíboros. 1862-ben szentelték pappá. A Központi Papnevelő Intézet prefektusa, majd a hittudományi karon tanár. 1878-tól esztergomi kanonok és prímási irodaigazgató, 1882-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium osztálytanácsosa. 1888-tól a veszprémi egyházmegye püspöke, 1912-ben X. Pius pápa bíborossá kreálta.

Huszár Károly (1882–1941): újságíró, keresztényszocialista politikus, 1910 és 1928 között országgyűlési, illetve nemzetgyűlési képviselő; 1922 és 1928 között a nemzetgyűlés, illetve a képviselőház alelnöke, 1919–1920-ban miniszterelnök, 1928 és 1934 között az Országos Társadalombiztosító Intézet elnökeként a felsőház tagja; 1932-től haláláig az AC egyik országos alelnöke.

Illés József (1871–1944): jogtörténész, politikus, 1913-tól 1918-ig a Nemzeti Munkapárt, majd 1922-től 1939-ig az Egységes Párt, később a Nemzeti Egység Pártja színeiben nemzetgyűlési, illetve országgyűlési képviselő, 1913 és 1917 között ítélőtáblai bíró, majd ettől kezdve 1942-ig egyetemi tanár Budapesten, 1921 és 1928 között a Magyar Görögkatolikusok Országos Szövetségének elnöke.

Jánoky-Madocsányi Gyula (1877–1947): jogász, politikus. 1906-ban néppárti programmal szerzett országgyűlési mandátumot. 1917-ben Nyitra vármegye főispánjává nevezték ki. Az első világháború után a csehszlovákiai magyarság egyik vezetője.

Johan Béla (1889–1983): orvos, egészségpolitikus, 1925 és 1935 között az általa alapított Országos Közegészségügyi Intézet igazgatója, majd 1944 októberéig a Belügyminisztérium egészségügyi államtitkára, a magyar közegészségügyi hálózat (tiszti főorvosi, védőnői rendszer) megteremtője, 1945 után oltóanyagok és gyógyszeralapanyagok előállításával foglalkozott.

Kállay Tibor (1881–1964): közgazdász, politikus, egy rövid időszakot leszámítva 1906-tól két évtizeden át a Pénzügyminisztérium alkalmazásában állt, 1921 és 1924 között a Bethlen-kormány pénzügyminisztere, 1922-től 1935-ig nemzetgyűlési, illetve országgyűlési képviselő 1928-ig az Egységes Párt színeiben, utána pártonkívüliként.

Károlyi József gróf (1884–1934): politikus, nagybirtokos. 1910-től pártonkívüliként országgyűlési képviselő, 1913-ban belépett a Függetlenségi Pártba. 1917 és 1921 között – megszakítással – Fejér vármegye főispánja. A két világháború között a hazai legitimizmus egyik vezető alakja, 1922–1931 között parlamenti képviselő.

Kelemen Krizosztom Ferenc (1884–1950): 1933-tól haláláig pannonhalmi főapát, 1947-ben Brazíliába távozott.

Klebelsberg Kuno gróf (1875–1932): jogász, 1916-tól haláláig országgyűlési, illetve nemzetgyűlési képviselő, Bethlen István kormányaiban 1921–1922-ben belügy-, majd 1922-től 1931-ig vallás- és közoktatásügyi miniszter.

Közi Horváth József (1903–1988): győri egyházmegyés pap, keresztényszocialista politikus. 1931-től Győrben szemináriumi prefektus, majd 1935-től az AC országos titkára. 1939-től az Egyesült Keresztény Párt színeiben országgyűlési képviselő. 1948-ban elhagyta az országot, külföldön a magyar emigráció egyik vezetőjeként tevékenykedett.

Krüger Aladár (1878–1952): ügyvéd, lapszerkesztő, 1926 és 1935 között az Egységes Párt színeiben országgyűlési képviselő.

Kühár Flóris Ferenc (1893–1943): bencés szerzetes 1922-től Pannonhalmán, majd 1929-től Rómában, 1931-től 1935-ig ismét Pannonhalmán főiskolai tanár, 1935-től budapesti házfőnök, 1926 és 1929 között a *Pannonhalmi Szemlét*, 1940 és 1943 között a *Katolikus Szemlét* szerkesztette.

Láng János (1880–?): 1921-től 1931-ig nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselő.

Lepold Antal (1880–1971): kalocsai, majd esztergomi egyházmegyés pap, 1917-től kanonok, a Keresztény Múzeum újjászervezője, 1946-tól haláláig a Pázmáneum rektora.

Madarász (1907-ig Maszárovits) István (1884–1948): esztergomi egyházmegyés pap, 1929–1939 között a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium katolikus ügyosztályának vezetője, 1939-től haláláig kassai püspök.

Mailáth (vagy Majláth) József gróf (1858–1940): szociológus, zeneszerző, 1885–1918 között a főrendi ház tagja, a hitel- és fogyasztási szövetkezetek létrehozója.

Majláth Gusztáv Károly, 1885-től gróf (1864–1940): megyéspüspök. 1887-ben szentelték pappá, 1894-ben Komáromban plébános, 1897-ben erdélyi püspök lett, 1913-ban egyházmegyei zsinatot tartott Gyulafehérváron. Az első világháború után az erdélyi magyar közösség kiemelkedő vezetője. 1938-ban egészségi állapota miatt lemondásra kényszerült, a pápa ekkor címzetes érsekké nevezte ki.

Makray Lajos (1886–1946): pécsi egyházmegyés pap, 1935 és 1944 között előbb a legitimista Nemzeti Néppárt, majd az Egyesült Keresztény Párt színeiben országgyűlési képviselő.

Markos Olivér (1888–1966): jogász, 1943–1944-ben a Kereskedelem- és Közlekedésügyi Minisztérium államtitkára, a Lakatos-kormányban e tárca minisztere, a nyilas hatalomátvételkor a kormánnyal együtt lemondott, 1945 és 1950 között az egri jogakadémia tanára.

Mayer János (1871–1955): Nagyatádi Szabó Istvánnal együtt a kisgazdamozgalom megteremtője, 1926-tól 1944-ig a Faluszövetség elnöke, 1914 és 1944 között országgyűlési, illetve nemzetgyűlési képviselő, 1919-ben a Friedrich-kormány, 1931-ben a Károlyi-kormány tárca nélküli minisztere, 1919 és 1921 között földművelésügyi államtitkár, 1921-ben közélelmezési, majd 1921–1922-ben, illetve 1924 és 1931 között földművelésügyi miniszter.

Mikes János gróf (1876–1945): erdélyi egyházmegyés pap, 1911 és 1935 között szombathelyi megyéspüspök, lemondása után címzetes érsek.

Mihalovics Zsigmond (1889–1959): az esztergomi főegyházmegye papja, 1919-től 1944-ig herminamezői plébános, 1944-től kanonok; 1942 és 1944 között Budapest képviseletében felsőházi tag, az AC országos igazgatója a szervezet 1932-es megalakulásától 1948 nyaráig, amikor külföldre távozott.

Mihályfi Ákos István (1862–1937): egyetemi tanár, ciszterci szerzetes. 1906–1934 között a budapesti egyetem hittudományi karán tanított lelkipásztorkodás-tant, több alkalommal az intézmény dékánja, rektora. A *Katholikus Szemlé*nek előbb társszerkesztője, majd (1891–1923) egyszemélyi szerkesztője, 1921–1933 között pedig a Szent István Társulat alelnöke.

Mindszenty (1942-ig Pehm) József (1892–1975): 1919 és 1944 között zalaegerszegi plébános, 1944–1945-ben veszprémi püspök, majd 1974-es lemondatásáig esztergomi érsek, 1946-tól bíboros, 1948 decemberétől az egyházmegye kormányzásában akadályoztatva.

Molnár János (1850–1919): kanonok. 1872-ben szentelték pappá. 1880-tól Esztergom-Víziváros, 1882–1900 között Komárom plébánosa. 1903-ban esztergomi kanonok, 1913-ban honti főesperes lett. A Néppárt egyik elnöke, központi irodájának vezetője, 1898-tól országgyűlési vezére. 1895–1919 között kiadótulajdonosa az *Alkotmány* című napilapnak.

Muntyán István (1869–1943): jogász, korábban a temesvári törvényszék vezető bírája, 1925-től szegedi ítélőtáblai tanácselnök, majd 1939-ben a tábla elnöke lett, a csanádi egyházmegye képviselője az AC Országos Tanácsában és Igazgatótanácsában, rendszeresen publikált a *Magyar Kultúrá*ban.

Nagy Emil (1871–1956): politikus, jogász. 1898-tól budapesti ügyvéd, az Esterházy hercegi hitbizomány jogtanácsosa. 1905–1911 között Kossuth-párti programmal országgyűlési képviselő. 1922–1935 között szintén képviselő, 1923–1924 között a Bethlen-kormány igazságügy-minisztere volt. Széles körű publicisztikai működést fejtett ki a *Budapesti Hírlap* és a *Pesti Hírlap* hasábjain.

Ney Géza (?–1940): 1901-ben lépett Pest vármegye szolgálatba és emelkedett fokozatosan a ranglétrán, 1930 és 1938 között Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főjegyzője.

Nyisztor Zoltán (1893–1979): szatmári egyházmegyés pap, író, újságíró, 1924- ben Budapesten telepedett le, ekkortól számos katolikus lap munkatársa, 1926 és 1944 között a *Magyar Kultúra* szerkesztője, 1943 decemberétől 1945 októberéig az Actio Catholica sajtószakosztályának elnöke, 1946-ban emigrált, másfél évtizedes dél-amerikai tartózkodás után Rómában élt haláláig.

Orsenigo, Cesare (1873–1946): címzetes érsek, 1922 és 1925 között Hollandiában, 1925 és 1930 között Magyarországon, 1930 és 1945 között Németországban apostoli nuncius.

Petró Kálmán (1888–1942): ügyvéd, politikus, részt vett az Egri Norma megszervezésében, 1931-től haláláig a KGSZP színeiben, függetlenként, majd a Magyar Élet Pártja tagjaként országgyűlési képviselő.

Petrovácz Gyula (1877–1953): építész, politikus, pályafutása során számos templom építésében, illetve restaurálásában vett részt, 1920-tól a Keresztény Községi Párt, 1939-től a Magyar Élet Pártja képviseletében a fővárosi törvényhatósági bizottság tagja, 1923-tól 1939-ig nemzetgyűlési, illetve országgyűlési képviselő, a Mihalovics Zsigmond AC országos igazgató által vezetett budapest-herminamezői plébánia világi elnöke.

Prohászka Ottokár (1858–1927): esztergomi egyházmegyés pap, 1905-től székesfehérvári püspök, a 19. század végén induló katolikus megújulás emblematikus alakja.

Rák István (?–?): tanító, rendszeresen publikált a *Magyar Kultúrá*ban, 1936 és 1940 között a Katolikus Tanügyi Tanács népiskolai szakosztályának tanácsosa.

Rakovszky István (1858–1931): földbirtokos, politikus. A Néppárt egyik alapítója, 1903-tól alelnöke. 1905 és 1909 között a képviselőház alelnöke, 1920 és 1921 között a Nemzetgyűlés elnöke. IV. Károly második visszatérési kísérletekor (1921) miniszterelnökké nevezte ki, a királypuccs bukása után letartóztatták. Ezután ellenzéki politikát képviselt, 1922 és 1927 között legitimista programmal képviselő.

Révész István (1862–1929): váci egyházmegyés pap, 1887 és 1906 között Dunakeszin, 1906-tól 1928-ig Kecskeméten plébános, a *Kecskeméti Napló* alapító szerkesztője, 1928-tól haláláig tábori püspök.

Rotta, Angelo (1872–1965): 1922-től – címzetes érsekként – a vatikáni diplomácia szolgálatában tevékenykedett Közép-Amerikában, majd 1925-től Isztambulban. 1930-tól 1945-ös kiutasításáig a Szentszék budapesti nunciusa.

Schandl Károly (1882–1972): agrárpolitikus, lapszerkesztő, egyetemistaként a Szent Imre Kör ügyvezető elnöke, majd a gazdaköri mozgalom egyik szervezője és irányítója. 1920 és 1938 között nemzetgyűlési, illetve országgyűlési képviselő, 1938 és 1944 között felsőházi tag. 1921 és 1928 között a Földművelésügyi Minisztérium politikai államtitkára, majd 1928 és 1947 között az Országos Központi Hitelszövetkezet alelnök-vezérigazgatója. 1950 és 1952 között letartóztatásban volt, 1956-ban kivándorolt az USA-ba.

Schioppa, Lorenzo (1871–1935): címzetes püspök, diplomata, 1912-től a müncheni nunciatúra titkára, illetve ügyhallgatója. 1920-ban püspökké szentelték, majd szeptember 10-én kinevezték az első magyarországi apostoli nunciussá. 1925-től hágai internuncius.

Schmidt Sándor (1882–1953): bányamérnök, bányaigazgató, bányaügyi főtanácsos, Dorog város „atyja".

Sebes Ferenc (1883–1941): piarista szerzetes, 1928 és 1940 között tartományfőnök és ebben a minőségében felsőházi tag.

Serédi Jusztinián György (1884–1945): bencés szerzetes, kánonjogász, 1908 és 1917 között – egy évet leszámítva – a készülő egyházi törvénykönyv (CIC) kodifikációs bizottságának tagja. 1920 és 1927 között a vatikáni magyar követség egyházjogi tanácsosa, a Szentszéknél a magyar egyházmegyék és a magyar bencés kongregáció ügyeinek intézője, a Szent Anzelm Egyetem jogtörténeti tanára, a CIC forrásainak szerkesztője. 1927-től haláláig bíboros, esztergomi érsek.

Shvoy Lajos (1879–1968): esztergomi egyházmegyés pap, 1901-től a Regnum Marianum közösség tagja, 1918-tól plébános és házfőnök, 1927-től haláláig székesfehérvári megyéspüspök.

Sipőcz Jenő (1878–1937): ügyvéd, politikus, 1920-tól 1934-ig Budapest székesfőváros polgármestere, majd 1934-től haláláig főpolgármestere.

Somogyi Jenő (1879–1954): jezsuita szerzetes, 1918 és 1924 között, valamint 1935 és 1942 között tartományfőnök, közben a pécsi Pius Kollégium igazgatója és a Pius Gimnázium hittanára.

Szabó József (1889–?): keresztényszocialista újságíró, szakszervezeti vezető és politikus, 1920-tól 1939-ig nemzetgyűlési, illetve országgyűlési képviselő.

Széchényi Emil gróf (1865–1932): közgazdász, politikus. Több éven át Sopron vármegye főispánja, 1905-ben lemondott hivataláról. 1910-ben a Nemzeti Munkapárt programjával országgyűlési képviselővé választották. 1922-től a Magyar Vöröskereszt elnöke, 1927-től felsőházi tag.

Széchényi Miklós gróf (1868–1923): megyéspüspök. 1890-ben szentelték pappá, 1892-től jáki apát és Vaszary Kolos prímás szertartója, egy évvel később titkára. 1901 novemberében győri püspökké szentelték, 1911-ben áthelyezték a nagyváradi püspökségbe.

Szendy Károly (1885–1953): jogász, 1905-ben lépett a főváros szolgálatába és kapott egyre fontosabb beosztásokat, 1934-ben alpolgármesterré, az év végén polgármesterré választották. E tisztségét a német megszállásig, 1944 márciusáig viselte.

Szentiványi Károly (1865–1947): székesfehérvári egyházmegyés pap. 1899-ben szentelték fel. Bicskén és Nagyperkátán káplán, majd 1895–1909 között Bodajkon plébános, 1909-től rátóti prépost. 1905–1910 között a Katolikus Népszövetség igazgatója, 1907-ben az Országos Katolikus Szövetség hivatalos lapjának, a *Szövetségi Értesítő*nek, 1908–1910 között a *Katholikus Háziasszonyok Lapjá*nak a szerkesztője, 1938-tól prelátus.

Szilléry Péter (?–?): jogász, 1935 (?) és 1941 között Pécsett, majd 1949-ig Budapesten közjegyző, 1935 és 1937 között a pécsi egyházmegyei AC kulturális szakosztályának, majd 1937-től feltehetően 1941-ig sajtószakosztályának elnöke, 1942-ben az AC országos hitbuzgalmi és erkölcsvédelmi szakosztályának tagja, a Baross Szövetség pécsi szervezetének elnöke (1937–1941), 1944-ben a budapesti közjegyzői kamara titkára.

Szinyei Merse (másutt tévesen Szinyei-Merse) Jenő (1888–1957): a VKM tisztviselője, 1942 és 1944. március 22. között vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1926 és 1944 között a kormánypárt színeiben országgyűlési képviselő, 1938 és 1942 között képviselőházi alelnök, az AC országos tanácsának tagja.

Szmrecsányi Lajos (1851–1943): egri egyházmegyés pap, kilencéves lelkipásztorkodás után két évtizedig az érseki aulában szolgált, 1904-től egri segédpüspök, 1912-től haláláig egri érsek.

Szokolay Leó (1887–?): jogász, szociálpolitikus, 1910-től 1949(?)-ig a főváros alkalmazásában állt, 1939-től mint árvaszéki elnök.

Szüllő Géza (1872–1957): politikus, 1901-től 1918-ig a Katolikus Néppárt országgyűlési képviselője, 1920-ban egyik alapítója a csehszlovákiai Országos Keresztényszocialista Pártnak, 1925-től 1932-ig e párt elnöke, 1925-től 1938-ig képviselője a prágai nemzetgyűlésben, a Felvidék visszatérése után, 1938 és 1944 között felsőházi tag.

Tobler János (1889–?): újságíró, keresztényszocialista politikus. 1918–1920 között a *Pressburger Tagblatt* felelős szerkesztője, részt vett az Országos Keresztényszocialista Párt megszervezésében, 1920–1921-ben a prágai nemzetgyűlés tagja, 1922-ben kiutasították Csehszlovákiából és Magyarországon kapcsolódott be a keresztényszocialista szakszervezeti mozgalomba, 1926 és 1939 között országgyűlési képviselő.

Teleki Pál gróf (1879–1941): geográfus, politikus, egyetemi tanár, 1905–1910-ig, 1920–1926-ig, majd 1938-tól haláláig országgyűlési, illetve nemzetgyűlési képviselő, 1927 és 1938 között felsőházi tag, 1920–1921-ben miniszterelnök és egyúttal külügyminiszter, 1938–1939-ben vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1939 és 1941 között újra miniszterelnök.

Tomcsányi Lajos (1846–1926): jezsuita, író, gimnáziumi tanár. 1863-ban lépett be a jezsuita rendbe. Latin–görög szakos tanár, Kalocsán, Szatmárnémetiben, Pozsonyban, utóbb Budapesten tanított. 1915-ben a Szent István Akadémia tagja lett.

Tompa Ferenc (1893–1945): régész, a Pázmány Péter Tudományegyetem tanára, a Foederatio Emericana egyik vezetője.

Tóth Tihamér (1889–1939): egri egyházmegyés pap, 1925-től a budapesti tudományegyetem tanára, 1927-től címzetes apát, 1931-től a Központi Szeminárium rektora, 1938-tól veszprémi segédpüspök, majd egy évre rá megyéspüspök.

Török Kálmán (1865–1939): egri prépost-kanonok, 1906 és 1918 között a Függetlenségi és '48-as Párt országgyűlési képviselője.

Túri (1906-ig Tillmann, 1908-ig Turi) Béla (1875–1936): esztergomi egyházmegyés pap, újságíró, politikus; 1902-től az *Alkotmány*, majd 1919-től a *Nemzeti Újság* munkatársa, 1921-től haláláig a Szent István Társulat alelnöke, 1924-től haláláig esztergomi kanonok, 1932–1933-ban az AC egyik alelnöke, 1920 és 1922 között nemzetgyűlési, 1926-tól haláláig kereszténypárti országgyűlési képviselő.

Uzdóczy-Zadravecz (1935-ig Zadravecz) István János (1884–1965): ferences szerzetes. 1898-ban lépett a kapisztránus rendtartományba, 1907-ben pappá szentelték. 1914–1920 között Szegeden házfőnök, 1920-tól 1927-ig tábori püspök.

Varga László (1901–1974): jezsuita szociológus, 1931–1933-ben Szegeden tanított dogmatikát, majd szociológiát, 1936-ban Budapestre helyezték, ahol bekapcsolódott az EMSZO munkájába, 1949-ben a Manréza vicerektora, 1950–1952-ben a szombathelyi szeminárium tanára, 1952-ben Belgiumba emigrált.

Városy Gyula (1846–1910): érsek. 1870-ben szentelték pappá. 1875-től Kalocsán érseki levéltáros, könyvtárigazgató, 1887-től a kalocsai szeminárium rektora, 1898-tól a budapesti Központi Szeminárium rektora. 1901-ben székesfehérvári püspök lett, 1905-ben kalocsai érsekké nevezték ki. Jelentős írói munkásságot is kifejtett.

Vass József (1877–1930): székesfehérvári egyházmegyés pap, kereszténypárti politikus, 1911 és 1919 között a pesti Szent Imre Kollégium igazgatója, 1919–1924-ig a hittudományi kar tanára, 1924-től haláláig kalocsai nagyprépost. 1920-tól haláláig – rövid kihagyással – nemzetgyűlési, illetve országgyűlési képviselő, 1920–1921-ben közélelmezési, 1920 és 1922 között vallás- és közoktatásügyi, majd 1922-től haláláig népjóléti és munkaügyi miniszter.

Vaszary Kolos Ferenc (1832–1915): bencés szerzetes. 1885-ben pannonhalmi főapáttá választották, 1891-ben a pápa esztergomi érsekké nevezte ki, 1893-ban pedig bíborossá kreálta. Rossz egészségi állapota miatt 1912-ben lemondásra kényszerült.

Wlassics Gyula, ifj. (1884–1962): 1925-től 1945-ig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium helyettes államtitkára, 1940-től egyben a forgatókönyveket elbíráló Országos Nemzeti Filmbizottság elnöke.

Wolafka Nándor (1852–1906): választott püspök. 1875-ben pappá szentelték, 1882-től a budapesti Központi Szeminárium tanulmányi felügyelője. 1889-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban dolgozott. 1892-ben makáriai választott püspöki címet kapott, majd a nagyváradi káptalan kisprépostjaként debreceni városplébános lett.

Wolff Károly (1874–1936): jogász, politikus, 1909-től a Főudvarnagyi Bíróság elnöke, 1920-tól haláláig a Keresztény Községi Párt elnöke, 1922-től 1935-ig nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselő.

Wolkenberg Alajos (1871–1935): szatmári egyházmegyés pap, 1912-től a budapesti egyetem hittudományi karán a szónoklattan, majd 1919-től haláláig az erkölcstan tanára.

Wünscher Frigyes (1892–1946): üzletember, 1921 és 1934 között a Magyar Távirati Iroda ügyvezető igazgatója, 1934 és 1945 között a Hangya Termelő-, Értékesítő- és Fogyasztási Szövetkezet vezérigazgatója, 1942-től haláláig az AC alelnöke, 1943–1944-ben felsőházi tag, 1945-ben letartóztatták, de ítélethozatal előtt a börtönben meghalt.

Zichy Gyula gróf (1871–1942): 1905 és 1925 között pécsi püspök, 1923-tól egyúttal a kalocsai érsekség adminisztrátora, 1925-től haláláig kalocsai érsek.

Zichy János gróf (1868–1944): politikus, országgyűlési képviselő, a dualizmus végén több kormány kultuszminisztere. 1923-tól haláláig a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt, majd az Egyesült Keresztény Párt nevet viselő „kereszténypárt" elnöke, ugyancsak elnöke számos katolikus társadalmi szervezetnek (így megalapításától kezdve az Országos Katolikus Szövetségnek és az 1920-as évektől a Katolikus Népszövetségnek), 1933-tól haláláig az Actio Catholica világi elnöke.

Zichy Nándor gróf (1829–1911): közgazdász, politikus. 1865–1880 között országgyűlési képviselő, majd főrendiházi tag. 1895-ben a Néppárt egyik megalapítója. 1889 és 1911 között a Szent István Társulat elnöke. Közreműködött az *Alkotmány* című napilap megalapításában.

Zsembery István (1879–1942): jogász, 1901-ben az egyetemi keresztmozgalom egyik vezetője, 1910-től az Országos Katolikus Szövetség egyik alelnöke, majd 1914-től haláláig ügyvezető alelnöke, 1921-ben Sopron kormánybiztos-főispánja, 1932-től haláláig az Actio Catholica alelnöke.

AZ ORSZÁGOS KATOLIKUS NAGYGYŰLÉSEKEN TARTOTT NYILVÁNOS ÜLÉSEK SZÓNOKAINAK ÁTTEKINTŐ TÁBLÁZATA[38]

Név	1900	1901	1902	1903	1904	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1913	1920	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1939	1941	1942	1943
Alföldy Dezső																														√	
Andor József					√																										
Andrássy Kálmán																						√									
Angyal Pál												√										√									
Apponyi Albert											√	√	√			√		√	√		√	√	√								
Balás Lajos								√																							
Bangha Béla													√						√				√	√		√					
Bárdos Remig																√															
Béldy Alajos																														√	
Berzeviczy Albert																√															
Bőle Kornél													√			√													√		
Breyer István																			√		√										
Brisits Frigyes																		√													
Buttykay Antal										√	√																				
Czapik Gyula																				√								√	√		√
Czettler Jenő															√		√		√	√		√					√				
Czifra Kálmán																													√		

38 A világi szónokokat kurzívval különböztettük meg az egyháziaktól.

Név	1900	1901	1902	1903	1904	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1913	1920	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1939	1941	1942	1943
Csernoch János				√			√		√	√	√	√	√	√	√	√	√	√													
Csiszárik János														√																	
Demeczky Mihály				√	√																										
Drahos János								√																						√	
Dudek János					√			√																							
Endrédy Vendel																														√	
Ernszt Sándor													√	√		√	√					√									
Füle Ernő															√																
Gáspár István														√																	
Gerevich Tibor														√				√													
Gerinczy Pál																												√			
Ghillány Imre											√																				
Giesswein Sándor				√	√					√	√																				
Glattfelder Gyula											√	√			√		√		√		√	√		√	√		√				
Görcsöni Dénes							√																								
Gróh József																														√	
Habsburg Albrecht															√																
Habsburg József																										√					
Haller István														√	√			√	√	√											
Hamvas Endre																	√														
Hanauer Á. István																		√													
Hász István																					√										

Név	1900	1901	1902	1903	1904	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1913	1920	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1939	1941	1942	1943
Hellebronth Géza				√																											
Hindy Zoltán													√																		
Holló István																															√
Hóman Bálint																	√								√		√				
Homonnay Tivadar																															√
Hornig Károly		√	√																												
Hortoványi József			√																												
Horváth Konstantin																							√								
Hosszú Vazul					√																										
Huszár Károly																			√		√	√		√				√			
Huszár Mihály																							√								
Huszti József																										√					
Huttkay Lipót		√																													
Illés József																												√			
Jánoky-Madocsányi Gyula								√																							
Johan Béla																										√					
Kállay Tibor																															√
Kalmár János																										√					
Kaposváry György																													√		
Károlyi József															√					√											

Név	1900	1901	1902	1903	1904	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1913	1920	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1939	1941	1942	1943
Kelemen Krizosztom																								√					√		
Kemenes Illés																										√					
Klebelsberg Kuno																√					√										
Kiss János									√																						
Kriston Endre																				√											
Krüger Aladár									√	√			√		√		√						√								
Kühár Flóris																											√				
Láng János																					√										
Lázár György									√																						
Lepold Antal													√			√		√													
Lotz Antal																√															
Madarász István																							√								
Majláth Gusztáv Károly										√	√																				
Mailáth György											√																				
Mailáth József							√	√													√										
Makray Lajos																										√					
Marczell Mihály																			√												
Margalits Ede	√	√																													
Markos Olivér																															√
Mayer Béla	√		√		√																										

Név	1900	1901	1902	1903	1904	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1913	1920	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1939	1941	1942	1943
Mayer János																	√										√				
Mázy Engelbert								√																							
Mihalovics Zsigmond*																												√	√		
Mihályfi Ákos	√		√		√			√				√																			
Mikes János											√		√			√			√				√								
Molnár János							√																								
Muntyán István																								√							
Nagy Emil							√		√																						
Nendtvich Andor							√																								
Ney Géza																											√				
Nyisztor Zoltán																											√			√	
Obermüller Károly								√																							
Orsenigo, Cesare																	√	√	√	√	√										
Palos Bernardin																															√
Patacsi Dénes														√																	
Petró Kálmán																									√						
Petrovácz Gyula																								√						√	
Preszly Elemér																	√							√		√					
Prohászka Ottokár	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√		√	√	√	√	√		√													
Radnai József								√																							
Rajner Lajos					√																										

Név	1900	1901	1902	1903	1904	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1913	1920	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1939	1941	1942	1943
Rák István																								√							
Rakovszky István												√																			
Révész István												√					√														
Rézbányay József							√																								
Rott Nándor									√																						
Rotta, Angelo																						√	√	√	√	√	√	√			√
Schandl Károly															√				√												
Schioppa, Lorenzo													√	√	√	√															
Schmidt Sándor																						√			√						
Schrotty Pál																		√													
Schütz Antal																	√														
Sebes Ferenc																									√						
Serédi Jusztinián**																				√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√
Shvoy Lajos																														√	
Simon Miklós																				√											
Simonyi-Semadam Sándor				√																											
Sommsich Béla										√																					
Sipőcz Jenő															√						√										
Somogyi Jenő																√															
Steinberger Ferenc		√																													
Strommer Viktorin															√					√											

Név	1900	1901	1902	1903	1904	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1913	1920	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1939	1941	1942	1943
Szabó Gyula																															√
Szabó József														√																	
Széchényi Emil										√																					
Széchényi Imre			√																												
Széchényi Miklós				√				√																							
Szémán István***																							√								
Szemlér Ferenc								√			√																				
Szendy Károly																											√				
Szentiványi Károly								√																							
Szentpétery Gyula																							√								
Szilléry Péter																										√					√
Szinyei Merse Jenő																														√	
Szmrecsányi Lajos												√							√												
Szmrecsányi Pál			√		√																										
Szokolay Leó																													√		
Szüllő Géza																												√			
Teleki Pál																									√			√			
Tobler János																							√								
Tompa Ferenc																															√
Tóth László																													√		
Tóth Tihamér																		√							√		√				
Török Kálmán																								√							

Név	1900	1901	1902	1903	1904	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1913	1920	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1939	1941	1942	1943
Túri Béla							√							√				√													
Varga László																											√				
Vargha P. Theodorik																						√									
Városy Gyula				√			√	√																							
Vass József									√			√						√		√	√										
Vay Péter										√																					
Vojnits Döme			√																												
Wilczek Frigyes		√		√																											
Winkler Elemér																									√						
Wolafka Nándor		√		√	√																										
Wolff Károly													√			√	√			√		√	√		√						
Wolkenberg Alajos														√		√															
Wünscher Frigyes																														√	
Zadravecz István														√																	
Zichy Aladár					√																										
Zichy Gyula							√												√												
Zichy János	√	√	√	√	√	√			√			√	√	√			√	√	√	√					√						
Zichy Nándor	√		√	√	√			√																							
Zlinszky János	√																														

* Ezenkívül 1933–1936-ban és 1942–1943-ban a záróülésen felolvasta az AC éves munkaterveit.
** Serédi hercegprímás 1933-tól minden nagygyűlésen két beszédet mondott: ő nyitotta meg és ő zárta le a nagygyűléseket.
*** A *Nemzeti Újság* Szémant írt, de a Katolikus lexikonban és másutt a Szémán alak szerepel.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

Levéltári források

ÁBTL Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
AHAP Archives Historiques de l'Archevêché de Paris
ASV ANV Archivio Segreto Vaticano Archivio della Nunziatura in Vienna
ASV ANU Archivio Segreto Vaticano Archivio della Nunziatura in Ungheria
BFL Budapest Főváros Levéltára
EFL Egri Főegyházmegyei Levéltár
KFL Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár
PL Prímási Levéltár
PL CsJm Prímási Levéltár Csernoch János magánlevéltára
PL SJm Prímási Levéltár Serédi Jusztinián magánlevéltára
GKPL Görögkatolikus Püspöki Levéltár
GYEL Győri Egyházmegyei Levéltár
HHStA Haus-, Hof- und Staatsarchiv
MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
MTA Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára
OSZK Lt. Országos Széchényi Könyvtár Levelestár
PPL Pécsi Püspöki Levéltár
SzCsPL Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár
SZEL Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár
SzfvPL Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár
SZIT-Esty Szent István Társulat Irattára Esty Miklós hagyatéka
VÉL Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár
VPL Váci Püspöki Levéltár

Periodikák

Alkotmány
A Szív
Az Est
Bécsi Magyar Újság
Békés
Borsszem Jankó
Budapest
Budapesti Hírlap
Das Vaterland
Die Presse
Egyetértés
Egyházi Közlöny
Egyházi Lapok

Fejérmegyei Napló
Görög Katholikus Szemle
Hétfői Újság
Jelenkor
Jézus Szentséges Szívének Hírnöke
Katholikus Ébredés
Katholikus Egyházi Közlöny
Katholikus (1934-től Katolikus) Szemle
Katolikus Akció
Kecskemét és Vidéke
Korunk Szava
Magyar Állam
Magyar Film
Magyar Hírlap
Magyar Katolikus Akció
Magyar Kultúra
Magyar Kurír
Magyar Nemzet
Nemzeti Újság
Népszabadság
Népszava
Neue Freie Presse
Nyitramegyei Szemle
Nyugat
Pécsi Közlöny
Pester Lloyd
Pesti Hírlap
Pesti Napló
Pressburger Tagblatt
Protestáns Egyházi és Iskolai Lap
Reggeli Hírek
Reichspost
Religio
Szabadka és Vidéke
Szabadság
Szeged és Vidéke
Szegedi Új Nemzedék
Székesfehérvár és Vidéke
Szövetségi Értesítő
The Times
Tisztes Ipar
Tolnai Világlapja
Új Ember
Új Katholikus Társadalom
Új Nemzedék
Vágvölgyi Lap
Veszprémi Közlöny
Wiener Zeitung

Nyomtatott források

XI. Pius pápa apostoli körlevele a filmszínházakról: Vigilanti cura. Budapest, Actio Catholica Országos Elnöksége, [1941].
A XXIV. nagygyűlés részletes rendje. K. n., Budapest, 1933.
A XXV. jubiláris országos katolikus nagygyűlés részletes rendje. K. n., h. n., [1934].
XXX. Országos Katolikus Nagygyűlés. 1942. október 2–8. Actio Catholica Országos Elnöksége, Budapest, 1942.
XXXI. Országos Katolikus Nagygyűlés. 1943. október 1–6. Actio Catholica Országos Elnöksége, Budapest, 1944.
A XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus emlékkönyve. Szent István Társulat, Budapest, 1938.
Az 1931. és 1942. évi egri egyházmegyei zsinatok. Összeáll.: Tengely Adrienn. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2016.
Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1947.
1942. október 2–8. napjain Budapesten rendezett XXX. Országos Katolikus Nagygyűlés részletes rendje. Actio Catholica Országos Elnöksége, Budapest, [1942].
1943. október 1–6. napjain Budapesten rendezett XXXI. Országos Katolikus Nagygyűlés részletes rendje. Actio Catholica Országos Elnöksége, Budapest, [1943].
Az 1947. évi szeptember hó 16-ára összehívott országgyűlés naplója. I. köt.
Az Actio Catholica tíz éve Mihalovics Zsigmond, az A. C. országos igazgatója beszédeinek és írásainak tükrében. Összeállította Nyisztor Zoltán. Szent István Társulat, Budapest. 1943.
Ady Endre: Daudet és Kiss. Nyugat 11. (1918) 4. sz.
Alapszabály-tervezet a katholikus nagygyülés szervezésére Magyarországon. Kertész József nyomása, Pest, 1869.
Almásy József: A katolikus nagygyűlés után. Jelenkor, 1943. október 15. 5.
Bangha Béla: Beköszöntő. Mária-Kongregáció 1. (1912) 1. sz.
Bangha Béla: Az egységes keresztény front és a katolicizmus. Magyar Kultúra 8. (1921) 2. sz. 107–109.
Bangha Béla: Hitéleti szervezkedésünk és a Mária-Kongregáció. Indítvány a magyar katholikus lelkészkedő papsághoz. Stephaneum, Budapest, 1915.
Bangha Béla: A katolikus nagygyűlés elé. Nemzeti Újság, 1932. október 16.
Bangha Béla: Két nagygyűlés. In: Bangha Béla Összegyűjtött i. m. XVIII. köt. 172–176.
Bangha Béla: A kettős katolikus nagygyűlés. Magyar Kultúra 15. (1928) II. 348–350.
Bangha Béla: Magyarország újjáépítése és a kereszténység. Szent István Társulat, Budapest, 1920.
Bangha Béla: Mi a kongregáció? Rövid kalauz a Mária-kongregációk számára. 2. kiad. Mária-Kongregáció, Budapest, 1921.
Bangha Béla: Milyen legyen a jövő katolikus nagygyűlés? Magyar Kultúra (1933) II. 396–398.
Bangha Béla: Nagygyűlésünk és a katolikus papság. Egyházi Lapok 18. (1920) 1. sz.
Bangha Béla: Nagygyűléseink tanulsága. In: Bangha Béla Összegyűjtött i. m. XXIV. köt. 186–187.
Bangha Béla: Nemzeti Eucharisztikus Kongresszus. Nemzeti Újság, 1928. október 4.

Bangha Béla: Seregszemle. In: Bangha Béla Összegyűjtött i. m. XVIII. köt. 176–177.
Bangha Béla: Tespedés vagy hitvallás. In: Bangha Béla Összegyűjtött i. m. XVIII. köt. 168–169.
Bangha Béla: „Vallási türelmetlenség" vagy „túlzott érzékenység". In: Bangha Béla Összegyűjtött i. m. XXIX. köt. 30–31.
bb.: A legfőbb Hadúrhoz. Magyar Kultúra 3. (1915) I. 219–221.
Bárdossy Géza: Keresztény párt. Fejérmegyei Napló, 1894. november 10.
Bertalan Vince: A katholikus nagygyűlés és a toborzás. Magyar Állam, 1904. október 7.
Bibó István: Elit és szociális érzék. In: Bibó István: Válogatott tanulmányok. Magvető, Budapest, 1990. I. 223–241.
Bogisich Mihály: Mit akart a budapesti esperesi kerület papsága? Religio 49. (1890) II. 270–271.
B-r J.: A nagygyűlés hézagjai. Magyar Állam, 1901. november 14.
P. Bus Jakab S. J.: Az alföldi katholikus nagygyűlés után. Katholikus Ébredés 2. (1922) 10. sz.
Bús Jakab: Kalauz a Mária-kongregációk számára. Stephaneum, Budapest, 1907.
Buttykay Antal: Gerely József emlékezete. In: Uő: Beszédek és írások. Sajtó alá rendezte Burka Kelemen. IV. köt. Szent István Társulat, Budapest, 1942. 194–199.
Czapik Gyula: A Katolikus Nagygyűlés. Egyházi Lapok 57. (1934) 9. sz. 249.
Czapik Gyula: A Katolikus Nagygyűlés után. Egyházi Lapok 50. (1927) 10–11. sz.
Czapik Gyula: Milyen legyen a jövő katolikus nagygyűlés? Egyházi Lapok 56. (1933) 11. sz. 298–300.
Czékus Géza: Katolikus nagygyűlés. Magyar Kultúra 14. (1927) 20. sz. 909–911.
Czékus Géza: Madártávlatból. Egyházi Lapok 47. (1924) 3–4. sz.
A család jólétéért. Az Actio Catholica szociális és karitatív szakosztályában az 1942. évben tartott családvédelmi ankét előadásai. Sajtó alá rendezte Wünscher Frigyes. Actio Catholica Országos Elnöksége, Budapest, 1943.
Csernoch János: A nagygyűlés az erkölcsi erők fokozása. Nemzeti Újság, 1925. október 11.
Decreta Synodalia. Az 1924. június 24-től 26-ig Székesfehérvárott tartott székesfehérvári egyházmegyei zsinaton hozott egyházmegyei törvények. K. n., Székesfehérvár, 1924.
Denzinger, Heinrich– Hünerman, Peter: Hitvallások és az egyház tanítóhivatalának megnyilatkozásai. Örökmécses Kiadó–Szent István Társulat, Bátonyterenye–Budapest, 2004.
Die Deutschen Katholikentage. Aufgrund der amtlichen Berichte dargestellt von P. Braeunlich. I. köt. Verlag des Evangelischen Bundes, Halle (Saale), 1910.
Doleschall Alfréd: Felekezeti izgatás. Budapesti Hírlap, 1908. szeptember 11.
Dudek János: A komáromi katholikus nagygyűlésről. Religio 52. (1893) I. 275–277.
Egyházmegyei határozatok és törvények. Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém, 1923.
Egy jelenvolt: Zichy János beszédéhez. Alkotmány, 1909. augusztus 30.
Egy kongresszusi tag: A királyi család. Budapesti Hírlap, 1925. október 16.
Esterházy Miklós Móric–Zichy Nándor: A katolikus nagygyűlés Budapesten 1894. január 16-ikán. Athenaeum, Budapest, 1894.
Ezt akarják a nyilasok! A Nyilaskeresztes Párt országépítő programja. K. n., [Budapest–Dés, 1941].
Dr. F. C. Á.: Katholikus nagygyűlés. Religio 50. (1891) I. 41–42.

Febronius [Beksics Gusztáv]: Ultramontanismus és nemzeti állam. Grill Károly könyvnyomdája, Budapest, 1891.
Gregorovics Nándor: Olvasói levél. Új Katholikus Társadalom, 1883. április 1.
Gróh István: A nagy vita. Görögkatolikus Szemle, 1931. november 15.
Görcsöni Dénes: Noblesse oblige. Alkotmány, 1908. szeptember 17.
Görcsöni Dénes: Tótok a szegedi nagygyűlésen. Alkotmány, 1909. július 30.
[Grósz Ferenc]: Az amerikai katolikus magyarságról a hazai jóakaró köröknek. Szövetségi Értesítő 1. (1907) 11. sz.
Gyürky Ödön: Kath. nagygyűlés. Religio 49. (1890) II.
Hadzsega Bazil: Haladunk-e? Görög Katholikus Szemle, 1902. június 1.
Hadzsega Bazil: A katholikus nagygyűlés előtt. Görög Katholikus Szemle, 1901. október 27.
Halász Ferenc: Teendőink a népoktatás terén. Budapest, 1896.
Halász Mihály: 23 361. Katholikus Társadalom, 1882. november 19.
Imre Sándor: A Szabad Tanítás Országos Magyar Kongresszusa. In: Erdélyi Múzeum 2. (1907) 5. sz. 273–285.
Jászi Oszkár: Magyar kálvária – magyar feltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai. ÁKV–Maecenas, Budapest, 1988.
Jelentés a Katholikus Sajtóegyesület 1916. május 24-én megtartott nyolcadik rendes közgyűléséről. Katholikus Sajtóegyesület, Budapest, 1916.
Juratus: Egy konzervatív főúr. Magyar Állam, 1906. október 2.
Kádár Lehel: Katolicizmus és fajvédelem. Szózat, 1922. október 10.
Kaiser und König Karl I. (IV.). Politische Dokumente aus Internationalen Archiven. II. köt. Szerk.: Elisabeth Kovács. Böhlau, Wien–Köln–Weimar, 2004.
Kánonjogi Kódex. X. Pius pápa parancsára összeállítva, XV. Benedek pápa engedélyével kihirdetve, előszóval, a források jegyzékével, név- és tárgymutatóval ellátva Gasparri Péter bíboros által. Kézirat gyanánt.
Katholikus Írók és Hírlapírók Országos Pázmány Egyesületének Évi jelentése. Katholikus Írók és Hírlapírók Országos Pázmány Egyesülete, Budapest, 1907.
A katholikus nagygyűlés Pozsonyban 1894. június 29-én. Pozsony, 1894.
A Katholikus Népszövetség tíz éve 1908–1918. A Katholikus Népszövetség Elnökségének jelentése. Bemutatva 1918. március 10-én Budapesten tartott rendes évi közgyűlésen.
Károlyi Imre: A kapitalista világrend válsága. Pantheon Irodalmi Intézet Rt., Budapest, 1931.
Kaufman Géza: Katholikus kongresszusok. Alkotmány, 1899. november 4.
Kereszturi: A Szent László Társulat vándorgyűlései. Religio, 1868. október 14.
Kießling, Johannes B.: Geschichte der deutschen Katholikentage. I. köt. Aschendorff Verlag, Münster, 1923.
Kiss János: Katholikusok V. nemzetközi tudományos kongresszusa. Alkotmány, 1900. augusztus 9.
A komáromi kath. nagygyűlés. H. n., é. n.
Kovácsi Kálmán: Zsilinszky elnöki megnyitója. Budapesti Hírlap, 1908. szeptember 12.
Kovrig Béla: Magyar társadalompolitika. Osiris, Budapest, 2011.
Kőhalmi Béla: A sárga munkásmozgalom. Ipari Jogvédelem 1. (1911) 19. sz. 1–2.
Könczöl A.: A kath. nagygyűlés. Magyar Állam, 1904. október 4.
Kühár Flóris: A katolikus nagygyűlés után. Katolikus Szemle 55. (1941) 11. sz. 400–402.
Ladányi György: Vidéki levél. Religio, 1877. április 11.

László Gyula: Az új ipartörvény ismertetése. Kossuth nyomda, Marosvásárhely, 1908.
XIII. Leó pápa őszentsége levele a Kath. Elvbarátok Szövetsége elnökségéhez. Magyar Állam, 1883. március 18.
Lepold Antal: Csernoch János. Emlékezés Nagymagyarország utolsó hercegprímására. Opus Mystici Corporis, Bécs, 1963.
Lonkay Antal: Az én első róm. utam és vaticani zarándoklatom 1877-ben. Budapest, 1879.
Lonkay Antal: A Kath. Elvbarátok Szövetsége ügyében. Magyar Állam, 1883. július 28.
LY [Gerely József]: Az ige tetté lőn. Egyházi Közlöny 19. (1907) 45. sz.
LY [Gerely József]: A szegedi nagygyűlés. Egyházi Közlöny, 1909. szeptember 3.
A magyar Actio Catholica országos munkatervezete az 1933–1934. évre. Actio Catholica Országos Elnöksége, Budapest, [1933].
A magyar katholicizmus kilenczszázados jubileuma alkalmából tartott Országos Katholikus Nagygyűlés Budapesten 1900. augusztus 17–19-én. A Kath. Körök Orsz. Szövetsége igazgató-tanácsának megbízásából kiadja Gyürky Ödön, a nagygyűlés titkára. Buschmann F. Könyvnyomdája, Budapest, [1900].
A magyar katholikusok második országos nagygyűlése Budapesten, 1901. november 4–7-én. Sajtó alá rendezte Gyürky Ödön. Buschmann F. Könyvnyomdája, Budapest, é. n.
Magyar Katolikus Almanach I–V. évfolyam. Szerk. Gerevich Tibor–Lepold Antal–Zsembery István. Országos Katolikus Szövetség, Budapest, 1927–29, 1931.
A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. Összeáll., bev.: Beke Margit. I–II. köt. Aurora, München–Budapest, 1992.
A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között. Vál., bev., s. a. r.: Beke Margit. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015.
Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam XLV. 1937. A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1936.
Magyarország részvétele a XXIII. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszuson. Bécs 1912. St. Norbertus nyomda, Bécs, 1913.
Matlekovits Sándor: Az új ipartörvény-tervezet taglalása. Országos Iparegyesület, Budapest, 1908.
Mayer J. Arno: Halaszthatatlan. Magyar Állam, 1882. szeptember 10.
Mayer J. Arno: Nyilatkozat. Új Katholikus Társadalom, 1883. március 18.
A mi Szentséges Urunknak, XIII. Leó pápának körlevele Magyarország püspökeihez. Magyar Állam, 1893. szeptember 8.
Mihalovics Zsigmond: A világi apostolkodás kézikönyve. Szent István Társulat, Budapest, 1942.
Mihályfi Ákos: A kath. egyesületek orsz. szövetségéről. Katholikus Szemle 16. (1902) 6. sz. 494–498.
Mihályfi Ákos: Lélekmentés a nagy világégés után. Szent István Társulat, Budapest, 1919.
Mihályfi Ákos: A sajtó és a katolikusok. Katholikus Szemle 6. (1892) 1. sz. 3–15.
Miller József: Üdvözöljük a katholikus nagygyűlést! Fejérmegyei Napló, 1894. november 17.
Mindnyájan Szent István Országáért. A nagygyűlés részletes rendje. Actio Catholica Országos Elnöksége, Budapest, [1941].
Molnár János: A komáromi kath. nagygyűlés. Religio, 1893. április 5.

Muntyán István: Az alföldi katolikus nagygyűlésre. Szegedi Új Nemzedék, 1922. szeptember 10.
n: A katholicizmus és a szabadelvűpárt veresége. Katholikus Szemle 19. (1905) 3. sz. 280–284.
Niedermayer, Andreas: Mecheln und Würzburg. Skizzen und Bilder entworfen auf den Katholiken-Versammlungen in Belgien und Deutschland. Herder'sche Verlagshandlung, Freiburg im Breisgau, 1865.
Notter Antal: Hurrá-katholicizmus. Egyházi Közlöny, 1905. szeptember 29.
Nyisztor Zoltán: Bangha Béla élete és műve. 2. kiad. Pázmány Péter Irodalmi Társaság, Budapest, 1941.
Nyisztor Zoltán: Jegyzetek a Szent Imre-ünnepségekről. Magyar Kultúra 17. (1930) II. 205–208.
Nyisztor Zoltán: A katolikus nagygyűlés után. Magyar Kultúra 21. (1934) II. 302–304.
Nyisztor Zoltán: Válasz egy félreértésre. Nemzeti Újság, 1941. október 11.
Nyisztor Zoltán: Visszapillantás a tíz évre. In: Az Actio Catholica tíz éve Mihalovics Zsigmond, az A. C. országos igazgatója beszédeinek és írásainak tükrében. Összeállította Nyisztor Zoltán. Szent István Társulat, Budapest, 1943. 5–51.
Orkövy János: Kik voltak a liberális nagygyűlésen? Magyar Állam, 1894. március 8.
Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1900–1913. Válogatott beszédek és tudósítások. Szerk. Klestenitz Tibor. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2016.
Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások. Szerk. Gianone András–Klestenitz Tibor. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2016.
Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1933–1947. Válogatott beszédek és tudósítások. Szerk. Gianone András. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2017.
Páter Zadravecz titkos naplója. Szerk.: Borsányi György. Kossuth, [Budapest], 1967.
Plebános: Katolikus nőmozgalmaink nehézségei. Egyházi Lapok 52. (1929) 5–6. sz.
P. M.: Kortörténeti jegyzetek. Huszadik Század 10. (1909) 2. sz. 317–325.
Prohászka Ottokár: Időszerű katholikus konstrukciók. In: Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái. Szent István Társulat, Budapest, 1929. XIII. köt. 280–292.
Prohászka Ottokár: Modern katolicizmus. Szerk.: Koncz Lajos. Budapest, Szent István Társulat, 1990.
Prohászka Ottokár: Válasz Raffay Sándor püspöknek. Nemzeti Újság, 1920. november 27.
Raffay Sándor: A keresztény kurzushoz. Nemzeti Újság, 1920. november 30.
Raiffeisen, Wilhelm Friedrich: A hitelszövetkezetek mint eszközök a falusi népesség bajainak elhárítására. Orsz. Gazdasági Egyesület könyvkiadó vállalata, Budapest, 1885.
Rákosi Jenő: A katolikus nagygyűlés. Pesti Hírlap, 1926. október 12.
Rákosi Jenő: Még egyszer a nagygyűlés. Pesti Hírlap, 1926. október 13.
Révész István: A II. alföldi kath. nagygyűlés. In: A Kecskeméten, 1923. szeptember 8–9. napjain megtartott II. alföldi katholikus nagygyűlés emlékkönyve. Összeáll.: Királymezey Tibor. Hungária Könyvnyomdai Műintézet, Kecskemét, 1923.
Saly László: A kongregációk nagygyűlése. Egyházi Közlöny, 1912. november 29.
Saly László: A nagygyűlés után. Egyházi Közlöny, 1911. november 17.

Schrörs, Heinrich: Deutscher und französischer Katholizismus in den letzten Jahrzenten. Herdersche Verlagshandlung, Freiburg im Breisgau, 1917.
Serédi Jusztinián hercegprímás feljegyzései 1941–1944. Szerk.: Orbán Sándor és Vida István, Zrínyi Kiadó, Budapest, 1990.
A Sopronban 1893. február 20-án tartott katholikus nagygyűlés emlékkönyve. Sopron, 1893.
Spiecher, Karl: A háborús Németország. Magyar Kultúra (1914) 2. köt. 430.
Stumpf József: Korszerű lelkipásztorkodás és kongregáció. Mária-Kongregáció (1910) 2. sz.
Sturm-féle országgyűlési almanach 1910–1915. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól. Szerk.: Végváry Ferenc–Zimmer Ferenc. Budapest, 1910.
Szász Zoltán: Laikus kultúra és egyebek. Pesti Napló, 1926. október 14. 5.
A százgyökerű szív. Levelek, naplók, visszaemlékezések Sík Sándor hagyatékából. Szerk.: Szabó János. Budapest, 1993.
Szemes József: A Szent László Társulat története 1861–1941. Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém, 1942.
Szent Imre album. A jubiláris ünnepségek története képekben. Szerk.: Huszár Károly. A Szent Imre jubileum rendező főbizottsága, Budapest, 1930.
A Szent László Társulat 1868. szeptember 22. és 23-án Győrött tartott VI. közgyűlésének jegyzőkönyve. Athenaeum, Pest, 1868.
A Szent László Társulat 1869. szeptember 14. és 15-én Pécsett tartott VII. közgyűlésének jegyzőkönyve. Athenaeum, Pest, 1869.
A Szent László Társulat 1871. május 31-én Pesten tartott VIII. közgyűlésének jegyzőkönyve. Hunyadi Mátyás Intézet, Pest, 1871.
Szentiványi Károly: A hatodik katholikus nagygyűlés. Egyházi Közlöny 17. (1905) 40. sz.
Szentiványi Károly: A kath. társadalom megmozdulása. In: Emlékkönyv Zichy Nándor gróf születésének századik évfordulójára 1829–1929. Szent István Társulat, Budapest, 1929.
Szigetváry Iván: Az országos liberális nagygyűlés emlékkönyve. Országgyűlési értesítő Kő- és Könyvnyomdája, Budapest, 1894.
Szomszéd: Eső és köpönyeg. Fejérmegyei Napló, 1894. november 3.
Új Országgyűlési Almanach 1887–1892. Szerk.: Sturm Albert. Budapest, é. n.
Ungvölgyi: A katholikus nagygyűlés. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1913. november 23.
Tapolczay: A katholikus nagygyűlésről. Görög Katholikus Szemle, 1901. november 17.
Dr. Tardos: A katholikus nagygyűlés szíves figyelmébe. Alkotmány, 1904. október 18.
tb.: A XII. Katholikus Nagygyűlés. Alkotmány, 1913. november 12.
Tenax: Válság és kibontakozás. Pesti Hírlap, 1894. január 20.
Toma István: Élet és irodalom. Élet, Budapest, 1914.
Tóth János: A katholikus nagygyűlések és a II. bécsi kath. kongresszus. Katholikus Szemle 3. (1889) 3. sz.
Törökné Kovács Hermin: Veni Sancte. Alkotmány, 1913. november 9.
A törvényhozás feladatai a család- és erkölcsvédelem fokozottabb kiépítésében. (Az Actio Catholica Országos Elnökségének előterjesztése). Actio Catholica Országos Elnöksége, Budapest, [1935.] (Az Actio Catholica Országos Elnökségének hivatalos kiadványa 9.)
Túri Béla: Pusztaszeri tűz. Nemzeti Újság, 1922. szeptember 10.

Volosin Ágoston: A szocializmus meg a szövetkezés. Görög Katholikus Szemle, 1904. március 27.
Vucskics Gyula: A II. osztrák katholikus nagygyűlés. Religio, 1889. május 4.
Zboray Miklós: A néppárt története. In: Politikai Magyarország. I–IV. Főszerk.: Szász József. Anonymus Történelmi Kiadó, Budapest, 1914. IV. 107–121.
Zichy János: Egyesülés. Magyar Állam, 1904. október 2.
Zichy János: A katolikus társadalom ünnepén. Nemzeti Újság, 1923. október 7.
Zichy Nándor: Mozgalmunk szükségessége. Fejérmegyei Napló, 1894. november 17.
Zrínyi-gárda. Liga az erkölcs védelmére. Ismerteti: Csávossy Elemér S. J. Kalocsai Néplap, Kalocsa, 1920. (Összetartás 4–5. füzet)

Szakirodalom

Adriányi, Gabriel: Fünfzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte 1895–1945. Hase & Koehler Verlag, Mainz, 1974.
Adriányi Gábor: Katolikus nagygyűlések Magyarországon. Vigilia 2000/10. 739–746.
Adriányi Gábor: Prohászka és a római index. Szent István Társulat, Budapest, 2002.
Adriányi Gábor: A Bach-korszak egyházpolitikája 1849–1859. Kairosz, Budapest, 2009.
Altermatt, Urs: A katolicizmus és a modern kor. A svájci katolicizmus 19. és 20. századi társadalom- és kultúrtörténete. Osiris, Budapest, 2001.
Altermatt, Urs: Das komplexe Verhältnis von Religion und Nation: eine Typologie für den Katholizismus. Schweizerische Zeitschrift für Religions- und Kulturgeschichte 99. (2005) 417–432.
Anka László: Károlyi Sándor, az agráriusok vezére. Valóság 49. (2006) 11. 23–48.
Arnold, Georg: Im Spannungsfeld von Katholizismus, Welfentum und preußisch-bismarckschem Machtstreben. Dissertation. Düsseldorf, 2006.
Atkin, Nicholas–Tallett, Frank: Priests, prelates and people. A History of European Catholicism since 1750. Oxford University Press, Oxford–New York, 2003.
Bakó Balázs: Egy világ körüli út 1928-ban. In: „Alattad a föld, fölötted az ég…" Források, módszerek és útkeresések a történetírásban. Szerk.: Balogh Margit. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Budapest, 2010. 233–248.
Balogh János Mátyás: Üzleti szellemű fővárosi napisajtó a dualizmus korában. A budapesti sajtóipar születése. Doktori (PhD-) disszertáció. Budapest, 2014.
Balogh Margit: Egyházak a dualizmus korában. Magyarország a XX. században. II. köt. Főszerk.: Kollega Tarsoly István. Babits Kiadó, Szekszárd, 1997. 289–326.
Balogh Margit: A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1998. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 23.)
Benigni, Umberto: Periodical Literature (Italy). In: The Catholic Encyclopedia. Vol. 11. Robert Appleton Company, New York, 1911. Interneten: http://www.newadvent.org/cathen/11683a.htm (letöltés: 2015. október 2.).
Ifjabb Bertényi Iván: A századelő politikai irányzatai és Tisza István. In: A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948. Szerk.: Romsics Ignác. Osiris, Budapest, 2009. 34–72.
Bibó István: Elit és szociális érzék. In: Bibó István: Válogatott tanulmányok. Magvető, Budapest, 1990. I. köt. 223–241.

Bihari Péter: Lövészárkok a hátországban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországán. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008.
Blaschke, Olaf: Das 19. Jahrhundert: Ein Zweites Konfessionelles Zeitalter? Geschichte und Gesellschaft 26. (2000) 38–75.
Brandt, Juliane: Konfessionelle und nationale Identität in Ungarn. Die protestantischen Kirchen. In: Religion im Nationalstaat zwischen den Weltkriegen 1918–1945. Hrsg. Hans-Christian Maner–Martin Schulze-Wessel. Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2002. 31–72.
Brodiez, Axelle: Daniel Moulinet, Laïcat catholique et société française. Les Comités catholiques (1870–1905), Paris, Les éditions du Cerf, 2008, 582 p. Chrétiens et sociétés, 2008/15. Interneten: http://chretienssocietes.revues.org/1942 (letöltés: 2015. október 27.).
Buzinkay Géza: Magyar hírlaptörténet, 1848–1918. Corvina, Budapest, 2008. (Corvina Tudástár)
Buzinkay Géza: A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig. Wolters Kluwer, Budapest, 2016.
Cieger András: Az elvszerűség paradoxonjai. Eötvös József második minisztersége (1867–1871). In: A kincset csak fáradsággal hozhatjuk napvilágra. Tanulmánykötet báró Eötvös József születésének 200. évfordulójára. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2013. 329–357.
Conway, Martin: Catholic politics in Europe 1918–1945. Routledge, London and New York, 1997.
Csáky, Moritz: Der Kulturkampf in Ungarn. Die kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/95. Böhlau, Graz–Wien–Köln, 1967.
Csáky, Moritz: Die römisch-katholische Kirche in Ungarn. In: Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band IV. Die Konfessionen. Hrsg. Wandruszka, Adam–Urbanitsch, Peter. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1985. 248–331.
Csapodi Csaba: Gróf Zichy Nándor élete és politikája (1828–1911). Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége, Budapest, 1993.
Csibi Norbert: A püspöki körlevelek művelődéstörténeti jelentősége a pécsi egyházmegye példáján (1905–1918). In: A 20. század egyház- és társadalomtörténetének metszéspontjai. Tanulmányok a pécsi egyházmegye történetéből. Szerk.: Bánkuti Gábor–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola. Pécs, 2012. 65–84. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensisi VIII.) 65–84.
Csibi Norbert: Az első vidéken tartott országos katolikus nagygyűlés (1907 – Pécs). In: Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században. Szerk.: Balogh Margit–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézet–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Pécs–Budapest, 2014. 487–517.
Csibi Norbert: Adalékok az első világháború előtti magyar katolikus nagygyűlési határozatok végrehajtásának történetéhez. In: Litterarum radices amarae, fructus dulces sunt. Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára. Szerk.: Klestenitz Tibor–Zombori István. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015. 131–142.
Csibi Norbert: Az első világháború előtti katolikus nagygyűlések és a katolikus egyetem ügye Magyarországon. Per Aspera ad Astra 2. (2015) 1. 44–75.

Csibi Norbert: Az országos katolikus nagygyűlések társadalomszervező és közművelődési tevékenysége Magyarországon az első világháború előtt. Doktori (PhD-) értekezés. Pécs, 2015.

Csibi Norbert: A sajtóügy aktuális kérdései a magyarországi katolikus nagygyűléseken. A 19–20. század fordulója. In: A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai. Tanulmányok. Szerk.: Klestenitz Tibor. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015. 59–81.

Csíky Balázs: A Szent Imre Kör 1888–1946. Kút 2. (2003) 3–4. sz. 130–141.

Csíky Balázs: A katolikus nagyjavadalmasok és a Gömbös-kormány telepítési tervei. In: Szociális kérdések és mozgalmak Magyarországon (1919–1945). Szerk.: Szilágyi Csaba. Gondolat–Barankovics István Alapítvány–Faludi Ferenc Akadémia, Budapest, 2008. (Agóra VI.) 131–160.

Csíky Balázs: Serédi Jusztinián házassági törvényjavaslata. In: Fejezetek a tegnap világából. Tanulmányok. Főszerk.: Gergely Jenő. ELTE BTK, Budapest, 2009. 197–213.

Csíky Balázs: Serédi Jusztinián hercegprímási tevékenysége. Doktori (PhD-) disszertáció. Budapest, 2010.

Csíky Balázs: Az esztergomi érseki szék betöltése 1927-ben. Vatikáni források fényében. In: Magyarország és a római Szentszék. (Források és távlatok.) Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére. Szerk.: Tusor Péter. MTA–PPKE „Lendület" Egyháztörténeti Kutatócsoport, Budapest–Róma, 2012. (Collectanea Vaticana Hungariae, Classis I, Vol. 8.) 253–280.

Csíky Balázs: Jubileumi esztendők és katolikus megújulás a Horthy-korszakban. In: A 20. század egyház- és társadalomtörténetének i. m. 135–157.

Csizmadia Andor: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966.

Csizmadia Andor: A szociális gondoskodás változásai Magyarországon. MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, Budapest, 1977.

Csorba László: A magyar kereszténydemokrácia liberális katolikus öröksége. Múltunk 52. (2007) 3. sz. 106–112.

Demeter Zsófia: „Szent Imre, Isten leventéje." A Szent Imre jubileumi év. In: Szent Imre 1000 éve. Székesfehérvár 1000–2007. Tanulmányok Szent Imre tiszteletére születésének ezredik évfordulója alkalmából. DVD-ROM. Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, Székesfehérvár, 2007.

Dersi Tamás: A századvég katolikus sajtója. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973. (Irodalomtörténeti Füzetek 81.)

Deussen, Gieselbert: „Katholische Presse" und päpstliche Soziallehre. Jahrbuch für Christlichen Sozialwissenschaften 13. (1972) 167–181.

Dőry Ferenc: Bús Jakab S. J. emlékezete. In: Kortárs magyar jezsuiták. Szerk.: Szabó Ferenc. I. köt. Prugg Verlag, Eisenstadt, 1991. (Anima Una Könyvek 2.) 35–50.

Dumoulin, Michel: L'entrée dans le XXe siècle. In: Nouvelle Histoire de Belgique. Volume 2, 1905–1950. Éditions Complexes, h. n., 2006. 7–167.

Enyedi Zsolt: Politika a kereszt jegyében. Egy politikai szubkultúra természetrajza. Osiris, Budapest, 1998.

Erdősi Péter: Barokk és neobarokk. Két fogalom kölcsönhatása Magyarországon. Korall 7. (2006) 23. sz. 155–186.

Farkas Sándor: A jó pásztor és övéi. Legendák, elbeszélések, életképek, emlékek dr. báró Apor Vilmosról, a mártírhalált halt győri megyéspüspökről, volt gyulai apátplébánosról. Apor Vilmos Emlékbizottság, Gyula, 1997.

Fazekas Csaba: A katolikus egyház közéleti tevékenységének reformkori történetéhez. In: Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon, 1848–1918. Szerk.: Sarnyai Csaba Máté. METEM, Budapest, 2001. 22–38. (METEM Könyvek 29.)

Fazekas Csaba: Katolicizmus és konzervativizmus a XIX. századi Magyarországon. Múltunk 47. (2002) 3–4. sz. 427–476.

Fazekas Csaba: Prohászka Ottokár a XIII. Országos Katolikus Nagygyűlésen, 1920. október. In: A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Szerk.: Baráth Magdolna–Molnár Antal. Magyar Országos Levéltár, Budapest–Győr, 2012. 417–430.

Fazekas Csaba: Prohászka Ottokár a XVI. Országos Katolikus Nagygyűlésen, 1924. október. In: Prohászka-tanulmányok, 2009–2012. Szerk.: Mózessy Gergely. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár, 2012. 153–174.

Fehér György: Darányi Ignác, a korszerű agrárpolitika első hazai képviselője. In: Magyar agrárpolitikusok a XIX. és a XX. században. Szerk.: Sipos Levente. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010. 52–85.

Felkai László: Gróf Apponyi Albert, a kultuszminiszter. Új Pedagógiai Szemle, 1999. július–augusztus. Interneten: http://epa.oszk.hu/00000/00035/00029/1999-07-mu-Felkai-Kultuszminiszter.html (letöltés: 2016. szeptember 20.).

Felkai László: Gróf Zichy János, a kultuszminiszter. Magyar Pedagógia 100. (2000) 1. sz. 53–58.

Felkai László: A jogalkotó kultuszminiszer, Jankovich Béla. Magyar Pedagógia 103. (2003) 1. sz. 105–117.

Fogarty, Michael P.: Christian Democracy in Western Europe 1820–1953. University of Notre Dame, Notre Dame, 1957.

A főváros élén. Budapest főpolgármesterei és polgármesterei 1873–1950. Szerk.: Feitl István. Napvilág, Budapest, 2008.

Freifeld, Alice: Nationalism and the Crowd in Liberal Hungary, 1848–1914. Woodrow Wilson Center Press John Hopkins Univ. Press, Washington D. C.–London, 2000.

Frie, Ewald: Zwischen Katholizismus und Wohlfahrtsstaat. Skizze einer Verbandsgeschichte der Deutschen Caritas. Jahrbuch für Christlichen Sozialwissenschaften. 38. (1997) 21–42.

Galántai József: Egyház és politika 1890–1918. Kossuth Kiadó, [Budapest], 1960.

Gárdonyi Máté: Az antiszemitizmus funkciója Prohászka Ottokár és Bangha Béla társadalom- és egyházképében. In: A holokauszt Magyarországon európai perspektívában. Szerk.: Molnár Judit. Balassi Kiadó, Budapest, 2005. 193–204.

Gárdonyi Máté: Bevezetés a katolikus egyház történetébe. Jel Kiadó, Budapest, 2006.

Gergely Jenő: A Papi Tanács. A magyar katolikus alsópapság demokratikus szervezkedése 1918–1919-ben. Világosság 14. (1973) 3. sz. 167–174.

Gergely Jenő: A politikai katolicizmus Magyarországon (1890–1950). Kossuth, Budapest, 1977.

Gergely Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon, 1903–1923. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.

Gergely Jenő: A pápaság története. Kossuth, Budapest, 1982.

Gergely Jenő: Eucharisztikus világkongresszus Budapesten 1938. Kossuth, [Budapest], 1988.
Gergely Jenő: A keresztény párt és a katolikus egyház politikai útkeresése az 1930-as évek második felében. Levéltári Szemle 40. (1990) 2. 47–63.
Gergely Jenő: Az észak-erdélyi görögkatolikus román egyházmegyék jogállása és sérelmeik 1940–44. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1993. 3–4., 83–94.
Gergely Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon 1924–1944. Typovent, Gödöllő, 1993.
Gergely Jenő: A katolikus egyház története Magyarországon, 1919–1945. ELTE BTK, Budapest, 1997.
Gergely Jenő: Az 1912-es bécsi Eucharisztikus Világkongresszus és a magyar katolicizmus. Limes 10. (1998) 1. sz. 81–89.
Gergely Jenő: A keresztényszocializmus a legújabb kutatások tükrében. In: Szociális kérdések és mozgalmak Magyarországon i. m. 79–97.
Gérin, Paul: Catholicisme social et démocratie chrétienne (1884–1904). In: Histoire du mouvement ouvrier chrétien en Belgique. Szerk.: Emmanuel Gerard, Paul Wynants. Leuven University Press, Leuven, 1994. 59–113.
Gianone András: Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948. ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2010.
Gianone András: Hagyomány és megújulás a XXIV. Országos Katolikus Nagygyűlésen. In: Katolikus zsinatok és nagygyűlések i. m. 445–462.
Gianone András: A nyilvánosság és az Actio Catholica a katolikus nagygyűlések tükrében. In: A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai i. m. 83–96.
Gianone András: Nyisztor Zoltán és az utolsó katolikus nagygyűlések. In: Litterarum radices i. m. 155–172.
Gianone András: Az Actio Catholica a veszprémi egyházmegyében Czapik Gyula püspöksége idején. In: „Nehéz időkben dönteni kell." A veszprémi püspökség a második világháború idején. A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolán 2015. augusztus 26-án rendezett konferencia előadásai. Szerk.: Karlinszky Balázs–Varga Tibor László. Veszprémi Főegyházmegye, Veszprém, 2016. 69–84. (A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 29.)
Giczi Zsolt: Felekezeti viták a katolikusok és a protestánsok érvényesülési lehetőségeiről a Horthy-korszakban. Aetas 25. évf. (2010) 1. sz. 24–42.
Giczi Zsolt: A katolikus–protestáns egyházi kapcsolatok fő vonásai a Horthy-korszak Magyarországán. Doktori (PhD-) értekezés. ELTE BTK, Budapest, 2009.
Gordon, Ernest: The Anti-alcohol Movement in Europe. Fleming H. Revell Company, New York, 1913.
Gratz Gusztáv: A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1934. II. köt.
Gratz Gusztáv: A forradalmak kora: Magyarország története 1918–1920. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1935.
Gönczi Andrea: Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején. PoliPrint–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ungvár–Beregszász, 2007.
Gyáni Gábor: Család, háztartás és a városi cselédség. Magvető, Budapest, 1983.
Gyáni Gábor: Nyilvános tér és használói Budapesten a századfordulón. Századok 128. (1994) 6. sz. 1057–1077.
Gyáni Gábor: Szociálpolitika és jótékonyság a két világháború közötti Magyarországon. In: Szociális kérdések és mozgalmak Magyarországon i. m. 11–23.

Gyáni Gábor–Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Osiris, Budapest, 1998.
Gyarmati György: Egyház, sok rendszer és a történelmi idő. A 20. századi magyar egyháztörténet nézőpontjából. In: Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989. Szerk.: Bánkuti Gábor és Gyarmati György. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2010. 13–30.
Gyurgyák János: A zsidókérdés Magyarországon. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
Hámori Péter: A magyarországi agrár-szociálpolitika kezdetei. Az agrárszegénység képének megváltozása az alföldi agrármozgalmak idején. Századok 137. (2003) 1. sz. 3–42.
Hámori Péter: Utak az országos nép- és családvédelmi alaphoz (mi is az a modern szociálpolitika?) In: Szociális kérdések és mozgalmak Magyarországon i. m. 25–53.
Hanebrink, Paul: Christianity, Nation, State. The Case of Christian Hungary. In: Christianity, Modernity in Eastern Europe. Ed.: Bruce R. Berglund–Brian Porter-Szűcs. CEU Press, Budapest, 2010. 61–84.
Hatos Pál: „Világ keresztényei, egyesüljetek!" A keresztény unió dilemmái a két világháború közötti magyar katolicizmusban. Kommentár (2007) 2. 59–70.
Herger Csabáné: Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2010. (Habsburg Történeti Monográfiák 10.)
Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. 2. kiad. Aurora, München, 1973.
Horváth István: Az eucharisztia tisztelete a 19. századi Erdélyben. In: Ideje az emlékezésnek. Liber Amicorum: A 60 éves Marton József köszöntése. Szerk.: Nóda Mózes–Zamfir Korinna–Diósi Dávid–Bodó Márta. Szent István Társulat–Verbum Egyesület, Budapest–Kolozsvár, 2010. 127–138.
Horváth Pál: Philosophia perennis. A modern katolikus gondolkodás története. Kairosz Kiadó, [Budapest], 2008.
Hrabovec, Emilia: Der Heilige Stuhl und die Tschechoslowakei 1938–1939. In: Der Heilige Stuhl in den internationalen Beziehungen 1870–1939. Hrsg. Jörg Zedler. Herbert Utz Verlag, München, 2010. (Spreti Studien 2.) 333–360.
Igazné Prónai Borbála: A kötelező társadalombiztosítás kialakulása, fejlődése Magyarországon. Doktori (PhD-) értekezés. PPKE, Budapest, 2006. Interneten: http://mek.oszk.hu/08200/08281/08281.pdf (letöltés: 2015. július 12.).
Janka György: Miklósy István püspök (1913–1937) a korabeli görög katolikus sajtó tükrében. In: Symbolae. Ways of Greek Catholic heritage research. Papers of the conference held on the 100th anniversary of the death of Nikolaus Nilles. Szerk.: Véghseő Tamás. Nyíregyháza 2010. (Collectanea Athanasiana I/3.) 335–344.
Jobst Ágnes: Az Élet és köre. Vigilia 58. (1993) 9. sz. 705–710.
Joosten, Theo: Das sozial-caritative Wirken der Kirche im Spiegel der Katholikentage 1848–1900. Jahrbuch für Christlichen Sozialwissenschaften 17. (1976). 163–182.
Kárpáti Endre: Adalékok a magyarországi alkoholellenes küzdelem történetéhez (1914-ig). Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica – Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 19. (1960). 137–226.
Kárpáti Endre: Dokumentumok a magyarországi alkoholellenes küzdelemhez. Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica – Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 66–68. (1973). 273–293.
Kelemen Elemér: Hagyomány és korszerűség. Oktatáspolitika a 19–20. századi Magyarországon. Új Mandátum, Budapest, 2002.

Kern Tamás: Giesswein Sándor társadalompolitikai tevékenysége. Köz-politika 3. (2002) 2. sz. 35–50.
Kiss Mária Rita: A hatodik nagyhatalom. Századvég Új folyam (2001) 20. sz. 67–92.
Kiss Réka: Identitásépítés a magyar református sajtóban a XX. század első felében. A Református Figyelő példája. In: A sajtó kultúraközvetítő szerepe 1867–1945. Tanulmányok. Szerk.: Paál Vince. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2014. 81–98.
Kitzinger Dávid: A morális pánik elmélete. Replika (2000) 40. 23–27.
Klestenitz Tibor: Prohászka Ottokár egyháztörténeti szerepe a „második felekezetképződési korszak"elméletének fényében. In: A székesfehérvári egyházmegye ünnepi névtára. Szerk.: Mózessy Gergely–Pestiné Paics Marianna–Smohay András–Smohay Péter. Székesfehérvári Egyházmegyei Hivatal, Székesfehérvár, 2010. 76–91.
Klestenitz Tibor: Prohászka Ottokár a komáromi és a pozsonyi katolikus nagygyűlésen. In: Prohászka-tanulmányok 2009–2012. Szerk.: Mózessy Gergely. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár, 2012. 114–131.
Klestenitz Tibor: Reformtörekvések a magyar katolikus egyházban az I. világháború után. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 24. (2012) 1–2. sz. 67–84.
Klestenitz Tibor: Gerely József karrierje – falak és választóvonalak a katolikus nagygyűlések „szürke eminenciásának" életében. Egyháztörténeti Szemle (2013) 3. 67–82.
Klestenitz Tibor: A katolikus sajtómozgalom Magyarországon. Complex, Budapest, 2013.
Klestenitz Tibor: Két nagygyűlés Budapesten. Médiakutató 14. (2013) 1. sz. 53–64.
Klestenitz Tibor: Az első alföldi katolikus nagygyűlések – egy új rendezvénytípus megszületése. Modern Magyarország 3. (2014) 1. 63–88.
Klestenitz Tibor: Szalongyűlések vagy őszi hadgyakorlatok? A katolikus nagygyűlések meghonosítása Magyarországon. In: Katolikus zsinatok és nagygyűlések i. m. 463–486.
Klestenitz Tibor: „Ekkora botrányt kánikulai hőség még nem termelt." Egy kiszivárogtatási ügy 1900-ban. Magyar Könyvszemle 131. (2015) 1. 58–75.
Klestenitz Tibor: A katolikus nagygyűlések mint médiaesemények a dualizmus korában. In: A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai i. m. 45–58.
Klestenitz Tibor: Mellékszerepben. Prohászka Ottokár fellépése a katolikus nagygyűlések szakosztályi és egyesületi ülésein. In: Prohászka-tanulmányok, 2012–2015. Szerk.: Mózessy Gergely. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár, 2015. 121–139.
Klestenitz Tibor: Prohászka Ottokár az 1921-es német katolikus nagygyűlésen. In: Prohászka-tanulmányok, 2012–2015. i. m. 144–165.
Klestenitz Tibor: A Központi Sajtóvállalat Gömbös Gyula miniszterelnöksége (1932–1936) idején. In: Médiatörténeti tanulmányok 2014. Szerk.: Klestenitz Tibor–Sz. Nagy Gábor. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2016. 193–234.
Klöcker, Michael: Regionale Katholikentage nach dem ersten Weltkrieg: konservative Massenmodernisierung zwischen Tradition und Moderne. Historical Social Research 32. (2007) 3. sz. 237–269.
Kósa László: A vallási közönyösség növekedése Magyarországon a 19. század közepén. In: Uő: Egyház, társadalom, hagyomány. Ethnica, Debrecen, 1993. (Societas et ecclesia 1.) 105–124.

Kósa László: Vallások, egyházak, vallásosság. In: Mérlegen a XX. századi magyar történelem – értelmezések és értékelések. Szerk.: Püski Levente–Valuch Tibor. 1956-os Intézet–Debreceni Egyetem, Debrecen, 2002. (Jelenkortörténeti Műhely III.) 71–77.
Kovács Lajos: A mecénás és a szociálisan érzékeny Schmidt Sándor életművéről. Új Forrás 2001/3. Interneten: http://www.jamk.hu/ujforras/010317.htm (letöltés: 2015. július 15.).
Koszyk, Kurt: Deutsche Presse im 19. Jahrhundert. Geschichte der deutschen Presse. Teil II. Colloquium Verlag, Berlin, 1966.
Lackó Miklós: Válságkorszak – válságelméletek. Három alapmű az 1920-as évek magyar szellemi életéből. Múltunk 52. (2007) 3. sz. 4–39.
Laclan, Ernesto: A populista ész. Noran Libro, Budapest, 2011.
Lafont, Ghislain: A katolikus egyház teológiatörténete. Atlantisz, Budapest, 1998.
Lakatos Andor: Közvetítés és kiegyenlítés. Haynald Lajos szerepe az autonómia-mozgalom 1868–1871 közötti szakaszában. In: Állam és egyház a polgári átalakulás korában i. m. 119–130.
Le temps des congrès catholiques. Bibliographie raisonnée des actes de congrès tenus en France de 1870 à nos jours. Szerk.: Claude Langlois et Christian Sorrel. Brepols, h. n., 2010.
Lehmann, Hartmut: Die Säkularisierung der Religion und die Sakralisierung der Nation im 20. Jahrhundert: Varianten einer komplementären Relation. In: Religion im Nationalstaat i. m. 13–28.
Lénár Andor: A papnevelés helyzete és jellemzői a Váci Egyházmegyében a két világháború között. In: Ahogy mi látjuk. Tanulmányok. Főszerk.: Gergely Jenő. ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola, Budapest, 2007. 181–196.
Lénár Andor: Az Actio Catholica működése a Váci Egyházmegyében a két világháború között. In: Vázlatok két évszázad magyar történelméből. Főszerk.: Gergely Jenő. ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola, Budapest, 2010. 87–102.
Lönne, Karl-Egon: Politischer Katholizismus im 19. und 20. Jahrhundert. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1986. (Neue Historische Bibliothek.)
Lönne, Karl-Egon: Katholizismus-Forschung. Geschichte und Gesellschaft, 26. (2000) 1. sz. 128–170.
Maeyer, Jan de: Les congrès catholiques en Belgique. Un signe de contradiction. In: Le catholicisme en Congrès (XIXe – XXe siècles). Actes de la table ronde organisée à l'Institut européen en sciences des religions, Paris, 22–23 septembre 2005. réunis par Claude Langlois et Christian Sorrel. Chrétiens et Sociétés. Documents et Mémoires n° 8. 2009. 9–28.
Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk.: Diós István. Szent István Társulat, Budapest, 1993–2010. Interneten: http://lexikon.katolikus.hu (letöltés: 2016. augusztus 30.)
A magyar vasút krónikája a XX. században. Szerk.: Mezei István. MÁV Zrt., Budapest, 2005.
Manhercz Orsolya: Az 1857. évi máriacelli zarándoklat a sajtóban. In: A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai i. m. 27–43.
Marchut Réka: Töréspontok. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont–Magyar Történelmi Társulat–Budaörsi Passió Egyesület, Budapest–Budaörs, 2014.
Máté Anita: Az amerikai magyar katolikusok és az óhaza (1918–1939). METEM, Budapest, 2011.

Mészáros István: Boldogasszony Éve 1947/48. Mindszenty bíboros evangelizációs programja. Budapest, Ecclesia, 1994.
Mészáros István: A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon. Szent István Társulat, Budapest, 2000.
Mészáros István: Prímások, pártok, politikusok 1944–1945. Adalékok a Magyar Katolikus Egyház XX. századi történetéhez. Budapest, Szent István Társulat, 2005.
Mészáros István: Végállomás – Recsk, a katolikus egyetemi ifjúsági mozgalom történetéből (1945–1948.) Valóság, 2013. I–VI. Interneten: http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=855&lap=0 (letöltés: 2016. augusztus 10.).
Meszlényi Antal: A magyar hercegprímások arcképcsarnoka. Szent István Társulat, Budapest, 1970.
Milbach, Sylvain: Daniel Moulinet, Laïcat catholique et société française. Les Comités catholiques, 1870–1905. Revue d'histoire du XIXe siècle 2009/38. Interneten: http://rh19.revues.org/3895 (letöltés: 2015. október 27.).
Mishaegen, G. Guyot de: Le Parti Catholique Belge de 1830 à 1884. Bruxelles, Larcier, 1946. 125–138. Interneten: http://www.unionisme.be/GUYOT06.htm (letöltés: 2015. október 26.).
Molnár Antal: Az engedelmes lázadó. (Bangha Béla és a jezsuita rendi vezetés.) In: Molnár Antal–Szabó Ferenc SJ: Bangha Béla SJ emlékezete. Távlatok, Budapest, 2010. 65–163.
Morsey, Rudolf: Streiflichter zur Geschichte der deutschen Katholikentage 1848–1932. Jahrbuch für Christlichen Sozialwissenschaften 26. (1985). 9–24.
Mazzoleni, Gianpietro: Politikai kommunikáció. Osiris, Budapest, 2002.
Mózessy Gergely: Prohászka Ottokár a katolikus nagygyűléseken. In: Prohászka-tanulmányok 2012–2015 i. m. 84–120.
Moulinet, Daniel: Les congrès des Comités catholiques 1870–1905. In: Le catholicisme en Congrès i. m. 45–63.
Nagy Péter Tibor: Járszalag és aréna. Egyház és állam az oktatáspolitika erőterében a 19. és 20. századi Magyarországon. Új Mandátum, Budapest, 2000.
Nyisztor Zoltán: Ötven esztendő. Századunk magyar katolikus megújhodása. OMC, Bécs 1962.
Ormos Mária: „Soha, amíg élek..." Az utolsó koronás Habsburg puccskísérletei 1921-ben. Pannónia Könyvek, Pécs, 1989.
Ormos Mária: Katolicizmus a világválság sodrában. A pápaság és a magyar egyház, különös tekintettel a pécsi egyházmegyére (1929–1933). In: A 20. század egyház- és társadalomtörténetének i. m. 85–95.
Ormos Mária: A fortélyos miniszterelnök, Bethlen István gróf. Múlt és Jövő (2013) 4. 14–19.
Owzar, Armin: „Keine Lust zur Diskussion". Zum Kommunikationsverhalten Deutscher Katholiken 1870 bis 1930. Schweizerische Zeitschrift für Religions- und Kulturgeschichte 101. (2007) 123–149.
Pataki Ferenc: A tömegek évszázada. Bevezetés a tömeglélektanba. Osiris, Budapest, 1998.
Péter László: Az állam és az egyház viszonya és a civil társadalom Magyarországon: történeti áttekintés. Századvég. Új folyam (1997. tavasz) 4. sz. 3–31.
Petrás Éva: Társadalmi tanítás és szociális kérdés. A Quadragesimo anno enciklika recepciója a katolikus újságírásban, 1931–1938. In: Szociális kérdések és mozgalmak Magyarországon i. m. 113–130.

Petruch Antal SJ: Száz év a magyar jezsuiták múltjából. (1853–1950). II. köt. Az önálló magyar rendtartomány (1909–1950). Korda, Kecskemét, 1994.
Pierrard, Pierre: Les Laïcs dans l'Église de France (XIXe–XXe siècle). Les Éditions ouvrières, Paris 1988.
Pirigyi István: A magyarországi görögkatolikusok története. II. köt. Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 1990.
Pirigyi István: Papnevelésünk 1912–1950 között. In: Örökség és küldetés. 1950–2000: a Nyíregyházi Görög Katolikus Papnevelő Intézet és a Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola alapításának 50. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia anyaga: 2000. október 2–3. Szerk.: Janka György. Nyíregyháza, 2001. 83–98.
Puskás Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.
Püski Levente: A Gömbös-kormány programja és belpolitikája. In: Magyarország a XX. században. I. Főszerk.: Kollega Tarsoly István, Babits Kiadó, Szekszárd 1996. 76–139.
Püski Levente: Magyarország politikai berendezkedése a két világháború között. Korunk 3. (2012) 11.
Rada János: Etatizmus, liberalizmus és egyházkép dualizmus kori egyházkritikai vitairatokban. Egyháztörténeti Szemle 15. (2014) 2. sz. 45–54.
Rébay Magdolna: A felekezeti kérdés az 1920-as, 1930-as évek fordulóján a Református Figyelő és a Magyar Kultúra írásaiban. Kút 2. (2003) 3–4. sz. 165–175.
Révész Béla: Források a politikai pszichológia tanulmányozásához. JATE Press, Szeged, 2001.
Reytier, Marie-Emanuelle: Karl Heinrich zu Löwenstein (1894–1921) un prince ultramontain au service de l'Église. Chrétiens et sociétés (2004). 49–60.
Reytier, Marie-Emanuelle: Frankreich irrt. Die Katholikentage 1921 und 1922 als politische Tribüne gegen die Politik Frankreichs. In: Historisches Jahrbuch 2007. 331–352.
Reytier, Marie-Emanuelle: Katholikentage als Instrumente der Identitätsbildung deutschen Katholiken (1848–2004). In: Identitäten in Europa – Europäische Identität. Hrsg.: Krienke, Markus-Belafi, Matthias. Deutscher Universitätsverlag, Wiesbaden, 2007. 167–186.
Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. 3. kiadás. Osiris, Budapest, 2003.
Salacz Gábor: Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918. Aurora, München, 1974.
Salacz Gábor: A magyar kultúrharc története 1890–1895. Pécsi Egyetemi Kiadó, Bécs [Pécs], 1938.
Sándor Tamás: A gyülekezési jog szabályozása a polgári Magyarországon (1848–1914). Interneten: http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=891&lap=0 (letöltés: 2015. október 20.).
Sarnyai Csaba Máté: A katolikus autonómia megközelítési lehetőségei Magyarországon 1848-tól a századfordulóig. Interneten: http://www.c3.hu/scripta/szazadveg/21/sarnyai.htm (letöltés: 2015. október 20.).
Sarnyai Csaba Máté: A püspöki kar által támogatott autonómia-elképzelés 1848-ban. In: Állam és egyház a polgári átalakulás korában i. m. 63–87.

Sarnyai Csaba Máté: A szociális kérdés és a világi hívek szerepe az egyházban Prohászka Ottokár és Giesswein Sándor értelmezésében. In: Szociális kérdések és mozgalmak Magyarországon i. m. 163–178.
Schmidt-Volkmar, Erich: Der Kulturkampf in Deutschland 1871–1890. Musterschmidt Verlag. Berlin–Frankfurt, 1962.
Simon István: Egy keresztény-nemzeti „csúcsmenedzser", Wünscher Frigyes. Múltunk, 51. (2006) 2. sz. 31–53. Interneten: http://www.multunk.hu/letoltes/simoni.pdf (letöltés: 2016. május 14.).
Sipos Balázs: Az újságíró-társadalom 1890 és 1945 között. In: Zsombékok: középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig: társadalomtörténeti tanulmányok. Szerk.: Kövér György. Századvég, Budapest, 2006. 351–375.
Sipos József: Nagyatádi Szabó István, az első parasztminiszter. In: Magyar agrárpolitikusok i. m. 103–138.
Spahn, Martin–Meehan, Thomas: Catholic Congresses. In: The Catholic Encyclopaedia. Vol. 4. Robert Appleton Company, New York, 1908. Interneten: www.newadvent.org/cathen/04242a.htm (letöltés: 2016. május 14.).
Spannenberger, Norbert: Die katholische Kirche in Ungarn 1918–1939. Positionierung im politischen System und „Katholische Renaissance". Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2006.
Spannenberger Norbert: A politikai katolicizmus. In: A magyar jobboldali hagyomány i. m. 186–214.
Strausz Péter: Érdemes-e újra felfedezni a hivatásrendiséget? In: A felfedező tudomány. Főszerk.: Beszteri Béla. Szent István Egyetem, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, Győr 2103. Interneten: http://kgk.sze.hu/images/dokumentumok/VEABtanulmanyok/strausz_peter.pdf (letöltés: 2016. július 15.).
Szabó Dániel: A Néppárt 1895–1914. Kandidátusi értekezés, Budapest, 1983. MTA Kézirattár. D 10926.
Szabó Dániel: A Néppárt megalakulása. Történelmi Szemle 20. (1977) 2. sz. 169–208.
Szabó Dániel: A véderőtüntetések résztvevői. Korall 5. (2004) 17. sz. 43–60.
Szabó Miklós: Az 1901-es egyetemi „kereszt-mozgalom. (Adalék a magyarországi szélsőjobboldal előtörténetéhez.) Történelmi Szemle 13. (1970) 4. sz. 483–515.
Szalai Miklós: Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája. MTA TTI, Budapest, 2003.
Szarka László: A Lex Apponyi oktatás- és nemzetiségpolitikai olvasatai. Korunk 18. (2007) 12. sz. Interneten: http://epa.oszk.hu/00400/00458/00132/szarkal.html (letöltés: 2016. szeptember 20.).
Szögi László: Katolikus egyetemalapítási törekvések Magyarországon. In: Hittudományi fakultások és tanintézetek a XX. századi magyar egyetemeken. Szerk.: Ujváry Gábor. ELTE, Budapest, 1991. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 13.) 10–39.
Szögi László: A katolikus nagygyűlések Magyarországon. In: Egyházak a változó világban. Szerk.: Bárdos István–Beke Margit. Komárom-Esztergom Megye Önkormányzata–JAMK, Esztergom, 1991. 509–512.
Szőts István: Szilánkok és gyaluforgácsok. Osiris, Budapest, 1999.
Taylor, A. J. P.: Bismarck. A férfi és az államférfi. Scolar Kiadó, Budapest, 1999.
Tengely Adrienn: A pécsi papság nézetei a nőkérdésről a századelőn. In: „használd ezt a könyvtárat… a haza tisztességére és oltalmára, magad és mások használatára." Tudomány és kutatás a Klimo könyvtárban. PTE Könyvtára, Pécs, 2007. 87–95.

Tengely Adrienn: A Pécsi Mária-kongregációk a dualizmus korában. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 25. (2013) 3–4. sz. 81–104.
Tokody Gyula: Magyarország integritása és a német diplomácia 1918/19-ben. Századok 130. (1996) 2. sz. 383–402.
Tóth Krisztina: Modernkori katolicizmus vs. neobarokk államegyház. Mi vezetett Cesare Orsenigo nuncius felszólalásához egy magyar püspökkari konferencián? In: Litterarum radices i. m. 243–255.
Tóth Krisztina: A szombathelyi egyházmegye története Grősz József egyházkormányzása idején (1936–1944). MTA–PPKE „Lendület" Egyháztörténeti Kutatócsoport–Gondolat Kiadó, Budapest, 2015. (Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány Nuncupatae. Collectanea Studiorum et Textuum; Classis I. Vol. 2.)
Turbucz Dávid: A Horthy-kultusz. In: A magyar jobboldali i. m. 138–166.
Turbucz Dávid: Átpolitizált vallásosság a Horthy-korszakban. Horthy Miklós vezérkultusza. In: A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai i. m. 115–128.
Turbucz Dávid: Horthy Miklós. Napvilág Kiadó, Budapest, 2011.
Turbucz Dávid: A Horthy-kultusz 1919–1944. Doktori (PhD-) disszertáció. Eger, 2014.
Vári András: Urak és gazdászok. Arisztokrácia, agrárértelmiség és agrárius mozgalom Magyarországon 1821–1898. Argumentum, h. n., 2009.
Vida István: Az EMSZO-mozgalom és előzményei – a munkásmozgalom másik oldala: keresztény szakszervezetek. In: Félbemaradt reformkor 1935–1949. Törekvések Magyarország keresztény humanista megújítására a haza és a szegénység szolgálatában. Püski, Budapest, 2006. 75–102.
Vonyó József: Gömbös Gyula. Napvilág Kiadó, Budapest, 2014.
Wernert, François: Dom Lambert Beauduin (1873–1960) et sa vision de la «pastorale liturgique». Contribution au colloque pour le 50ème anniversaire de l'Institut Supérieur de Liturgie de Paris. 27 Octobre 2006. 1., 5. Interneten: http://theocatho.unistra.fr/maj/pdf/wernert2beauduin06.pdf (letöltés: 2015. október 26.).
Wiedenhofer, Siegfried: Ekkléziológia. In: A dogmatika kézikönyve. Szerk.: Theodor Schneider II. köt. Vigilia, Budapest, 1997. 49–72.
Winkler, Heinrich August: Németország története a modern korban. I. köt. Osiris, Budapest, 2005.
Wolf, Hubert: A pápa és az ördög. A vatikáni levéltárak és a Harmadik Birodalom. Szent István Társulat, Budapest, 2010.
Zachar Péter Krisztián: Gazdasági válságok, társadalmi feszültségek, modern válaszkísérletek Európában a két világháború között. L'Harmattan, Budapest, 2014.
Zimmermann, Suzan: Die bessere Hälfte? Frauenbewegungen und Frauenbestrebungen in Ungarn der Habsburgermonarchie 1848 bis 1918. Promedia Verlag–Napvilág Kiadó, Budapest–Wien, 1999.
Zimmermann, Suzan: Divide, Provide and Rule: An Integrative History of Poverty Policy, Social Policy and Social Reform in Hungary under the Habsburg Monarchy. Central European University Press, Budapest, 2011.

TÉRKÉP- ÉS KÉPJEGYZÉK

1. térkép Rajzolta: Hillier Domonkos
2. térkép Rajzolta: Hillier Domonkos
3. térkép Rajzolta: Nagy Béla
1. kép Az Országos Katolikus Szövetség címere. Gianone András felvétele
2. kép Csernoch János hercegprímás távozik a XII. Országos Katolikus Nagygyűlésről, 1913. Vasárnapi Újság (60. évf.) 1913. november 16. 917.
3. kép A XII. Országos Katolikus Nagygyűlés arcképcsarnoka. Tolnai Világlapja (13. évf.) 1913. november 23. 2.
4. kép Prohászka Ottokár beszél az I. Országos Katolikus Nagygyűlésen, 1900. A Herkó Páter élclap karikatúrája. SzfvPL Prohászka Gyűjtemény
5. kép A székesfővárosi Vigadó épülete. FOTO: FORTEPAN / Schoch Frigyes
6. kép Az Iparcsarnok, az 1908. évi nagygyűlés helyszíne. FOTO: FORTEPAN / Németh Tamás
7. kép A VIII. Országos Katolikus Nagygyűlés elnöksége az Iparcsarnokban, 1908. Tolnai Világlapja (8. évf.) 1908. szeptember 27. 1540.
8. kép A VIII. Országos Katolikus Nagygyűlés közönsége az Iparcsarnokban, 1908. Tolnai Világlapja (8. évf.) 1908. szeptember 27. 1540.
9. kép Az 1908-as nagygyűlési körmenet, háttérben az Iparcsarnok épülete látható. Tolnai Világlapja (8. évf.) 1908. szeptember 27. 1538.
10. kép Az 1908-ban felszentelt Örökimádás-templom, az eucharisztikus gyűlések helyszíne. Új Idők (14. évf.) 1908. szeptember 20. 257.
11. kép A nagygyűlés közönsége Prohászka Ottokár beszéde alatt, 1910. A Kakas Márton élclap karikatúrája. Kakas Márton, 1910. november 20. 2.
12. kép Az elmaradt nagygyűlés plakátja, 1921. MNM TT Plakáttár, Itsz: 57.0395
13. kép Rajz Lorenzo Schioppa nunciusról, 1924. Békés, 1924. augusztus 15. 1.
14. kép Zichy János megnyitja a kalocsai nagygyűlést, 1927. Tolnai Világlapja (29. évf.) 1927. október 5. 35.
15. kép Tábori mise a Parlament előtt, 1915. május 30. FOTO: FORTEPAN / Szabó Lóránt
16. kép Prohászka Ottokár és Lorenzo Schioppa nuncius az 1920. október 24-én tartott eucharisztikus körmeneten. SzfvPL Prohászka Gyűjtemény
17. kép Eucharisztikus körmenet 1922. október 8-án, Lorenzo Schioppa nuncius és az Oltáriszentséget vivő Csernoch János hercegprímás megérkezik az Országház térre. SZIT-Esty
18. kép Zsembery István a Ferenc József Intézet növendékeinek sorfala között távozik a bazilikából, 1927. Tolnai Világlapja (29. évf.) 1927. október 26. 5.
19. kép Az eucharisztikus körmenet résztvevői a Parlament előtt, 1922. Tolnai Világlapja (22. évf.) 1922. október 18. 2.
20. kép Az eucharisztikus körmenet elindul a Szent István-bazilikából, 1926. Magyar Katolikus Almanach I. i. m. 527.

21. kép A Sziklakápolna, a záró fáklyás körmenetek végpontja. FOTO: FORTEPAN / Schwertner Ágnes
22. kép Cesare Orsenigo nuncius és Csernoch János hercegprímás az eucharisztikus körmeneten, 1925. SZIT-Esty
23. kép Az egyházművészeti kiállítás plakátja, 1926. Magyar Katolikus Almanach I. i. m. 530.
24. kép Serédi Jusztinián az új hercegprímás. Tolnai Világlapja (30. évf.) 1928. október 17. 3.
25. kép Serédi Jusztinián a Szent István-bazilikához érkezik, 1928. Tolnai Világlapja (30. évf.) 1928. október 17. 4.
26. kép A tiroli feszület a Szent Imre-év főünnepségének körmenetén. Szent Imre album. A jubiláris ünnepségek története képekben. Szerk. Huszár Károly. A Szent Imre jubileum rendező főbizottsága, Budapest, 1930. 88.
27. kép Orsenig nuncius beszédet mond a megnyitó ülésen, 1926. Márton Lajos rajza. Nemzeti Újság, 1926. október 12. 14.
28. kép Szmrecsányi Lajos az eucharisztikus körmeneten, 1927. Magyar Katolikus Almanach II. i. m. 410.
29. kép Apponyi Albert gróf nyitóbeszéde a Vigadóban, 1932. SZIT-Esty
30. kép Huszár Károly (1), gróf Zichy Aladár (2) és Vass József (3) távozik a nagygyűlésről. Tolnai Világlapja (29. évf.) 1927. október 26. 3.
31. kép Klebelsberg Kuno beszédet mond a katolikus diákszövetség gyűlésén, 1927. Magyar Katolikus Almanach II. i. m. 296.
32. kép Az Actio Catholica logója. Piarista Levéltár
33. kép Az Actio Catholica országos elnöksége 1935-ben. Tolnai Világlapja (37. évf.) 1935. március 6. 2.
34. kép Szinyei Merse Jenő beszédet mond a nagygyűlésen, baloldalán Serédi hercegprímás, 1942. XXX. Országos Katolikus Nagygyűlés. i. m. 14. és 15. oldal közötti kép.
35. kép A nyitóülés közönsége, 1943. XXXI. Országos Katolikus Nagygyűlés. i. m. 24. és 25. oldal közötti kép
36. kép A Missa Solemnis előadása a Nemzeti Színházban, 1935. Tolnai Világlapja (37. évf.) 1935. október 9. 16.
37. kép A XXVI. nagygyűlés jelvénye, 1935. retronom.hu
38. kép A keresztes gyors reklámja a Nemzeti Újságban, 1934. Nemzeti Újság, 1934. szeptember 21. 6.
39. kép A XXV. Országos Katolikus Nagygyűlés megnyitója az Ügetőn, 1934. Esztergom és vidéke (55. évf.) Heti képes-melléklet, 1934. szeptember 30. 3.
40. kép Az eucharisztikus körmenet résztvevői a Parlament előtt, 1934. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény, Fényképtár
41. kép A XXVI. Országos Katolikus Nagygyűlés megnyitójának közönsége, 1935. Tolnai Világlapja (37. évf.) 1935. október 9. 2.
42. kép Serédi Jusztinián avatási beszéde XI. Ince pápa szobránál, 1936. Tolnai Világlapja (38. évf.) 1936. október 14. 3.
43. kép A XXVIII. Országos Katolikus Nagygyűlés szentmiséje a Hősök terén, 1939. FOTO: FORTEPAN / Pesti Brúnó
44. kép Az eucharisztikus körmenet elindul a bazilikából, 1936. Tolnai Világlapja (37 évf.) 1936. október 14. 5.

45. kép Városligeti-tavat betöltő tömeg a gyermekek közös szentáldozásakor, 1938. A XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus emlékkönyve. Szent István Társulat, Budapest, 1938. 129.
46. kép A XXVIII. Országos Katolikus Nagygyűlés plakátja, 1939. A XXVII. Országos Katolikus Nagygyűlés részletes rendje. Katolikus Akció, 1939. június. 1.
47. kép A budai Vigadó, több kisebb nagygyűlési rendezvény helyszíne. FOTO: FORTEPAN
48. kép Az 1942. szeptemberi bombázás következtében súlyos károkat szenvedett városmajori templom belseje. FOTO: FORTEPAN / Lissák Tivadar
49. kép Szentóra a Szent István-bazilikában 1943. XXXI. Országos Katolikus Nagygyűlés. i. m. 6. és 7. oldal közötti kép
50. kép A XXIV. nagygyűlés plakátja, 1933. A XXIV. nagygyűlés részletes rendje. Actio Catholica Országos Elnöksége, Budapest, 1933
51. kép A XXV. nagygyűlés plakátja, 1934. A XXV. jubiláris országos katolikus nagygyűlés részletes rendje. k. n., h. n., [1934.] 1.
52. kép Glattfelder Gyula püspök beszédet mond a XXV. nagygyűlés megnyitó ülésén. Tolnai Világlapja (35 évf.) 1934. október 3. 1.
53. kép A XXVII. nagygyűlés plakátja, 1936. A XXVII. Országos Katolikus Nagygyűlés részletes rendje. Katolikus Akció, 1936. szeptember. 1.
54. kép A karitász plakátja, 1943. FOTO: FORTEPAN / Lissák Tivadar
55. kép A XXVI. nagygyűlés plakátja, 1935. A XXVI. Országos Katolikus Nagygyűlés részletes rendje. Katolikus Akció, 1935. szeptember. 1.
56. kép A testnevelés és a katonaság kapcsolatát hangsúlyozó állami plakát, 1942. FOTO: FORTEPAN / Lissák Tivadar
57. kép A Katolikus Diákotthon Mozgalom plakátja. FOTO: FORTEPAN / Lissák Tivadar
58. kép A Pastor Angelicus című film plakátja. OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, PKG 1943/247.
59. kép XXIX. nagygyűlés plakátja, 1941. Prímási Levéltár
60. kép A Boldogasszony Éve plakátja. Piarista Levéltár
61. kép A Regnum Marianum-templom. FOTO: FORTEPAN / Ted Grauthoff
62. kép A Szent István-bazilika a Boldogasszony Éve plakátjával. FOTO: FORTEPAN / Hámori Gyula
63. kép A Katolikus Szülők Vallásos Szövetségének logója. Piarista Levéltár
64. kép A Szent Jobbot szállító aranyvonat Újdombóváron, 1938. FOTO: FORTEPAN / Erky-Nagy Tibor

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

A,Á
Áchim L. András 128
Adriányi Gábor (Adriányi, Gabriel) 10, 12, 27–28, 44, 52, 80, 353, 367, 376
Ady Endre 189, 248
Agliardi, Antonio 47–50
Agócs János 33
Albrecht főherceg 209
Alföldy Dezső 296, 339, 343
Almásy József 295, 367, 389, 391
Altermatt, Urs 161, 258, 332, 343, 376, 392
Andlaw, Heinrich von 16
Andor György 136, 137, 144
Andrássy Gyula, gróf 104, 109
Andrássy Gyula, ifjabb, gróf 105,119
Angyal Pál 145
Anka László 122, 124
Antal Gábor 110
Antony Béla 136
Apor Vilmos, báró 223–224, 298–299
Apponyi Albert, gróf 9, 31, 80, 97, 102, 110, 115, 116, 119, 120–122, 158, 174, 176, 191, 204–205, 242, 255, 256, 277, 295–296, 335
Apponyi Albertné 153
Apponyi Géza, gróf 67, 76
Aquinói Szent Tamás 162
Arnold, Georg 13,15–16
Árpád vezér 218
Atkin, Nicholas 25, 160

B
Babcsan József 54
Babits Mihály 190
Bach, Alexander 28
Bacsinszky Vladimir 269
Badalik Bertalan 383
Bakó Balázs 237
Balás Lajos 96, 188, 408
Balássy Miklósné 343
Balits Lajos 176
Balogh János Mátyás 186
Balogh Jenő 147, 178
Balogh József 129
Balogh Margit 12, 26, 237, 354
Baltazár Dezső 262
Bánffy Dezső, báró 64, 127, 244
Bánffy Miklós, gróf 202, 207
Bangha Béla 95, 98, 164–165, 200–201, 206, 211, 213, 216, 225, 228, 232, 237, 241, 247, 258, 268, 277–278, 280, 288–289, 292, 295, 299–300, 307–310, 312, 315–316, 318, 322, 324–325, 338, 351, 357–358, 369, 371, 376–377, 382, 390
Bánkuti Gábor 171, 379
Bányay Jenő 271
Baráth Magdolna 10
Bárdos István 10
Bárdos Remig 211–212
Bárdossy Géza 63
Bárdossy László 337
Barkóczy Sándor 110
Bartók Lajos 52
Batthyány József, gróf 67
Batthyány Tivadar, gróf 203
Beauduin, Lambert 21
Becsky Arzén 75
Beethoven, Ludwig van 163, 312
Beke Margit 10, 209, 385
Beksics Gusztáv 44
Belafi, Matthias 15
Béldy Alajos 353–354, 368
Bende Imre 76
Benedek, XV. 200, 207, 368
Benigni, Umberto 38
Benyács István 124, 125
Bérenger, René 189
Berglund, Bruce R. 199
Bernolák Nándor 146, 247
Bertalan Vince 103
Bertényi Iván, ifj. 116
Berzeviczy Albert 215
Bethlen István, gróf 205, 219, 230, 247–248, 254, 256, 259–261, 263, 277–278, 282, 344, 348, 367, 388
Bianu, Ioan 245

Bibó István 349
Bihari Péter 158
Bíró Bertalan 206, 300, 390
Bismarck, Otto von 13, 18
Bitter Illés 177
Blandl György 167
Blaschke, Olaf 25, 159
Blaskovics Ferenc 125, 129–130
Bleyer Jakab 244, 245
Bodó Márta 162
Bogisich Mihály 44, 45, 163
Bonitz Ferenc 185
Bonta Károly 165, 166
Bornemissza Gyula 245
Boromisza Tibor 58
Borsányi György 212
Bosco Szent János (Don Bosco) 146
Bozsik Pál 258
Bőle Kornél 296, 358
Braeunlich, P. 42, 193
Brandt, Juliane 66
Brent, Charles 261
Breyer István 297, 336
Breznay Béla 37, 39, 40
Brodiez, Axelle 21
Bubics Zsigmond 252
Bubnics Mihály 298, 320–321, 338
Buckle, Thomas 133
Bunge, Gustav von 149
Burka Kelemen 187
Bús Jakab 95, 164, 217, 218
Buß, Franz Josef 14
Buttykay Antal 187
Buzinkay Géza 84, 373
Büben Aladár 75

C, CS
Cahensly, Peter Paul 155, 156
Cieger András 30
Combes, Émile 105, 114
Comte, Bernard 22
Conway, Martin 159
Czapik Gyula 261, 287, 291, 296, 299, 310, 315, 322, 324, 329–331, 333, 339, 341, 358, 361, 370, 380
Czeizel György 151
Czékus Géza 261, 263
Czettler Jenő 223, 271, 275
Czike Gáborné 343
Cziklay Lajos 140
Cziráky János, gróf 31, 35
Csáky Albin, gróf 43, 59, 179
Csáky Károly, gróf 76
Csáky, Moritz 26, 44, 61
Csapodi Csaba 35, 53
Császka György 76–77
Csávossy Elemér 266
Csepela Lajos 137, 252, 271
Csernoch János 77–80, 92, 98, 103, 110, 114, 117, 128, 130, 139, 141, 147–148, 158, 174, 183, 186, 194–195, 197, 199, 202, 207–209, 211, 215–216, 220, 226–227, 229, 234–235, 238, 243, 250, 253, 257, 259, 264, 272, 289, 385, 389
Csibi Norbert 10–11, 23–24, 76, 168, 171, 179, 181, 184, 195
Csíky Balázs 12, 182, 239, 253–255, 289, 292, 337, 345, 355, 367
Csillag Gyula 149
Csizmadia Andor 144, 252, 257
Csorba László 72

D
Danelik János 28
Danilovics Mihály 31
Darányi Ignác 128
Daudet, Alphonse 189
De la Salle Szent János 175
Deák Ferenc 72
Delpal, Bernard 22
Demeczky Mihály 172–173
Demeter Zsófia 239
Denzinger, Heinrich 191, 261, 274
Dersi Tamás 49, 183
Dessewffy Sándor 68, 76
Désy Zoltán 117
Deussen, Gieselbert 184
Dienes Valéria 241, 302, 312
Dinnyés Lajos 385
Diósi Dávid 162
Dobránszky Gyula 155
Dóczi Imre 153
Dolencz József 189
Doleschall Alfréd 110
Dömötör György 153
Dőry Ferenc 164

Drahos János 296, 321, 363–364, 366, 374
Dreisziger Nándor 170–171
Duca, Ion Gheorge 245
Ducpétiaux, Édouard 20
Dudás Miklós 299
Dudek János 56, 178, 181–182
Dumoulin, Michel 21
Durand, Jean-Dominique 22

E, É
Egán Ede 150
Ehrenreiter György 29
Ember Károly 170, 172
Emich Gusztáv 51
Emminghaus, Arwed 144–145
Endrédy Vendel 296, 325
Enyedi Zsolt 25–26, 57, 66, 157
Eötvös József, báró 30
Erdélyi Károly 172
Erdő Péter 340
Erdősi Károly 94, 137, 190
Erdősi Péter 241
Ernszt Sándor 135, 138, 147, 207, 212, 273–274
Erzsébet, Szent 235, 277, 335
Erzsébet Mária főhercegnő (Habsburg-Lotaringiai) 86
Esterházy Miklós, herceg 187
Esterházy Miklós Móric, gróf 44, 47, 48–50, 53–54, 56–58, 61–63, 67–68, 76, 97–98, 146, 168, 183–184
Esty Miklós 11, 289, 291, 294, 296, 299–300, 302, 308, 310, 315, 317, 322, 370–371

F
Fábián Gáspár 166
Farkas Edit 146, 148, 250
Farkas Sándor 224
Fazekas Csaba 10, 27–28, 202–204, 247–248
Fehér György 128
Fehér Ipoly 46, 65, 76,
Fejérváry Géza, báró 104
Felkai László 174, 177–178
Fénelon, Francois 172
Ferenc, Assisi Szent 235
Ferenc Ferdinánd 86, 101–103, 114, 176
Ferenc József 28, 48, 58, 62, 70–71, 81, 103, 113
Festetics Domonkos, gróf 294
Fetser Antal 209
Fieber Henrik 106
Fiedler István 299
Firczák Gyula 76, 79, 126
Fischer-Colbrie Ágoston 45
Fligler György 47
Fogarasy Mihály 27–28
Fogarty, Michael P. 25
Forster Gyula 76
Freifeld, Alice 55, 60
Frey János 140
Fricsay Richard 90
Frie, Edward 143
Frigyes főherceg (Habsburg-Tescheni) 71
Frigyes Vilmos, IV. 17
Frühwirth Mátyás 224, 264

G, GY
Galántai József 61, 64
Garami Ernő 158
Gárdonyi Máté 14, 19, 164, 247
Gasparri, Pietro 201, 207, 213–214, 242, 245–246, 254, 260
Gecsényi Lajos 10
Geöcze Sarolta 147
Gerard, Emmanuel 21
Gerely József 92–93, 139, 187–188, 218, 324
Gerevich Tibor 186, 209
Gergely Jenő 10, 97–98, 107, 133–134, 160, 202–203, 218, 222, 251, 254, 272, 276–279, 289, 293, 307, 317, 321, 346, 375–376
Gergelyffy András 294
Gérin, Paul 21
Gerinczy Pál 365
Gerliczy Ferenc 76
Gévay-Wolff Nándor 288
Gianone András 10–12, 93, 216, 267, 287, 296, 305–308, 324, 326, 328–329, 332, 334, 337-339, 346, 354, 356, 358, 360, 367, 369, 371, 378, 380, 382, 385, 391
Giczi Zsolt 259, 360
Giesswein Sándor 80, 103, 109, 131–135, 137, 142, 146–148, 167, 178, 203, 295
Glattfelder Gyula 80, 88, 163, 178, 182–183, 190, 192, 242, 253, 262–263, 275–

276, 287–288, 291, 295, 297–299, 318, 328, 336, 340–341, 343, 349, 357–358, 365, 378
Gond Ignác 185
Gordon, Ernest 149, 153
Gömbös Gyula 248, 337, 345, 375–376
Gönczi Andrea 126, 150
Görcsöni Dénes 112–114, 148, 158, 173, 189
Gratz Gusztáv 103–105, 113, 115, 117, 201, 207
Gregorovics Nándor 35
Gróh István 270
Gróh József 294, 296, 338, 341–342
Grósz Ferenc 150, 154;
Grősz József 298–299, 301, 365, 385
Guzsvenitz Vilmos 170
Gyáni Gábor 55, 140, 272, 294
Gyarmati György 379
Gyurgyák János 247
Gyürky Ödön 45, 67, 69, 72, 75–76

H
Hadzsega Bazil 79, 150
Haffner, Paul Leopold 39
Hajdú [István] 128
Halász Ferenc 170–171
Halász Mihály 35
Haller István 75, 118, 134, 203–204, 211, 257, 260, 273–274, 324
Hámori Péter 123, 128, 142, 144, 149
Hanauer Árpád István 220–222, 224, 258, 260, 267
Hanebrink, Paul 199–200
Hász István 213
Havlicsek Vince 59
Haydin Károly 48
Haydn, Joseph 163
Haynald Lajos 34
Hencz Károly 106
Herger Csabáné 30, 33, 37
Hermann Egyed 9–10, 79
Hetyey Sámuel 76, 179
Hidassy Kornél 65
Hieronymi Károly 57
Hindy Zoltán 75, 97, 207, 209, 250, 257
Holló István 347
Hóman Bálint 292–295, 318, 325, 329, 336–337, 350–351, 360
Homonnay Tivadar 362, 367
Hornig Károly, báró 62, 68–69, 75, 80
Horthy István 361
Horthy Miklós 200, 203, 207–208, 210, 312, 361–362, 371
Horthy Miklósné 229
Hortoványi József 67
Horváth István 162
Horváth Pál 191
Horváth Vidor 75
Hoss József 331
Hosszú Vazul 79
Howard, John 146
Hrabovec, Emilia 244
Hubert, Wolf 248
Hufnagel János 250
Hunyady Imre, gróf 76
Huszár Ferenc 32
Huszár Károly 92, 118, 129, 135–136, 147, 200, 209, 263, 273, 288, 292, 310, 328, 346
Huttkay Lipót 121
Hünerman, Peter 191, 261, 274

I, Í
Igazné, Prónai Borbála 340
Illés József 292, 365
Imre, Szent 209, 239, 240–241, 307
Imre Sándor 176
Ince, XI. 313, 369, 371
Innitzer, Theodor 304, 312
Irányi Dániel 30
Istóczy Győző 36
István, Szent 29, 69–70, 81, 108, 111, 210, 313–314, 332–333, 361–366, 375, 378
Iszak Kálmán 382
Izsóf Alajos 143, 165

J
Jagow, Dietrich von 353
Jámbor Dezső 359
Janka György 269, 271
Jankovich Béla 177
Jánoky-Madocsányi Gyula 112, 118
Jobst Ágnes 190
Johan Béla 341
Joosten, Theo 142

József főherceg (Habsburg-Lotharingiai) 294, 351

K
Kaas Ervin 385
Kádár Lehel 281
Kállay Miklós 302
Kállay Tibor 348, 367–368
Kalmár János 298
Kanter Károly 96
Kánya Kálmán 237–238
Károly, IV. 199, 207, 209, 248
Károlyi Imre, gróf 276
Károlyi József, gróf 192, 203, 207, 243–244
Károlyi Lászlóné 141
Károlyi Mihály, gróf 203
Károlyi Sándor, gróf 124
Kárpáti Endre 149, 151, 153
Kasper, Walter 23
Kastovszky Kálmán 130
Katona János 75
Katona Jenő 357
Katona Sándor 217
Kaufman Géza 26
Kecskés Elek 127
Kelemen Elemér 168, 170
Kelemen Krizosztom 292, 318
Keményffy K. Dániel 174–175
Keresztes-Fischer Ferenc 337
Kéri Ferenc 187
Kern Tamás 132
Kersch Ferenc 163
Khuen-Héderváry Károly, gróf 114
Kießling, Johannes B. 13–18, 28–29, 193
Királymezey Tibor 220
Kirilly Dezső 340
Kirschanek Ödön 150–151, 155
Kisfaludy A. Béla 67
Kisfaludy Zsigmond 47
Kiss János 41
Kiss Mária Rita 183
Kiss Menyhért 189
Kiss Réka 260, 262
Kitzinger Dávid 191
Klebelsberg Kuno, gróf 224–225, 230, 258, 261, 281–282
Klestenitz Tibor 10, 12, 52, 54, 71, 132, 160, 188, 191, 200, 211, 243, 267, 324, 376
Klöcker, Michael 202, 213
Kocsán Károly 178
Kohl Medárd 76
Komárik István 86, 165
Komlóssy Ferenc 44
Koncz Lajos 160
Kóródy Katona János 283
Koródy Miklós 175
Kósa Kálmán 75
Kósa László 26
Kossuth Ferenc 104, 138
Kosztolányi Dezső 190
Koszyk, Kurt 14–15
Kovács, Elisabeth 208
Kovács Lajos 275, 341
Kovács Pál 342
Kovács Sándor 297, 368
Kovácsi Kálmán 111
Kováts Sándor 144–145
Kovdés János 177
Kovrig Béla 273
Kőhalmi Béla 135–136
Kövér György 294
Közi Horváth József 336–337, 347
Krienke, Markus 15
Kristóffy József 127, 158
Kronperger Antal 29
Krüger Aladár 129, 135, 187, 205, 243–244, 246–247
Krywald Ottó 235
Kubinszky Mihály 29, 31–32
Kühár Flóris 316–317, 352, 377

L
Lackó Miklós 201
Laclan, Ernesto 197
Lacroix, Jean 22
Ladányi György 42
Ladous, Régis 22
Lafont, Ghislain 159
Lakatos Andor 32,
Lakatos Géza 137
Láng János 254–255
Langlois, Claude 22
László Gyula 138
Le Bon, Gustave 84, 197
Legáth Kálmán 75
Lehmann, Hartmut 243

Lénár Andor 12, 222, 267, 329
Lengyel Gyula 139,
Lenning, Adam Franz 13, 15
Leó, XIII. 21, 24, 35, 38, 41, 46, 48, 55, 73, 77, 121, 132–133, 135, 149, 167, 184
Lepold Antal 79, 199, 258, 264, 297
Lévay Imre 38, 44
Lévay Mihály 112, 184
Liebmann, Maximilian 23, 392
Lindenberger János 301
Lonkay Antal 33, 35–36
Lönne, Karl-Egon 13, 15, 19, 159, 264, 267
Lotz Antal 298
Löwenstein-Wertheim-Rosenberg, Karl zu 19
Lukács László 117

M
Madarász István 297–299, 353
Maeyer, Jan de 20–21, 392
Mailáth György, gróf 76
Mailáth József, gróf 76, 109, 111, 268
Majláth Gusztáv Károly, gróf 57, 76, 80, 85–86, 96, 162, 165–166, 245
Majzik Viktor 75
Makay Lajos 163
Makray Lajos 293, 341, 365
Malcsiner Emil 188,
Maner, Hans-Christian 66
Manhercz Orsolya 28
Manning, Henry Edward 149
Marchut Réka 245
Margalits Ede 185
Maria Franziska Lechner 140
Margit, Árpád-házi Szent 325
Markos Olivér 294, 367–368
Márkus József 76
Marton József 162
Máté Anita 155, 157
Matlekovits Sándor 138
Mattyasovszky Lajos 192
Mayer Béla 168–169
Mayer J. Arnó 34, 36
Mayer János 344–345
Mayer Károly 29
Mázy Engelbert 176
Mazzoleni, Gianpietro 84–85
Meehan, Thomas 37, 41
Mercier, Désiré 21
Mészáros István 170, 352, 384–385
Mészáros János 229, 250–251
Meszlényi Antal 307
Meszlényi Zoltán 302
Mihalovics Zsigmond 250, 277, 289, 294, 303, 305, 309–310, 314, 316, 318, 325–326, 329, 334, 438, 384
Mihályfi Ákos 46, 74–75, 158, 180–181, 184, 186, 189–190, 203, 212
Mikes János, gróf 206, 237, 248, 264, 266, 278, 298
Miklósy István 269–271
Milbach, Sylvain 21
Miller József 63, 173
Millner Antal 178,
Mindszenty József 380, 382–385
Mishaegen, Guyot de 20
Mócsy István 126
Moldoványi Gyula 89, 152
Molnár Antal 268, 307
Molnár Ignác 163
Molnár János 56–57, 161, 193
Molnár Judit 247
Moltke, Helmuth von 206
Montalembert, Charles de 20
Morsey, Rudolf 14, 17, 19–20, 197, 215, 242, 249, 267, 388
Mozart, Wolfgang Amadeus 163
Mózessy Gergely 10, 12, 81, 160, 247
Moulinet, Daniel 21
Muntyán István 217, 219–220, 225–226,
Mussolini, Benito 255
Mühsammer József 75

N, NY
Nagy Elek 336
Nagy Emil 123, 128, 130
Nagy János 222
Nagy Péter Tibor 169–170, 173–174, 177
Nagy Töhötöm 345
Nagyatádi Szabó István 257
Náray Antal 372
Náray-Szabó Sándor 153, 178
Ney Géza 344
Niedermayer, Andreas 17
Nilles, Nikolaus 271
Nóda Mózes 162

Notter Antal 143, 193
Nyirő József 360
Nyisztor Zoltán 201, 240–241, 295–296, 305, 307, 310, 312, 316, 324–325, 343–344, 349, 357, 366, 368, 375, 388–389, 391–392

O, Ö
Odescalchi Livio 63
Orkövy János 52
Ormos Mária 207, 277
Orsenigo, Cesare 213–214, 224–225, 234, 242, 245–246, 254, 259–260, 277, 280
Oslay Oszvald 277
Osváth János 158
Otocska Károly 42, 48
Ottó főherceg (Habsburg) 209, 377
Owzar, Armin 153, 158
Öveges Kálmán 263

P
Paál Vince 264
Pacelli, Eugenio→ XII. Pius
Pál Albert 133
Pál apostol 40, 144
Pálffy Pálné 140
Pálffy Sándor, gróf 146
Pallavicini Ede, gróf 76
Pallavicini Edéné 148
Pálosi Ervin 263
Papp Antal 270
Pataki Ferenc 51, 85
Pauer János 39, 40, 43
Pauler Tivadar
Pázmány Péter 33, 35
Peitler Antal József 30–31, 32
Pejacsevich-Mikó Endre 76
Pekár Gyula 200
Pelczéder Ágoston 87
Pelletier, Denis 22
Pergen, Anton 43
Pestalozzi, Johann Heinrich 145
Pestiné Paics Marianna 160
Péter apostol 40, 43, 71
Péter László 201
Pétery József 298
Petrás Éva 274
Petrássevich Géza 129
Petrikovics Imre 75
Petró Kálmán 340
Petrovácz Gyula 293, 296, 328, 346–347, 361, 376
Petruch Antal 116
Peyer Károly
Pfeiffer Zoltán 382
Pierrard, Pierre 22
Pintér Kálmán 230, 282, 388
Pirigyi István 269
Pius, IX. 14, 16, 33
Pius, X. 23, 105, 115, 159, 163, 191,
Pius, XI. 255, 261, 267, 274–275, 277, 286, 328, 331, 335, 344, 350, 358, 364
Pius XII. 249, 315, 324, 358, 366–368
Póda Endre 48
Pogátsa József 383
Poggi, Gianfranco 23
Porter-Szűcs, Brian 199
Possonyi László 357
Preszly Elemér 364
Prohászka Ottokár 10, 48, 54, 80–81, 94, 98, 102–103, 107, 112, 125, 130, 132, 134, 146, 150, 160, 162, 176, 187, 196, 203, 205–206, 210–212, 221, 227–228, 243, 247–249, 257, 262, 267, 280, 291, 295–296, 325, 388
Prónai Antal 172
Prudhomme, Claude 22
Puskás Julianna 154
Püski Levente 282

R
Rada János 168
Radisich Elemér 265
Radnai Farkas 86
Radocza János 51
Raffay Sándor 206, 259–260
Raiffeisen, Friedrich Wilhelm 124
Rajner Lajos 48, 184
Rák István 294, 328, 331
Rákosi Jenő 280
Rákosi Mátyás 341
Rakovszky István 67, 80, 99, 103, 105–108, 111, 113–114, 116, 120, 202, 248
Rakovszky Iván 230
Rampolla, Mariano 47, 49
Ravasz László 259–260

Rébay Magdolna 261–262
Rédl Béla 76
Renárd Béla 359
Révay Ferenc 76
Révay Tibor 152
Révész Béla 84, 240
Révész István 166–167, 220–222
Reytier, Marie-Emanuelle 15–16, 18–19, 238
Riesz Ferenc 85
Rimély Károly 76
Robitsek Ferenc 154–155
Romaisz Ferenc 89, 166
Romsics Ignác 116, 205, 358, 372
Rosenberg Auguszta 147–148
Rott Nándor 250
Rotta, Angelo 268, 287, 291, 296, 312, 315, 328, 336, 365
Ruzsinszky Béla 134

S
Sági György 11
Salacz Gábor 26, 30, 33, 35, 46, 58, 61–62, 105–106, 110,112, 119
Salkovszky Jenő 75
Salomváry József 75
Saly László 95, 196
Samassa József 76, 137, 149
Sancha y Hervás, Ciriaco M. 23
Sándor Tamás 60
Sarnyai Csaba Máté 27–28, 30, 142
Schandl Károly 252
Scheffler János 299
Schiffer Ferenc 136–137
Schioppa, Lorenzo 202, 207, 217, 223–224, 228 –229, 245, 258, 279
Schlauch Lőrinc 76
Schmall Zsigmond 176
Schmidt János 125
Schmidt Sándor 275, 318, 340–341, 347
Schmidt-Volkmar, Erich 26
Schneider, Theodor 159
Schorlemer-Alst, Burghard 130
Schriffert Béla 301–302
Schrörs, Heinrich 198
Schulze-Wessel, Martin 66
Schwertner Gyula 58
Scitovszky János 28
Scitovszky Tibor 245
Sebes Ferenc 351
Semsey László 41
Serédi Jusztinián 11, 213, 215, 225, 230, 236–238, 253–254, 261, 270–271, 276–277, 288, 291–293,296–298, 301–302, 304, 307, 310, 313, 318–322, 325, 327–328, 330–332, 334, 336–338, 341, 345, 349, 353–355, 360–362, 364–365, 367–369, 371–372, 374, 376–377, 388, 392
Shvoy Lajos 285, 291, 298–299, 332–333, 347
Simonyi-Semadam Sándor 117
Simor János 34–35, 42, 44–46, 179
Sipos Balázs 190
Sipos József 257
Sipos Levente 128
Sipőcz Jenő 230, 251
Slachta Margit 148
Smohay András 160
Smohay Péter 160
Somogyi Jenő 252
Somogyváry Gyula 339
Somssich Béla, gróf 76
Somssich József, gróf 202, 207, 263
Soós István 142
Sorrel, Christian 20–21
Spahn, Martin 37, 41
Spannenberger, Norbert 199–200, 212, 250, 256, 260, 376
Spencer, Herbert 177
Spiecher, Karl 226
Steinberger Ferenc 169, 171, 182
Steiner Fülöp 47, 50, 53, 62, 66, 68, 70, 100, 125, 140, 142
Stoffer Mici 146, 149
Stöcker, Adolf 19
Strausz Péter 348
Streckx, Engelbert 20
Stuart, John 181
Stuckner János 170–171
Stumpf József 164
Sturm Albert 51
Sujánszky Antal 76
Sülle József 204
Svoboda, Heinrich 163

SZ
Szabó Dániel 34, 53, 60, 99, 103
Szabó Ferenc 164, 268
Szabó György 152
Szabó József 272, 281, 347
Szabó István 301
Szabó Miklós 182
Szabó Zoltán 357
Szalai Miklós 105, 109, 112, 201
Szamuely Tibor 275
Szántó Kovács János122
Szapáry Gyula 50
Szarka László 174
Szász József 56
Szász Zoltán 249
Széchényi Emil, gróf 115, 119
Széchényi György, gróf 305
Széchenyi István, gróf 121
Széchényi Miklós, gróf 133, 173, 175
Szecsányi Vilmos 53
Szekfű Gyula 260
Széll Kálmán 71
Szemere Bertalan 28
Szemes József 31–32, 156–157
Szendy Károly 343–344
Szentiványi Károly 74–75, 90, 92, 108,127, 129, 151, 156
Szentpétery Gyula 298
Szigetváry Iván 51
Sziklay János 142, 166
Szilágyi Csaba 142
Szilágyi Dezső 59
Szilléry Péter 357
Szinyei Merse Jenő 293–294, 351, 353
Szkicsák Ferenc 113
Szmrecsányi György 116
Szmrecsányi Lajos 80, 202, 234, 253–254, 298, 301, 364, 377
Szmrecsányi Pál 65,76
Szokolay Leó 338
Szokros Dezső 75
Szőcs Dénes 297
Szögi László 10, 12, 27, 179–181, 183, 199, 380
Szterényi József 138
Szőts István 360
Sztojka Sándor 298
Szüllő Géza 365, 374

T
Takács Menyhért 76
Tallett, Frank 25, 160
Tápay-Szabó László 199
Tassy Markovits Miklós 75
Taylor, A. J. P. 18
Teleki Pál 202, 245, 292–294, 340, 350, 363
Tengely Adrienn 91, 147, 377
Thun, Leo 42
Thym Adolf 133, 144
Tisza István, gróf 103, 111, 114,116–117, 119
Tisza Kálmán 30, 36
Tobler János 278, 347
Tokody Gyula 199
Toma István 190
Tomcsányi Lajos 162
Tompa Ferenc 354–356, 366
Toperczer Ákosné 343
Toponáry József Ede 302
Tormay Cécile 263
Tóth Bálint 31
Tóth János 19, 43, 185
Tóth Krisztina 259, 329
Tóth László 331, 357
Tóth Tihamér 295, 297, 318, 336, 343
Törökné Kovács Hermin 85
Töttössy Miklós 137
Trefort Ágoston 43
Trmál Dezső 95, 153
Turbucz Dávid 200, 210, 256
Túri (Turi) Béla 188, 189, 212, 219
Tusor Péter 253

U, Ú
Ugron Gábor 102
Újházy László 172
Ujváry Gábor 179
Urbanitsch, Peter 26
Usetty Ferenc 204

V
Vajda Ödön 76
Valuch Tibor 26
Várady L. Árpád 80, 157,
Varga László 296, 344–345, 364
Varga Szabolcs 171
Vári András 122, 124, 127–129, 132, 154

Várkonyi István 122
Városy Gyula 74–75, 100, 104, 111, 150–152, 156, 163, 186, 188, 194
Vass József 224, 227, 230, 259, 262, 265, 272–273, 280
Vaszary Kolos 46–48, 50, 53, 61–62, 68, 70–71, 77–79, 83, 88, 95, 98, 108, 140, 149
Vay Péter 92
Véghseő Tamás 271
Végváry Ferenc 105
Vértesi Lázár 171
Virág Ferenc 298, 302, 389
Vitkovics Ferenc 129
Vives, Luis 145
Volosin Ágoston 126
Vonyó József 375
Vucskics Gyula 43
Vuksics Gyula 185

W
Walter Gyula 67
Wandruszka, Adam 26
Weicher Miklós 127
Wekerle Sándor 50, 59, 104–105, 113
Wenckheim Dénes, gróf 76
Wenckheim Frigyes, gróf 76
Wenckheim Frigyesné 76
Wernert, François 21
Wiedenhofer, Siegfried 159
Wildfeuer Károly 152
Windthorst, Ludwig 37, 42
Winkler Elemér 295
Winkler, Heinrich August 13, 17
Wlassics Gyula, ifj. 339
Wolafka Nándor 133, 161
Wolf, Henry 127
Wolf, Hubert 248
Wolff Károly 203, 225, 233, 241, 246–247, 251, 293, 325, 337, 342
Wünscher Frigyes 294, 296, 342, 366, 368
Würster Henrikné 141
Würster József 90–91
Wynants, Paul 21

Z
Zaborovszky Béla 89
Zadravecz (Uzdóczy-Zadravecz) István 211–213, 216, 218, 244, 246, 298, 368
Zalka János 53
Zamfir Korinna 162
Zaymus Gyula 347
Zboray Miklós 56, 107, 116
Zémán Jenő 89
Zichy Aladár, gróf 80, 99, 105, 107–108, 125, 155, 199, 273
Zichy Gábor, gróf 56
Zichy Gyula, gróf 90–91, 146,168, 171, 254, 318
Zichy János, gróf 70, 75, 77, 79–80, 90, 99–108, 111, 113–117, 119–120, 168, 178, 182, 186, 195, 197, 202–203, 207, 209, 212, 219–221, 224–226, 246, 256–257, 260–261,280, 287–288, 293–294, 325
Zichy Margit, grófnő 147
Zichy Nándor, gróf 46–50, 53, 56, 58, 61–64, 66–67, 71–72, 99–100, 103, 105, 112, 124–125, 127, 160, 168, 175, 183–184, 262
Zichy Rafael, gróf 76
Zichy Rafaelné, grófné 304
Zichy Vladimir, gróf 68
Zimmer Ferenc 105
Zimmermann, Susan 137, 139, 141, 145, 147, 172
Zita királyné 209, 377
Zlinszky János 123, 125–126, 130, 138
Zmeskál Zoltán 58
Zola, Émile 189
Zombori István 10

ZS
Zsatkovics Béla 167
Zsembery István 75, 97, 193, 212, 220–221, 229–230, 287–289
Zsilinszky Mihály 109–111

FÖLDRAJZINÉV-MUTATÓ

A
Abony 112
Alföld 7, 123, 166–157, 217–226, 252, 339, 388, 390
Amerikai Egyesült Államok 24, 151, 154, 157
Anglia 392
Antwerpen 157
Aszód 147
Ausztrália
Ausztria 23, 31, 134, 198, 392

B
Bajorország 29
Balatonfüred 33
Bamberg 68
Baranyanádasd 166
Baranya vármegye 71
Bázel 149
Bécs 13, 23, 28, 42, 45, 50–52, 74, 97–98, 102, 133, 140, 163–164, 228, 304,313, 320–321, 353
Békés vármegye 128–129
Belgium 22, 29, 31, 37, 179, 392
Berlin 13, 70, 133
Besztercebánya 76
Bodajk 75
Bonn 198
Bréma 156
Breslau 16
Buda 172, 239, 241, 251, 313, 317, 325, 358
Budapest 11, 33–35, 39, 44, 46–47, 51–52, 55, 60. 63, 65–66, 70,73, 79, 86–89, 91, 99, 130, 133, 135, 137, 141, 143, 146, 150–152, 156, 158, 164, 168, 170, 172–173, 182, 184–185, 197, 199, 202–204, 209, 215, 218, 220, 222, 225–227, 229, 234, 237, 246, 250–251,265, 270, 272, 277, 283, 289, 303–304, 309, 312, 317, 321–322, 328, 344, 348, 355, 367,369, 373, 379, 386–387, 389
Bukarest 245

C, CS
Cambridge 181
Csanád 92, 225
Csehország 23
Csór 47

D
Dárda 91
Debrecen 133, 343, 386
Dél-Alföld 217
Dél-Európa 23
Délvidék 130, 244, 399
Dorog 275
Duna 239, 241, 318
Dunántúl 64, 110, 129, 265
Düsseldorf 37, 92

E
Eger 277
Egyházi Állam 21
Elberfeld 145
Eperjes 89
Erdély 110, 152, 162, 258, 289, 389,
Essen 156, 196
Észak-Anglia 24
Észak-Bácska 152
Esztergom 29, 31, 44, 70–71, 389
Esztergom vármegye 71
Európa 11, 20, 25, 41, 99, 102, 149, 154, 156, 160–161, 286, 303, 331, 343, 354, 375

F
Felső-Ausztria 23
Felvidék 64, 244, 337, 362
Fiume 156
Flammersdorf 124
Franciaország 21–22, 41, 105, 127, 156, 179
Frankfurt am Main 13–14, 16–17, 137, 243
Freiburg 143
Fribourg 41

G, GY
Gánt 150, 152
Gellérthegy 85, 232, 306
Győr 31, 176, 209, 290, 336
Gyula 223

H
Habsburg Birodalom 22
Hajdúdorog 270, 329
Hamburg 156
Hárskút 89
Hartford 157

I
Innsbruck 18, 23, 31

K
Kalocsa 34, 131, 224–225, 266, 376
Kanada 22, 385
Kárpát-medence 363
Kárpátalja 320–321, 337, 362
Kassa 89, 197, 290, 367
Kecskemét 166, 220, 297, 368
Kiskundorozsma 220
Kiskunfélegyháza 220
Kiskunmajsa 220
Kolozsvár 95, 153, 172
Komárom 52, 54–56, 60, 64, 132
Komárom vármegye 63
Kőbánya 146

L
Lajosmizse 224
Laskafalu 129
Latin-Amerika 22
Lausanne 261–262
Leeds 24
Le Havre 156–157
Liège 20
Linz 23, 29
Lipótváros (Budapest) 167
London 43, 153
Lorettom 146
Lyon 22, 179

M
Mainz 5, 9, 13, 14–16, 39
Magyarország 9, 11, 25–26, 29–30, 32, 34–36, 38, 41, 43, 51, 56, 65, 68, 70, 72, 84, 87, 90, 98, 102, 105–106, 110, 112, 118, 120–121, 123–124, 127, 132, 134, 136, 141, 142, 144, 146, 148–149, 151, 153–154, 160, 163, 165, 175, 179–180, 183–184, 187, 189–191, 196–197, 199, 207, 226, 238–239, 242, 244–247, 250, 255, 260–261, 267, 269, 272, 274, 279, 285–286, 291, 298, 308, 320, 327, 339, 341–343, 345, 351, 361–363, 367–368, 372–373, 375–376,380, 384–385, 387, 389, 392
Mezőgyán 129
Mechelen (Malines) 20–21, 29, 31, 37, 179
Mexikó 278
Mezőkövesd 98
Mindszent 220
Miskolc 270, 386
Montmartre 189
Morvaország 23
Munkács 79, 126, 150
München 68

N, NY
Nagykároly 108
Nagymaros 154
Nagyperkáta 187
Nagytapolcsány 52–54, 56, 59–60, 63
Nagyvárad 89, 141, 177, 185, 197, 223,
Nantes 41
Németország 9, 14–15, 18, 22, 25, 31, 41, 79, 95, 124, 142–143, 156, 197–198, 249, 267, 375, 387, 392
Német Szövetség 13
Nevers 22
Nógrád vármegye 153
Nürnberg 68
Nyíregyháza 271
Nyitra 53–54
Nyitra vármegye 64
Nyitrabajna 175
Nyugat-Európa 29, 34, 124, 143, 153, 177, 180, 187

O
Olaszország 22–23, 255, 308
Orosháza 33

Oroszország 149
Ottawa 385

P
Pannonhalma 389
Párizs 21, 41, 142, 179
Pest 27, 35, 44, 77, 81, 140, 170, 239, 241, 251, 317
Pécs 32, 71, 81, 89–92, 94, 104, 108–109, 134,147, 176, 181, 187–188, 197, 220, 389
Pozsony 42, 52–56, 59, 61–62, 64, 136, 183, 197
Püspöknádasd 89, 146

R
Rajka 29
Rajna-vidék 13, 124
Regensburg 16, 90
Róma 16, 33, 110, 112, 234
Románia 155–156
Rotterdam 157
Rozsnyó 89

S, SZ
Salzburg 23
Skandinávia 149
Solymár 250
Sopron 48, 52–55, 64, 209, 383
Sopron vármegye 63
South-Norwalk 154
Spanyolország 22–23, 278, 329, 364
Stájerország 23
Stomfa 185
Svájc 22, 41, 343, 376, 392
Szabadka 52, 57–58, 63–64
Szakcs 129
Szatmár vármegye 108
Szeged 81, 88, 92, 104, 112–114, 117, 130, 188, 197, 217–221, 225, 389
Székesfehérvár 47, 52–56, 60–63, 70, 127, 187, 205, 254, 267, 333
Szentes 224
Szolnok 224–225
Szombathely 301
Szovjetunió 368

T
Temesvár 129, 135, 197
Terézváros (Budapest) 51
Tirol 23, 239–240
Tiszaeszlár 34
Topolya 152
Törökbálint 127, 176
Trencsén 64
Trianon 199, 202, 242–243, 246, 279, 362
Trient 40
Trier 13,30

U, Ü
Ungvár 79
Újdombóvár 390
Újszeged 92
Üröm 173

V
Vác 224, 329
Várnegyed (Budapest) 317
Városliget (Budapest) 38, 68, 83, 87, 309, 312, 315, 371
Városligeti-tó 317–318
Velence 23
Veszprém 110, 331, 333
Veszprém vármegye 63
Vesztfália 130

W
Wuppertal 145
Würzburg 29

Z, ZS
Znióváralja 146
Zsolna 52–53, 55–56, 58

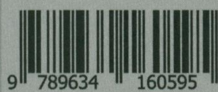

Magyarországon a 19. század végén kezdődő és a kommunista fordulatig tartó időszakot katolikus reneszánszként is szokták emlegetni. Ebben a fél évszázadban nemcsak a hitélet megújulásának lehetünk tanúi, de annak is, hogy a katolikus egyház a hagyományostól eltérő módokon is igyekszik tanítását hirdetni és a közéletet befolyásolni. A korábban szinte kizárólag az állam támogatására és saját kiváltságos helyzetére hagyatkozó egyházi vezetés egyre inkább a világi hívekre kívánt támaszkodni – nemcsak az elitre, hanem a tömegekre is. Ebben az időszakban vált a magyar katolicizmus legfontosabb közéleti fórumává a katolikus nagygyűlés.

19. századi előzmények nyomán 1900-ban tartották meg az I. Országos Katolikus Nagygyűlést, amelyet 1943-ig további harminc követett, illetve utózöngeként az 1947-es Nemzeti Mária Kongresszus. E nagygyűlések történetét követve feltárul, hogyan reagált a katolikus elit azokra a politikai és társadalmi kihívásokra, amelyek a dualizmus, az első világháborút követő forradalmak és a trianoni béke, a Bethlen-konszolidáció, a gazdasági világválság, az 1930-as évek jobbratolódása, a második világháború és a kiépülőben levő kommunista diktatúra idején kerültek felszínre. A nagygyűlések fél évszázados történelme azt is tükrözi, hogyan sikerült a kezdeti szűk körű, arisztokratikus jellegű összejövetelekből igazi tömegrendezvényt teremteni.

Ára: 3400 Ft

Magyar történelmi emlékek

Értekezések

Gianone András – Klestenitz Tibor

KATOLIKUS NAGYGYŰLÉSEK MAGYARORSZÁGON

MTA
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet